

max weber

toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı

Türkçesi: Prof. Dr. Özer Ozankaya

cem yayınevi

KÜLTÜR DİZİSİ

TOPLUMSAL VE EKONOMİK ÖRGÜTLENME KURAMI
Max Weber
Türkçesi: Prof. Dr. Özer Ozankaya

2. Basım: Eylül 2014 / © Cem Yayınevi
ISBN 13: 978-975-406-867-4
Kapak Tasarımı: Bülent Eryılmaz
Sayfa Düzeni: Bülent Eryılmaz
Düzelti: Kadir Kıvılcımlı

Baskı: Umut Matbaası
Fatih Caddesi Yüksek Sokak 11/1
Merter – İstanbul
Tel: (212) 637 09 34
Matbaa Sertifika No: 22826

CEM YAYINEVİ
İpek Sokağı No: 8/A
34433 Beyoğlu – İstanbul
Tel: (212) 293 41 70 Faks: 244 15 33
www.cemyayinevi.com
info@cemyayinevi.com
Yaymcı Sertifika No: 10823

Bu çevirinin Türkçe yayın hakları Cem Yaymevi'ne aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmadan kullanılamaz, çoğaltılamaz.

MAX WEBER

Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı

Türkçesi:
Prof. Dr. Özer Ozankaya

cem yayınevi

MAX WEBER VE "EKONOMİ VE TOPLUM"UN ÇEVİRİSİ ÜZERİNE KISA NOT

Berlin, Fribourg ve Heidelberg Üniversitelerinde öğretim üyeliği yapan, ancak sağlık sorunları nedeniyle erken yaşta öğretim mesleğini bırakan ünlü Alman iktisatçı ve toplumbilimcisi Max Weber (1864–1920), özellikle karmaşık toplumsal olguları kavramanın bir yolu olmak üzere geliştirdiği "düşünsel örnekler kuramı" (=ideal tipler) ile tanınmıştır. Weber kendisini özellikle "anlama yöntemi" (*Verstehen*) diye adlandırdığı "örnek ayırt edici tarihsel yöntem"i kurup geliştirmeye adamıştı, denilebilir. 1903'ten öldüğü tarihe değin, Sombart ve Jaffe ile birlikte kurmuş olduğu *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*'in (Toplumsal Bilim ve Toplumsal Politika Dergisi) yönetimini sürdürmüştür.

Kendisine en büyük ünü sağlayan başlıca yapıtlarından *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Düşünce Yapısı* (Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus) daha önce Türkçeye çevrilmişti. *Ekonomik ve Toplumsal Örgütlenme Kuramı* ise Weber'in bir başka temel yapıtı olan *Grundriss der Sozialökonomik*'in (Toplumsal Ekonominin Temelleri) 3. cildi olan *Ekonomi ve Toplum*'un (Wirtschaft und Gesellschaft) bir bölümünün çevirisidir.

Ünlü Weimar Anayasası'nın yapılışına da katılmış olan Weber'in, önemli bir bölümü kendisi yaşamda değilken yayınlanan yapıtlarının başlıcaları şunlardır:

–*Die Objektivität sozialwssenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntniss*, (Toplum Bilimleri ve Toplumsal Politika Alanlarında Bilginin Nesnelliği), Archiv..., XIX, 1904.

–*Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Düşünce Yapısı), ibid., XX–XXI, 1904–5.

–*Agrarverhältnisse im Altertum* (Eski Çağda Tarımsal İlişkiler), 1990; *Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie* (Anlamacı Toplumbilimin Kimi Ulamları Üzerine), Logos, IV, 1913.

–*Der Sinn der "Wertfreiheit" der soziologischer und ökonomischer Wissenschaften* (Toplumsal ve Ekonomik Bilimlerde "Değerden Bağımsızlığın" Anlamı), *ibid.*, VII, 1917–18.

–*Wissenschaft als Beruf* (Meslek Olarak Bilim), 1919.

–*Politik als Beruf* (Meslek Olarak Politika), 1919.

–*Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* (Din Toplumbilimi Üzerine Tüm Yazıları), 3 cilt, 1920–21.

–*Die rationalen und soziologischen Grundlagen der Musik* (Müziğin Ussal ve Toplumbilimsel Temelleri) 1921.

–*Wirtschaft und Gesellschaft (Grundriss der Sozialökonomik*'in 3. cildi) (Ekonomi ve Toplum–Toplumsal Ekonominin Temelleri), 1922.

–*Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (Bilim Kuramı Üzerine Tüm Yazıları), 1922.

–*Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik* (Toplumbilim ve Toplumsal Politika Üzerine Tüm Yazıları), 1924.

–*Wirtschaftsgeschichte* (Ekonomi Tarihi), 1924.

–*Jugendbriefe* (Gençlik Mektupları), 1937.

–*Schriften zur theoretischen Soziologie* (Kuramsal Toplumbilim Üzerine Yazılar), 1947.

–*Soziologie, weltgeschichtliche Analysen der Politik*, (Toplumbilim, Politikanın Dünya Tarihi Düzleminde Çözümlenmesi), 1956.

–*Rechtsoziologie* (Hukuk Toplumbilimi), 1960.

Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı'nın çevirisini yaparken, Amerikan toplumbilimcisi Talcott Parsons'un yapmış olduğu (Free Press, 1947) İngilizce çevirideki bölümlere bağlı kaldım. Ancak kimi dipnotlardan ve metin düzenlemelerinden de anlaşılacağı gibi, çevirinin pek büyük bölümünü *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın tümünün Guenter Roth ile Claus Wittich tarafından yapılmış İngilizce çevirisi *Economy and Society* ve Fransızca çevirisi *Economie et Société* (Plon, 1971) ile Johannes Winckelmann'ın yayınladığı *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın Almanca aslı ile de karşılaştırarak yaptım.

Max Weber'i yalnız Türkçeye değil, örneğin İngilizceye de çevirmenin güçlüklerine Talcott Parsons birçok dipnotunda değinmiştir. Buna bir de *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın, yazarın ölümünde henüz yayma hazır durumda olmayışından ileri gelen güçlükleri de eklemek gerekir. Gerçekten de yapıt, ilk olarak Weber'in ölümünden sonra 1922 yılında yayınlanmıştır.

Toplumbiliminin temel klasiklerinden biri olan *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı* çevirisi, genel olarak Türk okurlarına, özellikle de Türk toplumsal bilim okurlarına yararlı olabilirse, amacına ulaşmış olacaktır. Kitabın Almanca aslıyla İngilizce ve Fransızca tam çevirilerini bana sağlayan Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Kitaplık Müdürü Sayın Filiz Yücel'e ve Cem Yayınevi'ne, basım ve yayımında tüm emeği geçenlere en içten teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Özer OZANKAYA
ARIKÖY, Sarıyer
9 Eylül 2009

I

TOPLUMBİLİMİN TEMEL KAVRAMLARI

SUNUŞ NOTU

Soyut kalması ve gerçeklerden kopuk olduğu izlenimini vermesi kaçınılmaz olsa da, daha girişte kavramlar üzerine bir tartışma zorunlu görünüyor. Ama bunun yönteminde yeni olan bir şey yoktur. Tersine yalnızca, aynı sorunlarla uğraştığında görgül toplumbilimin gerçekten ne anlama geldiğini, bilgiççe görünse de daha uygun ve biraz daha belirli terimlerle ortaya koyma girişimidir. Yeni gibi görünen, alışılmamış terimler kullanıldığında bile bu böyledir. Daha kolay anlaşılabilmeleri için terimler, Logos'ta[1] yayınlanan denememize oranla elden geldiğince yalınkatlaştırılmış ve önemli ölçüde değiştirilmiştir. Ne yazık ki en uygun tanım ve açıklama, her zaman kolaylıkla yaygın bir kullanıma kavuşturulabilecek tanım ve açıklama biçimi değildir. Böyle durumlarda bu ikinci amaçtan vazgeçmek zorunda kalınmıştır.

"Anlama"[2] kavramı konusunda Karl Jaspers'in *Allgemeine*

---

(1) Cilt IV (1913, s. 253 vd.); *Gesammelte Aufsatze zur Wissenschatslehre*, s. 403-450'de yeniden yayınlanmıştır (T.P.). Ancak okuyucu daha baştan bilmelidir ki, yapıtın ilk ve ana biçiminde bu denemedeki terimlere bağlı kalınmıştır. İlgili terimlerden bir bölümü için bknz.: Ek I. (R.)

(2) Almanca kullanılan terim *"Verstehen"* dir. Weber'in kullanımında bu teknik bir terim olup, gerek Almancada gerekse İngilizcede günlük dilde

Psychopathologie'sini, Heinrich Rickert'in *Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*'unun ikinci basımındaki kimi özlemlerini ve özellikle Simmel'in *Probleme der Geschictsphilosophie*'deki kimi görüşlerini karşılaştırınız. Kimi yöntembilimsel görüşler için okuyucunun, daha önce de sık sık yaptığımız gibi Friedrich Gottl'ın *Die Herrschaft des Wortes* adlı yapıtındaki yöntemine başvurmasını burada da öneririz. Bu kitabın, okunması biraz güç bir biçemle yazıldığı ve savının tümüyle çok iyi düşünülmüş olmadığı doğrudur. İçeriğine gelince, özellikle Ferdinand Tönnies'in güzel çalışması *Gesellschaft und Gemeinschaft*'ı, ayrıca Rudolph Stammler'in büyük ölçüde yanıltıcı olan ve benim *Archiv für Sozialwissenschdft*'taki (C. XXIV, 1907) eleştirimle karşılaştırılması önerilebilecek kitabı *Wirtschaft und Recht*'i anımsatılabilir. Aşağıda açıklanan temel düşüncelerin birçoğu bu eleştirel denemede yer almıştır. Bu çalışma Simmel'in (*Soziologie* ve *Philosophie des Geldes*'deki) yönteminden, öznel olarak amaçlanan ve nesnel olarak geçerli "anlamlar" arasında keskin bir ayrım yapma bakımından ayrılmaktadır; bunlar Simmel'in yalnız ayırt edemediği değil, sık sık bilerek sanki aynı şeye ilişkinmiş gibi ele aldığı iki farklı şeydir.

---

verilenden belirgin ölçüde daha dar bir anlam taşımaktadır. Bu çalışmada asıl olarak anlattığı şey, edimcilerin öznel "düşünsel durumları"nın gözlemlenip kuramsal yorumunun yapılmasıdır. Ama mantıksal ve başka tür simge dizgelerinin anlamını, genellikle bir zihince ya da herhangi akıllı bir varlıkça "amaçlanmış" olduğu düşünülen bir anlamı kavrayacak ölçüde genişleyebilir de. Bu kavramla ilgili en önemli şey, çevirmene göre, olaylar bu teknik anlamda "anlaşıldıkları" ölçüde, ilgili olguların belli bir bakış çerçevesinde, "eylem" bakış çerçevesinde sunulup çözümlenmekte oluşudur. Buradaki amaçlar için bu bakış çerçevesinin en önemli yönü "öznel" kategoriler kullanmasıdır. Önemli olan, böyle kategorilerin işlemsel uygulanabilirliğidir, edimcinin kendisine bağlanan anlamların bilincinde olup olmadığına ya da belli bir eylem dizisinin yine alışılmış anlamında "amaçlanmış" olup olmadığına ilişkin görgül sağduyu sorusu değildir. (T.P.)

I. TOPLUMBİLİMİN VE TOPLUMSAL EYLEMİN TANIMI

Toplumbilim (oldukça belirsiz olan bu terimi burada kullandığımız anlamında), toplumsal etkinliği yorumlama yoluyla (*deutend verstehen*) anlamak, böylece akışını ve etkilerini nedensel olarak açıklamak (*ursächlich erklären*) isteyen bir bilimdir. "Etkinlik" kavramını (*Handeln*), bireyin öznel bir anlam yükleyerek yaptığı (ister dışa vursun, ister iç dünyasında kalsın; ister bir savsaklamadan, isterse bir hoşgörüden oluşsun, belirleyici olan şey, ona ne ölçüde öznel bir anlam yüklemekte olduğudur) her türlü insan davranışını anlatmak üzere kullanıyoruz. "Toplumsal" etkinlik ile de, onu yapan bireyin ona bağladığı öznel anlam gereğince başkalarının davranışlarını göz önünde bulunduran ve buna göre bir gidiş (seyir) izleyen etkinliği anlatıyoruz.[3]

---

(3) Bu tanımlar dizisinde Weber, tartışılması gerekli birçok önemli terim kullanıyor. Daha önce üzerinde durmuş olduğumuz Verstehen'e ek olarak, dört ayrı önemli kavram terim daha vardır: *Deuten, Sinn, Handeln* ve *Verhalten*. *Deuten* genellikle "yorumlamak" olarak çevrilmiştir. Weber'ce bu bağlamda kullanılışında, öznel zihin durumlarının ve bir etkinlikte bulunan bireyce kastedildiği düşünülebilecek olan anlamların yorumlanması söz konusudur. "Yorumlama" teriminin başka hiçbir anlamı Weber'in ele alış biçimi bakımından geçerli değildir. "*Sinn*" terimi genellikle "anlam" olarak çevrilmiştir; türevleri ve özellikle sıfat biçimleri olan "*sinnhaft, sinnvoll, sinnfremd*" de "anlam" terimi gerekli değişiklikler yapılarak karşılanmıştır. Burada da yine öznel zihinsel durumların içeriğinin ya da en sonunda bunlara bağlanabilecek simgesel dizgelerin türlü yönlerine yollamada bulunulmaktadır.
"*Handeln*" ve "*Verhalten*" terimleri birbirleriyle doğrudan ilişkilidir. "*Verhalten*", hangi bakış çerçevesinde çözümlenmekte olduğundan bağımsız olarak bireysel insanların her davranış biçimini anlatan daha geniş kapsamlı bir terimdir. Bunu en iyi karşılayacak sözcük "davranış"tır. "Handeln" ise, Weber'in teknik anlayışı açısından söyleyecek olursak, "anlama"ya yetenekli olan insan davranışı dediğimiz somut olayı anlatır. En uygun karşılığı "etkinlik" (faaliyet) olsa gerek. Görüldüğü gibi *Deuten, Verstehen* ve *Sinn*, buradaki özel anlamıyla etkinlik ya da davranış biçimi oluşturmaları durumunda insan davranışını anlatabilir (İngilizceye çeviren Parsons ve Henderson'un dipnotu).

A. TOPLUMBİLİMİN YÖNTEMBİLİMSEL TEMELLERİ[4]

1. "Anlam" iki türlü olabilir. Terim, önce belli bir etkinlikte bulunan kişinin somut durumunda öznel olarak amaçladığı anlamı ya da böyle bir kişiler topluluğunca ortalama ya da yaklaşık olarak gözetildiği düşünülebilecek olan anlamı anlatır; ikinci olarak da belli bir etkinlik türünü yapan varsayımsal edimciye ya da edimcilere bağlanabilecek öznel anlamın kuramsal olarak algılanan arı örneğini[5] anlatır. Hiçbir durumda ne nesnel olarak ne de doğaötesel açıdan "doğru" anla-

---

(4) Weber yapıtını alışılmış olmayan bir biçimde örgütlemiş. Önce kimi temel tanımlar ortaya koyuyor, sonra da bunların yorumuna girişiyor. Tanımların kendileri, asıl metinde büyük harflerle, onlara ilişkin yorumlar ise küçük harflerle dizilmiştir; ama okuyucu bilmeli ki bir tanımı ya da bir tanımlar kümesini izleyen numaralanmış paragraflar da, bir görüş ya da düşüncenin geliştirilmesi niteliğinde olmayıp o tanımın yorumu niteliğindedir. Kitabın ana düşüncesinin yer yer parça bölük nitelik taşımasının ve bir konudan bir başkasına birdenbire atlamasının nedeni budur. Öyle görünüyor ki Weber bu yazıların alışılmış anlamında okunmasını beklemiyor, kuramsal kavramların ve onların çağrıda bulunduğu sonuçların aydınlatılması ve dizgeselleştirilmesi için bir başvuru çalışması olmasını düşünüyordu. Tanımların pek çoğunun altındaki yorumları görece kısa tutmuş olan Weber, Toplumbilim ve Toplumsal Etkinlik kavramlarına getirdiği yorumları bir yöntembilim denemesi genişliğine vardırmıştır. Bu yüzden bu bölümün ilk kesimi öbür kesim ve bölümlerle karşılaştırılamayacak ölçüde geniştir. Yine de en doğrusu, Weber'in kendi bölümleme düzenine bağlı kalmaktır (İngilizce çeviride Talcott Parsons'un dipnotu).

(5) Arı örnek terimiyle Weber, yine kendisinin genel olarak kullandığı ve O'nun yöntembilimine ilişkin toplumbilimsel yazında da iyice yerleşen "düşüncel örnek" (ideal tip)i anlatmak istiyor. Weber'in kendisinin de aşağıda yollamada bulunduğu denemesine hazırlık olmak üzere okuyucuya, *Die Objektivität sozialwissenschaftlicher Erkenntnis*'e, Dr. Alexander von Schelting'in iki yapıtı "*Die logische Theorie der historischen Kulturwissenschaften von Max Weber*" (Archiv für Sozialwssenschaft, v. xlix)ve *Max Webers Wissenschaftslehre*'ye ve bizim *Structure of Social Action*, böl. XVI'ya başvurmasını öneririz. Biraz değişik bir yorum için bknz: Theodore Abel *Systematic Sociology in Germany*, böl. iv. (T.P.)

mına gelmez. İşte toplumbilim ve tarih gibi görgül etkinlik bilimlerini, hukuk, mantık, töre ve güzelduyu gibi araştırma nesnelerinin "doğru" ve "geçerli" anlamını araştıran bütün inak (dogma) bilimlerinden ayırt eden de budur.

2. Anlamlı etkinlik (*sinnhaftes Handeln*) ile kendisine hiçbir öznel anlam bağlanmamış tepki davranışı arasındaki ayrım çizgisi görgül olarak kesin biçimde çizilemez. Toplumbilim açısından önem taşıyan tüm davranışların pek büyük bir bölümü, özellikle arı geleneksel nitelikteki davranış, bu iki türün arasında kalır. Birçok ruhsal–fiziksel süreçlerde anlamlı, başka deyişle öznel olarak anlaşılabilir etkinlik hiç bulunmaz; bir bölümünde ise ancak uzman ruhbilimci varlığını ayırt edebilir. Sözcüklerle iletilmeye elverişli olmayan gizemsel nitelikteki olaylar, bu tür deneyimlere açık olmayan kişi için tam olarak anlaşılabilir değildir. Buna karşılık insanın başkasında gördüğü böyle bir etkinliği kendisinin yaptığını tasarlayabilme yeteneği de bu olayın anlaşılabilirliği (*Verstehbarkeit*) için önkoşul değildir; "Sezar'ı anlamak için Sezar olmak gerekmez." Bir olayın anlamına getirilen yorumun doğruluğunu kanıtlayabilme[6] bakımından insanın kendisini tasarımsal olarak bir etkinliği yapanın yerine koyabilmesi ve böylece onun deneyim-

---

(6) Almanca *Evidenz* teriminin asıl anlamı, bir bilgin ya da düşünürün bir öneriyi doyurucu ölçüde kesin ya da kabul edilebilir bulduğu durumu anlatır. Weber'in de belirttiği gibi bunun iki temel yönü vardır. Kimi kez belli öncülleri mantıksal ya da matematiksel olarak ya da başka türden bir anlamlı ilişki biçimi nedeniyle belli bir sonucun izlediği "görülür". Bu anlamda olmak üzere bir aritmetik sorusunun çözümünü ya da bir geometri teoreminin kanıtlanışının doğruluğunu "görürüz". Öbür yön ise görgül gözlemle ilgilidir. Eğer bir gözlem işlemi gereğince yapılmışsa, onunla ilgili betimleyici önermenin doğruluğu da, benzer bir anlamda olmak üzere, "görülür". *Evidenz* terimi gözlemleme işlemini değil, onun sonucunun niteliğini, yani gözlemcinin belli bir bildirimde bulunurken kendisini haklı görüşünün temelini ilgilendirmektedir. Bundan dolayı, kimi durumlarda "kesinlik", kimilerinde "açıklık", daha başka kimi durumlarda da "doğruluk" uygun karşılıklar olmaktadır. "Sezgi" denemez, çünkü bu, işlemin kendisini değil, sonucunu ilgilendirmektedir. (T.P.)

lerine duyumsama yoluyla katılabilmesi çok önemli olmakla birlikte, bu, anlamlı yorumlama (*Sinndeutung*) için zorunlu bir koşul değildir. Bir sürecin anlaşılabilir olan ve olmayan öğeleri çoğu kez birbirine karışmış ve bağlı durumdadırlar.

3. Her bilimsel gözlem gibi her yorum da, kavrama ve anlamada açıklığa ve kanıtlanabilir doğruluğa (*Evidenz*) ulaşma çabasındadır. Anlamada açıklık ve kesinlik ya ussal bir nitelikte olur (ki, bu da mantıksal ve matematiksel olmak üzere iki biçimde belirir), ya da duyumsama (*empathie*) yoluyla kendi yaşıyormuş gibi tasarlama biçiminde, demek ki duygusal ya da güzelduyusal ve değerlendirici bir nitelikte belirir. Etkinlik alanında, her şeyden önce bu etkinliğin öğeleri amaçlanan anlamları çerçevesinde tam bir zihinsel açıklıkla kavranmışsa (*das Verstandene*), ussal açıklık ve kesinlik var demektir. Duyumsanmış ya da değerlendirici açıklık ise, etkinliğin içinde yer aldığı duygusal bağlam, duyumsal katılım yoluyla (= tasarımda yeniden yaşayarak, *das Nacherlebte*) gereğince kavrandığında elde edilir. Ussal anlamanın en yüksek düzeyine, mantıksal ya da matematiksel olarak bağlantılı önermelerin anlamları alanında ulaşılır; bunların anlamı hemen ve hiçbir karışıklığa düşülmeden anlaşılabilir. Uslamlama ve görüş geliştirmede, örneğin 2x2 = 4 önermesi ya da Pisagor Teoremi kullanıldığında ya da alışık olduğumuz düşünme düzenimize göre bir mantıksal uslamlama dizisi doğru olarak izlendiğinde, bunun ne anlama geldiğini çok açık bir biçimde anlarız. Yine bunun gibi, bir kimse bizce bilinen deneyim olgularından yola çıkarak seçtiği uygun araçlarla belli amaçlara ulaşmaya çalıştığında ne yapmak istediğini anlarız. Bu tür bir ussal amaçlı etkinliğin (*Zweckhandeln*) bu yoldan yorumlanması, seçilen araçların anlaşılması açısından, en yüksek kanıtlanabilir kesinlik ölçüsüne sahiptir. Bundan başka, kendimizin de yapabildiğimiz ya da kaynağını duyumsamaya dayalı kendini çözümleme yoluyla bulabileceğimiz yanlışlıkları ve sorunların birbirine karıştırılmasını da, daha az kesinlikle, ama pek çok

açıklama amaçları için yeterli olan bir kesinlikle, anlayabiliriz.

Buna karşılık, insan etkinliklerinin yönelebildiğini deneylerin gösterdiği birçok üstün amaçlar ya da değerler, kimi kez zihinde kavranabilirse de, çoğu kez tam olarak anlaşılamazlar. Bunlar, bizim kendi üstün değerlerimize ne kadar uzak iseler, bizim onları tasarımsal olarak yaşayıp anlayabilmemiz de o denli güç olur. Her özel durumun koşullarına bağlı olarak, böyle değerleri ya yalnızca bizim zihinsel olarak anlamakla yetinmemiz, ya da, bunu bile yapamadığımızda, onları doğrudan doğruya veri olarak kabul etmemiz gerekir. O zaman onların güdülediği etkinliği, akışı içindeki değişik noktalarda, duyumsamaya ya da zihinsel işleme dayalı yaklaşık bir yorumlama için ne kadar olanak varsa onları kullanarak, anlamaya çalışabiliriz. Söz konusu değerlere, örneğin din uğruna ya da hayırseverlik yolunda kendini adarcasına çabalara açık olmayan kimseler için durum böyledir; "insan hakları" düşünyapısının (ideoloji) kimi biçimlerinde görülen aşırı ussal bağnazlık türleri de, böyle görüşlere kökten karşı olanlar için aynı şeyi gerektirir.

Biz kendimiz, kızgınlık, tutku, kıskançlık, imrenme, sevgi, coşku, büyüklenme (gurur), öç alma, bağlılık, adanma ve her türden isteklilik gibi duygusal tepkilere (*Affekte*) ne ölçüde açıksak, tasarımlarımızda da onlara o ölçüde kolaylıkla katılabilir ve onların yol açtığı usdışı (kuşkusuz belli bir amacın ussal olarak kovuşturulması açısından usdışı) davranışları anlayabiliriz. Bu tür duygusal tepilerin yoğunluğu gözlemci olarak bizim hiç gerçekleştirmeyeceğimiz ölçüde büyük olduğunda bile, onların anlamını duygu yoluyla önemli ölçüde anlayabilir ve etkinliğin akışı ve araçların seçimi üzerindeki etkisini zihinsel olarak yorumlayabiliriz.

İncelediği olgunun örneklerini ayırt eden (*typenbildende*) bilimsel çözümleme amacı için, davranışın duygusal tepkilerle belirlenen ve etkinliği (eylemi) etkileyen bütün önemli usdışı öğelerini çözümleyip ortaya koymanın en verimli yolu, onları

ussal etkinliğin kavramsal arı örneğinden sapmalar (*Ablenkungen*) olarak görmektir. Örneğin borsadaki bir ürküyü (panik) açıklamanın en iyi yolu, usdışı duygusal tepkilerden etkilenmeseydi eylemin nasıl bir yol izleyeceğini belirlemektir; usdışı öğeler, varsayımsal çizgiden gözlemlenen sapmaları açıklamak üzere, "bozucu etkenler" (*Störungen*) olarak, daha sonra çözümlemeye katılabilirler. Bunun gibi, siyasal ya da askeri bir girişimi çözümlerken, önce eylemcilerin bütün koşulları ve katılanların niyetlerini bilmeleri durumunda, bu girişimin nasıl akışacağını ve araçlarını bize geçerli görünen deney sonuçlarına uygun olarak seçip seçmediklerini saptayabiliriz. Onları koşullandıran usdışı etkenlerle bu örnekten sapmalar arasında nedensellik bağı ancak bu yolla kurulabilir. Böyle durumlarda arı bir ussal eylem türü kurulması, toplumbilimci için, açıkça anlaşılır, belirsizlikten arınmış bir örnek (düşüncel örnek = *Idealtypus*) hizmetini görür. Bu örnekle karşılaştırarak gerçek etkinliğin her tür usdışı etkenlerden (duygulanımlar, yanılmalar)[7] nasıl etkilendiğini anlayabiliriz; çünkü, eylemin tümden ussal olduğu varsayımlandığında beklenebilecek olan çizgiden sapmaları görebiliriz.

İşte yalnızca bu sınırlar içinde ve bu yöntembilimsel kolaylık nedenleriyledir ki, "anlamaya yönelik" (*verstehenden*) toplumbilim "ussalcı"dır diyoruz. Kuşkusuz bu yöntemi, toplumbilimde "ussaldan yana bir sapma" bulunduğu yolunda yorumlamak haksızlık olur; bu yalnızca yöntembilimsel bir araçtır. Yoksa, gerçek insan yaşamında ussal öğelerin ağır bastığı yolunda bir inancı içermez; çünkü ussallığın payı konusunda hiçbir önermede bulunmamaktadır. Ancak yersiz olarak ussal yorumlamalara başvurma tehlikesi bulunduğunu yadsıyacak değiliz; nitekim bütün deneyimler bu tehlikenin varlığını doğrulamaktadır.

---

(7) Günümüzde ruhbilim yayınlarında, özellikle ruhsal çözümleme alanında çok kullanılan bir terim. Yaklaşık olarak "duygu"yu anlatmakla birlikte ondan daha belirgindir. (T.P.)

4. İnsan etkinlikleriyle ilgili bütün bilimlerin, uyarıcılar, sonuçlar, etkinliği kolaylaştırıcı ya da güçleştirici koşullar gibi öznel anlamı bulunmayan[8] (*sinnfremd*) süreçleri ve olayları göz önünde bulundurmaları gerekir. "Anlamı olmamak", cansız olmak ya da insan olmamak demek değildir; her nesne, örneğin bir makine, ancak yapımı ve kullanımının insan etkinliği için taşıdığı anlama (ki, çok değişik amaçlara yönelik olabilir) göre anlaşılabilir. Bu amaçlar göz önüne alınmadıkça söz konusu nesneyi anlamak olanaksızdır.[9] Demek ki onda anlaşılabilir ya da kavranabilir olan şey, ya araç ya da amaç biçiminde, insan etkinliği ile olan ilişkisidir: Etkinliği yapan ya da yapanların tasarımında yer alan ve etkinliklerini yönelttikleri bir ilişki. Bu tür nesneler, yalnız bu çerçeveler içinde "anlaşılabilirler". Buna karşılık ister canlı ister cansız, ister insana ilişkin, ister onunla ilişkisiz olsunlar, süreçler ya da durumlar, amaçlanmış bir anlam içeriğine sahip olmadıkça, buradaki anlamıyla belli bir anlamdan yoksundurlar. Başka deyişle araçlar ya da amaçlar biçiminde etkinlikle ilişkilendirilemeyip, yalnızca uyarıcı, kolaylaştıran ya da güçleştiren koşullar[10] olarak kaldıkları sürece anlamdan yoksundurlar. Dollart'ın 1277'de sulara gömülmesi,[11] büyük çaplı göçlerin başlamasına

---

(8) Almanca terim *Sinnfremd*'dir. Bu terim "anlamsız" olarak çevrilmemeli, Weber'in *Verstehen* ve *Sinndeutung* terimlerini kullandığı teknik bağlam içinde yorumlanmalıdır. Temel ölçüt, söz konusu nesneyi, anlamlı olacak biçimde bir ilişkiler karmaşığı içine yerleştirmenin olanaksızlığıdır.

(9) *Unverstehbar.*

(10) Bu paragrafta anlamlı yorumlamanın kapsamının çok dar tutulduğuna kuşku yoktur. İnsan etkinliğini öznel ulamlarla (kategori) anlaşılır kılmanın tek yolu, kuşkusuz ussal araç-amaç çizimine (şema) başvurmak değildir. Öyle görünüyor ki burada, Weber'in yapıtındaki ussalcı sapmanın bir kaynağı karşısındayız. Gerçekte kendisi bu yöntembilimsel tutuma hiç katılmıyor. Bu daha geniş alandaki kimi olasılıklar için (İngilizce) çevirmenin *Structure of Social Action* adlı yapıtında Bölüm VI ve XI'e bakınız. (T.P.)

(11) Kuzey Denizinde Hollanda kıyılarını basıp su altında bırakan bir körfez. (T.P.)

bir uyarıcı olmak gibi tarihsel bir anlam (belki!) taşımış olabilir. Ölüm oranı ve genellikle insan yaşamının bebeklik çağının güçsüzlüğünden yaşlılığın düşkünlüğüne varan örgensel döngüsü de, insan etkinliklerinin bu olgulardan türlü etkilenme yolları dolayısıyla, kuşku yok ki birinci derecede toplumbilimsel önem taşır. Böyle, anlamdan yoksun başka birkaç olgu kesimi daha var: Yorgunluk, alışkanlık, bellek, vb. gibi kimi ruhsal ya da ruhsal–fiziksel olaylar; bedeni alçaltmaktan, ona acı çektirmekten duyulan kimi sofuca keyif durumları; insan tepkilerinde tepki zamanı, biçimi ve duyarlığına bağlı olarak gözlemlenen değişmeler. Ama son çözümlemede, anlamdan yoksun başka olaylar gibi bu olaylar için de aynı şey geçerlidir: Bu etkinlikler, onları yapanlar için olduğu gibi, onları inceleyen toplumbilimci için de göz önünde bulundurulacak verilerdir.

Bugüne değin, bu yönde pek bir gelişme olmamışsa da, gelecekteki araştırmaların, özel anlamlı (*sinnhaft besondertes*) gibi görünen davranışların altındaki anlaşılmaz düzenlilikleri bulabilmeleri beklenir. Toplumbilim, örneğin "ırk" gibi dirimsel (biyolojik) yapıdaki kalıtsal farklılıkları, toplumbilimsel açıdan önem taşıyan davranışı, özellikle de o davranışla arasındaki anlamlı ilişkiyi etkilediği sayılamayla (=istatistiksel olarak) kesinlikle saptanması koşuluyla, tıpkı beslenmenin niteliği, yaşlanmanın davranışa etkisi gibi fizyolojik olguları göz önünde bulunduruşunda olduğu gibi, veriler olarak hesaba katmak durumundadır. Bu tür etkenlerin nedensel önemi bulunduğunun görülmesi, kuşkusuz ne toplumbilimsel çözümlemenin, ne de genellikle insan etkinlikleriyle ilgilenen bilimlerin özel görevini, yani insan etkinliklerini öznel anlamları açısından yorumlayarak anlama görevini hiçbir biçimde değiştiremez. Tek etkisi, öznel olarak (yorumlamayla) anlaşılabilen güdüler topluluğu içine, yer yer, kimi anlaşılmaz verileri sokmasıdır: Örneğin davranışın kimi amaçlı yönelimlerinin sıklığı ya da belli türdeki ussallığının ölçüsü gibi tipik ilişkiler arasına kafatası ölçüsü ya da deri rengi ya da dirimsel

kalıtımla geçen başka herhangi bir özellik gibi verileri katar. Bunu yaptığını yukarda görmüştük.

5. Anlama iki türlü olabilir: Birincisi, belli bir edimin (*act, acte, Handlung*) (sözlü anlatım da içinde olarak) öznel (amaçlanan) anlamının doğrudan gözlem yoluyla anlaşılmasıdır.[12] "2X2=4" dendiğini duyduğumuzda ya da okuduğumuzda, bu önermenin anlamını, bu anlamda, doğrudan gözlem yoluyla anlarız. Bu, düşüncelerin doğrudan ve ussal olarak anlaşılması durumudur. Bir öfke patlamasını da onu yansıtan yüz anlatımından, ünlemlerden ya da usdışı devinimlerden anlarız: Bu, usdışı duygusal tepkilerin doğrudan gözlem yoluyla anlaşılmasıdır. Odun kesen, kapıyı kapamak üzere kapı koluna uzanan ya da silahını bir hayvana yönelten kişinin etkinliğini de gözlem yoluyla anlayabiliriz: Bu ise, etkinliklerin ussal gözlemlenmesi yoluyla anlaşılmasıdır. Ama anlamanın bir başka türü daha vardır: Açıklayıcı anlama (*erklärendes Verstehen*). "2X2=4" diyen ya da yazan etkinlik sahibinin bu önermeye bağladığı anlamı, onu buna yönelten güdüler açısından, başka deyişle o sırada, o koşullar altında onu bu önermeyi yapmaya neyin yönelttiğine bakarak anlarız. Eğer bilirsek ki bir ticari muhasebeye dalmış bulunuyor ya da bir bilimsel gösteri yapıyor ya da bu önermede bulunmayı da içeren başka bir işe girişmiştir, o zaman buradaki anlamıyla anlama sağlanmış olur. Bu, etkinliği anlaşılır ve daha kapsamlı bir çerçeve içine yerleştirmeyi sağlayan "güdüye bakarak ussal anlama" durumudur.[13] Odun

---

(12) Weber burada *aktuelles Verstehen* terimini kullanmakta, bunun karşısına, aynı zamanda motivationmaessig olarak da nitelediği *Erklärendes Verstehen* terimini koymaktadır. "*Aktuell*" bu bağlamda "gözlemlenen" anlamına gelmektedir. Weber'in açıklamalarından açıkça anlaşılıyor ki, temel ölçüt, bir etkinliğin ya da simgesel anlatımın anlamını, herhangi bir geniş bağlama başvurmaksızın, hemen yapılabilecek gözlemden çıkarma olanağının bulunmasıdır. Buna karşılık *erklärendes Verstehen*'de söz konusu etkinliğin, hemen yapılacak gözlemle ulaşılamayacak olguları içeren daha geniş bir anlam bağlamına oturtulması gereklidir.

(13) Almanca terim *Sinnzusammenhang*'dır. Anlama düzeyinde uyumlu bir bütünlük oluşturan birçok öğenin varlığını anlatır. Bu tür öğeler ara-

kesme ya da bir tüfekle nişan alma etkinliğinin anlamını, doğrudan gözleme ek olarak, bir de onu yapanın güdüsüne bakarak anlarız: Odun kesen bir gündelikçi işçi olabilir ya da kendi evinde kullanmak üzere yakacak odununu sağlamakta olabilir ya da belki dinlenmek üzere odun kesmektedir (ussal biçim); ama bu kişi bir öfkeyi boşaltmak için de odunu kesiyor olabilir (usdışı biçim). Bunun gibi tüfekle nişan alan kişinin bir ateş mangasının buyruk almış eri olduğunu ya da bir düşmana karşı savaşmakta olduğunu (ussal biçim) ya da öç almakta olduğunu (duygusal, bu nedenle de bir ölçüde usdışı biçim) bilirsek, etkinliğini anlarız. Yine benzer biçimde, bir öfke patlamasının kıskançlık, özsaygı yarası ya da bir küçük düşürme (hakaret) sonucu olduğunu bilirsek, onu güdüsel açıdan anlarız (bu durumlarda duygusal olarak belirlenmiş olduğundan, etkinlik güdüsel açıdan usdışıdır). Bütün bu örneklerde söz konusu etkinliği anlaşılabilir bir güdü bütünlüğü (*Sinnzusammenhänge*) içine koyuyor ve bunun anlaşılmasını somut etkinliğin açıklaması (*Erklären*) olarak görüyoruz. Etkinliğin öznel anlamıyla ilgilenen bir bilim için açıklama anlaşılabilir bir etkinliğin içinde yer aldığı anlam bütünlüğünün kavranmasını gerektirir. (Buradaki "açıklama"nın nedensel anlamı üzerine daha geniş bilgi için bu bölümdeki 6. paragrafa bakınız.)[14] Bütün bu tür durumlarda, duygusal süreçler söz konusu olsa

---

sında, mantıksal tutarlılık, biçemin güzelduyusal uyumu ya da araçların amaçlarla uyumlu olması gibi birçok anlamlı ilişki biçimi olanaklıdır. Ama yine de *Sinnzusammenhang*, nedensel olarak karşılıklı bağımlılık içinde bulunan bir öğeler dizgesinden ayırt edilmelidir. Bunu, İngilizcede her zaman uygun düşecek bir tek sözcükle karşılayamıyoruz. Kullanıldığı bağlama göre "anlam bağlamı", "anlam bütünlüğü" ya da kimi kez de "anlamlı dizge" olarak çevrilmiştir. (T.P.)

(14) (İngilizce çeviride, Weber'in metinde ayraç içine aldığı bu tümce çevirmence dipnotu yapılmıştır. Biz, bir yandan Weber'in metnine bağlı kalırken, Türkçe çeviriye Talcott Parsons'un yorumlamalarını da katmak istediğimiz için, İngilizce çevirinin dipnotu sıralamasını bozmamak amacıyla buraya bu açıklamayı koyuyoruz. Bundan sonraki bu tür dipnotlarını "Bknz.: Dipnot 14" diye belirteceğiz. Ö.O.)

bile, olanın (*Geschehen*) öznel anlamına, anlamlı bütünlüğü de içine almak üzere, "amaçlanan anlam" diyeceğiz.[15] (Görüldüğü gibi "amaçlamak" (*meinen*) kavramını, genellikle yalnızca ussal ya da isteyerek belli bir amaca yöneltilmiş etkinlik anlamında alan alışılmış kullanımdan uzaklaşıyoruz.)

6. Bütün bu durumlarda "anlama", aşağıdaki bağlamlardan birinde anlamı ya da anlam bütünlüğünü yorumlama yoluyla kavramak demektir: a) Somut bireysel etkinliğin gerçekten kastedilen anlamı (örneğin tarihsel yaklaşımda olduğu gibi); ya da b) gerçekten kastedilen anlamın ortalama ya da yaklaşık bir biçimi; (örneğin yığın olaylarının toplumbilimsel incelemesinde olduğu gibi) ya da c) belli bir sıklıkla görülen bir olayın bilimsel olarak ortaya konmuş arı örneğini (düşüncel örnek = ideal tip) belirten anlam. Örneğin arı siyasal ekonomi kuramının kavramları ya da "yasa"ları bu tür "düşüncel örnekler"dendir. Bunlar, belli türden bir insan etkinliğinin, tam anlamıyla ussal olması, yanlışlar ya da duygusal etkenlerden hiç etkilenmemesi ve ayrıca tümüyle ve hiçbir karışıklığa yer bırakmayacak bir açıklıkla tek bir amaca (ekonomik yararı en çoğa çıkarma amacına) yönelik olması durumunda nasıl akışacağını (cereyan edeceğini) belirtirler. Gerçekte bir etkinliğin tam tamına düşüncel örnekte saptandığı gibi akıştığı ancak çok

---

(15) Almancası *gemeiner Sinn*'dir. Weber'in bu kavramının günlük dildeki kullanılışından ayrılması, yalnız onun anlamını genişletmesiyle sınırlı kalmamaktadır. Bu yöntembilimsel tartışmanın sonunda kendisinin de belirttiği gibi, bu kavramın kullanımını, her bireysel edimcinin (=etkinlikte bulunan) böyle bir anlamın apaçık bilincinde olduğu düşünülebilecek durumlarla sınırlı tutmamaktadır. Sorun, sıradan kişiye apaçık gelecek böyle bir "kastedilen anlam"ın gerçekten var olup olmadığı olmayıp, kavramın, bilimsel bakımdan önemli gözlemler yapmaya olanak veren bir mantıksal çerçeve sağlayabilip sağlayamadığıdır. Gözlemlerin geçerlilik sınaması, konularının sağduyuyla hemen kavranıp kavranamadıklarına bakılarak değil, bu uygulayımsal (= teknik) gözlemlerin sonuçlarının, dizgesel bir bilgi bütünü içinde doyurucu biçimde örgütlenip başka gözlem sonuçlarıyla ilişkilerinin kurulup kurulamayacağına bakılarak yapılmak gerekir.

seyrek durumlarda (örneğin kimi kez borsada) ve ancak yaklaşık bir biçimde olmak üzere görülür [16] Bu tür kurgulamaların bilimsel yararları için yazarın *Archiv für Sozialwissenschaft*, c. XIX, s. 64 vd.'daki yazısına bakılabilir.

Kuşkusuz her yorum açıklık ve kesinliğe ulaşmayı amaçlar. Ama öznel bir yorumlama, anlam açısından ne denli açık olursa olsun, yalnızca bu özelliğine dayanarak nedensel açıdan geçerli olduğunu öne süremez. Bu düzeyde, hiçbir zaman çok açık bir nedensellik varsayımından başka bir şey olamaz.

a) Bilinçli güdüler ve (her şeyden önce itiraf edilmeyen güdüler demek olan) "bastırmalar", pek çok kez edimcinin kendisinden bile, etkinliğinin içinde yer aldığı gerçek bütünlüğü saklayabilir; öylesine ki, öznel bakımdan en içtenlikli özçözümlemeler (kendini çözümlemeler) bile ancak sınırlı bir değer taşır. İşte o noktada toplumbilimciye düşen görev, daha edimci somut biçimde neyi "amaçladığının" bilincinde değilken ya da çoğu kez olduğu üzere yeterince değilken, bu gerçek bütünlüğün (bu güdüsel durumun) ayırdına varmak ve onu yorumlayarak saptamaktır: Anlam yorumlama yönteminin tam sınır çizgisinde yer alan bir durum. b) Bize birbirinin aynısı ya da benzeri gibi görünen dış etkinlik süreçleri, edimci ya da edimciler bakımından son derece değişik anlam bütünlükleri üzerine kurulu olabilir; ve biz, yüzeysel olarak çok benzer gibi görünen durumlarda büyük değişiklik gösteren ve anlam bakımından karşıt yönde gelişen bir etkinliği de "anlarız" (Simmel, *Problemen der Geschichtsphilosophie*'sinde bunun örneklerini vermektedir).[17] c) Kimi durumlarda edimciler, çok sık, "hepsini" anladığımız karşıt yönlerde güdülenir ve birbirleriyle çatışmaya girerler. Birçok durumda deneyle biliriz ki, etkinlik içinde genel olarak bulunan ve güdüleri bakımından birbiriyle çatışan anlam ilişkilerinin göreli ağırlığını, bunların her biri bizim için eşit ölçüde anlaşılır olmakla birlikte, tam bir

(16) Bknz.: Dipnot 14.
(17) Bknz.: Dipnot 14.

düzenlilikle ama kesin olmadan, yaklaşık olarak bile tahmin edemeyiz. Bizi bu konuda aydınlatacak olan, yalnızca çatışmanın edimsel olarak (fiilen) vardığı sonuçtur. Başka her varsayım için olduğu gibi, öznel anlam yorumlamasını sonuca bakarak, başka deyişle etkinliğin gerçekte aldığı gidişe göre denetlemekten başka yol yoktur. Bu tür bir doğrulama, nitelikleri ruhbilimsel deneyime elveren ama ne yazık ki sayıları pek az olan durumlarda bir ölçüde kesin biçimde yapılabilmektedir. Doyurucu bir kesinliğe ulaşma ölçüsü de, nitelikleri dolayısıyla sayılama yoluyla saptanabilen ve belirsizliğe düşülmeden yorumlanabilen (yine az sayıdaki) yığın (kitle) olayları bakımından bile son derece değişiktir. Bunun dışındakiler için tek olanak, her bakımdan birbirine benzeyen, ama hep somuttaki etkisini araştırdığımız özel "güdü" ya da "etken" ile ilişkileri noktasında, bu belirleyici biricik noktada, birbirinden ayrılan tarihsel ve güncel süreçlerin elden gelen en çok sayıda karşılaştırmasını yapmaktır: Bu, karşılaştırmalı toplumbilimin temel bir görevidir. Nedenselliğe ilişkin bir saptama yapmak istediğimizde, ne yazık ki çoğu kez elimizde yalnız "tasarımsal deneyim" dediğimiz ve güdüler zincirinin kimi özel öğelerinin olası işleyişini tasarımımızda canlandırarak etkinliğin akışını buna göre kurgulamak gibi tehlikeli ve belirsiz yol kalıyor.[18]

Örneğin "Gresham Yasası" diye adlandırılan genelleme, insan etkinliğinin belli koşullar altında ve yalnızca ussal bir yol izleyeceği yolunda düşüncel örnek yöntemine dayalı bir varsayım ile yapılmış, ussal bakımdan açık bir yorumudur. Gerçekte ne ölçüde bu yasaya uygun olarak davranıldığı, ancak dolaşım-

(18) Bu paragrafta Weber'in, nedensellik ilişkisini kanıtlamanın mantıksal koşulları kuramının son derece özlü bir anlatımını buluyoruz. Kendisi bunu en tam biçimiyle *Die Objectivität sozialwissenschaftlicher Erkenntnis*, a.g.e.'de geliştirmiştir. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* adlı kitapta bir araya getirilen başka denemelerinde de bu konu tartışılmaktadır. Konunun en iyi ve tam ikinci bir tartışmasını Von Schelting'in *Max Webers Wissenschaftslehre* adlı kitabında buluyoruz. Bizim *Structure of Social Action*, Böl. XVI'da da kısaca tartışılmaktadır. (T.P.)

dan kalkan değer yitirmiş para birimlerinin tutarına ilişkin sayısal verilere bakılarak saptanabilir: Bunlar, söz konusu yasanın büyük ölçüde doğru olduğunu gösteriyor. Gerçekte bilme süreci şöyle işlemiştir: Bu deneyin olguları, genelleme ortaya konmadan önce biliniyordu; ama bu başarılı (*gelungene*) yorumlama olmasaydı, nedensellik bağını anlama gereksinimimiz karşılanmamış olacaktı. Bundan başka, bu düşünce yoluyla çıkarsanmış (kabul edelim) davranışın gidişinin, şu ya da bu ölçüde de olsa, gerçek yaşamda da görüldüğü kanıtlanmadıkça, özünde ne denli apaçık olursa olsun, böyle bir yasa, gerçek yaşamda görülen etkinlikleri anlamamız bakımından değersiz bir kurgudan öteye gitmez. Gresham örneğinde güdünün kuramsal yorumu ile deney yoluyla doğrulanması arasındaki uygunluk tümüyle doyurucu olup, örnekler bu doğrulamanın gereğince sağlam sayılmasına yetecek sayıdadır. Buna karşılık, Edward Meyer'in, Maraton, Salamin ve Plate savaşlarının Yunan (ve dolayısıyla Batı) uygarlığının bilinen özellikleriyle gelişmesi bakımından taşıdığı nedensel önemi açıklamak üzere, anlam açısından oluşturduğu ve kimi belirtici olaylar (Yunan kâhinlerinin ve bilicilerinin Perslere karşı tutumları) üzerine dayandırdığı pek ustalıklı varsayımı,[19] ancak Perslerin yendiklerinde sergiledikleri (Kudüs'te, Mısır'da, Küçük Asya'da) davranışlara başvurularak doğrudan bir biçimde sınanabilir; ama bu sınama bile birçok bakımlardan ister istemez eksik kalır. Varsayımın ussal açıdan dikkati çekecek ölçüdeki gerçeğe uygunluğu, burada ister istemez başvurulacak bir dayanak olacaktır. Tarihsel nedensellik bağının çok açık olduğu sanılan pek çok durumda, yukardaki örnektekine benzer bir biçimde kanıt getirmeye hiç olanak yoktur ve böylece yorum da, kesinlikle ancak bir varsayım olarak kalır.

7. Bir güdü, etkinlikte bulunan kişiye söz konusu davranışın uygun nedeni olarak görünen bir öznel anlam bütünlüğü-

(19) Bknz.: Edward Meyer, *Geschichte des Altertums*, Stuttgart, 1901, C. III, s. 420, 444 vd.

dür. Bir davranışın öznel yorumlaması, eğer öğeleri arasındaki karşılıklı ilişki bizim alışık olduğumuz düşünüş ve duyuş biçimine göre örnek oluşturucu (tipik) (biz genellikle buna "doğru" deriz) bir anlam bütünlüğü meydana getirecek biçimde işliyorsa, "anlamca uygun"[20] olduğunu söyleriz. Buna karşılık bir davranış sürecinin, deneylerden çıkan yerleşmiş genellemelere göre, gerçekte her zaman aynı biçimde cereyan edeceği olasılığı varsa, buna getirilen öznel yorumlamanın da "nedensel bakımdan uygun" olduğunu söyleriz. Örneğin geçerli hesaplama ve uslamlama ölçülerine göre doğru olan bir aritmetik sorusunun çözümü, terimin bizim kullandığımız anlamında anlamca uygundur. Buna karşılık aynı olayın nedensel bakımdan uygun yorumu, deneylerle doğrulanmış genellemelere göre aynı sorunun bizce bugün bilinen bir "doğru" ve bir de "yanlış" çözümü bulunması sayılamasal olasılığını anlatır; demek ki burada aynı zamanda tipik bir "hesaplama yanlışı" ya da tipik "soru karışıklığı" da söz konusu olabilir. Görüldüğü gibi nedensel açıklama, gözlemlenen belli bir (içsel ya da dışsal) olayı bir başka belli olayın izleyeceği (ya da onunla aynı zamanda görüleceği) yolunda, her zaman için şu ya da bu yordamla kestirilebilen, ama seyrek görülen kimi en uygun (ideal) durumlarda sayısal olarak da anlatılabilen bir olasılık bulunduğunu anlatır.

Somut bir etkinliğin doğru nedensel yorumu, dış akışı ile arkasındaki güdülerin birbiriyle ilişkisi içinde ve anlaşılabilir bir bütünlük olarak görülmesi demektir. Örnek (tipik) bir

---

(20) *Sinnhafte Adäquanz* terimi, Weber'in teknik terimleri içinde çevrilmesi en güç olanlardan biridir. Birçok yerde "anlamca uygunluk" denilmiştir. Tartışmanın gidişinden anlaşılacağı üzere, Weber'in anlatmak istediği şey, edimci ya da edimcilerin öznel zihinsel durumlarındaki amaçlarını gereğince bilmektir. Ama nedensel uygunluğun, buna ek olarak, öznel açıdan ve nesnel açıdan (yani edimcinin zihinsel durumuna bakılmadan, yalnız etkinliğin dış görünüşüne göre) yapılan gözlemlerin sonuçları arasında uygunluk bulunmasını gerektirdiğini belirtmeye de özen göstermektedir. (T.P.)

etkinliğin (anlaşılabilir edim örneğinin) doğru nedensel yorumu, örnek oluşturduğu söylenen etkinliğin akışının, hem anlamca hem de nedensel olarak (bir ölçüde) gereğince kavranabildiğinin gösterilebilmesi demektir. Eğer anlamca uygunluk yoksa, etkinliğin akışı (hem dışsal hem de ruhsal) ne ölçüde düzenli olursa olsun ve olasılığı sayısal biçimde ne denli duyarlı olarak saptanabilirse saptansın, artık yalnızca yalınkat, anlaşılmaz (ya da ancak eksik olarak anlaşılabilir) sayılamasal bir olasılık karşısındayız demektir. Buna karşılık en apaçık biçimdeki anlamca uygunluğun bile toplumbilimsel araştırmalar bakımından nedensel olarak doğru olması, etkinliğin genellikle gerçekten de (ortalama olarak ya da "arı" durumunda) saptanabilir bir sıklık ya da olasılıkla kuramsal bakımdan uygun bir yön alması olasılığının[21] (az ya da çok saptanabilir olarak) bulunduğunu kanıtlamamıza bağlıdır. Yalnızca bir toplumsal etkinliğin anlaşılabilir amaçlanmış anlamına karşılık düşen sayılayımsal düzenlilikler, anlaşılabilir (bizim terimsel çerçevemizde) edim *tipleri*, başka deyişle "toplumbilimsel genellemeler" oluşturur. Yalnız öznel olarak anlaşılabilir bir etkinliğin ussal anlatımları, gerçeklikte hiç değilse belli bir yaklaşıklıkla gözlemlenebilen gerçek sürecin toplumbilimsel örneklerini (tiplerini) oluşturabilir. Ne yazık ki bu, belli bir etkinliğin gerçeklikte görülme sıklığının, her zaman, ona getirilebilecek öznel yorumun uygunluğuyla koşut olarak arttığını

---

(21) Weber'in sık kullandığı rastlantı terimi ilk olarak burada geçiyor. Burada "olasılık" olarak çevrilmiştir, çünkü Weber bu terimi *Wahrscheinlichkeit* yerine de kullanmaktadır. Ancak "olasılık" terimi matematik ve sayılamada uygulayımsal (teknik) bir anlamda kullanıldığında, sayısal bir anlatım olanağını içermektedir. Weber'in rastlantı terimini kullandığı yerlerin pek çoğunda bu söz konusu değildir. Ama daha yüksek ya da daha düşük olasılıklardan söz edilebilir. Uygulayımsal matematik kavramıyla karışıklığa yol açılmamak için, (İngilizce) çeviride sık sık "olabilirlik" (likelihood) terimi kullanılmıştır. Bu kavram aracılığıyladır ki Weber, çok büyük ustalıkla, anlamın yorumlanması ile dışsal edimlerin ister istemez çok daha karmaşık olan olayları arasında köprü kurabilmiştir. (T.P.)

anlatmaz. Tersine, durumun böyle olup olmadığını yalnızca dışardan yapılacak deney gösterebilir. Nasıl anlamlı olayların sayılamaları (istatistikleri) varsa, (ölüm oranları, yorulma olayları, bir makinenin verimi ya da yağış tutarı gibi) belli bir anlama gelmeyen (*sinnfremd*) süreçler üzerine de sayılamalar vardır. Ama toplumbilimsel sayılamalar, yalnızca anlamlı olaylar için söz konusu olabilir (suç oranları, nüfusun mesleklere dağılımı, fiyatlar, tarım alanları sayılamaları gibi). Kuşkusuz her iki öğeyi de içeren durumlar da çoktur: Ürün sayılamaları gibi.

8. (Bizim kullandığımız bağlamda) anlaşılır olmadıkları için "toplumbilimsel olgu ya da kural" saymadığımız süreçler ve düzenlilikler, kuşkusuz bu yüzden daha az önem taşıyor değildir. Burada anladığımız anlamdaki toplumbilim (kimseye benimsetmeye kalkışamayacağımız ve kalkışmamamız gereken "anlamacı [öznel anlamı arayan] toplumbilim" olarak kendini sınırlayan toplumbilim) için de daha az önem taşıyor değildir. Bunlar, kaçınılması kesinlikle olanaksız yöntembilimsel nedenlerle, anlaşılabilir etkinlikten farklı bir sorunsal (problematik) içine girmektedir: Etkinliğin "koşulları", "uyarıcıları", "köstekleri" ya da "kolaylaştırıcı etkenleri" sorunsalı.

9. Bizce, "özel bir davranışın öznel olarak anlaşılabilir yönelimi" anlamında etkinlik, ancak bir ya da birçok tekil kişi biçiminde var olabilir.

Bilmeye ilişkin başka amaçlar için tekil bireyi bir hücreler topluluğu (*Vergesellschaftung*), bir dirimsel–kimyasal tepkiler karmaşası ya da onun ruhsal yaşamını birbirinden soyut öğeler arasındaki örgütlenme (nasıl nitelendiği çok önemli değil) saymak yararlı, dahası zorunlu olabilir. Bu yollarla (nedensellik ilişkileri üzerine) çok değerli bilgiler elde edilebileceğine kuşku yoktur. Ama yine de bu öğelerin böyle düzenlilikler biçiminde anlatıma kavuşan davranışını öznel olarak anlayamayız. Ruhsal öğeler için bile durum böyledir, çünkü bunlar doğal bilim yollarıyla ne denli kesinlikle yakalanırlarsa, öznel anlamaya o denli az elverişli olurlar. Bir davranışın öznel

yorumlamasının yolu hiçbir zaman bu değildir. Tersine, bizim anladığımız anlamıyla toplumbilim için de, tarih için de bilmenin konusu, etkinliğin öznel anlam bütünlüğüdür. Hiç değilse ilke olarak, fizyolojik birimlerin (örneğin hücrelerin) ya da herhangi türden ruhbilimsel öğelerin davranışını gözlemleyebilir ya da bir dizi gözlem sonunda çıkarsayabilir ve sonunda kurallarını (ya da "yasa"larını) ortaya koyabilir, bunlar yardımıyla kimi tekil süreçleri nedensel olarak açıklayabiliriz, başka deyişle onları kurallar altına alabiliriz. Ama yine de etkinliğin öznel yorumlaması bu olguları ve bu kuralları da, öznel yoruma elverişli olmayan başka herhangi bir olguyu (örneğin fiziksel, gökbilimsel, yerbilimsel, coğrafyasal, bitkibilimsel, hayvanbilimsel, fizyolojik, anatomik, öznel anlamdan soyutlanmış olarak ruhsal sayrılığa ilişkin olgular ya da uygulayımbilimsel süreçlerin doğal bilimlerce incelenen koşulları) göz önünde bulundurduğu ölçü ve anlamda göz önünde bulundurur.

Öte yandan, daha başka bir dizi bilme amaçları (örneğin hukuksal) ya da uygulamaya ilişkin amaçlar için de kimi toplumsal kuruluşları ("devlet", "elbirlikleri" [kooperatifler], "anonim ortaklıklar" ya da "vakıflar") tıpkı tekil bireyler gibi (örneğin hak ve ödevlerin özneleri ya da hukuksal bakımdan önemli edimlerde bulunan kişiler gibi) ele almak uygun, dahası kaçınılmaz olabilir. Ama toplumbilimsel incelemede etkinliğin öznel yorumu bakımından bu kuruluşların, yalnızca bireysel kişilerin özel etkinliklerinin sonuç ürünleri ve örgütlenmiş biçimleri olarak ele alınmaları gerekir; çünkü öznel olarak anlaşılabilen bir etkinlik sürecinin edimcileri yalnız bunlardır. Yine de toplumbilim, kendi amaçları için bile olsa, başka araştırma yordamlarıyla ortaya konulabilen bu ortak tasarım biçimlerini bilmezlikten gelemez. Çünkü etkinliğin öznel yorumu ile bu ortaklaşa kavramlar arasında şu iki tür ilişki bulunmaktadır: a) Yorumun kendisi, kullandığı terimlerin genellikle anlaşılabilmesi için, çoğu kez tümden benzer (ya da hatta pek sık görüldüğü üzere aynı biçimde belirtilmiş) ortak

kavramlar kullanmak zorunda kalmaktadır. Örneğin hem hukukçuların sözlüğünde, hem de günlük konuşmada "devlet" terimi hem bir hukuk kavramını hem de hukuk kurallarınca düzenlenen somut toplumsal etkinlik olayını anlatır. Oysa toplumbilim açısından "devlet" denilen olay, zorunlu olarak yalnızca ya da tam tamına hukuksal bakımdan önemli öğelerden kurulu değildir. Aslında toplumbilimsel açıdan "bir etkinlikte bulunan ortak kişilik" de yoktur. Tam tersine, toplumbilim "devlet", "ulus", "anonim ortaklık", "aile", "ordu" ve benzeri yapılardan söz ederken, yalnızca gerçek olan ya da gerçekleşebileceği tasarlanan bir toplumsal etkinliğin belli bir gelişme türünü anlatmaktadır; bundan dolayı, açıklığı ve yaygın kullanılışı nedeniyle kendisinin de kullandığı hukuk terimlerine hepten, ayrı bir anlam vermektedir. b) Etkinliğin öznel yorumu temel önem taşıyan bir olguyu göz önünde bulundurmak zorundadır: Hem günlük düşüncenin hem de hukuksal düşüncenin (ya da başka herhangi bir uzmanlık alanı düşüncesinin) içinde yer alan bu toplumsal yapıların, gerçek insanların (yalnız yargıçların ve kamu işgörenlerinin [memur] değil, genellikle özel bireysel kişilerin) kafalarında dolaşan ve bir bölümüyle gerçekten olanı (*Seiendes*), bir bölümüyle ise olması gerekeni (*Geltensollendes*) temsil eden tasarımlar olduğunu ve o gerçek insanların bu tasarımlara göre kendilerini yönelttiklerini; ayrıca da söz konusu toplumsal yapıların bu özelliğiyle, gerçek insan etkinliklerinin akışının niteliği bakımından çok önemli, hatta sık sık belirleyici bir nedensel önem taşıdıklarını. Bu önemleri, her şeyden önce olması gereken (ya da tersine olmaması gereken)[22] herhangi bir şeyin tasarımları olmalarından ileri gelmektedir. (Örneğin çağdaş "devlet" [bireysel kişiler arasındaki özel ortaklaşa etkinlikler bütünü olarak], hiç de küçümsenmeyecek ölçüde böyle bir yapıdan oluş-

(22) "Olmaması gereken" biçimindeki bir değer ölçüsüyle Weber, kimi olası davranış biçimlerini yasaklayan değer ölçüsünü anlatmak istiyor. (T.P.)

maktadır, çünkü belli insanlar, etkinliklerini, onun var olduğu ya da var olması gerektiği, başka deyişle onun işlem ve yasalarının hukuksal geçerliliğe sahip olduğu tasarımına göre yönlendirmektedirler. Buna daha sonra yeniden değineceğiz.) Toplumbilime özgü terimler açısından düşünüldüğünde (a'da söylenenlere bakınız), yalnız hukuksal nitelikteki olması gerekeni değil, gerçekte olanı da anlatmak üzere günlük dilde kullanılan kavramları bir yana atıp yerlerine hepten yenilerini koymak, çok bilgiççe ve gereksiz uzunlukta bir iş olmakla birlikte, olanaklıdır; ama hiç olmazsa az önce ortaya attığımız önemli konuda bunu yapmamak gerekir. c) Örgenlikçi toplumbilimin yöntemi (kalıcı bir örneği Schaeffle'nin parlak yapıtı *Bau und Leben des sozialen Körpers*'idir)[23] toplumsal etkileşimi, "bütünlük" (örneğin ekonomi bütünlüğü) kavramından yola çıkararak açıklamaya çalışmakta, bu bütünlük içindeki bireyi ve onun davranışını, aşağı yukarı fizyologun bir vücut örgeninin işlevini incelediği gibi, örgenliğin "ekonomi"si içinde (başka deyişle bu örgenliğin varlığının korunması açısından)[24] yorumlamaktadır. (Ünlü bir fizyologun bir gün, derslerinden birinde yaptığı şu konuşmayla karşılaştırınız: "Dalak. Beyler, dalak üzerine hiçbir şey bilmiyoruz. Dalak için söylenecek şey bu kadar!" Kuşkusuz, sözü geçen profesör dalak konusunda çok şey "biliyordu": Konumunu, boyutlarını, biçimini, vb. Yalnız işlevini bilmiyordu ve "bilmemek" diye nitelediği şey de bu konudaki eksiği idi.)[25] Parçaları bütünlük içinde böyle işlevsel açıdan incelemenin, başka inceleme dallarında ne ölçüde

(23) Bknz.: Dipnot 14.

(24) Fizyolojik konuların böyle bir işlevsel açıdan ele alınışının en aydınlatıcı (ve uzman olmayanların kolayca anlayabilecekleri) örneklerinden biri W.B. Canon'un *Wisdom of the Body*'sidir (2. basımı 1938). Bu fizyolojik düzeydeki bakış açısı, asıl olarak, Darwinci evrim kuramı anlamında türün varlığını sürdürücü değerini değil, bireysel örgenliğin kendi özel yaşam döngüsünü yürütürken "sürekli ilgi" konusu olarak tutulmasını anlatmaktadır. (T.P.)

(25) Bknz.: Dipnot 14.

(zorunlu olarak) kesin bir nitelik taşıması gerektiği sorusunu bir yana bırakalım; biyokimyada ve biyomekanikte araştırmanın bununla yetinemeyeceğinde kimsenin kuşkusu yoktur. Yorumlayıcı toplumbilim için bu işlevsel anlatım biçimi iki bakımdan yararlı olabilir: 1) Somut olarak gösterme ve geçici olarak yönlendirme amaçları için (bu bakımdan olağanüstü yararlı ve zorunlu olabilir, ama bilme açısından değerinin ve kavramsal açıdan yapay gerçekçiliğinin abartılması[26] durumunda son derece tehlikeli de olabilir). 2) Bir bütünlüğü açıklayabilmek için hangi toplumsal etkinliğin yorumlama yoluyla anlaşılması gerektiğini yalnız bu yolla saptayabiliriz. Gerçekte (bizim burada anladığımız anlamda) toplumbilimin görevi de tam bu noktada başlar. Nitekim ("örgenlikler"in tersine) "toplumsal yapılar" söz konusu olduğunda, işlevsel ilişkileri ve düzenlilikleri ("yasaları") gözlemlemek yoluyla, (süreçlerin ve yapıların nedensel düzenliliklerini saptama ve buradan giderek özel olayları açıklama anlamındaki) tüm "doğa bilimleri"ne her zaman için kapalı kalan fazladan bir şey katabilmekteyiz: Örneğin hücrelerin davranışını anlayamamamıza ve yalnızca işlevleri açısından yakalayıp gelişimindeki düzenliliklere göre saptayabilmemize karşın, toplumsal süreç ve yapılara katılan tek tek bireylerin davranışını anlayabiliyoruz. Ancak bu ek açıklık pahalıya mal olmaktadır, çünkü yorumlama yoluyla ulaşılabilen sonuçlar temelde varsayımsal ve parça–bölük bir nitelik taşımaktadır. Ancak toplumbilimsel bilginin özelliğini oluşturan şey, tam da böyle öznel anlama niteliğinde olmasıdır.

---

(26) İngilizce çeviride "abartma" sözcüğü yerine "eşyalaştırma, maddeleştirme" sözcüğünü yeğleyen Parsons, Weber'in gerçekten anlatmak istediği şeyin tam olarak bu sözcükle anlatılabileceğini savunmakta ve bunun da Moris Cohen'in *Reason and Nature* adlı kitabında, eleştirel bir çözümlemeyle soyut olduğu gösterilebilen bir kavram ya da kavramlar dizgesinin, sanki söz konusu somut olayı tam olarak betimleyebilirmiş gibi bir sanıyla kullanılması olarak açıklandığını yazmaktadır. (Ö.O.)

Burada, hayvanların davranışlarının bize, bizimkilerin de onlara ne ölçüde öznel olarak "anlaşılabilir" olduğu konusu üzerinde (her iki durumda da konunun anlamı çok belirsiz ve kapsamı son derece karmaşık olduğu için) hiç durulmayacağı gibi, insanlarla hayvanlar (hem evcil hem de yaban) arasındaki ilişkilerin toplumbilimini kuramsal olarak kurmaya ne ölçüde olanak bulunabileceği konusuna da hiç girilmeyecektir. (Gerçi birçok hayvan bir buyruğu, bir kızgınlığı, sevgiyi, saldırganca tutumu anlamakta ve yalnızca içgüdüsel olarak, makine gibi değil, az çok bilinçli bir anlamlılıkla ve deneyime dayalı bir yönelimle tepkide bulunmaktadır.) Bizim "ilkel insanlar"ın davranışını duyumsama yetimizin de özünde bundan daha büyük olduğunu gösteren bir şey yoktur.[27] Hayvanın öznel davranışını saptamak için güvenli araçlarımız birçok durumda yoktur, kimi durumda ise çok yetersizdir: Herkes hayvan ruhbilimi sorunlarının ilginç olduğu ölçüde dikenli de olduğunu iyi bilir. Bunun gibi çok değişik hayvan topluluk biçimleri bulunduğu da bilinmektedir: Tek eşli ve çok eşli "aileler", sürüler, kümeler, son olarak da içinde işbölümü olan "devlet"-ler. (Bu hayvan topluluğu biçimlerindeki işlevlerin farklılaşma ölçüsü, hiçbir bakımdan, söz konusu hayvan türlerinin örgen-

---

(27) Weber bu yapıtını yazdıktan bu yana çok büyük ilerlemeler elde eden insanbilim araştırmalarının bugünkü durumu, bu görüşü önemli ölçüde kuşkulu kılar görünüyor. Öyle görünüyor ki Weber burada insan dışında hiçbir türün ilkel bir dil biçimine bile sahip olmadığı, buna karşılık "tam gelişkin" dili bulunmayan hiçbir insan kümesi bulunmadığı temel olgusunu göz önünde bulundurmamaktadır. Dili kullanma yeteneği, bir yandan eylem kuramı açısından bireyin gelişim durumunun temel bir göstergesidir; öte yandan dil, öznel olaylar için belki de en büyük önemde kanıt kaynağıdır. Onca "uygar" insana ilkel halkların davranışlarında tuhaf ve anlaşılmaz gibi görünen şey, öyle görünüyor ki, asıl olarak birincilerin, ikincileri gereken bütünlük ve duyarlıkla inceleyememelerinden kaynaklanmaktadır. Gereğince yetişmiş bir insanbilim araştırmacısının, dikkatle incelediği bir halkın zihinsel durumunu, herhangi bir uygarlığı inceleyen tarihçininkine eşit (eğer daha üstün değilse) ölçüde kavrayabileceği tam bir güvenle söylenebilir. (T.P.)

sel ya da biçimbilimsel [morfolojik] gelişimlerindeki farklılaşma ölçüsüyle koşut değildir. Örneğin diviklerde [akkarınca] görülen işlev farklılaşması ve dolayısıyla toplumsal etkinliklerinin ürünleri arasındaki farklılaşma, karıncalarda ve arılardakinden çok daha ileridir.) Bu durumlarda değişik tip bireylerin ("krallar", "kraliçeler", "işçiler", "askerler", "erkek arılar", "damızlıklar", "değişimlik kraliçeler"), türün sürekliliğini sağlamak, başka deyişle beslenme, savunma, çoğalma ve toplumsal birlikler kurma gereksinimlerini karşılamak üzere yerine getirdikleri ana işlevleri, yalnızca işlevsel bir bakışla incelemenin, çoğu kez (hiç değilse şimdilik) yapılabilecek en iyi şey olduğu ve araştırmacının bununla yetinmesi gerektiği açıktır. Bunun ötesine giden araştırmalar, uzun süre soyut düşüncelerden ya da kalıtım, çevre gibi etkenlerin bu "toplumsal" yetilerin gelişimine olası katkılarının ölçüsünü saptamaya yönelik inceleme girişimlerinden başka bir şey olamadılar. (Bu konuda özellikle Weisman ile Götte arasındaki tartışmaya bakınız). Götte'nin "doğal ayıklanmanın her şeye yeten gücü" görüşü, büyük ölçüde, hiçbir bakımdan görgül olmayan çıkarsamalara dayalıydı.[27a] Bütün ciddi araştırmacılar, çözümlemeyi işlevsellik düzeyiyle sınırlamanın, yalnızca bir zorunlu yetinme olduğunu biliyor ve geçici olmasını umuyorlar (Örneğin akkarıncalar üzerine araştırmaların bugünkü durumu konusunda Escherich'in (1909) çalışmasına bakınız).

Burada söz konusu olan şey, yalnız bu farklılaşmış değişik tiplerin işlevlerinin "türün sürekliliğini sağlamak bakımından (kavranması oldukça kolay olan) önemini görmek, ya da bu farklılaşmanın, edinilmiş özelliklerde kalıtımın payını kabul edip etmediğimize bağlı olarak nasıl açıklanabileceğini (kabul etme durumunda da bunu neye dayandırdığımızı belirterek)

(27a) August Weismann, *Die Allmacht der Naturzüchtung* (Jena: Fischer, 1893); karşıtının, *Lehrbuch der Zoologie* (Leipzig: Engelmann, 1902) ve *Tierkunde* (Strasbourg: Trübner, 1904) yazarı Alexander Götte (1840-1922) olduğu sanılıyor. (R.)

saptamak olmayıp, aynı zamanda; 1. başlangıçta nötr ve farklılaşmamış türün bireyi iken onda farklılaşmayı ilk başlatan etkenin hangisi olduğunu; 2. farklılaşmış bireyi, farklılaşmış kümenin varlığını korumasına gerçekten yararlı olacak biçimde davranmaya yönelten şeyin ne olduğunu da bilmektir. Bu alanda elde edilen her ilerleme deneysel yolla, tekil bireyler üzerinde gözlemlenen kimyasal uyarıcıların ya da fizyolojik olguların (beslenme, asalaklar yüzünden hadımlaşma, vb.) saptanması (ya da varsayımlanması) yoluyla gerçekleşmiştir. Günün birinde ruhbilimsel ve "anlamlı" yönelimin varlığını deneysel yolla açıklama olasılığına ilişkin sorunsal umudun ne kadar olduğunu, uzmanın kendisi bugün söyleyememektedir. Toplum durumunda yaşayan bu bireysel hayvanların ruhsal durumları konusunda, anlam yoluyla "anlama" üzerine dayalı, doğrulanabilir bir görüş edinebilmek bile, ancak sınırlı ölçüde ulaşılabilecek bir ülkü gibi görünüyor. Ama böyle de olsa, biz insanın toplumsal etkinliğini bu yolla anlamayı beklemiyoruz; tam tersine: Burada karşılaştırmalar insanlar arasında yapılacaktır ve yapılmak gerekir. Bu dirimbilimsel karşılaştırmaların bir gün şu soruyu aydınlatmaya yararı olabileceği umulabilir: İnsanın toplumsal farklılaşmasının ilk aşamalarında yalnızca mekanik ve içgüdüsel olan etkenlerle genel olarak öznel yorumlama yoluyla, özellikle de bilinçli ussal edime bakarak gözlemlenebilecek etkenlerin göreli payının ne olduğu sorusu. Anlamacı toplumbilim için, insanlığın ilk gelişim dönemlerinde içgüdüsel farklılaşmanın kesinlikle başat olduğunu ve gelişimin daha sonraki aşamalarında da etkisinin hiçbir zaman eksik olmadığını (dahası, kimi kez belirleyici önem taşıdığını) açıkça bilmek bir zorunluluktur. Bütünüyle "geleneksel" davranış (bknz. Blm. 2) ve "büyüleyim"in (karizma) önemli basamakları (*Schichten*) bakımından özellikle bu böyledir: Bunlar bir ruhsal "bulaşmanın tohumları" ve bu nitelikleriyle de "gelişme yönünde bir toplumbilimsel uyarma"nın etkenleri olarak, ayırdına varılamayan geçiş yollarıyla, ancak

dirimbilimsel açıdan yakalanabilen, yalnızca öznel anlama yoluyla yorumlanabilen ve bir güdüye bağlı olarak açıklanabilen bu tür süreçlere çok yakın düşmektedir. Ama bütün bunlar anlamacı toplumbilimi, gerçekten yalnızca kendisinin yerine getirebileceği görevi, içinde bulunduğu dar sınırların da açıkça bilincinde olarak yapmak yükümlüğünden kurtarmaz. Othmar Spann'ın, yer yer yanlış anlamalara yol açacak öğeler ve her şeyden önce görgül bir araştırmada yeri olmaması gereken değer yargılarına dayalı görüşler içermekle birlikte yine de güzel düşüncelerle dolu birçok çalışmasında, her türlü toplumbilimsel inceleme için, konulara ilk yaklaşmada (kendisinin "evrenselci yöntem" dediği) işlevsel bakış açısının önemini vurgulaması, kuşkusuz çok yerindedir. Kuşkusuz her şeyden önce bir toplumsal etkinlik örneğinin (ama ayrıca bunun da ötesinde bir ekinsel özelliğin) "varlığını sürdürme"si bakımından ve daha sonraki belli gelişim yönü açısından hangi toplumsal etkinlik tipinin işlevsel olarak önem taşıdığını bilmeliyiz ki, böyle bir etkinlik türünün nasıl ortaya çıktığı ve hangi güdülerin ona yol açtığı sorularını sorabilelim. Demek ki her şeyden önce bir "kral"ın, bir "işgören"in (memur), bir "girişimci"nin, bir "kadın pazarlamacısı"nın ya da bir "büyücü"nün ne iş gördüğünü ve dolayısıyla çözümleme için hangi tipik etkinliğin önemli olduğunu ve göz önüne alınması gerektiğini bilmek, daha çözümlemeye girişmeden gereklidir; çünkü herhangi bir etkinliğin bu sınıflardan hangisine konulacağını yalnızca bu yolla bilebiliriz. (Burada Rickert'in anladığı anlamda "değerlerle ilişki" (*Wertbezogenheit*) söz konusudur.)[28] Ama insana (ve yalnız ona) özgü olan farklılaşmış etkinliklerin toplumbilimsel açıdan anlaşılması yolunda yapılabilecek (ve dolayısıyla yapılması gerekli) şeyi, yalnız bu çözümleme gerçekleştirebilir; bu da toplumbilimin özel işlevini oluşturur. Her halde, "bireyselleştirici" yöntemin, (hangi anlama alınabilirse

(28) Bkınz.: Dipnot 14.

alınsın) bir bireyci "değerlendirme" ile aynı anlama geldiği yolundaki korkunç yanılgıyı da, toplumbilim kavramlarının kaçınılmaz olarak (ama bir ölçüde) ussal olma özelliğinin, ussal güdülerin başat yer tuttuğu inancını ya da dahası, "usçuluğun" olumlu bir değerlendirmesini yansıttığı kanısını da önlemek gerekir. Toplumbilimsel açıdan, bir toplumcu (sosyalist) ekonominin de, marjinal yarar kuramıyla "edimci" (aktör) tiplerinin etkinliklerinden yola çıkılarak anlaşılması gerekir. Gerçekten bu durumda da asıl görgül toplumbilimsel inceleme zorunlu olarak şu soruyla başlar: "Topluluğun" değişik işgörenlerini ya da üyelerini, o topluluğu (örneğin toplumcu topluluğu) doğurabilecek ve sürdürebilecek nitelikte bir davranış benimsemeye yöneltmiş olan ya da yöneltmekte süregiden güdüler nelerdir? İşlevsel ("bütün"den yola çıkan) her kavramsal kurgu, doğru olarak yapılmışsa yararı ve zorunluluğu kuşkusuz tartışma götürmez olan, bir ilk çalışmadan başka bir şey olamaz.

10. Yasalar (=anlamacı toplumbilimin birçok önermesine genellikle verilen ad), örneğin Gresham "Yasası", kimi verilerin bulunması durumunda, toplumsal etkinliğin belli bir akışı izleyeceğini bekleyebilme konusunda, etkinlikte bulunan edimcilerin tipik güdülerinden ve tipik öznel niyetlerinden[29] yola çıkılarak anlaşılabilen ve gözlemle doğrulanan tipik olasılıkları anlatır. Bunlar, tipik etkinliğin gözlemlenen akışının

---

(29) Burada Weber'in "yasa" terimini bilimsel anlamda kullanışına dikkat çekmek yerinde olur. Toplumbilimlerinde genellikle kullanılabilen kavramlar arasında düşüncel örneklerin payına büyük önem vermesine uygun olarak, "yasa" ya da sık kullandığı Almanca terim olan *generelle Erfahrungsregel* ile Weber, genel olarak "tip genellemesi" denilen şeyi anlatmaktadır. Bu, yaygın anlamıyla bir görgül genelleme değildir, çünkü herhangi bir özel, somut etkinlik akışını betimlemeyip, tersine düşüncel örnek gibi soyuttur. Düşüncel örnek yoluyla çözümleme temeli üzerinde, yalnızca bir yapısal biçim kurulabilmekle kalınmayıp, belli koşullar varsa belli bir olaylar akışının da öngörülebileceği durumlarda böyle genellemeler de ortaya konulabilir. Ancak bu genellemeler, yöntembilimsel

temelinde, bir amacın yalnızca ussal olarak kovuşturulmasını anlatan güdülerin bulunması (ya da her biri amaçlara uygun olarak düzenli biçimde kurulmuş böyle bir kuramsal tipin tabanını oluşturması) durumunda, bir de araç ile amaç arasındaki ilişkinin kesin olduğunun (aracın "kaçınılmaz" olduğunun) deneylerle görüldüğü durumda, hem anlaşılabilir olan, hem de en yüksek anlamda kesin nitelik taşıyan genellemelerdir. Bu durumda, eğer kesinlikle ussal olarak davranılıyorsa, davranışın şu biçimde olması, başka bir biçimde olmaması gerektiği söylenebilir (çünkü edimcilerin elinde, kesinlikle saptanabilen amaçları için, "teknik" nedenlerle, yalnız şu araç bulunur, başka hiçbir araç bulunmaz). Bu örnek, ne türden olursa olsun bir ruhbilimin anlamacı toplumbilimin ana temeli olduğunu düşünmenin ne denli yanlış olduğunu açıkça göstermektedir. Kimi olayların doğa bilimlerince incelenmesinde, oldukça özel kimi yöntem nedenleriyle "fiziksel" ile "ruhsal" arasında ayrım yapmak gerekli olabilirse de, insan etkinliğini inceleyen bilimlerde (hiç değilse buradaki anlamda) buna yer yoktur. Yöntembilimsel yapısı nasıl olursa olsun, "ruhsal"ı, doğabilim yönteminde olduğu gibi, yalnızca doğa bilimlerinin araçları ile inceleyen ve dolayısıyla da (tümden başka bir anlama gelmek üzere) bir insan davranışının amaçlanan anlamını kendi açısından yorumlamayan bir ruhbilimin sonuçları da, toplumbilimsel araştırma için, kuşkusuz başka herhangi bir bilimin sonuçları kadar önemli olabilir ve çoğu kez böyledir. Yine de toplumbilim ruhbilimle başka herhangi bir bilimle olduğundan daha sıkı ilişkiler kurmamaktadır. Bu yanlışlığın kaynağında "ruhsal" kavramı yatmaktadır: "Fiziksel" olmayan

---

bakımdan, fiziğin ve özellikle çözümlemeci mekaniğin yasalarının pek çoğuna eşit değerde değildir. Sonuncular genellikle somut bir olaylar *dizisini* değil, *iki* ya da daha çok değişkenin değerleri arasındaki düzenli ilişkiyi anlatır. Weber bu türden yasalar ortaya koymanın olanaklı olduğunu bile düşünmemektedir; çünkü toplumbilimsel kuramı açıkça, bir karşılıklı bağımlılık içindeki değişkenler dizgesi kurma yönünde geliştirmemekte, düşüncel örnek düzeyinde tutmaktadır. (T.P.)

şey "ruhsal"dır anlayışı. Oysa bir insanın yaptığı matematiksel uslamlamanın anlamı, terim yerinde kullanılacak olursa, "ruhsal" değildir. Bir insanın herhangi bir etkinlikten beklediği sonuçların, kesin olarak belirlenmiş çıkarlar açısından yararlı olup olmadığı konusundaki ussal düşüncesi ve bunun sonucunda aldığı karar, "ruhbilimsel" yollarla hiçbir zaman daha anlaşılır olmaz. Oysa toplumbilim (siyasal ekonomi de içinde olmak üzere), "yasa"larının pek büyük bölümünü bu tür ussal önsayıltılar üzerine kurmaktadır. Buna karşılık, etkinliğin usdışılıklarını açıklamaya sıra geldiğinde, anlamacı ruhbilimin kesinlikle önemli yararlar sağlayabileceği tartışma götürmez. Ama bu, temeldeki yöntembilimsel sorunu hiç değiştirmez.

11. Toplumbilim, (birçok kez apaçık olduğunu varsaydığımız üzere), örnek (tip) kavramları geliştirir ve incelediği konunun oluşumundaki genel kurallılıkları (düzenlilikleri) ortaya çıkarmayı amaçlar. Onu, ekinsel açıdan önemli bireysel edimlerin, yapıların ve kişiliklerin çözümlemesini yapıp nedenlerini ortaya koymayı amaçlayan tarihten ayırt eden özellik budur. Toplumbilime özgü kavramların geliştirilmesinde (örnek dizileri biçimi altında) kullanılan gereçler, tarihin bakış açıları için de önemli olan insan etkinliklerinin gerçekleridir. Toplumbilim de, kavramlarını geliştirir ve onların arkasındaki kurallılıkları (düzenlilikleri) ortaya çıkarmaya çalışırken, her şeyden önce ekinsel açıdan önemli olayların tarihsel nedenlerini bulmaya katkıda bulunabilmek amacındadır.[30] Genellemelere yönelen her bilimde olduğu gibi, toplumbilimin soyutlamaları da, kavramlarının, tarihsel nitelikteki somut gerçekliğe oranla,

(30) Bu, Weber'in yöntembilimsel incelemelerinde üzerinde durduğu en önemli sorunlardan biridir. Kendisi, araştırmacının ilgi yönünü belirlemede, bir sorunun içinde yaşanılan zamanın değer ölçüleri açısından taşıdığı çok büyük ekinsel önem üzerinde özellikle durmuştur. Bu ilişkiyi, "toplumbilim kavramlarının *Wertbeziehung*"u (= değer yargısı açısından ilişki) dediği kavramı ile anlatmıştır. Ama Weber, genel bir kuramsal dizge ortaya koymanın toplumbilimlerinde kuramsal çözümlemenin amacı yapılmasını doğru bulmamaktadır. Öyle görünüyor ki, bu tutumu,

ister istemez bir ölçüde boş kalmasına yol açmaktadır. Bu elverişsiz durumu gidermek üzere, toplumbilimsel çözümleme, kullandığı kavramların duyarlılık (= anlam belirliliği) düzeyini yükseltebilir; bu ise, toplumbilimde kavram oluşturma işleminin amaçladığı üzere, elden gelen en yüksek ölçüde anlam uygunluğuna ulaşmakla sağlanır. Bu uygunluk (buraya değin asıl olarak üzerinde durduğumuz da budur), ussal kavramlar ve kurallar (amaç açısından ya da değer açısından ussal kavramlar) aracılığıyla gerçekten tam olarak sağlanabilir. Ama toplumbilim, kuramsal ve duyarlıkça uygun kavramlar aracılığıyla usdışı olayları (gizemsel, yalvaçsal, duygusal olayları) da anlamları açısından yakalamaya çalışır. İnceleme konusu ister ussal, ister usdışı olsun, her toplumbilimsel çözümleme, aynı zamanda hem gerçeklikten soyutlanmakta, hem de onu anlamamıza yardımcı olmaktadır, çünkü herhangi bir somut tarihsel olayın bu kavramlardan biri ya da birkaçınca ne ölçüde bir yaklaşıklıkla kavranabildiğini göstermektedir. Aynı tarihsel olayın, bir yönüyle örneğin "derebeysel", bir başka yönüyle "kalıtsal", başka yönleriyle "bürokratik", daha başka yönleriyle "büyüleyimsel" bir yapısı olabilir. Bu terimlere duyarlı (kesin biçimde belirli) bir anlam vermek için, toplumbilim bir yandan da, onlara karşılık düşen bu toplumsal yapı türlerinin her birinin "arı" ("düşüncel") örneklerini oluşturmak zorundadır; o zaman bu düşüncel örneklerin her biri, düşünülebilecek en tam anlamsal uygunluğun tutarlı bütünlüğünü ortaya koyacaktır; ama bu yüzden de, bu arı, kesinlikle düşüncel biçimiyle gerçeklikte görülemeyecektir (saltık anlamda boşluk varsayımı altında bir fiziksel tepkime gerçekte ne ölçü-

---

O'nun, Alman ülkücü toplumsal düşüncesinin kimi yönlerine yönelttiği eleştiriyi mantıksal sonucuna değin götürememiş olmasından ileri gelmektedir. Weber'in tutumu için bknz.: *Die Objectivität sozialwissenschaftlicher Erkenntnis* ve Von Schelting, *Webers Wissenschaftslehre*. Weber'in tutumunun bir eleştirisi için bknz.: T. Parsons, *Structure of Social Action*, blm. XVI. (T.P.)

de görülebilirse, bu da o ölçüde görülebilir). Ama ancak böyle bir arı ("düşüncel") örnek temeli üzerinde kuramsal toplumbilim kurulabilir. Toplumbilimin durum gerektirdiğinde, görgül sayılamasal örnekler türünden ortalama örnek kavramını da kullandığı açıktır; ama burada söz konusu olan, hiçbir özel yöntembilimsel yoruma gerek bırakmayan kavram biçimleridir. Buna karşılık "örneksel" durumdan her söz edişinde toplumbilim, eğer başka türlü bir açıklama yapmamışsa, hep "düşüncel örnek"i anlatmaktadır. Bu düşüncel örnek, ussal olabileceği gibi usdışı bir özellik de taşıyabilir. Pek büyük çoğunlukla (ekonomi kuramında ise her zaman) ussaldır, ama her durumda anlamca uygun düşecek biçimde oluşturulur.

Toplumbilim alanında da, başka alanlarda olduğu gibi, "ortalama" ya da "ortalama örnek" kavramlarını görece duyarlı (kesin) biçimde geliştirmenin, yalnızca, anlamca belirli, nitelikçe aynı yapıdaki davranışlarda bir derece farkının söz konusu olduğu durumlarda olanaklı olduğunu iyice bilmek gerekir. Böyle durumlarla karşılaşılmaktadır; ancak en çok görülen, toplumbilimsel ya da tarihsel bakımdan önemli olan etkinliğin nitelikçe değişik türden olan ve sözcüğün gerçek anlamında bir "ortalama"sını saptamaya olanak bulunmayan güdülerce etkilenmesi durumudur. Toplumsal etkinlikle ilgili olarak bakıldığında, örneğin ekonomi kuramının geliştirdiği düşüncel örnekler gerçeğe yabancıdır (*wirklichkeits fremd*); şu anlamda ki, en azından geleneksel nitelikteki engellerin, duyguların, yanılmaların, ekonomik olmayan amaçların ve başka sakınımların birlikte belirledikleri (*mitbestimmt*) arı biçimiyle etkinliği yakalayabilmek ve böylece 1) ne ölçüde gerçek durumda da ekonomik bakımdan ussal ereklerle birlikte belirlenmiş olduğunu ya da ortalamayı konu alan bir incelemeyle genellikle ussal olduğunun görüldüğünü anlamak, 2) gerçekteki işleyiş biçimi ile düşüncel örnek arasındaki fark yardımıyla gerçek güdülerin neler olduğunu ayırt etmeyi kolaylaştırmak için, hiç değilse bu durumda, kendi kendisine sürekli

olarak, eğer yalnızca ussal nitelikte olsaydı ve yalnızca ekonomik ereklere yönelik bulunsaydı nasıl bir gidiş izleyeceğini kendine sormaktadır. Gizemsel olarak belirlenmiş olan ve dünyaya karşı ilgisizliği anlatan bir tutumun düşüncel örnek türünden tutarlı bir sunuluşu da, gerçek karşısında (örneğin siyasal ya da ekonomik yaşamın olgularıyla karşılaştığında) tümüyle bu biçimde yapılır. Düşüncel örnek ne denli belirli ve duyarlı biçimde kurulmuşsa, başka deyişle bu anlamda somut gerçeğe ne denli yabancı ise, gerek terimbilim (terminoloji) ve sınıflama, gerekse araştırma açısından işlevini o ölçüde daha iyi yerine getirir. Bireysel olayların somut nedensel açıklamasını yaparken, tarihin izlediği yol, özünde budur. Örneğin 1866 savaşının nasıl akıştığını açıklamak istediğinde, her şeyden önce (düşüncesinde, zaten başka türlü de yapamaz), gerek Moltke'nin gerekse Benedek'in hem kendi ordusunun, hem karşıt ordunun koşullarını tam olarak ve gereğince bilmesi durumunda, amaç bakımından ussallığın düşüncel örneği gereğince nasıl davranacağını tasarlar, sonra da bunu söz konusu kişilerin gerçekte nasıl davranmış olduklarıyla karşılaştırır ve aradaki farkın nedenlerini (yanlış bilgilenme, ordugüdümsel [stratejik] yanlışlar, yanlış uslamlama, kişisel huy ya da ordugüdüm alanına girmeyen düşünceler... gibi etkenlerle) açıklar. Burada da (örtülü biçimde de olsa) kullanılan, amaç bakımından ussallığın düşüncel örneğini kurma yöntemidir.

Ancak toplumbilimin kurucu kavramları, yalnız nesnel açıdan değil, öznel süreçlere uygulanışları açısından da düşüncel örnek özelliğindedirler. Pek çok durumda gerçek etkinlik, yarı bilinçliliğin belirsizliği içinde ya da "öznel olarak amaçlanan anlam"ın bilincinde olmama (*Unbewußtheit*) eşliğinde ortaya çıkmaktadır. Edimci bu anlamı belli belirsiz "duyumsamakta"dır, yoksa ne yaptığını bilmemekte, "aydınlık bir düşünce"ye sahip bulunmamaktadır; pek çok durumda bir dürtüye ya da bir alışkanlığa uyarak davranışta bulunmak-

tadır. Etkinliğin (ussal ya da usdışı) anlamının bilincine ancak pek seyrek olarak varılır ve pek çok sayıdaki benzer etkinlikler içinde ancak birkaç birey etkinliğin öznel anlamının bilincindedir. Gerçekten anlamlı bir etkinlik, başka deyişle tam olarak bilinçli ve açıkça kavranmış olarak yapılan etkinlik, gerçek yaşamda son derece az görülen bir durumdur. Her tarihsel ya da toplumbilimsel araştırma, gerçeği çözümlerken sürekli olarak bu olguyu göz önünde bulundurmalıdır. Ama bu güçlük, toplumbilimi, kavramlarını "amaçlanmış (öznel) anlam"ın olası tiplerinin sınıflaması yoluyla oluşturmaktan, başka deyişle söz konusu etkinlik sanki gerçekte açıkça bilincinde olunarak yapılıyormuşçasına oluşturmaktan alıkoymamalıdır. Bu kavramların somut öğeleri içinde incelendiği her durumda, gerçek durum ile aralarındaki uzaklık göz önünde bulundurulmalı ve bunun ölçüsü ile türü saptanmaya çalışılmalıdır.

Yöntembilim açısından, çoğu kez ya bulanık, belirsiz terimleri, ya da aydınlık ve belirli, ama gerçek durumda görülmeyen, "düşüncel örnek" niteliğindeki terimleri seçmek zorunlu olmaktadır. Böyle bir durumda, bilim açısından ikinci yol yeğlenmelidir. (Bütün bu sorular için benim daha önce anılan *Archiv für Sozialwissenschaft*, XIX'daki yazıma bakınız.)[31]

B. TOPLUMSAL ETKİNLİK KAVRAMI[32]

1. Toplumsal etkinlik (savsaklama ya da hoşgörme de içinde olmak üzere), başkalarının geçmişteki, şimdiki ya da gelecekte beklenen davranışına yönelebilir (geçmişteki bir saldırının öcünü alma, şimdiki bir saldırıya karşı savunma, ilerde gelebilecek olası bir saldırıya karşı savunma önlemleri alma gibi bir güdüden kaynaklanabilir). "Başkası" teriminden ya

(31) Bkınz.: Dipnot 14.

(32) Toplumsal etkinlik teriminin tanımı yukarda verilmiştir.

bilinen bireysel kişiler, ya da belirsiz ve hiç tanınmayan birçok kimse anlaşılmak gerekir (örneğin "para", edimcinin bir değişim sırasında kabul ettiği bir değişim malını anlatır; "kabul etmektedir", çünkü etkinliğini, ilerde bir başka zaman, kendisinin tanımadığı çok sayıda başka insanların da değişim sırasında kabul edecekleri beklentisine [*Erwartung*] göre yönlendirmektedir).

2. Her türden etkinlik (açık etkinlik de içinde olmak üzere), bizim burada tanımladığımız anlamıyla "toplumsal" etkinlik değildir. Açık bir etkinlik, eğer yalnızca cansız nesnelerin beklenen davranışlarına yönelik ise toplumsal nitelikte değil demektir. Öznel davranış da, ancak başkasının davranışına yönelik olmak koşuluyla toplumsal nitelikte sayılabilir. Örneğin bir dinsel davranış, eğer yalnızca bir düşleme, tek başına dua etme, vb.den kuruluysa, toplumsal değildir. (Tek başına bir bireyin) ekonomik etkinliği, başkalarının davranışlarına yol açması durumunda ve yol açtığı ölçüde toplumsaldır. Bireyin ekonomik mallar üzerindeki edimsel kişisel denetiminin başkalarınca saygı gördüğünü yansıtması durumunda, o etkinlik tam anlamıyla genel ve resmi olarak toplumsaldır. Örneğin tüketimle ilgili olarak başkalarının ilerdeki istemlerini göz önünde bulundurup kendi "arttırımı"nın bir bölümünü o doğrultuda yönlendirdiği durumda, o etkinlik somut biçimde toplumsaldır. Ya da örneğin üretim alanında, başkalarının ilerdeki olası isteklerini temel alarak kendine yön veren etkinlik, toplumsal nitelikte bir etkinliktir.

3. İnsanlar arasındaki her tür ilişki toplumsal nitelik taşımaz; bireyin yalnız başkasının davranışına göre anlamlı bir biçimde yönlendirdiği etkinliği toplumsaldır. Örneğin iki bisiklet sürücüsünün çarpışması, herhangi bir doğa olayı niteliğindedir. Oysa başkasına çarpmaktan ve onun yol açacağı yaralanmalara, incitici sözlere, kavgalara ya da dostça uzlaşmalara neden olmaktan sakınma çabası bir "toplumsal etkinlik"tir.

4. Toplumsal etkinlik ne a) birçok kişinin tekbiçim (uniforme) etkinliğinin (*gleichmässiges Handeln*), ne de b) başkasının davranışından etkilenmiş (*beeinflußt*) herhangi bir etkinliğin tıpkısıdır.

a) Yağmur yağmaya başladığında sokakta birçok kişinin aynı sırada yağmurluğunu (şemsiye) açması durumunda, tek tek her bireyin bu etkinliği (olağan durumda) başkalarınınkine yöneltilmiş olmayıp, yalnızca ıslanmaktan sakınmak zorunluluğuna yönelik bir etkinliktir. b) Tek başına bireyin etkinliğinin, yalnızca belli bir yerde, bir "yığın"ın içine gömülü durumda bulunmasından derin biçimde etkilendiği bilinmektedir (bu, "kalabalıkların ruhbilimi" üzerine yapılan araştırmaların, örneğin Le Bon'un çalışmalarının konusunu oluşturur): Burada söz konusu olan, yığınca koşullandırılmış etkinliktir (*massenbedingtes Handeln*). Bunun gibi, dağınık yığınlar da, çok sayıda insanın yalnız bireyi aynı anda ya da birbiri ardına etkileyen (örneğin basın yoluyla) ve böylece duyumsanan davranışı aracılığıyla bireylerin davranışını koşullandırabilir. Yalnız başına bireyin kendisini bir "yığın"ın öğesi olarak duyumsaması olgusu kimi tepki türlerini olanaklı kılmakta, başka kimilerini ise daha güçleştirmektedir. Bundan dolayı belli bir durum ya da bir insan davranışı, örneğin sevinç, kızgınlık, coşku, umutsuzluk ya da her türden tutkular gibi, birey yalnız başına olsaydı hiç (ya da o ölçüde kolaylıkla) görülmeyecek olan çok değişik durumlara yol açabilir; ama bunun için bireyin davranışı ile onun bir "yığın"ın üyesi oluşu arasında herhangi bir anlamlı ilişki bulunması (hiç değilse pek çok durumda) gerekmez. Yalnızca bir "yığın"ın varlığı sonucu ortaya çıktığı ya da onunla birlikte koşullandığı için tepkisel biçimde beliren ve bu "yığın" olgusuna da anlamlı olarak bağlanmayan bir etkinlik, kavramı burada kullandığımız anlamıyla bir "toplumsal etkinlik" değildir. Aradaki farkın çok değişken olduğu açıktır. Gerçekten de, örneğin yalnız halk avcısının değil, çoğu kez halk yığınlarının da, yalnızca bir

"yığın"ın varlığı olgusuyla, az ya da çok, yorumlanması kolay ya da güç, anlamlı bir ilişki kurdukları görülür.

Bunun da ötesinde, başkasının etkinliğinin yalnızca yansılanması (taklidi) (G. Tarde bunun önemini çok haklı olarak vurgulamıştır), eğer yalnız bir tepki olarak, söz konusu başkasının etkinliğine anlamlı biçimde yönelmeksizin ortaya çıkmışsa, özel bir anlamda "toplumsal etkinlik" sayılmaz. Aradaki sınır, güçlükle ayırt edilebilecek kadar değişkendir. Bir bireyin bir başkasında görüp kendisi için yararlı bulduğu bir yordamı benimsemesi olgusu, yalnız bu özelliği ile, yine bizim anladığımız anlamda bir toplumsal etkinlik oluşturmaz. Gerçekte bu etkinlik bir başkasının davranışına göre bir yön almamakta, edimci, başkasının davranışını gözlemlemek yoluyla kimi nesnel olasılıklar bulunduğunu öğrendiğinden, kendi davranışını bu olasılıklara göre yönlendirmektedir. Demek ki başkalarının davranışı onun etkinliğini anlamlı olarak değil, yalnızca nedensel olarak belirlemektedir. Buna karşılık, eğer başkasının etkinliği "moda" olduğu için, gelenek gerektirdiği için, örnek oluşturacağı için, kimi çevrelerde "seçkinlik" belirtisi olduğu için ya da benzer başka nedenlerle yansılanıyorsa, orada yansılananların davranışına, başkalarının davranışına, ya da her iki tür davranışa anlamlı olarak yönelmiş bir etkinlik var demektir. Kuşkusuz bu iki tür yansılama arasında birçok ara durumlar vardır. Gerek yığınlarca koşullandırılmış etkinlik, gerekse yansılama etkinliği durağan olmayıp, örneğin geleneksel etkinliklerde çok sık görüldüğü üzere, toplumsal etkinliğin çok belirsiz uç noktalarında yer alır. Buradaki belirlenemezliğin nedeni, başka birçok durumda olduğu üzere, açıkça saptanmasına olanak bulunmaması, davranışın başkalarının davranışına göre yönlendirildiğinin ve kendi etkinliğinin taşıdığı anlamın bilincine (hele tam bilincine) varmaya her zaman olanak bulunmamasıdır. Bu yüzdendir ki, yalınkat "etki" ile anlamlı "yönelim" arasındaki ayrım her zaman güvenli biçimde yapılamamaktadır. Yalnızca bir "tepki" olan yansılamanın,

en azından terimin gerçek anlamıyla bir "toplumsal etkinlik"in yol açtığı tepki ölçüsünde toplumbilimsel bir önem taşıdığı açık olmakla birlikte, kavramsal açıdan yine de bunları birbirinden ayırt etmek gerekir. Toplumbilim yalnızca toplumsal etkinlikle ilgilenmez, çünkü (bizim burada uyguladığımız biçimde bir toplumbilimde) toplumsal etkinlik, yalnızca merkezi sorunu, başka deyişle bu bilimin bir bilim olma niteliği ile varlığına yol açan merkezi sorusunu oluşturmaktadır. Ama bu saptamayı yaparken, hiçbir biçimde, bu sorunun başkalarına oranla daha büyük ya da daha küçük önem taşıdığı yolunda bir değerlendirme yapıyor değiliz.

2. TOPLUMSAL ETKİNLİĞİN BELİRLEYİCİ ÖĞELERİ

Başka her etkinlik gibi toplumsal etkinlik de şu dört biçimde belirlenebilir: a) Amaç bakımından ussal [*zweckrational*] olacak biçimde, dış dünyadaki nesnelerin ya da başka insanların davranışlarına ilişkin beklentiler, iyice düşünülüp taşınılmış özel amaçlara ussal olarak ulaşmak için "koşul" ya da "araç" gibi kullanılarak; b) Değer bakımından ussal [*wertrational*] olacak biçimde, kendi başına, başka deyişle doğurduğu sonuçtan bağımsız olarak değer taşıyan belli bir davranışın saltık bir içsel değer (ahlaki, güzelduyusal, dinsel ya da başka nitelikte) taşıdığına inanılarak; c) Somut tutku ve duyguların etkisinde, duygusal olarak [*affektuel*] ve özellikle de heyecanlarla; d) Geleneksel [*traditional*] olarak, başka deyişle uzun süreler uygulanıp alışkanlık durumuna gelerek.[33]

(33) Bu iki terim (*zweckrational* ve *wertrational*), Weber'in kuramında temel bir önem taşır, ama aynı zamanda çevirmenin karşısına en güç sorunlardan birini de çıkarır. Bu ikisini ayırt etmede kilit görevini görecek olan, belki de *Wertrationalitaet*'te söz konusu olan değerlerin saltık biçimde alınmış olmasıdır. Edimcinin önemle göz önünde tutacağı tek şey, söz konusu değerin gerçekleştirilmesi olmaktadır. Amaçları ilgilendirdiği ölçüde de, verimlilik düşünceleri gibi ussal ölçüler araçların seçiminde

Tam anlamıyla geleneksel davranış (yalın bir tepki biçimindeki yansılamada olduğu gibi [önceki paragrafa bakınız]), genellikle "anlamlı olarak" yönlendirilen bir etkinlik diye nitelenebilecek olan şeyin kesinlikle sınırında ve çoğu kez de bu sınırın dışında kalır. Gerçekten de geleneksel davranış, çoğu kez, alışılmış uyaranlar karşısında yine alışkanlık durumuna gelmiş, duygusuz, donuk ve hep önceden edinilmiş bir tutum doğrultusunda direten bir tepkide bulunma yolundan başka şey değildir. Alışkanlığa dönüşen günlük etkinliklerimizin pek büyük bölümü, yalnız pek az görülen örnekler olduğu için

---

söz konusu olmaktadır. Ama ne şu amacın başka amaçlar karşısındaki ağırlığını tartmak söz konusudur, ne de saltık amacı elde etmekten başka herhangi bir olası sonucun göz önünde bulundurulması anlamında "maliyetin hesaplanması" diye bir şey söz konusudur. Buna karşılık Weber, *Zweckrationalitaet* durumunda etkinliği, hiçbiri saltık olmayan, görece birbirinden bağımsız çok sayıda amaçların güdülediği anlayışındadır. Bundan dolayıdır ki ussallık, bir yandan bu amaçların gerçekleşmesinin göreli önemini saptamayı, öte yandan da istenmeyen kimi sonuçların, tasarlanan edim sürecinden elde edilecek yararları bastıracak boyutlarda olup olmadığına ilişkin düşünceleri birlikte getirmektedir.

Yine belirtmek gerekir ki, Weber'in çözümlemesi ilerledikçe bu terimlerin anlamında bir değişme eğilimi görülmekte, öyle ki *Wertrationalität*, saltıklık ölçüsü ne olursa olsun, bir üstün değerler dizgesini anlatma noktasına gelmekte, *Zweckrationalität* ise asıl olarak örneğin para gibi araçların ve daha ileri amaçlara araç olan amaçların seçiminde söz konusu olan düşünceleri anlatmaktadır. İngilizcede bu ayrımı açık bir biçimde dile getirebilecek terimler bulmak olanaklı görünmüyor. Bundan dolayı düşünceleri, özel terimler kullanmadan, elden gelen en aydınlık biçimde açıklamak yoluna gidilmiştir.

Öyle görünüyor ki Weber, edimlerin düşüncel örneklerinin sınıflamasından edimin yapısındaki öğelerin sınıflamasına geçmiştir. Bu sonuncu bağlamda "kolayına kaçmak", çoğu kez *Zweckrationalitaet*'in elverişli bir gerçekleştirilişi olmaktadır. Bu süreç bizim *Structure of Social Action* adlı yapıtımızın XVI. bölümünde çözümlenmektedir.

Öbür iki terim olan *affektuell* ve *traditional*'ın çevrilmesinde herhangi bir güçlük yoktur. Aslında duygusal terimi İngiliz ruhbilim terim sözlüğüne Almancadan ve büyük ölçüde de ruh çözümlemesi etkisi altında girmiştir. (T.P.)

değil, ama aynı zamanda alışkanlıklara bağlanma değişik ölçü ve yönlerde bilinçli olarak sürdürülebileceği için de bu düzenli çözümlemede yer alan örneğe yaklaşmaktadır; bu durumda söz konusu örnek, 2 sayılı başlık altında tartıştığımız örneğe (*Wertrationalität*) yakın düşer.

2. Yalnızca duygusal olan davranış da, bilinçli biçimde anlamlı olarak yönlendirilen davranışların sınırında ve çoğu kez dışında yer alır; örneğin pek seyrek görülen bir uyarıcıya verilmiş bir tepkiden başka şey olmayabilir. Duygusal olarak belirlenen etkinlik, belli bir duyguyu yatıştırmak için gösterilen bilinçli bir çaba biçiminde belirdiğinde, bir yüceltme (*sublimation*) karşısındayız demektir. Böyle bir etkinlik çoğu kez (ama her zaman değil), "değer bakımından" ya da "amaç bakımından" ussal etkinliğe, ya da her ikisine birden yakın düşer.

3. Etkinliğin duygusal olarak yönlendirilmesi ile değer bakımından ussal yönlendirilmesi arasındaki fark, ikincisinde etkinliğin yöneldiği üstün değerlerin bilinçli olarak hazırlanması ve bunlarla dizgesel bir tutarlılık içinde yürütülmesidir. Bunların ortak yanı ise, her ikisinde de etkinliğin anlamının, kendilerinin ötesindeymiş gibi algılanan sonuçlarında değil, kendi başına özel bir etkinlik türü olmalarında yatmasıdır. Somut biçimdeki bir öç alma, sevinme, adanma, zikre dalma ya da bir uyarandan kurtulma gereksinimini gidermeye çalışan kişinin davranışı (bunu bayağı ya da yüce gönüllü biçimde yapmasının önemi yoktur), duygusal bir davranıştır.

Ödev, onur, güzellik, dinsel buyruklar, acıma ya da başka herhangi nitelikteki bir "dava"nın büyüklüğü gibi bir değer ölçüsünün kendisine buyurduğu kanısıyla ve edimlerinin öngörülebilir sonuçlarını hesaba katmadan davranan kişi ise, arı bir biçimde değer bakımından ussal bir etkinlikte bulunmaktadır. (Bizim terimi kullandığımız anlamıyla) değer bakımından ussal etkinlik, her zaman, edimcinin kendisine yönelik olduğuna inandığı "buyruklar" ya da "istekler"le uyum için-

deki bir etkinliktir. Değer bakımından ussallık, yalnızca insan etkinliği bu tür gerekliliklere göre yönlendiğinde söz konusu edilebilir; bu ise gerçek yaşamda çok değişik ölçülerde gerçekleşir, ama büyük çoğunlukla çok sınırlı ölçüde görülür. Ancak ilerde görüleceği üzere, etkinlik türlerinin tam bir sınıflamasını yapmak çabasında olmamakla birlikte, bu etkinlik özel bir tür olarak ortaya konmayı gerektirecek ölçüde önemlidir.

4. Etkinliğini ikincil [*Nebenfolge*] amaçlara, araçlara ve sonuçlara göre yönlendiren ve aynı zamanda bu ikincil araçları amaçla, amacı da sonuçlarla, olası değişik amaçları da kendi aralarında ussal olarak karşılaştıran kişi, amaç bakımından ussal davranıyor demektir. Bir kez bu kişinin ne duyguları anlatıma kavuşturarak (hele heyecanlı biçimde), ne de geleneğe uyarak davrandığı açıktır. Öte yandan birbiriyle yarışan ya da çatışan amaçlar ya da sonuçlar arasında yapılacak seçim kararı değer bakımından ussal nitelikte olabilir: Bu durumda etkinliğin amaç bakımından ussallığı yalnızca araçlar için geçerlidir. Yine öyle durumlar olur ki edimci, birbiriyle yarışan ya da çatışan amaçları, değer bakımından ussal olacak biçimde buyruklar ya da zorunluluklar gereğince yönlendirmeksizin, yalnızca bilinçli bir biçimde düşünülmüş bir ivedilik ölçütüne göre aşama sıralı (hiérarchique) bir düzen içinde sahip bulunduğu belli öznel gereksinimlerden oluşan uyaranlar olarak kabul eder ("kıyı yarar" [marjinal fayda] ilkesi böyledir). Görüldüğü gibi değer bakımından ussallık yönelimi ile amaç bakımından ussallık yönelimi arasında çok değişik ilişkiler bulunabilir. Ancak, amaç bakımından ussallık açısından bakıldığında, değer bakımından ussallık her zaman bir usdışılığın etkilerini taşır; öyle ki, insan, etkinliğini yönlendirmek üzere başvurduğu değer ölçüsüne ne denli bir saltık anlam bağlarsa, bu usdışılığın payı da o ölçüde artar. Çünkü, genellikle değer bakımından ussallık, yalnızca edimdeki içkin değere (arı bir karı, güzellik, saltık iyilik ya da saltık ödev gibi) ne denli saltık bir anlam verirse, etkinliğin sonuçlarını da o denli az göz önün-

de bulundurur. Amaç bakımından saltık ussallık da, aslında, çok sınırda bir kuramsal durumdur.

5. İnsan etkinliğinin, özellikle de toplumsal etkinliğin bu türlerden yalnızca birine göre yönlendiği çok seyrek görülen bir durumdur. Bundan başka, bu türler hiçbir biçimde insan etkinliklerinin tüm olası yönelimlerinin tam bir sınıflamasını temsil etmez; ancak, toplumbilimsel amaçlara yardım etmek üzere kurgulanmış olan arı türler olup, gerçek yaşamda gözlemlenen etkinlikler bu türlere bir ölçüde yaklaşabilir, çoğu kez de bunları birleştirirler. Bu türleri kurgulamanın yerinde olup olmadığı, bize göre, ancak ne ölçüde verimli olduklarına bakılarak saptanabilir.

3. TOPLUMSAL İLİŞKİ KAVRAMI

Toplumsal "ilişki" sözcüğüyle anlatmak istediğimiz şey birden çok bireyin davranışı olup, bunların anlamsal içerikleri [*Sinngehalt*] bakımından karşılıklı olarak birbirlerine uyarlandıkları [*aufeinander gegenseitig eingestellt*] ve buna göre yönlendirildikleridir. Demek oluyor ki toplumsal ilişki, asıl olarak ve bütünüyle, (anlamı) gösterilebilir bir toplumsal etkinlikte bulunma olasılığının varlığını anlatır; bu olasılığın neye dayandığını baştan belirtmek ise zorunlu değildir.

1. Demek ki kavramın belirleyici bir özelliği, bireyler karşılıklı olarak birbirleri üzerinde etkinlikte bulunuyorlarken, aralarında hiç olmazsa bir ölçüde, bir ilişki kurulmasıdır. Bu ilişkinin içeriği çok değişik olabilir: Savaş, düşmanlık, cinsel sevi, dostluk, acıma, ekonomik alışveriş, bir anlaşmanın gereklerinin "yerine getirilmesi", "kaytarılması" ya da "sona erdirilmesi", ekonomik, sevisel ya da başka türden "yarışma", derebeycil, ulusal ya da sınıfsal "topluluk" (cemaat, communeauté) (bu sonuncular, yalınkat bir birlikte yaşamayı [Gemeinsamkeit] aşan bir "toplumsal etkinliğe" yol açtıkları durumda; buna

ilerde yeniden değineceğiz). Kavram, edimciler arasında bir "dayanışma"nın ya da tersinin varlığı konusunda bir şey söylememektedir.

2. Hep, katılanların ya belli bir somut durum için, ya ortalama olarak, ya da kurgulanmış bir "arı" tür içinde ereklediği (hedeflediği) görgül bir "anlamsal içerik" söz konusudur; ama hiçbir zaman kuralsal açıdan "doğru, haklı" ya da doğaötesel açıdan "gerçek" bir anlam söz konusu değildir. "Devlet", "kilise", "yardımlaşma derneği", "evlilik" vb. gibi "toplumsal yapılar" denilen şeyler söz konusu olduğunda bile, toplumsal ilişki, anlamsal içeriği bakımından, baştan sona, yalnızca ve bütünüyle, üyelerin birbirleri üzerinde karşılıklı etkinlikleri bulunduğu, bulunmakta olduğu ve bulunacağı yolunda, belli bir biçimde anlatıma kavuşturulabilen bir olasılıktan oluşur. Bu kavramları "nesneleştirici"[34] bir anlayıştan sakınmak için bu nokta hep göz önünde bulundurulmalıdır. Toplumbilimsel bakış açısından örneğin bir "devlet", içinde anlamsal olarak yönlendirilen belli toplumsal etkinlik türlerinin yer alma olasılığı kalmadığı anda artık "var olmak"tan çıkar. Bu olasılık çok önemsiz, nerdeyse göz ardı edilebilecek bir boyutta olabileceği gibi çok büyük de olabilir. Ama ancak bu olasılık var olduğu ya da (kestirildiğine [tahmine] göre) edimsel olarak var olmakta olduğu doğrultuda ve ölçüdedir ki söz konusu toplumsal ilişki de var olmuştur ya da var olmaktadır. Gerçekten de örneğin şöyle bir "devlet"in varlığını sürdürüp sürdürmediğine ilişkin bir önermeye başka bir belirli anlam vermeye olanak yoktur.

3. Ama bu, hiçbir biçimde, birbirlerine karşılıklı uyarlanarak bir etkinliğe katılan bireylerin, somut durumda, söz konusu toplumsal ilişkiye birbirinin tıpkısı bir anlam içeriği bağladıkları demek olmadığı gibi, yanlardan birinin, içsel olarak, anlamca öbürününkine karşılık düşen bir tutum alacağı ve sonuç olarak bu doğrultuda bir "karşılıklılık" [*Gegenseitigkeit*] bulunduğu demek de değildir. Yanlardan birinin duyduğu

(34) Bknz.: Yukarıda I/9 (T.P.)

"dostluk", "sevi", "yardımseverlik", "sözleşmeye saygı", "ulusal topluluk anlayışı" gibi duygular, öbüründe tümden ayrı nitelikteki tutumlarla karşılaşabilir. Bu durumda, katılanlar etkinliklerine değişik anlamlar verirler: Söz konusu toplumsal ilişki, bu ölçüde, iki yan için de "tekyanlı"dır. Edimcinin, (tümden ya da bir ölçüde yanılmış olarak), öbür yanda kendisine ilişkin belli bir tutum bulunduğunu varsayıp kendi etkinliğini buna göre yönlendirdiği durumda da aralarındaki ilişki yine böyledir; ve bunun, etkinliğin akışı ve ilişkinin biçimi bakımından birtakım sonuçları olabilir; pek çok durumda da vardır. İlişkinin "karşılıklı" olması, açıkça kestirilebileceği üzere, (katılanlardan her birinin ortalama beklentilerine göre) anlamsal içeriklerin birbirlerine "karşılık düşme" ölçüsüne bağlıdır; başka deyişle, örneğin, babanın tutumu karşısında çocukların-kinin, hiç değilse yaklaşık olarak, babanın (somut bir durum için, ortalama olarak, ya da bir tür olmak üzere) beklediğine uygun düşmesine bağlıdır. Tümüyle ve hiçbir kısıtlılık olmaksızın yanlardan her biri için aynı anlama gelen bir tutum üzerine kurulu toplumsal ilişki, gerçekte ancak pek seyrek görülen, sınırda bir durumdur. Karşılıklılığın bulunmayışı, yanlardan her birinin etkinliğinde karşılıklı bir ilişkinin ortadan kalkmasına yol açıyorsa, ancak o durumda bir "toplumsal ilişki"nin varlığına da olanak bırakmaz. Bu açıdan da her türden ara durumlar gerçek yaşamda en sık görülen durumlardır.

4. Bir toplumsal ilişki geçici bir nitelik taşıyabileceği gibi, sürekli de olabilir, başka deyişle öznel anlamına karşılık düşen (demek ki, bu nedenle geçerli olan ve dolayısıyla beklenebilecek olan) davranışın sürekli olarak yinelenmesi olasılığı bulunacak biçimde düzenlenebilir. Yalnızca bu olasılığın bulunması olgusu (dolayısıyla da öznel anlama karşılık düşen bir etkinliğin oluşmasına yönelik çok ya da az yüksek bir olasılığın bulunması, başka hiçbir şeyin değil), bir toplumsal ilişkinin "kalıcılığının" [*Bestand*] göstergesidir; bu konuda yanlış tasarımlara kapılmaktan sakınmak bakımından bu nokta hep

anlakta (zihinde) bulundurulmalıdır. Görüldüğü gibi, bir "dostluğun" ya da bir "devletin" var olması ya da var olmuş olması, yalnızca ve yalnızca, bizim (gözlemcilerin), belli kimi kişilerin belli nitelikteki bir davranışın temeli üzerinde, ortalama bir öznel anlamda, yine tanımlanabilir bir biçimde davranıldığına yönelik bir olasılık bulunduğunu ya da bulunmuş olduğunu düşündüğümüzü anlatır, başka hiçbir şeyi değil (6. ve 7. paragraflarla karşılaştırınız).[35] Hukuksal nitelikteki bir araştırmada kaçınılmaz seçenek olan "Belli anlamdaki bir hukuksal önerme (hukuksal bakımdan) geçerli midir, değil midir? Bir hukuksal ilişki var mıdır, yok mudur?"sorularının, toplumbilimsel araştırma bakımından herhangi bir değeri yoktur.

5. Bir toplumsal ilişkinin öznel anlam içeriği değişebilir. Örneğin (bir zamanlar) dayanışma üzerine kurulu bir siyasal ilişki bir çıkar çatışmasına dönüşebilir. Bu durumda "yeni" bir ilişkinin mi kurulduğunu, yoksa yeni bir "anlamsal içerik" kazanmakla birlikte eski ilişkinin mi süregittiğini söylememize olanak verecek şey, bir terim sorunu ve değişimdeki süreklilik ölçüsü sorunudur. Anlamsal içeriğin bir ölçüde sürekli, bir ölçüde değişken olması da olanaklıdır.

6. Bir toplumsal ilişkinin görece durağan [*perennierend*] anlamsal içeriği, ilişkideki yanlardan her birinin öbürlerinin ortalama ya da yaklaşık olarak uyacağını beklediği ve kendi etkinliklerini de (ortalama ya da yaklaşık olarak) uydurdukları "özdeyişler" biçiminde anlatıma kavuşabilir. Söz konusu etkinlik genel niteliği bakımından ne denli ussal amaç ya da değer açısından ussal biçimde yönlendirilirse, bu durum da o denli sık görülür. Bir sevi ilişkisinde ve genellikle duygusal ilişkilerde (örneğin bir "yakın [akraba] sevgisi" ilişkisinde), öznel olarak amaçlanan anlamsal içeriğin ussal olarak anlatılması olanağı, kuşkusuz tecimsel bir sözleşme ilişkisi için olduğundan çok daha azdır.

---

(35) Bkrz.: Dipnot 14.

7. Bir toplumsal ilişkinin anlamsal içeriği, karşılıklı olarak girişilen [*gegenseitige Zusage*] bir andlaşma [*Vereinbarung*] üzerine dayalı olabilir. Bu, söz konusu ilişkiye katılanların (aralarında ya da başka bir biçimde) gelecekteki davranışlarına ilişkin birtakım sözler [*Versprechungen*] verdiklerini gösterir. Bu durumda katılanlardan her biri, olağan olarak, (durumu ussal biçimde değerlendirdiği ölçüde) öbürünün de etkinliğini (değişen bir kesinlikle de olsa), kendisinin de antlaşmaya verdiği anlam doğrultusunda yönlendireceğine güvenir. Ve kendi etkinliğini bir ölçüde bu beklentiye göre amaç bakımından ussal olarak (duruma göre öznel anlama az ya da çok "bağlı" [sadık] kalarak), bir ölçüde de, kendisinin de amaçladığı anlamıyla andlaşmaya "saygı gösterme" "ödevi" açısından değer bakımından ussal olacak biçimde yönlendirir. İşte ilk bakışta söylenecek şeyler bunlardır. Gerisi için aşağıda 9. ve 13. kesimlere bakınız.[36]

4. TOPLUMSAL ETKİNLİKTE DÜZENLİLİK TÜRLERİ: GÖRENEK, GELENEK, KARŞILIKLI ÇIKAR

Toplumsal etkinlik alanında gerçek düzenlilikler gözlemlenebilir; başka deyişle etkinliğin yinelenen biçimleri ya da (sonunda aynı zamanda da) aynı etkinlik boyunca birçok bireyin aynı öznel anlama gelecek biçimde davrandığı görülebilir; işte toplumbilim, etkinliğin bu beliriş biçimleriyle ilgilenir; bu bakımdan, asıl olarak önemli, başka deyişle insan yazgısını etkileyen bireysel olayların nedensel açıklamasıyla ilgilenen tarihten ayrılır.

Toplumsal etkinliğin yönelişinde gerçekten var olan düzenlilik olasılığına, eğer bir insan kümesinde varlığının süregitmesi tümden ve yalnızca o kümenin gerçek uygulamasıyla belirlenmekte ise ve belirlendiği ölçüde, görenek [*Brauch*] diyo-

(36) Bknz.: Dipnot 14.

ruz. Gerçek yaşamdaki uygulama eskiden beri bilinegeliyorsa, ona gelenek [*ßitte*] denir. Buna karşılık bir etkinlik düzenliliğinin, edimcinin içinde bulunduğu durumun fırsatlarını kendi çıkarı için kullanması ile belirlendiğini [*interessenbedingt*] söyleyebiliriz. Bu tür bir düzenlilik, onun gerçekten uygulanması olasılığı edimcilerin daha sonraki benzer beklentilere karşı da tümden ve yalnızca amaç bakımından ussal [*zweckrational*] bir yönelimiyle belirleniyorsa ve öylece belirlendiği ölçüde var demektir.[37]

1. Görenek "moda"yı da içerir. "Gelenek"ten farklı olarak "moda", söz konusu davranışın yeniliği (geleneğin belirleyici özelliğinin tersine olarak) ona yönelen etkinliğin kaynağını oluşturduğunda, görenek diye adlandırılır. Moda "saymaca"ya[38] oldukça yakındır, çünkü tıpkı onun gibi (sık sık) belli bir toplumsal katmana tanınan saygınlığa duyulan ilgiden kaynaklanır. Burada bununla daha çok ilgilenmeyeceğiz.

---

(37) Yukarıdaki sınıflamada ve bundan sonra yapılacak olanlarda kullanılan terimler ne Almancada ne de İngilizcede belirli bir biçimde yerleşmiş olan terimlerdir. Bundan dolayı, Weber'in tanımlamalarında görülen gelişigüzellik bunların karşılığı olan her İngilizce terim demetinin tanımlarında da vardır. Hatırda tutulması gereken şey, bunların tümünün etkinliklerin bir değerlendirici öğe taşıyan belli kalıplara yönelme biçimleri olduğudur. "Görenek" *Brauch*'ı en iyi karşılayacak sözcüktür, çünkü Weber'in kendi tanımına göre temel ayırt edicisi "yerleşik kalıba uymak için yapıldığıdır". *Sitte* sözcüğünün de "görenek" olarak karşılanması iyi bir başlangıç oluşturacaktır sanırım. Weber'in ilk yorumunda üzerinde durduğu "moda" ile arasındaki fark, iki dilde de özünde aynıdır. *Interessenlage* terimi daha büyük güçlük çıkarıyor. Bunun iki öğesi var: Kişisel çıkara yönelik güdülenme ve durumun sunduğu fırsatlara yönelme, İngilizcede bu anlamı verecek bir tek sözcük bulmak olanaklı görünmedi ve bu nedenle dolaşık bir açıklamaya başvurmamız gerekti. (İngilizceye ç.n.)

(38) "Genel ölçü" terimini Weber *Brauch*'tan daha dar anlamda kullanıyor. Aradaki fark şudur: Etkinliğe yön veren bir kuralsal (normatif) kalıp, ancak bir yasal düzenin parçası olarak görüldüğü sürece genel ölçü sayılır; oysa yasallığın içerdiği uyma ahlaki yükümlülüğü "görenek"te yoktur. Bu ayrım, W.G. Sumner'ın "gelenekler" ve "görenekler" ayrımıyla yakından ilişkilidir. Bu İngilizce terimi Weber'inkine en yakın düşecek biçimde almak en uygun yol görünmüştür. (T.P.)

2. "Gelenek"le anlatmak istediğimiz şey, "yerleşik ölçü" ve "yasa"dan farklı olarak, dış güvencesi olmayan bir kural olup, edimci, ister bir makine gibi düşünmeden, ister "kolay"ına öyle geldiği için, ister başka herhangi bir nedenle olsun, kendi özgür isteğiyle ona uymakta ve kümenin öbür üyelerinin de bu nedenlerle söz konusu kurala saygılı olacaklarını bekleyebilmektedir. Bu anlamda gelenekte (yasada olduğu gibi) "zorunlu olarak geçerli"[39] herhangi bir şey [*nichts geltendes*] yoktur. Kimseden ona uyması "istenmemektedir". Gelenekten "yerleşik ölçü"ye ve "yasa"ya geçişin belirlilikten uzak olduğu kuşkusuz kesindir. Gelenek olan şey [*Hergebrachte*] her yerde "zorunlu geçerliliğin" kökeninde yer almıştır. Günümüzde kahvaltıyı aşağı yukarı belli biçimlerde yapmak "gelenek" olmuştur; ama bu konuda hiçbir yükümlülük yoktur (otellerde kalan gezginler dışında); ayrıca bu gelenek her zaman da yoktu. Buna karşılık giyinme biçimimiz, bir "gelenek"le başladığı yerlerde bile, bugün büyük ölçüde, yalnız gelenekten oluşmayıp, aynı zamanda yerleşik ölçüye dayalıdır. Görenek ve gelenek konusunda, Ihering'in *Zweck im Recht*'inin ikinci cildindeki ilgili bölümleri okumak bugün de yararlıdır. P. Ortmann'ın *Rechtsregelung und Verkehrssitte*'si (1914) ile benim Stammler'le ilgili görüşümü paylaşan E. Weigelin'in daha yakın tarihli *Sitte, Recht und Moral*'ini (1919) de karşılaştırınız.[40]

3. Toplumsal etkinliğin, özellikle de (ama yalnız değil) ekonomik etkinliğin akışındaki düzenliliklerin birçoğu, ne yasa gibi "zorunlu olarak geçerli" diye tasarlanan herhangi bir ölçüye, ne de herhangi bir geleneğe hiçbir biçimde dayalı olmayıp, yalnızca katılanların toplumsal etkinliğinin niteliğinde eşyanın doğası gereği var olan "öznel biçimde algılanan olağan

(39) "Geçerlilik" olarak çevrilen terimin Almancası *Geltung*'dur. Bu terimin asıl kullanıldığı yer hukuksal bağlamlardır ve bundan dolayı söz konusu geçerlilik görgül ya da mantıksal geçerlilik olmayıp hukuksal geçerliliktir. Bir hukuk kuralı, hukuksal düzenin yasallığını (meşruluğunu) kabul edenleri bağlayıcı sayıldığı sürece "geçerli"dir. (T.P.)

(40) Bknz: dipnot 14.

çıkarlarına ortalama olarak en uygun düşmesi" ve onların da etkinliklerini bu kanıya ve bu öznel bilgiye göre yönlendirdikleri olgusu üzerine kuruludur: "Özgür" pazar düzeninde fiyatların oluşumundaki düzenlilik için durum aşağı yukarı böyledir. Bu pazarda yer alan kişiler, "araç" olarak gördükleri davranışlarını, "amaç" saydıkları kendi öznel ve tipik ekonomik çıkarlarına göre ve "koşul" gibi görüp başkalarının öngörülebilir davranışlarına göre yerine getirdikleri yine "tipik" beklentilere bakarak yönlendirir ve böylece en sonunda amaçlarına ulaşmaya çalışırlar. Onlar böyle davranırken (yani amaç açısından ne denli sıkı sıkıya ussal davranırlarsa, belli durumlara o denli daha çok tekbiçim [uniforme] tepkide bulunurken), bir bölüm insanlar için gerçekten "zorunlu" olan kurallara ve ödevlere göre yönlenen tutum ve etkinliklerde biçim birlikleri, düzenlilikler ve süreklilikler oluşur. Yalnızca çıkarlara (kendi çıkarına olduğu ölçüde başkasının çıkarına da) göre kendini yönel tmenin, kuralların (çoğu kez sonuç da vermeksizin) zor kullanarak uygulanması yoluyla elde edilmek istenen şeylere eşit değerde sonuçlar vermesi, ekonomi alanında en büyük dikkati özellikle üzerine çekmiş olan bir olaydır; dahası bu, ekonominin bir bilim olarak kuruluşunun da temelinde yer almıştır. Bu olay başka bütün etkinlik alanlarında da benzer biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu davranış türü, bilinç açıklığı ve vicdan rahatlığı özelliği ile, yalınkat, bildik bir geleneğe katılma yoluyla içsel olarak uygulanan her türlü zorlamanın da, değer açısından ussal biçimde inanılan kurallara kendini adamanın da tam tersi bir özelliktedir. Etkinliği "ussal gösterme"nin temel öğelerinden biri, tam da, alışılmış bir geleneğe düşünmeden, içten gelen bir biçimde uymanın yerine, durumun gerektirdiği ve düşünerek yapılmış düzenli bir uyarlanmanın konulmasıdır. Kuşkusuz ki, etkinliği "ussallaştırma" kavramı yalnızca bu süreci anlatmaz. Gerçekten de ussallaştırma, olumlu (pozitif) olarak bakıldığında değer açısından bilinçli bir ussallaştırma doğrultusunda gelişebileceği gibi, olumsuz (negatif) açıdan da, geleneğin aleyhine ya da amaç

bakımından tümden ussal ve değerlere inanmayan bir etkinliğin yararına olmasa bile, duygusal etkinliğin ve değer bakımından ussallığa bağlı bir etkinliğin zararına olacak biçimde de işleyebilir. Etkinliğin "ussallaştırılması" kavramının böyle çok anlamlı oluşu üzerinde sık sık durmamız gerekecektir.[41] (Kavram üzerine çözümleyici tartışma için Sonuca bakınız.)[42]

4. Gelenekteki durağanlık, asıl olarak, etkinliğini ona göre yönlendirmeyen kişinin "uyumsuz" biçimde davrandığı, başka deyişle, çevresindekilerin etkinliği geleneğin yürürlükte olduğunu göz önünde tuttuğu ve ona uyduğu sürece, belli ölçülere değin onaylanmamayı ve birtakım elverişsiz durumlarla karşılaşmayı kabul ettiği olgusu üzerine dayalıdır.

Bunun gibi, kişisel çıkara dayalı bir durumun durağanlığı da, etkinliğini başkalarının çıkarlarına göre yönlendirmeyen (onları göz önünde bulundurmayan) kişinin, onların direnmesine yol açacağı ya da öngörmediği ve istemediği sonuçlarla yüz yüze geleceği ve bu yüzden kendi çıkarını tehlikeye atacağı olgusundan ileri gelmektedir.

5. YASAL DÜZEN KAVRAMI

Etkinlik, özellikle toplumsal etkinlik, daha da özel olarak toplumsal ilişki, ona katılanlar tarafından, yasal bir düzenin [*legitime Ordnung*] varlığı tasarımına göre yönlendirilir. İşlerin

(41) Weber'in Din Toplumbilimi alanındaki incelemeler dizisinin ana konusu, bir bakıma, bu bildirimin görgül bir düzlemde incelenmesidir. Etkinliği belirlemede "düşüncelere" önem verilebileceğini gördüğü ölçüde, düşünce dizgeleri arasındaki en önemli farklar, ussallaştırma ölçüsü açısından görülenlerden daha çok, ussallaştırma sürecinin her durumda izlediği yönler arasında görülen farklardır. Bu inceleme dizisi Weber'in ölümünde daha bitirilmemişti, ama yayınlanabilir durumda bulunan bütün yazılar, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*'nin üç cildinde bir araya getirilmiştir. (T.P.)

(42) Weber'in bu göndermesinin nereye olduğunu saptayamadık. En büyük olasılıkla, tüm yapıtının sonucu olmasını düşündüğü, ancak hiç yazmadığı bir bölüme gönderme yapıyordur (T.P.)

gerçekten de böyle yürümesi olasılığına, söz konusu düzenin "geçerliliği" [*Geltung*][43] diyoruz.

1. Bize göre bir düzenin "geçerliliği", yalnızca, bir gelenekle ya da çıkarın gerektirdiği bir durumla belirlenmiş toplumsal etkinliğin yürütülüşündeki düzenlilikten daha çok şeyi anlatır. Taşımacılık ortaklıklarının, kira sözleşmeleri sürelerinin biteceği sırada gazetelerde duyuru yapmalarındaki düzenlilik, çıkarın gerektirdiği bir düzenliliktir. Bir satıcı belli bir alıcıya haftanın ya da ayın belli günlerinde uğruyorsa, ya alışkanlık olmuş bir davranış ya da bir çıkarın etkisi söz konusudur. Buna karşılık bir işgörenin (memurun) her gün belli saatte işyerine gelmesi, her ikisinin de payı olmakla birlikte ne yalnızca alışkanlık olmuş bir gelenekten, ne de yalnızca özel çıkarları bunu gerektirdiğinden dolayıdır, çünkü bunlara uyup uymamakta özgürdür; oysa öyle davranması, (genellikle aynı zamanda) ödevi gereği düzenin (işin kurallarının) "geçerliliği"ne saygı duymasından da dolayıdır; çünkü bu kurallara aykırı davranacak olursa yalnız kimi elverişsiz sonuçlarla karşılaşmakla kalmaz, aynı zamanda (olağan durumda) değere göre ussallık açısından "ödev"ini yapmamış olmanın içsel üzüntüsünü de (çok değişik ölçülerde de olsa) duyar.

2. Bir toplumsal ilişkinin öznel anlam içeriğini, a) o ilişkinin yalnızca (ortalama ya da yaklaşık olarak) kimi belli "özdeyişler"e ya da ölçülere göre yönlendirilmesi durumunda, "düzen" kavramıyla anlatıyoruz, b) öte yandan etkinliğin gerçek yaşamda bu özdeyişlere göre yönlendirilmesi, en azından aynı zamanda (demek ki önemli bir ölçüde) söz konusu özdeyişlerin etkinlik için şu ya da bu bakımdan, ister zorunlu olma, ister örnek oluşturma özelliği ile geçerli sayılmalarından dolayı

---

(43) *Gelten* terimi üzerinde daha önce durulmuştu. Terimin bu bağlamda kullanılışı bile Weber'in "düzen" (*Ordnung*) ile bir kuralsal dizgeyi anlattığını göstermektedir. "Düzen" kavramının kalıbı, yerçekimi yasasında olduğu gibi "doğa düzeni" olmayıp, bir hukuk dizgesi içindeki düzendir. (T.P.)

ise, yalnız bu durumda, o düzenin "geçerliliği"nden söz edeceğiz. Etkinliğin somutta belli bir düzene göre yönlendirilmekte olması, katılanlar bakımından olağan durumda kuşkusuz çok değişik güdüler dolayısıyladır. Bununla birlikte, başka güdülerin yanında düzenin hiç değilse edimcilerin bir bölümüne izlenecek örnek ya da uyulacak bir zorunluluk gibi, dolayısıyla da geçerli olması gereken bir şey gibi görünmekte olması, etkinliğin bu düzene göre yönlendirilmesi olasılığını, çoğu kez de çok büyük bir ölçüde olmak üzere, kuşkusuz artırır. Yalnızca amaç bakımından ussal güdülerle saygı gösterilen düzen, genellikle, etkinliğin yalnız âdet olması dolayısıyla ya da davranışın günlük alışkanlığa dönüşmüş olması nedeniyle belli biçimde yönlendirilmesi durumuna oranla çok daha az durağandır; öznel tutumlar içinde en yaygın olanı bu sonuncusudur. Ama bu düzen, örnek oluşturmanın ya da zorlayıcı olmanın, demek istiyorum ki yasallığın saygınlığı dolayısıyla kendini yürüten bir düzene oranla da, karşılaştırılamayacak ölçüde daha az durağandır. Etkinliğin yalnızca gelenek ya da yalnızca amaç bakımından ussal güdüler üzerine dayalı bir düzene göre yönlendirilişi ile yasallığına olan inanca göre yönlendirilişi arasındaki geçişmeler, somut gerçeklikte kuşkusuz kesinlikle değişken ölçülerdedir.

3. Etkinliğin, bir düzenin geçerliliğine göre yönlendirilmesi, onun (genellikle anlaşılan biçimiyle) anlamına "baş eğme" dışında, daha başka biçimlerde de olabilir. Gerçekten de, (genellikle anlaşılan biçimiyle) onun anlamından "kaçıldığı"nda ya da o anlama "aykırı davranıldığı"nda bile, bir ölçüde süregelen geçerlilik olasılığı, (zorunlu bir kural gibi) kendini kabul ettirebilir; her şeyden önce yalnız amaç bakımından ussal biçimde. Hırsız, etkinliğini, onu gizlerken bile, ceza yasasına göre yönlendirmektedir. Bir insan kümesi içinde bir düzenin "yürümekte olduğu", ona aykırı davranışı saklama zorunluluğunun bulunuşunda kendini gösterir. Bu aşırı durum bir yana bırakılacak olursa, bir düzene aykırı davranışlar,

büyük çoğunlukla, az ya da çok sayıdaki parçacıl (kısmi) aykırılıklardan oluşmakta ya da kendisini, az ya da çok iyi niyetli olarak, yasal göstermeye çalışmaktadır; ya da düzenin anlamı üzerine gerçekten farklı olan anlayışlar yan yana bir arada bulunmakta ve bunların her biri, somut davranışları belirledikleri ölçüde, (toplumbilim için) "geçerlilik" taşımaktadır. Aynı insan kümesi içinde birbiriyle çelişen farklı düzenlemelerin bir arada geçerlilik taşıdıklarını görmenin toplumbilim için güç olacak hiçbir yanı yoktur. Çünkü bir bireyin bile etkinliklerini, her gün görüldüğü üzere yalnız birbiri arkasından değil, aynı eylem sırasında da birbirleriyle çelişen düzenlemelere göre yönlendirmesi olanaklıdır. Bir düelloda çarpışan kişi etkinliğini onur ölçüsüne göre yönlendirmektedir, ama eylemini saklarken ya da tersine yargı önüne geldiğinde, ceza yasasının hükümlerine göre kendine yön verecektir.[44] Bir düzenlemenin anlamının çevresinden dolanmak ya da ona aykırı davranmak kural durumuna geldiğinde, bu düzenleme artık yalnızca pek seyrek durumlarda "geçerli" demektir ve sonunda tümden geçersizleşeceği söylenebilir. Hukuk için (onun kaçınılmaz amaçları bakımından) olduğundan farklı olarak, toplumbilim için belli bir düzenin geçerliliği ve geçersizliği gibi saltık seçenekler yoktur. Gerçekten bu iki durum arasında oynak geçişler vardır ve daha önce belirttiğimiz üzere, birbiriyle çelişen düzenlemeler yan yana pek güzel "geçerli" olabilir ve (denebilir ki) bu düzenlemelerin her biri, ancak etkinliğin gerçekten kendisine göre yönlendirilmesi olasılığı varsa geçerli olur.[45]

Bu konudaki yayınları bilenler, Giriş'te sözü edilen Rudolf Stammler'in parlak kitabında "düzen" kavramının tuttuğu

---

(44) Bu satırların yazıldığı sırada (1913 olabilir) düello yapmak, Almanya'da hâlâ sık başvurulan bir yol olup, bir kışkırtma karşısında kalan kişi için kesin bir onur borcu sayılmaktaydı. Ama aynı zamanda ceza yasası gereğince açıkça cezalandırılacak bir eylemdi. (T.P.)

(45) Bknz: dipnot 14.

önemli yeri anılmsayacaklardır; kitap, (Stammler'in tüm çalışmaları gibi) çok güçlü olmakla birlikte, büyük ölçüde yanıltıcı olup konuları korkunç biçimde birbirine karıştırmaktadır. (Okuyucu, bizim bu kitaba ilişkin olarak aynı yerde anılan eleştirel yazımıza başvurabilir; sözü geçen eleştiri, Stammler'in konuları böylesine karıştırması karşısında duyduğumuz düş kırıklığı nedeniyle çok sert olmuştur). Stammler "geçerlilik"in kuralsal anlamıyla görgül anlamını birbirinden ayırt etmemekle kalmıyor; ayrıca, toplumsal etkinliğin yalnızca "yönetmelikler"e göre yürümediğini de görmüyor; ama hepsinden daha önemlisi, mantık açısından hiç savunulamayacak bir şey yapıp, düzeni toplumsal etkinliğin "biçim"i olarak almakta, sonra da onu, bilgi kuramının biçim ile içerik arasında kurduğu ilişkiye benzer türden bir ilişki içine sokmaya kalkışmaktadır. (Öteki yanlışlıklar üzerinde hiç durmuyorum). Örneğin (asıl olarak) ekonomik nitelikteki bir etkinlik (Bkmz.: Bl. II), kullanılabilir belli araçların, (tasarlanan) istemi karşılayabilme açısından azlığı konusundaki tasarıma olduğu gibi, aynı araçları kullanmayı düşünecek başka insanların bugünkü ve gelecekteki öngörülebilir etkinliğine bakarak da yöneltilir. Ama aynı zamanda, "ekonomik önlemler" arasında bir seçim yapmak söz konusu olduğunda, edimcinin etkinliği, doğal olarak, yasalar ya da yerleşmiş âdetler gibi "geçerli olduğunu" bildiği, başka deyişle aykırı davranıldığında başkalarının belli tepkisiyle karşılanacağını bildiği kurallara göre biçimlenecektir. Stammler, bu son derece yalınkat görgül durumu içinden çıkılması olanaksız bir karışıklığa boğmuştur; özellikle de "düzen" ile somut bir etkinlik arasında nedensel bir ilişkinin düşünülmesinin bile olanaksız olduğunu öne sürmüştür. Kuşkusuz bir yönetmeliğin dogmatik hukuksal nitelikteki normatif geçerliliği ile görgül bir olay arasında hiçbir nedensellik ilişkisi yoktur ve bu nedenle ancak şu sorular sorulabilir: Yönetmelik (doğru olarak yorumlandığında) hukuksal bakımdan o somut olaya uygulanabilir mi? O olay için gerçekten (bir ölçü olarak

normatif bakımdan) geçerli midir? Eğer geçerli ise, bu olay için geçerli olması gereken şey bakımından ne anlatmaktadır? Buna karşılık, etkinliğin ortalama olarak şu ya da bu ölçüde anlaşılan bir yönetmeliğin geçerliliğine ilişkin öznel tasarıma göre yöneltilme olasılığı ile gerçek ekonomik etkinlik arasında, (gerektiğinde), kavramın genel anlamında bir nedensellik ilişkisi bulunduğu kesindir. Ancak, toplumbilim için "tek" geçerli düzenleme, etkinliğin bu tasarıma göre yönlendirilmesi olasılığıdır.

6. YASAL DÜZEN TÜRLERİ: ÂDETLER VE HUKUK

Bir düzenin yasallığı başlıca şu iki yoldan güvenceye alınabilir:[46]

A. Tam anlamıyla içtenlikli olarak. Bu da şu biçimleri alır:

1. Tam anlamıyla duygusal biçimde ve duygusal bir bağlılıkla,

2. Değer bakımından ussal [*Wertrational*] olarak: Düzenin, zorunlu üstün değerlerin,[47, 48] (ahlaki, güzelduyusal ya da başka türden) anlatımı olma niteliği ile saltık geçerliliğine olan inançla,

---

(46) Burada sunulan sınıflama temelini 7. bölümdekiyle karşılaştıran okuyucunun kafası karışabilir. Birinci sınıflandırma, yasal bir düzene yürürlük kazandırmaya yönelik güdülerin, ikincisi ise düzene yasallık kazandırmaya yönelik güdülerin sınıflamasıdır. Bu, neden kişisel çıkar güdülerinin ikinci sınıflamaya konmayıp birinci sınıflamaya konulmuş olduğunu açıklamaktadır. Örneğin dinsel inanç sahibi olmayan kişilerin, bir kralın göksel hakları olduğu görüşünü, bu görüşe dayalı bir düzenin çökmesinin istenmeyen sonuçlar vermesinden korkmakta oldukları için desteklemeleri çok olanaklıdır. Ancak bu, düzene uymak yolundaki kişisel bir ahlaki yükümlülük duygusuna temel yapılabilecek bir güdü değildir. (T.P.)

(47) Güdü öğelerine uygulanan biçimiyle *innerlich - äußerlich* karşıtlık terimlerinin İngilizcede karşılığı bulunmamaktadır. Ancak buradaki bağlamda en büyük önemde olan *innerlich* yanı, en iyi "çıkar gözetmeyen"

3. Dinsel biçimde: Dinsel anlamda kurtuluşa, düzene uygun davranmakla ulaşılabileceği inancı ile.

B. Bir de (ya da yalnızca) kimi özel dışsal sonuçlar, örneğin çıkar beklentileri ile. Ancak söz konusu olan, belli tür beklentilerdir.

Bu düzene biz şu adları veriyoruz:

1. Âdet (*Konvention*): Geçerliliği dışardan, aykırı davranmanın belli bir insan kümesi içinde (bir ölçüde) genel ve edimsel olarak duyulabilen kınamayla [*Mißbilligung*] karşılanma olasılığı ile güvenceye alındığında.

2. Hukuk (*Recht*): Geçerliliği dışardan, düzene saygıyı zorla sağlamak ve aykırılığı cezalandırmak üzere özel olarak oluşturulan bir insan kümesinin etkinliği ile (bedensel ya da ruhsal) bir zorlama uygulama olasılığıyla güvenceye alındığında.

Âdetler konusunda Ihering ve Weigelin'in daha önce anılan yapıtlarıyla F. Tönnies'in *Die Sitte* (1909) adlı yapıtına bakılabilir.[49]

1. "Âdet" terimi ile, "geçerliliği" bir insan kümesi içinde onaylanmış bulunan ve her türlü aykırı davranışa karşı kınamayla güvenceye alınan "töre"yi anlatmak istiyoruz. (Burada aldığımız anlamıyla) hukukun tersine, âdeti zorla uygulatacak özel bir kurum yoktur. Stammler'in, âdeti hukuktan ayırmaya çalışırken, âdete uyup uymamada insanların kesinlikle özgür oldukları ölçütünü öne sürmesi, terimin günlük kullanılışına uygun olmadığı gibi, sözünü ettiği örneklerce de doğrulanmamaktadır. (Terimin yaygın anlamıyla) âdetlere uygun davranılması (örneğin herkes gibi selam verilmesi, uygun sayılan bir biçimde giyinilmesi, toplumsal ilişkilerde gerek biçim gerekse içerikçe türlü kısıtlamalar getiren kurallara saygı gösterilmesi),

---

(Ö.O.) (*disinterested*) terimiyle karşılanabilir gibi görünüyor. Ana düşünce, böyle bir güdünün konusunun, "daha başka" bir amaç için araç olarak değil, kendi başına ya da üstün değerlerin doğrudan anlatımı olarak değerli tutulmakta olmasıdır. (T.P.)

(48, 49) Bknz.: Dipnot 14.

bireylerden zorunlu olarak ya da örnek oluşturmak üzere kesinlikle ciddi bir biçimde istenen bir şeydir; yoksa, yemeğin belli bir biçimde hazırlanmasındaki yalınkat "âdet"te olduğu gibi bireylerin isteğine bırakılmış değildir. Bir toplumsal kümenin âdetlerine uymadaki eksikliği o kümenin üyeleri, sonuçları son derece etkili ve derinden duyulan toplumsal dışlama yoluyla, herhangi bir hukuksal zorlamadan daha katı bir biçimde kınarlar. Burada bulunmayan tek şey, kurallara uyulmasını güvenceye almak üzere kurulmuş özel bir örgüttür (bizdeki yargıçlar, savcılar, kamu işgörenleri [= infaz görevlileri], vb.). Ancak birinci durumdan ikinciye geçiş kolaydır. Bir düzene uymanın âdetle sağlanması durumundan hukuk yoluyla sağlanması durumuna geçişin uç örneği, resmi olarak öngörülmüş, örgütlü dışlamadır. Bizim terimimizle bu, hukuksal bir zorlama yoludur. Kuşkusuz bir âdeti korumanın yalınkat cezalandırma dışında başka yolları da vardır (örneğin bir âdete aykırı davranışı önlemede aile yetkesi (otoritesi) [*Hausrecht*]); ama bu olgu, buradaki bağlamda bizi ilgilendirmemektedir. Çünkü buradaki belirleyici öğe, âdetler gereğince bir kınamanın bulunması durumunda, (çoğu kez de katı olan) yaptırımları özel bir bireyin uygulamakta olmasıdır; çünkü doğrudan doğruya bu iş için öngörülmüş herhangi bir yetkili orun (makam) bulunmamaktadır.

2. "Hukuk" kavramının belirleyici öğesi, bize göre (çünkü başka araştırma amaçları için başka biçimde saptanabilir), onu zorla uygulatacak bir orunun varlığıdır. Bu orun, kuşkusuz, bugün bizim alışık olduğumuz şeye hiç benzemeyebilir. Özellikle de bir "yargı" orununun varlığı zorunlu değildir. Bir soy kümesi (sülale), eğer, tepki gösterme biçimi, ne türden olursa olsun, geçerliliği olan kurallara gerçekten uygun ise, böyle bir orundur (kan davası ya da düello durumlarında). Gerçi bu, "hukuksal zorlama"nın çok az görülen sınır örneğidir. Bilindiği gibi "insan hakları"nın, devletüstü bir zorlayıcı erkin bulunmayışı nedeniyle "hak" sayılamayacağı görüşü hep öne sürül-

müştür. Bizim burada (kolaylığı nedeniyle) benimsediğimiz terimler açısından düşünüldüğünde, gerçekten de dışsal güvencesi yalnızca kınama beklentilerinden ya da zarara uğrayanların verecekleri karşılıklardan oluşan, demek ki âdetlerle ve çıkar kaygılarıyla güvenceye alınan, ancak özel olarak korunmasıyla görevli herhangi bir orunu bulunmayan düzene "hukuk" denilemez. Ama hukuk terimleri açısından bunun tersi geçerli olabilir. Zorlamanın araçları konusu burada hiçbir önem taşımaz. Kimi dinsel kümelerde günah işleyene karşı ilk bir yumuşak yaptırım olmak üzere başvurulan "kardeşçe öğüt", kurallar gereği olması ve belli bir orunca uygulanması koşuluyla, bizim tanımımıza girmektedir. Ahlaki davranış ölçülerine uymayı sağlamanın yolu olarak önleyici kınama da bu tanıma uyar; kilise düzenine özgü araçlarla uygulanan ruhsal zorlama özellikle bu tanıma uygun düşmektedir. Açıkça görüldüğü gibi, nasıl bir derneğin tüzüğünce, aile otoritesince, yardımlaşma örgütünce ya da kurumlarca uygulanması sağlanan bir "hukuk" varsa, bir kilise yönetimi "hukuku", bir siyasal "hukuk" da vardır. Bunun gibi (*Komment* diye bilinen ve içkili–şarkılı eğlence toplantıları türünden işleri düzenleyen) öğrenci derneği tüzükleri de, terimin buradaki anlaşılışı çerçevesinde "hukuk" değerindedirler. Alman Özel Hukuk Usulü Yasası'nın[50] ("evlenmek üzere nişanlanmaktan doğan yükümlülük" örneğinde olduğu gibi icra ettirilemeyen[50a] haklarla ilgili) Md. 888, Kesim 2'nin özel durumu da böyledir. *Leges imperfectae*'ler (eksik haklar) ve "doğal (ya da eksik) borç"lar, zorla uygulamanın sınırlarını ya da koşullarını dolaylı olarak anlatan hukuk dili kalıplarıdır. Zor yoluyla uygulanan bir tecimsel gelenek de bu anlamda hukukun bir parçasıdır (Alman Yurttaşlık Yasası, Md. 157 ve 242). "Güzel âdet" (= hukukça "onaylanan" ve dolayısıyla yaptırıma bağlanan âdet) kavramı

(50) Reichs-Zivil-Prozess-Ordnung.

(50a) Rheinstein'ın düzeltmesi. Bknz: *agy.*, s. 7. (R.)

üzerine, Max Rümelin'in *Schwäbische Heimatgabe für Th. Häring* (1918)'e bakılabilir.[51]

3. Her geçerli (= dış yaptırımlarla sağlanmış) düzen, zorunlu olarak genel ve soyut nitelikte olmaz. "Geçerli bir hukuksal önerme" ile somut bir durum için verilmiş bir "hukuksal karar" arasında, günümüzde olağan sayıp beklediğimiz gibi kesin bir ayrım her zaman yapılamamıştır. Görüldüğü gibi bir düzenlemenin, yalnızca somut bir durum için geçerli olması olanaklıdır. Konunun ayrıntıları hukuk toplumbilimini ilgilendirir.[52] Kolaylık olması için burada, başka türlüsü belirtilmedikçe, bir hukuksal önerme ile bir hukuksal karar arasında kesin ayrım yapan günümüz anlayışı ile hareket edeceğiz.

4. "Dış yaptırımlarla" uygulanması sağlanan kurallar, "iç yaptırımlarla" da uygulatılabilirler. Hukuk, adet ve "âhlak" arasındaki ilişki, toplumbilim için bir sorun değildir. Toplumbilim açısından "ahlaki" bir ölçüt, ölçü olarak kabul edilen özel bir tür "değer bakımından ussal inanç"m insan etkinliğine uygulanmakta olmasından oluşur; bu etkinliğin "ahlaki iyilik" niteliğini taşıyor sayılması, bir etkinliğin güzelduyusal (estetik) ölçütlerle "güzel" sayılmasındaki duruma benzer. Bu anlamdaki ahlak ölçülerine ilişkin tasarımlar, etkinliği çok derinden etkileyebilir ama, yine de her türlü dışsal yaptırımdan yoksun olabilir. Bu son durum, genellikle ölçülere aykırı davranışın başkalarının çıkarlarına zarar vermediği durumlarda görülür. Öte yandan ahlak ölçüleri, büyük sıklıkla dinsel açıdan yaptırıma bağlanır. Ama aynı zamanda âdetlerce aykırı davranışta bulunanın kınanması ya da dışlanması yoluyla, ya da hukuksal olarak ceza hukukunun öngördüğü yaptırımlar ve polis önlemleriyle, ya da hatta yurttaşlık hukuku alanına giren sonuçlarla da yaptırıma bağlanabilir. Toplumbilimsel

---

(51) Bknz.: Dipnot 14.

(52) Konu üzerine daha geniş açıklamalar *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın ikinci cildinde. Bl. VII'de yer almaktadır. Ancak bu çeviri sözü geçen bölümü içermemektedir. (İngilizceye çeviren ve Ö.O.)

anlamda geçerli olarak yerleşmiş bulunan her ahlak düzeni, genellikle, çok büyük bir ölçüde, her türlü aykırı davranışın kınanacağı olasılığıyla, demek ki âdetler yoluyla yaptırıma bağlanmıştır. Öte yandan âdetlerle ya da hukukla yaptırıma bağlanmış bütün kurallar ahlak ölçüleri niteliğinde değildir (hiç değilse böyle olmaları zorunlu değildir); çoğu kez amaç bakımından ussal olacak biçimde oluşturulan hukuk kuralları, genel olarak, âdetlere dayalı kurallara oranla çok daha az bir ölçüde ahlak ölçüleri niteliğindedirler. Bir insan kümesinde, oradaki düzenin geçerliliğine ilişkin tasarımın "ahlak"alanına mı girdiği, yoksa yalnızca bir âdet ya da hukuksal ölçü mü olduğu sorusunu yanıtlamak için görgül toplumbilimin, söz konusu insan kümesinde geçerli olmuş olan ya da halen de geçerli olan "ahlak"anlayışına (başka deyişle orada ne tür değerin "ahlak"olarak değerlendirildiğine) bakmaktan başka yolu yoktur. Bu nedenledir ki onun hakkında genel bir şey söylemeye olanak yoktur.

7. BİR DÜZENİN YASALLIĞININ DAYANAKLARI: GELENEK, İNANÇ, YASALILIK

Bir düzene uygun olarak etkinlikte bulunanlar, o düzene aşağıdaki yollarla yasallık kazandırırlar:

Geleneklerle: Hep olagelen şeyin geçerliliği gibi;

Duygusal (özellikle de coşkusal) nitelikli bir inançla: Yeni ortaya çıkan bir görüşün ya da yansılanacak bir modelin geçerliliği;

Değer bakımından ussal[53] olan bir inançla: Saltık ve kesin biçimde bağlanılan bir şeyin geçerliliği;

Yasal sayılan bir yoldan kurulmuş olması: Bu yasallığın kendisi de, ister ilgililerin aralarında o konuda vardıkları bir

(53) Wertrational.

anlaşmaya dayanarak olsun, ister insanın insan üzerinde egemenlik kurmasını ve yasal sayılan bir uyma elde etmesini zorla sağlayarak olsun, yasal bir geçerliğe sahip olabilir.

Bunlara ek olacak bütün öbür bilgiler (aşağıda açıklanacak birkaç kavram dışında) egemenlik toplumbilimine [*Herrschaftssoziologie*][54] ve hukuk toplumbilimine girmektedir. Burada, aşağıdaki noktaları belirtmekle yetiniyoruz:

1. Kuralların geçerliliğinin, geleneğin kutsallığına olan inançtan kaynaklanması en yaygın ve en ilkel durumdur. Büyüsel cezalara uğrama korkusu, alışılagelmiş etkinlik biçiminde her türlü değişikliğe karşı duyulan ruhsal ürküyü pekiştirmekte, bir yandan da genellikle hep düzene uymanın sağlamış olduğu türlü çıkarlar, onu koruma yönünde etkide bulunmaktadır. III. Bölümde konuya yeniden döneceğiz.[55]

2. Yeni kuralların bilinçli olarak getirilmesi, başlangıçta hemen hep yalvaçımsı bilicilerin (kâhin) işi olmuş ya da en azından sofucasına inanılmakta olan açınlamalarla (vahiy) yaptırıma bağlanmıştır; ve bu, Eski Yunan Ayzimnet'lerinin tüzüklerine değin süregitmiştir. O zamanlar kurallara uyma, yalvaçların yasallığına olan inanca dayalıydı. O katı gelenekçilik çağında yeni kurallar getirmenin açmlamalar dışında başka yolu yoktu; yani bunlar, ancak gerçekte hep geçerli olagelip, doğru olarak kavranmamış oldukları ya da geçici olarak unutulup sonra yeniden bulundukları anlamında "yeni" sayılan kurallardı.

---

(54) İngilizceye çevirerek yayımlayan T. Parsons, "Herrschaft" (=egemenlik) terimini "yetke" (otorite) olarak çevirdiklerini, bunun her yerde uygun düşmediğini, ancak konuyu 16. kesimde, kavram temel bir önem taşıdığında tartışacaklarını belirterek şunları ekliyor: "Weber tüm bu sorunlarla dizgesel biçimde iki ayrı yerde uğraşmıştır: Bunlardan biri, bu cildin III. bölümüdür. Ama bu bölümdeki bilgiler Almanca aslı olan *Wirtschaft und Gesellschaft*'ta geniş ve ayrıntılı olarak işlenmiş olup bu çeviriye alınmamıştır. Kitabın başka birçok bölümleri gibi bu bölüm de Weber'in ölümünde tamamlanmış değildi."

(55) Bknz.: Dipnot 14.

3. Değer bakımından ussal geçerliğin en arı türü "doğal hukuk"tur. Ülküsel savlarına karşın gerçek etkisi ne denli sınırlı kalmış olursa olsun, mantıksal olarak geliştirdiği önermelerinin insan etkinliği üzerinde hiç de küçümsenmeyecek bir etkide bulunduğu tartışma götürmez. Bu önermeleri açınlanmış hukukla da, geleneğe dayalı hukukla da, pozitif (= erke dayalı) hukukla da karıştırmamak gerekir.

4. Günümüzde en çok görülen yasallık biçimi, yasalılığa olan inanç üzerine, başka deyişle biçimsel olarak doğru olan ve kabul edilmiş usule göre yapılan kurallara uymaya hazır olma üzerine kuruludur. Gönüllü sözleşmeyle saptanan kurallar [*paktierte Ordnungen*] ile erk yoluyla kabul ettirilen kurallar arasındaki fark yalnızca göreli bir farktır. Gerçekten de sözleşmeyle saptanan kuralın geçerliği, oybirliği ile varılmış bir anlaşmaya dayalı olmaktan çıktığı (bu, geçmişte çoğu kez gerçek yasallığın vazgeçilmez koşulu sayılırdı) ve çok sık görüldüğü üzere bir insan kümesi içinde farklı istençlerin çoğunluğa edimsel olarak uyması biçimini aldığı anda, artık gerçekte bir kuralın azınlığa erk yoluyla kabul ettirilmesi karşısındayız demektir. Bunun gibi şiddete başvuran ya da amaçları uğruna bilinçli olarak acımasızca davranan azınlıkların ve başlangıçta karşı çıkanların sonradan yasal saydıkları kuralları erk yoluyla koymaları durumu da çok sık görülür. "Oy", kuralları koymanın ya da değiştirmenin yasal bir yolu olduğu sürece, azınlığın istencinin biçimsel çoğunluğu elde etmesi ve çoğunluğun ona uyması, böylece çoğunluk egemenliğinin boş bir söze dönüşmesi sık görülecektir. Sözleşmeyle saptanmış kuralların yasallığına olan inanç tarihte pek eskilere değin gider; çünkü, hemen daima bilicilerin yetkeleriyle tamamlanmış olmakla birlikte, kimi ilkel halklar arasında bile görülür.

5. Yalnızca korku ya da değer bakımından ussal güdülerin belirleyici olmadığı, ama yine de yasallaştırıcı tasarımların varlığını sürdürdüğü durumda, bir ya da birçok kişi tarafından erk yoluyla konulmuş kurallara uyulması, onları koyanların

yasal egemenlik hakları bulunduğu yolunda bir inanç bulunduğunu gösterir. Bu konu aşağıda III. Bölümün 13. ve 16. kesimlerinde özel olarak incelenecektir.[56]

6. Genellikle bir kurala uyulmasını sağlayan şey, eğer yepyeni bir kural söz konusu değilse, çok değişik çıkarlar dışında, bir de geleneğe bağlılık ve yasalılık anlayışının bir karışımıdır. Pek çok durumda, kurallara uyan birey kuşkusuz onların niteliğinin bilincinde olmayıp, bir gelenek mi, sözleşme mi, yoksa hukuk mu söz konusu olduğunu bilmez. Bu gibi durumlarda geçerliliğin tipik biçimlerini ortaya koymak toplumbilimin görevidir.

8. ÇATIŞMA KAVRAMI

Bir toplumsal ilişki, yanlardan birinin kendi istencini öbür yanın ya da yanların direncine karşın yengin kılmak niyetine göre yönlendiriliyorsa, ona "çatışma" [*Kampf*] denir.[57] Edimsel olarak fiziksel şiddete yer vermeyen çatışmaya "barışçıl" [*friedliche*] çatışma diyoruz. Başkalarının da ardında koştukları kimi fırsatlara[58] sahip olmak erki, biçimsel olarak barışçıl yollarla elde edilmek [*Bewerbung*] isteniyorsa, bu "barışçıl" çatışmaya "yarışma" [*Konkurrenz*] denir. Gerek amacı, gerekse araçları bakımından belli bir kurala göre yönlendirilmekte olan bu yarışmaya "düzenlenmiş yarışma" [*geregelte*] diyoruz. Bireyleri ya da belli toplumsal konumlardaki insanları, karşılıklı herhangi bir çatışma öznel niyeti olmaksızın, yaşama ya da yaşamı sürdürme fırsatları bakımından birbirinin karşısına getiren varolma (örtülü) savaşını ise "ayıklanma" [*Auslese*] olarak niteliyoruz; eğer söz konusu olan şey yaşayan bireylerin fırsatları ise buna "toplumsal ayıklanma", kalıtsal olarak yaşamı sür-

---

(56,57) Bknz.: Dipnot 14.

(58) Chancen. Terimin buradaki anlamı, "olasılık" anlamından ayırt edilmelidir. (T.P. ve Ö.O.)

dürme fırsatları ise buna da "dirimbilimsel (= biyolojik) ayıklanma" diyoruz.

1. Karşıtı fiziksel olarak yok etmeyi amaçlayan ve hiç bir kural tanımayan kanlı çatışmadan tutunuz, âdetlerle düzenlenmiş yiğitçe (şövalyece) kavgalara değin çok değişik çatışma biçimleriyle karşılaşılır: Örneğin Fontenoy Savaşı'nda Fransız öncünün "Sayın İngilizler, önce siz ateş ediniz!"[58a] çağrısını yapışı ya da kurallarla düzenlenmiş yarış oyunlarından (spor), bir kadının gönlünü kazanmak için yarışan sevenler arasındaki kuralsız çekişmeye, ya da daha iyi tecimsel fırsatlar için pazarca düzenlenmiş yarışmacı çekişmeden, sanatsal ya da "seçimler"e özgü kurallara bağlanmış "yarışmalar"a değin. Şiddete başvuran çatışmayı kavramsal açıdan ayrı bir tür olarak incelemek, olağan durumda kullandığı araçların niteliği ve bunun toplumbilimsel sonuçlarının ona verdiği özellikler bakımından gereklidir. (İlerde Bölüm II ve sonrasına bakınız.)[59]

2. Tipik ya da büyük çaplı her çatışma ya da yarışma, bireysel durumların belirleyici rastlantıları ya da talihleri nasıl ve ne denli çok sayıda olursa olsun, uzun sürede her şeye karşın, çatışmadan yengin çıkma bakımından genellikle önemli olan kişisel niteliklere daha büyük ölçüde sahip olanların "ayıklanmasına"(= seçilmesine) götürür. Bu niteliklerin ne olacağını belirleyen şey ise, çatışma ya da yarışmanın koşullarıdır: Fiziksel olarak daha güçlü, utanmazcasına kurnaz, daha yüksek zihinsel yeteneklere ya da daha güçlü ciğerlere sahip, daha becerikli bir laf cambazı, üstlerine karşı daha yaltakçı, daha usta bir halk dalkavuğu, daha iyi bir örgütçü, toplumsal ilişkilerde daha başarılı, olağanüstü niteliklere sahip ya da yığınların ortalamasını geçmeyen bir yetenek düzeyinde ... olmak gerekebilir. Bu olası bireysel ya da ortaklaşa niteliklerin hepsinden bağımsız olarak, ister geleneksel, isterse değerce ya da

(58a) 1745'te Maurice de Saxe Cumberland Dükü'nün komutasındaki İngilizleri, tek yanlı ateş altında ağır yitiklere uğramasına karşın yenmişti. (R.)
(59) Bknz.: Dipnot 14.

amaçça ussal özelliklerde olsun, çatışma sırasında davranışa yön verecek olan kuralları da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu kural türlerinden her biri toplumsal ayıklanma olasılıklarını etkiler. Her türlü toplumsal ayıklanmayı bir "çatışma" saymıyoruz. Tam tersine, "toplumsal ayıklanma" yalnızca şunu anlatır: Belli bir toplumsal ilişki elde etme olanağı (bir "sevgili", bir "koca", bir "milletvekili", bir "işgören" [memur], bir "ustabaşı", bir "genel müdür", bir "başarılı girişimci" ilişkisi), belli tür davranışlara, en sonunda da daha başkalarına yeğlenmeye değer kimi kişisel niteliklere bağlıdır. Ama kavram, kendi başına, söz konusu toplumsal olanağın "çatışma" ile mi gerçekleşeceğini, ya da türün dirimbilimsel varlığını sürdürme olanağını iyileştirip iyileştirmeyeceğini belirtmemektedir.

Yalnızca gerçek bir yarışmanın bulunduğu yerde [başka deyişle ilke olarak düzenlemenin olanaklı olduğu yerde] "çatışma"dan söz edilecektir.[59a] Bugüne değin edinilen tüm deneyimlere göre, yalnız "toplumsal ayıklanma" anlamında çatışmayı somut olarak önlemek olanaksızdır ve yalnız dirimbilimsel ayıklanma anlamında çatışmayı ilkeye dönüştürmeye olanak yoktur. Ayıklanma "sonsuz" bir süreçtir, çünkü onu tümden ortadan kaldırabilecek hiçbir araç tasarlamaya olanak yoktur. Olabilecek en katı biçimde kendisine uyulan barışçıl bir düzen, hiçbir zaman çatışmanın araçlarını, konularını ve yönlerini düzenlemekten (o da yalnızca bunlar içinden kimilerini önlemek anlamında) öteye geçemez. Bu demektir ki, yaşama

[59a] Burada sakınımlı olmaya çağırıcı bir uyarıya gerek var: Çatışma ya da kavga (Kampf) ile erk (Bl. 16) kavramlarının tanımları, Weber'in "erk siyasa adamı" olarak yaptığı tartışmalarda çoğu kez buradaki bağlamdan saptırılmış olarak kullanılmıştır. Ancak bu bölüm, kaba güce dayalı, sınırlama ve kural dışı kavgalardan barışçıl ve düzenli yarışmaya değin tüm çatışma türlerini tanımlamaktadır. Gerçekte Weber'in asıl ilgilendiği şey, kendi başına çatışma ve erk olmayıp, değişik biçimlerde düzenlenen ve yasallaştırılan etkinliklerle bunların nasıl bir küme bağlamı içinde yer aldığıdır. (R.)

ya da yaşamını sürdürme olanakları için yapılan (açık) yarışmada ya da bu araçların da bir yana atıldığı düşünülse bile (ki ancak kuramsal ve düşsel olarak böyle bir şey tasarlanabilir) ayıklanmada, (örtülü) başka çatışma araçları bulunabilir ve bunlar, ister kalıtım ister eğitim yoluyla olsun onlara sahip olanları elverişli duruma getirir. Toplumsal ayıklanma somut durumda, dirimbilimsel ayıklanma ise ilke olarak, çatışmanın daha altına indirilemeyeceği sınırı belirler.

3. Tek tek bireylerin yaşama ya da yaşamı sürdürme fırsatları için verdikleri kavgayı toplumsal ilişkilerin "çatışması" ya da "ayıklanması"ndan ayırt etmek gerektiği açıktır. Bu durumda söz konusu kavramlar ancak birer benzetme olmak üzere kullanılabilir. Gerçekten de "toplumsal ilişkiler", ancak belli bir öznel anlama sahip insan etkinliği olarak var olabilirler. Bundan dolayı bu ilişkiler arasındaki "ayıklanma"ya da çatışma, zaman içinde belli bir etkinlik türünün boşlanarak yerini, ister aynı kişilerce isterse başka kişilerce yapılsın, bir başkasına bıraktığını anlatır. Bu, değişik biçimlerde olabilir: a) İnsan etkinliği, somut, belirli ya da genellikle belli biçimde düzenlenmiş toplumsal ilişkileri bilerek değiştirmeyi, başka deyişle o toplumsal ilişkilerin öznel anlamlarına uygun biçimde akışan etkinliği değiştirmeyi ya da toplumsal ilişkilerin kurulmasını ya da sürdürülmesini (örneğin devrim yoluyla bir "Devlet"e karşı savaş açarak, bir bozgunculuk kalkışımını kanla bastırarak, kolluk önlemleriyle "kapatma" uygulamasını yasaklayarak, "hileci" tecimenlerden hukuksal koruma hizmetini esirgeyerek) ya da bir kesimin varlığını bir başkasınınkinin zararına olarak ayrıcalıklarla kolaylaştırmayı amaçlayabilir. Tek tek bireyler ya da bir gönüllü dernekte bir araya gelmiş çok sayıda kişi, böyle amaçlara ulaşmaya çalışıyor olabilir; b) bunun gibi bir toplumsal etkinliğin istenmiş olmayan bir sonucu ve o sonucu belirleyen her türlü koşullar, somut, belirli ya da belli bir biçimde düzenlenmiş ilişkileri (= söz konusu etkinliği) sürdürme ya da kurma olanağını azaltma sonucunu da verebilir.

Bir değişiklik durumunda, ne nitelikte olurlarsa olsunlar tüm doğal ve ekinsel koşullar, her türden toplumsal ilişkilerin kurulma ve sürdürülme olasılıklarını şu ya da bu biçimde değiştirme yönünde etkide bulunur. Kuşkusuz isteyen, böyle durumlar için, toplumsal ilişkiler arasında, örneğin siyasal kümeler arasında bir "ayıklanma"dan söz edebilir ve burada daha "güçlü" olanın (başka deyişle "daha iyi uyarlanmış" olanın) yengisini görebilirler. Ama bu sözde ayıklanma ile, ister toplumsal ister dirimbilimsel anlamda olsun insan tiplerinin ayıklanması arasında hiçbir benzerlik bulunmadığı, olanakların şu ya da bu etkinlik ya da toplumsal ilişki biçimi lehinde değişimine yol açan nedenin ne olduğunu, ya da bir toplumsal ilişkiyi kimin bozduğunu ya da bir toplumsal ilişkinin öbürlerinden daha uzun sürmesini neyin sağladığını her özel durum için ayrı ayrı sormak gerektiği ve bir de bu nedenlerin, tümü bir tek terim altında toplanamayacak ölçüde değişken olduğu hiç unutulmamalıdır. Tersi durumda, her zaman görgül araştırmaya değer yargılarını denetimsiz bir biçimde katmak ve özellikle de çoğu kez tümüyle bireysel ve bu nedenle de (buradaki anlamıyla) "rastlantısal" nitelikte beliren bir sonucu haklı bulmak tehlikesiyle karşı karşıya kalınır. Gerçekten (somut ya da nitelikleri belirli) bir ilişkinin dışlanmış olması, hiçbir biçimde, kendi başına o ilişkinin genelde "uyarlanabilir" [*Angepaßtheit*] olmadığının kanıtı sayılamaz.

9. DAYANIŞMALI TOPLUMSAL İLİŞKİ TÜRLERİ

Bir toplumsal ilişki, oradaki toplumsal etkinliğin yönü (ister özel bir durumda, ister ortalama olarak, isterse de arı örneğinde), katılanların ayrı topluluğa (cemaat) üye olma [*Zusammengehörigkeit*] yolundaki öznel (geleneksel ya da duygusal) duygusu üzerine dayalı ise ve dayalı olduğu ölçüde, ona "topluluk oluşumu"[1] [*Vergemeinschaftung*] denilecektir.

Toplumsal etkinliğin yönü (değer ya da amaç bakımından) ussal olarak güdülenen çıkarlar arasındaki bir uzlaşma [*Ausgleich*] ya da yine bu biçimde güdülenen çıkarlar arasındaki bir eşgüdüm [*Verbindung*] üzerine dayalı ise ve dayalı olduğu ölçüde, bu ilişki "toplumlaşma" [*Vergesellschaftung*] diye adlandırılacaktır. Toplumlaşmanın özellikle (ama yalnızca değil) karşılıklı yükümlenmek [*gegenseitige Zusage*] yoluyla varılan bir ussal anlaşma [*Vereinbarung*] üzerine dayalı olması yaygındır. İşte o zaman toplumlaşmış etkinlik, ussal durumda, a) kendi özel zorunlu niteliğine [*Verbindlichkeit*] olan inanç gereğince değer açısından ussal olarak ve b) öbür yanın da anlaşmaya bağlı kalacağı beklentisi gereğince amaç açısından ussal olarak yön alır.[61]

1. Bu terimlerimiz, F. Tönnies'in temel önem taşıyan kitabı *Gemeinschaft und Gesellschaft*'ta yerleştirmiş olduğu ayrımı anımsatıyor. Ancak Tönnies bu ayrıma, kendine özgü amaçlarla, bizim için yararlı olmayacak ölçüde çok özel bir içerik vermiştir.[61a] Toplumlaşmanın en arı örnekleri şunlardır: a) Amaç bakımından katı bir ussallık ve pazardaki özgür anlaşma teme-

---

(60) Weber'in kendisi bu bölümde ayırt ettiği iki tür ilişkiyi *Vergemeinschaftung* ve *Vergesellschaftung* diye adlandırıyor. Bu kullanış, Tönnies'in ünlü *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* terimlerinin bir uyarlanmasıdır ve doğrudan doğruya Tönnies'in yapıtından etkilenmiştir. Bu terimler İngilizcede çok tartışılmış olmakla birlikte, Tönnies'in terimlerinin İngilizcede doyurucu karşılıklarının bulunamamış olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle "community" (topluluk) ve "society" (toplum) ya da "association" (dernek) doyurucu değildirler, çünkü bu terimler İngilizcede oldukça değişik anlamlara gelmektedir. Ama Weber'in bu terimleri azıcık değiştirerek kullandığı bağlamda, başka deyişle bir toplumsal ilişki içindeki etkinlik bağlamında, sıfat biçimleri olan "communal" (topluluksal) ve "associative" (derneksel) kabul edilebilir görünüyor. Tam doğru anlamları Weber'in tanımlama ve yorumlarından anlaşılmaktadır. (T.P.)

(61) Bknz.: Dipnot 14.

(61a) Weber açıklamalarını sürdürürken *Vergemeinshcaftung* (topluluklaşma) ve *Vergesellschaftung* (toplumlaşma) terimlerini karşıtlıktan çok, bir süreklilik anlamında kullanmakta, böylece Tönnies'in Topluluk-Toplum

li üzerine dayalı olan değişim [*Tausch*] – aynı zamanda hem birbirine karşıt, hem de birbirini tamamlayıcı özellikteki ilgililer arasında görülen somut uzlaşma; b) Özgür bir uyuşmayla, amaçları bakımından olduğu kadar araçları bakımından da üyelerin yalnızca maddi (ekonomik ve başka türden) çıkarlarını[62] kovuşturmak üzere oluşturulan sürekli bir etkinlikle ilgili olarak varılmış bir antlaşmayla kurulan belli amaçlı dernek'in [*Zweckverein*] arı örneği; c) Değer bakımından ussal olarak güdülenen kanılara dayalı dernek [*Gesinnungsverein*]: Örneğin, sevgisel ya da duygusal çıkar kaygısından uzak, "dava"ya hizmet etmekten başka şey ardında olmayan (gerçekte, tam anlamıyla arı bir tür olarak yalnız son derece özel kimi durumlarda görülen) ussal hizip.

2. Topluluk oluşumu, değişik sevgisel, duygusal ya da geleneksel temeller üzerinde kurulabilir: Örneğin din adamlarının ruhani topluluğu, bir sevi ilişkisi, bir bağlılık (sadakat) ilişkisi, bir "ulusal" topluluk ya da arkadaşlık bağıyla birleşmiş bir küme. Bunun en uygun örneği aile topluluğudur. Ama toplumsal ilişkilerin büyük çoğunluğu, bir ölçüde topluluklaşma, bir ölçüde de toplumlaşma özelliğindedir. Ne denli amaç bakımından ussal olursa olsun ve amacı açısından ne denli hesaplı ve soğukkanlı biçimde kurulup saptanmış bulunursa bulunsun (örneğin bir müşteri topluluğu), her toplumsal ilişki, özgür istençle saptanmış amacı aşan duygusal değerler doğurabilir. Belli amaçlı bir derneğin sınırlarını taşan, dolayısıyla uzun bir süre için ortaya konmuş olan, aynı kişiler arasında toplumsal ilişkiler kuran ve yalnızca özel maddi hizmetlerle sınırlı olmayan her toplumlaşma, bunu aynı zamanda (çok değişik ölçülerde de olsa) şu ya da bu biçimde yapacaktır; örneğin, aynı

---

karşıtlığından kendini uzak tutmaktadır. Weber, mesleğine Roma inceleyicisi değil, Alman inceleyicisi olarak başlamış olmakla birlikte, Gierke'nin yaptığı "soğukkanlı" Roma Hukuku ve "toplulukçu" Germen hukuku haksız ayrımına katılmamıştır. (R.)

(62) Bknz.: Dipnot 14.

askeri birlik, aynı derslik, aynı dükkân ya da aynı işlik içindeki toplumlaşma.[63, 64] Buna karşılık, olağan doğrultusu "topluluk oluşturma" yönünde olan bir toplumsal ilişki, bütün üyelerinin ya da bunların kimilerinin isteği ile, tümüyle ya da bir bölümüyle amaç bakımından ussallığa yönelik olabilir. Bir aile kümesinin bir "topluluk" olarak duyulma ölçüsü ve öte yandan da üyelerince bir "toplum" olarak (= başka deyişle kendi amaçları için kullanabilecekleri bir birleşme olarak) kullanılma ölçüsü, çok değişken bir konudur. "Topluluk olma"yı çok genel ve dolayısıyla son derece değişik gerçeklikleri kucaklayacak biçimde tanımlamamız bilinçli bir iştir.

3. "Topluluk oluşumu", normal olarak, amaçlanan ereğe göre, çatışmanın en katı karşıtıdır. Ama buna bakıp, en içtenlikli topluluk ilişkilerinde bile ruhsal özelliklerce zayıf olanlara her türden şiddetin uygulanmasının tam anlamıyla olağan olduğu, türlerin ayıklanmasının başka her yerde olduğu gibi burada da yer aldığı ve yaşam olanakları, dolayısıyla da yaşamı sürdürme bakımından farklılıklara yol açtığı gerçeğini görmekten geri durmamalıyız. Öte yandan toplum biçimi birleşmeler, büyük sıklıkla, çelişik çıkarlar arasındaki uzlaşmalardan başka bir şey olmayıp, çatışma konusu ya da araçlarının ancak bir bölümünü ortadan kaldırır (ya da kaldırmaya çalışır); çıkarlar arasında çatışmalar da, fırsatlar üzerindeki yarışma da süregider. "Çatışma" ve "topluluk" (cemaat) göreli kavramlardır; gerçekten de çatışma, kullanılan araçların niteliğine (şiddetli ya da "barışçıl") ve bunları kullanmada başvurulan katılığın ölçüsüne göre çok değişik biçimler alır. Nasıl anlatıma kavuşmuş olursa olsun, toplumsal etkinliğe getirilen her türlü

---

(63) Bknz.: Dipnot 14.

(64) Weber'in, sanayi kuruluşları gibi belirli işlevli biçimsel örgütler içinde bile bu topluluksal öğelerin çok önemli olduğu yolundaki gözlemi, kendisinden sonra yapılagelen araştırmaların bulgularıyla tam anlamıyla doğrulanmıştır. Bir işleyimevinin (fabrika) işçileri arasında bu düzeydeki resmi olmayan örgütlenmenin önemini gösteren bir inceleme için bknz.: Roethlisberger ve Dickson, *Management and the Worker*. (T.P.)

düzenlemeye karşın, daha önce de belirtildiği üzere, değişik insan tipleri arasında daha iyi yaşam olanakları elde etmek yolundaki yarışma sürecinde, şu ya da bu yoldan gerçek bir ayıklanma yine süregider.

4. Ortaklaşa kimi özelliklere, aynı duruma ya da aynı davranış biçimine sahip olma [*Gemeinsamkeit*], zorunlu olarak bir topluluk (cemaat) yaratmaz. Örneğin bir "ırk"ın özellikleri sayılan kimi kalıtsal dirimbilimsel özelliklere ortaklaşa sahip olunması, bu özelliklere sahip olan insanlar arasında bir topluluk oluşması demek değildir kuşkusuz. Çevredeki dünyadan bir *commercium et connubium* (toplumsal ilişkilerin ve evlenmenin kısıtlanması) yoluyla sınırlanmak, insanları böyle bir duruma (bu kısıtlamaları getiren dış dünyadan soyutlanma durumuna) düşürebilir. Bu insanların, sözü geçen duruma karşı benzer biçimde davranmaları bile topluluğun oluşmasına yetmez; ayrıca bu ortaklaşa durumun ve sonuçlarının yalnızca duyumsanması da onun oluşumu için yeterli değildir. Gerçekten de ancak bireyler, bu ortaklaşa duygu nedeniyle, davranışlarını karşılıklı olarak birbirlerine şu ya da bu biçimde yönlendirdikleri zamandır ki aralarında bir toplumsal ilişki doğar – yalnızca her birinin dış dünyayla kurduğu bireysel ilişki değil. İşte bu ilişki, bir ortaklaşa üyelik duygusu doğurduğu zamandır ki "topluluk" (cemaat) doğar. Örneğin Yahudilerde (siyonist eğilimli çevreler ve Yahudi çıkarlarının hizmetinde olan başka kimi kuruluşlar dışında) bu duygu görece oldukça zayıftır ve çoğu kez de Yahudilerce açıkça yadsınır. Dil ortaklığı, aile ve yakın çevrece aktarılan ortak bir geleneğin ürünü olarak, karşılıklı anlaşmayı ve dolayısıyla her tür toplumsal ilişkilerin kurulmasını çok yüksek bir ölçüde kolaylaştırır. Yine de tek başına bir topluluk oluşturmaya yetmez, yalnızca söz konusu kümelerin içinde iletişimi kolaylaştırır ve dolayısıyla bir topluluk oluşumunun başlamasını daha kolay kılar. Bu önce tek tek bireyler arasında, ama onların aynı dili konuşan özel bireyler olma niteliğiyle değil, başka türden çıkarlar dolayısıyla gerçekleşir; demek oluyor ki ortak bir dilin

kurallarıyla yönlenmek, temelde, yalnızca bir karşılıklı anlaşma aracıdır, yoksa toplumsal ilişkilerin anlam içeriğini belirlemez. Yalnızca başka dil konuşanlara karşı bilinçli karşıtlıklar doğduğu zamandır ki, belli bir dili ortaklaşa konuşanlar arasında benzer bir durum, bir ortaklık duygusu ve birleşmeler oluşur ve bunun bilinçli temelinin dil ortaklığı olduğu söylenebilir. Öte yandan bir "pazar"a katılmak değişik bir biçim alır (bu kavram için bknz.: BI II).[65] Bu, alışveriş yapan tek tek bireyler arasında bir "bir araya gelme" ortamı başlatır ve davranışlarını karşılıklı olarak birbirlerininkine uyarlamak durumunda olan değişim tarafları arasında bir toplumsal ilişki (her şeyden önce bir yarışma ilişkisi) kurar. Bunun dışında bir araya gelmeler, yalnızca kimi katılanların fiyat yarışmasında durumlarını daha elverişli kılmak üzere aralarında sözbirliği etmeleri ya da hepsinin birden pazar işlemlerini düzenlemek ve herkes için elverişli koşullar elde etmek üzere anlaşmaları durumunda olur (Nitekim *pazar* ve ona dayalı yarışmacı ekonomi, çağdaş ekonominin tanıtıcı özelliği olan yalnızca çıkarlara dayalı insan etkinliğinde karşılıklı etkileşmenin en önemli örneğini oluşturmaktadır).

10. AÇIK VE KAPALI TOPLUMSAL İLİŞKİLER

Bir toplumsal ilişki (ister topluluk isterse toplum oluşturucu nitelikte olsun), yürürlükteki kurallar gereğince, kendisini oluşturan anlam içeriğine göre yönlenen karşılıklı toplumsal etkinliğe, öznel olarak isteyen ve yapabilecek durumda olan hiç kimsenin katılması yasaklanmış değilse ve olmadığı sürece, bu ilişkinin dışa "açık" [*nach außen offen*] olduğunu söyleyeceğiz. Buna karşılık öznel anlam içeriği ya da yürürlükteki kuralları katılımı engelliyor, sınırlandırıyor ya da koşullara bağlıyorsa ve böyle yaptığı sürece, ilişkinin dışa

(65) Bknz.: Dipnot 14.

"kapalı"[*nach außen geschlossen*] olduğunu söyleyeceğiz. Bir ilişkinin açık ya da kapalı olması geleneksel, duygusal ya da değer ya da amaç açısından ussal yolla olabilir. Özellikle ussal yolla kapalılık şu tür durumlarda olur: Bir toplumsal ilişki, ona katılan yanlara maddi ya da manevi çıkarlarını, ister amacı isterse sonucu bakımından olsun, ister bir dayanışmacı etkinlik isterse çıkarlar arasında uzlaşma sağlama yoluyla olsun, gerçekleştirme fırsatları sağlayabiliyorsa. Eğer ilişkide bulunanlar, başkalarına açılmanın kendi fırsatlarının ölçüsünü, biçimini, güvencesini ya da değerini artıracağını umarlarsa, o zaman ilişkiyi dışa açmakta çıkarları olur; tersine, tekelleşmenin [*Monopolisierung*] bunu sağlayacağı görüşünde iseler, ilişkiyi dışa kapalı tutmakta çıkarları olacaktır.

Kapalı bir toplumsal ilişki, ona katılanlara tekelleşmiş fırsatları şu değişik yollardan sağlayabilir: a) Küme içinde özgür yarışma yoluyla; b) Nicelik ve nitelikçe düzenlenip sınırlanmış olarak; c) Belli bireylere ya da kümelere sürekli ve bir ölçüde ya da tümden değişmez bir biçimde özgüleyerek (tahsis ederek) (içe kapalılık) [*nach innen*]. Özgülenen [*appropriierte*] fırsatlara "haklar" [*Rechte*] diyoruz. Yürürlükte olan kurallara göre bu özgüleme, şunlara yarar sağlayabilir: 1) Belli toplulukların ve toplumların üyelerine –örneğin aile topluluğu; 2) Tek tek bireylere –bu durumda da a) tümden kişisel olarak, b) ya da ölüm durumunda, o zamana değin o kişiyle bir toplumsal ilişki, bir soy bağı (yakınlık, akrabalık) içinde bulunanlara ya da o kişinin belirttiği belli kişilere (kalıt bırakma yoluyla özgüleme); ve bir de 3) Fırsatlardan yararlananın onlardan, aşağı yukarı özgürce, bir anlaşma sonunda a) belli kişiler yararına olarak, b) ya da seçeceği herhangi bir kimse için (devredilebilir özgüleme) vazgeçmesi de olanaklıdır. Kapalı bir ilişkiye katılan kişiye "üye" [*Genoße*] diyoruz ve katılımı, kendisine kimi fırsatlar özgüleyecek biçimde düzenlenmiş ise ayrıcalıklı üye [*Rechtsgenoße*][(66)] olarak adlandırıyoruz. Bireylere, topluluklara ya da

(66) Bknz.: Dipnot 14.

derneklere kalıtım yoluyla özgülenen fırsatlara mülkiyet [*Eigentum*] (söz konusu bireylerin, toplulukların ya da derneklerin mülkiyeti) ve bunlar devredilebilir olacak biçimde özgülendiklerinde de "özgür mülkiyet" [*freies Eigentum*] diyoruz.

Bu kavramların böyle inceden inceye "yapılmış" tanımlarının gereksiz gibi görünmesi, sezgi yoluyla tanışık olduğumuz için bize apaçık gelen şeyler üzerinde pek az "düşünmekte olduğumuzun" bir örneğidir.

1. a) Aile ilişkileri dolayısıyla içinde yer aldığımız topluluklar, genellikle geleneksel olarak kapalıdır;

b) Duygusal nitelikli kişisel ilişkiler (örneğin sevi ya da [sık sık] kişisel bağlılık ilişkileri) genellikle duygusal bakımdan kapalı ilişkilerdir;

c) Katı biçimde dinsel topluluklar değer bakımından (görece) ussal olarak kapalıdır;

d) Tekelci ya da çokerkçi nitelikteki ekonomik kümeler, amaç bakımından ussal olarak kapalıdır.

Gelişigüzel kimi örnekler alalım:

Bir söyleşi kümesinin açık mı, kapalı mı olduğu, anlamsal içeriğine bağlıdır (genel nitelikte söyleşi açık, içli dışlı ya da iş yaşamıyla ilgili iletişim ise genellikle kapalıdır). Genellikle tecimsel ilişkiler asıl olarak, (hiç değilse birçok durumda) açıktır. İster topluluğa isterse derneğe özgü olsun, birçok ilişkinin, sırayla bir genişleyip bir daralma eğilimi gösterdiği görülür. Örneğin loncalarda, eski ve ortaçağların demokratik kentlerinde üyeler kimi kez, fırsatlarını erk yoluyla güvence altında bulundurmak amacıyla, üye sayısının elden geldiğince arttırılmasını, başka kimi durumlarda ise, tekele sahip olmanın üstünlüğü nedeniyle, sınırlandırılmasını istemişlerdir. Bu olgu, dini yayma aşamasından, manevi düzeyin saygınlığını sağlamak ya da aynı zamanda kimi maddi çıkarlar elde etmek gibi nedenlerle kapanma aşamasına geçen manastır topluluklarında ya da dinsel tarikatlarda da sık görülür. İş oylumunu büyüt-

mek için pazarın genişletilmesi ile tekelci amaçla pazarın dar tutulması arasında da buna benzer sıkı bir bağıntı var. Günümüzde dil benzerliğinin artırılması, yayıncıların ve yazarların olağan çıkarlarının sonucudur ve eskiden kapalı toplumsal katmanlarda çok sık görülen "dil özelliklerini sürdürme" ya da dahası, gizli diller oluşturma eğilimlerinin tam karşıtıdır.

2. Dışa karşı düzenlenmenin ve kapanmanın ölçüsü ve yolları çok değişik olabilir; öyle ki açık olma durumundan düzenlenmeye ve kapanmaya geçiş oynaktır. Katılım türlü koşullara bağlanabilir: Yeterlik sınavları, sınama dönemi, üyelik hakkının satın alınması, yeni üyelerin oy yoluyla seçilmesi, doğuştan ya da herkese açık başarı yoluyla üye olma ya da olabilme, kapalılık ve hakların küme içinde özgülenmesi durumunda böyle bir hakkın elde edilmesi yoluyla ve son olarak katılma koşullarının çok değişik dereceleri. Görüldüğü gibi "düzenlenme" ve "kapalılık" göreli kavramlardır. Bir kapalı kulüp, biletlerini satın alan bir tiyatro oyunu izleyicileri ve elden gelen en çok sayıda kimsenin katılması için çağrı yapılan bir parti toplantısı, dinsel bir göreve giriş serbestliği ve bir tarikata girişin ya da gizli bir derneğin gizlerini bilme durumunda olmanın bağlı olduğu koşullar arasında çok değişik ayrınç durumları vardır.

3. İçe kapalılık da (üyelerin kendi aralarında ve birbirleriyle ilişkilerinde) çok değişik biçimler altında ortaya çıkabilir. Örneğin dışa kapalı bir kast, bir lonca ya da bir sermaye borsası topluluğu, kendi tekelindeki tüm çıkarlar üzerinde üyelerinin birbirleriyle özgürce yarışmalarına izin verebileceği gibi, her üyeyi yaşam süresince ya da kalıtsal olarak (özellikle Hindistan'da) kendisine özgülenmiş belli çıkarlarla, müşteri çevresi ya da belli kimi tecimsel çıkarlar gibi devredilebilir haklarla sıkı sıkıya sınırlayabilir; yine bunun gibi dışa kapalı bir yeni yerleşenler kümesi [*Markgenoß enschaft*], üyelerinin o alandaki kaynaklardan özgürce yararlanmalarına izin verebileceği gibi, yalnızca her bireysel haneye özgülenen belli genişlikte bir top-

rak parçası [*Hufenanteil*] ile de sınırlayabilir; bütün bunlar tasarlanabilecek her türlü geçiş ve ara aşamaları içinde belirirler. Küme içinde bir malikâneye ve kimi çıkarlara sahip olma, kimi mevkilere gelme hakkı ve bu hakların sahiplerine özgülenmesi, tarih boyunca çok değişik biçimler almıştır; bunun gibi kimi işlere girme ve o işleri elinde tutma hakkı (bu amaç için "işyeri kurulları" [*Betriebsräte*] kurulması ilk adımı oluşturabilir [ama zorunlu olarak değil]), closed shop (işçibirliği [sendika] üyesi olmayanların o işe girememesi) ilkesinden, bir işi yapmaya hakkı olmaya değin varabilir (bu yoldaki ilk aşama, işçibirliği temsilcisinin görüşü alınmadan bir işçinin işten çıkarılmasının yasaklanmasıdır).[67] Ayrıntılar, her özel durum için yapılacak somut araştırmalarla saptanmak gerekir. Bir hakkın sürekli olarak özgülenmesinin en aşırı biçimi, bir bireye (ya da örneğin aile, yakınlık kümesi, soy kümesi gibi belli özel kümelere) fırsatların aşağıdaki biçimlerde sağlanmasıdır: 1. Ölüm durumunda fırsatların belli kalıtçılara geçmesi kurallarla düzenlenmiştir; 2. Fırsatların sahibi onları belli üçüncü kişilere özgürce aktarabilir ve bu kişiler böylece toplumsal ilişkinin yanlarından biri olurlar; içe yönelik bunca tümel bir hak özgülenmesi durumunda, toplumsal ilişki aynı zamanda görece dışa açıktır (üye olma hakkı, daha önceki üyelerin oluruna bağlı olmadığı sürece).

4. Bir ilişkinin kapalı olmasının arkasındaki güdüler şunlar olabilir: a) Niteliğin ve böylece (sonunda) saygınlığın ve şan şeref fırsatlarının ve (sonunda) onlarla birlikte gelen çıkarların

(67) İngilizceye çevirenler, metnin aslında bulunmayan bir cümle ve bir açıklayıcı dipnot eklemişlerdir: "Almanya'da 1918'den sonra kurulan 'çalışma kurulları' bu yoldaki ilk adımı oluşturuyor olabilir; ama böyle olmayabilir de." Metinde bulunmayan bu cümleye Parsons ve Henderson şu açıklamayı ekliyorlar: "Burada, 1918-19 devriminde Alman sanayi kuruluşlarında kurulan ve Weimar Anayasası'nca Federal Ekonomi Kurulu'nda temsil edilme yetkisi olduğu kabul edilen *Betriebsräte*'ye (işyeri kurulları) yollamada bulunuluyor. Bu konuda İngilizcede en sık başvurulan çalışma, W.C.Guillebaud, *The Gertman Works Councils*'dır." (Ö.O.)

korunması; örneğin: Çilekeş ya da manastır rahibi (özellikle de dilenen Hint rahipleri) kümeleri, Püritenler gibi dinsel mezhep kümeleri, savaşçı kümeleri, yönetsel görevli[68] ve öbür işgören kümeleri, yurttaşların oluşturdukları siyasal kümeler (örneğin eskiçağlarda) ve zanaatkâr loncaları; b) Fırsatların gereksinimlere (tüketim) ("varlığını sürdürme alanı")[69] oranla kıtlaşması [*Knappwerden*]: Tüketim tekeli bunun sonucudur (başlıca örneği de kendine yeterli köy topluluğudur); c) Geçim fırsatlarının (geçim alanında) kıtlaşması: Çalışma tekeli de bunun sonucudur (başlıca örneği: Loncalar ve eski balıkçı kümeleri, vb.). Çoğunlukla a güdüsü b ya da c güdüsüyle birlikte görülür.

11. TEMSİL VE SORUMLULUK

Bir toplumsal ilişki, gelenekle ya da yasayla yönetilmesine bağlı olarak, ona katılanlar bakımından şu sonuçlara yol açabilir: a) İlişkide yer alan her üyenin [zugerechnet] ("dayanışmalı ortaklar") ya da b) kimi belli üyelerin ("temsilciler") etkinliğinden öteki üyeler, fırsatlardan da onların sonuçlarından da yararlanacak ya da yükümlülük altına girecek biçimde sorumludurlar. Temsil erki [Vertretungsgewalt][70] (vekillik), yürürlükteki kurallar gereğince, 1. her biçimi ve ölçüsüyle uygun olabilir (tam anlamıyla vekillik); ya da 2. kimi ölçütlere göre sürekli ya da geçici olarak tanınmış [zugewiesen] olabilir; ya da

---

(68) Ministerialen.

(69) Weber burada *Nahrungsspielraum*'dan söz ediyor. Bu kavram, bir birey ya da kümenin yaşam düzeyini belirleyen ekonomik kaynak ve olanakların genişliğini anlatmaktadır. Buna karşılık *Erwerbsspielraum*, yine ekonomik olanakların, kazanç kaynağı olma rolleri açısından bakıldığında ne genişlikte olduğunu anlatır. Bu karşıtlıkta gösterilmek istenen temel farklılık, Weber'in daha sonra yapacağı çözümleme bakımından büyük önem taşımaktadır. (İngilizceye çevirenin önsözü.)

(70) Bknz.: Dipnot 14.

3. üyelerin ya da üçüncü kişilerin belli kimi edimleri yoluyla sürekli ya da geçici olarak devredilmiş [übertragen] olabilir (resmi kurallarla verilen vekillik). Bir toplumsal ilişkinin (bir topluluk ya da bir derneğin) hangi koşullarda bir dayanışma ya da temsil ilişkisi sayılabileceği konusuna gelince, bu konuda genellikle geçerli olacak hiçbir şey söylenemez. Söylenebilecek tek şey şudur ki, kümenin etkinliğinin amaç olarak ne ölçüde şiddetli çatışmaya, ya da barışçıl değişime yönelmiş olduğu, en belirleyici öğedir. Bunun dışında, ancak somut incelemeler sırasında saptanabilecek olan sayısız başka durumlar da çok önemli olmuşlardır ve olmaktadırlar. Kuşkusuz bu sonuç, barışçıl araçlarla yalnızca manevi iyiliklerin kovuşturulduğu kümelerde en seyrek görülen durumdur. Dayanışma ya da temsil erki kuşkusuz çoğu kez dışa kapalı olma ölçüsüyle koşuttur, ama her zaman değil.

1. a) "Sorumluluk tanınması", gerçekte etkin ya da edilgin bir dayanışmayı anlatıyor olabilir, yani katılanlardan birinin etkinliğinden dolayı herkes onun kadar sorumlu tutulur; bundan başka bütün üyeler, bu yolla sağlanan fırsatlardan onun kadar yararlanma hakkına sahiptirler. Bu sorumluluk tanrılara ve ruhlara karşı da olabilir, başka deyişle dinsel bir yön taşıyor olabilir. Ya da başka insanlara karşı bir sorumluluk olabilir ve bu durumda da ya gelenek gereği üyelerin yararına ya da onlara karşı olabilir (örneğin oymak üyelerine karşı ya da onların yardımıyla yöneltilen kan davası, aynı kentin üyelerine ya da yurttaşlara dengiyle karşılık verilmesi [mukabele-i bilmisil]); ya da yasa gereği bir sorumluluk söz konusudur (anne babaya, aynı aile üyelerine, aynı topluluğun üyelerine uygulanan yaptırımlar, ya da aynı ailenin ya da tecimsel ortaklığın üyelerinin birbirlerine karşı ve bu toplulukların yararına olan sorumluluğu). Ama tanrılar önünde dayanışmanın da tarihsel olarak önemli sonuçları görülmüştür (ilkel Yahudi topluluklarında, ilkel Hıristiyan ya da Püriten topluluklarında) b) Bu dayanışma aynı zamanda yalnızca (en azından), kapalı bir ilişki üyele-

rinin, geleneksel ya da yasal düzen gereği olarak, bir temsilcilerinin sağladığı (özellikle ekonomik nitelikteki) çıkarlardan ve elverişli koşullardan yasal olarak yararlanma hakkına sahip sayılmalarını da anlatabilir (Örneğin bir "dernek"te bir "kurul"un ya da siyasal ya da ekonomik bir kümede temsilcinin, kurallar gereği "kümenin amaçları"na hizmet etmesi gereken maddi mallar üzerindeki kullanım yetkisinin "yasal"lığı)

2. "Dayanışma", tanıtıcı olarak şu durumlarda görülür: a) Doğum ya da ortak bir yaşamı paylaşma temeline dayalı geleneksel topluluklarda (örnek: Aile ya da oymak); b) Kendi kaba güçleriyle yaşam fırsatları tekeli kurmuş olan kapalı ilişkilerde (örnek: Özellikle eski dönemlerin siyasal kümeleri; günümüzde de savaş durumunda önemli ölçüde var oldukları görülmektedir); c) Üyelerin kendilerince kişisel olarak yürütülen kâr amaçlı derneklerde (örnek: Açık tecimsel ortaklık); d) Kimi durumlarda işçi örgütlerinde (örnek: Artel). Temsil, asıl olarak, belli amaçlı derneklerde ve bir tüzüğe göre oluşmuş kümelerde, özellikle de küme çıkarları için kullanılmak üzere parasal kaynakların toplandığı durumlarda görülür. Bu konuya ilerde, hukuk toplumbilimi dolayısıyla yeniden döneceğiz.

3. Bir temsil yetkisi, yaş büyüklüğü ya da benzer başka olgulara dayanması durumunda, kimi "ölçütlere" göre tanınıyor demektir.

4. Bu olguların tümünü genel bir biçimde daha çok açıklamaya olanak yoktur; ancak somut toplumbilimsel araştırmalar sırasında her biri ayrıntısıyla işlenebilir. Burada üzerinde durulan olaylar içinde en eski ve en evrensel olanı, gerek öç, gerekse tutsak alma biçimindeki, dengiyle karşılama olaylarıdır.

12. "KURULUŞ" KAVRAMI VE TÜRLERİ

Dışa kapalı ya da kurallarla sınırlanmış bir toplumsal ilişki düzeninin yürümesi, özellikle bunu sağlamak üzere bir yöne-

tici [*Leiter*] ve bir yönetsel görevliler kümesi [*Verwaltungsstab*] olarak yetkili kılınmış (olağan durumda aynı zamanda temsil yetkisi de bulunan) belli kişilerin davranışlarıyla güvenceye alınmışsa, o ilişkiye kuruluş [*Verband*][71] denir. Yönetici yetkisinin elde bulundurulması ya da yönetim eylemine katılım ("yönetsel yetkiler" [*Regierunsgewalten*]) şu yollardan olabilir: a) Özgüleme (tahsis) yoluyla ya da b) küme içinde yürürlükte olan belli bağlayıcı ölçütlere ya da belli yöntemlere göre seçilen kişilere, sürekli ya da geçici olarak ya da özel kimi durumlarda verilerek. "Kuruluş etkinlikleri" de iki türlü olur: a) Yönetim ya da temsil erki gereğince kuralların uygulanması yolunda yapılan yasal yönetim etkinliği ve b) kuruluş üyelerinin, yönetimin koyduğu kurallar çerçevesindeki etkinlikleri.[71a1-2]

1. Her şeyden önce, kavramların ayırt edilmesi açısından, bir ilişkinin topluluk türü mü, dernek türü mü olduğunun pek önemi yoktur. Gerçekten de bir "yönetim"in bulunması yeterli

---

(71) Weber'in çizemindeki (şema) en önemli terimlerden biri olan *Verband* terimi, bu paragraftaki özel kullanılışının karşılığı olmak üzere "kuruluş" (corporate group) sözcüğü ile çevrilmiştir. "Dernek" (association) ile karşılayamamamızın nedeni, bu sözcüğün bir başkan ya da önder ile olağan üyeler arasında bir ayrım yapmamasıdır. *Leiter* terimi de kolayca çevrilebilecek bir terim değil. "Başkan" (Chief) en sık kullandığımız karşılık oldu, çünkü başka seçeneklere oranla daha az tartışmalı çağrışımlar yapan bir sözcüktür. Örneğin bir hastanedeki sağlık görevlilerinin "başkan"ından söz ediyoruz ve bu terimi buna benzer başka durumlarda da kullanıyoruz.

(71a1-2) Parsons'un Verband karşılığında kullandığı "lonca kuruluşu" terimi, hem sağduyu düzeyinde hem de tarihsel düzlemde yanlış anlamalara yol açabilmektedir; çünkü Weber'in terimi, çoğu kez meslek kümeleri olan ekonomik ya da özerk yönetimli küme türlerinin ikisinden de daha geniş kapsamlıdır. Parsons'un kullandığı "örgütlü küme" seçeneği ise bizce de uygun bulunup kullanılmıştır. "Örgüt" terimi, sözcük olarak, bir "örgeni" bulunan küme olarak alınmaktadır; ama "ussal" türde bir küme olması zorunlu değildir. Ussallık, kümeyi bir "işletme"ye ya da "resmi örgüt"e dönüştürür. (Bknz.: Bl. 15). Weber'in *Verband* ve *Verbandshandeln* kavramlarına verdiği daha önceki tanımlar için kitabının sonundaki Ek I'e bakılabilir.

ayırt edici özelliktir: Etkinliği, kuruluşun kurallarını yürütmek doğrultusunda olan bir "aile başkanı"nın, bir "dernek yönetim kurulu"nun, bir "işletme müdürü"nün, bir "devlet başkanı"nın, bir "kilise önderi"nin yönetimi. Ama bu özel etkinlik biçiminin önemi şuradadır ki, yalnızca kurallara göre işlemekle kalmayıp o kuralları zor yoluyla yürütmek üzere kurulmuş olması, bu kapalı toplumsal ilişki bağlamına toplumbilimsel bakımdan önemli bir yeni özellik eklemektedir. Bütün kapalı topluluk ya da dernek ilişkileri bir "kuruluş"oluşturmaz: Örneğin bir sevi ilişkisi ya da başkansız bir hısımlık ilişkisi birer kuruluş değildir.

2. Bir kuruluşun "varlığı", tümüyle bir yöneticinin, bir yönetsel görevliler takımının "bulunması"na bağlıdır. Daha açık bir deyişle, belli kişilerin, kuruluşun kurallarını yürütmeye yönelik bir etkinliğinin bulunması, başka deyişle gerektiğinde bu doğrultuda davranmakla "yetkili kılınmış" kişilerin bulunması olasılığının varlığına bağlıdır. Kavramın tanımı açısından, bu kuruluşun ne üzerine dayalı olduğu başlangıçta pek önemli değildir: Geleneksel, duygusal, ya da değer bakımından ussal (derebeyin, memurun, işçinin ödevi) adanma, ya da amaç bakımından ussal çıkarlar (ücret alma çıkarı, vb.). Burada kullandığımız terimler açısından bakıldığında, toplumbilimsel olarak kuruluşu yapan şey, yalnızca, belirttiğimiz doğrultuda akışan böyle bir etkinliğin bulunması olasılığıdır. Eğer böyle belirli kişilerin (ya da kişinin) yönetme etkinliği yoksa, bizim terimlerimize verdiğimiz tanıma göre, burada yalnızca "yalınkat toplumsal ilişki" vardır, bir kuruluş değil. Bununla birlikte bu olasılık var olduğu sürece, etkinliklerini söz konusu kurallara göre yönlendiren kişilerin değişmesine karşın, toplumbilimsel açıdan bir kuruluş var demektir (Kavramımızı, özellikle, tam da bu niteliği içerecek biçimde tanımlamış bulunuyoruz).

3. a) Yöneticiler takımının etkinliğinden ve onun yetkisi altında yapılan etkinlikten başka, kuruluşun kurallarına göre

yönlendirilen bir başka özel etkinlik daha vardır: Kuruluşun sıradan üyelerine özgü olan ve kuralların uygulanmasını güvenceye almak amacını taşıyan etkinlik (örneğin vergilerin ödenmesi ve seçme ya da yargılama kurullarında görev yapma, askerlik görevini yerine getirme, vb. gibi her bireyden kişisel olarak yerine getirmesi[72] beklenen hizmetler.) b) Yürürlükteki düzen, kuruluş üyelerinin etkinliklerini başka şeylere yöneltebilecek kurallar da içerebilir (örneğin devlet kuruluşu içinde, yasal düzenin yürütülmesiyle değil, özel çıkarların hizmetindeki etkinliklerle ilgili olan "özel ekonomik ilişkiler"i düzenleyen "özel hukuk" kuralları). "a"başlığı altında öngörülen duruma "kuruluşla ilgili etkinlik" [*verbandsbezogenes Handeln*], "b"başlığı altındakilere de "kuruluşça düzenlenen etkinlik" [*verbandsgeregeltes Handeln*] denilebilir. "Kuruluş etkinliği" kavramıyla anlatmak istediğimiz şey, yalnızca yürütmenin yönetilmesi etkinliği ile o yürütmenin yöntemli bir biçimde yürüttüğü kuruluşla ilgili bütün öbür etkinliklerdir. Kuruluş etkinliğine örnek olmak üzere "bir Devlet"in yaptığı bir savaşa katılanların tümünün etkinliği, bir derneğin yürütme kurulunca üyelerden istenmesi kararlaştırılan bir parasal ödeme, yönetici tarafından yapılan ve geçerliliği kuruluşun tüm üyelerince kabul edilen işlemler [Bknz.: 11], bir de "yargı yönetimi"ndeki ve "yürütme"deki tüm gelişmeler gösterilebilir [bknz.: Aynı zamanda 14].[73]

Bir kuruluş a) özerk ya da dış erkli, b) öz yöneticili ya da dış yöneticili olabilir. Özerklik, dış erklilikten farklı olarak, kuru-

(72) Weber burada "*liturgies*" (kişisel olarak yerine getirilecek hizmetler) terimini (Batı dillerindeki, Ö.O.) dinsel anlamında değil, eski Yunan Kent Devletinin tanıtıcı özelliği olan kurum anlamında kullanmaktadır. Bu kurum, bir bireyin gönüllü armağanı olarak halka gösterişli eğlenceler ya da hizmetler sunulmasından oluşur; ama gerçekte belli bir orunda ya da görev yerinde bulunan kişiler için bunlar zorunluydu. Weber bu terimi daha sonra, Bölüm II, Kesim 12'de tanımlanan biçimiyle özel bir anlamda kullanmıştır. (T.P.)

(73) Bknz.: Dipnot 14.

luşun düzeninin dışardan kimselerce değil, tersine kendi üyelerince ve üye olma nitelikleriyle kurulmasını anlatır (nasıl kurulduğu ise pek önemli değildir). Öz yöneticilik, kuruluşun yöneticisinin ya da yönetiminin o kuruluşa özgü kurallarla saptanmasını, dış yöneticililikte olduğu gibi kuruluş dışından bir yetkece (otoritece) saptanmamasını anlatır (bu saptamanın genellikle nasıl olduğu pek önemli değildir). Kanada eyaletlerinin Governor'larının (Kanada merkezi hükümetince) atanması, dış yöneticililiğin bir örneğidir. Ancak dış yöneticili bir kuruluş özerk olabileceği gibi, öz yöneticili bir kuruluş da dış erkli olabilir. Bir kuruluş, bu iki özellikten bir ölçüde birini, bir ölçüde öbürünü aynı zamanda taşıyabilir. Almanya'nın öz yöneticili federal devletleri, bu öz yöneticililiğe karşın, Alman İmparatorluğu'nun yetkileri içinde dış erkli, ama kendi yetkileri içinde (örneğin dinsel inanç ve tapınmalar, eğitim politikası bakımlarından) özerkidiler. Alsace–Lorraine, Almanya'ya katıldığı süre boyunca, dar sınırlar içinde özerk, ama aynı zamanda dış yöneticili idi (çünkü *Statthalter*'i imparator atıyordu). Bütün bu öğelerin tıpkısı bir durumda ancak bir ölçüde yer alması olanaklıdır. Bütünüyle dış yöneticili olduğu ölçüde bütünüyle dış erkli de olan bir kuruluş (örneğin ordumuzdaki bir alay), kural olarak, daha geniş bir kuruluşun bir parçası olarak görülmek gerekir. Böyle olup olmadığını anlamak için, her özel durumda, etkinliğini yönlendirmedeki bağımsızlık ölçüsüne bakmak gerekir; yoksa terimsel bakımdan yalnızca bir kolaylık konusudur.

13. KURULUŞLARDA KURAL TÜRLERİ

Bir kuruluşun (derneksel ilişkinin) resmi kuralları, ya a) özgür anlaşmayla ya da b) zorlama ve başeğdirme [*Oktroyierung und Fügsamkeit*] yoluyla konulmuş olabilir. Yönetici erk, kendisine kuruluş içinde yeni kurallar koyma konusunda yasal yetki

tanınmasını isteyebilir. Bir kuruluşun anayasası (*Verfassung*), yönetici güçlerin kabul ettirdiği kurallara, değişik kapsam, tür ve koşullarda da olsa, edimsel olarak (= fiilen) uyulma olasılığını anlatır. Bu koşullar, yürürlükteki kurallara göre, asıl olarak kuruluşun üyeleri arasındaki kimi kümelerin ya da kesimlerin danışmalarda bulunmasından ve rıza göstermesinden ve daha başka birçok değişik koşullardan oluşur.

Bir kuruluşun kuralları yalnız kendi üyelerine değil, üye olmayan, ama belli durumlarda bulunan kimselere de uygulanabilir. Bu durum, bulunulan yerle özel bir ilişkiden [*Gebietsbeziehung*] oluşabilir (yaşanılan, içinde doğulan, kimi etkinliklerde bulunulmak istenen yer); buna "yersel geçerlilik" [*Gebietsgeltung*] denir. Kuralları asıl olarak bir "yersel geçerliliği" benimsetmeye yönelik olan kuruluşa "yersel kuruluş" [*Gebietsverband*] diyeceğiz; kuruluşun kendi içinde, doğrudan doğruya üyesi olanların onun kurallarına uymalarının ne ölçüde bu "yersel geçerlilik"ten ileri geldiği önemli değildir (böyle olması olanağı vardır,[74] ama çok sınırlı ölçüde görülür).

1. Bizim terimlerimize verdiğimiz anlam gereğince, bütün üyelerin özgür, kişisel "rızası"yla yapılmış olmayan, demek ki "çoğunlukla alınmış ve azınlığın da uyduğu bir karar sonucu"olmayan her kural, zorla benimsetilen bir kural sayılır. Çoğunluk oyuyla alınan bir kararın sık sık yasal (meşru) sayılmamış olmasının (bknz: İlerde egemenlik ve hukuk toplumbilimi konuları) ve yüzyıllar boyunca (ortaçağlarda bile yukarı katmanlar arasında ve yakın zamanlara değin Rus obztschina'sında) temel bir sorun olarak kalmasının nedeni budur.

---

(74) "Nesnel olanak" (*objective möglichkeit*) kavramı Weber'in yöntembilimsel incelemelerinde önemli bir uygulayımsal (teknik) işlev yerine getirir. O'nun kullanışına göre, eğer bir şeyi görgül olarak var olan bir gerçeklik gibi algılamak "anlamlı ise", o şey "nesnel olarak olanaklı" demektir. Sorun, biçimsel mantıksal koşullara uyup uymama sorunudur. Bu anlamda "nesnel olarak olanaklı" olan bir olayın, gerçekten de önemli sayılacak bir olasılık ya da önkestirim ile görülüp görülmediği, mantık açısından, başka bir sorundur. (T.P.)

2. Biçimsel açıdan "gönüllü" olan anlaşmalar bile, bilindiği gibi, gerçekte büyük çoğunlukla güce dayanılarak kabul ettirilmektedir (obztschina'da olduğu gibi). Böyle durumlarda toplumbilim için asıl olan, yalnızca olayların gerçekte nasıl akıştığıdır.

3. Burada kullanmakta olduğumuz "anayasa" kavramı, Lassalle'ın da kullanmış olduğu kavramdır. Başka deyişle "yazılı" anayasanın tıpkısı olmadığı gibi, genellikle hukuksal anlamındaki anayasa da değildir. Gerçekten de toplumbilimsel bakımdan tek önemli sorun şudur: Kuruluşun üyeleri ne zaman, hangi amaçlarla, hangi sınırlar içinde ve (son olarak da) hangi özel sayıltılar altında (örneğin tanrıların onayını kazanmak ya da seçmenlerin olurunu elde etmek, vb.) yöneticinin buyruklarına uyuyor, kümenin etkinliği ve yönetsel işleri de onun aldığı önlemlere ve özellikle koyduğu kurallara göre yürütülüyor?

4. Güç yoluyla kabul ettirilen "yersel geçerlilik"in başlıca türleri, ceza yasası ve daha başka birçok hukuk yargılarıdır (hüküm) ve kuruluş bu kuralların uygulanabilir olup olmadığını saptarken, edimcinin kendi denetimindeki alanda yaşamakta bulunması, orada dünyaya gelmiş olması, etkinliğini orada yürütmesi ya da tamamlaması gibi ölçütler kullanır (Gierke ve Preuß'un *Gebietskörperschaft* kavramıyla karşılaştırınız).[75]

14. KURULUŞLARDA YÖNETSEL VE DÜZENLEYİCİ KURALLAR

"Kuruluşun etkinliği"ni düzenleyen kurala yönetsel kural [*Verwaltungsordnung*] diyoruz. Bunun dışında kalan başka her tür toplumsal etkinliği düzenleyen ve edimcilerin bu yolla elde ettikleri olanakları güvenceye alan kurala ise düzenleyici kural

(75) Bknz.: Dipnot 14.

[*Regulierungsordnung*] diyoruz. Bir kuruluş yalnızca birinci türden kurallarla davranıyorsa ona "yönetsel kuruluş", ikinci türden kurallarla davranıyorsa "düzenleyici kuruluş" diyoruz.

1. Kuruluşların çoğunluğunun gerçekte her iki türe girdiği açıktır. Saltık bir "bırakınız yapsınlar" (*laissez faire*) dizgesinde (parasal düzenin tümden özel ekonomi alanına bırakılmış olduğunu varsayımlayan dizge) kuramsal bir kurgu olan arı "hukuk devleti" [*Rechtsstaat*] tam anlamıyla bir düzenleyici kuruluş sayılabilir.

2. "Kuruluşun etkinliği" kavramı için 12/3'e bakınız. "Yönetsel kural" kavramından, yönetim biriminin davranışlarını olduğu kadar, yaygın deyimiyle üyelerin "kuruluşa yönelik" davranışlarını da düzenleyen tüm kurallar anlaşılmalıdır. Başka deyişle yönetici birimin ve üyelerinin somut bir etkinliği ile gerçekleştirmeye çalıştığı ve kuralsal dizgenin yöntemli bir biçimde buyurduğu amaçlarla ilgili kurallar. Saltık bir kamulcu (komünist) ekonomik örgütlenmede her türlü etkinlik aşağı yukarı [bu kesime] girerdi; oysa saltık "hukuk devleti"nde yalnızca yargıçların, kolluk yetkililerinin, yargı kurulu üyelerinin, askerlerin görevleri ile yasama ve seçim görevleri bu kesimde yer alır. Yönetsel kural ile düzenleyici kural arasındaki sınır, genellikle (her zaman ayrıntısıyla değilse de) siyasal kuruluşlarda sık görüldüğü üzere, "kamu hukuku" ve "özel hukuk" arasında yapılan ayrımla çakışmaktadır (ayrıntılı bilgi için Kesim II, Blm. VII'deki Hukuk Toplumbilimi'ne bakınız).

15. İŞLETME VE KURULUŞ TÜRLERİ

İşletme [*Betrieb*] terimiyle sürekli bir amaçlı etkinliği [*kontinuirliches Zweckhandeln*], işletme biçiminde örgütlenmiş kuruluş [*Betriebsverband*] terimiyle ise sürekli bir yönetsel birimi olup belli amaçlar doğrultusunda etkinlik gösteren bir birleşmeyi anlatıyoruz.

Anlaşmayla kurulan ve tüzük hükümleri yalnızca özgür istençleriyle katılanları bağlayan bir kuruluşa ise dernek [*Verein*] diyoruz.

Tüzük hükümleri, belli ölçütlere göre belli bir biçimde etkinlikte bulunan herkese, sınırları belli bir etkinlik alanı içinde başarıyla (görece) uygulanan kuruluşa da kurum [*Anstalt*] diyoruz.[76]

1. Siyasal ve dinsel işlerin, türlü derneklerin işlerinin yürütülmesi, amaçlı bir etkinliğin sürekli olarak yapılması ölçütüne uygun düşüyorsa, "işletme" kavramı içine gireceği açıktır.

2. "Dernek" ve "kurum"un ikisi de, ussal olarak (yöntemli bir biçimde) konulmuş kurallar içeren kuruluşlardır. Ya da daha doğrusu, bir kuruluş ussal olarak konulmuş kurallara sahip olduğu ölçüde bir dernek ya da bir kurum oluşturur. Her şeyden önce devlet, dış erkli kuruluşlarıyla birlikte bir kurumdur; bunun gibi (kuralları ussal olarak konulmuş olduğu ölçüde) kilise[77] de bir kurumdur. Bir kurumun kuralları, belli ölçütlere (doğum, yerleşim, kimi kolaylıklardan yararlanma gibi) giren her birey için geçerli oldukları savındadır ve söz

---

(76) Almancada *Betrieb* sözcüğü birçok değişik bağlamda değişik anlamlara gelmektedir. Yalnız burada kullanılan anlamındadır ki İngilizceye "organization" olarak çeviriyoruz. Ancak "organization" teriminin de burada, Weber'in açık tanımını karşılayabilecek teknik bir anlamda kullanılmakta olduğu yine göz önünde tutulmalıdır. *Verein* ve *Anstalt* arasındaki ayrım, İngilizcede karşılıkları yerleşmiş olmayan ama toplumbilimsel önemi çok büyük olan bir ayrımdır. İngilizcede elde bulunan terimler içinde en uygun düşeni "gönüllü" ve "zorunlu" dernek terimleridir. Ama bunlar da sağduyuya göre değil, Weber'in açıkça koyduğu tanımlar temeli üzerinde yorumlanmalıdır. (T.P.) (Türkçede *Betrieb* için İşletme, *Verein* için Dernek, *Anstalt* için de Kurum karşılıklarının uygun ve yeterli karşılıklar olduğunu söyleyebiliriz kanısındayım. Ö.O.)

(77) "Kilise" (Kirche) sözcüğü de burada özel bir anlamda kullanılmaktadır. Biz (İngilizcede) "Baptist kilisesi" deriz, oysa bu Weber'in özel terim dizgesine göre bir kilise değil, bir mezheptir. Buna karşılık Roma'ya bağlı Katolik kilisesi, kendisini Katolik anne babalardan doğma tüm çocuklar üzerinde yetkili saydığından, bu özel anlamında bir kilisedir.

konusu bireyin (dernek örneğindeki gibi) kendi özgür istenciyle orada bulunması ve ayrıca tüzük kurallarının konulmasına katılmış olması hiç önemli değildir. Görüldüğü gibi bunlar, terimin tümden özel anlamıyla güç yoluyla uygulatılan kurallardır. Kurumun en önemli belirişlerinden biri, bir toprak parçasını denetleyen kuruluştur.

3. Dernek ile kurum arasındaki karşıtlık, somut uygulamaları bakımından görelidir. Bir derneğin kuralları üçüncü kişilerin (= derneğe üye olmayanların) çıkarlarını etkileyebilir ve bu durumda söz konusu kuralların geçerli sayılması, yasal olarak yerleşmiş kurallar (örneğin anonim ortaklıkları düzenleyen hukuk) gereğince olduğu gibi zorbalık ya da derneğin kaba gücü dolayısıyla da sağlanma yoluna gidilebilir.

4. "Dernek" ve "kurum"un, düşünülebilecek tüm kuruluş biçimlerini kapsayamayacağını belirtmeye gerek bile yoktur. Kaldı ki bunlar karşıt "kutup"ları temsil etmektedir (örneğin din alanındaki "mezhep" ve "kilise" karşıtlığı gibi).

16. ERK, YETKE VE EGEMENLİK

Erk [*Macht*], bir toplumsal ilişki içinde, neye dayalı olursa olsun, kendi istencini, dirençleri bile aşıp yerine getirebilme olasılığını anlatır. Egemenlik [*Herrschaft*][78], belli içerikteki bir buyruğa [*Befehl*] boyun eğmeye hazır belli kişilerin bulunması olasılığı demektir; belli bir bireyler kümesi içinde, edinilmiş bir

(78) Daha önceden belirtildiği üzere, *Herrschaft* teriminin İngilizcede doyurucu bir karşılığı yoktur. Ancak N.S. Timasheff'in *Introduction to the Sociology of Law*'unda kullanılan biçimiyle "buyurgan denetim" terimi Weber'in amaçladığı anlama yakındır ve çok genel anlamlar için burada (İngilizce çeviride, Ö.O.) kullanılmıştır. Ama Weber çoğunlukla *legitime Herrschaft* ile ilgilenmektedir ve bu durumlarda "yetke" (authority) hem doğru, hem de çok daha yakışır bir karşılık olmaktadır. *Weber'in kullanış biçimiyle Macht*, "erk" (power) terimiyle oldukça iyi karşılanabilir görünüyor. (T.P.)

alışkanlık sonucu, anında, kendiliğinden ve kalıplaşmış biçimde bir boyun eğmenin görülmesi olasılığına ise sıkıdüzen [*Disziplin*] diyoruz.

1. "Erk" kavramı toplumbilimsel bakımdan içeriği çok belirsiz bir kavramdır. Bir insanın düşünülebilecek tüm nitelikleri ve düşünülebilecek her tür olasılık bileşkeleri, bir bireyi belli bir durumda kendi istencini zorla kabul ettirmek zorunluluğunda bırakabilir. Bundan dolayı toplumbilimdeki "egemenlik" kavramının daha iyi açıklanması gerekir: Bu kavram, yalnızca bir buyruğun boyuneğme ile karşılanması olasılığını anlatabilir.

2. "Sıkıdüzen" kavramı, eleştiriden yoksun bir yığının edinmiş olduğu direnmesiz boyuneğme alışkanlığını anlatır.

Egemenlik olgusu, yalnızca, başkalarına başarıyla komuta eden bir bireyin varlığına bağlıdır; ama ne bir yürütme yöneticiliğinin, ne de bir kuruluş yöneticiliğinin varlığına hiçbir biçimde bağlı değildir. Bir kuruluşun üyeleri bu nitelikleriyle, yürürlükteki kurallar gereğince egemenlik ilişkilerine bağlı oldukları ölçüde, bir egemenlik kuruluşunun [*Herrschaftsverband*] varlığından söz edilebilir.[79]

1. Aile babası, egemenliğini, yürütme görevlileri olmaksızın uygular. Kalesinin önünden geçen ve aralarında bir kuruluş oluşturmayan kervanlardan, kişilerden ve mallardan vergi alan bir göçebe oymak başkanı, bunlar belli bir durumda bulundukları sürece, egemenliğini tüm bu belirsiz ve değişen kişiler üzerinde uygular; ama bunun için, gerektiğinde, yürütme görevlerini yerine getirecek astlara gereksinimi vardır. Ancak yürütme görevlilerinin yardımı olmaksızın, tek bir kişice uygulanan bu tür bir egemenlik de kuramsal olarak düşünülebilir.

---

(79) Bu örnekte egemenlik yasal türle sınırlıdır, ama burada İngilizcedeki anlamıyla bir "otoriter" kuruluştan söz etmeye olanak yoktur. Ne denli "demokratik" olursa olsun herhangi bir devletin yurttaşları egemenlik altındadırlar, çünkü yasaya bağımlıdırlar. (T.P.)

2. Bir kuruluş, yürütme görevlileri dolayısıyla, her zaman bir ölçüye değin bir egemenlik kuruluşudur. Ancak kavram yine de görelidir. Olağan egemenlik kuruluşu, bu niteliğiyle, yönetsel bir kuruluştur. Kuruluşun niteliğini belirleyen öğeler, yürütme görevlileri çevresinin niteliği ve işleri yürütüş biçimi, yönetilecek şeylerin niteliği ve kuruluşun yetkesinin geçerli olduğu alanın genişliği gibi etkenlerdir. İlk iki etken, çok büyük ölçüde, egemenliğin yasallık temellerinin (bu konuda ilerde Bl. III'e bakınız) niteliğine bağlıdır.[80]

17. SİYASAL VE DİNSEL KURULUŞLAR

Egemenliğe sahip bir kuruluş, varlığı ve düzenlemelerinin geçerliliği, sınırları belli bir coğrafyasal alan içinde yürütme görevlilerince bir fiziksel zorlama uygulanarak ya da uygulama tehdidi altında sürekli biçimde güvenceye alınmışsa, ona siyasal kuruluş [*politischer Verband*] diyoruz. Devlet dediğimizde de, kurallarının uygulanışında, yönetsel görevlileri yasal olarak fiziksel güç kullanma tekeline sahip olan "kurumlaşmış nitelikteki siyasal bir *girişim*"i [*politischer Anstaltsbetrieb*] anlatmak istiyoruz. Bir siyasal kuruluşun yönetimini etkilemek, özellikle yönetsel erkleri elde etmek, zorla almak, yeniden dağıtmak ya da özgülemek (tahsis etmek) amacıyla yapılan bir toplumsal etkinliğin, özellikle de bir kuruluşun etkinliğinin, "siyasal olarak yönlendirilen" [*politisch orientiert*] etkinlik olduğunu söylüyoruz.

Egemenlik sahibi bir kuruluş, kurallarına boyun eğilmesini güvenceye almak için, manevi kurtuluş araçlarından yoksun kılma ya da hiç vermeme gibi tinsel (ruhsal) zorlama (dinsel zorlama) yollarına başvuruyorsa, ona dinsel kuruluş [*hierokratischer Verband*] diyoruz. Kilise terimini ise, yönetsel işletilişi yasal dinsel zorlama tekeline sahip olan kurumlaşmış bir dinsel işletme anlamında kullanıyoruz.

(80) Bknz.: Dipnot 14.

1. Kuşkusuz kaba güç kullanımı [*Gewaltsamkeit*], bir siyasal kuruluş için ne tek, ne de olağan yürütme aracıdır. Gerçekte de yöneticiler, işletmelerini amaçlarına uygun biçimde yürütmek için olası bütün başka araçları kullanmışlardır. Yine de kaba güç kullanma tehdidi ve sonunda kullanılması, kuşkusuz, yürütmenin özel bir aracıdır ve başka araçlar sonuçsuz kaldığında her yerde başvurulan *ultima ratio* (son önlem) budur. Kaba gücü yasal araç olarak kullanmış olanlar ve kullananlar yalnız siyasal kuruluşlar değildir; oymaklar [*Sippe*], aile toplulukları, loncalar ve ortaçağda, durumun gereklerine göre silah taşımaya hakkı olan herkes bu aracı kullanmıştır ve kullanmaktadır. Siyasal kuruluşun özelliğini yapan şey, (hiç olmazsa aynı zamanda) kurallarına baş eğmeyi güvenceye almak için kaba güç kullanma olanağından başka, yürütme görevlilerinin ve kurallarının belli bir ülke üzerinde egemen olmasını istemesi ve bunu kaba güçle güvenceye almasıdır. Kaba güç kullanan bir kuruluşun bu özelliği taşıdığı her yerde, o kuruluşa bu ölçüler içinde siyasal kuruluş diyoruz –söz konusu kuruluş ister bir köy topluluğu olsun, dahası isterse bireysel aile toplulukları ya da loncalar ve işçibirlikleri (sendikalar) üstbirlikleri (federasyon) olsun.

2. Bir siyasal kuruluşu (devleti bile), yalnızca kuruluş etkinliklerinin amacına bakarak tanımlamaya olanak yoktur. Gerçekten de besin sağlamaktan güzel sanatları korumaya değin, siyasal kuruluşun yeri geldiğinde kovuşturmadığı hiçbir amaç yoktur; bunun gibi kişi dokunulmazlığının güvenceye alınmasından yargı işlevine değin, bütün siyasal kuruluşların kovuşturmadığı hiçbir amaç yoktur. Bu yüzdendir ki, bir kuruluşun "siyasal" özelliğini, tek başına bir araçla (yeri geldiğinde kendi başına bir amaç düzeyine yüceltilen bir araçla), yani yalnız kendisinde görülmeyen, ama özü bakımından kuşkusuz ona özgü olan, onun vazgeçilemez aracı olan kaba güçle anlatmaya olanak yoktur. Terimin bu kullanılışı günlük dilde-

kine tam uymamaktadır;[81] ama günlük dil zaten gerekli belirtmeler yapılmadan kullanılamaz. Örneğin Merkez Bankası'nın "yabancı para siyasası"ndan, bir derneğin maliye siyasasından, bir köy topluluğunun "eğitim siyasası"ndan söz ederiz ve bunlarla anlattığımız şey, belirli uygulayımsal çıkarların dizgesel olarak kovuşturulmasıdır. Nitekim tanıtıcı bir biçimde, bir sorunun "siyasal" yanı ya da kapsamı (örneğin "siyasal" görevli, "siyasal" gazete, "siyasal" parti ya da "siyasal" sonuç'ta olduğu gibi) ile söz konusu kişilerin, nesnelerin ve olayların başka varoluş biçimleri ya da yanları (ekonomik, ekinsel, dinsel, vb.) arasında bir ayrım yaparız; bu ayrımda, birinci durumda, (bizim tanımladığımız anlamında) "siyasal" kuruluşun içiyle ilgili olan her şey, demek ki devletin içiyle, egemenlik ilişkileriyle, başka deyişle bu ilişkilerin korunmasını, yer değiştirmesini ya da bozulmasını başlatabilecek, engelleyebilecek ya da kolaylaştırabilecek öğelerle ilgili olan her şey anlatılır; bununla ilgili olmayan kişiler, nesneler ve olaylar ise dışarda bırakılır. Bu yüzden, terimin bu yaygın kullanılışı araçta da ortaklaşa olan öğeyi, başka deyişle devlet erklerinin uyguladığı biçimiyle ve kovuşturulan amaçtan bağımsız olarak [*Ausschaltung*] düşünülen anlamıyla "egemenlik"i aramaktadır. Bunun gibi, bizim burada temel aldığımız tanımın, günlük dille anlatılmak istenen şeyi yalnızca daha açık bir biçimde dile getirdiği, çünkü bu araçların en tanıtıcı öğesini, yani (edimsel ya da olası) zor kullanımını vurguladığı söylenebilir. Günlük dilde yalnız kaba güç kullanma hakkının yasal sahiplerini değil, örneğin siyasal kuruluşun etkinliğini (tümden barışçı yollarla da) etkilemeye yönelik parti ya da kulüpleri

---

(81) Almancası *Devisenpolitik*'tir. Buradaki çeviri güçlüğü, Almancada Politik sözcüğünün hem genellikle siyaset, hem de özel alanların siyaseti (örneğin eğitim politikası, nüfus politikası...) anlamında kullanılmasından ileri gelmektedir. Weber İngilizce yazmış olsaydı, değişik siyaset türleri üzerine yaptığı açıklamalara gerek kalmazdı (T.P.)

de "siyasal kuruluş" olarak adlandırdığı doğrudur. Biz böyle "siyasal olarak yönlendirilen" toplumsal etkinlikleri gerçek "siyasal" etkinliklerden (doğrudan doğruya 12. bölüm, paragraf 3'teki anlamıyla siyasal kuruluşların kuruluş etkinliklerinden) ayırt etmek istiyoruz.

3. Devlet kavramını, çağdaş örneğine uygun olarak tanımlamak yerinde olur, çünkü tam gelişimini ancak yakınçağda gerçekleştirmiştir; ama onu, günümüzde tam da tanığı olduğumuz amaçsal içeriklerinden soyutlamamız da gerekir, çünkü bunlar değişmeye çok açıktırlar. Çağdaş devletin başta gelen biçimsel özelliği, yasayla değiştirilebilir yönetsel ve hukuksal bir düzeni bulunması, yürütme görevlilerinin üstlendiği (yine yasalarla düzenlenmiş) kuruluş etkinliklerinin bu düzene göre yönlenmesi ve yalnızca büyük çoğunluğu doğuştan ona katılan üyeler bakımından değil, aynı zamanda çok büyük ölçüde, egemen olduğu ülke sınırları içinde (demek ki toprak varlığına uygun olarak) geçen bütün etkinlikler bakımından da bağlayıcı bir geçerliliğinin bulunmasıdır. Bu devletin bir başka özelliği de, zamanımızda "yasal kaba güç"ün, yalnızca devlet düzeninin izin verdiği ya da öngördüğü ölçüler içinde varolabilmesidir (örneğin aile başkanına "ceza verme hakkı", çocuklara ve kölelere ölüm cezası vermeye değin varan kaba güç kullanma hakkı tanıdığı ölçüde). Yalnızca devlet egemenliğine tanınan kaba güç kullanma tekelinin bu yanı, onun "ussal kurum"ya da sürekli "işletme" özelliği ölçüsünde temel önem taşıyan bir özelliğidir.

4. Dinsel kuruluş kavramının belirleyici özelliği, onun insanlara umudunu verdiği dinsel kazançların (bu dünyadaki ya da öte dünyadaki, maddi ya da manevi kazançların) niteliği değil, bu kazançlardan yoksun kılınmanın insanlar üzerinde egemenlik kurmanın temelini oluşturabildiği gerçeğidir. "Kilise" kavramının tanıtıcı öğesi ise, günlük (ve yaygın) dile göre, egemenlik tekeli savında bulunması olduğu gibi, (kurallarında ve yürütme birimlerinde dile gelen biçimiyle) ussal bir

işletme ve kurum olma yanlarıdır, aynı zamanda. Bir kilise kurumunun belli bir alanda, belli bir toprak parçası üzerinde dinsel bir egemenlik kurmayı umması olağan olmakla birlikte, bu tekel isteğini yerine getirmenin araçları her özel durumda birbirinden değişik olmuştur. Ama tarihsel olarak bir toprak parçası üzerinde edimsel bir egemenlik tekeline sahip olma, kilise için hiç bir zaman bir siyasal kuruluş için olduğu ölçüde temel önem taşımadığı gibi, günümüzde hiç taşımamaktadır. "Kilise"nin "kurumsallık" özelliği ve özellikle de insanların "bir kilisenin üyesi olarak dünyaya gelmeleri" olgusu, onu, tanıtıcı özelliği bir "dernek" olması ve yalnızca dinsel açıdan yeterli olanların üyeliğe kabul edilebilirliği olan "tarikat"tan ayırt eder (Bunun dışındaki ayrıntılar için din toplumbilimi konusuna ayrılan Kesim II, Bölüm V'e bakınız).[82]

(82) Burada yollama yapılan *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın Kesim II, Bölüm V, bu çeviride yer almamaktadır. Weber burada dinsel olayların dizgesel bir tür kurucu (tipolojik) çözümlemesini yapmaktadır. Bu bölüm, değişik din düzenlerinin çağdaş anamalcılığın gelişimiyle ilişkisi üzerine yapılmış bir dizi görgül incelemelerden kurulu olan *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* ile karıştırılmamalıdır. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın yollamada bulunduğu bölümünde, sözü geçen karşılaştırmalı incelemesindekinden daha düzenli ve tam bir tür kurucu çözümlemesine girişmiştir. (T.P.)

II

EKONOMİK ETKİNLİĞİN TEMEL TOPLUMBİLİMSEL BİÇİMLERİ

ÖN AÇIKLAMA

Buradaki amacımız bir "ekonomi kuramı" geliştirmek olmayıp, ileride sık sık kullanacağımız kimi kavramları tanımlamak ve ekonomi alanındaki kimi olağanüstü yalın toplumbilimsel ilişkileri aydınlatmaktır. Kavramları belirlerken amaca uygunluk burada da tek ölçü olmuştur. Nitekim çok tartışma konusu olan "değer"[1] kavramından tümüyle kaçınabildik. İşbölümü ile ilgili bölümlerde terimleri kullanışımız, K. Bücher'inkinden, yalnızca buradaki amaçlarımız için zorunlu olduğu ölçüde ayrılmıştır. Her türden devingen süreç konularını şimdilik bir yana bırakıyoruz.

1. EKONOMİK ETKİNLİK KAVRAMI

Bir etkinlik, öznel anlamı bakımından, "yarar sağlama" [*Nutzleistung*] isteğini karşılamayı amaçlıyorsa, "ekonomik yönelimli" olduğunu söyleriz. "Ekonomik etkinlik"le anlatmak istediğimiz şey, edimcinin kaynaklar üzerinde asıl olarak ekonomik amaçlı denetim olanağını barışçıl biçimde kullanmasıdır; "ussal ekonomik etkinlik"le de, amaç bakımından ussal, dolayısıyla da planlı bir ekonomik etkinliği anlatıyoruz.

(1) Ekonomik anlamında. (T.P.)

"Ekonomik düzen" [*Wirtschaft*] terimiyle kendinden yönetimli (*autokephal*) bir ekonomik etkinlik dizgesini, "ekonomik işletme"yle de bir işletme gibi sürekli ve örgütlü biçimde yürütülen bir ekonomik etkinliği anlatıyoruz.

1. Daha önce (Böl. I, B, par. 2'de) ekonomik etkinliğin özü bakımından zorunlu olarak toplumsal bir etkinlik olmadığını belirtmiştik.

2. Ekonomik etkinliğin tanımı elden geldiğince genel olmalı ve tüm "ekonomik" süreçlerin ve nesnelerin bu nitelikte belirmelerini sağlayan şeyin insan etkinliğinin ona verdiği anlam (amaç, araç, duraklatıcı etken ya da başarı etkeni gibi) olduğunu ortaya koymalıdır. Ama bunu ortaya koymak için, kimi kez yapıldığı gibi, ekonomi bir ruhsal olay olarak gösterilemez; çünkü malların üretilişi, fiyat ve dahası, "malların öznel değerlendirilişi" bile (eğer azıcık gerçek süreçler iseler), yalnızca "ruhsallık" alanıyla sınırlı değildir. Ama bu belirsiz terim yerinde bir düşünceyi anlatmaktadır: Bunların hepsinin özel olarak amaçlanan birer anlamı [*gemeinter Sinn*] vardır: Öngörülen süreçlerin birliğini yalnızca bu anlam sağlar ve onları anlaşılır kılar. Ekonominin tanımı öyle bir yoldan yapılmalıdır ki, kazanç amacına yönelik çağdaş işletmeyi de kucaklasın, çıkış noktası olarak "tüketicilerin gereksinimlerini" ve bunların "karşılanmasını" değil, tersine "yararların" bir isteğin konusu olduğu, ayrıca bu isteğin asıl olarak girişimlerle [*Fürsorge*] gerçekleştirilebileceği (bunlar çok düşük düzeyde kalsa ya da yalın bir biçimde geleneklerle saptanmış olsa bile) olgusunu alsın.

3.[2] "Ekonomik etkinliğin" tersine olarak, aşağıdaki özellikleri taşıyan her etkinliğe "ekonomik yönelimli etkinlik" diye-

---

(2) İngilizceye çevirenlerin kullandıkları Almanca metinde bu paragrafın sayısı yanlış verildiğinden, çevirmenler bir düzeltme yaptıklarını belirtiyorlar. Bizim, İngilizce ve Fransızca çevirileri karşılaştırmak üzere başvurduğumuz Johannes Winckelmann yayınında (1976) bu yanlışlık düzeltilmiştir. (Ö.O.)

ceğiz: a) Aslında başka amaçlara yönelik olan, ama işleyişinde "ekonomik olgular"ı [*wirtschaftlicher Sachverhalt*] (ekonomik düzenin öznel olarak zorunlu gereği sayılan şeyleri) göz önünde bulunduran ya da b) aslında ekonomik yönelimli olan, ama amaçlarına ulaşmak için kaba güç araçları kullanan her etkinlik. Başka deyişle, asıl olarak ekonomik ve barışçıl yönelimli olmayan, ama belirlenişine ekonomik etkenlerin de katıldığı her etkinlik. Demek ki öznel olarak ve asıl olarak ekonomik nitelikteki her etkinliği "ekonomik etkinlik" sayıyoruz (şu bakımdan "öznel olarak" diyoruz: Vurgu, etkinliğin zorunluluğuna olan öznel kanı üzerindedir, yoksa bu zorunluluğun nesnel nitelik taşıyıp taşımadığı üzerinde değil). R. Liefman, kavramın öznel niteliğini, başka deyişle etkinliğin öznel olarak amaçlanan anlamının onu ekonomik kıldığı gerçeğini vurgularken tümüyle haklıdır, ancak bunun dışındaki bütün durumlarda tersini varsayımlaması kanımca yanlıştır.[3]

4. Kaba güce dayalı (örneğin savaşçı nitelikte) bile olsa, her türlü etkinlikte ekonomik bir yönelim bulunabilir (yağmacılık, ekonomik savaşlar). Kimileri, özellikle F. Oppenheimer, "siyasal" araçların karşısına, haklı olarak, "ekonomik" araçları koymuşlardır.[3a] Gerçekten de "siyasal" olan ile "ekonomik" olanı birbirinden ayırt etmek yararlıdır. Güç kullanımı, (alışılmış anlamıyla) ekonominin özüne tümden aykırıdır. Bu nedenle ekonomi tanımımıza, mallara doğrudan, edimsel ve kaba güç yoluyla elkonulmasını ya da bir savaş sonunda karşı yanın belli biçimde davranmasının doğrudan ve etkili zorlama yoluyla sağlanmasını katmıyoruz. Değişimin, en önemlisi olmakla birlikte tek ekonomik etkinlik yolu olmadığını söylemeye gerek bile yok. Araçlara sahip olmayı ve bir savaşı başarıya ulaştırmayı güvenceye almak üzere (silahlanma, savaş ekonomisi) barışçıl ölçüler içinde girişilen tümden ekonomik yönelimli

(3) Bknz.: Dipnot 14.

(3a) Bknz.: Franz Oppenheimer, *System der Soziologie*, Bl. III, *Theorie der reinen und politischen Ökonomie*, 5. bsm. (Jena 1923), s. 146-152. (Wi.)

hazırlıkların, bu tür bütün etkinlikler gibi "ekonomik" etkinlik kümesine girdiği kendiliğinden anlaşılır.

Her ussal politika ekonomik yönelimli araçlardan yararlanır; her politika ekonomik amaçların hizmetinde olabilir. Bunun gibi, günümüz koşullarındaki çağdaş ekonominin de, (kuramsal olarak her ekonomik düzen için geçerli olmasa bile), devletin yasal zorlaması ile kaynaklarını güvence altında bulundurmaya gereksinimi vardır: Başka deyişle kaynakları elde bulundurmaya ilişkin biçimsel olarak "yasal" hakları güvencede bulundurmak üzere gerektiğinde kaba güce başvurulacağı tehdidine gereksinimi vardır. Ancak, böyle kaba güce başvurularak korunan bir ekonomik düzenin kendisi bir kaba güç etkinliği değildir.

Ekonominin (terim nasıl tanımlanıyor olursa olsun), (örneğin devletten, vb. farklı olarak) bir "araç"tan başka bir şey olmadığını öne sürmenin yanlışlığı, devleti günümüzde tekel biçiminde sahip bulunduğu (kaba güç) araçlarından başka bir şey olarak tanımlamanın olanaksızlığından anlaşılır. Eğer "ekonomi"nin herhangi bir anlamı varsa, o da, tam anlamıyla görgül açıdan bakıldığında, birçok amaçlar arasından seçim yapmayı, yani kullanılabilecek ya da bu değişik amaçların gerçekleştirilmesiyle elde edilebilecek araçların kıtlık durumuna göre yönlenen bir seçim yapmayı anlatmakta olmasıdır.

5. "Ussal ekonomik etkinlik" ya da dahası kısaca "ekonomik etkinlik" terimi, ussal araçlar kullanılarak yapılan her türlü etkinliği anlatmak üzere kullanılmamalıdır. Özellikle "ekonomi" ile "uygulayım"ı[4] (teknik) birbirine karıştırmamaya özen göstereceğiz. Bize göre bir etkinliğin "uygulayım"ı, o etkinliğin yapılması için zorunlu olan araçların toplamıdır ve

(4) Weber'in burada kullandığı Almanca *Technik* sözcüğü İngilizcedeki "technique" ve "technology" sözcüklerinin ikisini de anlatmaktadır. Weber'in terim dizgesinde bu ayrım yapılmış olmadığı için, çeviride bağlamın gereğine göre bunlardan biri kullanılacaktır. (T.P.) (Türkçede birinciye "uygulayım", ikinciye de "uygulayımbilim" diyoruz. Ö.O.)

son çözümlemede o etkinliğin (somut olarak söylendiğinde) yönelimini belirleyen anlamından ve amacından ayrıdır; çünkü bize göre "ussal uygulayım", araçların bilerek ve yöntemli bir biçimde deneyimlere, tartıp biçmelere ve (ussallığı en yüksek düzeye çıkararak söyleyelim) bilimsel değerlendirmelere göre kullanılması demektir. "Uygulayım" teriminin somut anlamı, görüldüğü gibi oldukça belirsizdir: Bir etkinlik bütünlüğü bağlamında alındığında, somut bir edimin en geniş anlamı uygulayımsal nitelikte olabilir, başka deyişle bu daha geniş bağlam bakımından bir araç işini görebilir; ama bu durumda (somut edim açısından bakıldığında) bu edimin anlamı, uygulayımsal sonucundan oluşur, o sonuca ulaşmak için kullanılan araçlar ise edimin "uygulayımı"dır. Böyle anlaşıldığında her etkinlikte bir uygulayım vardır ve tapınmanın, çile çekmenin, düşünme ve araştırmanın, ezberlemenin, eğitimin, siyasal ve aşama sıralı egemenliğin, yürütmenin, sevişmenin, savaşmanın, müziğin (örneğin bir usta uygulayıcının, vb.), bir yontucu ya da ressamın uygulayımından, bir hukuksal uygulayımdan vb. söz edilebilir ve bunların tümünün çok değişik ussallık düzeylerinde bulunmaları olasıdır. Uygulayım sorunu ortaya atılmakla, her zaman en ussal araçlar üzerine kuşkular serpilmektedir. Bir uygulayımın ussallık ölçütlerinden biri de ünlü "en az çaba" ilkesi, başka deyişle kullanılacak araçlara oranla (yoksa saltık anlamda kullanılabilecek en az araç tutarına oranla değil) en elverişli verimin alınması ilkesidir. Her tür ussal etkinlik için olduğu gibi, ekonomik etkinlik için de benzer bir ilke vardır; ama burada değişik bir anlam taşır. Buradaki anlamıyla uygulayım söz konusu olduğu sürece, tek sorun, kovuşturulması kesinlikle istenmeye değer bulunan bu özel amacın gerçekleştirilmesi için gerekli uygun ve görece tutumlulukla saptanmış araçları bulmak sorunudur; yeter ki (bir başka yoldan elde edilmesindeki kadar) yetkin, güvenli ve sürekli olsun. "Görece tutumlulukla saptanmış" derken, aynı amaç için şu ya da bu yöntemin gerektirdiği çabalar doğrudan doğruya

karşılaştırıldığında en elverişli olan araçları anlatmak istiyoruz. Sorun, arı bir uygulayım sorunu olarak kaldığı sürece, bütün öbür düşünceler bir yana bırakılır. Örneğin bir makine parçasının demirden mi, platinden mi yapılması gerektiği sorusuyla karşılaşıldığında, yalnızca uygulayımsal açıdan alınacak bir karar, başka hiçbir şeye değil, (o özel amaç için her iki metalin de gerçekten yeterince bulunması koşuluyla) bu durumlardan hangisinde benzer çabalardan (örneğin işten) en büyük arttırım yapılarak amacın elde edilebileceğine göre alınacaktır. Ama eğer güdüleri arasında, günümüz uygulayımcısının (teknisyen) daha deney odası aşamasındayken yapmaya alışık olduğu üzere, platinin demire oranla daha az bulunur olduğuna da yer verirse, artık (bizim anladığımız anlamda) yalnız uygulayımsal değil, aynı zamanda ekonomik bir yönelim sergiliyor demektir. "Ekonomik etkinlik" açısından bakıldığında, bütün "uygulayımsal" sorunlar "maloluşları" (maliyetleri) dolayısıyla ortaya çıkarlar: Bu konu ekonomi için her zaman baş sırada önem taşır, ama ekonomik bağlam içine yerleştirildiğinde her zaman şu biçimde ortaya çıkar: Şu gereksinim için şu araçlar kullanıldığında, başka gereksinimler (belirmiş ve değişik nitelikte ya da geleceğe ilişkin, aynı nitelikte gereksinimler) nasıl karşılanacaktır? (Benzer bir görüş von Gottl'ca *Grundrißder Sozialökonomik*'in II. cilt, Bölüm 2'de açıklanmıştır; R. Liefmann'ın *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, Cilt I, s. 334 vd.daki açıklamaları da çok ayrıntılı ve yetkindir.) Bütün "araçlar"ın, "son çözümlemede", "dökülen emeğin tutarı"na indirgenmesi yanlıştır.[5]

Çünkü tek bir uygulayımsal amacı gerçekleştirmede değişik araçları kullanmanın neye mal olacağını bilmek sorunu, son çözümlemede, aynı araçları (özellikle çalışma gizilgücünü) değişik amaçlar için kullanma olanağının bulunmasına bağlıdır. Belli tür bir yükü taşımada ya da belli bir derinlikten

(5) Bknz.: Bölüm I, Dipnot 14.

maden çıkarmada ne gibi önlemler almak gerektiğini ve bu önlemlerden hangilerinin en etkini olduğunu, başka deyişle edimsel (fiili) olarak görece an az emek harcanmasıyla beklenen sonucu verebileceğini bilmek sorunu, bizim terimi tanımladığımız anlamda "uygulayımsal" sorunlar arasında yer alır. Öte yandan, değişim ekonomisi [*Verkehrswirtschaft*] düzeninde, böyle bir mali yatırımın üretilecek ürünlerin satışıyla gereğince karşılanıp karşılanamayacağı ya da, planlı ekonomide, daha önemli sayılan başka isteklerin karşılanmasını tehlikeye sokmaksızın gerekli olan işgücü ve üretim araçlarının sağlanıp sağlanamayacağı sorulduğunda, soruna ekonomik bir içerik kazandırılmış olur; her iki durumda da sorun, amaçlardan her birinin üstünlüklerini karşılaştırmaktan oluşmaktadır. Ekonomi, asıl olarak kullanım amacına göre, uygulayım ise kullanılacak araca (amaç bellidir) göre yön alır. Uygulayımsal girişimin çıkış noktasında her zaman önceden belli bir somut amacın bulunması, kuramsal olarak (kuşkusuz olgusal olarak değil) alındığında uygulayımın ussallığını etkilemez. Bunun gibi, bizim tanımımıza göre, kimsenin istemediği amaçları gerçekleştirmenin de ussal bir uygulayımı olabilir. Örneğin bir kimse, yalnızca uygulayım zevkiyle, her tür çağdaş üretim araçlarını kullanarak, uygulayımsal bakımdan ussal olmadığı hiç de söylenemeyecek bir biçimde, atmosfer havası üretebilir: Ekonomik düzlemde bakıldığında, bu kişinin çabası olağan koşullarda usdışıdır, çünkü bu ürünü üretmeyi gerektiren hiçbir gereksinim yoktur (bknz.: von Gottl, *Grundrißder Sozialökonomik*, II, 2).[6] Çağdaş uygulayımsal evrimin asıl olarak ekonomik kazanca yönelik olması, uygulayımbilim tarihinin temel gerçeklerinden biridir. Ama ne denli temel ve önemli olursa olsun, bu ekonomik yönelim uygulayımsal gelişmenin tek itici gücü değildir; bunun dışında bir bölümüyle kazanç ardında olmayan düşünürlerin tasarım oyunlarının ve araştırmalarının, bir bölümüyle dünyasal olmayan çıkarların ve her türden

(6) Bknz.: Bölüm I, Dipnot 14.

düşlemlerin (*fantaisie*), bir bölümüyle de sanatsal güdüler ve öbür ekonomi dışı olguların sonucudur. Yine de uygulayımsal evrimin çekim özelliğinin, her zaman olduğu gibi bugün de ekonomik belirişleri olduğu doğrudur. Ekonominin temeli olan ussal hesaplama olmadan, başka deyişle ekonominin tarihindeki somut koşullar olmadan ussal uygulayım hiçbir zaman gün yüzü göremezdi.

Toplumbilimsel çıkış noktamız, başlangıçtaki (ekonomik yönelim) kavramımıza, onu uygulayımdan farklı kılan özellikleri açıkça katmamızı engellemiştir. Toplumbilim için yararcı (pragmatik) düzlemde değişik amaçların göreli erdemlerinin ve her birinin neye "malolduğunun" incelenmesi, "sürekliliğin" sonucudur (en azından bu maloluşlar bir amacın daha ivedi başka amaçlar uğruna hepten bir yana bırakılması anlamına gelmediği sürece, bu böyledir). Ama bir ekonomik kuram, daha baştan bu ölçütü göz önünde bulundursa iyi eder.

6. "Ekonomik etkinlik" toplumbilimsel kavramı, denetleme ve kullanma erki [*Verfügungsgewalt*][7] öğesi katılmadıkça eksik kalır; en azından, değişim ekonomisi yalnızca değişim sözleşmeleri yoluyla, demek ki kullanım ve denetleme erklerinin düşünülüp taşınılarak düzenlenmiş bir süreçle elde edilmesi yoluyla işlediği için eksik kalır (böyle bir ekonomide ekonomik etkinlik ile hukuk arasındaki ilişkinin kaynağı da budur). Ama ekonomik etkinliklerin başka herhangi bir örgütlenme biçimi de kullanma ve denetleme erkinin şöyle ya da böyle bir dağılımını içerir; ama bu erk dağılımı, onu hukuk aracılığıyla özerk ve içten yöneticili işletmelere sağlayan özel girişim ekonomisindekinden ayrı ilkelere göre olur. Ya toplum-

(7) Weber'in geniş ölçüde kullandığı *Verfügungsgewalt* terimi hukuksal bir terim olup, yasayla yaptırıma bağlanmış kullanım ve denetleme erkini anlatır. Kuşkusuz bunun, yalnızca ekonomik içerikli kavramsal bir çizemde yeri olamazsa da, ekonomik düzenlerin toplumbilimsel açıdan incelenmesinde temel önem taşımaktadır. Bu, somutta, ekonomik etkinliğin bir mülkiyet ilişkileri düzeni üzerine dayandığını söylemenin bir başka yoludur (T.P.)

cu (sosyalist) düzende olduğu gibi yöneticiler, ya da başıbozuk düzende (anarşizm) olduğu gibi türlü parçalar, var olan işgücünü ve çalışma olanaklarını denetleme erkine bir biçimde sahip olmak zorundadırlar: Bu gerçek, bulanık birtakım terimlerle saklanabilirse de, yadsınmasına olanak yoktur. Bu erkin (sözleşmeyle ya da hukukla) sağlanmış olması ya da açıkça değilse de yalnızca edimsel olarak âdetler ya da doğrudan doğruya çıkarlarca sağlanmış olması, kavramsal düzlemde en küçük bir önem taşımaz; her ne kadar çağdaş ekonomik düzen için yasal zorlamaya dayalı güvenceler kesinlikle vazgeçilmez önemde iseler de: Toplumsal etkinliğin ekonomik açıdan incelenmesinde bu kullanma ve denetleme erkinin kavramsal zorunluluğu, kuşkusuz (gerçek yaşam bakımından kesinlikle vazgeçilmez sayılsa bile) bu erkin yasal olarak düzenlenmesinin de söz konusu kavramsal zorunluluğun bir parçası olduğu anlamına gelmez.

7. "Denetleme ve kullanma erki" kavramını, edimcinin kendi çalışma gücü üzerinde (edimsel [fiili] ya da herhangi bir biçimde güvenceye alınmış olarak) denetim erki bulunmasını da (bunun kendiliğinden gerçekleşen bir şey olmadığı, kölelerin bundan yoksun olmasından bellidir) içerecek biçimde anlıyoruz.

8. Toplumbilimsel bir ekonomik örgütlenme kuramının, daha ilk adımdan başlayarak, kavramları arasına "mal" kavramını alması (2. bölümde yapılacağı gibi) zorunludur, çünkü böyle bir incelemenin konusu, özel önemi ekonomik edimcilerin türlü hesaplarının sonucundan ileri gelen bir "etkinlik"tir (her ne kadar bu önem başka öğelerinkinden ancak kuramsal olarak ayırt edilebilirse de). Buna karşılık kuramsal buluşları ile ekonomi toplumbiliminin tam da temelini oluşturan ekonomi kuramı, başka türlü davranabilir (ekonomi toplumbilimi kendi kuramsal yapısını kendi kurmayı ne denli zorunlu görse de).

2. YARAR KAVRAMI

"Yararlar" kavramı ile hep, ekonomik biçimde davranan bir ya da birçok bireyin tasarlayıp şimdi ya da gelecek için özel olarak elde etmeyi istediği belirli ve somut, gerçek ya da tasarımsal olanaklar [*Chancen*] anlatılacaktır. Bu bireylerin edimi, bu tür yararlara, ekonomik edimin amaçlarına götürecek araçlar olarak bağladıkları öneme yöneliktir.

Yararlar, insan dışı, cansız nesnelerin ya da insanların ürünü olabilir. Her türden yararlara kaynak olabilecek insan dışı nesnelere "mal" diyeceğiz. Kaynağı insan etkinliği olan yararlara ise "hizmet" diyeceğiz. Ancak bugün ya da gelecekte yarar elde etmenin olası kaynağı gibi görülen toplumsal ilişkiler de ekonomik etkinlik konusudur. Âdetlerin, çıkara ilişkin davranışların ya da bir ekonomik birimin amaçları için sözleşme ya da yasayla kurulan düzenin sağladığı ekonomik yarar olanaklarına "ekonomik yararlar" diyeceğiz. (Bunu Böhm–Bawerk'in *Rechte und Verhältnisse vom Stundpunkt der volkswirtschaftlichen Güterlehre*'si ile karşılaştırınız.)

1. Mal ve hizmetler, ekonomik etkinlikte bulunan bireyi ilgilendirebilecek ve girişimlerine konu olabilecek şeylerin tümünü kapsamaz. İyi niyet ya da ekonomik önlemlere katlanmak gibi şeyler ve daha birçok değişik davranış biçimleri, onlara etkide bulunabilecek bireyler açısından aynı ekonomik önemi taşıyabilir ve ekonomik etkinlik, dahası, örneğin sözleşmelerin konusu olabilir. Ama bu tür şeyleri bu kavramlardan herhangi birine sokmaya kalkışmak, kavram karışıklığına yol açar. Görüldüğü gibi kavram seçimimiz, tümüyle bir "elverişli bulup bulmama" konusudur.

2. Böhm–Bawerk'in doğru olarak belirttikleri üzere, günlük konuşmada yaşam için önem taşıyan tüm nesneler, ayrım gözetilmeksizin, hep "mallar" diye adlandırılıp mal kavramı da insan dışındaki her türlü yarar kaynağı olarak tanımlansaydı, yine bir karışıklığa yol açılmış olurdu. Yarar kaynağı terimi dar anlamında alınacak olursa, ekonomik "mal" olan

şey, "at" ya da "demir çubuk" değil, bunların istenmeye değer kullanımlara konulabilmesinin özel yollarıdır; örneğin yük çekmek, ağırlık taşımak, vb. Bunların da ötesinde, alım satım gibi ekonomik işlemlerde söz konusu olan somut nesneler, alıcılar, taşınmaz tutusu (ipotek), mülkiyet gibi şeyler, buradaki terimbilimsel amaçlarımız bakımından "mal" değildir. Yalınlık sağlamak üzere, yanlış anlaşılma olasılığı bulunmadığı sürece, geleneksel ya da yasal düzence sağlanan bu tür fiziksel nesnelerin hizmetlerine ya da ekonomik düzen içindeki mal ve hizmetlerden yararlanma olasılığına "ekonomik yararlar" ya da yalnızca "yararlar" diyeceğiz.

3. Yalın bir ses çıkarmama, izin verme ya da savsaklamanın değil, yalnızca etkin davranışın "hizmet" sayılması, kolaylık sağlamak içindir. Yoksa, mal ve hizmetler terimlerinin ekonomik açıdan anlamlı tüm yararları kapsayan bir sınıflama olmadığı unutulmamalıdır.

"Emek" kavramı için aşağıda Bl. 15'e bakınız.

3. İNSAN ETKİNLİĞİNİN EKONOMİK YÖNELİŞLERİNİN BİÇİMLERİ

Ekonomik yönelim bir gelenek konusu olabileceği gibi, amaç bakımından ussallık konusu da olabilir. Etkinliğin yüksek ölçüde ussallaşmış olduğu durumlarda bile geleneksel yönelim öğesi yine de önemli ölçüde kalır. Ussal yönelim, hangi örgütleniş biçimi altında olursa olsun, çoğunlukla "işletmeci etkinliği" için önemlidir. (Bkız. aşağıda Blm. 15.) Besin arama içgüdüsünden ya da kalıtım yoluyla edinilen uygulayımlarla alışılmış toplumsal ilişkilerin geleneksel biçimde kabullenilişinden ussal ekonomik etkinliğe ulaşılması, çok büyük ölçüde, günlük tekdüzeliliğin[8] dışında kalan-

(8) Weber'in Çin ile Batı dünyasının ekonomik etkinliklere yöneliş biçimleri arasında ilettiği ve iki kültürün dinsel farklılıklarından kaynaklanan birçok farklardan birisi de budur. (*Konfuzianismus und Taoismus*, G.A.Z.R.I.) (T.P.)

lar da içinde olmak üzere, ekonomik olmayan olay ve etkinliklerce ve yaşam olanaklarının saltık ya da göreli olarak artan ölçüde kısıtlandığı durumların zorunluluklarının baskısı altında gerçekleşmiştir.

1. Kuşkusuz "ilk ekonomik durum" gibi bir kavram için ilke olarak hiçbir bilimsel ölçüt getirilemez. Bizce bilinen araçların ve uygulayımın en düşük gelişim düzeyindeki ekonomik durumu böyle sayıp araştırma ve çözümlemelerimize temel alabiliriz. Ama günümüzün düşük uygulayım düzeyindeki ilkel halklara ilişkin gözlemlerden, geçmişte benzer uygulayımsal konumda bulunan bütün halkların (örneğin Veddaların ya da Amazon bölgesinin kimi oymaklarının) ekonomik örgütlenişinin aynı olduğu sonucunu çıkarmak için hiçbir bilimsel gerekçe bulunamaz. Çünkü yalnızca ekonomik açıdan bakılacak olursa, bu uygulayım düzeyinin büyük çaplı iş örgütlemesiyle de, küçük kümeler içindeki aşırı dağınıklıkla da bağdaşmış olduğu görülür (Bknz. aşağıda 16). Bunlardan hangisine daha yakın düşüldüğünü, yalnızca doğal çevrenin ekonomik yönlerine bakılarak çıkarsamaya olanak yoktur. Türlü ekonomi dışı etkenler, örneğin askeri etken, durumu önemli ölçüde değiştirebilir.

2. Savaş ve göç, özellikle eskiçağlarda büyük ölçüde ekonomik amaçlara yönelik olmakla birlikte, kendi başlarına ekonomik süreçler değildirler. Ancak her zaman ve günümüze değin, ekonomik düzendeki kökten değişimlerin sorumlusu çoğu kez bunlar olmuştur. İklim değişmeleri, çölleşme, ormansızlaşma gibi nedenlerle yaşam araçlarında saltık bir azalma olduğu durumlara, insan toplulukları, çıkarların yapısına ve ekonomi dışı etkenlerin işleyiş biçimine bağlı olarak, çok değişik yollardan kendilerini uyarlamışlardır. Ancak en yaygın görülen tepki biçimleri, yaşam düzeyinde bir düşüş ve nüfusta saltık bir azalma olmuştur. Bunun gibi, belli bir yaşam düzeyine ve kazanç olanaklarının belli bir dağılış biçimine göre belirlenen yaşam koşullarındaki göreli yoksullaşma durumları ara-

sında da çok büyük farklılıklar görülmüştür. Ancak bu tür bir durum, öbürüne oranla çok daha sık ölçüde, ekonomik etkinliklerin ussallık ölçüsü arttırılarak karşılanmıştır.

Bununla birlikte, bu noktada bile genelleme yapmaya olanak yoktur.[9] "Sayılama" (*istatistik*) verilerine güvenilecek olursa, XVIII. yüzyılın başından beri Çin'de yaşanan nüfus patlaması, Avrupa'da (kimi varsayımlara götürebilecek nedenlerle) aynı zamanda görülen nüfus artışınınkinden çok ayrı sonuçlar vermiştir; Arabistan çölünde geçim alanının darlığı, ancak birkaç sayılı dönemde ekonomik ve siyasal yapılarda değişikliğe yol açmıştır; bunların en belirginleri de ekonomi dışı (dinsel) etkenlerin sonucu olmuştur.

3. Yakınçağın başlarında uzun süreler boyunca, kolgücüyle çalışan halk yığınlarının yaşamını derinden belirleyen gelenekçilik, anamalcı yönetim altındaki kazanç ekonomisi girişimlerinin artan ölçüde ussallaşmasını engellememiştir; ama aynı şey Mısır'da kamu maliyesinin toplumcu akçalı (*fiskal–sozialistisch*) yönde ussallaşmasını da engellememiştir (yine de, Avrupa'da tam anamalcı anlamıyla çağdaş ve ussal bir ekonominin kurulması yönünde daha sonra görülen gelişmeleri olanaklı kılan şey, bu gelenekçi tutumun hiç değilse görece ortadan kaldırılması olmuştur).

4. USSAL EKONOMİK ETKİNLİĞİN BELİRGİN ÖLÇÜLERİ

Ussal bir ekonominin önlemleri arasında şunları sayabiliriz:

1. Ekonomik edimcinin [*Wirtschaftende*], herhangi bir nedenle, bugün de yarın da kullanım ve denetimini elinde bulundurabileceğine inandığı yararların (kaynakların?) dizgesel dağıtımı (Artırım).

---

(9) Bkrz.: Aşağıda, Bl. II.

2. Sahip olunan kaynakların, kıyı (marjinal) yarar ilkesi gereğince saptanan önem sırasına göre kullanılma olanaklarının dizgesel dağıtımı.

Böyle (en katı anlamında "durgun") durumlar, barış dönemlerinde önemli bir ölçüde ortaya çıkarlar; günümüzde ise çoğunlukla parasal gelirlerin kullanımının düzenlenmesi biçimini almışlardır.(*)

3. Ekonomik edimcinin, tüm kullanım ve denetim olanaklarını elinde bulundurduğu kaynakların (üretim ve ulaşım yoluyla) dizgesel olarak sağlanması[10] [*Beschaffung*].

Etkinliğin ussal olması durumunda, edimcinin görüşüne göre, etkinliğinden beklediği sonucun ivediliği, harcaması gerekecek çabayı, başka deyişle 1) yapılacak işlerin güçlüklerini, 2) kullanılacak malların başka türden kullanılma olanaklarını (uygulayımsal bakımdan elde edilmesi olanaklı başka ürünlerin kullanılma olanaklarını) aşıyorsa, bu tür bir önlem alınır (burada üretim terimini, ulaşım işlemlerini de içerecek biçimde geniş anlamında kullanıyoruz).

4. Kaynaklar üzerinde, tek başına ya da ortaklaşa, güvenli denetim ve kullanım erkinin elde edilmesi: Bu kaynakların:

a) kendileri ya da

b) elde edilmelerini sağlayan araçlar

başka erk sahiplerinin ellerinde bulunuyor olabilir; ya da

c) kaynakların, edimcinin onları elde etmesini tehlikeye düşürecek biçimde, başkalarının eline geçme olasılığı bulunabilir.

Böyle durumlarda edimci bu erki, o anda kaynakları elinde bulunduranlarla ya da elde etmek isteyecek olası yarışmacılarla (rakiplerle) işbirliği yaparak elde edecektir.

(*) Kitap Birinci Dünya Savaşı sırasında yazılmıştır (ç.n.).

(10) Weber *Beschaffung* sözcüğünü, bu bölüm boyunca, yerine göre "sağlama", "ortaya çıkarma", "üretme" gibi değişik karşılıklarla çevirebileceğimiz biçimlerde kullanıyor. Ancak sözcük mal, hizmet, para ya da (burada belirtildiği üzere) ulaşım, tecim, bankacılık gibi yararlı herhangi bir şey sağlayacak her türlü etkinliği anlatacak genişliktedir. (Wi.) Biz de Türkçe çeviride bu geniş anlamı için "sağlama" sözcüğünü kullandık. (Ö.O.)

O anda kaynaklar üzerinde kullanım ve denetim erkine sahip olanlarla işbirliği [*Vergesellschaftung*]:

1) kaynakların sağlanmasını (üretim ve taşıma) ya da kullanılmasını belli bir düzene bağlayacak bir örgütlenme,

2) değişim

yollarıyla gerçekleşebilir.

Birinci durumda, örgütün düzenlemedeki amacı:

a) Kaynakların sağlanmasını, kullanılmasını ya da tüketilmesini belli paylara bağlayarak, kaynakların sağlanması düzeyinde yarışmayı sınırlandırmak olabilir (düzenleyici örgüt);

b) Daha önce birçoklarının denetiminde bulunan kaynakların planlı yönetimiyle görevli birleşik bir yönetim birimi kurmak olabilir (yönetici örgüt).

İkinci durumda ise değişim, her bir yanın karşılıklı olarak kimi mallardan ya da fırsatlardan vazgeçmeleri biçiminde çıkarların uzlaştırılmasından oluşur. Bir değişim, doğrultusu ve ereği açısından:

a) geleneksel ya da saymaca (= itibari) nitelikte[11] ve dolayısıyla (özellikle ikinci durumda) usdışı olabilir; ya da

b) ussal olabilir. Ekonomi alanında her ussal değişim, daha önceki açık ya da örtülü bir çıkar çatışmasının uzlaşma biçimindeki bir sonucudur. Değişimde yanların uzlaşmayla sonuçlanan kavgaları, her zaman bir yandan, fiyat konusundaki kavgalar gibi, olası ediniciye yöneliktir (tanıtıcı aracı: pazarlık); ya da, eğer yarışma (rekabet) varsa, kaynaklar üzerinde yarışmaya girişen gerçek ya da olası (şimdi ya da gelecekte) edinicilere yöneliktir (tanıtıcı aracı: daha düşük ya da daha yüksek fiyatlarla satma ya da satın alma).

---

(11) İlkel toplumda, ekonomik bakımdan önem taşıyan değişimlerin pek büyük bir bölümünün resmi açıdan armağan alıp verme olarak görülmesi ilginçtir. Alınan armağana uygun değerde bir armağanla karşılık verilmesi zorunlu olmakla birlikte, burada dar anlamda ekonomik değişimin, başka deyişle pazarlığın bu özelliği yalnız bulunmamakla kalmamakta, özellikle yasaklanmaktadır.

1. Bir ekonomik edimci, üçüncü kişilerin engellemesine olanak bulunmayan bir biçimde kaynakları (mallar, emek ya da yarar sağlayan başka araç gereçler) gerçekten özgürce kullanabiliyorsa, o kaynaklar edimsel olarak o edimcinin denetim ve kullanımı altında demektir: Bu olanağın yasa kurallarına, bir sözleşmeye, âdetlere ya da olayların akışına dayalı olması pek önemli değildir. İster kuramsal ister edimsel olarak olsun, kullanım ve denetim erkinin yalnızca hukuksal güvencesinin ekonomik etkinliğin belirleyici öğesi olduğu hiç doğru değildir (görgül düzlemde maddi kaynakların sağlanması söz konusu olduğunda öyle olmakla birlikte).

2. Malların, tüketim yerinden uzakta bulunması nedeniyle tüketilememesi durumu ortaya çıkabilir. Malların taşınması (kuşkusuz, kullanım ve denetim hakkının değişmesi demek olan tecim [ticaret]den ayırt edilmek gerekir), bu bağlamda, üretimin bir parçası olarak görülebilir.

3. Denetim [*Eigenverfügung*] gücü yokluğu durumunda, ekonomik edimciyi başkasının kullanım ve denetim erkini zorla ele geçirmekten en sık görülen biçimde engelleyen şeyin hukuksal durum mu, sözleşmeler mi, özel çıkarlar mı, yerleşik âdetler mi, yoksa bilinçli olarak bağlı kaldığı töre anlayışı mı olduğu, aslında hiçbir önem taşımaz.

4. Kaynaklar için girişilen yarışma çok değişik biçimler alabilir; özellikle de avlanma, balıkçılık, ağaç kesme, otlakçılık, tarla açma gibi elkoyma yoluyla kaynak edinme söz konusu olduğunda. Ama dışa kapalı bir örgütün içinde de bu yarışma olabilir ve pek çok durumda vardır. Böyle yarışmaları sınırlamak için başvurulan düzenleme, her zaman, kaynakların paylaştırılması ve genellikle de böylece güvenceye alınan kaynak sağlama olanaklarının son derece sınırlı sayıdaki bireylere ya da (daha sık görüldüğü üzere) hanelere [*Hausverband*] özgülenmesi (tahsisi) biçiminde olur. Ortaçağdaki tüm Mark ve Balıkçılık elbirlikleri (kooperatif), köy ortamalları ve tarlaları üzerinde orman açmaya, otlakçılığa, ağaç kesimine ve Alplerdeki çayırlık alanların bölüşülmesine ilişkin tüm düzenlemeler

bu niteliktedir. Kullanılabilir topraklarda kalıt yoluyla edinilen tüm mülkiyet hakkı türleri bu yolla gelişmiştir.

5. Bir kişinin denetiminden, bir karşılık ödeyerek edinmek isteyen bir başkasının denetimine herhangi bir yolla "geçirilebilen" her şey değişim konusu olabilir. Yalnız "mal"lar ve "hizmet"ler değil, her türlü ekonomik olanaklar, örneğin hiçbir gerçek güvencesi bulunmayan, yalnızca alışkanlığa ve çıkarlara dayalı olan bir "müşteri çevresi" değişime konu olabilir. Ne türden olursa olsun herhangi bir düzenlemeyle güvenceye bağlanan olanaklar ise haydi haydi değişime konu olabilirler. Görüldüğü gibi değişilebilecek şeyler yalnızca o sırada var olan kaynaklar değildir. Özgürce yapılmış bir sözleşmeye dayanılarak, varolan, süregiden ya da gelecekte var olacak bir kaynağın herhangi bir kaynak karşılığında önerilmesine, şimdilik, sözcüğün en geniş anlamında "değişim" diyeceğiz. Mal ya da para kaynaklarının, gelecekte benzer kaynakları almak üzere verilmesi, ya da bir nesneden "kira" ya da "ücret" karşılığında "yararlanılmasına" izin verilmesi, ya da her türlü hizmetin ücret ya da maaş karşılığında kiralanması, görüldüğü gibi, bu kavramın içindedir. Toplumbilimsel açıdan bu son örneğin, günümüzde "işçi"nin 15. bölümdeki anlamında bir egemenlik biçimi altına girmesini anlattığı üzerinde de "ödünç alma" ve "satınalma" arasındaki ayrım üzerinde olduğu gibi, şimdilik durmuyoruz.[12]

6. Değişimin koşulları gelenekle ya da hem gelenek hem de göreneklerle belirlenebileceği gibi, ussal düşüncelerle de saptanabilir. Göreneklerle belirlenen değişimlere örnek olarak dostlar, kahramanlar, oymak başkanları, prensler (örneğin Diomedes ve Glaukos'un zırh değişimleri) arasındaki karşılıklı armağanlaşmalar gösterilebilir; ayrıca Tel-el-Amarna belgelerinde görüldüğü gibi bunların çok yüksek bir ölçüde ussal olarak yöneltilip denetlenmesi de sık görülen bir durumdur.[13]

(12) Bkrz.: Aşağıda, Bölüm 15.
(13) Bkrz.: Aşağıda, s. 123 vd.

Ussal değişim, ancak her iki yanın da onda bir yarar bulabileceklerini umduklarında, ya da yanlardan birinin ekonomik gücü ya da gereksinimi nedeniyle zorunlu kalması durumunda olanaklıdır. Değişim, tüketim ya da kazanç amaçları için yapılabilir; yanlardan birinin kaynaklarla donanmasını ya da belli bir pazarda yararlar ele geçirmesini (bknz. 11) gözetebilir. Birinci durumda koşulları geniş ölçüde bireysel düzlemde belirlenir ve bu anlamda usdışıdır; örneğin ev ekonomisi ürün artıkları, her hanenin bireysel kıyı yarar (marjinal fayda) durumuna göre değerlendirilir ve kimi durumlarda çok ucuza değişilebilir; buna karşılık herhangi bir anın beklenmedik istekleri, arzulanan bir şeyin kıyı değerinin çok yüksek bir düzeyde belirmesine yol açabilir. Bu yüzden değişim nesnelerinin kıyı yarar yoluyla saptanan değerinin sınırları büyük dalgalanmalar gösterir. Ussal yarışma, yalnız pazarlanabilir (kavramın tanımı için bknz. Blm. 8) olan mallar, özellikle de kazanç amacıyla (kavram için bknz. Blm. 11) kullanılan ya da değişilen mallar üzerinde gerçekleşebilir.

7. Düzenleyici bir dizgenin yukarda 4/1–a'da sözü geçen karışmaları, hiç de olası karışma biçimlerinin tümünü temsil etmezler; yalnızca kaynaklar üzerindeki en doğrudan tehdidin sonucu olmaları dolayısıyla burada söz konusu edilmektedirler. Pazarlama süreçlerinin düzenlenmesi konusunu daha sonra inceleyeceğiz.

5. EKONOMİK ÖRGÜTLENME TÜRLERİ

Ekonomik yönelimli bir kuruluş, ekonomik düzenle ilişkileri bakımından:

a) "Ekonomik sürece katılan" bir kuruluş [*wirtschaftender Verband*] olabilir: Eğer aslında ekonomik nitelikte olmayan örgütlü etkinliği, yine de ekonomik etkenler içeriyorsa;

b) Bir "ekonomik kuruluş" [*Wirtschaftsverband*] olabilir: Tüzüğüyle saptanmış etkinliği asıl olarak ekonomik nitelikte kendi başına yapılan bir etkinlik ise;

c) "Ekonomi alanında düzenleyici kuruluş" [*wirtschafts-regulierender Verband*] olabilir: Eğer kuruluş üyelerinin kendi başlarına yaptıkları ekonomik etkinlikler, kuruluşu yöneten kurallara yönelik, başka deyişle dış yönetimli ise (ve böyle olduğu ölçüde);

d) "Resmi kuralları yürütücü bir kuruluş" [*Ordnungsverband*][13a] olabilir: Eğer düzenlemeleri yalnızca, üyelerin kendi başlarına ve özerk olarak yaptıkları ekonomik etkinlikleri belli ölçülere bağlayıp bu etkinlikler yoluyla elde ettikleri olanakları güvenceye almaya yönelik ise.

Ekonomiye getirilen maddi düzenlemelerin gerçek sınırları, belli bir ekonomik tutumu sürdürmenin, düzenlenen ekonomilerin yaşamsal kaynaklara ulaşma çıkarlarıyla bağdaşır olduğu yere değin sürer.

1. Ekonomik sürece katılan kuruluşlar, toplumcu (sosyalist) ya da kamulcu (komünist) olmayan "devlet" ile akçalı (mali) özerkliği bulunan bütün öbür kuruluşlar (kiliseler, dernekler), ama asıl amaçları ekonomik nitelikte olmayan bütün eğitsel kuruluşlar ve elbirlikleri (kooperatif) de bu kümeye girerler.

2. Burada kullanılan anlamıyla "ekonomik kuruluş" terimi, yalnızca genellikle böyle nitelenen ticari ortaklıklar (anonim ortaklık gibi), tüketim elbirlikleri, üretici birlikleri (karteller) gibi kuruluşları değil, bir işlikte çalışan iki zanaatkârın ortaklığından, varsayımsal bir "dünya komünist birliğine" varıncaya değin, bir kişiden daha çok insanı bir araya getiren bütün ekonomik "girişimleri" [*Betriebe*] anlatır.

3. "Ekonomi alanında düzenleyici kuruluşlar" şunlardır: Köy toplulukları, loncalar, işçi birlikleri (sendikalar), işveren

---

[13a] Weber'in düşüncesindeki örnek, devletin çağdaş mülkiyet ve sözleşme düzeni karşısındaki konumudur. Özel kişiler olarak yurttaşların herhangi bir *etkinlikte* bulunup bulunamayacakları yasayla saptanmaz. Yasa, bu tür etkinliklerde bulunacak olanlara uygulanacak kuralları saptamakla sınırlıdır.

dernekleri, üretici birlikleri ve yönetimleri ekonomik etkinliğin hem amaçlarını hem de yöntemlerini düzenlemeye yönelik bir "ekonomik politika" yürüten bütün öbür kuruluşlar. Görüldüğü gibi bu kesime ortaçağ köy ve kentleri gibi, böyle bir "politika" izleyen günümüzün devleti de girmektedir.

4. Yalnızca resmi düzeni yürütücü olan kuruluşa örnek olmak üzere, bireysel haneleri ve işletmeleri ekonomik etkinliklerinde tümden özerk bırakan ve yalnızca özgür sözleşmelerden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesine ilişkin anlaşmazlıkları çözme resmi işini yerine getiren arı "bırakınız yapsınlarcı" devleti gösterebiliriz.

5. "Ekonomik etkinliği düzenleyen" ya da yalnızca "resmi kuralları yürüten" kuruluşların varlığı, ilke olarak, ekonomik etkinlikte bulunanların (değişik ölçüde olsa da) özerk olmalarını gerektirir. Başka deyişle: Ekonomik etkinliklerde bulunanların, ilke olan ve yalnızca (ekonomik etkinliğe yön vermek üzere) değişik ölçülerde sınırlanan kullanım ve denetim özgürlükleri bulunmalıdır. Bu, dolayısıyla, etkinlikte bulunanların özerkçe kullanıp denetleyebilecekleri ekonomik olanaklar edinebilmelerini de (hiç değilse göreli bir ölçüde) içerir. Demek ki "resmi düzeni yürütücü" kuruluşun en arı örneği, her türlü insan etkinliğinin içerikçe özerk olup yalnızca biçim bakımından yönlendirildiği, buna karşılık "maddi" kaynakların, özellikle çağdaş mülkiyet düzeninde olduğu üzere, bireylerce sahiplenilebildiği durumdur. Sahiplenme ve özerkliğin başka her türlü sınırlanış biçimi, "ekonomik etkinliğin düzenlenmesi" demektir, çünkü insan etkinliğinin yönelimine sınırlama getirir.

6. "Ekonomik etkinliğin düzenlenmesi" ile "resmi bir kuralın yürütülmesi" arasındaki sınır belirsizdir. Çünkü her türlü "resmi" kural, kimi durumlarda derinden ve maddi biçimde etkinliği etkiler ve etkilemelidir. Yalın "resmi kurallar"dan başka bir şey değilmiş gibi görünen günümüzün birçok yasal buyrukları, gerçekte böyle bir etkide bulunacak biçimde oluştu-

rulmuştur (bu konu için bknz: Hukuk Toplumbilimi, Kesim II, Blm. VIII). Gerçekten de arı biçimiyle resmi kurallara çok katı sınırlamalar getirilmesi ancak kuramsal bakımdan olanaklıdır. Vazgeçilmesi olanaksız birçok "zorlayıcı hukuk kuralı", şu ya da bu biçim altında, maddi ekonomik etkinliğin türüne de sınırlamalar getirmektedir. Hele "yetki"ye ilişkin hukuk kuralları (özellikle anonim ortaklıklarla ilgili yasalarda) ekonomik özerkliğe önemli sınırlamalar getirmektedir.

7. Ekonomik etkinliğin maddi olarak düzenlenişinin sınırları, a) kimi ekonomik etkinlik türlerini yapmaktan vazgeçme (satış üzerinden vergi alınması durumunda tarımsal üretimi kendi tüketimiyle sınırlandırmada olduğu gibi), ya da b) edimsel olarak yasa hükümlerinin dışına çıkmak (kaçakçılık) biçiminde belirir.

6. DEĞİŞİM ARAÇLARI, ÖDEME ARAÇLARI, PARA

Maddi bir değişim nesnesini kabul eden kişi onu kalıcı bir nesne sayıyor, başka deyişle, öngörülebilecek bir gelecekte benzer değerde bir başka maddeyle değişebileceğine inanıyorsa, ona değişim aracı denir (eğer her türlü nesneyle değişilebiliyorsa genel değişim aracı, belli kimi nesnelerle değişilebiliyorsa özel değişim aracı). Değişim aracının (özel olarak belirlenebilir) başka mallar karşılığında belli bir değer üzerinden kabul edilme olasılığına "maddi değer" (= satınalma gücü) [*materiale Geltung*], onun edimsel olarak kullanılışına ise "resmi değer" [*formale Geltung*] denir.[14]

Karşılığında, anlaşmalı ya da zorla yüklenmiş yükümlülüklerin yerine getirilmesi gelenekle ya da hukukla sağlanmış

---

(14) Weber'in Geltung (değer) sözcüğü ile anlattığı şeyin, bir buyruğa uyma zorunluluğu anlamında "geçerlilik" olduğunu, bunu İngilizceye "güç" olarak çevirmek gerektiğini söyleyen Talcott Parsons, Weber'in bu bölümün başında kavramlarını "değer" (Wert) denilen tartışmalı kavrama başvurmadan oluşturma yolunu bulmuş olduğunu söylediğine işaret ederek "satınalma gücü" önerisini savunmaktadır. (Ö.O.)

olan örnek (tipik) nesneye ödeme aracı denir (bu ödeme aracının resmi değeri olup aynı zamanda değişim aracının da resmi değeri olabilir).

Özel biçimleri nedeniyle, bir kümenin üyeleri arasında ya da belli bir ülke içinde geleneksel ya da yasal kökenli, anlaşmayla ya da zor yoluyla tanınmış belli tutarda bir değeri olan ve "bölünebilir", başka deyişle saymaca yoluyla üzerlerine belli bir tutar, ya da bunun ast ve üst katları yazılı bulunan ve tümden mekanik bir sayım birimi işini görebilen değişim ya da ödeme aracının "bölünebilir" (= *Chartal*)[15] olduğunu söylüyoruz.

"Değişim aracı" görevini yerine getiren ödeme aracına "para" diyoruz.

Kendi yetki alanı içinde bir değişim ya da ödeme aracının ya da paranın geleneksel ya da yasal geçerliğini yürüten kuruluşa "değişim aracı kurumu", "ödeme aracı kurumu" ya da "para kurumu" diyoruz. Bunlara "iç" değişim araçları denir. Üye olmayanlarla girişilen işlemlerde kullanılan araçlara ise değişimin "dış" değişim araçları denir.

Bölünebilir olmayan değişim ya da ödeme araçları, "doğal" araçlardır. Bunların başlıca türleri şunlardır:

a) Uygulayımsal (teknik) açıdan: 1. Fiziksel yapıları gereği süs, giyim vb. türlü amaçlar için kullanılabilen araç ve gereçler olmalarına göre; 2. Tartı işlerinde kullanılıp kullanılmadıklarına göre (tartı araçları);

b) Ekonomik açıdan: 1. Asıl olarak değişim aracı olarak mı yoksa saygınlık (ona sahip olanın saygınlığı) aracı olarak mı kullanıldığına göre; 2. İç işlemlerde mi yoksa dış işlemlerde mi değişim ve ödeme aracı olarak kullanıldığına göre.

Para gibi değişim ve ödeme araçlarına, bu amaçla kullanılmaları dışında bir özel değerleri yoksa (ya da artık yoksa),

---

(15) "Chartal" terimi Alman ekonomi biliminde genellikle kullanılmamakla birlikte, Weber'in, kendisinin de aşağıda belirttiği gibi, Knapp'tan aldığı bir terimdir. İngilizcede karşılığı bulunmadığı gerekçesiyle Parsons terimi olduğu gibi kullanmıştır. (Ö.O.)

"simgesel" araçlar denir; buna karşılık değeri başka olası kullanım amaçlarından etkilenen ya da etkilenebilen değişim ve ödeme araçlarına ise "maddi" araçlar denir.

Para madensel olabileceği gibi saymaca da olabilir (kâğıt para).

Kâğıt para, her zaman, bir madensel para dizgesine uyarlanır ya da tarihsel olarak ondan kaynaklanan bir saymaca tutarı temsil eder.

Madensel para;

1. onu basan kurum, yapımında kullanılan hammaddeyi, sahibinin istediği tutarda bölünebilir "madeni para"ya dönüştürebildiği durumda, başka deyişle para basımını değişimi yapan kişilerin gereksinimi belirlediğinde, "özgür" para ya da "dolaşım parası" olarak nitelenir.

2. değerli madenin bölünebilir paraya dönüştürülüşü, bir kuruluşun yönetsel yetkisine bırakıldığı ve özellikle de ödeme gereksinimlerine göre yapıldığı durumda [sınırlı] ya da [yönetsel] para olarak adlandırılır.

3. ilke olarak "sınırlı" olmakla birlikte, basılacak madeni paranın türü ve tutarı etkin biçimde kurallara bağlanmış ise, buna da "düzenlenmiş" para denir.

Kâğıt para işini gören belgeler, "geçici" para olarak kabul edilmeleri "kesin" paraya, yani tartıya gelen ve olağan zamanlarda güvenli görünen madeni paraya ya da madeni değişim araçlarına dönüştürülme olasılığı bulunmasına bağlı ise "Dolaşım araçları" terimi ile adlandırılır. Bu değişimin madensel para ya da değerli maden biçiminde biriktirilmiş varsıllığı tümüyle güvenceye alan düzenlemeler altında yapılması durumunda, dolaşım aracına belge denir.

Bir kuruluşta değişik "doğal" değişim ya da ödeme araçları için geçerli olan ve gelenek ya da yasayla konulmuş bulunan değişim oranlarına, değiştirilme ölçütü denir.

Para çıkaran bir kuruluşun düzenlemeleriyle istenen türde ve istenen tutarda çıkarılabilen ve bir ödeme aracı olarak

kullanılan paraya "dolaşımdaki para" denir; madeni para yapımında kullanılan hammaddeye para madeni denir; değişik para maddelerinin, "kâğıt" para ya da "yönetsel" para gibi para türlerinin göreli değerlendirilişine "paranın değer ölçeği" denir; değişik madenlerden yapılmış dolaşım paraları için aynı değerlendirişe "değişim oranları" diyoruz.

Para çıkaran kuruluşların karşılıklı borç alacak hesaplarını (ödemelerde herhangi bir gecikme olmaması durumunda) dengelemeye yarayan ödeme araçlarını da "değerler arası" ödeme araçları [*intervalutarisches Zahlmittel*] olarak adlandırıyoruz.

Her yeni parasal kuruluşun temelinde, kimi ödeme araçlarının daha önce borçları temizlemede kullanılmış olduğu olgusu yatmaktadır. Yeni düzenleme ya bu ödeme araçlarını kullanmayı sürdürecek, ya da (yeni ödeme araçlarının yaratılması durumunda) ister doğal, ister tartısal, isterse bölmeli olsun, eski ödeme birimleri ile yenileri arasında bir değişim oranı kurması gerekecektir. (Bir ödeme aracı olarak paranın "tarihsel denilen tanımının" ilkesi budur. Bunun, bir değişim aracı olarak para ile mallar arasındaki değişim ilişkisini ne ölçüde etkileyeceğini burada tartışmaya olanak yoktur.)

Altını çizerek belirtelim ki buradaki amacımız bir "para kuramı" geliştirmek olmayıp, okuyucuya daha sonra sık sık kullanılacak olan kavramların elden geldiğince yalınkat tanımlarını sağlamaktır. Ayrıca her şeyden önce önem taşıyan nokta, paranın kullanımının kimi temel önemdeki toplumbilimsel sonuçlarıdır. (Bence en kabul edilmeye değer para kuramı, von Mises'in kuramıdır [*Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*, 1912]. G. F. Knapp'm "devlet kuramı" [bu konuda görece en dikkate değer çalışma] biçimsel sorunu parlak bir biçimde çözmektedir; ancak, aşağıda görüleceği gibi çok önemli para sorunları bakımından eksiktir. Burada kitabın terimbilim bakımından değerli olan, inceden inceye geliştirilmiş çabaları üzerinde durulmayacaktır.)

1. Tarihsel açıdan bakıldığında, değişim araçlarıyla ödeme araçlarının sık sık üst üste çakıştığı görülür (ama her zaman ve özellikle de ilkel koşullarda böyle değildir). Çeyiz, haraç, zorunlu armağanlar, cezalar, zarar ödentileri, vb. için kullanılan ödeme araçları, kimi durumlarda gelenek ve hukukla kesin bir biçimde ama dolaşımdaki değişim araçları göz önünde bulundurulmaksızın belirlenmiştir. Von Mises'in Para ve Değişim Aracı Kuramı'ndaki [*Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*, München 1912, 2. bsm. 1924], "devletin de ödeme araçlarını yalnızca değişim araçları olmaları dolayısıyla istediği" görüşü, yalnızca işleri mali ağırlıklı olan kuruluşlar bakımından doğrudur; kimi ödeme araçlarına sahip olmanın asıl olarak bir saygınlık göstergesi sayıldığı durumlar için ise geçerli değildir [Bu konuda H. Schurtz'un *Grundrisse einer Entstehungsgeschichte des Geldes* (Paranın Ortaya Çıkış Tarihinin Temelleri), 1898, başlıklı çalışmasına da bakınız]. "Değişim aracı" teriminin ekonomi alanına girmesine karşılık, "ödeme aracı" terimini hukuksal bir kavrama dönüştüren şey, devletçe para konusunda yasal düzenlemeler getirilmesidir.

2. Yalnızca daha sonra satılmak üzere satın alınan bir "mal" ile bir "değişim aracı" arasındaki ayrım çizgisi belirsiz gibi görünür. Gerçekte ise en ilkel toplumlarda bile birçok nesne, yalnızca "değişim aracı" işlevi görür ve bu durumları hiçbir belirsizliğe yol açmaz. Tarladaki gök ekin, burada sözü edilen anlamıyla kesin alıcı bulmayı beklemektedir; demek ki ne bir "ödeme aracı" ne de bir "değişim aracı"dır, hele para hiç değildir.

3. Resmen yürürlük sağlanmış para bulunmadığı durumda değişim aracı olarak kullanılan şey, değişimcilerin isteyerek işlemlerini uydurdukları âdetler, gelenekler ve çıkarlardır. Kimi nesnelerin değişim aracı niteliği kazanmalarına yol açan nedenler, her durumda özellikle sözkonusu olan değişim türüne bağlı olarak büyük değişiklik gösterir; ancak burada bu nedenler üzerinde durmayacağız. Her değişim aracı her türlü

değişim için zorunlu olarak geçerli olmamıştır (onu kullanan kişiler arasında bile); örneğin (kimi Avustralya oymaklarında, Ö. O.) deniz kabuğundan para, başka şeylerin alım satımında geçerli olmasına karşın, kadın ve sığır alımında kabul edilmemiştir.

4. Kimi ödeme araçları, alışılmış değişim aracı olmamakla birlikte, paranın bilinen konumuna geliş evriminde belirleyici bir etkide bulunmuşlardır. G. F. Knapp'ın belirttiği üzere, değişik borç biçimlerinin bulunması (örneğin haraç borcu, çeyiz borcu, bir kadın alımından doğan borç, krallara verilmesi gelenek olan armağan borcu ya da kralların birbirlerine karşı olan armağan borçları, diyet borcu ve daha başkaları) ve bu borçların belli kimi mallar aracılığıyla ödenmesinin (gelenekle ya da yasa kuralları ile) gerekmiş olması, sonunda (çoğunlukla yapılmış ürün olan) bu malların özel bir konum edinmeleri sonucunu doğurmuştur.

5. Terimin buradaki anlamıyla, Babil belgelerinde görülen ve belli tecimsel kuruluşların damgasını taşıyan "beşte bir miskal"ler de, değişim aracı olarak kullanıldıkları ölçüde, "para" idiler. Buna karşılık sikkeye dönüştürülmüş olmayıp tartıyla işlem gören külçe ve çubuk madenleri "para" saymak doğru olmaz: Bunlar tartı yoluyla işlem gören değişim ya da ödeme aracıydılar; ancak "tartılabilirlik", "hesaplama birimleri"nin [*Rechenhaftigkeit*] oluşum tarihinde belirleyici önemde bir yer tutmuştur. Geçiş aşamalarının (paraların ağırlıklarına göre kabul edilmesi, vb.) birçok basamaktan oluştuğu açıktır.

6. "Chartal" (bölünebilir para) terimi, Knapp tarafından *Staatliche Theorie des Geldes* adlı kitabında ortaya atılmıştır. Ona göre damga taşıyan ve alt bölümlere ayrılan, değerini de bir yasa ya da gelenek kuralından alan bütün para türleri bu kümeye girer. Devletçe alınan bir önlemin, "bölünebilir para" terimini kullanmayı neden tek başına haklı kılacağını, değeri bir gelenekle ya da zorlama yoluyla saptanmış paraların ise

neden bunun dışında tutulduğunu anlamak güçtür. Bunun gibi bu terimin yalnızca devletçe ya da bir siyasal erkin denetiminde yaptırılan paralar için (örneğin Çin'de çoğu kez böyle para olmamıştır, ortaçağlarda da ancak bir ölçüde vardı) kullanılmasına da olanak yoktur. Knapp'ın da kabul ettiği üzere, belirleyici olan tek şey, para yapımının kimi ölçülere bağlı olmasıdır. Bir ödeme aracının geçerliliği ve bir siyasal kuruluşun etki alanı içinde değişim aracı olarak kullanılması, aşağıda görüleceği üzere yasal kurallarla zorla sağlanabilir.

7. "Doğal" değişim ve ödeme araçları kimi kez bu özelliklerden birini, kimi kez öbürünü taşır; kimi kez daha çok bir kuruluşun içinde kimi kez dışında bu işlevleri görür. Bu bölümde ayrıntıya girilmeyecektir; bunun gibi paranın maddi değeri sorununu da şimdilik bir yana bırakıyoruz.

8. Ayrıca, para-fiyat ilişkisi üzerine özlü bir kuram geliştirmenin de yeri burası değildir (eğer bu konunun ekonomi toplumbiliminde bir yeri varsa). Bizim için, paranın gerçekteki kullanılışını (en önemli biçimleriyle) gözlemlemek yeterlidir; çünkü bizi ilgilendiren şey, ekonomik açıdan bakıldığında yalnızca biçimsel olan bir gerçekliğin toplumbilimsel sonuçlarıdır. Paranın hiçbir zaman yalın bir "belge"den, yalınkat bir "hesaplama birimi"nden ibaret olmadığı ve olamayacağı, çünkü her şeyden önce ne ise o olduğu, yani para olduğu önemle vurgulanmalıdır. Onun değerinin saptanışı, her zaman, (karmaşık bir biçimde de olsa), az bulunurluğu (nedret) (ya da "enflasyon" ortamında bolluğu) üzerine de kuruludur: Geçmişin olduğu kadar günümüzün olguları da bunu kanıtlamaktadır.

Toplumcu (sosyalist) bir düzen, örneğin, toplumsal olarak "yararlı" sayılan belli tutarda "emeğin" karşılığı olmak üzere, belli malları satın alma hakkı sağlayan "belge"ler çıkarabilir ve bu belgeler biriktirilebilir ya da değişimde kullanılabilir; ancak işleyişi, "takas" biçimindeki (son çözümlemede dolaylı) değişimlere uygulanan kurallara göredir.

9. Uygulayımsal (teknik) bir para madeninin parasal ve parasal olmayan kullanılışı arasındaki ilişkiler ve ekonomi için yol açtığı çok geniş kapsamlı sonuçlar, paranın Çin'deki tarihinde çok açık biçimde gözlemlenmektedir: Bu ülkede kullanılan bakır para, bu madeni çıkarma giderlerinin çok yüksek ve verimin de çok değişik düzeylerde olması nedeniyle tanıtıcı bir örnek oluşturuyor.

7. PARANIN KULLANILIŞININ BAŞLICA SONUÇLARI

Paranın kullanılışının başlıca ilk sonuçları şunlardır:

1. Tüketicilerin gereksinimlerini karşılama aracı olarak "dolaylı" denilen değişim. Para, değişime konu olan mallar karşılığında, onlardan yer, zaman, katılan kişiler ve bir de (çok önemli olarak) tutar bakımlarından ayrılmış mallar edinmeyi olanaklı kılar. Böylece son derece geniş bir değişim olanakları alanı açıldığını görüyoruz; aynı zamanda da:

2. Bir değişimden kaynaklanan yükümlülüklerin, özellikle de zarar giderici yükümlülüklerin (başka deyişle borçların) para biçiminde doğru olarak ölçülmesi olanağı;

3. "Değerin biriktirilmesi", demek ki, paranın para olarak ya da ilerdeki elverişli ekonomik değişim olanakları üzerinde denetim kurmanın bir aracı olarak her zaman ödetilebilir alacaklar biçiminde biriktirilmesi;

4. Her türlü ekonomik olanakların, artan bir ölçüde, belli para tutarlarını denetleme olanağına dönüşmesi;

5. Tüketimin niteliksel olarak bireyselleşmesi ve dolaylı bir biçimde, parayı, parasal alacakları ya da para elde etme olanaklarını denetimlerinde bulunduranlar için genişlemesi. Bu, paranın, her türlü mal ve hizmetleri elde etmek üzere sunulabilme gücü olduğunu anlatmaktadır;

6. Günümüzde yaygınlaştığı üzere, bir ekonomik birimi yönetenlerin, belli para tutarlarının kıyı (marjinal) kârları

yardımıyla öngörülebilir bir gelecekte denetleyebileceklerine inandıkları kimi olanaklar elde etmeye yönelmeleri;

7. Yukarda belirtildiği üzere değişim olanaklarının zaman, yer kişi ve konu bakımlarından artmasıyla ortaya çıkan kazanç olanaklarını elde etme yönelimi. Bütün bunlar en önemli bir öğenin sonucudur, yani:

8. Değişime konu olabilen her türlü mal ve hizmetlerin değerini parayla belirleme olanağı, başka deyişle para ekonomisi.

Biçimsel olarak değil de gerçek durum açısından bakıldığında para ekonomisi, malların değerinin, değişimin yalnızca belli bir zaman noktasında, belli bir yerde, belli kişilerle yapıldığında sağladıkları yarara göre belirlenmediğini anlatır. Tersine, malların tüketim ya da üretim açısından gelecekteki her türlü kullanılma ya da kazanç getirme olanakları az çok dizgesel bir biçimde karşılaştırılır; bu karşılaştırmaya, malların bugünkü sahibinin kullanım ve denetleme erkini satın almak isteyebilecek sınırsız sayıdaki başka kişiler bakımından sağlayabileceği olası yarar da katılır. Para ekonomisinin yaygın olduğu yerde bu, söz konusu malın pazar durumunu anlatır.

Yukarıdaki açıklamalar, yalnızca, para konusundaki en yalınkat ve en bilinen öğeleri anımsatmayı amaçlamaktadır ve üzerinde daha çok durmaya gerek yoktur. Biz burada "pazar"ın toplumbilimini yapmıyoruz (biçimsel kavramlar için bknz. Blm. 8 ve 10).[16] "Kredi" terimini, en geniş anlamıyla, şimdi sahip bulunulan herhangi türden mallar üzerindeki denetim ve kullanım haklarının, benzer hakların gelecekte sağlanacağı sözü karşılığında başkasına bırakılması anlamında kullanıyoruz. Birine kredi açmak, gelecekteki karşılığının gerçekten verileceğini ummak demektir. Bu anlamda kredinin

(16) Weber'in kuşkusuz çok daha derinleştirmek istediği böyle bir incelemenin küçük bir başlangıcını *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın Almanca basımında (Bl.II/5) buluyoruz. Ancak bu bölüm bu çeviride yer almamaktadır.

başka gelen önemi, bir ekonomik birimin, şimdi elinde bulunmayan ama gelecekte bolca bulunacak olan maddi ya da parasal değerler üzerindeki denetim ve kullanım hakkının, bir başkasının elinde bulunan ama onun tarafından şimdi kullanılmak istenmeyen değerlerin denetim ve kullanım hakkı karşılığında değişimini olanaklı kılmasıdır. Etkinliğin ussal olması durumunda, her iki ekonomik birim, bu yolla, değişimden öncesine göre daha elverişli koşullara ulaşmayı umarlar.

1. Söz konusu elverişli olanakların ekonomik olanaklar olması zorunlu değildir. Her türlü amaçlar için (yardımseverlik işleri, savaş işleri) kredi alınıp verilebilir.

2. Kredi para biçiminde verilebileceği gibi mal ve hizmet biçiminde de verilebilir; karşılığı da yine parasal olabileceği gibi mal ve hizmet biçiminde de olabilir. Ancak para biçiminde alınıp verilen krediler, bütün sonuçlarıyla birlikte, aşağıda incelenen parasal işlemlere bağımlı olacaklar demektir.

3. Kredinin bu tanımı sözcüğün günlük kullanımına da uygun düşmektedir. Sosyalist ve komünist kuruluşlar arasında da kredi alıp vermenin olanaklı olduğu, dahası, kendine yeterli [otarşik] olmayan birçok ekonomik kuruluşun bir arada bulunduğu durumlarda kaçınılmaz olduğu açıktır. Gerçi paranın hiç bulunmadığı yerlerde,[17] hesaplamalar için ussal bir temel

(17) Bu bölümde daha sonra açıkça ortaya çıkacağı gibi Weber, (Rusya'daki Bolşevik devrimin önderleri de içinde olmak üzere) birçok çağdaşı gibi, "toplumcu" (sosyalist) ve "kamulcu" (komünist) düzenleri, katı bir biçimde, paranın ve parasal çerçevelerin (parasal fiyatlar, parasal ücretler, vb.) hiç bulunmadığı düzenler olarak almıştır. Gerçekte ise bu çerçeveler, bugün de daha çözüme kavuşturulamamış birçok güçlükler eşliğinde de olsa, "kamulcu" ülkelerde, özgür pazarların nerdeyse bulunmadığı ortamlarda bile, ussal fiyatların saptanmasında kuşkusuz kullanılmıştır. Bu, söz konusu ülkelerin iç ekonomileri bakımından doğru olduğu gibi, özellikle sözü geçen komünist ülkelerin kendi aralarındaki değişim ilişkileri bakımından doğrudur (birlikte varolan "komünist örgütler"). Tartışmanın Weber'in gündeme gelen durumu için bknz.: F.A.Hayek (yay.), *Collectivist Economic Planning* (Londra, 1935); Weber'in katkısının değerlendirilişi için, s. 32 vd. (Wi.)

bulma gibi çözümü güç bir sorun çıkmaktadır. Çünkü kimi "karşılıkları gelecekte alma"nın (tartışmasız biçimde) olanaklı olması, tek başına ve özellikle uzun süreli kredilerde, yanların üzerinde anlaştıkları koşulların ussallığını hiç göstermez. Bu tür kuruluşların içinde bulundukları durum, eskiden artık ürünlerini gerek duydukları mallarla değişen hane ekonomisi birimlerinin [oiko] durumunun tıpkısıdır (bkız. ileriki sayfalar). Şu farkla ki, bugünkü durumda çok büyük yığınların çıkarları ve bunların içinde de uzun süreli olanlar söz konusudur; oysa yeterli kaynaklardan yoksun yığınlar için bugünkü tüketimin kıyı yararı özellikle yüksektir. Bu koşullar altında, ivedilikle gereksinim duyulan malların ancak elverişsiz koşullarla sağlanabilmesi olasılığı büyüktür.

4. Kredi, bugün gereğince karşılanamayan gereksinimleri gidermek amacıyla (tüketim kredisi) alınabilir. İşlemin ekonomik bakımdan ussal olması durumunda da, yine ancak kimi yararlar karşılığında verilir. Ancak (ilk tüketim kredilerinin, özellikle de ivedilik kredilerinin tarihinde) başlangıç noktası bu değildir; tersine, bu tür kredi istekleri, insanlar arasında kardeşlik ödevleri gibi ahlaki yükümlülükler bağlamında yapılmıştır (Blm. V'te komşuluk kümesini incelerken bu durumu da ele alacağız).[18]

5. Mal ya da para biçiminde ve bir yarar karşılığında verilen kredinin en genel temelinin ne olduğu çok açıktır: Mal ve hizmetlerin borç veren için gelecekteki kıyı yararı, borç alan için olduğundan daha büyüktür, çünkü (göreli bir kavram olduğunu unutmamamız gerekmekle birlikte) birinci ikinciden daha iyi donanmış durumdadır.

---

(18) Weber'in bu yollamayla neyi anlatmak istediği kesinlikle saptanamamaktadır. Eksik kalmış olan IV. bölümü bitirdikten sonra Kesim I'e bir ya da belki birkaç bölüm daha eklemek istemiş olabilir. Konunun en genel biçimde ele alınışı, parça bölük bir durumda da olsa, *Wirtschaft und Gesellschaft*'da Kesim II, Bl. 2'deyer almaktadır. (T.P.)

8. PAZAR DURUMU: PAZARIN NİTELİĞİ, ÖZGÜRLÜĞÜ VE DÜZENLENİŞİ

Herhangi bir değişim nesnesinin pazar durumu (*Marktlage*) ile anlatılmak istenen şey, bu nesnenin para karşılığında alınıp satılabilmesi konusunda, değişime katılanlarca fiyat yarışması içinde ayırt edilebilecek olanakların tümüdür.

Bir nesnenin pazarda değişim nesnesine dönüşümündeki düzenliliğe pazarlanabilirlik (*Marktgängigkeit*); yanların fiyat uğraşında ve yarışmada pazar koşullarından özerk olma ölçülerine pazarlık özgürlüğü; buna karşılık kimi olası değişim nesnelerinin pazarlanabilirliğine ya da değişim yanlarının pazarlık özgürlüğüne etkin bağlayıcı önlemlerle önemli ölçüde kısıtlama getirilmesine pazarın düzenlenmesi diyoruz.

Pazarın düzenlenmesinin nedenleri:

a) Yalnızca geleneksel olabilir: Değişime katılanlar geleneksel kurallara ya da kimi âdetlerin değişime getirdiği koşullara bağlı kalırlar;

b) Genel anlayış olabilir: Genel olarak ya da belli kimi toplumsal kümelerde, kimi kaynakların pazarlanması ya da kimi değişim nesnelerinin özgür yarışma ya da özgür fiyatlandırmaya konu edilmesi, oradaki toplumsal anlayışa aykırı gelmektedir;

c) Hukuksal olabilir: Değişime ya da özgür yarışmaya genel olarak ya da belli kümeler içinde ya da belli kimi değişim mallarıyla ilgili olarak etkin hukuksal sınırlamalar getirilmiş olabilir; bu önlemler, kimi değişim nesnelerinin pazar durumunu etkilemeye (fiyatların düzenlenmesi) ya da bu mallar üzerinde kullanım ve denetim haklarının belirli kişilerce sahiplenilmesini, edinilmesini ya da değişilmesini sınırlandırmaya yönelik olabilir (yasayla kurulan tekeller ya da ticaret özgürlüğüne getirilen yasal sınırlamalar);

d) Gönüllü davranışlar olabilir: Çıkar hesapları. Bu durumda pazar biçimsel olarak özgür görünmekle birlikte, oradaki

işlemler edimsel olarak önemli ölçüde "düzenlenmektedir". Böyle bir durum, kimi değişimcilerin, kimi kaynakları edimsel olarak yalnızca kendi ellerinde bulundurmak olanakları (tekel durumu) yoluyla, başka değişimci adayları için pazarlık özgürlüğünü gerçekte ortadan kaldırarak pazar durumunu etkileyebildiklerinde ortaya çıkar. Bunu yapmak için özellikle kendi aralarında (en sonunda ayrıca da benzer durumdaki başkalarıyla), pazarı düzenleyici anlaşmalar yapabilirler (gönüllü tekeller ve fiyat üzerinde anlaşmalar).

1. "Pazar durumu" terimini, zorunlu olmamakla birlikte, yalnız parayla yapılan değişimler için kullanmak daha uygun olur, çünkü yalnız böyle değişimler sayısal anlatıma olanak verir. Takas biçimindeki değişimler için "değişim durumları" terimi daha uygun düşmektedir. Para ekonomisinin iyice geliştiği yerlerde bile değişik malların pazarlanabilirlik ölçüsü çok değişik olmuştur ve olmaktadır. Konunun ayrıntısına burada girmeyi düşünmemekle birlikte, genel olarak belli ölçülere göre ve dizi üretimi biçiminde (büyük çapta) üretilen ve büyük tutarlarda tüketilen malların pazarlanabilirliği en yüksek, ancak seyrek olarak aranan alışılmamış mallarınki ise en düşüktür. Uzun süre kullanılabilen dayanıklı tüketim mallarının ve yine uzun ya da çok uzun süreli üretim mallarının, en başta da tarım toprakları ve ormanların pazarlanabilirliği, günlük kullanıma seslenen tüketime hazır mallarla çabucak kullanılabilen, bir kez kullanılabilen ya da çabucak verim veren üretim mallarınınkine oranla çok daha düşük olmuştur.

2. Pazara getirilen düzenlemelerin ekonomik ussallık ölçüsü, tarih içinde, yasal pazarlık özgürlüğünün artması ve pek çok malın pazarlanabilirliğinin çok büyük ölçüde genişlemesi ile birlikte gitmiştir. Pazara getirilen ilk düzenlemeler geleneksel, büyüsel, oymaksal, loncasal, askeri, toplumsal-siyasal güdülerden kaynaklanmıştı; bunlar kimi kez söz konusu topluluğun başkanlarının gereksinimleri için getirilen düzenlemelerdi; ama kesin olan bir şey varsa o da şudur: Derinlerdeki

nedenleri, kaynakları edinme ya da onlara ulaşma olanaklarını arttırma gibi ussal amaçlı çıkarlar, ama çoğu kez bu amaçla karışık olan çıkarlardı. Bu düzenlemeler, a) örneğin büyüsel, oymaksal ya da loncasal sınırlamalar (büyüsel: dokunulmazlar (tekinsiz [tabu]); oymaksal: toprak sahipliği; loncasal: soylu askerler), kimi nesneleri, fiyatları düzenleme yoluyla kesin olarak ya da geçici süreyle (örneğin tahıl) pazarın dışında tutuyordu. Başka durumlarda satış izni, malın öncelikle belli kimi kişilere, örneğin akrabalara, aynı toplumsal katmanın ya da aynı loncanın üyelerine, kentteşlere (hemşehri) önerilmesi koşuluna ya da saptanan tavan fiyatın altında (örneğin savaş zamanlarındaki fiyat düzenlemeleri) ya da tersine taban fiyatın üstünde satılması (örneğin büyücülerin, avukatların, doktorların, toplumsal konumlarının saygınlığı nedeniyle belli bir tutarın altında ücret kabul edememeleri) koşuluna bağlanıyordu. Ya da b) kimi kümelerin üyeleri (örneğin soylular, köylüler, kimi durumlarda zanaatkârlar) genellikle ticaret yapmaktan ya da belli malların ticaretini yapmaktan yasaklanıyordu. Ya da c) tüketimin düzenlenmesi yoluyla tüketicilerin pazar özgürlüğü sınırlanıyordu (örneğin lonca düzenlemeleri, savaş döneminde karneye bağlama, malların fiyatını artırma yoluyla düzenleme). Ya da d) kimi mesleklerin ya da loncaların çıkarları gereği ya da tüketime, kazanca ilişkin nedenlerle ya da toplumsal politika nedenleriyle ("loncaların besin politikası") olası yarışmacılar arasındaki yarışma özgürlüğü sınırlanıyordu. Ya da e) kimi ekonomik olanaklar siyasal erke (prens tekelleri) ya da onun ayrıcalık tanımak istediği kişilere özgüleniyordu. Pazarın düzenlenmesindeki bu beş yol içinde beşincisi en az ussal olanı, birincisi ise en ussal olanıdır; ussallıkla burada anlatmak istediğimiz şey, pazarda malların alım satımıyla ilgilenen katmanların ekonomik etkinliğini pazar durumlarına yönelten bir güçtür; öbür düzenleme türlerinin ussallığı önleyici etkileri bu iki uç arasında, en büyükten en küçüğe doğru azalarak, yer alır.

Pazara getirilen değişik düzenlemeler karşısında, pazar özgürlüğünün savunucuları, öncelikle, ister alıcı, ister satıcı niteliği ile olsun, malların olabilecek en büyük kolaylıkla akışmasında çıkarları olanlardı. Pazara getirilen gönüllü düzenlemeler, her şeyden önce ve çoğunlukla kâr arkasında olanların girişimlerinin sonucuydu. Tekelci çıkarların hizmetine konulduğunda; ya a) alınıp satılma olasılığını (tanıtıcı örneği: ticaret tekelleri), ya b) taşıma olasılıklarını (deniz ve demiryolu taşımacılık tekelleri), ya c) kimi malların yapımını (üretim tekelleri) ya da d) kredi ve akçalı destek sağlama (bankacılık ve maliye tekelleri) işini düzenlemekteydiler. Son iki tür, ekonomik etkinliğin kuruluşlarca düzenlenmesinde öbürlerine oranla daha büyük bir artışı anlatmaktadır; ama bunlar, usdışı, ilkel düzenlemelerin tersine, dizgesel bir biçimde pazar durumuna yönelik idi. Pazarın isteğe göre düzenlenişinde başlangıç noktası, kuşkusuz, temel gereksinim maddeleri üzerinde etkin bir kullanım ve denetim erki bulunanların, bu durumlarına dayanarak resmi pazar özgürlüğü ilkesini tekeller kurmak üzere kullanmaları olmuştur. Buna karşılık gönüllü tüketici kuruluşları (tüketim ve satın alım elbirlikleri), genellikle ekonomik bakımdan zayıf bireylerin işiydi; bunlar, üyelerine arttırım yapma olanağı veriyor, ama istisnalar ve dar yerel sınırlar dışında, pazarları etkin biçimde etkileyemiyordu.

9. EKONOMİK ETKİNLİĞİN BİÇİMSEL VE ÖZLÜ USSALLIĞI

Bir ekonomik etkinliğin "biçimsel ussallığı" terimi ile, onun teknik olarak hesaplanabilme olasılığı ile bu hesaplamanın gerçekten yapılma ölçüsü anlatılmak istenmektedir. Buna karşılık o etkinliğin özlü ussallığı terimi, ne genişlikte olursa olsunlar, o etkinliğin değerini ortaya koymaya yaramış olan, yarayan, yarayabilecek olan herhangi birtakım değerlendirici sayıltılardan esinlenerek, belli kimi kümelere kaynaklar sağla-

mayı amaçlayan ekonomik yönelimli bir toplumsal etkinliğe verilen önemin ölçüsünü anlatır. Bu sayıltılar çok değişik türde olabilir.

1. Bizim önerdiğimiz ve hem "toplumsallaştırma"nın (*Sozialisierung*), hem de gerek takas gerekse para ekonomisindeki ölçümün yol açtığı sorunları daha iyi ayırt etmeyi amaçlayan tanım, "ussal" teriminin bu alanda taşıdığı anlamı ortaya çıkarmaya yöneliktir.

2. Bir ekonomik etkinliği, önemli girişimleri sayısal ya da "hesaplanabilir" uslamlamalara dayalı olduğu ölçüde biçimsel olarak "ussal" sayıyoruz (şimdilik bu hesaplamaların teknik özelliğini ve para birimiyle mi yoksa takas değeri üzerinden [*Naturalschätzungen*] mi anlatılmakta olduğu konusunu göz önüne almaksızın).

3. Özlü ussallık terimi ise, birçok değişik anlamlara gelebilir. Ama tek bir genel düşünceyi anlatır: Gözlemci, hesaplamanın elverişli ve amaç bakımından ussal araçlarla yapılışıyla (tümüyle biçimsel ve [görece] açıkça tanımlanması kolay olan bu olguyla) yetinmez. Gerçekten başka gerekleri de göz önünde bulundurur: Töresel, siyasal, çıkarsal, zevke ilişkin, sınıfsal (*ständisch*) ya da eşitlikçi gerekleri; ve bunları, biçimsel olarak ne denli "ussal", başka deyişle sayılarla kesin biçimde anlatılabilir olursa olsunlar, ekonomik etkinliğe ölçüt olarak uygular ve onu değer bakımından ussallık ya da amaç bakımından özlü ussallık açılarından değerlendirir. Bu anlamda değerin ussal ölçütleri ilke olarak pek çoktur; bunlar içinde pek açık olmaksızın toplumculuktan ve kamulculuktan çıkan ve bir ölçüye değin töresel ve eşitlikçi değerlendirmeler üzerine kurulu bulunanlar, bu sınırsız türlülük içindeki kümelerden yalnızca bir tanesidir (toplumsal [*ständisch*] aşamasırası, siyasal ya da savaşkan erk olanakları ve bütün öbür bakış açıları da bu tanımdaki anlamıyla "özlü ussallığı" anlatır.) Ancak ekonomik etkinliğin sonuçlarının bu öze ilişkin ölçütlerinden bağımsız olarak, ekonomik etkinlikte bulunanların (edimci-

lerin) düşünüş biçimine (*Wirtschaftsgesinnung*) ve kullanılan ekonomik araçlara ilişkin olarak töresel, dinsel ya da güzel-duyusal (estetik) ölçütler de geliştirilebileceği unutulmamalıdır. Bu açıdan bakıldığında parasal hesaplamanın yalnızca biçimsel olan ussallığı önemsiz, dahası onu yapanların töre anlayışlarına temelden karşıt nitelikte görünebilir (günümüzdeki hesaplama tutumuna daha sözü getirmeden bile durum budur). Bizim burada neyin "biçimsel" sayılması gerektiği konusunda görüş belirtmemize olanak bulunmadığından, yalnızca neyin "biçimsel" sayıldığını gözlemlemek ve sınırlarını belirtmekle yetineceğiz. Buradaki bağlamda "özlü" kavramının kendisi de bir anlamda "biçimsel"dir; başka deyişle tümden soyut bir tür anlatıcı kavramdır.

10. PARASAL HESAPLAMANIN USSALLIĞI

Yalnızca uygulayımsal (teknik) açıdan bakıldığında para, ekonomik hesaplamanın en "yetkin" aracıdır; başka deyişle ekonomik etkinliği yönlendirmede kullanılabilecek biçimsel açıdan en ussal araçtır.

Demek ki amaç bakımından ussal bir ekonomiye özgü olan araç, paranın edimsel olarak kullanılışı değil, hesaplamaların paraya dayalı olarak yapılmasıdır. Ussal olarak uygulanması durumunda paraya dayalı hesaplama, önce;

1) varolan ya da beklenen pazar durumu bakımından üretim amacını gerçekleştirmenin tüm araçlarının değerlendirilmesini anlatır. Bu, şimdi gereksinim duyulan ya da gelecekte duyulması beklenen her şeyi olduğu gibi, etkinlikte bulunanın şimdi denetiminde bulunan, ilerde denetleyebileceği ya da başkalarının denetiminde bulunup da değişim yoluyla elde edebileceği her şeyi de içermektedir; ayrıca yitirilen ya da zarar görme ya da yok olma tehlikesinde bulunan her şeyi de, bugünkü ya da gelecekteki pazar durumuna göre her türlü kaynakları, üretim araçlarını ya da başka türden her türlü ekonomik elverişlilik durumunu da içermektedir;

2) a) ilerde yapılması düşünülen her türlü ekonomik etkinlikten beklenen ekonomik yararların ve b) bitirilmiş her etkinlikten elde edilen sonuçların yol açtığı (açacağı) parasal giderlerle parasal getirileri karşılaştırmak biçimindeki sayısal anlatım ve bir de bu hesaplara dayanılarak, olası birçok girişimin sağlayabileceği "katıksız (safi) ürün"ün karşılaştırmalı olarak incelenmesi de parasal hesaplamanın içine girer;

3) bir ekonomik birimin denetiminde bulundurduğu mal ve başka tür kaynakların tümünün, düzenli aralıklarla, belli bir dönemin başlangıcındakilerle parasal olarak karşılaştırılmasını anlatır;

4) ekonomik birimin belli bir dönem süresince elinde bulundurması olası bulunan gelirlerle giderlerin, parasal olarak ya da değeri parayla anlatılabilir mallarla (bu malların parasal karşılığını denetimi altında bulundurmakla birlikte), gerçekleşmeden önce kestirilmesi ve gerçekleştikten sonra sağlamasının yapılması (bknz: 3);

5) gereksinimleri karşılamanın, bu verilere göre (1-4), ilgili muhasebe dönemi içinde eldeki paranın kıyı yarar ilkesi gereğince istenen kaynakları elde etmek üzere kullanılması (4'e göre) yoluyla yönlendirilmesi.

Bir ekonomik birimin a) kendi gereksinimlerinin karşılanması ya da b) kendi kullanımı için gerekli malları (üretim ya da değişimi yoluyla) sürekli olarak kullanması ve edinmesine bütçe yönetimi (*Haushalt*)[19] denir. İlkenin ussal olarak uygulanması durumunda (*Rationalitätsfall*), bütçeli bir ekonomik etkinliğe girişmiş olan birey ya da küme için bütçe, belli bir dönem (bütçe dönemi) için öngörülebilir olan gereksinimlerin bekle-

---

(19) *"Haushalt"* kavramı, *"Erwerb"* kavramından ayrı olarak, Weber'in buradaki çözümlemesinin odağında yer almaktadır. Weber'in anlatmak istediği, Aristo'nun "bir evin yönetimi" ile anlatmak istediği şeydir. Söz konusu olan, kaynakların belli gereksinimler dizisine ussal olarak dağıtılmasıdır. İngilizcede yaygın olarak kullanılan en yakın karşılığı "bütçe", "bütçe yönetimi" terimidir.

nen gelirlerle karşılanmasını (işleyişi için zorunlu olan kaynaklar ya da tüketim araçları açısından) öngören bütçe planı üzerine dayalıdır.

Bir bütçenin gelirleri, 4. paragrafta belirtilen ilkeye göre yapılmış bir hesap üzerinden geçen belli bir süre içinde kullanım ve denetim altında bulunan ya da ussal bir hesaplamayla şimdi yaşanan ya da gelecekteki belli bir süre içinde denetlenip kullanılabileceğine güvenilen malların para olarak önkestirilen (tahmin edilen) değer tutarını anlatır.

Bir bütçenin (olağan durumda) sürekli biçimde ve hemen kullanmak üzere ya da gelir yaratmak üzere kullanabileceği (ve yukarda 3. nolu başlık altında açıklanan pazar olanaklarına göre değerlendirilen) malların önkestirilen toplam tutarına onun malvarlığı (*Vermögen*)[20] denir.

Tümüyle parasal bir bütçe yapma olanağı, gelir ve malvarlığının paradan oluşması ya da her an paraya dönüştürülebilecek, başka deyişle pazarlanabilirliği en yüksek olan mallardan kurulu bulunması olanağına bağlıdır.

Daha sonra inceleyeceğimiz takas ekonomisinde de (*Naturalrechnung*) "bütçe" kavramı ve (eğer ussal olarak uygulanıyorsa) bir bütçe planlaması vardır. Ama bu ekonomide, para birimiyle anlatılan "malvarlığı" da, (para birimiyle hesaplama üzerine kurulu) gelirler de yoktur.

Hesaplama, fiziksel olarak malları elde bulundurma ve (eğer edinimler [iktisaplar] yalnızca barışçıl yolla yapılıyorsa) malların ve işgücünün takas ekonomisini denetiminde bulunduran ve kendi gereksinimlerini karşılamak üzere en iyi biçimde kullanma yolunu araştıranca ("doğal" biçimleriyle) değer-

(20) Weber, *Haushalt* ve *Erwerb* ayrımına karşılık düşmek üzere *Vermögen* ve *Kapital* ayrımı yapmaktadır. Bunlar kuşkusuz bir ekonomik birimin yürütülüşündeki işlevleri açısından birbirinden ayırt edilen mülk biçimleridir. Bu anlamda *Vermögen* sözcüğü için İngilizcede bir karşılık bulunmadığından daha genel "varlık" (servet) sözcüğünü kullanmak zorunlu olmuştur. Karışıklığa yol açma sakıncası bulunan yerlerde ise "bütçe varlığı" deyimi yeğlenmiştir. (Wi.)

lendirilmesinden elde edilen somut "getiriler" üzerine dayalıdır. Söz konusu gereksinimlerin tekbiçim olduğu durumlarda, eldeki kaynakların çok sayıdaki değişik kullanım biçimlerinden her birine özgülenmesi durumlarında elde edilebilecek yararların çok kesin bir önkestirimini gerektirmiyorsa, bu kullanım biçimi görece yalınkat olup yalnızca uygulayımsal (teknik) bir sorun çıkarır. Eğer durum bundan çok değişikse, kendine yeterli yalınkat hane bile, hesaplama yoluyla (biçimsel olarak kesin) çözümü ancak sınırlı ölçüde bulunabilen ve bir ölçüde geleneksel ölçülerde yer alırken, bir ölçüde de gereksinimler ve karşılanma koşulları görece belli ve karşılaştırılması kolay ise, oldukça yeterli olan çok kaba kestirimlerde bulunan kimi sorunlarla karşılaşır. Eğer "mülkler", (değişimin bulunmadığı tüm ekonomik etkinliklerdeki gibi) değişik mallardan kurulu ise, belli bir bütçe döneminin başındaki ve sonundaki mülklerin sayılarla ve biçimsel olarak kesin anlatımlı karşılaştırması da, gelir olasılıklarının karşılaştırması gibi, ancak nitelik bakımından benzer olan mallar için olanaklıdır. Böyle bir durumun sonucu, eldeki bütün malların maddi mülklerin toplamı gibi işlem görmesi ve bunların belli bir tutarının, eldeki kaynakların uzun sürede azalması sonucunu vermeyeceğine inanıldığında, tüketime ayrılmasıdır. Ama mal edinme koşullarındaki (örneğin ürünün yitirilmesi) ya da gereksinimlerdeki her değişme, kıyı yararlılık durumlarını değiştirdiği için, yeni özgüleme (tahsis) düzenlemelerini gerektirir. Yalınkat ve gereğince anlaşılabilir durumlarda bu uyarlama önemli bir güçlük olmadan yapılabilir. Ama bunun dışında kalan bütün durumlarda bu uyarlama, gelir olasılıklarındaki her değişmenin (ilke olarak) yalnızca göreli ivedilik ölçeğinde kıyısal (marjinal) konumda bulunan ve en son parasal gelirlerle karşılanabilen gereksinimleri etkilediği para ekonomisine oranla uygulayımsal olarak daha güçtür.

Takasta hesaplama (paramal) tümden ussal bir temel üzerinden (geleneğe başvurulmaksızın) yapıldığında, parasal dü-

zende görece kolay olan kıyı yararların hesaplanması büyük güçlükler doğurur. Birinci durumda "kıyısal" sorunu daha çok emek harcayıp harcamama, duruma göre bir gereksinimin karşılanması ya da bir başkası (başkaları) uğruna gözden çıkarılması biçimini alırken, ikinci durumda ivedilik ölçeğinin yanında daha başka verileri de göz önünde bulundurmak zorunluluğu karşısında kalınmaktadır: 1. Harcanan emek de içinde düşünülmek üzere bütün edinme araçlarının değişik kullanım biçimleri ve dolayısıyla gereksinimlerin giderilmesi ile üstlenilen giderler (*Aufzwand*) arasındaki değişik (ve değişken) ilişki; başka deyişle 2. Hane sahibinin (*Haushalter*) yeni gelirler elde etmek için yapmak zorunda kalacağı çalışmaların nitelik ve kapsamı ve 3. Birbirinden değişik birden çok edinme araçlarının olası bulunduğu durumda yapılan maddi harcamaların kullanılışı. Bu düşüncelerin ussal olarak olanaklı değişik biçimlerini çözümlemek, ekonomi biliminin en önemli görevlerinden biridir; paramal temeline dayalı bütçelerin tarihin değişik dönemleri boyunca uygulamada bununla nasıl uylaştığını göstermek de ekonomi tarihinin en önemli görevlerinden biridir. Bu araştırmaların özü şu gözlemlerle anlatılabilir: a) Biçimsel ussallık ölçüsü, genellikle, kuramsal olarak ulaşılabilecek en yüksek düzey olmak şöyle dursun, görgül olarak bile olanaklı bulunanın düzeyinin çok altında kalmıştır; paramal üzerine kurulu bütçeler, çoğunlukla, zorunlu olarak geleneksel ekonomi düzeyinde kalmışlardır. b) Bunun sonucu olarak, bu bütçe türünün daha büyük örneklerinde, tam da günlük gereksinim maddelerine olan istemde ne büyük bir artış, ne de bir nitelik gelişimi bulunmadığı için, bütçe artıklarını alışılmış olmayan (özellikle sanatsal) alanlarda kullanma eğilimi belirmektedir: İşte ekonominin takas üzerine dayalı olduğu (*naturalwirtschaftlich*) çağlarda biçemli (üsluplu) sanatsal ekin (kültür) bu temel üzerinde yükselmiştir.

1. "Malvarlığı" yalnız maddi mallardan kurulu olmaz; ne denli az güvenceli olurlarsa olsunlar, isterse, alışkı, çıkar, say-

maca ya da yasadan kaynaklansınlar, her türlü kullanım ve denetim hakları da malvarlığının bir parçasıdır (örneğin bir sanayi kuruluşunun ya da zanaatkârın, bir doktorun, bir perakendecinin müşterileri onun malvarlığına girer; yeter ki, ne nedenle olursa olsun, bu işyeri "durağan" sayılabilsin: Yasayla özgülenme durumunda bu mal varlığına, yukarda I/10'da verilen tanım gereğince "mülkiyet" denilebilir).

2. Paranın edimsel olarak kullanılmadığı ya da takaslarda mal olarak ödenmesi olanağı bulunmayan eksik bölümün karşılanması gibi sınırlı ölçülerde kullanıldığı durumlarda da parasal hesaplamanın yapıldığını Eski Mısır ve Babil belgelerinde sık sık görüyoruz. Hammurabi, taşra Roması (*vulgärrömisch*) ve ortaçağ başları hukuklarında, mal olarak ödemenin bir yolu olmak üzere parasal hesaplamanın kullanılışının örneklerini bulmaktayız; bu uygulama, borcun parayla ödenebilmesi konusunda açıkça belirtilmiş bir izine dayalıdır (*in quo potuerit*: Hangi biçimde ödeyebilirse); alacağın parayla belirlenmesinde yalnız geleneksel ya da siyasal erkçe konulmuş iç fiyatlar temel alınır.

3. Bundan başka, yukarıdaki açıklamalar bilinen gözlemlere dayalı olup, az sonra inceleyeceğimiz ussal kazançlı ekonomi (*rationale Enwerbswirtschaft*) kavramından ayrı bir şey olan "ussal bütçe birimi" kavramını daha iyi ayırt edebilmek amacına yöneliktir. Yapmak istediğimiz şey, her ikisinin de ussal bir biçim alabileceğini, "gereksinim giderme"nin, en ussal uygulanış biçiminde, kazanç (*Enwerb*) getirici etkinlikten daha "ilkel" olmadığını, "malvarlığı"nın (*Vermögen*) "anamal"dan, "gelir"in "kazanç"tan zorunlu olarak daha ilkel kavramlar olmadığını göstermektir. Ancak tarihsel açıdan ve geçmişin ekonomi incelemeleri anlayışıyla bakıldığında, "bütçe birimi" ile hesaplama yapmanın önce geldiğine ve geçmişte en uzun süreyle uygulandığına kuşku yoktur.

4. Bu "bütçe birimi"ni kimin yönettiğinin önemi yoktur. Bir devletin "bütçe planı" da bir işçinin bütçesi de aynı başlık altında toplanır.

5. Bir bütçenin yönetilmesi ile kazanç getirici bir etkinlikte bulunmak birbirini dışlayan şeyler değildir. Örneğin bir tüketim elbirliğinin etkinliği (olağan durumda) bir bütçe kaygısının hizmetindedir, ama örgütleniş biçimiyle asıl amacı kâr olmayan bir kazanç getirici girişim olarak belirir. Bir bütçeyi yönetmek ve kazanç getirici bir etkinlikte bulunmak kimi kez öylesine iç içe geçer ki (geçmişte bunun çok sayıda tanıtıcı örnekleri vardır), yapılan işlemin anlamını bize yalnızca en son edim (şurada satış, burada tüketim) gösterir (küçük tarımsal işletmelerde buna özellikle sık rastlanır).

Bütçe birimi düzeyindeki (*haushaltmässige*) değişim (tüketim için takas, ürün artığının değişimi) bütçenin bir bölümüdür. (Bir prens ya da toprak beyinin) bütçesi, aşağıdaki paragraftaki anlamında kazanç getirici girişimleri içerebilir, geçmişte de her zaman böyle olmuştur. Dıştan yönetimli ve dıştan kurallı böyle "ikincil etkinlikler", büyük toprak sahiplerinin, manastırların, prensliklerin mülklerinden elde edilen orman ve tarım ürünlerini işlemeye yönelik bir dolu sanayiyi ortaya çıkarmıştır. Günümüzde kimi yerel yönetimlerin olduğu gibi kimi devletlerin de bu tür bütçe birimlerinin ekonomileri içinde birçok "işletme" yer almaktadır. Ussal olarak yönetilmeleri durumunda, bu işletmelerin yalnızca "arı (net) kazançları" bu bütçe birimlerinin gelirleri arasına katılabilir. Ayrıca, bunun tersine olarak, kazanç amaçlı işletmelerin, kendi yönetimleri altında, kölelerin ya da işçilerin geçimlerini sağlamak üzere (örneğin kimi gönenç düzenleri, konutlar, yemek olanakları gibi) türlü dış yönetimli bütçe birimleri kurabilirler. "2"deki anlamıyla arı kazançlar, bütün para maloluşları çıkarıldıktan sonra geriye kalan parasal artıklardır.

6. Burada takasa dayalı ekonomik hesaplamanın genel ekinsel gelişim bakımından önemine ilişkin olarak ancak en temel başlangıç noktaları üzerinde durulabilmiştir.

11. KAZANÇLI ETKİNLİK KAVRAMI VE TÜRLERİ ANAMALIN İŞLEVİ

"Kazanç etkinliği" (*Erwerben*),[21] mallar üzerinde yeni denetimler sağlayabilecek olanaklar elde etmek üzere bir kez, birçok kez ya da sürekli olarak girişilen etkinliğe denir. "Kazanç getirici etkinlik" (*Erwerbstätigkeit*), başka düşünceler arasında kazanç olanakları elde etmeye de yönelik olan etkinlik demektir; eğer etkinlik barışçıl araçlarla yürütülüyorsa buna ekonomik etkinlik denir; pazar durumunu değerlendirici bir etkinlik tecimsel kazanç getiren (*marktmässiges Erwerben*) etkinliktir; kazanç getirici bir ekonomik etkinlik hizmetindeki mallar ve olanaklara "üretim araçları" denir; kazançlı değişim (*Erwerbstausch*) de, bir kazanç elde etmek üzere pazar durumu gereğince yapılan ve tüketim gereksinimlerini karşılamak (bütçe birimi düzeyindeki değişimler = *haushaltmässiger Tausch*) için yapılandan farklı olan değişimdir; kazanç sağlayıcı araçların kullanım ve denetim erklerini elde etmek üzere verilen ya da alınan krediye "kazanç getirici kredi" (*Erwerbskredit*) diyoruz.

Kazançlı ekonomik etkinlik, özel bir parasal hesaplama biçimini gerektirir: Anamal muhasebesi. Anamal muhasebesi, kazanç olanaklarının ve kazançlı etkinliğin başarısının, işletmenin girişim başlangıcındaki tüm varlıklarının (mal ve para) saptanması ve girişim sonunda yine var olan ve yeni elde edilen varlıkların benzer biçimde saptanıp başlangıçtakiyle karşılaştırılması yoluyla değerlendirilip sağlamasının yapılmasıdır; sürekli olarak çalışan bir kazanç getirici örgüt söz konusu ise, bu işlem bir muhasebe dönemi için yapılır. Her iki durumda da başlangıç ve sonuçtaki varlıkların bir bilançosu

(21) Günlük dilde Erwerben teriminin en yakın karşılığı "edinim" olabilir. Ancak Weber bu terimi özel bir anlamda, Haushalten'a karşıt bir anlamda olmak üzere kullandığından, "kazanç etkinliği" terimi bu özel anlamı çok daha açık bir biçimde verebilmektedir.

çıkarılır. Anamal muhasebesi sonunda girişimin elinde kalan kazanç sağlayıcı araçların para olarak değerine anamal denir; girişimin ya da dönemin başlangıcındaki bilanço ile bitimindeki bilanço arasındaki artı ya da eksi farka kâr ya da zarar denir; bu bilançoda önkestirilen zarar olasılığına anamal çekincesi (sermaye riski) denir; anamal muhasebesi yaparak özerk biçimde yöneltilebilen etkinliğe ekonomik girişim diyoruz. Bu yöneltme, hesaplama üzerine kuruludur: Bir önceden yapılan ve girişimin olası kazanç ve yitiklerini saptamaya yönelik hesaplama, bir de etkinlik sonunda yapılan ve gerçekleşen kazanç ve yitikleri saptamaya yönelik hesaplama. Kazançlılık (*rentabilité, profitability*), en ussal biçiminde, şu iki durumdan birini anlatır: a) Belli bir dönemin girişimcinin (ya da girişimcilerin) önceden hesaplanan ve girişimci tarafından gerekli önlemleri alınmış biçimiyle bütçe birimlerinin kullanım ve denetimindeki kazancı. b) Girişim sonunda yapılan hesaplara göre edimsel olarak gerçekleştirilen biçimiyle ve kazançlılığın gelecekteki olanaklarını tehlikeye atmaksızın o işten çıkarılabilecek biçimiyle kazançlılık; bu kazanç genellikle, bilançoya başlangıçta yazılan anamalla ilişkisini kuran bir katsayı ile (bugün ise bir yüzde ile) anlatılmaktadır. Anamal muhasebesi üzerine kurulu bir girişim, kendisine açılan tecimsel olanakları kullanmaya ya da başka kazanç olanaklarını (örneğin erk ilişkilerinden doğan, vergi kesenekçiliği [iltizamı], görevlerin satın alınması gibi kazanç olanaklarını) değerlendirmeye yönelebilir. Ussal işletmelerce alınan tüm bireysel önlemler, kazançlılık olanakları açısından yapılan hesap gereğince yönlendirilir. Kazançlı bir tecimsel etkinlikte anamal muhasebesi şunları gerektirir: a) İşletmenin ürettiği mallara elverişli ve hesaplanabilir pazarlama koşulları sağlanmalıdır; başka deyişle olağan koşullar altında bu malların pazarlanabilirliği yüksek olmalıdır; b) İşletmeyi yürütme araçları, demek ki işgücü de içinde olmak üzere olası üretim girdileri, pazarda ve kesin olarak hesaplanabilir bir fiyattan elde edilebilmelidir; c) Girdi-

lerin sağlanması ve ürünlerin satılması için zorunlu olan uygulayımsal ve hukuksal koşulların yol açtığı harcamalar (taşıma, işleme, saklama [depolama] vb.) ilke olarak para birimiyle saptanabilir olmalıdır. Ekonomik etkinliğin toplumbilimsel koşulları konusundaki tüm açıklamalarımız boyunca, en uygun (optimal) "hesaplanabilirlik"in en uygun anamal muhasebesinin temeli olarak taşıdığı büyük öneme birçok kez değineceğiz. Ekonomik etkenlerin hiç de yalnızca burada söz konusu olanlarla sınırlı olmadığını, ekonomik hesaplamaların temeli olarak anamal muhasebesinin yalnızca Batı'da gelişmiş olmasının dış ve iç engellemelerden ileri geldiğini göreceğiz.

Anamal muhasebesi ve pazarlamacı girişimcinin hesapları, bir bütçe birimine özgü hesaplamalardan değişik olarak, "kıyı yararlılık" (marjinal fayda) gereğince değil, yalnızca kazançlılık gereğince yönlendirilmektedir. Kazançlılık olanakları, son çözümlemede gelirlerin durumuna ve bunlar dolayısıyla da tüketim mallarının son alıcıları için taşıdıkları kıyı yararların belirlediği para gelişine (ya da genel deyimle, onların bu tür mallara ayırabilecekleri "satınalma gücü"ne) bağlıdır. Ama uygulayım bakımından işletmelerle tüketim birimlerinin muhasebe işlemleri arasındaki ayrılık, gereksinimleri karşılama amacı ile onların yol açtığı kazanç etkinliği arasındaki ölçüdedir. Ekonomi kuramı bakımından, üretime yön veren kıyı tüketicidir. Gerçekte ise bu kuram, erk dağılımının bu durumunda, çağımız için ancak belli sınırlamalar içinde geçerli olabilir, çünkü "girişimci" tüketicinin gereksinimlerini uyandırır ve yönlendirir; yeter ki berikinin satın alma gücü bulunsun.

Bir pazar ekonomisinde her türlü ussal hesaplama biçimi ve özellikle de anamal muhasebesi, pazardaki çıkar kavgası (fiyat kavgası ve yarışma) sonunda belirlenen fiyat olanaklarına ve değişik çıkarlar arasındaki uzlaşmalara göre işler. Kazançlılığın hesaplanmasında bu olgu, en açık olarak, uygulayımsal bakımdan bugüne değin bulunabilmiş olan en yetkin

muhasebe biçiminde (çift girişli muhasebe denilen biçimde) ortaya çıkmaktadır: Gerçekten bu hesaplama biçimi, işletmenin değişik kesimleri ya da ayrı muhasebe birimleri arasında değişim işlemleri yapıldığı ve böylece, uygulayımsal olarak, değişik önlemlerin kazançlılık bakımından en iyi biçimde denetlenmesine olanak bulunduğu tasarımından yola çıkmaktadır. Demek ki en ussal biçimiyle anamal muhasebesi, insanın insana karşı kavga ettiği önsayıltısından yola çıkmaktadır. Bunun da çok özel bir başka koşulu vardır. Hiçbir ekonomik düzen "öznel gereksinim duygulan"nı doğrudan doğruya edimsel isteme, başka deyişle göz önüne alınması ve mal üretimi ile karşılanması gerekli isteme dönüştürmez. Çünkü öznel bir istemin karşılanması bir yandan göreli ivedilik ölçeğindeki yerine, öte yandan da onu gidermek için elde bulunduğu ya da bulunabileceği düşünülen mallara bağlıdır. Eğer bu istemin karşılanması için gerekli olan araçlar daha ivedi başka alanlarda kullanılacaksa, ya da hiç yoksa, ya da daha bugünden daha ivedi sayılan gelecekteki istemleri karşılamayı olanaksız kılacak ölçüde emek ve mal özverisinde bulunmayı gerektiriyorsa, bu istem karşılanamaz. Kamulcu ekonomik düzen de içinde olmak üzere, her ekonomide tüketim bakımından durum böyledir.

Anamal muhasebesi kullanılan, başka deyişle üretim araçlarının özel işletmelere özgülendiği ve böylece "mülkiyet" üzerine dayalı (bknz.: Bl. 1/10) olan her ekonomide "kazançlılık", tüketicilerin gelirlerine oranla paranın taşıdığı kıyı yarara göre ödeyebileceği ve ödemek isteyeceği fiyatlara bağlıdır. Yalnızca, bu ölçüler gereğince yeterli geliri olan tüketiciler için yapılan üretim kazançlı üretim olabilir. Eğer daha ivedi (kişisel) gereksinimler bunlardan önce gelirse ya da eğer başkalarının (herhangi bir şeye ayırdıkları) satınalma gücü daha büyükse herhangi bir gereksinim karşılanamayabilir. Pazarda insanın insanla kavgası, ussal bir parasal muhasebenin varlığı için temel önkoşul olduğundan, bu ekonomik işlemin sonucu-

nu kesinlikle belirleyecek olanlar, başkalarından daha yüksek fiyat önerebilecek ölçüde bol parası olanlarla, üretim bakımından, satışta kendisiyle yarışacak olanlardan daha düşük fiyat önerebilecek ölçüde elverişli konumda bulunanlardır; bu sonuncular, özellikle üretim için temel girdi maddeleri ya da parası bol olanlardır. Ussal bir parasal muhasebe, özellikle de gerçek fiyatların varlığını (yoksa muhasebenin uygulayımsal yönleri için genellikle kullanılan varsayımsal fiyatların değil), bir de değişim aracı olarak gerçekten aranan bir gerçek paranın (yoksa yalnızca hesap durumunu ortaya koymak amacına yarayan simgesel bir paranın değil) dolaşımda bulunmasını gerektirir.[22] Ekonomik etkinliğin böylece parayla anlatılan fiyatlara ve kazançlılığa yönelik olması şu sonuçlara yol açar: a) Değişimde bulunan yanlar arasında para ya da pazarlanabilir malların dağılımı bakımından varolan farklar, mal üretiminin alacağı yönü (eğer bu üretim kazançlı olacak çaptaki işletmelerce yapılıyor ise) belirler; çünkü yalnızca satınalma gücüyle karşılanabilen ve karşılanabilecek olan istemler giderilebilir. Ayrıca b) mal üretimi yoluyla ne tür gereksinimlerin karşılanabileceği sorusu da üretimin kazançlı oluşuna bağlı olur; kazançlılık gerçekten de biçimsel olarak ussal bir kavramdır, ama doğrudan doğruya bu yüzden de, ancak pazarda yeterli bir satın alım gücü biçiminde ortaya çıkan özlü istekleri karşılamaktadır.

"Anamal malları" (Kapitalgüter), malvarlığından ya da genellikle varlık öğelerinden farklı olarak, anamal muhasebesi temeli üzerinde yönetilen tüm malları anlatır. Anamal faizi terimi ise, her türlü borç faizlerinden farklı olarak, a) kazanç

(22) Weber bunları yazdıktan sonra, içinde bağımsız biçimde, yarışma yoluyla saptanan fiyatların bulunmadığı tam bir toplumcu ekonomide kaynakların ussal kullanımına olanak bulunup bulunmadığı sorusu üzerinde çok geniş tartışmalar olmuştur. Günümüzde bilimsel çevrelerde ağırlık taşıyan görüş, *Weber'in burada savunduğunun* tersidir. Konunun yeni bir tartışması için bknz.: B.E. Lippincott (yay.), *Economic Theory of Socialism.* Bu kitap konu üzerinde bir kaynakça da içermektedir.

sağlamak üzere kullanılan maddi araçların kestirilen en düşük olağan kazançlılığını ve b) kazanç sağlayıcı işletmelerin para ya da anamal malları edinirken ödedikleri faiz oranlarını anlatır.

Buradaki açıklamalar yalnızca genellikle bilinen şeylerin biraz özel bir biçimde sunulmasından başka bir şey değildir. Anamal muhasebesinin uygulayımsal yanları için, kimisi çok yetkin olan alışılmış muhasebe ders kitaplarına hesaplama kuramı konusunda bakılabilir (örneğin Leitner, Schär, vb.).

1. "Anamal" kavramı, burada, en uygun yöntem olmak üzere, bireysel özel işletmeyle sıkı ilişkisi içinde ve özel işletme muhasebesi uygulamalarına uygun olarak tanımlanmıştır. Bu tanım ile sözcüğün günlük kullanımı arasındaki fark, ne yazık ki tutarlılıktan yoksun olan bilimsel kullanım arasındaki farktan çok daha azdır. Bilimsel çevrelerde yeniden artan ölçüde kullanılmaya başlayan günümüz işletme muhasebesi teriminin elverişliliğini ortaya koymak için şu birkaç yalınkat soruyu sormak yeterlidir: 1) Bir anonim ortaklığın bir milyonluk kuruluş anamalı (arı değer) olması ne anlama gelir? 2) "Anamal indirimi" deyiminden ne anlamak gerekir? Ve 3) Ortaklıklar (şirketler) yasası nelerin ve ne biçimde kuruluş anamalına "katılabileceğini" saptıyorsa, durum ne olur? Bu soruların yanıtları şunlardır: a) İlk bildirim, kazançların bölüşümünün şöyle olacağını anlatır: Alacak (aktif) ve borç (pasif) arasında bir milyonu aşan fark, gerekli döküm (envanter) denetimi ve sağlaması yapılıp kayıtlara geçirildikten ve para kaynaklarının yönetmelikler gereğince değerlendirilmesi yapıldıktan sonra, "kâr" sayılabilir ve pay sahiplerine diledikleri gibi harcamaları için dağıtılabilir (ya da tek kişilik bir işletme söz konusu ise yalnız bu artı bölüm ev giderleri için kullanılabilir); b) İkinci soru, önemli tecimsel yitiklere (zarar) uğranılması durumuyla ilgili olup, kazancın dağıtılmasının belki birçok yıl sonra yeniden bir milyonu aşan bir kazancın biriktirilebileceği zamana değin ertelenmesinin zorunlu olmadığını, kazanç dağıtımına daha düşük artı değerler elde edildiğinde de olanak bulundu-

ğunu, ama bunun için "anamal indirimi" yapmanın zorunlu olduğunu, bu işlemin amacının bu olduğunu anlatır, c) "Kuruluş anamalı"nın (arı değer ya da mülkiyet) işletmeye kimi varlıklar katma yoluyla nasıl "karşılanacağını" ve nasıl "arttırılacağını" ya da "indirileceğini" düzenleyen yasa kurallarının amacı, pay satacak ve alacak olanlara, kazanç dağıtımının ussal işletme muhasebesi kurallarına göre "doğrulukla" yapılacağı güvencesini vermektir. Başka deyişle bu kazanç dağıtımı 1) uzun süreli kazançlılık sağlanacak, 2) alacaklıların güvencesine zarar verilmeyecek biçimde yapılacak demektir. "Varlık katımı"na ilişkin kuralların tümü, türlü varlıkların ödenmiş anamal olarak kabul edilebilirliği ve değerlendirilişine ilişkin kurallardır, d) Yeterince kazançlı olmamanın sonucu olarak "anamalın değişik yatırımlar" aradığını söylemek ne anlama gelir? Bu durumda ya "malvarlığı"ndan (servet) söz ediyoruzdur, çünkü "yatırım" (Anlegen), kazanç sağlayan işletmenin değil, malvarlığının yönetiminin bir yoludur. Ya da, daha seyrek olarak, bir yandan gerçek anamal mallarının, örneğin hurda ya da işe yaramaz diye satılarak bu nitelikten çıkmış olduğunu, ama öte yandan başka kullanımlar için yeniden bu niteliği kazandığını anlatıyoruz demektir, e) "Anamalın gücü" deyimiyle anlatılmak istenen nedir? Kazanç amaçlı bir işletmede anamal malları olarak kullanılabilecek üretim araçlarını ve ekonomik olanakları kullanma ve denetleme erkine sahip olanların, bu erk yardımıyla ve ekonomik etkinliklerini de anamalcı işletme muhasebesi ilkelerine göre yönlendirmeleri dolayısıyla, başkaları karşısında özel bir erk konumunda bulundukları anlatılmaktadır. Anamalın, bu ad altında olmamakla ve yalnızca muhasebe amacıyla kullanılan bir para tutarı biçiminde olmakla birlikte, kazanç sağlayıcı ussal etkinliklerin en eski örneklerinde bile bulunduğu görülmektedir. Örneğin commenda ilişkisinde bir gezici tecimciye yabancı bir pazarda satması ve kimi zaman da iç pazarda satmak üzere yerine başka kimi mallar alması için türlü mallar verilmekteydi.

Kazanç ya da yitik, gezici tecimci ile anamalı koyan girişimci arasında belli bir oranda bölüşülmekteydi; bunun için de malların para olarak değerini saptayıp bir başlangıç bir de kapanış bilançosu yapmak zorunluydu. Bu commenda (ya da societas maris) ilişkisindeki anamal, yalnızca ilgili kişiler arasındaki hesabı tutmak amacına yarayan bu parasal değerlendirmeyi temsil etmekteydi.

"Anamal pazarı" terimi neyi anlatır? Özellikle de para içinde olmak üzere kimi "mallar"ın anamal malları olarak kullanılmak üzere istenir olduğunu, kazanç yolu bu tür malları sağlamak olan işletmeler, özellikle belli tür "banka"lar bulunduğunu anlatır. Belli bir süre sonunda faizli ya da faizsiz olarak geri verme sözü üzerine para verilmesi demek olan "anamal kredisi", yalnızca kazanç sağlayıcı bir etkinlikte bulunmak üzere ödünç para alan kişi için "anamal"dır; yoksa yalnızca "borç para" olarak adlandırılır. Günlük dilde, faiz ödenen her durumda "anamal"dan söz ediliyor, çünkü genellikle faiz ana paranın yüzdesi olarak hesaplanmaktadır; yalnızca bu hesaplama işlevi nedeniyledir ki ödünç verilen ya da bir yere ayrılan paraya "anamal" diyoruz. Günlük dildeki bu kullanımın çıkış noktasının bu olduğu doğrudur (anamal= ödünç paranın "asıl" tutarı, kimilerine göre ödünç hayvan sözleşmelerinde kullanılan "belli sayıda baş hayvan" deyimindeki "capita" [baş] sözcüğünden çıkmadır; ama bu sözbilimsel görüş, hiçbir zaman kanıtlanmış değildir). Aslında bu nokta önemsizdir. Çok eskiçağlarda bile paraya dayalı hesaplamalarla ödünç mal alınıp verildiğini, faiz hesaplamasının da bu temel üzerinden yapıldığını, böylece daha sonraları olduğu gibi burada bile anamal malları ile anamal muhasebesinin ilişki içinde bulunduğunu görüyoruz. Bir kimsenin kendi bütçesini yönetimi çerçevesinde verdiği sıradan bir ödünç para, "malvarlığı"nı (Vermögen) yönetişinin bir parçası olduğundan, buna "ödünç verilen anamal" diyemeyiz. Bunun gibi, ödünç alan açısından da böyle bir "bütçesel" amaçla borçlanılmış para "anamal" sayılamaz.

Bizim "işletme" tanımımız da günlük dildeki kullanılışına uygundur; ama altını çizdiğimiz (genellikle çok doğal sayılan) olgu, bir "işletme"nin anamal muhasebesi gereklerine göre işlediğidir. Bununla belirtmek istediğimiz şey de, her kazanç sağlayıcı etkinliğin bir "işletme" olmadığı, bu terimin yalnızca (ister dev büyüklükte, isterse minicik boyutlardaki bir anamalcı işletme olsun) anamal muhasebesine göre yürütülebilecek bir etkinlik için kullanıldığıdır. Yine de, bu anamal muhasebesinin ussallık kurallarına göre yürüyüp yürümediği ve hesaplamanın ussal ilkeler üzerine dayalı olup olmadığı sorusunu bir yana bırakıyoruz. Bunun gibi "kazanç" ve "yitik" kavramları da yalnızca anamal muhasebesine dayalı işletmeler için söz konusu edilecektir. Anamal olmadan para getiren etkinlikler (yazın adamının, doktorun, avukatın, kamu görevlisinin, profesörün, hizmet görevlisinin, uygulayımcının, işçinin etkinliği) de kazançlı etkinliklerdir, ama bu durumlar için, günlük dilde de yapıldığı gibi "kazanç"tan (kâr) söz etmiyoruz. "Kazançlılık" kavramı, kazanç sağlayıcı her türlü etkinlik için kullanılabilir, yeter ki bu etkinlik muhasebe uygulayımı ilkeleri gereğince hesaplanabilsin (örneğin belli bir işçinin işe alınması, bir makinenin satın alınması, işgünündeki dinlenme saatlerinin düzenlenmesi, vb.).

Anamal faizi kavramını tanımlamak için çıkış noktası olarak herhangi bir ödünç para karşılığında sözleşilmiş olan faiz getirisini almak pek yararlı değildir. Bir köylüye tohumluk buğday ödünç verilip geri ödemenin biraz artığıyla istenmesine ya da bir aileye faiz karşılığıyla birlikte geri ödenmek üzere borç para verilmesine "anamalcı (kapitalist) işlem" demek isteyeceğimizi hiç sanmıyoruz. Etkinliğin ussal olması durumunda, alacaklının verdiğinden daha büyük bir tutar istemesi olanaklıdır, çünkü borçlusu bu parayı kullanarak ödeyeceği faizden daha büyük bir kazanç elde etmeyi bekleyecek durumdadır; başka deyişle durum, bu ödünç alma olanağı bulunmasaydı ne olacağı sorusu açısından görülmektedir. Bu-

nun gibi borç veren de bu durumun ayırdında olduğundan, bundan yararlanabilecek konumdadır: Çünkü ödünç verdiği mallar üzerindeki bugünkü denetiminin kıyı yararı, kendisine faiz artığıyla birlikte geri verileceği zamandaki kıyı yararından daha büyüktür. Bu tür işlemler, bir bütçenin ya da bir malvarlığının yönetimine girer, sermaye muhasebesi alanına değil. İvedi bir kişisel gereksinimi için tefeciden (Geldjude) ödünç para alan kişi bile sözcüğün gerçek anlamında "anamal faizi" ödememektedir; bunun gibi borç verenin aldığı karşılık da anamal faizi değildir. Yalnızca borçlanılan paranın bir karşılığıdır söz konusu olan. Borç para vermeyi meslek edinmiş kişi ise, ussal davrandığında, kendi işletme anamalına faiz hesaplatır ve "ödünç verdiği" bu paralardan gelecek karşılıklar bu kazançlılık oranını karşılayacak düzeyde değilse zarar ettiğini düşünmek zorundadır. Bu faize biz "anamal faizi" deriz; öbürü ise olağan "faiz"dir. Görüldüğü gibi terimin bizim tanımladığımız anlamında her "anamal faizi", anamal üzerinden hesaplanan faizdir, yoksa anamal için ödenen bir karşılık değildir; hep parasal değerlendirmeler üzerine ve toplumbilimsel bir olgu olan "özel" hak üzerine dayalıdır: Özel kişilerin, ister pazarda olsun isterse olmasın, üretim araçlarını kullanma ve denetleme hakkı. Bu hakkın bulunmadığı yerde ne "anamal" muhasebesi ne de "faiz" hesabı yapmaya olanak bulunamaz.

Kazançlı bir ussal işletmenin muhasebe defterindeki borç kesimine anamal için faiz yazılması, kazançlılığın en düşük (asgari) gereğidir. Anamal mallarının bu somut kullanılış biçiminin önerilebilirliği, işte bu en düşük düzeyin gerçekleşip gerçekleşmediğine göre saptanır (kuşkusuz önerilebilirlik, bu bağlamda, kazançlılık olarak anlaşılmaktadır). Bu en düşük kazançlılığın oranı, ancak yaklaşık olarak "anamal pazarındaki faiz olasılığına" bağlıdır; oysa nasıl bir değişim pazarının varlığı değişik hesaplara alacak yazma olasılığının temeli ise, faiz olasılığının varlığı da hesaplamanın bu temel üzerinden yapılmasının nedenidir. Girişimcilerin sürekli olarak anamal kredisi

için faiz ödemeyi istemeleri, anamalcı ekonominin temel olgularından biridir. Bu olguyu açıklamak için önce bir başka soruyu yanıtlamamız gerekiyor: Nasıl olur da ortalama girişimci, sermaye için faiz ödemesine karşın genellikle ve sürekli olarak kâr edeceğini umabilir ya da ortalama olarak hangi koşullarda bugünkü 100'ü gelecekteki 100+x ile değişmek ussal sayılabilir?

Ekonomi kuramı bu soruna, malların bugünkü ve gelecekteki denetiminin kıyı yararları arasındaki ilişki açısından yaklaşmaktadır. Güzel! Toplumbilimci ise, bu durumda, söz konusu varsayımsal ilişkinin, ne tür insan etkinliklerinde kendini gösterdiğini ve edimcilerin (bugünkü ve yarınki) malları böyle farklı değerlendirmenin sonuçlarını, kendi işlemlerine "faiz" biçimindeki bir ölçüt olarak nasıl aldıklarını bilmek ister. Çünkü bunun "her zaman" ve "her yerde" görüleceği hiç de kesin değildir. Gerçi kazanç amaçlı ekonomik birimlerde gerçekten de görülmektedir. Ama buradaki belirleyici etken, kazanç amaçlı girişimler ile aile ekonomilerinin (haneler) (bunlar bir yandan pazarda sunulan malları tüketmekte, bir yandan kimi üretim araçları, özellikle emek sunmaktadırlar) göreli erk durumlarıdır (Machtlage). Ancak anamalın, en düşük orandan da olsa faiz (Kapitalzins) getirmesi beklendiğindedir ki, anamalcı anlamında girişimler kurulabilir ve sürekli biçimde işletilebilir. Öyleyse, çok değişik doğrultularda gelişebilmekle birlikte, ekonomi kuramı, üretim araçlarıyla ürünlerin özel mülkiyet konusu olmasının bir sonucu olan bu erk dağılımı kullanılışının, yalnızca bu sınıf ekonomik edimcilere işlemlerini "kazanç" ölçütüne göre yürütme olanağı verdiğini söyleyebilir.

2. Bir malvarlığının yönetimi ile kazanç amaçlı bir işletme, dış görünüş bakımından birbirinin tıpkısı gibi görünebilir; ama son çözümlemede bu ikisini birbirinden ayıran şey, her birinin yaptığı ekonomik etkinliğin derinlerdeki anlamıdır: Biri malvarlığını ya da gelirleri sağlamlaştırıp artırmayı, öbürü

ise işletmenin kazançlılık durumu ile pazardaki durumunu geliştirip sağlamlaştırmayı amaçlar. Ama ne birinin ne de öbürünün en üstün yönelimi gerçekte yalnız bir doğrultuda belirlenmediği gibi belirlenemez de. Örneğin işletme sahibinin özel malvarlığı ile işletmesinin üretim araçlarını denetleme ve kullanma erkinin ve gelirleriyle kazançlarının birbirinin aynı olması durumunda, ikisi arasında en ufak bir fark bulmak güç olur. Ama her türden kişisel düşünceler bir işletme sahibini, işletmesini yürütmede, ussal işletmecilik ölçüleri açısından usdışı sayılacak bir yola yöneltebilir. Ama yine de büyük çoğunlukla özel malvarlığının kullanımı ile işletmenin yönetimi birbiriyle çakışmaz. Kimi kez işletme sahibinin kişisel borçları, büyük çaplı kaynaklara olan ivedi kişisel gereksinimleri, bir kalıt paylaşımı, vb. gibi durumlar da işletmesini yürütüşü üzerinde son derece usdışı bir etkide bulunabilir. Nitekim böyle durumlar, çoğu kez, tam da bu tür etkileri hepten önlemek amacıyla kimi önlemler alınmasına yol açmıştır (aile işletmesinin ortaklık konumuna dönüştürülmesi, vb.). Aile bütçesi ile işletmeyi birbirinden ayırma yolundaki bu eğilim, bir rastlantının sonucu değildir: Nasıl işletmenin yararları açısından işletme sahibinin kişisel mal varlığı ve bunun sürdürülmesi usdışı ise, onun gelire ilişkin çıkarları da kazançlılık açısından usdışıdır. Bir işletmenin kazançlılığına ilişkin ölçüler ile onun işçileri ya da tüketicilerinin özel çıkarlarına ilişkin ölçüler birbirini tutmaz; bunun gibi bir işletmenin denetimini ellerinde bulunduran, kişi ya da örgütlerin özel varlık ve gelirlerine ilişkin ölçüler de, uzun sürede işletmenin kazançlılığını ve pazar denetimi konumunu kalıcı biçimde en elverişli kılma (optimisation) ölçüleriyle zorunlu olarak koşut değildir (kazanç amaçlı işletme bir üretim işbirliğinin [kooperatif] elinde olduğunda, durum özellikle böyledir). Bir çağdaş işletmenin ussal olarak yönetilmedeki nesnel çıkarları ile o işletme sahibi ya da sahiplerinin kişisel çıkarları zorunlu olarak birbiriyle uyum içinde olmadıktan başka, sık sık birbirine aykı-

rı da düşerler: Bu, aile bütçesiyle işletme yönetimini birbirinden ayırmanın, denetleme ve kullanma erki sahipleri ile üretim araçları sahiplerinin aynı kişiler olduğu durumlarda da zorunlu olduğunu anlatmaktadır.

"Aile bütçesi" ile "bir işletmenin yönetimi" arasındaki kesin ayrımın terimler düzleminde de yapılması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bir özel para yatırımcısının değerli kâğıt satın alıp onların getirileriyle geçinmek istemesi bir "anamal yatırımı" değil, bir "varlık (servet) yatırımı"dır. Bir özel kişinin bir başka özel kişiye yalnızca faiz kazanmak amacıyla ödünç para vermesi, (ödünç veren açısından bakıldığında) aynı özel kişiye bir banka tarafından ödünç para verilmesinden apayrı özelliktedir; bir tüketiciye verilen ödünç para ile (işleri için) bir girişimciye verilen ödünç para, girişimci açışından bakıldığında apayrı iki şeydir: Banka bir anamal yatırımı yapmaktadır, girişimci de (ikinci varsayımda) anamal ödünç almaktadır; ama birinci durumda ödünç alan için yalnızca aile bütçesi çerçevesindeki bir borçlanma söz konusu olabilmesine karşın, ikinci durumdaki "anamal borçlanması", borç veren açısından yalnızca bir "varlık (servet) yatırımı" olabilir. Malvarlığı ile anamal, aile bütçesi ile işletme arasındaki ayrım çok önemlidir, çünkü eskiçağın ekonomik gelişimini ve o zamanki biçimiyle "anamalcı düzen"in sınırlılıklarını anlayabilmek bakımından zorunlu bir ayrımdır (Bu bağlamda, Rodbertus'un çok bilinen çalışmaları, eksiklerine ve yanlışlarına karşın yüksek değerlerini korumaktadır; bu çalışmaları K. Büchnler'in ilginç yazıları ile karşılaştırmak yararlı olur).[23]

3. Anamal muhasebesine dayalı tüm kazanç amaçlı işletmelerin, ne geçmişte ne de bugün, "iki bakımdan" pazara yö-

(23) K. Rodbertus'un, yanlış ve eksiklerine karşın bugün de önemli olan bu konuya ilişkin yazıları için bknz.: *Jahrbücherfiir Nationalökonomie und Statistik*, C. IV, V ve VII (1865 1869); bu yazılar K. Bücher'in *Industrial Evolution* (Çev.: S.M. Wickitt, N.Y. 1901) adlı yapıtındaki çok yetkin incelemesiyle karşılaştırılmalıdır. (T.P. ve Wi.)

nelik oldukları, başka deyişle tümünün üretim girdilerini pazardan satın aldığı ve ürünlerini (ya da sonul hizmetlerini) de pazarda sattığı söylenemez. Vergi kiralaması (iltizamı) ve her tür akçalı (mali) işlemler, anamal muhasebesine dayalı olarak, ama satış düşüncesi olmaksızın yapılmaktadır. Bunun ağır sonuçlarını daha sonra inceleyeceğiz. Söz konusu olan şey, pazara yönelik olmayan, ama anamal muhasebesine dayalı olan bir kâr amaçlı ekonomik etkinliktir.

4. Kolaylık olmak üzere "kazanç sağlayıcı etkinlik" (*Erwerbstätigkeit*) ile "kazanç amaçlı işletme" (*Erwerbsbetrieb*) arasında ayrım yapıyoruz. En azından sahip olmadığı malları (para ya da nesne olarak) sağlama olasılığı bulunan bir etkinlikte bulunan her insan, kazanç getirici bir çalışma yapıyor demektir. Bu bakımdan bir memur ya da işçi ile bir işletme sahibi aynı kesime girer. Sürekli olarak pazar olanaklarına göre yönlendirilen, kazanç amacıyla türlü mallar kullanan ve "özgür değişim" yoluyla ya da yukarda 3. sayılı paragrafta belirtilen işlemle olanakları değerlendirerek paraya karşılık a) kendisinin yaptığı ve istenen mallar, ya da b) hizmetler sunan bir işletmeye de "tecimsel (ticari) işletme" diyeceğiz. Bu tanımımıza göre, malvarlığının getirileriyle geçinen mal sahibi, bu varlığını en "ussal" ölçülerle yönetse bile, kazançlı bir etkinlikte bulunuyor sayılmaz.

5. Kuramsal düzlemde, sonuncu tüketicilerin kendi gelirlerine göre yapacakları kıyısal yarar (marjinal yarar) değerlendirmesinin mal üreten işletmelerin kazançlılık durumunu belirlediği ne denli açık olursa olsun, şu toplumbilimsel olguyu, açıkçası anamalcı bir ekonominin a) "yeni" gereksinimler doğurduğu ve kimi eski gereksinimleri ortadan kaldırdığı ve b) tüketici gereksinimlerinin karşılanışının biçimlerini ve kapsamını saldırgan duyuru yayınlarıyla (*aggressive Reklame*) büyük ölçüde etkilediği olgularını gözardı etmek çok yanlış olur. Gerçekte bunlar anamalcı bir ekonominin temel özelliklerindendir. Gerçi bu gibi durumlarda çoğunlukla temel önem

taşımayan gereksinimler söz konusudur. Ama beslenme ve barınma alışkanlıkları bile, anamalcı ekonomide büyük ölçüde sunu (arz) tarafından belirlenmektedir.

12. MAL MUHASEBESİ VE DOĞAL EKONOMİ

Mal üzerinden muhasebe yapılması çok değişik biçimler altında ortaya çıkabilir. Para ekonomisi terimiyle belirtilmek istenen, paranın yaygın kullanımına dayalı olan ve bu nedenle para birimleriyle anlatılan pazar koşullarına yönelmiş bulunan bir ekonomidir; doğal ekonomi (*Naturalwirtschaft*) terimi ile de para kullanımını bilmeyen bir ekonomiyi anlatmak istiyoruz: Bu ayrım bize, tarihte görülen değişik ekonomik düzenleri, "mal" ya da para biçimindeki değerleri az ya da çok gelişkin olarak kullanmalarına göre sınıflandırma olanağını vermektedir.

Ancak böyle tanımlanan doğal ekonomi kavramı pek belirli de olmayıp, çok değişik yapılar altında ortaya çıkabilir. Örneğin a) takası hiç tanımıyor olabilir ya da b) takasa başvurabilir (para kullanmaksızın).

Birinci varsayım durumunda (a), şu biçimi alabilir:

i) Tam anlamıyla kamulcu ya da elbirlikçi (kooperatif) bir bireysel ekonomik birim (parçalar düzeyinde muhasebe eşliğinde): Her iki durumda da bileşkenler bakımından özerklik ya da kendinden başkanlılık hiç bulunmayabilir: Kapalı aile ekonomisinin durumu böyledir; ya da

ii) Başka bakımlardan özerk ve kendinden başkanlı olan, ama hepsi de yetki kullanımı için ya da bir yerel kurum olarak merkezi bir örgüte mal ya da hizmet biçiminde katkılarda bulunmakla yükümlü bulunan bireysel ekonomik birimler arasındaki bir bileşim de olabilir. Buna da "ödemelerin mal ya da hizmet biçiminde yapıldığı" ekonomi diyoruz (oikos, ekonomisi sıkı sıkıya dinsel biçimde[24] örgütlenmiş siyasal küme).

---

(24) Weber'in kullandığı özel anlamda. (T.P.)

Her iki durumda da, eğer arı biçiminde ise (ve arı biçimde olması durumunda) yalnızca mal ve hizmet olarak hesaplama söz konusudur.

İkinci varsayım durumunda ise şu biçimlerde olabilir:

i.) Para kullanımı ve paraya dayalı hesaplama bulunmayan, takasa dayalı "doğal ekonomi" (arı takas ekonomisi);

ii.) Paraya dayalı hesaplamaların bir ölçüde (ara sıra ya da genellikle) bir doğal takas ekonomisi; bunun kimi belirgin örnekleri eski Doğuda görülmüştür; ama gerçekte, eskiçağlarda çok yaygındı.

Mal muhasebesi açısından yalnız her iki biçimiyle (a, i) ve (a, ii) durumları ilginçtir; burada ekonomik birim ya tümden kendine yeterlidir ya da ussal olarak düzenlenen sürekli birimlerde dinsel törenler yürütülmektedir; ve tümden toplumsallaştırılmış bir düzende çağdaş uygulayımın (teknoloji) kazanımlarının saklı tutulması durumunda bu kaçınılmaz olur.

Her mal muhasebesi, son çözümlemede tüketime, başka deyişle gereksinimlerin karşılanmasına yöneliktir. "Kazanç sağlayıcı" etkinlik niteliğindeki bir işlemin, mal ile ödeme temeli üzerinde de olanaklı olduğu açıktır. Bu, iki değişik biçimde belirebilir: a) Takasa başvurulmadan, eldeki maddi üretim araçları ve emek, malların üretilmesi ve taşınması amacıyla dizgesel biçimde kullanılır ve bu iş, bu yolla ulaşılan gereksinim giderme düzeyini bu önlemlerin alınmadığı ya da kaynakların başka yolda kullanıldığı durumla karşılaştırma biçimindeki hesaplara dayandırılır ve böylece en elverişli yolun hangisi olduğu konusunda bir yargıya varılır. Ya da b) takasa dayalı bir ekonomide, (büyük olasılıkla yinelenen) mal değişimiyle, gereksinimlerin dizgesel bir biçimde ve bu işlemin yapılmasından önceki duruma oranla daha bolca karşılanması amaçlanır. Böyle durumlarda, ancak niteliksel bakımdan birbirinin benzeri olan malların tutarları karşılaştırıldığı zamandır ki sayısal saptamalar karışıklığa yol açmadan ve herhangi bir öznel değerlendirme öğesi taşımadan yapılabilir.

Kuşkusuz ücretlerin malla, başka deyişle belli tüketim maddeleriyle (*Konsumdeputate*) ödenmesi düzeni oluşturulabilir: Özellikle Doğu'da mal olarak ödenen ücretler ve kârlar örneğinde olduğu gibi (Bunlar, tıpkı bizim hazine bonolarımız gibi değişim işlemlerine bile konu oluyorlardı). Nil vadisi buğdayları gibi çok türdeş değerde mallar söz konusu olduğunda, (Mısır'da olduğu gibi) ciro işlemleriyle depolama, sanki banknot düzenindeki[25] gümüş çubuklar söz konusu imişcesine, uygulayım bakımından aynı ölçüde olanaklıydı. Bunun gibi (burası önemlidir), bu durumda, bir üretim sürecinin uygulayımsal etkinliğini sayılarla anlatmak ve böylece onları başka tür uygulayımsal süreçlerle karşılaştırmak olanaklıdır. Bu, eğer sonul ürün aynı ise, değişik süreçlerin üretim araçlarının hem sayısı, hem de türü açısından göreli gereklerinin karşılaştırılması yoluyla yapılabilir. Ya da, eğer üretim araçları aynı ise, değişik üretim süreçlerinin sonucu olan değişik ürünler birbirleriyle karşılaştırılabilir. Kesimsel (sektörel) olarak sınırlı, ama önemli sorunlar bakımından sayısal karşılaştırmalar yapmak, her zaman değilse de çoğu kez olanaklıdır. Ama daha güç hesaplama sorunları, değişik türden üretim araçlarının, onların olası değişik kullanım biçimlerinin ve niteliksel olarak değişik sonul ürünlerinin karşılaştırılması yapılacağı zaman başlıyor.

Her anamalcı işletmenin, mal olarak muhasebe yapmayla sürekli olarak ilgilendiğine kuşku yoktur. Örneğin belli bir dokuma tezgâhı ve belli nitelikte iplik söz konusu olsun: Makinelerin verimliliği, havanın nemi, kömür tüketme oranı, yağlama gideri, vb. öbür ilgili veriler eşliğinde, işçi başına saatte ortalama üretilen ürünün ne olduğunu ve böylece de tek tek her işçinin birim süre başına ürettiği ürün tutarını belirlemektir söz konusu olan. Belli atık ürünleri ya da yan ürünleri olan sanayi kuruluşları için bu, herhangi bir parasal hesaplama

(25) "Banknot" konusunda bknz.: *General Economic History* (*Wirtschaftsgeschichte*'nin çevirisi), F.H. Knight, 1927, s. 189 vd.; "Mısır buğday güvence ödemeleri" konusunda da bknz.: aynı yapıt, s. 59. (Wi.)

yoluna başvurulmaksızın belirlenebilir ve gerçekte de böylece belirlenmektedir. Bunun gibi, belli koşullar altında, uygulayımsal anlamıyla para kullanmaksızın, işletmenin olağan olarak beklenen yıllık hammadde tüketimi, uygulayımsal üretim yetisine, yapıların ve makinelerin yıpranma süresine, kötü kullanma ya da başka türden savurganlıklar nedeniyle genellikle uğranılan zarara bakılarak hesaplanabilir. Ama mala dayalı muhasebenin "nesnel" çözümü olmayan çetin sorunları olmasına karşılık, değişik yapım işlemlerinin hammaddelerin değişik kullanım ve işleyim biçimleriyle karşılaştırılması, günümüzde çağdaş işletmelerin kazançlılık hesaplamalarıyla yapılabilmektedir. Günümüzün anamal muhasebesi temeline dayalı çağdaş işletmelerinde uygulanan biçimiyle bu hesaplamanın (görünüşte hiçbir zorunluluk olmaksızın) parasal hesaplama biçimini benimsediği doğrudur. Ama bu uygulama (hiç değilse bir ölçüye değin) rastlantı sonucu değildir. Özellikle kendini ödeme (amortisman, itfa) işlemlerinde, geleceğe ilişkin üretim kestirilerinin parasal biçimi (ki bu, denetim araçları olmadan, mal depolama ya da malla ilgili olarak alınacak herhangi başka bir önlem durumunda usdışı olur ve gerçekleştirilemez), en geniş devinim ve uyarlanma özgürlüğüyle en yüksek güvenceyi birleştirdiği için bu yol benimsenmektedir. Mala dayalı muhasebe durumunda, ayrıntılarıyla belirlenmeyen "çekinceler"in ne biçimler alacağını kestirmek güçtür. Ayrıca bir işletme her zaman, birimlerinden herhangi birinin (kullanılan girdi maddeler ve uygulayımlar açısından) usdışı (verimsiz) işleyip işlemediği, eğer varsa bunun nedenlerinin ne olduğu sorusuyla karşı karşıyadır; başka deyişle, hangi gerçek fiziksel giderlerden (anamal muhasebesi terimleriyle "maloluşlar"dan) artırım yapılabileceği ve her şeyden önce de, bunların başka yerde daha ussal olarak kullanılabilip kullanılamayacağı sorusudur söz konusu olan. Bu, muhasebe "maloluşları" (özellikle faiz yükü de içinde olarak) ve "gelirleri" arasındaki ilişkinin olgu sonrası (expost) hesaplanması

yoluyla görece kolaylıkla saptanabilir. Oysa mala dayalı hesaplamada bunu tam olarak yapmak olağanüstü güçtür ve gerçekten de ancak çok yalınkat durumlarda ve çok kaba yaklaştırmalar biçiminde uygulanabilir. (Bunun, hesaplama yöntemlerindeki uygulayımsal ilerlemelerle aşılabilecek geçici bir durum olmayıp, tersine mal üzerinden gerçekten doğru hesaplama yapmayı ilke olarak olanaksız kılan temelli sınırlılıklar olduğu düşünülebilir. Bu görüşün tartışılabileceği doğru olmakla birlikte, kuşkusuz Taylor dizgesine ve paraya başvurmaksızın bir özence ya da özenmelik [prim, bonus] düzeniyle verimliliği geliştirme olanağına dayalı gerekçelerle değil. Temel soru, örgütün hangi noktasında usdışı öğeler bulunduğu gerekçesiyle bu tür önlemleri uygulamanın verimli olacağının nasıl bilinebileceği sorusudur. İşte mal üzerinden yapılan muhasebenin güçlüklerle karşılaştığı yer, bu noktaların bulunmasıdır; oysa para üzerinden yapılan olgu sonrası hesap sağlamaları için bu güçlük söz konusu değildir.) Dıştan başkanlı ve dıştan yönetimli birimler içeren yönetimi planlı işletmelerde hesaplamaya temel olarak mal üzerinden muhasebenin alınmasındaki asıl güçlükler, hesaba geçirmede (mahsup) karşılaşılan güçlüklerdir ve bunlar böyle bir düzende yalnızca defterler üzerinde olgu sonrası yapılan kâr ya da zarar hesaplaması biçimiyle sınırlı kalmaz, kıyı yarar kuramındaki çok tartışmalı sorun biçimini alır. Mal üzerinden muhasebe düzeni üretim girdilerinin ussal ve sürekli kullanımını sağlamak için, tek tek anamal mallarına, çağdaş işletme muhasebesinde anamalın değerini belirlemede kullanılan "fiyat"ların işini görecek bir tür "değer" göstergeleri saptamak zorundadır. Oysa böyle göstergelerin nasıl saptanabileceği ve özellikle de doğrulamasının nasıl yapılabileceği ve (ekonomik yerine göre) bir üretim biriminden öbürüne değişmesi gerekip gerekmediği ya da "toplumsal yarar", başka deyişle (bugünkü ve gelecekteki) tüketim gereksinimleri açısından tüm ekonomi için tekbiçimi olması gerektiği konuları açık olmaktan çok uzaktır.

Paraya dayalı olmayan bir ekonomiyi yalnızca yeterince ağır biçimde eleştirerek uygun bir muhasebe yöntemi bulunabileceğini ya da yaratılabileceğini sanmak, hiçbir şeye yaramaz. Gerçekte sorun, her türlü "bütüncül toplumsallaştırma"nın temel sorunudur ve kesinlikle belirleyici olan bu noktada "ussal" bir plan yapmanın yolunu bulamadığımız sürece, ussal bir "planlı ekonomi" kurmaktan söz edemeyiz.

Mal üzerinden hesaplamanın güçlükleri, belli bir insan kümesinin gereksinimlerini verimli biçimde karşılama açısından, belli üretim işlevini üstlenmiş herhangi bir işletme için en ussal yerleşme yerinin neresi olduğu sorusu düşünüldüğünde daha da belirginleşir. Aynı güçlükler, takasa dayalı bir ekonomik birimin, elindeki işgücünü ve hammaddeleri en ussal biçimde kullanması açısından, kimi ürünleri başka birimlerden değişim yoluyla mı alsa, yoksa doğrudan kendisi mi üretse daha uygun olacağı saptanacağı zaman da ortaya çıkmaktadır. Sanayide kuruluş yerine ilişkin ölçütlerin "doğal" verilerden çıktığı ve en yalınkat ilkelerinin parasal olmayan terimlerle anlatıma kavuşturulabildiği doğrudur (bu noktada bknz.: Alfred Weber, *Grundriss der Sozialökonomik*, Bl. VI; İngilizce çevirisi: *The Theory of Location*, Chicago, 1929). Ancak, mal üzerinden hesaplama durumunda, özel yerinin ilgili koşulları açısından bakıldığında, somut olarak, bir üretim biriminin ne üretirse ussal olacağının belirlenmesi, özel bir hammaddenin bulunması türünden kimi doğal koşulların çözümü, getirdiği sınırlı durumlar bir yana bırakılırsa, ancak çok kaba kestirmeler biçiminde olanaklıdır. Oysa paraya dayalı hesaplamada, çok sayıda bilinmeyenler bulunabilmesine karşın, bu sorun her zaman ilke olarak kesin bir çözüme kavuşturulabilmektedir. Bir de, tümden değişik bir konu olmak üzere, kimi koşullarda eşit ölçüde karşılanabilir olan değişik gereksinimlerin karşılaştırmalı önemini (başka deyişle her birine olan istemi [*Begehrtheit*]) saptama sorunu vardır. Bu sorun, son çözümlemede, en azından kimi sonuçları bakımından, bir üretim biri-

minin hesaplamalarının her durumunda, söz konusu olmaktadır. Paraya dayalı muhasebe durumunda bu sorun, kazançlılık konusunu ve dolayısıyla kazanç amaçlı işletmelerin üretim yönetimini, belirleyici olacak ölçüde etkilemektedir. Oysa hesaplamanın yalnızca mal üzerinden yapıldığı durumda, aynı sorun, ilke olarak ancak şu iki yoldan biriyle çözümlenebilir: Ya geleneğe uyulur, ya da tüketim kalıbını herhangi bir şeye dayandırıp zorla kabul ettiren bir gönlünce (keyfi), baskıcı düzenleme ile çözülür. Bu son yola başvurulduğunda bile, bir ekonomik birimin toplam üretiminde değişik üretim öğelerinin ve değişik yürütme kararlarının katkı payını belirleme sorunu, günümüzde para üzerinden yapılan kazançlılık hesaplamalarında başarılana benzer bir çözüme kavuşturulamaz. Bu konudaki en büyük güçlükler ise, günümüzün öylesine tanıtıcı özelliği olmuş bulunan yığın istemini karşılayacak yığın üretimi dolayısıyla çıkmaktadır.

1. Mal üzerinden muhasebe konusu, yakın yıllarda, "toplumsallaştırma" (sosyalizasyon) eğilimleriyle bağlantılı olarak Dr. Otto Neurath'ın[26] birçok yayınında özellikle derinlemesine bir biçimde ele alınmıştır. Bu sorun, tam toplumsallaştırma üzerine yapılan her tartışmanın merkez sorunudur; başka deyişle, gerçek fiyatların ortadan kalkmasına yol açacak olan bir sorundur. Ancak belirtmek uygun olur ki, ussal bir çözüm

---

(26) Otto Neurath, *Bayerische Sozialisierungserfahrungen*, Vienna 1920; id., Vollsozialisierung. Von der nächsten und übernächsten Zukunft, vol. 15; Jena, 1920) ve orada verilen kaynakça. Sırası gelmişken belirtelim ki Neurath ekonomik toplumsallaştırmadan yana yazılar yazmak ve kamuoyu oluşturmaya çalışmakla kalmamış, Bavyera devrim yönetiminin 1919 baharındaki Räterepublik (ya da Sovyet) döneminde toplumsallaştırma planlarını uygulamakla görevli kuruluş olan Bavyera Zentralwirtschaftsamt'ının kısa süreyle yöneticiliğini de yapmıştır; kendisi devrimin bastırılması üzerine yargılanıyorken, Weber ondan yana tanıklıkta bulunmuştur. Bkınz.: *Revolution in Bavaria* (Princeton 1965), s. 293-305; Marianne Weber, *Max Weber* (Tübingen 1926), s. 673, 676; Ernst Niekisch, *Gewagtes Leben* (Köln 1958), s. 53-57. (Wi.)

sağlanamaması olgusu, yalnızca bu tür bir toplumculuğu yürürlüğe koymak uğruna, ekonomik olanlar da içinde, ne gibi özverilere katlanmak zorunda kalınacağını gösterir; yoksa uygulayımsal gerekçeler üzerine değil de, düşünyapısal toplumculuk (*Gesinnungs Sozialismus*) türü devinimlerin pek çoğu gibi ahlak ulamları ya da başka türden saltık değerler temeline dayalı olduğundan, bu konu böyle bir programın haklılığı sorununa hiç değinmemektedir. Bu ulam ya da değerleri "yadsımak", bilimin kapsamı içinde değildir. Oysa arı uygulayım açısından bakıldığında, belli bir alanda belli bir nüfus yoğunluğunu sürdürmeye ancak kesin hesaplamalar temeli üzerinde olanak bulunduğu göz önünde bulundurulmak gerekir. Eğer bu doğru ise, bir "gerçek fiyatlar dizgesi"ni kurup sürdürme zorunluluğu toplumsallaştırma ölçüsüne bir sınır getirir demektir. Ancak bunu tartışmanın yeri burası değildir. Yine de şu kadarı söylenebilir ki, eğer varsa, "toplumculuk" ile "toplumsal düzeltim" arasındaki ayrımın bu terimlerle yapılması gerekir.

2. Tek tek işletmelerin ya da onların büyük bölümünün ya da tümünün yalnızca para üzerinden yaptığı hesapların, daha açıkçası parasal olarak değerlendirilen malların devinimine ilişkin en tam sayısal bilgilerin bile, belli bir insan kümesinin son çözümlemede kesinlikle gereksinim duyduğu şeyleri, açık deyimiyle tüketim nesnelerini ne ölçüde elde edebildikleri üzerine en küçük bilgi vermeyeceği kuşkusuz çok açık bir gerçektir; bunun gibi, "ulusal varlık"ın (servet) çok tartışmalı olan paraya dayalı kestirimlerinin ancak akçalı değerlendirmelere temel sağlamak bakımından bir değer taşıdığı (başka deyişle yalnızca vergilendirilen varlıkları ilgilendirdiği) de doğrudur. Aynı şey parasal olarak saptanan ve yine halkın tüketim malları bulup bulamadığı konusunda bize herhangi bir bilgi vermeyen sayılamalar (istatistik) bakımından da geçerlidir. Ama burada bile gerçek gönenci, maddi ussallık terimleriyle saptamaya olanak yoktur. Ayrıca, Roma'nın Campagna'larındaki

genişlemesine tarım durumu için Sismondi ve Sombart'ın[27] kesin biçimde göstermiş oldukları gibi, tüm ilgililer için var olan doyurucu kazançlılık, birçok durumda, belli bir nüfusun tüketim gereksinimlerini karşılamada üretim kaynaklarının en uygun (optimal) biçimde kullanılmasıyla hiç de ilgili değildir. Mülk edinme biçimi (özellikle toprakta; en azından bu noktada F. Oppenheimer'a[28] hak vermek gerekir), üretim kaynaklarının uygulayımsal olarak en uygun kullanımını geliştirmeyi sürekli biçimde engelleyebilecek olan türlü kira ve kazanç istemlerine yol açmaktadır (ancak bu özelliğin hiç de yalnızca anamalcı ekonomiye özgü olmadığını belirtmeliyiz). Özellikle çok tartışılan bir konu olan kazançlılık için üretimin sınırlandırılması, ortaçağ ekonomilerinde çok yaygındı ve günümüzde de işçi devinimi benzer sonuçlar verebilecek bir erk konumuna gelmektedir. Ancak günümüz anamalcı ekonomisinde bu olgunun bulunduğunda kuşku yoktur. Para devinimleri ya da kestirimlerine ilişkin sayılamaların varlığı, kimi giriş kitaplarında öne sürüldüğü gibi, nesnel ürünlere ilişkin sayılamaların gelişmesini önlemiş değildir (varolan sayılamalar, ülküsel ölçütler açısından ne denli eleştirilebilse de). Sayılamalarımızın onda dokuzundan çoğu parasal değil, tersine nesnel ürünlere ilişkin sayılamalardır. Bütün bir kuşak iktisatçıların emeği, hemen tümüyle, ekonomik etkinliğin kazançlılığa yöneliminin, nüfusun gerçek ürünlere gereksiniminin karşılanması açısından eleştirisine gitmiştir denilebilir (*Kathedersozialismus* denilen Alman "Kürsü Toplumculuğu" akımının bütün çalışmaları, son çözümlemede ve bilinçli olarak, bu konuyla ilgili

---

(27) J.C.L. Simonde de Sismondi, Essay X ("De la condition des cultivateurs dans la campagne de Rome"), Etudes sur l'Economie Politique, c. II (Paris 1838); W. Sombart, Die Römische Campagna. Eine Sozialökonomische Studie (*Leipzig* 1888). (Wi.)

(28) Yaşamının bir bölümünde Henry George devriminde yer almış olan Oppenheimer, anamalcılığın derinlerdeki temelini toprağın sahiplenilmesinde görüyordu; kendisi de "özgür toprak" devriminin kurucusuydu. (Wi.)

olmuştur): Gerçi bu akım yargılama ölçütü olarak "bütüncül toplumsallaştırma"yı değil, bir toplumsal politika düzeltimini, başka deyişle mal üzerinden hesaplamaya dayalı (= paranın bulunmadığı) bir ekonominin tersine, gerçek fiyatların sürekli olarak varlığına dayalı bir politikayı almıştır; çünkü bunun, büyük ölçekli ekonomilerde (günümüzde ve her zaman) gerçekleştirilebilir tek yol olduğunu düşünmüştür. Bunun bir yarım önlemden öteye gitmediği kuşkusuz düşünülebilir; ama özünde anlamsız değildir. Takasa dayalı bir ekonominin sorunları, özellikle de mal üzerinden hesaplamalarda ussallığı sağlama sorunu üzerinde gereğince durulmamış olduğu doğrudur; bugüne değin yapılmış olan incelemeler konuya tarihsel açıdan bakmışlardır, günümüz olanakları açısından değil. Savaş ekonomisi ve savaş sonrası uyarlanma sorununu güncel ve yakıcı bir sorun olarak ön sıraya çıkaran, tarihteki her savaş gibi, Dünya Savaşı olmuştur. (Otto Neurath'ın değerli katkılarından biri, hem ilkede hem de ayrıntılarda birçok eleştirilere açık olmakla birlikte, konuyu özünden kavrayan ve bu yoldaki ilk girişimlerden biri olan çözümlemesidir. "Mesleğin" [İktisatçıların, Ö.O.] Onun çalışmalarına pek az ilgi göstermiş olması şaşırtıcı değildir, çünkü günümüze değin bize ancak, derinlemesine çözümlemelere temel yapılması güç, çok geniş kapsamlı uyarıcı önermelerde bulunabilmiştir. Gerçek sorun, Neurath'ın [bugüne değin yaptığı] yayınların noktayı bıraktığı yerde başlıyor.)

3. Bir ekonomik düzenin özdeksel ussallığını değerlendirmede savaş ekonomisinin başarı ve yöntemlerinden yararlanırken çok sakınımlı olmak gerekir. Savaş sırasında tüm ekonomi bir tek açık amaca yöneltilmektedir ve yönetim, barış döneminde (uyruklar baskıcı bir devletin "köleleri" olmadıkça) kendisine tanınmayacak yetkiler kullanabilmektedir. Ayrıca böyle bir ekonomi batmaya eğilimlidir, çünkü kısa süreli amaçlarının ivediliği, savaş sonrası ekonomisine ilişkin tüm düşünceleri gölgelemektedir. Ekonomik düzlemde bol hammaddeleri ve özellikle de işgücünü pek göz önüne almaksızın,

uygulayımsal olarak kesin sonuç veren hesaplarla yetinmektedir. Başka deyişle hesaplar, asıl olarak (ama tümden değil) uygulayımsal bir özelliktedir; ekonomik özellik taşıdıklarında, başka deyişle yalnızca ulaşılmak istenen bir tek amaç için kullanılacak araçları değil, değişik amaç seçeneklerini de göz önünde bulundurduklarında, (parasal hesaplama açısından) kıyı yararlılık ilkesine dayalı oldukça ilkel düşünceler ve değerlendirmeler yapmakla yetinir; bu nedenle "bütçe" hesapları kümesine girer ve seçilen işgücüyle hammaddelerin ussal kullanımını sağlayacak hiçbir şey getirmez. Bundan dolayı savaş zamanı ekonomisi ile savaş sonrası uyarlanma gereklerinden çıkan dersler, ekonomik biçimlerin ne ölçüde birbirinden değişik olabileceklerini ortaya koyma bakımından ne denli aydınlatıcı olursa olsun, mal üzerinden yapılan bu hesaplamalara dayanarak bu derslerin barış ekonomisi için de her zaman yararlı olacağı sonucunu çıkarmak çok tehlikelidir.

Şu noktalar üzerinde kolaylıkla anlaşılabilir: a) Pazar fiyatı bulunmayan üretim girdileriyle ilgili olarak görünce varsayımlar yapmak paraya dayalı muhasebede de zorunludur (özellikle tarımsal muhasebe alanında bu durumla çok sık karşılaşılır). b) Aynı saptama, daha küçük bir ölçüde de olsa, özellikle karmaşık bir işletmenin değişik dallarına "genel giderler"in dağıtılışı için de yapılabilir. c) Her türlü kartelleşme, pazar koşulları açısından en ussal olanı bile, anamal muhasebesi temeli üzerinden hesap yapmaya olan özeni hemen azaltır, çünkü zorunluluk kalmayınca duyarlı hesaplar da yapılmaz. Oysa mal üzerinden hesaplama yapılması durumunda, (a) durumu her alanda görülür; (b) durumu, "anamal muhasebesi" kavramının kesin biçimde hesaplanmasını zorunlu kıldığı "genel giderler"in hesaplanmasını sürgit olanaksız kılar; (c) durumu, paraya dayalı olmayan bir ekonomide her türlü açık ve kesin hesaplamaya olan çağrıyı ortadan kaldırır ve yerine etkinliği kuşkulu, yapay kimi (yukarda belirtilen) araçlar kor. Ekonominin özel kesiminde gerçekte asıl olarak muhasebeyle ilgili olan çok geniş sayıdaki çalışanları genel bir

Sayılama Kurumuna dönüştürerek bugünkü parasal muhasebe düzeninin yerine mal üzerinden yapılan sayılamasal bir muhasebenin konulması önerilmiştir. Bu düşünce, yalnız "sayılama" ile "işletme muhasebesi"nin her birinin arkasındaki güdülerin değil, bunların işlevlerinin de çok köklü biçimde farklı olduğunu göremiyor. Oysa bunlar arasındaki fark, tam da bürokrat ile girişimci arasındaki fark gibidir.

4. Mal üzerinden hesaplama da para üzerinden yapılan kadar ussal bir uygulayımdır. Ama bunlar hiç de tüm ekonomik etkinlik alanını kapsamamaktadır. Bunların dışında ekonomik amaç ve ölçülerle yürütülen, ama hesaplamayı bilmeyen etkinlik türü de vardır. Bu etkinlik türü geleneklere ya da duygusal tepkelere (reflekslere) dayalı olabilir. İnsanların her türden besin arayışı, daha ilkel biçimlerinde, tümüyle içgüdünün yönetimindeki hayvanınkine benzer. Bunun gibi dinsel inanç, savaşımsı tutkular, kişisel bağlılıklar ve benzeri yönelimlerin denetimindeki ekonomik etkinlikler de, bu güdüler tümden bilinçli olsa da, çok düşük düzeyde bir ussal hesaplamaya dayalıdır. "Kardeşler arasında" (ister kan, ister lonca, isterse din kardeşliği olsun) alışveriş olmaz; aile içinde, arkadaşlar ya da usta-tilmiz arasında hesap kitap olmaz; olsa olsa, sıkıntı durumlarında çok esnek bir tayına bağlama yoluna başvurulur ki, bunlar hesaplama yapmanın küçük başlangıçlarıdır. İlkel aile kamulculuğuna hesaplamanın yavaş yavaş nasıl girdiğini II. Bölümün V. Kesiminde inceleyeceğiz.[29] Para her zaman hesaplamanın büyük bir özendiricisi olmuştur ve mal üzerinden hesaplamanın doğasındaki uygulanabilirlik düzeyine hiç ulaşamamış olmasının nedeni de budur (bu noktada O. Neurath'a hak vermek gerekir).

---

(29) Weber'in burada sözünü ettiği bölüm bu çeviriye alınmamıştır. Yapıt O'nun ölümünden sonra son biçimini alıp yayımlandığından, Bölüm V diye bir şey yoktur. Öyle görünüyor ki bu yollama bir ölçüde Almanca metnin Bl.II/ 2, s. 194 vd.'ndaki açıklamalara yapılmaktadır. Konunun yapmak istediği tam açıklamasını herhalde hiç yazamamıştır.

Yayın sırasında, *Archiv für Sozialwissenschaft*, C XLVII, s. 86 vd.'da Ludwig von Mises'in bu konu üzerine bir incelemesi (*"Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen"*) yayınlandı. Bunu aynı yazarın *Die Gemeinschaft*, 2. basım, 1932, s. 91 vd (2. bölüm) ve eki (s. 480 vd) ile karşılaştırınız.[30]

13. PARA EKONOMİSİNDE BİÇİMSEL USSALLIĞIN TEMEL KOŞULLARI

Görüldüğü üzere paraya dayalı hesaplamanın biçimsel ussallığı, oldukça özel kimi temel koşulların varlığına bağlıdır. Bu koşullar içinde bizi toplumbilimsel açıdan özellikle ilgilendirenler şunlardır:

1. En azından göreceli olarak özerk olan ekonomik birimlerin pazar için giriştikleri savaşım parayla anlatılan fiyatlar, çıkar çatışmalarının ve uzlaşmaların sonunda oluşmaktadır; başka deyişle savaşım yanlarının birbirleri karşısındaki göreli erk durumlarının sonucudur. "Para", *insanın insana karşı* savaşımıyla belirlenen fiyatların bu özel niteliği ortadan kaldırılmadan isteğe göre değiştirilebilecek, "her gereği karşılamada kullanılabilecek bir belgit (senet)" değildir; asıl olarak bir savaşım aracıdır ve fiyatlar da bu savaşımın anlatım biçimidir; "hesaplama aracı" olma özelliği, yalnızca bu çıkar çatışmasındaki göreli başarı olasılığını sayısal biçimde kestirebilme [*Schättzungsausdruck*] dolayısıyladır.

2. Paraya dayalı hesaplama, ekonomik etkinliği hesap üzerine yönlendirme aracı olarak en yüksek ussallık düzeyine, *anamal* muhasebesi biçiminde kullanıldığında ulaşır; yeter ki olanak bulunan en geniş pazar özgürlüğünün temel koşulu sağlansın: Başka deyişle hem zora dayalı olarak kurulan ve ekonomik olarak ussallığa aykırı bulunan tekeller, hem de gönüllü olarak kurulan ve ekonomik açıdan ussal olan (pazar

(30) İngilizce çevirisi için bkrz.: F. A. Hayek (Yay.), *Collectivist Economic Planning* (London 1935). (Wi.)

olanaklarına göre yönlendirilen tekeller) bulunmasın. Böyle bir durumda gerçekleşecek olan satış için yarışma, özellikle satışı örgütlemede ve (sözcüğün en geniş anlamında tanıtmada yarışma) yarışmasız bir ekonomide (planlı ekonomi ya da saltık ussal tekel durumunda) gerek duyulmayan giderlere yol açar. Katı bir anamal muhasebesi, bundan başka, bir toplumsal olay olan "işyeri sıkıdüzeniyle (disiplin)" ve üretim araçlarının belli bir biçimde özgülenmesiyle, başka deyişle bir "egemenlik ilişkisi düzeni"yle [*Herrschaftsverhältnis*] yakından ilgilidir.[31]

3. Kazanç amaçlı işletmelerin anamal muhasebesi aracılığıyla mal üretmelerini düzenleyen şey, asıl olarak, gelişigüzel "istem" değil, yalnızca "etkin istem"[32] [*kaufkräftiger Begeher*]-dir. Görüldüğü gibi ne üretileceğini belirleyen şey, belli bir varsıllık dağılımı ortamında, belli bir malı almaya hem eğilimi olan, hem de satınalma gücü bulunan gelir kümesindeki kıyı yararlık yapısıdır. Anamal muhasebesinin en yetkin biçimindeki ussallığının her türlü ağırlıklı konuta (postüla'ya) karşı gösterdiği saltık ilgisizlik eşliğinde, (pazarın gerçekten tam anlamıyla özgür olması durumunda) paraya dayalı ekonomik hesaplamanın doğasında bulunan bu koşullar, söz konusu ussallığın ilke olarak sınırını koymaktadır. Demek ki bu ussallık yalnızca biçimsel niteliktedir. Biçimsel ussallık ile, (ölçütü ne olursa olsun) özde ussallık, ilke olarak her zaman, her durumda birbirinden ayrı şeylerdir (çok yapay birçok varsayımlar altında, bütün görgül durumlarda birbiriyle çakışsalar bile). Çünkü paraya dayalı hesaplamanın biçimsel ussallığı doğal malların gerçekteki dağılımı konusunda bize hiçbir bilgi sağlamamaktadır. Her zaman için bunun ayrıca incelenmesi gerekir. Verimliliğin ölçütü, en büyük sayıda bir nüfusun gereksinimlerini belli bir yaşam düzeyinin altına düşmeyecek biçimde sağlamak ise, son birkaç onyılın deneyimleri, biçimsel ussal-

(31) Bknz.: 16/2, s. 191. (T.P.)

(32) Gerekli satın alma gücüne dayalı olma anlamında "etkin". (T.P.).

lık ile özde ussallığın, bu koşullarda, görece sık sık birbiriyle çakıştığını göstermektedir; bunun nedenleri de, parasal hesaplamaya elverişli tek tür olan ekonomik yönelimli toplumsal etkinlik türünün harekete geçirdiği özendiricilerin nitèliğidir. Ama biçimsel ussallığın, gelirlerin dağılımına ilişkin bir çözümlemeyle birlikte gitmedikçe, isteklerin gerçekte ne ölçüde karşılandığı konusunda bize hiçbir şey söylemediği de aynı ölçüde doğrudur.[33]

14. PAZAR EKONOMİSİ VE PLANLI EKONOMİ

"Pazar ekonomisi koşullarında gereksinimlerin giderilmesi" [*Verkehrwirtschaftliche Bedarfsdeckung*] deyimi ile, toplumsallaşmış [*vergesellschaftete*] gereksinimlerin kişisel çıkar çekişmeleri eşliğinde ve dayanışma durumunda da yine değişim süreci eşliğinde karşılanması anlatılmak gerekir. "Gereksinimlerin planlı olarak karşılanması" [*planwirtschaftlich*] terimi ise gereksinimlerin, bir toplumsal küme içindeki gönüllü ya da zorlama sonucu olan düzene dizgesel biçimde yönelmiş bulunan ekonomik etkinliklerce karşılanmasını anlatır.

Gereksinimlerin pazar ekonomisi koşullarında karşılanması, olağan durumda ve ussallığın ölçüsüyle de orantılı olarak, paraya dayalı hesaplamaları gerektirir; anamal muhasebesi kullanıldığı durumda ise, aile bütçesi ile işletmenin ekonomik olarak birbirinden ayrılması gereklidir. Planlı ekonomi yoluyla

---

(33) Weber bu bölümde, eleştirici ekonomi kuramcıları arasında genellikle kabul gören bir şeyi, biraz da yoğun bir katılımla söylüyor görünüyor. En büyük doyum görüşü aynı şeyi daha yalın bir biçimde söylemektedir. Bu görüş, Weber'in deyişiyle, biçimsel ve gerçek ussallığın hangi koşullarda bir arada gerçekleşeceğini anlatmaktadır. Belli tür varsıllık eşitsizliklerinin bulunmamasının da bu koşullardan biri olduğu genellikle kabul edilmektedir. Sorunu en iyi ortaya koyanlardan biri, The *Ethics of Competition* adlı yapıtın yazarı F.H. Knight'tır. Ancak Weber için biçimsel ve gerçek ussallık arasındaki ilişkiler sorunu, daha geniş kapsamlıdır. (T.P.)

gereksinimlerin giderilmesi ise, türü ve ölçüsü planlamanın genişliğine bağlı olmak üzere, ekonomik etkinliğin gerçek yöneliminin asıl temeli olan mal üzerinden hesaplamayla olur; ama resmi düzlemde bu etkinlik, her durumda varlığı zorunlu olan bir yönetim kurmayının yönergelerine göre olur. Bir pazar ekonomisinde bireysel birimler özyönetimli olup etkinliklerini özerk biçimde yürütürler. Hane birimlerinin etkinliklerine yön veren temel, eldeki paranın ve beklenen parasal gelirlerin kıyı yararlılığıdır; düzenli olmayan kazançlar [*Gelegenheitserwerben*] için bu temel, pazarın sunduğu fırsatlar, kazanç amaçlı işletmeler için ise sermaye muhasebesidir. Planlı bir ekonomide bütün ekonomik etkinlikler (gerçekten planlama yapıldığı ölçüde), dar anlamda aile bütçesi ölçüleriyle, kimi etkinlik biçimlerini buyurup başka kimilerini yasaklayan ve bir ödüller cezalar dizgesi kuran dıştan yönetimle yönlendirilir. Planlı ekonomi, kişisel çıkar özendiricisi olmak üzere ek gelir söz verme yoluna gittiğinde bile, böylece ödüllendirilerek etkinliğin türü ve yönü yine asıl olarak dış yönetimce belirlenir. Aynı şey pazar ekonomisi için de geçerli olabilir, ama biçimsel bir gönüllülük temeline dayalı olarak. Gerçekten varsıllığın, özellikle de anamal mallarının eşitsiz dağıldığı durumda, bunlardan yoksun olanlar, pazarda sunabildikleri şeye herhangi bir karşılık alabilmek için başkalarının buyruğuna bağımlıdırlar: Ya varlıklı bir hane sahibinin buyruğuna ya da anamal sahiplerinin ve onların görevlilerinin anamal muhasebesi gereklerine göre belirlenen kararlarına. Tam anlamıyla anamalcı bir ekonomide, tüm işçi sınıfının yazgısı budur.

Pazar ekonomisi koşullarında ekonomik etkinliğin güdüsel belirleyicileri şunlardır: A) Varsıl olmayanlar için: (a) Hem kendilerinin hem de eşleri, çocukları ve kimi kez bakmak durumunda bulundukları yakınlarının geçimlerini sağlayamama tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaları; (b) ekonomik bakımdan kazanç getirici çalışmayı (değişik ölçülerde) yaşam biçimi olarak benimsemeleri. Varsıllıkları ya da yine varsıllığın sağladığı mesleki eğitimleri nedeniyle ayrıcalıklı konumda olanlar

için: (a) Kazançlı girişimlerden büyük gelirler elde etme olanakları; (b) hırs; (c) kafa işi, sanatsal başarı, büyük uygulayımsal yetenek isteyen işler gibi yüksek saygınlığı olan çalışma türlerine bir "çağrı" gibi değer vermeleri.[34] Kazançlı girişimlerin olanaklarını paylaşanlar için: (a) Kendi anamalını ve kazanç olasılıklarını yitirme dokuncası (risk) ile (b) ussal girişimi, (c) kendi "yeteneklerini" kanıtlama [*Bewährung*] ve (d) verilen yönergelere uymakla yükümlü çalışanları, dilediği gibi kullanma olanağı olarak gören bir "meslek anlayışı"; bunların yanında ikincil bir güdüyü daha anabiliriz: (e) eğitsel ve ekonomik olanaklar dolayısıyla çok yönlü ve sınırları belirsiz bir olanak, adıyla söyleyelim erk. Gereksinimleri karşılamaya yönelik olan planlı bir ekonomi, eğer sıkı bir biçimde uygulanıyorsa, çalışmanın geçim olanaklarından yoksun kalma dokuncalı olasılığından ileri gelen zorunlu niteliğini hafifletmelidir; çünkü gereksinimlerin gerçekten ussal olarak karşılanması durumunda, işçinin geçiminden sorumlu olduğu kimselere onun üretimdeki verimsizliğinin tüm sonuçlarını çektirmesine izin verilemez. Ayrıca yine bu durumda (örgütlü üretim birimlerinin yönetiminde) özerkliğin de olabildiğince (son çözümlemede kesinlikle) kalkması gerekir. Planlı ekonomi akçalı yitik olasılığını, yöneticilere kendi değerlerini özerkçe kanıtlama ya da işgücünü ve önemli üretim fırsatlarını kullanma olanağı tanıma gereğini aşağı yukarı, ya da hiç bilmez. Planlı ekonomi, özel kimi maddi ödüller yanında, en geniş anlamında elcil nitelikte ülküsel güdülere de başvurarak, ekonomik üretimde, kazanca yönelik özerk girişimin gerçek istemi karşılamak üzere elde ettiğine benzer bir başarı düzeyini özendirebilir.

---

(34) Aşağıda (24) kullanıldığı gibi en geniş anlamında *Beruf*, "meslek" terimiyle karşılanabilir. Ancak buradaki bağlamda, Weber terimi çok daha özel bir anlamda kullanmakta ve özellikle yoğun ahlaki değerlendirme içeren bir meslek işpayını (rolü) anlatmak istemektedir. Weber'in Protestan töresinde örneğini bulduğu şey, meslek işpayına karşı takınılan ve özellikle Püriten yazınında "çağrı" teriminin kullanılışı dolayısıyla vurgulanan bu tür bir tutumdur. Bu nedenle en uygun karşılığın bu olduğunu düşünüyoruz. (T.P.)

Katı biçimde uygulandığında, planlı ekonomi, paranın ve anamal muhasebesinin kalkmasından dolayı hesaplama ussallığındaki kaçınılmaz düşüşü de kabul etmek zorundadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi gerçek ussallık ile biçimsel (doğru hesaplamaya dayalı) ussallık birbirinden çok ayrı konulardır: Ekonomik düzenlerdeki bu temel ve son çözümlemede kaçınılmaz usdışılık öğesi, her türlü "toplumsal" sorunların ve özellikle de toplumculuğun (sosyalizm) sorunlarının kaynaklarından biridir.

Aşağıdaki saptamalar, 13. ve 14. bölümlerin her ikisi için de geçerlidir:

1. Yukardaki açıklamalar, görüldüğü gibi, genel olarak bilinen şeyleri biraz daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Pazar ekonomisi, asıl olarak "kişisel çıkar"a yönelik çok yaygın "toplumsal etkinliğin" hiç kuşkusuz en önemli örneğidir. Bu etkinlik türünün gereksinimleri giderme yolu ekonomi biliminin konusudur ve burada bunun ayrıntılarına girmeye gerek yoktur. "Planlı ekonomi" [*Planwirtschaft*] teriminin kullanılması, kuşkusuz Reich'ın eski ekonomi bakanının[35] çok bilinen önerilerinin benimsendiği anlamına gelmez. Terimi kullanmamızın nedeni, genel kullanıma aykırı olmaması yanında, "resmi" terim olduktan sonra genellikle de benimsenmiş olmasıdır (bu terimi, O. Neurath'ın kullandığı ve yine mantıksal olarak yapılmış olan "yönetsel ekonomi" [*Verwaltungswirtschaft*] terimine yeğliyoruz).

(35) Weimar Cumhuriyeti'nin ilk Reichswirtschaftsminister'i Sosyal Demokrat Rudolf Wissell ve müsteşar yardımcısı Wichard von Möllendorff'un 1919 yaz başlarında planlı bir ekonomiye gidilmesi yolunda yaptıkları öneri. Wissell, önerisinin geri çevrilmesi üzerine yılın Temmuz ayında görevinden çekildi ve yerine plan karşıtı biri getirildi. Bkrz.: Arthur Rosenberg, *A History of the German Republic* (çev.: I.F.D. Morrow ve M. Sieveking (Londra, 1936), s.108 vd. Önerilerin metni Wissell'in görevini yürütüşüne ilişkin savunmasına da alınmıştır: *Praktische Wirtschaftspolitik. Unterlagen zur Beurteilung einer fünfmonatlichen Wirtschaftsführung* (Berlin 1919) ve bir bölümüyle aynı zamanda *Deutsche Gemeinwirtschaft*, C.9 ve 10 (Jena 1919). (Wi.)

2. Kazanca yönelik olması durumunda kuruluşların ekonomik etkinlikleri ya da kuruluşlarca düzenlenen ekonomik etkinlikler, söz konusu kuruluş ister bir lonca, bir kartel ya da bir tröst olsun, "planlı ekonomi" kavramına girmez. Kavram, yalnızca kuruluşların gereksinim gidermeye yönelik ekonomik etkinliklerini kapsar. Ne denli sıkı bir düzenleme altında bulunursa bulunsun ya da yönetsel görevlilerce ne denli yakından denetlenirse denetlensin, kazanca yönelik her ekonomik etkinlik, kendisine temel olarak gerçek "fiyatlar"ı, dolayısıyla anamal muhasebesini almak durumundadır; fiyatların kartel kümeleri arasındaki görüşmeler ve işçi kuruluşlarıyla [*Arbeitsgemeinschaften*] varılan ücret anlaşmaları yoluyla belirlendiği kısıtlayıcı nitelikteki tam kartelleşme durumu da bunun içindedir. Yalnızca bir bütçe birimi olarak yönetilen planlı ekonomi anlamındaki "tam toplumsallaştırma" ile anamal muhasebesi korunarak başvurulan (kimi üretim dallarını kapsayan) "kesimsel toplumsallaştırma", amaçlarının ortak olmasına ve birçok karma biçimleri bulunabilmesine karşın, temelden birbirinden ayrı yönlerde yürürler. Tüketime getirilecek her türlü karne uygulaması ve daha genel olarak da malların doğal dağılımını etkilemeyi amaçlayan her türlü önlemin, planlı bir bütçe birimi ekonomisinin ilk basamağı olarak görülmesi gerekir. Üretimin planlı olarak yönetilmesi ise, ister gönüllü kartellerce yürütülsün isterse devlet kuruluşlarınca zorla yapılsın, asıl olarak üretim araçlarının ve işgücü kaynaklarının kullanımının ussal örgütlenmesini amaçlar ve fiyatlara başvurmadan yapamaz; ya da en azından kendi deyimiyle: Henüz yapamaz. "Karneye bağlayıcı" türden toplumculuğun, (ussal çözümden yana olan önderlerinin isteğine karşı olarak) işçilerin ücrete ilişkin çıkarları üzerine dayanan "işyeri danışma kurulları [*Betriebsräte*] toplumculuğu"[36] ile arasının oldukça iyi olması, görüldüğü gibi, şaşırtıcı değildir.

(36) Parsons Betriebsrats-Sozialismus terimini "lonca toplumculuğu" olarak İngilizceye çevirmiştir. Bu konuda yazdığı dipnot şudur: Bu, Almanya'da, "işyeri danışma kurulları"nı, ulusal ekonominin tam anla-

3. Bu incelemenin amacı, kartel, kurum ya da lonca gibi ekonomik kümelerin nasıl oluştuklarını açıklamak değildir. Bunlar genellikle kazanç olanaklarını düzenlemeye ya da tekelci biçimde kullanmaya yöneliktirler. Gönüllü anlaşmayla da doğabilirlerse de, genellikle biçimsel olarak gönüllü olduklarında bile zorlama sonucudurlar. Bu konuda (genel bilgi için) Bölüm I, Kesim 1 ile ekonomik yararların özgülenmesine (tahsis) ilişkin görüşlerimize (bu bölümün 19. ve sonraki kesimleri) bakınız. Toplumculuğun üretim sorununa yönelik evrimci biçimi, özellikle de "marksist" toplumculuk ile yeniden "komünizm" terimiyle adlandırılması alışkanlığa dönüşen ussal planlı biçimi arasındaki çatışma, Karl Marx'ın *La misère de la philosophie*'sinden beri yatışmış değildir (Almanca halk baskısı Internationale Bibliothek'in 38. sayfası ile bundan önce ve sonra gelen sayfaları); Rus toplumculuğu içindeki çatışmalar ve Lenin ile Plehanov arasındaki tutkulu kavgalar, son çözümlemede, aynı karşıtlık üzerine dayalıdır; toplumculukta tanık olduğumuz bölünmenin temel nedeni, kilit noktaları (ve arpalıklarını) ele geçirme kavgasıdır; ama bunun yanında ve gerisinde, bir yandan savaş ekonomisinin ve onun planlı ekonomiye doğru özel evrimi, öte yandan çıkarsal ilgilerin gelişimi yer almaktadır. Biçimi ve kapsamı ne olursa olsun, "planlı bir ekonomi" kurmanın yerinde bir önlem olup olmayacağı sorusu bilimsel bir soru sayılamaz. Bilim adamı için soru şu biçimde ortaya çıkar: (Şu ya da bu biçimiyle) planlı ekonominin "öngörülebilir" sonuçları neler olabilir? Böyle bir girişim göze alınacak olursa nelere katlanmak gerekir? Bu konuda değişik görüşteki her yanın, kimi etkenler bilinmekle birlikte birçok etkenin de bir ölçüde bilinmediğini kabul etmeleri dürüstlüğün gereğidir. Sorunun tüm önemli verilerini burada somut sonuçlara vardıracak biçimde belirtmeye olanak yoktur; incelememizin

---

...yla toplumcu örgütlenişi yolundaki temel bir başlangıcı sayan deviminden. İngiltere'deki "lonca toplumculuğu"na yeterince benzediği için bu terimle karşıladık.

kapsamına giren noktaları da ancak kuruluşların (özellikle de devletin) biçimi açısından ve yine ancak bir bölümüyle ele alabiliyoruz. Bu bölümde sorunun en temel uygulayımsal öğelerini, kaçınılmaz olarak çok kısa biçimde sunabildik. Ayrıca, belirttiğimiz nedenlerle, "düzenlenen pazar ekonomisi" olayını da ele alamadık.

4. Ekonominin pazar ekonomisi gereklerine göre toplumsallaştırılması, bir yandan kullanım mallarının maddi kaynaklarının (belli biçimde) özgülenmesini, öte yandan da pazar özgürlüğünü gerektirir. Pazarın özgürlük ölçüsü, (a) kullanım mallarının, özellikle de üretim ve ulaşım araçlarının özgülenişi çok ileri boyutlardaysa artar. Çünkü planlanabilirlik ölçüsü ne denli yüksek ise, ekonomik etkinlik de o ölçüde plan koşullarına yönelik olur. Ama pazarın özgürlük ölçüsü, (b) özgüleme, kullanım mallarının maddi kaynaklarıyla sınırlı olduğu ölçüde de artar. Kölelik ya da serflik yoluyla insanların, pazar tekelleri yoluyla ekonomik yararların her özgülenişi, pazara yönelik olabilecek insan etkinliklerinin kapsamını kısıtlar. Fichte (*Geschlossener Handelsstaat* adlı yapıtında), "mülkiyet" kavramının (bu terimin içerdiği kullanma ve denetleme hakkının genişlemesiyle birlikte gitmek üzere) maddi mallarla sınırlanışının, pazar ekonomisi üzerine kurulu çağdaş mülkiyet düzeninin ayırt edici özelliği olduğunu söylerken haklıydı. Mülkiyet kavramının bu evrimi, pazar ilişkilerinde yer alan bütün yanların beklentilerini karşılıyordu, çünkü etkinliklerini pazar durumunun sunduğu kazanç olanaklarına yöneltebilecekleri alanı genişletiyordu. Bundan dolayı, mülkiyet kavramının bu doğrultudaki evrimi, asıl olarak onların etkisiyle olmuştur.

5. Karışıklığa yol açmamak için, başka durumlarda sık kullanılan "topluluk (= cemaat) ekonomisi" [*Gemeinwirtschaft*] terimini kullanmaktan kaçındık, çünkü kavramda hiçbir yeri bulunmayan "ortak çıkar", "ortak duygu" (topluluk duygusu) [*Gemeinschaftsgefühl*] düşüncesini olağan olarak çağrıştırıyor: Angarya yoluyla insan çalıştıran bir derebeyin ya da (Yeni

İmparatorluk'taki Firavun örneği) yöneticilerin ekonomik örgütü, pazar ekonomisinden farklı olarak, aile ekonomisi [*Familienhaushalt*] ile aynı kümede yer alır.

6. "Pazar ekonomisi" kavramının, ekonomik etkinliğin anamalcı nitelikte olup olmadığı, başka deyişle anamal muhasebesine göre yönlendirilip yönlendirilmediği ve ne ölçüde böyle olduğu konusuyla ilişkisi yoktur. Aynı şey olağan pazar ekonomisi, yani gereksinimlerin para ekonomisi koşullarında karşılandığı durum için de geçerlidir. Anamalcı işletmelerin gelişiminin, gereksinimlerin giderilmesinin para ekonomisi koşullarında gelişimiyle orantılı olduğunu düşünmek yanlıştır; bu işletmelerin evriminin Batı dünyasındakilerle aynı yolu izleyeceğini sanmak ise daha büyük bir yanlıştır.

Gerçekte bunun tersi doğrudur! Para ekonomisinin genişlemesi, 1. bir prensin oikos işletmesi örneğinde olduğu gibi, geniş kazanç kaynaklarının artan ölçüde tekelleşmesi ile pek güzel birlikte gidebilmiştir: Günümüze değin gelen muhasebe kayıtlarına göre para ekonomisinin çok gelişkin olduğu Ptolemeus Mısırında durum, çok geniş ölçüde böyleydi; ama bu, paraya dayalı bir aile işletmesi boyutlarını hiç aşmamış ve anamal muhasebesine dönüşmemiştir; 2. para ekonomisindeki genişlemenin, akçalı çıkarların derebeyci koşullara özgü arpalık dağıtımı [*Verpfründung*] biçiminde bir süreç izlemesi ve ekonomik düzenin gelenekçi biçimde yerleşmesi sonucunu vermesi de olanaklıdır (örneğin Çin'de; buna daha sonra yeniden değineceğiz);[37] 3. parasal kaynakların anamalcı kullanımı, özgür pazar ortamında mal değişimi ve dolayısıyla mal üretimi dışında kalan kazanç alanlarına yatırılma biçiminde de olabilmiştir (az sonra inceleyeceğimiz nedenlerle, Batı Avrupa dışında tüm dünyada olan budur).

---

(37) Bununla ne denmek istendiği yeterince açık değil. Bu çeviride bu konunun yer almadığı kesin. Weber Çin'le en geniş ölçüde *Religionssoziologie*'nin ilk cildinde ilgilenmiştir. *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın çevrilmeyen bölümlerinde de şurada burada Çin'e yollamalar vardır; bunların en geniş bölümü s. 707 vd.'dadır. Weber daha geniş bir inceleme yapmayı istemiş, ama yazamamış olabilir. (T.P.)

15. EKONOMİK İŞBÖLÜMÜ TÜRLERİ

Bir insan topluluğu içinde ekonomik yönelimli her toplumsal etkinlik ve ekonomik anlam taşıyan her toplu girişim [*Vergesellschaftung*], üretime yönelik insan etkinliklerinin belli bir biçimde bölünmesini ve örgütlenmesini anlatır. Ekonomik yaşama şöyle bir göz atıldığında, değişik kişilerin değişik işleri yaptığı ve bunların birbirleriyle ve üretimin insan dışı araçlarıyla ortak amaçlar için çok değişik biçimlerde bir araya geldikleri görülür. Bu olaylar çok büyük ölçüde karmaşık olmakla birlikte, birkaç ana türün ayırt edilmesi yine de olanaklıdır:

Ekonomik amaçlı insan etkinlikleri:

a) Yürütücü [*disponierend*], ya da

b) uygulayıcı iş (bu terimi bundan sonra bu anlamda kullanacağız) olabilir.

"İş" terimi zaman ve çaba harcama anlamında alındığında, yürütücü etkinliğin de kesinlikle bir "çalışma" olduğuna kuşku yoktur. Ancak "iş" teriminin yukarda tanımlanan anlamda, başka deyişle yürütücü etkinlikten [*disponierende Leistung*] ayrı bir şey gibi kullanılması, günlük dile yerleşmiştir; bu nedenle tartışmamızda bu kullanım izlenecektir. Daha genel amaçlar için ise "hizmet" ya da "çalışma" [*Leistungen*] terimleri kullanılacaktır.

Bir insan topluluğu içinde işin ve öbür çalışma türlerinin yerine getiriliş biçimlerinin başlıcaları şunlardır:

a) Uygulayımsal olarak, üretimin uygulayımsal işlemlerini yerine getirmek üzere birbirleriyle ve üretimin insan dışı araçlarıyla elbirliği eden birçok bireyin hizmetlerinin bölünüş ve birleştiriliş biçimine göre;

b) Toplumsal olarak;

1) belli çalışmaların içten başkanlı ve özyönetimli ekonomik birimler içinde yer alıp almadığına ve bu birimlerin ekonomik özelliğine göre; 2) birinci durumla yakından bağlantılı olmak üzere, kazanç ve mal edinme kaynağı olarak kullanılan

türlü hizmetlerin, i) üretimin maddi araçlarının ve ii) ekonomik kazanç olanaklarının ne biçim ve ölçülerde özgülenmekte (tahsis edilmekte) olduklarına göre; bir de bu etkenlerin sonucu olmak üzere, bir toplumsal olay olarak mesleklerin [*Berufe*] birbirinden ayrılış biçimine ve bir ekonomik olanak olarak pazarın örgütleniş biçimine göre;

Son olarak bir de:

3) ekonomik bir ölçüt olmak üzere, türlü hizmetlerin kendi aralarında ve üretimin maddi araçlarıyla bir araya gelişinin, bunların değişik ekonomik birim türleri arasında paylaşılış ve özgülenişinin her ayrı biçimi için, bunların bir aile işletmesi mi, yoksa kazanç amaçlı işletme mi olduğu bilinmek gerekir.

Bu ve bundan sonraki bölüm için Karl Bücher'in *Handwörterbuch der Staatswissenschaft*'daki "Gewerbe" başlıklı makalesinde ve *Die Entstehung der Volkswirtschaft* adlı kitabında geliştirdiği, her zaman için geçerli görüşlerine başvurmak da çok yararlı olur. Bunlar, temel önemde çalışmalardır.[38] Burada sunduğumuz terimler de sınıflama da Bücher'inkinden yalnızca kimi ayrıntılarda ayrılmıştır. Başka kaynakları anmaya gerek görmüyoruz, çünkü burada yeni sonuçlar elde etmek çabasında değiliz; yalnızca bu çalışmanın amacına uygun bir çözümleme çerçevesi oluşturmak istiyoruz.

1. Altını çizerek belirtelim ki, amacımıza uygun olarak, ilgili olayların yalnızca toplumbilimsel yanları üzerinde özet bilgi vermekle yetiniyoruz; ekonomik yanlarına ise, yalnızca biçimsel toplumbilimsel ulamlarda (kategori) yansıdıkları ölçüde yer veriyoruz. Gerçek anlamında bir ekonomik çözümleme, zorunlu olarak fiyatları ve pazar koşullarını incelemeyi gerektirirdi; oysa biz bu sorunlarla yalnızca kuramsal açıdan ilgilendik. Bu özet girişe konunun özlü yanlarını almaya kalkışmak durumunda, katı ve tek yanlı önermelerde bulunmak kaçınılmaz olurdu. Arı ekonominin açıklama yöntemleri, çeki-

---

(38) İngilizce çevirisi S.Morley Wickoff'ca yapılmıştır: *Industrial Evolution* (New York 1901). (Wi.)

ci oldukları ölçüde yanıltıcıdırlar. Örneğin denilebilir ki ortaçağın lonca biçiminde örgütlenen, ama özgür "emek"inin oluşumunda kesin belirleyici olan dönem, bu "karanlık" çağın XVI.-XVII. yüzyıllar arasındaki dönemidir ve bu dönemde özellikle üretim etkinliği, toprağı, insanları ve yargı evlerini denetim altında bulunduran derebeylerin gelir olasılıklarını, başka deyişle her biri kendi çıkarları için savaşan ve bu gelir kaynakları için birbirleriyle sürekli olarak yarışan güçlerin gelir olasılıklarını artırmaya yöneltilmiştir. Bunun gibi anamalcı düzenin gelişiminde belirleyici dönemin de, XVI. yüzyılın süreğen (kronik) büyük fiyat devrimi olduğu söylenebilir: Bu devrimin sonucu, (hemen) bütün toprak ürünleri fiyatlarının (en azından Batı Avrupa'da) saltık ya da göreceli olarak artması olmuş ve (tarım ekonomisinin bilinen ilkeleri gereğince) (İngiltere'de) anamalcı temeller üzerine, (Elbe ile Rusya arasındaki topraklarda ise) toprak köleliğine dayalı pazar için üretimi ve büyük çaplı üretimi hem özendirmiş, hem de olanaklı kılmıştır. Bu enflasyon, tarım dışı ürünlerin fiyatlarında saltık olarak artışa yol açmışsa da, göreli olarak hemen hiç artış görülmemiş, tersine işleyim (sanayi) mallarının göreli fiyatlarında düşüş olmuş, bu ise yarışma koşullarında ayakta durabilecek pazara yönelik girişimlerde bulunmayı, örgütlenme gerekleri ile dış ve iç (öznel) önkoşulların bulunduğu durumlarda, özendirmiştir. Almanya'nın o zamanki ekonomik çöküntüsünün başlangıçları, bu ülkede bu koşulların, başka deyişle pazara yönelik yarışma yetenekli işletmeler kurulmasını özendirici koşulların bulunmayışı ile açıklanabilir. Bütün bunların daha sonraki sonucu, anamalcı sanayi girişimlerinin gelişimi olmuştur. Bunun önkoşulu da yığınsal pazarların [*Massenmarkte*] gelişimiydi. İngiliz ticaret politikasındaki kimi değişimler (başka olaylar bir yana bırakılsa bile), bu gelişimin göstergeleridir. Ekonomik yapının gelişiminin maddi ekonomik koşulları üzerine öne sürülecek kuramsal bir görüşün kanıtlanmasında bu ve buna benzer önermelere başvurmak gerekebilirdi. Ama bu kabul edilebilir bir şey değildir. Bu ve buna

benzer daha birçok tartışmalı görüşlere, tümden yanlış olmadıkları kanıtlansa bile, bilinçli olarak toplumbilimsel kavramlarla sınırlı tuttuğumuz bu incelemede yer veremezdik. Bu tür herhangi bir girişime yer vermemekle, bundan sonraki bölümlerde (tıpkı yukarıdaki bölümlerde fiyatlar ve para kuramına girmediğimiz gibi) hiçbir somut "açıklama" savında da bulunmamayı ve yalnızca (geçici de olsa) bir toplumbilimsel tür kurma (tipoloji oluşturma) çabasıyla kendimizi sınırlamayı benimsemiş oluyoruz. Bunun altını ne denli önemle çizsek yeridir. Çünkü toplumbilimsel bakımdan önem taşıyan bu süreci de gerçekten açıklayabilmek için gerekli dayanakları sağlayacak olan, yalnızca ekonomik duruma ilişkin verilerdir. Burada yapabileceğimiz şey, yalnızca çözümleme için elden geldiğince belirli, karışıklıktan uzak kavramlar sağlayabilecek bir çerçeve kurmaktır.

Olguları ancak ana çizgileri içinde ele alan böyle bir sunuşun, yalnız ekonomik gelişimin tarihsel yanlarını değil, olası biçimlerin beliriş sırasının bir türlemesini (tipolojisi) yapmayı da dışarda bıraktığını belirtmeye bile gerek yok.

2. Ekonomi biliminin, *Betrieb* (kuruluş) ve *Unternehmung*[39] (işletme) terimlerini birbirinden yeter bir açıklıkla ayırt etmediği eleştirisi sık sık ve haklı olarak yapılmaktadır. Ekonomik yönelimli etkinlikler alanında "kuruluş" [*Betrieb*], kimi hizmet [*Arbeitsleistung*] türlerini birbirleriyle ve üretimin maddi araçlarıyla sürekli biçimde bir araya getirmeyi anlatan uygulayımsal (teknik) bir ulamdır (kategori). Bu ulamın karşıtı ya a) değişken etkinlik, ya da b) uygulayımsal olarak süreksiz etkinliktir (her somut ev ekonomisinde [*Haushalt*] görüldüğü gibi).

---

(39) *Betrieb und Unternehmung:* Weber açıklamalarının pek büyük bölümünde Betrieb terimini, bu ayrımın önem taşımadığı bir bağlamda kullanmaktadır: Örneğin Erwerbsbetrieb demektedir. Bu nedenle Betrieb'i çoğu kez "işletme" olarak çevirdik. Ama ayrımın önemli olduğu yerde "örgüt" terimi kullanılmıştır (T.P.). Roth ve Wittich çevirisinde ise "firma" terimi yeğlenmiştir. Biz ise Parsons'un önerisini yeğledik (Ö.O.).

(Kazanç amaçlı) ekonomik yönelimli bir örgüt anlamındaki "işletme"nin [*Unternehmen*] karşıtı ise, ekonomik bakımdan gereksinimleri gidermeye yönelik olan "ev ekonomisi birimi"-dir [*Haushalt*]. Ama "işletme" [*Unternehmen*] ve "bütçe birimi" [*Haushalt*] sınıflaması sorunu tam olarak çözmüyor, çünkü "işletme" içine girmeyen "kazanç getirici etkinlikler" de vardır: Örneğin yazarların, sanatçıların, kamu görevlilerinin bir kazanç karşılığı yaptıkları "iş" bunlardan hiçbirine girmez. Türlü akar gelirlerinin elde edilmesi ve kullanılması ise, kuşkusuz, bir ev ekonomisi etkinliğidir [*Haushalt*].

("Kuruluş" ya da "örgüt" ile "işletme" arasında gözetilen) bu ayrıma karşın, daha önceki bölümlerde, sürekli eşgüdümlü, kesintisiz girişimci etkinliği söz konusu olduğunda hep "kazanç sağlayan kuruluş" [*Erwerbsbetrieb*][40] terimini kullandık; gerçekten de, herhangi bir destek görevlisinin yardımı olmaksızın, yalnızca girişimcinin kendi etkinliğinden bile kurulu olsa, bir "kuruluş" olmadan böyle bir etkinlik düşünülemez. Buraya değin asıl yapmak istediğimiz, "aile ekonomisi birimi" (hane) ile sürekli bir örgüt olan "kazanç amaçlı kuruluş"u birbirinden ayırmaktır. Az sonra "kazanca yönelik kuruluş" teriminin, "sürekli örgütü bulunan kazanç işletmesi"nin yerine, ancak uygulayımsal birim olan "kuruluş"un ekonomik birim olan "işletme" ile çakıştığı en yalınkat durumda kullanılabileceğini göreceğiz. Pazar ekonomisinde bunun böyle olması zorunlu değildir, çünkü uygulayımsal olarak birbirinden ayrı birçok "kuruluş" bir tek "işletme" içinde bir araya gelebilir. Burada söz konusu olan, kuşkusuz değişik uygulayımsal birimlerin aynı girişimcinin kişiliğinde birleşmesi değil, bu birimlerin kazanç amacıyla kullanılışlarının eşgüdümlü bir plana göre yönlendirilmesi yoluyla bir araya gelmesidir (Bu

(40) Bir önceki nota bakınız. Pek çok durumda kazanç amaçlı bir örgütü bir işletmeden ayırt etmek, yeterince önemli görgül ayrımlar ortaya çıkarmaksızın terim kargaşası yaratacağından, Erwerbsbetrieb'i "işletme" olarak çevirmek en uygun yol gibi görünüyor.

nedenle geçiş durumları olanaklıdır). Yalnızca kuruluş [*Betrieb*] söz konusu olduğunda ise, bu terimle yapılar, donanım, işgücü ve bir uygulayıcı yürütücü (bu sonuncu, terimin günümüzdeki anlamının kabul ettiği üzere, kamulcu [komünist] ekonomide bile bulunan dıştan başkanlı ve dıştan yönetimli bir yürütme) gibi uygulayımsal birimler anlatılır. "Kazanç amaçlı kuruluş" [*Erwerbsbetrieb*] terimi, bundan sonra yalnızca uygulayımsal birim ile ekonomik birimin (işletme) aynı olduğu durumlar için kullanılacaktır.

"Kuruluş" [*Betrieb*] terimi ile "işletme" [*Unternehmung*] terimi arasındaki ilişki, "yapımevi" (fabrika) ve "evlerde yapım" gibi durumları belirlemek söz konusu olduğunda özel önemde terim sorunları ortaya çıkarmaktadır.[41]

Sonuncunun da bir "işletme" türü olduğuna kuşku yoktur. Örgütlenme açısından (*Betriebsmäßig*) iki tür birimden kuruludur: Bir tecimsel kuruluş birimi ve bir de işçilerin hanelerinin bir parçası durumunda olan kuruluş birimleri (aracı işveren gibi çalışan ustalarca örgütlenebilecek durumlar dışında, büyük işlikler olmaksızın); hane kuruluşları tecimsel kuruluş için, bu berikiler de birinciler için özel kimi işlevler yerine getirirler. Yalnızca bu "kuruluşlar" açısından bakılacak olursa sürecin bütünlüğü hiç anlaşılamaz; bunun için pazar, işletme, hane (bireysel işçinin), satın alınan hizmetlerin kazançlı biçimde kullanılması gibi ek ulamların (kategori) kullanılmasına gerek vardır. Yapımevi (fabrika) kavramı, daha önce birçok kez belirtildiği gibi, kesinlikle ekonomi dışı terimlerle ve özgür olsun ya da olmasın işçilerin orunu (statüsü), işbölümünün biçimi gibi konuları bir yana bırakan, kuruluş içi uygulayımsal uzmanlaşmanın ölçüsüne ve makine ya da öbür araç gereçler gibi üretim araçlarının türüne dayalı olan bir uygulayımsal

---

(41) *Hausindustrie*. Bu terim çoğu kez "ev yapımcılığı" olarak çevrilmektedir. Ancak, Weber'in de belirttiği üzere, bu terim uygulayımsal (teknik) birimi, başka deyişle "aile"yi belirtmektedir, tecimsel işletme birimini değil. (T.P.)

örgütleniş biçimi olarak tanımlanabilir. Başka deyişle yalnızca bir örgütlü işlik (atölye) [*Werkstätte*] olarak alınabilir. Ancak tanıma, buna ek olarak, işliklerin ve üretim araçlarının özgülenme (belli bir mal sahibine) biçimi de katılmak gerekir, çünkü bu yapılmazsa kavram "ergasterion"[42] (bknz. Bl II, Ksm. 21 /V) kavramı gibi belirsiz bir nitelikte kalır. Ama katılınca, ilke olarak "yapımevi" ile "aile yapımcılığı"nı (imalatı), anamal muhasebesi temeli üzerinde yönetilen "işletme"nin kesinlikle ekonomik nitelikli iki ayrı biçimi olarak görmek daha uygun düşer. Tümden toplumcu (sosyalist) bir ekonomide ne "yapımevi", ne de "aile yapımcılığı" bulunmaz; yalnızca işlikler, yapılar, makineler, araç gereçlerle her türden işlik ve ev işleri yer alır.

3. Bundan sonraki sayfalarda ekonomik gelişmenin aşamaları sorusuna bir daha hiç değinmeyeceğiz; bu konuda bir değini yapmanın kaçınılmaz göründüğü yerde de yalnızca şöyle bir dokunup geçeceğiz. Şimdilik aşağıdaki noktalar yeterlidir:

Yakın zamanlarda çok yerinde olarak ekonomik düzen türleri ile ekonomi politikası türleri birbirinden ayırt edilmektedir[43]. Önce Schönberg'in ortaya koyduğu, daha sonra da biraz değişik biçimiyle Schmoller'e ait bilinen aşamalar sınıflaması, ekonomik etkinliği düzenleyen örgütlenme biçimine göre yapılmış olup, "aile ekonomisi", "köy ekonomisi", bunun daha sonraki gelişimi olan "krallık ve prenslik malikânesi ev

---

(42) Weber'in kendisi eski Yunanca sözcüğü kullanmıştır; buna en yakın düşen "işlik" (= atölye) de çok belirsiz olduğundan, O'nun kendi kullandığı terimleri biz de kullanalım.

(43) Weber burada, katmanları yönetici kümeler açısından tanımlayan Gustav Schmoller'in gelişme basamakları kuramına karşı Karl Bücher'e katılıyor. Bknz.: Schmoller, "*Städtische, territoriale, und Staatliche Wirtschaftspolitik*," *Jahrbuch f. Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft*, VII... (1884)s... vd. ve II... (1904), s.668 vd.; Bücher, "*The Rise of National Economy*," *Industrial Evolution* adlı yapıtında, s.83-149. Schmoller ve Bücher arasındaki tartışmayla ilgili olarak: bknz.: Jb. f. G., ...V., XVI... ve XVII... (1893-94). Ayrıca bu kitapta Bl. II/16, "4" sayılı başlık altındaki kesimler.

ekonomisi", "kent ekonomisi", "ülke ekonomisi" ve "ulusal ekonomi"[44] aşamalarını içermektedir. Ama ekonomik etkinliğin bu değişik kapsamdaki örgütlerce düzenlenişinin türünün bile değişik olacağı öne sürülmektedir. Örneğin Almanya'nın "ülke ekonomisi politikası", çok geniş ölçüde, kent ekonomisine özgü düzenlemelerin benimsenmesinden kurulu olmuştur; bu politikanın yeni önlemleri de, görece yüksek bir ussallık düzeyine ulaşmış devlet örgütlenişleri niteliğindeki ülke çapında kümelere özgü merkantilist önlemlerden değişik değildi (çok uygun olmayan, ama yaygın olarak kullanılan terimle söylenecek olursa "ulusal ekonomi" sınıfına girmekteydi). Bu sınıflama, ekonomik düzenin iç örgütlenişinin, işe ilişkin rollerin dağıtılış, farklılaştırılış ve birleştiriliş biçimlerinin, bu değişik işlevlerin bağımsız ekonomik birimler arasında bölünüş biçimlerinin ve işgücünü, üretim araçlarını ve kazanç olanaklarını denetleme erkinin sahipleniliş biçimlerinin, ekonomik politikanın (gizil) yürütücüleri (ajanları) olan örgütlerin boyutlarıyla herhangi bir biçimde orantılı olduğu savında da değildir; her şeyin ötesinde, bu sınıflama söz konusu noktaların her zaman bu boyutlardaki değişime koşut olarak değiştiğini de öne sürmemektedir. Batı'nın Asya ile ya da günümüz Batısının eskiçağ Batısı ile karşılaştırılması, bu görüş biçiminin ne denli yanlış olduğunu gösterecektir. Bunun gibi, ekonomik yapı incelenirken, ekonomik etkinliği düzenleme konusunda maddi erki bulunan örgütlerin varlığı ya da yokluğu durumu gözardı edilemez. Bu tür düzenlemeler, kazanca yönelik etkinlik biçimlerini derinden etkiler; ancak bu bakımdan yalnız siyasal kuruluşların önemli olduğunu sanmak için hiçbir neden yoktur.

4. Bu tartışmanın amacı, her şeyden önce ekonomik etkinliğin biçimsel ussallığının en elverişli (optimum) koşullarını ve ekonomik düzende ne gibi maddi koşulları gerektirdiğini saptamaktır.

---

(44) Bu terimin karşılığı olan Almanca terimler *Hauswirtschaft, Dorfwirtschaft, Stadtwirtschaft, Territorialwirtschaft* ve *Volkswirtschaft*'tır. (T.P.)

16. UYGULAYIMSAL İŞBÖLÜMÜ TÜRLERİ

Uygulayımsal açıdan işbölümü şöylece sınıflandırılabilir:

A. İşlerin bölünmesi ve bir araya getirilmesi açısından:

1. Aynı kişinin üstlendiği işlerin [*Leistungen*] türüne göre

i) Aynı kişinin:

a) hem yönlendirici hem de yerine getirici işlevler üzerinde toplanabilir, ya da

b) yaptığı iş bunlardan birine ya da öbürüne giriyor olabilir.

Buradaki karşıtlık kuşkusuz göreceli bir karşıtlıktır, çünkü kimi kez bir yöneticinin "elini işe vurduğu" görülür (geniş toprak sahibi köylü örneğinde olduğu gibi). Bu iki tür işlevin bir arada yerine getirilişinin en tanıtıcı örnekleri küçük çiftçiler, bağımsız çalışan zanaatkârlar ve küçük çaplı denizcilerdir.

ii) Aynı kişinin:

a) uygulayımsal bakımdan ayrı nitelikte olan ve değişik sonuçlar veren işlevler yerine getirmesi:

İşin uygulayımsal yönleri nedeniyle yeterince uzmanlaşmamış (bölünmemiş) olması yüzünden,

Mevsimlik değişiklikler yüzünden,

Asıl işlevlerinde tam verimlilikle kullanılmayan (yan işlevler) güçlerin ussal kullanımı nedeniyle.

b) Ya da aynı kişinin yalnızca belli özel işlevleri yaptığı durumda:

Üretilen ürüne göre özel işlevler: Öyle ki, aynı işçi o ürün için gerekli, ama uygulayım bakımından birbirinden değişik bütün işleri yerine getirir: Değişik işlevlerin bir araya getirilmesi demek olan bu duruma "işleve özellik kazandırılması" [*Leistungsspezifizierung*] diyeceğiz. Ya da:

İşlevlerin işin türüne göre ayrılması: Öyle ki, sonul ürünün elde edilmesi, ancak birçok kişinin çalışmasının aynı anda ya da birbiri ardından bir araya getirilmesi ile olanaklıdır.

Bu duruma ise "işin uzmanlaştırılması" [*Leistungsspezialisierung*] diyeceğiz.

Bu iki durum arasındaki karşıtlık birçok durumda görelidir, ama ne varlığı ne de tarihsel önemi yadsınabilir.

Uygulayım düzeyinin düşüklüğü nedeniyle işbölümünün pek az olduğu yerlerin tanıtıcı örneği, ilkel aile ekonomisidir. Burada, cinsiyete dayalı farklılaşma (bu konu için Blm. V'e bknz.) dışında, her birey durum gerektirdikçe her işi yapar.

Mevsimlik değişimler, yazın tarımla, kışın da el sanatlarıyla uğraşma biçimindedir.

Yan işlevlere bir örnek, kentli işçilerin hasat gibi belli dönemlerde tarımsal işler üstlenmeleri ya da çağdaş işyerlerinde bile yaygın olduğu üzere, boş zamanlarda türlü ikincil işler yapılması eğilimleridir.

İşleve özellik kazandırılmasının tanıtıcı örneği ortaçağlardaki meslek yapısında görülür: Her biri, uygulayımın türlülüğünden hiç etkilenmeksizin, tek bir malın üretiminde uzmanlaşmış olan çok sayıdaki el sanatları. Böylece değişik işlevler bir araya getiriliyordu.

İşin uzmanlaştırılması ise, işin örgütlenişindeki çağdaş gelişim bakımından yaşamsal önem taşımaktadır. Yine de, özellikle ruhsal-fizyolojik nedenlerle, en ileri ölçüde uzmanlaşan işler bile olanak bulunan en aşırı ölçülere değin soyutlanmamaktadır; işleve özellik kazandırılması öğesi her zaman vardır, ama artık ortaçağlardaki gibi sonul ürüne yönelik değildir.

2. Ayrıca, işlerin bölünmesi ve uyumlulaştırılması da (yukarda A'da belirtildiği üzere) şu etkenlere bağlı olarak değişmektedir:

a) Birçok kişinin yaptığı değişik işlerin, eşgüdümlü bir sonuca ulaşmak üzere, bir araya getiriliş biçimlerine göre: İşlevlerin birbirine eklenmesi, başka deyişle belli bir sonucu elde etmek üzere hepsi aynı işi gören birden çok kişinin çalıştırılması yolu: Uygulayımsal olarak birbirinden bağımsız, ama birbirine koşut işler ya da bütünsel bir sonuca ulaşmak üzere, uygulayımsal olarak tek bir ortaklaşa girişim biçiminde örgütlenen türdeş işler. Bunlardan ilkine örnek olmak üzere toplu olarak çalışan ekin biçicileri ve yol yapımcıları gösterebiliriz;

ikinciye ise, eski Mısır'da kocaman taşların binlerce işçi tarafından taşınmasında olduğu gibi büyük bölümü bir nesneye bağlı ipi çekmek gibi aynı işi yapan insanları gösterebiliriz.

b) Belli bir sonucu elde etmek üzere işlevlerin, başka deyişle niteliksel olarak farklı, dolayısıyla uzmanlaşmış olan işlerin "bir araya getirilmesi": Bu işler uygulayımsal olarak birbirinden bağımsız olup, aynı zamanda ya da birbirini izleyerek yapılabilir; ya da uygulayımsal olarak birbirini tamamlayan çabalar arasında yine uygulayımsal olarak bir işbirliği kurulması biçimini alabilir.

Birlikte yapılan ve uygulayımsal olarak birbirinden bağımsız olan işlevlere çok yalınkat bir örnek, belli bir kumaş için argaç ile atkı iplerinin birbirlerine koşut olarak eğirilmesidir. Uygulayımsal bakımdan birbirlerinden bağımsız olarak yapılan, ama hepsi de aynı sonul ürünün üretilmesinin birer parçası olarak düzenlenen çok sayıda işlemler de bu kümede düşünülmek gerekir.

Uygulayımsal bakımdan birbirinden bağımsız olup birbiri ardından gelen işlemlere örnek ise eğirme, dokuma, çırpma, boyama ve cilalama arasındaki ilişkidir. Her iş dalında benzer örnekler bulunabilir.

Uzmanlaşmış işlevlerin birleştirilmesi, her çağdaş dökümevinde görülen bir demir parçasını tutan demirci yardımcısından, yalnızca çağdaş yapımevlerine özgü olmamakla birlikte bunların önemli bir özelliği olan karmaşık durumlara varıncaya değin pek çok durumda görülen bir şeydir. Bunun, yapımevi dışında en gelişkin türlerinden biri de, bir senfoni orkestrasının ya da bir tiyatro oyunu sergilenmesinin örgütlenişidir.

17. UYGULAYIMSAL İŞBÖLÜMÜ TÜRLERİ (Devam)

B. Uygulayımsal bakımdan işbölümü çabaları, üretimin ek maddi araçları ile olan ilişkilerinin kapsamı ve niteliğine göre de değişir.

1. Bu biçimler:

a. çamaşırcı, berber, tiyatro oyuncusu gibi tam anlamıyla kişisel "hizmetler"den kurulu olmalarına, ya da

b. mal üretme ya da başka biçimlere sokmak üzere işleme, başka deyişle hammaddeleri işleme ya da taşıma biçimini almalarına (bu da girdi sağlama işlemlerinden, türlü nesnelerin yapılmasından, yapılmış malların taşınmasından, bu ikisi arasındaki sınır, sıvacı, süslemeci, alçıcı örneklerinde görüldüğü üzere çok belirsiz olmakla birlikte) göre birbirinden ayrılabildiği gibi,

2. Hammaddeden tüketim maddesi durumuna gelinceye değin geçen süreç içinde hangi aşamayı temsil ettiğine göre de ayrılabilir: Tarım ve maden ürünlerinden, yalnız tüketilmeye hazır duruma gelmekle kalmayıp tüketileceği yere değin taşınan mallara dönüşünceye değin yer alan basamaklar.

3. Söz konusu biçimler bir de;

a) güç kaynağı sağlayan, başka deyişle su, rüzgâr, ateş gibi doğal güçleri ya da özellikle buhar, elektrik ya da manyetik güçler gibi mekanik güçleri kullanılabilir kılan kuruluşlardan [*Anlagen*], işlikler gibi birbirinden ayrı çalışma yerlerinden yararlanma biçimlerine göre,

b) araç gereçler, donanım, makineler gibi iş araçlarından [*Arbeitsmittel*] yararlanma biçimlerine göre birbirinden ayrılabilmektedirler.

Kimi durumlarda bu üretim araçlarından yalnız biri ya da öbürü kullanılıyor olabilir ya da hiçbiri kullanılmayabilir. Bedensel çalışmanın ruhsal ve fizyolojik koşullarına göre yapılan iş araçlarına "araçlar" [*Werkzeuge*], işleyişi insanın karışımına bağlı olanlara "donanım", tümden mekanik niteliktekilere ise "makineler" diyoruz. Bu araç gereçler arasındaki ayrım çok belirsizdir, ama birbirlerinden ayırt edilmeleri, uygulayımsal gelişimin kimi dönemlerini belirlemede yararlı olabilir.

Çağdaş sanayinin tanıtıcı öğesi olan mekanik güç kaynaklarının ve makinelerin kullanılışı, uygulayımsal bakımdan,

a) olanaklı kıldıkları yüksek verimlilik ve insan emeğinden artırım ve b) ürünlerinin hem nicelik hem de nitelik bakımından türdeş ve öngörülebilir olması nedeniyledir. Bunların ussal olarak kullanılabilmesi, belli bir ürüne olan gereksinimin görece yüksek olmasına bağlıdır. Pazar ekonomisi koşullarında bu, satın alma gücünün yüksek, parasal gelir dağılımının da uygun olması anlamına gelir.

Burada donanım ve makine ekonomisinin ve uygulayımın gelişim kuramına, en yalınkat düzeyde bile olsa girmeye olanak yoktur. "Donanım" sözcüğüyle anlatmak istediğimiz, ayakla ve daha başka birçok benzer düzeneçlerle çalışan dokuma tezgâhı türünden şeylerdir. Bunlar, insan ya da kimi durumlarda hayvan bedeninin işleyişinden farklı olarak, mekanik süreçlere belli bir göreli bağımsızlık sağlamaktadır. Böyle donanımlar (örneğin özellikle madenlerde nesneleri taşımada kullanılan türlü düzeneçler) olmasa, makineler çağdaş uygulayımbilimdeki önemiyle ortaya hiç çıkamazdı. Leonardo da Vinci'nin ünlü buluşları, donanımlara birer örnek idi.

18. İŞBÖLÜMÜNÜN TOPLUMSAL YÖNLERİ

A. İşbölümü türleri, toplumsal açıdan bakıldığında şöyle sınıflandırılabilir: Önce, niteliksel olarak birbirinden farklı, özellikle birbirini tamamlayıcı işlevlerin, öz yöneticili ve özerk ekonomik birimler arasında dağıtılış biçimine göre (bu birimler de aile ekonomileri ya da kazanç amaçlı işletme olmalarına göre birbirinden ayırt edilebilirler). Bu bakımdan iki uç olasılık vardır:

1. İşlevlerin uzmanlaşması (ya da özelleştirilmesi)nin tümden içerden, başka deyişle tam anlamıyla dıştan yöneticili ve dıştan yönetimli olarak belirlendiği "bütüncül" bir ekonomi [*Einheitswirtschaft*]. Aynı şey işlevlerin eşgüdülmesi için de söylenebilir. Ekonomik açıdan, bütüncül bir ekonomi ya aile işletmesi ya da kazanç amaçlı bir işletmedir.

Bütüncül bir aile ekonomisi, en geniş biçiminde komünist bir ulusal ekonomi, en dar biçiminde ise, üretim işlevlerinin tümünü ya da pek büyük bölümünü içeren "kapalı aile ekonomisi" olabilir. İşlevleri yalnızca kendi içinde uzmanlaştırıp eşgüdümleyen kazanç amaçlı işletmenin düşüncel örneği, doğal olarak, kendi dışındakilerin karşısına bütünleşmiş bir birlik olarak çıkan dikey yönde birleşmiş[45] büyük işletmedir. Bu iki uç durumu, şimdilik, özerk elbirlikçi (kooperatif) ekonomik örgütlenmenin evriminin sınırları olarak alıyoruz.

2. İşlevlerin dağılımı, içten yöneticili ekonomik birimler arasında da olabilir. Bu dağılım şu biçimleri alabilir:

a) İşlevlerin, dıştan yönetimli ama içten yöneticili, anlaşma ya da zorlama sonucu oluşmuş bir düzene göre işleyen ekonomik birimler arasında uzmanlaşma ya da özelleştirilme biçiminde dağılması.

Bu düzenin kendisi, maddi olarak:

Bir derebeylik aile ekonomisinin (işlevlerin oikoslardaki gibi dağılışı), ya da kazanca yönelik bir derebeylik ekonomi biriminin gereksinimlerini karşılamayı amaçlıyor olabilir. Ya da:

Bir elbirliği (kooperatif) topluluğunun [*genoßenschaftlicher Verband*] üyelerinin gereksinimlerini karşılamaya yönelik olabilir (işlevlerin kümesel etkinlik birimlerine göre bölünmesi). Ekonomik açıdan bu yönelim de aile işletmesi ya da kazanç amaçlı işletme biçimini alabilir.

Bütün bu değişik durumlarda söz konusu kümenin örgütlenişi, yalnızca ekonomik etkinliğin düzenlenişiyle sınırlı olabileceği gibi, aynı zamanda ekonomik amaçlar gerçekleştirmeye de girişebilir.

(45) Öyle görünüyor ki Weber'in düşündüğü, hammaddeden bitirilmiş ürüne değin üretim sürecinin tüm aşamalarını denetleyen "tekelci birleşme" (tröst) türüdür. Örneğin ABD'deki çelik girişimlerinin birçoğunun yalnız yüksek fırınları ve eritme makineleri değil, aynı zamanda kömür madenleri, kömür fırınları, demiryolları, gemileri, demir cevheri yataklarını da vardır. Weber'in zamanında Almanya'daki en göze çarpan örneği Stinnes Bileşiği idi. (T.P.)

Bütün bunların yanı başında şunları da görüyoruz:

b) Bir pazar ekonomisinde, özü bakımından yalnızca kendi çıkarlarına yönelik olan, biçimsel bakımdan ise yalnızca örneğin maddi olmaktan çok biçimsel kurallar (bknz. yukarda Bl. II, 5:d) uygulayan "bırakınız yapsınlar"cı devlet gibi bir örgütsel düzene yönelik olarak işleyen içten yöneticili ve özerk birimlerin uzmanlaşması.

1. İşlevini ekonomik etkinliği düzenlemekle sınırlayarak, 2. (a) durumunda olduğu gibi bir üyeler topluluğunca yönetilen aile ekonomisi biçimini alan örgütlenişin tanıtıcı örneği, Hindistan köylerindeki zanaat örgütlenişi [*establishment*] dir.

Ekonomik etkinlikleri (2a)daki gibi bir derebeyi aile ekonomisine yönelmiş olan, içten başkanlı ama özerk olmayan (dıştan yönetimli) birimlerden kurulu bir örgütlenişe örnek ise, dünyanın her yerinde görüldüğü üzere, bir prensin ya da toprak beyinin aile gereksinimlerini (prensin durumunda aynı zamanda siyasal gereksinimlerini) uyrukların, bağımlıların, toprak kölelerinin, kölelerin, küçük köylü ailelerinin, ya da kimi kez "yetişkin işçi"lerin [*demiurgi*] (bknz. aşağıda) yaptıkları ödemelerle karşılayan yapılardır. Bir toprak beyi ya da kent kuruluşunun zorlama hakkı [*Bannrecht*] ile yaptırılan işler ya da alınan ürünler, genellikle maddi değil, akçalı amaçlara yaradıkları ölçüde, "yalnızca ekonomik etkinliğin düzenlenmesi" yapılarıdır. Bey için kazanç amaçlı etkinliklerde bulunan birimlerden kurulu pazar düzeni, yapım türü üretim işlerinin sözleşmeyle bireysel aile işletmelerine [*Einzellhaushalte*] dağıtılması durumunda söz konusudur.

Dıştan yönetimli birimler arasında, bir elbirliği örgütünün koruması altında uzmanlaşma ve işlev özgülenmesi durumunun tanıtıcı örneği, eski küçük çaplı işleyim yerlerinin pek çoğunda yaygın olan uzmanlaşmadır. Solingen metal işletmeleri başlangıçta işbölümünü anlaşmayla belirleyen bir gönüllü dernek olarak örgütlenmişti. "Evlere dağıtılmış işleyim etkinliği"nde olduğu gibi egemenlik ilişkisi üzerine örgütlenişi

daha sonradır. İçten yöneticili ekonomik birimlerin yalnızca bir örgütçe düzenlenmesinin örneğini ise, üretim süreçlerini önemli biçimde etkilemeleri durumunda köy toplulukları ile kasaba kuruluşlarınca konulan çok sayıdaki kurallarda buluyoruz.

Özerk ve içten yöneticili birimler arasındaki uzmanlaşma durumunun en güzel örneği, çağdaş ekonomik düzendir.

2. Burada birkaç ayrıntı daha verilebilir. Üyelerinin istemlerini ev ekonomisi temelleri üzerinden karşılamaya girişen örgütlerin düzeni, özel bir anlamda "ev ekonomisi düzeni"dir; başka deyişle bu düzen, örneğin köy gibi örgütlenmiş kümenin kendisinin değil, bireysel üyelerin öngörülen gereksinimlerini karşılamaya yöneliktir. Sınırları iyice belirli bu tür hizmet yükümlülüklerine "yetişkin işçilerin çalışma sırası", gereksinimlerin bu yolla karşılanışına da "yetişkin işçiler yoluyla karşılanma" denilecektir[46]. Söz konusu olan şey, işbölümünü yöneten kuruluş düzenlemesi ve kimi durumlarda da ödevlerin birbirine uyumunun sağlanmasıdır.

Ama bu terimi, ister egemenlik isterse gönüllü işbirliği temeline dayalı olsun, ekonomik etkinlikleri kendi hesabına yapan ve görevleri birbiriyle uyumlulaştıran örgüt için kullanmayacağız. Bu türün en güzel örneği, ortakçılıkla işlenilen çiftliklerde [*Fronhöfe*], derebeyi çiftliklerinde ve öbür büyük aile işletmelerinde mal olarak yapılan uzmanlaşmış ve özelleşmiş katkılardır. Ama prenslikler, siyasal topluluklar, köy toplulukları vb. gibi ekonomi dışı yönelimleri olan kuruluşlarda da işlerin bölüştürülmesi uygulaması yaygındır. Buralarda-

(46) Weber, Almancada sık kullanılmayan "demiurgik" ve "demiurgik lithurgie" terimlerini kullanmış, İngilizceye çevirenler de öyle yapmışlardır. (Ö.O.) Demiurgoi, Eski Yunanistan'da kamu zanaatkârları ("halk için çalışanlar") idi. Bunların yıllık olarak atanmış kimseler mi olduğu, yoksa tek tek her iş için ücret mi aldıkları bugün de tartışmalı bir konudur (Bknz.: M.I. Finley, *The World of Oddyseus* (N.Y.1959, s. 51 vd.); Weber'in kendisi örnek olmak üzere genellikle Hint köylerindeki kamusal zanaatkârları göstermektedir (*Wirtschaftsgeschichte*) (Wi.).

ki katkılar, genellikle yönetici yetkenin (otoritenin) bütçesel gereksinimlerinin karşılanması ya da ortak amaçlar içindir. Köylülere, zanaatkârlara ve tecimenlere yüklenen bu iş (ve ürün) ödemelerine, bireylerin hane kuruluşlarınca yapılmaları gerekiyorsa "tür (aynî) olarak oikos almaları" diyeceğiz; bir örgütün akçalı işler birimine bu biçimde ödenebiliyorsa "tür olarak örgüt salması" diyeceğiz. Ekonomik etkinlikte bulunan bir örgütün akçalı gereksinimlerinin bu yolla karşılanması ilkesine de "örgütsel salma" diyeceğiz. Bu örgütleniş biçimi çok önemli bir tarihsel rol oynamıştır ve buna sık sık değinmemiz gerekecektir. Siyasal örgütlerde çağdaş "kamu maliyesi"nin yerini tutmuş, ekonomik kuruluşlarda ise, ana haneye, gereksinimlerini artık kendi içinde barındırıp kullanmadığı edimciler eliyle karşılayarak özekçilikten (merkeziyetçilik) uzaklaşma olanağı vermiştir. Her alt birim kendi işlerini yürütmüş, ama özeksel birim için kimi işlevleri yerine getirme yükümlülüğünü üstlenmiş ve bu ölçüde ona bağımlı kalmıştır. Buna örnek, iş ve mal biçiminde kimi yükümlülükler altındaki köylüler ve serfler, bir beyliğe bağlı durumdaki zanaatkârlar ve çok sayıda daha başka türlerdir. Eskiçağın büyük çaplı aile işletmeleri için "oikos"[47] terimini ilk kullanan Rodbertus olmuştur. Temel ölçüt olarak kullandığı şey, gereksinimlerin aile işletmesi üyelerinin çalışmasıyla karşılandığı, maddi üretim araçlarının da değişim dışı bir yolla sağlandığı kendine yeterlilik (otarşi) durumudur. Eskiçağın, özellikle Eski Mısır'daki Yeni Krallık döneminin toprak beyliklerinde ve krallık ailelerinde gereksinimlerin büyük bölümünün, bağımlı ailelerin yapmakla yükümlü oldukları işler ve mal biçimindeki ödemelerle karşılandığını biliyoruz (bunların arı türe yaklaşma öl-

(47) Oikos terimi Eski Yunancadan alınmıştır. Weber'in de aşağıda belirttiği gibi, terimi ekonomi tartışmalarına sokan Rodbertus olmuş, o günden beri de Alman yazınında kullanılagelmiştir. (T.P.) K. Rodbertus, *"Zur Geschichte der römischen Tributsteuern seit Augustus," Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, IV (1865); *Wirtschaftsgeschichte*'ye de bakınız. (Wi.)

çüleri çok değişmekle birlikte). Aynı olgular zaman zaman Çin ve Hindistan'da ve daha az bir ölçüde olmakla birlikte *capitulare de villis*[48] ile başlamak üzere ortaçağ Avrupası'nda da görülmektedir. Büyük aile işletmeleri de dışarıyla değişim yapmakla birlikte, bunlar hep aile ekonomisine özgü değişimler niteliğinde olmuştur. Bunun gibi parasal ödeme yükümlülükleri de seyrek değildi, ama gereksinimlerin karşılanmasında genellikle ikincil düzeyde kalmış ve gelenekle saptanma eğilimini göstermiştir. Salına türü yükümlülükler altında bulunan ekonomik birimlerin de değişim ilişkilerinde bulunması seyrek değildir. Ama belirleyici nokta, bu birimlerin geçimlerinin en büyük ölçüde, yükümlü oldukları salmalar karşılığında elde ettikleri mal biçimindeki yararlarla karşılanmasıdır: Ürünlerin belli bölümlerini alma ya da belli toprak parçalarını işleme hakkı. Kuşkusuz birçok ara biçimler de vardır. Ama her bir durumda, işbölümünün biçimi ve eşgüdümüyle görevli bir örgütün yerine getirdiği bir tür düzenleme işlevi söz konusudur.

3. Ekonomik etkinliği düzenleyen bir örgütün ekonomik kazanç amacına yöneldiği durumlara örnekler, ortaçağ Avrupası köylerinde ve Çin ve Hindistan'da görülen ve usta zanaatkârların sayısını, görevlerini ve yol ve yordamlarını, başka deyişle zanaat mesleklerinde emeğin yöneltiliş biçimini sınırlayan ekonomik düzenlemelerdir. Kurallar asıl olarak zanaatkârın ürünü ile tüketicinin gereksinimini karşılamayı değil, her zaman olmasa bile sık sık görüldüğü üzere işin niteliğini korumak ve pazarı paylaştırmak yoluyla zanaatkârların pazar konumunu güvence altına almayı amaçladığı ölçüde bu türe giriyordu. Başka her tür ekonomik düzenleme gibi bu da pazar özgürlüğüne ve dolayısıyla zanaatkârların mesleki yönelimlerinin tam bir özerklikle işlemesine kimi sınırlamalar getiriyor-

(48) Carolinge döneminde, krallık malikânelerinin (villae) işletilme yöntemlerine ilişkin ayrıntılı imparatorluk düzenlemeleri. Eski Yunancada "apodora", Rusçada "obrok", Almancada "Hals" yada "Leibzips". (T.P.)

du. Kuşkusuz ereği, zanaatkâr işletmelerine bir "geçim" güvencesi sağlamaktı ve bu yüzden de, tecimsel [*erwerbswirtschaftlich*] biçimine karşın aile işletmesine daha yakın düşüyordu.

4. Kazanç amaçlı ekonomik etkinlikte bulunan bir örgüte örnek ise, daha önce anı bir tür olarak sözü edilen "evlere dağıtılmış işleyim"den başka, Almanya'nın doğusundaki beylik çiftlikleridir: Buralarda işgücü, beye ait küçük toprak parçalarını ona hizmet karşılığında işler ve tam anlamıyla beylik düzenine yönelik olarak çalışır [*Instleute*]; ya da Almanya'nın kuzeybatısında, kiraladıkları toprak parçasını işleyen kiracı köylüler [*Heuerlinge*] olabilir. Nasıl "evlere dağıtılmış işleyim" girişimcilerin örgütleri ise, bu tarımsal işletmeler de toprak beylerinin kazanca yönelik örgütleridir. Toprak kiracılarının ve ev işleyimi işçilerinin ekonomik birimleri, hem kendilerine benimsetilen işbölümü, hem de iş çabalarını bir araya getiriş biçimi bakımından, asıl olarak bey çiftliğindeki ya da "evlere dağıtılmış işleyim" yerlerindeki ilişkilerin kendilerine yüklediği yükümlülüklere yönelik olarak işler. Bunlar bir yana bırakılacak olursa her biri birer "hane"dir. Kazanç getirici çabaları özerk olmayıp, toprak beyinin ya da işletme sahibinin işletmesine yönelmiş dıştan yöneticili çabalardır. Bu yönelimin edimsel olarak ölçünleştirilme (standardize edilme) ölçüsüne bağlı olarak, işbölümü de işleyimevine (fabrika) özgü olmak üzere aynı işletme içindeki uygulayımsal işbölümü türüne yaklaşabilir.

19. İŞBÖLÜMÜNÜN TOPLUMSAL YÖNLERİ (Devam)

Toplumsal açıdan işbölümü türleri, bir de, değişik işlerin karşılığında elde edilen ekonomik kazançların özgülenme biçimine göre sınıflandırılabilir. Özgülemenin konusu: İnsan emeğini denetleyip kullanma ve ondan bir karşılık elde etme olanakları [*Leistungsverwertungschancen*] olabilir; maddi üretim araçları olabilir; yönetsel işlevler yoluyla kazanç elde etme

olanakları olabilir. (Toplumbilimsel bir kavram olarak özgüleme konusunda bkrz: Bl. I, kesim 10).

Emeği kullanma haklarının özgülenmesinde şu yöntemler düşünülebilir: 1) Özgülemenin bir birey (toprak beyi) ya da bir örgüt lehine yapılması, ya da 2) pazarda satışa çıkarılması. Her iki durumda da, aşağıdaki birbirinden köklü biçimde farklı dört olasılık gerçekleşebilir:

a) Emeği değerlendirme olanaklarının bireysel işçilere tekel biçiminde özgülenmesi: Lonca örgütlü özgür emek; burada özgülenen haklar kalıtsal ve başkasına aktartılabilir olabilir: Bunun, yukarda (l)e giren tanıtıcı örneği Hindistan'daki köy zanaatkârıdır; (2)ye giren örneği ise ortaçağlardaki kimi kişisel olmayan lonca haklarıdır. Özgülenen haklar sıkı sıkıya kişisel olup başkasına aktarılamaz nitelikte olabilir: (l)de "bütün hakların bir makama ait olduğu" durumdaki gibi; ya da söz konusu haklar kalıtsal ama başkasına aktarılamaz nitelikte olabilir: (1) ve (2)de yer alan kimi ortaçağcıl, ama asıl olarak Hindistan'da görülen lonca hakları ve pek değişik türdeki ortaçağcıl "görevler" [*Rechte auf ein Amt*].

Bütün bu durumlarda özgüleme koşulsuz olabileceği gibi, kimi maddi koşullara bağlı da olabilir.

b) İkinci olasılık, emeği kullanma hakkının "işçinin" sahibi olan bir kişiye özgülenmesidir: "Özgür olmayan emek", angarya örneğinde olduğu gibi. İşçi üzerinde iyelik hakları hem kalıtsal, hem de aktarılabilir hak niteliğinde olabilir: Tam anlamıyla kölelik durumu. Ya da, kalıtsal olmakla birlikte özgürce el değiştiremez, ancak maddi üretim araçlarıyla, özellikle toprakla birlikte el değiştirebilir. Toprak köleliği (serflik) ve kalıtsal bağımlılık (*Erbuntertätigkeit*) buna girer.

Emeği kullanma hakkının toprak beyince özgülenmesi, toprak köleliğinde olduğu gibi, maddi koşullarla sınırlandırılabilir. İşçi, bu konumunu kendi özgür istenciyle bırakamaz, ama başkası da onu bu konumundan gönlünce çıkaramaz.

Emeğin denetimi ve kullanılması hakları, sahibince, ev ekonomisi yönetimi doğrultusunda, mal ya da para biçiminde

gelir kaynağı olarak, ya da evde çalıştırılan beslemeler ya da toprak köleleri örneğinde olduğu üzere, evinin işlerini görecek işgücü kaynağı olarak kullanılabilir. Ya da bir kazanç aracı olarak kullanılabilir. Bu durumda, bağımlı kişi belli mallar vermekle ya da sahibince sağlanan hammaddeleri işlemekle yükümlü tutulabilir. Sahip, daha sonra söz konusu malı satacaktır. Bu, özgür olmayan ev işleyimidir. Sahip, emekçisini, bir de örgütlü bir yapım (sanayi) işliklerinde kullanabilir: Köle ya da toprak kölelerinin çalıştığı yapım işlikleri.

Burada "sahip" diye nitelenen kişi, iş sürecine yönetici olarak ya da dahası bir ölçüde işçi olarak doğrudan doğruya katılabilir, ama bu zorunlu değildir. Bu sahiplik konumu kendisini işletme görevlisi yapıyor olabilir, ama bu hiç de zorunlu olmadığı gibi gerçeklikte de genel olarak böyle değildir.

Kazanca yönelik bir işletmenin işçileri olarak değil de, bir ev ekonomisi işletme yönetimi sürecinin parçası ve akar biçiminde gelir kaynağı olmak üzere kölelerin ve her türden bağımlı kişileri içeren toprak kölelerinin kullanılması, eskiçağlarda ve erken ortaçağlarda çok yaygındı. Örneğin bir Pers prensinin çıraklık yapan kölelerinden söz eden çiviyazısı yazıtlar vardır: Bu çıraklar, yetiştiklerinde ya prensin evinde hizmetçi olarak çalışacaklar, ya da belki, sahiplerine düzenli bir ödeme yapmak koşuluyla kendi müşterileri ile ilişkilerinde önemli ölçüde özgür bırakılacaklardır (bu, Eski Yunan apodora'sının, Rus obrok'unun, Alman Hals'ının ya da Leibzinsi'sinin bir ilk örneğidir). Ayrıksız (istisnasız) olmamakla birlikte, Eski Yunan köleleri için durum genellikle böyleydi; Roma'da da *peculium*'lu ya da *merx peculiaris*'li ve doğallıkla sahiplerine de belli ödemeler yapma koşuluna bağlı bu tür bağımsız ekonomik etkinlikler türlü yasal kurumlarda söz konusu edilmiştir. Ortaçağlarda bedensel kölelik [*Leibherrschaft*], sık sık, başka hemen her bakımdan bağımsız kişi olan insanların yalnızca kimi ödemeler yapmakla yükümlü tutulabilmesi biçimini almıştı. Batı ve Güney Almanya'da genel durum böyleydi. Rusya'da da, edimsel olarak (de facto), toprak kölesinin yalnızca bu öde-

meleri yapma yükümlülüğüyle sınırlanması ve bunun dışında bağımsız kişi olması, yaygın değilse de en azından oldukça sıktı (bu kişilerin yasal konumları çok belirsiz olmakla birlikte).

Özgür olmayan emeğin "kazanç" amacıyla [*erwerbsmäßig*] kullanılması, krallarınki, dahası belki firavunlarınki de içinde olmak üzere özellikle beylik malikânelerindeki ev yapımcılığında şu ana biçimleri almıştır:

a) Mal biçiminde ödemeler yapma zorunlu yükümlülüğü: Hammaddesi de bağımlı işçilerin (toprak kölesi çiftçiler) kendilerince üretilip onlarca yapılan türlü malların (örneğin keten) teslimi.

b) Özgür olmayan ev işleyimi: Beyce sağlanan hammaddenin işlenmesi. Ürün, hiç değilse bir bölümüyle, beyce para karşılığı satılabilirdi. Ama eskiçağlarda olduğu üzere, birçok durumda bu pazar satışlarını eğreti durumlarla sınırlamak eğilimi vardı. Yeniçağların başlangıçlarında ise, özellikle Alman-Slav sınır bölgelerinde durum böyle değildi; toprak beylerinin malikânelerinde kölelik eşliğinde ev yapımcılığının oluşumu buralarda (yalnız buralarda olmamakla birlikte) görüldü. Köle konumundaki yapımcı işgücü, sürekli bir örgütleniş olmak üzere ev yapımcılığında ya da işliklerdeki yapımcılıkta kullanılmaktaydı. Her iki biçim de yaygındır. İkincisi, eskiçağın ergasterion'unun değişik biçimlerinden biriydi ve firavunların malikânelerinde, tapınakların işliklerinde ve mezar resimlerinin tanıklık ettiği üzere Yunanistan'da (Demostenes'in Atina'daki işlikleri), Roma malikâne işliklerinde (Gummerus'un resimlerine bakınız), Karolenjlerin genitium'unda (=gynaikeion) ve daha yakın zamanlarda da örneğin Rus toprak kölesi yapımevlerinde (Tugan-Baranovski'nin Rus yapımevine ilişkin kitabına bakınız) görülmüştür.[49]

---

(49) Demostenes'in işlikleri ve Carolinge'lerin "kadınlar evi" (genitium) için bknz.: *Wirtschaftsgeschichte*; Roma malikâne işlikleri için bknz.: H. Gummerus, *Der römische Gutsbetrieb als wirtschaftliche Organismus nach den Werken des Cato, Varro und Columella* (Leipzig 1906); Rus toprak kölesi

c) Üçüncü olasılık, herhangi bir özgüleme biçiminin bulunmamasıdır: Biçimsel olarak özgür işgücü; şu anlamda ki, emeğin yaptığı işler, yanların her ikisi için de biçimsel olarak özgürce kurulan bir sözleşme ilişkisine bağlıdır. Ama sözleşme, emeğin bulunduğu koşulları belirleyen geleneksel ya da yasal bir düzenlemeyle türlü yollardan ve önemli biçimde düzenleniyor olabilir.

Özgür sözleşmeye dayalı emek değişik biçimlerde kullanılabilir; bunların başlıcaları şöylece sayılabilir:

i) Bir aile işletmesinde:

- Rastgele işler biçiminde (Büchner'in *Lohnwerk* dediği şey): İşverenin evinde (Stör) ya da işçinin evinde (Büchner Heimwerk diyor).

- Durağan etkinlikler biçiminde: İşverenin evinde ("hizmetçi" biçiminde) ya da işçinin evinde (belirgin örnek: Roma serfleri [Kolonen]).

ii) Kazanç amaçlı olarak:

- Rastgele ya da

- Sürekli.

Her iki durumda da ya işçinin evinde ya da işverenin sağladığı yerlerde. Sonuncu durum, malikâne ya da işliklerde çalışanlar için, ama asıl olarak yapımevi işçileri için geçerlidir.

İşçi, sözleşme gereği bir aile işletmesinde çalıştırıldığı durumda (i durumu), doğrudan doğruya işi "yöneten" bir tüketicinin hizmetinde demektir; ikinci durumda ise kazanç amaçlı bir girişimcinin hizmetindedir. Yasal açıdan biçim çoğu kez aynı olmakla birlikte, ekonomik açıdan aradaki ayrım temel önemdedir. Roma serfleri (Kolonen) her iki konumda da bulunabilirler; ama onlar için daha tanıtıcı olan, bir oikos'da işçi olmaktır.

---

yapımevi için bknz.: M.I. Tugan-Baranovski, *Geschichte der russischen Fabrik* (1900). (Wi.)

d) Dördüncü olasılık: Emeği ve ürünlerini kullanıp denetleme olanakları, bireysel işçinin bir mal gibi özgülenmesi durumu söz konusu olmaksızın ya da bu yolun önemli ölçüde sınırlanmışlığı eşliğinde, bulunabilir. Bu durumda küme dışından olanlar ya kesin ya da göreli olarak dışlanabilirler, işçiler olurları olmadıkça işletmece işten atılamazlar ya da en azından işten atma yetkilerine kimi sınırlamalar getirilir.

Kümenin dışa kapatılması eşliğinde emeğin özgülenmesine (sahiplenilmesine) örnekler, ortaçağ madenciliğinde görülen işçi kastları ya da madenci dernekleri, kimi kez saraylarda görülen örgütlü kümeler ya da hizmetçiler, Almanya'daki toprak beyliklerinde görülen "harmancılık" [*Dreschgärtner*] olabilir. Bu tür özgüleme (sahiplenme), toplumsal tarihin her döneminde, dünyanın her yanında ve sayısız denecek ölçüde çok değişik biçimler altında görülmüştür. Yine çok yaygın olan ve işten atma yetkisini sınırlayan ikinci tür ise, günümüzde işçi sendikasına üye olmayanların çalışamadığı (*closed shop*) işyerlerinde ve özellikle "işyeri kurulları"nda [*Betriebsräte*] görülmektedir.

Kazanç amaçlı işletmelerde işçilerin işleri (özgülemesinin) sahiplenmesinin her türü, işçilerin çalışmasının işletme sahiplerince sahiplenildiği tersine durumda olduğu gibi, işgücünün özgürce işe alınmasına sınırlamalar getirir. Bu demektir ki işçiler, yalnızca uygulayımsal verimliliklerine göre seçilemezler ve ekonomik etkinliğin biçimsel ussallığı, bu ölçüde sınırlanmaktadır. İşlerin sahiplenilmesi, uygulayımsal ussallık üzerine de önemli sınırlamalar getirir. Özellikle: 1) Kazanç amaçlı işletme sahibinin emeğin ürünlerini sahiplenmesi durumunda, gelenek, âdet ya da sözleşme yoluyla çalışma çabasını sınırlama eğilimi yoluyla; ya da (işçinin bir köle gibi tümden sahiplenildiği durumda olduğu üzere) en elverişli düzeyde çaba gösterdiğinde işçinin kendi yararının azalması ya da tümden ortadan kalkması nedeniyle; 2) Emeğin ürünlerinin kazanç amacıyla işçilerin kendilerince de değerlendirilmesi duru-

munda, işçinin geleneksel yaşam biçimini sürdürme çıkarı ile işverenin onu en elverişli uygulayımsal düzeyde üretim yapmaya yöneltme ya da emek yerine başka üretim araçları kullanma girişimleri arasında bir çatışma çıkabileceği için. İşveren için, emek kullanımını yalnızca bir gelir elde etme yoluna dönüştürme olanağı her zaman vardır. Bu bakımdan, ne biçimde olursa olsun, ürünlerin değerlendirilişinin işçilerin eline geçmesi, genellikle, işletme sahibinin az ya da çok yönetimden dışlanması gibi başka bakımlardan yararlı koşullara götürür. Ama bu, işçileri, ilişkide bulundukları ve daha elverişli pazar konumuna sahip kişilere (anamal sahibi, Verleger) bağımlı duruma düşürür. O zaman bu kişiler bir tür yönetici konumu edinirler.

1. Ne var ki bu birbirine karşıt sahiplenme biçimleri (işlerin işçilerce, işçilerin de işverenlerce sahiplenilmesi), uygulamada çok benzer sonuçlar vermektedir. Bu şaşırtıcı da değildir. Her şeyden önce iki eğilim, çok büyük ölçüde biçimsel bağlarla (düzenleyici kurallarla, Ö. O.) birbiriyle bağlantılıdır. Örneğin işçilerin işverence sahiplenildiği durumda iş olanakları da derebeylik hukukuna göre oluşan örgütlerde [*hofrechtlichen Verbande*] görüldüğü üzere dışa kapalı bir işçi örgütünce sahiplenilmişse, durum böyledir. Böyle durumlarda emeğin kullanılış biçiminin büyük ölçüde belli bir kalıba dökülmesi ve dolayısıyla da çalışmanın kısıtlanması, işçilerin elde edilecek ürüne ilgi duymaması çok doğaldır. Sonuç, genellikle, işçilerin her türlü uygulayımsal yeniliğe karşı başarıyla direnmeleridir. Ama bu olmadığında bile, işçilerin işverence sahiplenilmesi olgusu, uygulamada, onun bu belli işgücünü kullanmakla yükümlü olduğunu anlatır. Çağdaş yapımevi yöneticisi gibi uygulayımsal gereksinimlere göre seçim yapma yetkisi bulunmayıp, elindeki işgücünü kullanmak durumundadır. Köle işgücü çalıştırma durumu özellikle böyledir. Sahiplenilen işçilerden, geleneksel olarak saptanmış olanın üzerinde üretim alma yolundaki her kalkışma, geleneksel engellerle karşılaşır. Bu

engeller ancak en acımasız yöntemler kullanılarak aşılabilir ki, bunların da köle sahibinin kendi kişisel çıkarları bakımından sakıncaları vardır: Çünkü bu durumda saygınlık ve erkinin geleneksel temelleri sarsılabilir. Bundan dolayıdır ki sahiplenilmiş işçilerin çalışma çabaları hemen her yerde kısıtlayıcı olma eğilimi göstermiştir. Yakınçağ başlarında Doğu Avrupa'da olduğu üzere, bu eğilimin toprak beylerinin erkiyle kırıldığı durumda bile, işçi seçme yolunun bulunmaması ve sahipli işçiler için herhangi bir kişisel çıkarın ya da zarar olasılığının söz konusu olmaması, daha yüksek uygulayımsal üretim düzeylerine ulaşılmasını engelleyici olmuştur. İşlerin işçilerce sahiplenildiği durumda da aynı sonuç, hem de daha çabuk, doğmuştur.

2. Bu sonuncu durum, en tanıtıcı olarak, erken ortaçağlarda (XXIII. yüzyıllar) görülmüştür. Carolinge dönemindeki Beunden[50] (beylerin yararına olmak üzere ortak kullanımın dışında tutulan köy ortamalı topraklar) ve büyük çaplı tarımsal işletmelerin bütün öbür ilk örnekleri yıkılıp yok oldu. Toprak beylerine ve kişiler üzerinde hak sahibi olan beylere ödenen kiralar ve öbür türlü ödemeler, düşük bir düzeyde donup kaldı; ve tarım ile madencilikte tür olarak ürünün, zanaatlarda da elde edilen paranın artan bir oranı işçilere gitti. Bu gelişme, tam da bu biçimiyle, Batı dünyasına özgüydü. Ona yol açan ana koşullar ise şunlardı: a) Mülk sahibi katmanların yoğun biçimde siyasal ve askeri etkinliklere gömülmüş bulunmaları; b) Uygun niteliklerde bir yönetici kesimin bulunmayışı. Bu iki koşul, mülk sahiplerinin işçileri, kira dışında başka bir şey ödeyecek biçimde kullanmalarına olanak vermedi; c) İşçilerin, kendilerini çalıştırmak üzere birbirleriyle yarışan değişik olası işverenler

(50) *Beunden*, köy (Mark) topluluğunun tarımsal işletme kurallarına (ürün değişimi, otlak hakları, vb.) bağımlı olmayan toprak parçalarıydı; genellikle tarım topraklarından ayrık olarak bunlar çitle çevrilebilirdi. *Herrenbeunden* denilen özel bir resmi görevlice (*Beundehofmann*) işletilen kısıtlamasız bey çiftlikleri bulunduğu eski belgelerden anlaşılmaktadır. J.&W.Grimm, *Deutches Wörterbuch*, 1 (Leipzig 1854). (Wi.)

arasında özgürce yer değiştirmelerinin kolayca sınırlandırılamaması; d) Birçok yeni topraklar, yeni madenler ve yeni yerel pazarlar açılma olanaklarının bulunması; e) Uygulayımsal geleneğin ilkel düzeyi. Kazanç olanaklarının işçilerce sahiplenilmesi, işçilerin mal sahiplerince sahiplenilmesinin yerini aldığı ölçüde, mal sahipleri denetim haklarını yitirdiler ve yalnızca kira ve öbür tür ödemeler elde eden kimselere dönüştüler. Bunun en bilinen örnekleri maden yapımcılığı ve İngiliz loncalarıdır. Bu erken çağda bile söz konusu süreç daha öteye, beylere herhangi bir ödeme yapma yükümlülüğünün, "Kentli, özgür kişidir" ilkesi gereğince kaldırılması ya da reddedilmesi ölçüsüne varma eğilimi gösteriyordu. Bütün bunlar, hemencecik, doğrudan doğruya işçiler arasında ya da dışardan tecimenlerin katılmasıyla, pazar işlemleri yoluyla kazanç elde etme olanaklarının türlülenmesine yol açtı.

20. İŞBÖLÜMÜNÜN TOPLUMSAL YÖNLERİ: MADDİ ÜRETİM ARAÇLARININ ÖZGÜLENMESİ

(II B'ye bakınız; 18 ve 19 ile karşılaştırınız.) İşgücünü tamamlayan maddi üretim araçlarının özgülenmesi;

a) tek tek ya da bir küme olarak işçilere

b) mal sahiplerine ya da

c) üçüncü kişilerden oluşan düzenleyici kuruluşlara olabilir.

a) Tek tek işçilere özgülenmesi durumu:

- Bireysel işçilerin maddi üretim araçlarının "sahibi" durumuna gelmesi, ya da

- Tam ya da bir ölçüde kapalı bir işçi topluluğuna özgülenmesi: Bu durumda tek tek işçiler değil, ama örgütleri üretim araçlarının sahibidir.

Bu topluluğun ekonomi etkinliği;

i) "kamulcu" bir temel üzerine kurulu tek yapılı bir ekonomi olabilir, ya da

ii) payların özgülenmesine dayalı "elbirlikçi" (kooperatifçi, *genoßenschaftlich)* bir ekonomi olabilir.

Bütün bu durumlarda, üretim araçlarının özgülenişi;

1) aile ekonomisi amaçlarına, ya da

2) kazanç sağlama amaçlarına yönelik olabilir.

Bireysel işçilerin üretim araçlarının sahipliğine gelmesi, küçük köylülerin, zanaatkârların (Bücher'in terimlendirişiyle *Preiswerker*), denizcilerin ya da taşıt sahiplerinin tam bir pazar ekonomisi özgürlüğü içinde, ya da düzenleyici bir topluluğun koruması altında olabilir. Üretim araçları sahibinin bireyler değil de bir örgüt olması durumunda, aile işletmesinden kazanç sağlayıcı nitelikte olmaya değin varabilen çok değişik olanaklar söz konusudur. Ne kökeninde ne de gerçeklikte kamulcu olmayan aile ekonomisi (bknz. B1. II/3), tümden kendi gereksinimlerini karşılamaya yöneltilebilir. Ya da, yalnızca arada bir, bulunduğu yerin elverişliliği dolayısıyla kimi hammadde artığını ya da belli bir uygulayımsal becerinin bir bölüm ürünlerini, gereksinimlerini daha iyi karşılamanın bir yolu olmak üzere satabilir. Arada bir yapılan bu satışlar, daha sonra düzenli bir kazanç amaçlı değişim dizgesine dönüşebilir. Böyle durumlarda "oymak" becerilerinin gelişmesi, budunsal topluluklar arasında işlevsel bir işbölümünün oluşup oymaklar arasında ticaretin gelişmesi olağandır; çünkü pazar bulma olanakları, belli bir alanda tekel kurup sürdürmeye bağlıdır, bu ise genellikle kalıt yoluyla edinilen zanaat gizleriyle olanaklıdır. Bunun sonucu gezginci mesleklerin ya da belki paria[51] mesleklerinin doğuşu olabilir; ya da Hindistan'da olduğu gibi bu kümelerin siyasal bir yapı içinde birleştikleri ve budunsal öğeler arasında inançsal engellerin bulunduğu yerlerde kastlar ortaya çıkabilir.

---

(51) Weber paria terimini, başkalarıyla aynı ülke alanını kullanan ama onlardan, toplumsal kümeler arasında ilişkileri katı bir biçimde sınırlayan törensel engellerle ayrıt edilen bir kümeyi anlatmak üzere özel bir anlamda kullanmaktadır. Bu tür kümelerin belli işlerde, özellikle de genellikle toplumda aşağı görülen işlerde uzmanlaşmaları sık görülen bir durum olmuştur. (T.P.)

Küme üyelerinin kendilerine özgülenmiş payların bulunduğu duruma (a/ii) örnek, "üretici elbirlikleri"dir (kooperatif).[52] Aile işletmeleri, parasal muhasebenin gelişimiyle birlikte, bu türe yaklaşır. Bunun dışında, ara sıra, işçi örgütleri biçiminde görülür. En önemli örneği ise, erken ortaçağlarda maden işletmelerindeki "üretim elbirlikleri"dir.

b) Bir işçi örgütünce sahiplenilmesi durumunu daha önce inceledik; "mal sahibi"nce ya da bir mal sahipleri örgütünce sahiplenilmesi ise, bu bağlamda, ancak işçilerin, tek tek bireyler olarak değil, bir topluluk olarak üretim araçları sahipliğinden çıkartılması durumunu anlatabilir. Bir mal sahibi aşağıdakilerden birini ya da birkaçını sahiplenebilir: Su da içinde olmak üzere toprak; yeraltı kaynakları; yapım ve çalışma işlikleri; üretim araçları (araç gereçler, donanım ve makineler); güç kaynakları; hammaddeler. Uygulamada bütün bunlar bir tek mal sahibinin elinde toplanabileceği gibi değişik mal sahipleri arasında dağılmış da olabilir. Mal sahipleri, sahiplendikleri üretim araçlarını:

aa) bir aile işletmesi çerçevesinde kendi gereksinimlerini karşılamak üzere kullanabilirler;

bb) aile işletmesi çerçevesinde kullanılmak ya da kazanç getirmek üzere kiralayabilirler; ikinci durumda, ödünç alanlar (kiralayanlar) anamal muhasebesi olmayan bir kazanç amaçlı kuruluşta kullanabilecekleri gibi, (kendi işletmelerinde) anamal malları olarak da kullanabilirler;

cc) kendi işletmelerinde anamal malları olarak kullanabilirler.

Bunlara ek olarak, sahiplenen kuruluş, ekonomik etkinlikte bulunan bir örgüt de olabilir. Bu durumda yukarda sergilenen tüm seçenekler onun için de açıktır.

---

(52) Genellikle "üretici elbirlikleri" bu türe girerse de, Weber bu türün kendisini daha geniş kapsamda alıyor. Örneğin kimi bakımlardan ortaçağın malikânelerini ve öbür köy topluluğu türlerini de bunun örnekleri arasında sayıyor. (T.P.)

c) Son olarak üretim araçları, ekonomik etkinlikleri yalnızca düzenleyen, ama kendisi onları anamal malları ya da bir gelir kaynağı olarak kullanmayıp üyelerinin [*Genoßen*] kullanımına sunmakla yetinen bir örgütçe de sahiplenilebilir.

I. Toprak bireysel ekonomi birimlerce sahiplenildiğinde, bu, genellikle ya;

a) hasat dönemine değin varan etkin işletme dönemi içindir; ya da

b) alan açma ya da sulama gibi etkinlikler dolayısıyla toprağın kendisinin bir "yapılmış ürün" olduğu durumlarda, bu çalışmaları da içine alacak üretim süresi içindir.

c) Ancak toprak azlığı ayırt edilebilir ölçüye vardığındadır ki, işleme, otlatma ve kerestenin kullanılması haklarının bir yerleşim kümesinin üyelerine özgülenmesi ve bunların kullanım haklarına da kimi sınırlamalar getirilmesi yaygınlaşmıştır.

Bu durumda söz konusu özgülemeden yararlanacak olanlar:

1. Genişliği, asıl olarak yaptığı etkinliklere (bahçecilik, çayır değerlendirme, tarımsal işletme, otlakçılık, ormancılık) bağlı olan bir kuruluş olabilir. Bu kuruluşlar, bireysel haneden oymağa [*Stamm*] değin değişik büyüklükte olabilir. Bunlar içinde en tanıtıcı örnekler:

a) Tarlaların, çayırların ve otlakların hısımlık kümesince, ya da onunla birlikte

b) Komşuluk kümesince (genellikle köy) kullanılması;

c) Ormanlık alanların değişik nitelik ve büyüklükte daha geniş yerleşim birimlerince işlenmesi;

d) Bireysel haneler, genellikle bahçelikleri ve evin çevresindeki alanı sahiplenmiş ve ekim alanlarıyla çayırlarda da pay sahibi olmuştur. Bu paylaşım şu biçimlerde olabilir:

i) Gezici tarım (topraklara sırayla değişik ürünlerin ekilmesi) durumunda, yeni işletmeye açılan toprakların olgusal olarak (de facto) eşitlik üzerine paylaşılması.

ii) Yerleşik tarımın yeniden örgütlenmesi sonunda dizgesel ve ussal bir dağılım. Bu, genellikle:

Tüm köylülerin vergileri ortaklaşa ödemekle yükümlü olmaları gibi akçalı gerekçelerle,

ya da

Üyelerin siyasal eşitlik isteklerinin sonucu olur.

Üretimin örgütlenme birimi genellikle hane (bu konuda bknz.: Bl. II/3 ve 4) olagelmiştir.

2) Toprak kimi kez de bir toprak beyine (*Grundherr*) özgülenir. Bu beyin konumunu asıl olarak bir soy kümesi başkanlığından (daha sonra buna değineceğiz), üyeleri çalıştırmak yetkisi [*Bittarbeitsanspruch*] olan bir oymak önderi (kabile şefi) olmasından (bknz. Bl. II/4), akçalı ya da askeri yetkilerinden ya da yeni toprakların dizgesel işlenmesi ya da bir sulama tasarımı ile ilgili bir örgütlenişten alıyor olması hiç önemli değildir.

Toprak üzerindeki beylik hakkı:

A) Zorunlu çalıştırma (serf ya da köle çalışması) biçiminde olabilir. Bu da;

1) bir aile işletmesinin parçası olarak

a) mal biçiminde ödemelerle ya da

b) bedensel çalışmalarla yerine getirilebilir; ya da

2) "çiftlik"lerde (mâlikâne), kazanç amacıyla yaptırılabilir.

B) Özgür işçiler çalıştırılarak yapılabilir:

1) Aile işletmesi çerçevesinde, taşınmaz gelirleri biçiminde olabilir. Bu gelirler;

a) mal biçiminde ödemelerden kurulu olabilir (yarıcı ya da kiracı işletmesi) [*Naturalteilbau* ya da *Naturalabgabe*];

b) kiracıların para olarak yaptıkları ödemelerden oluşabilir. Her iki durumda da:

c) kullanılan donanım kiracının olabilir (kendi hesabına çalışan kiracı) ya da

d) toprak sahibinin donanımı olabilir: Özgür çiftçi (colon).

2) Kazanç amaçlı olarak (büyük ussal işletme)

Toprağın aile işletmesi çerçevesinde ve özgür olmayan emekçe işlendiği durumda, toprak beyinin, işçilerinden seçim hakkı olmaksızın yararlanması ve onlardan bekleyeceği işler

gelenekle belirlenmiştir. Özgür olmayan emeğin kazanç amaçlı bir kuruluşta, bir "çiftlik"te kullanılması, yalnız sınırlı birkaç durumda, özellikle eskiçağda Kartaca ve Roma'da, yakınçağda da sömürge ülkelerdeki çiftliklerde ve Kuzey Amerika'nın güney eyaletlerinde görülmüştür. Toprağın özgür işçi çalıştırılarak kazanç amaçlı büyük işletmelerde kullanılışı (B/2), yalnız çağdaş Batı dünyasında görülmüştür. Toprağı sahiplenmenin çağdaş biçimlerini belirlemede en kesin payı bulunan etken, ortaçağ toprak beyliğinin, başka deyişle senyörlüğün [*Grundherrschaft*] izlediği gelişim biçimi, özellikle de nasıl çöktüğü olmuştur. Bu çağdaş biçimin arı durumunda yalnızca şu üç kişi yer almaktadır: Toprak sahibi, anamal sahibi kiracı ve topraksız tarım işçisi. Ama bu arı biçim ayrık (istisnai) durumdur (ve yalnız İngiltere'de görülmektedir).

II. Madencilikte kullanılabilen toprak varsıllıklarının sahiplenilmesi şu biçimleri almaktadır:

A) Toprak sahibine (geçmişte en sık görülen durum: toprak beyine)

B) Bir siyasal yöneticiye (krallık ayrıcalıklarına ya da haklarına sahip olan kişiye);

C) İşletilmeye değecek çapta maden yatakları bulan herhangi bir kişiye [Bergbaufreiheit];

D) Bir işçi kuruluşuna;

E) Kazanç amaçlı bir işletmeye ait olması.

Toprak beyleri ve krallık ayrıcalıklarına sahip olanlar, bu yatakları, ortaçağın ilk dönemlerinde arada sırada yaptıkları üzere kendileri işletebilecekleri gibi, bir gelir elde etme karşılığında örgütlü bir işçi kuruluşuna ya da maden yatağını bulan herhangi bir kişiye ya da herhangi bir çevrenin üyesi olan kişiye kiralayabilir. ortaçağlardaki "özgürleşen dağlar" [*gefreite Berge*] bunun örneği olup, "madencilik özgürlüğü"nün [*Bergbaufreiheit*][53] kökeni de budur.

---

(53) "Özgür dağlar" ve "madencilik özgürlüğü" konularında bknz.: *Wirtschaftsgeschichte.* (Wi.)

Ortaçağda örgütlü maden işçisi kuruluşları, çoğu kez, üyelerin pay sahibi olduğu ve her üyenin ya maden sahibi beye ya da kendisinden ortaklaşa sorumlu olan öbür üyelere karşı, madende çalışma yükümlülüğü altında bulunduğu dışa kapalı kümeler özelliğindeydi. Bu yükümlülüğün karşılığı, ürünlerden belli bir pay alma hakkıydı. Öteki kuruluşlar arı "mal sahibi" elbirlikleri olup, her biri kârı da zararı da paylaşan üyelerden kuruluydu. Maden sahibi beyler gittikçe hak ve yetkilerini işçilere kaptırıyorlardı; ama bu işçiler de, kuruluş yatırımlarına olan gereksinim artıkça, anamal sahibi kümelere [*Gewerke*] gittikçe daha büyük ölçüde bağımlı duruma geldi. Böylece sonunda en sık görülen sahiplenme biçimi, anamalcı "maden ortaklığı" [*Gewerkschaft*] ya da "anonim ortaklık" oldu.

III. Güç kaynakları, özellikle su gücü, değişik amaçlı her türden "değirmenler, kimi kez sabit donanımı içeren işlikler" gibi "sabit donanım"dan oluşan üretim araçları, geçmişte ve özellikle ortaçağda, genellikle aşağıdaki yollardan biriyle sahiplenilmekteydiler:

a) Toprak beyleri ya da prenslerince,

b) Kasaba ya da kentlerce (ekonomik açıdan ya etkin ya da yalnızca düzenleyici kuruluşlar olarak),

c) Hiçbiri birleşmiş bir işletmeye [*Einheitsbetrieb*] dönüşmüş olmayan işçi kuruluşlarınca (loncalar, meslek örgütleri gibi).

İlk iki durumda, belli bir kira karşılığında bir gelir kaynağı gibi kullanılmaları söz konusuydu. Bu, sık sık, yarışacak (rakip) başka kuruluşların yasaklanması ve beye ait olanların zorunlu olarak kullanılması eşliğinde yürüyordu. Buna karşılık her üretim birimi kaynakları gereksinimine göre kullanırdı ya da, kimi koşullar altında, dışa kapalı bir düzenleyici kuruluşun tekeline dönüştürülürdü. Fırınlar, her tür değirmenler (buğday öğütme ya da yağ çıkarma değirmenleri), çırpıcı dibekleri, bileyici cilalayıcılar, kesim evleri, boya evleri, ağartma evleri (kimi kez manastırların), demirci ocakları (kuşkusuz bunlar genellikle yapımcı işletmelere kiralanırdı), bira üretim

evleri, içki damıtım evleri, özellikle Hanza kentlerinin mülkiyetindeki gemi yapım yerleri de içinde olmak üzere daha başka yapım ve üretim yerleri ve her türlü satış yerleri, bu anamalcı öncesi yolla, işçilerin bir ödeme karşılığı kullanımlarına vermek üzere sahipleniliyordu; böylece, mal sahiplerinin (bireyler, örgütler, kent kuruluşları) anamalı gibi değil, geçimlik aile işletmesi varlığının [*Vermögen*] bir parçası olarak kullanılıyordu. Sabit kaynakların, sahipleri olan birey ya da küme için yatırım geliri sağlamak üzere üretim ya da geçim amacıyla kullanılışı, ya da belki bir üreticiler elbirliğince (kooperatif) üretim amacıyla kullanılışı, bireysel işletmelerdeki "sabit anamal"ın [*stehendes Kapital*] doğuşundan öncedir. Bu tür varlıkları kullananlar, onları, bir ölçüde (özellikle fırıncılıkta ve bira yapımı ile içki damıtımında olduğu üzere) kendi aile gereksinimlerini karşılamada, bir ölçüde de kazanç elde etme işlemlerinde değerlendirmişlerdir.

IV. Deniz ulaşımında geçmişte en sık görülen düzenleme, geminin, gerçek deniz işçilerinden gittikçe daha kesin çizgilerle ayrımlaşan birçok kişice sahiplenilmesiydi. Deniz işletmesi örgütlenişinin, daha sonra, gemi sahipleriyle gemiyi kiralayanların, gemi görevlilerinin ve dahası işçilerinin çekinceyi (riski) paylaşması düzenine dönüşmesi, temelde herhangi bir yeni sahiplenme biçimi ortaya çıkarmamıştır. Yalnızca hesapların yapılış biçimini ve dolayısıyla kazanç olanaklarının dağılımını etkilemiştir.

V. Günümüzde çağdaş yapımevi için temel önem taşımak üzere, her tür üretim kuruluşları ve araçları tek bir denetleyici elde toplanmıştır; oysa daha önce bu, ayrık (istisnai) bir durumdu. Özellikle Eski Yunan'ın ve Bizans'ın ergasterion'u ile Roma'da bunun karşılığı olan ergastulum'un ekonomik niteliği çok belirsizdir; tarihçiler bu olguyu sürekli olarak göz ardı etmişlerdir. Gerçekte "ergasterion" bir işlikti ve bu işlik; 1) bir aile [Haushalt] ekonomisinin parçası olabilirdi. Bu işlik a) kölelerin, efendilerinin gereksinimleri için üretim yaptığı (bir

çiftlikte olduğu üzere) bir yer ya da b) dışarıya satmak üzere üretim yapan, köle çalışması üzerine kurulu bir yan işletme [*Nebenbetriebe*] olabilirdi. 2) Ama bu işlik, bir özel bireyin ya da kuruluşun (daha sonraları, Pire'nin ergasteria'sı örneğinde olduğu gibi bir kentin) akar biçiminde gelir sağlamak üzere kullanılan malvarlığının bir parçası da olabilirdi. Bu tür ergasteria'lar daha sonra özel kişilere ya da işçi elbirliklerine [*Arbeitergenoßenschaften*] kiralanırdı. Görüldüğü gibi, bir ergasterion (özellikle bir kentinki) işletildiği söylendiğinde, bunun kime ait olduğu ve iş süreci için zorunlu olan öbür üretim araçlarının sahiplerinin kimler olduğu iyice araştırılmak gerekir. Ayrıca orada çalışanların kendi hesaplarına çalışan özgür işçiler mi, yoksa köleler mi olduğu, eğer köle iseler efendilerinin kim olduğu ve bu kölelerin "apofora" denilen bir ödenti karşılığında kendi hesaplarına mı, yoksa efendilerinin hesabına mı çalıştıkları araştırılmak gerekir. Ekonomik yapıların temel niteliği, bu sorulara bulunacak yanıtlara bağlıdır. Bizans ve İslam kuruluşlarının tanıklık ettiği üzere, pek çok durumda ergasterion asıl olarak bir akar geliri kaynağı idi ve bu nedenle de çağdaş yapımevinden, dahası bunun ilk örneklerinden köklü biçimde ayrı nitelikteydi. Ekonomik açıdan bu belirsizliği göz önüne alındığında, ergasterion'u en çok ortaçağların değirmenlerine benzetebiliriz.

VI. İşliğin ve üretim araçlarının işçi çalıştıran bir bireye ait olduğu durumlarda bile buna, ekonomik açıdan, günümüzdeki anlamıyla "yapımevi" denilemez. Denilebilmesi için bir de işliğin iç yapısında mekanik gücün, makinelerin ve işlevler arasında iyice hazırlanmış bir ayrımlaşma ve birleştirmenin bulunması zorunludur. Günümüzde yapımevi, anamalcı ekonominin bir öğesidir. Bu nedenle, bu tartışmada "yapımevi" kavramı, hiç değilse gizil olarak, belli bir anamalı olan kazanç amaçlı bir tecimsel kuruluşun denetiminde bulunan ve böylece içinde işlevsel ayrımlaşma yapılmış olan, insan dışındaki tüm üretim araçlarının sahiplenildiği ve işlerin çok büyük ölçüde mekanik güç ve makineler kullanılarak yapıldığı bir kuruluş

türünü anlatmak üzere kullanılacaktır. XVI. yüzyıl başlarında ozanların diline düşen ve söylendiğine göre yüzlerce dokuma tezgâhı içeren, bu tezgâhlarda çalışanların hammaddelerini ve her tür toplumsal gönençlerini sağlayan ve tümüyle bir kişiye, Newbury'li Jack'e[54] ait olan büyük işlik, bu özelliklerin hiçbirini taşımıyordu. Burada çalışanların her biri, sanki kendi evinde çalışıyormuş gibi birbirinden bağımsızdı. Kuşkusuz bir efendinin özgür olmayan emekçileriyle birlikte çalıştığı Eski Mısır, Eski Yunan, Bizans ya da İslam ergasterion'unda da iç ayrımlaşma ve işlevlerin birlikte düzenlenişi bulunmuş olabilir. Ama, Eski Yunan yazıları açıkça gösteriyor ki, böyle durumlarda bile efendi, çoğu kez, her bir işçiden bir apofora ve işçibaşından da belki biraz daha çok almakla yetinmekteydi. Yalnızca bu bile, böyle bir yapıyı ekonomik açıdan bir yapımevine, dahası "Newbury'li Jack"in işliğine eşit nitelikte saymamamız gerektiğini uyarmaya yeter. Bilinen anlamıyla yapımevinin en yakın benzeri, İmparatorluk dönemi Çin'in çini el yapımcılığı ve bunu kendine örnek alan Avrupa saraylarının lüks eşya ve özellikle askeri donanım el yapımcılığı örneklerindeki gibi krallık el yapım yerleridir. Bunlara "yapımevi" denilmesine kimse karşı çıkamaz. Toprak kölesi emeği ile işletilen Rus işlikleri de, çağdaş yapımevine, ilk bakışta (daha bile çok) benzemektedir. Burada işçilerin kendilerinin sahiplenilmesi, üretim araçlarının sahiplenilmesine eklenmiştir. Yine de buradaki amaçlar bakımından "yapımevi" kavramı ile, belirttiğimiz nedenlerle, maddi üretim araçlarının sahiplenildiği, ama işçilerin özgür olduğu, işlevlerin uzmanlaştığı ve başlarında "bakıcı" bulunan mekanik güç ve makinelerin kullanıldığı örgütlü işlikleri anlatılacaktır. Bunun dışındaki bütün öbür örgütlü işlikler, yine bu sözcükle, ama önüne gerekli sıfat eklenerek adlandırılacaktır.

---

(54) Gerçek adı John Winchcombe'du. Bknz.: W.J. Ashley, *An Introduction to English Economic History and Theory*, II (London 1893), s. 229 vd. ve 255 vd. Burada şiirin bir bölümüne de yer verilmiştir; ayrıca *Wirtschaftsgeschichte*. (Wi.)

21. İŞBÖLÜMÜNÜN TOPLUMSAL YÖNLERİ: YÖNETİCİ İŞLEVLERİN ÖZGÜLENMESİ

1. Geleneksel aile ekonomisi birimlerinin hepsinde yönetsel işlevler;

a) aile (ya da soy kümesi) başkanınca, ya da

b) birimin yönetimi için görevlendirilen bir yönetici kümesi üyelerince (tımarlılar gibi) üstlenilir.

2. Kazanç amaçlı işletmelerde ise şu biçimleri alır:

a) Yönetim ile işçiliğin tümüyle (ya da hemen hemen) aynı kişilerce yerine getirildiği durumda. Bu durumda genellikle üretimin maddi araçlarına da işçi sahiptir. Bu tür sahiplenilme sınırsız, başka deyişle kalıt yoluyla da olabilir ve pazar güvencesi verilerek ya da verilmeden başkasına da aktarılabilir.

Bir örgütlü kümece sahiplenilebilir: Bu durumda işlevlerin sahiplenilmesi, kişisel kullanım hakkıyla sınırlı bulunan ya da temelli kimi düzenlemelere uymak zorunluluğunda olan bireyler yararına olur; demek ki sınırlı ve türlü koşullara bağlı bir sahiplenilme söz konusudur. Burada da pazar güvencesi verilir ya da verilmez.

b) Yönetim ile yönetim dışı işlerin birbirinden ayrıldığı durumda, girişim işlevleri değişik biçimlerde de olsa bir tekel olarak üstlenilir: Özellikle loncalar gibi dışa kapalı kümeler ya da siyasal erkçe tanınan tekel yetkileri örneklerinde olduğu gibi.

3) Yönetsel işlevlerin, biçimsel olarak, üstlenilmediği durumlarda, üretim araçlarının ya da onları denetleyebilmek için gerekli kredi olanaklarının sahiplenilmesi, anamalcı bir örgütleniş düzeninde, gerçekte yönetimin üretim araçlarının sahiplerince üstlenilmesiyle aynı anlamı taşır. Böyle durumlarda üretim araçları sahipleri, işletmeyi doğrudan doğruya kendileri yürüterek ya da gerçek yöneticileri atayarak kendi denetimlerini kurarlar. Sahiplerin çok sayıda olduğu durumlarda, bu seçim işinde aralarında işbirliği yaparlar. Bu noktalar, herhangi bir yorumu gerektirmeyecek ölçüde açıktır.

Uygulayımsal bakımdan tamamlayıcı nitelikteki üretim araçlarının sahiplenilmesi durumunda, genellikle yöneticilerin seçiminde ve işçilerin de yöneticilerce kullanılmasında, gerçekte sahiplerin hiç değilse bir ölçüde etkin söz hakları vardır. Ama bireysel olarak kimi işçilerin sahiplenilmesi, genellikle işçilerin sahiplenilmesi anlamına gelmez. Biçimsel olarak sahiplenilmiş olmakla birlikte, bir işçi örgütü için yönetimde ya da yöneticilerin seçiminde kendine etkin bir pay elde edecek konumda bulunma olanağı vardır.

22. İŞÇİLERİN ÜRETİM ARAÇLARININ SAHİPLİĞİNDEN YOKSUN KILINIŞI

Bireysel işçinin üretim araçları sahipliğinden yoksun kılınışı, aşağıdaki durumlarda, arı uygulayımsal etkenlerin sonucudur:

a) Üretim araçlarının, birçok işçinin aynı zamanda ya da birbiri ardından çalışmasını gerektirmesi durumunda;

b) Güç kaynağının, ancak birleştirilmiş bir denetim altında ve benzer türde birçok işi aynı zamanda yapmak üzere kullanılırsa ussal değerlendirmesinin olanaklı olması durumunda;

c) İş sürecinin uygulayımsal açıdan ussal örgütlenişine, ancak birbirini bütünleyen birçok süreç de sürekli gözetim ve denetim altında tutulursa olanak bulunması durumunda;

d) Ancak büyük çaplı olursa ussal biçimde kullanılabilen çalışma süreçlerinin eşgüdümü özel uygulayımsal yetişmeyi gerekli kıldığında;

e) Üretim araçları ve hammaddeler üzerinde birleşik denetimin, emeği katı bir sıkıdüzen (disiplin) altına almayı ve böylece çalışmanın hızını belirleyip çabalarda ve ürünün niteliğinde birölçülülük (standardizasyon) sağlamayı olanaklı kılması durumunda.

Ancak bu etkenler, sahiplenmenin örgütlü bir işçi kümesince ya da bir üreticiler elbirliğince yapılması olasılığını

dışlamaz. Yalnızca bireysel işçinin üretim araçlarından soyutlanmasını zorunlu kılar.

Yazışma görevlileri (büro personeli) ve yetişkin uygulayımcı (teknik) görevliler de içinde olmak üzere tüm işçilerin üretim araçları sahipliğinden yoksun kılınmaları, her şeyden önce şu ekonomik nedenlerden ileri gelmektedir:

a) Başka koşulların değişmemesi durumunda, yönetimin işçileri seçme ve kullanma konusunda geniş çaplı denetim yetkisi olmasının, işlerin sahiplenilmesi ya da yönetime katılma hakkının bulunması durumuna oranla, genellikle daha yüksek bir ekonomik ussallık düzeyine ulaşmayı olanaklı kılması. İşlerin sahiplenilmesi ya da yönetime katılma, ekonomik usdışılıklara yol açtığı gibi uygulayımsal bakımdan usdışı engeller de yaratır. Özellikle küçük çaplı aile işletmesi yönetimine özgü kaygılar ve işçilerin işlerini ("geçimlerini") korumadaki çıkarları, çoğu kez örgütün ussal olma gereği ile çatışır.

b) Bir pazar ekonomisinde, işçilerin herhangi bir özel hakkıyla sınırlanmış olmayan ve borçlanma yeteneğini belirleyen mallar ve donanım üzerinde sınırsız denetim yetkisi bulunan bir yönetim, üstün bir kredi saygınlığına sahip demektir. Yönetimin, iş yaşamında deneyimli, davranışları nedeniyle "güvenilir" olarak ün yapmış bireylerden kurulu olması durumunda, bu özellikle geçerlidir.

c) Tarihsel açıdan bakıldığında, emeğin sahiplenilmesi, XVI. yüzyıldan beri ilerleyen, genişleyen ve yoğunluğu artan pazar düzenine dayalı bir ekonomide ortaya çıkmıştır: Bir yandan özel pazar durumlarına yönelik yönetim biçiminin açık üstünlüğü ve edimsel kaçınılmazlığı nedeniyle, bir yandan da toplumdaki erk ilişkilerinin yapısı nedeniyle.

Bu genel koşullara ek olarak, işletmenin pazar kazançlarına yönelmiş olması, böyle bir sahiplenmeyi şu yollardan kolaylaştırmıştır:

a) Uygulayımsal açıdan, ancak anamal malları tam olarak sahiplenildiğinde en ussal biçimde uygulanabileceği için, anamal muhasebesini kazançlı kılmıştır;

b) İşletme yönetiminin uygulayımsal niteliklerinden farklı olarak, arı tecimsel niteliklerini ve uygulayımsal ve tecimsel gizlerini kazançlı kılmıştır;

c) Yine sahiplenmeyi gerektiren tasarım gücüne dayalı işletme politikasını kayırıcı olmuştur. Bunu olanaklı kılan da, son çözümlemede, uygulayımsal ussallığın ölçüsünden bağımsız olarak, doğrudan doğruya:

d) Emek pazarında her türlü mülkiyet sahipliğinin işçilere karşı sağladığı pazarlık üstünlüğüdür. Bu üstünlük, eşya pazarlarında anamal muhasebesiyle, kendi anamal donanımıyla ve ödünç akçalı kaynaklarla (fon) çalışan her tecimsel kuruluşun, muhasebe yöntemleri bakımından daha düşük bir ussallık düzeyinde ya da anamal ve ödünç para kaynakları bakımından daha az elverişli konumda bulunan her yarışanına (rakibine) karşı olan üstünlüğüdür. Anamal muhasebesinde biçimsel ussallığın en yüksek düzeyine, yalnızca işçilerin girişimci buyruğu altında bulundurulduğu yerlerde ulaşılabilmesi, çağdaş ekonomik düzendeki önemli boyutlara varan usdışılığın[55] bir başka özel öğesidir. Ve son olarak:

e) bu sahiplenmeyi gerekli kılan bir başka ekonomik neden de, özgür emeğin ve üretim araçlarının tümden sahiplenilmesinin, bir sıkıdüzen (disiplin) için en elverişli koşulları yarattığı gerçeğidir.

23. İŞÇİLERİN ÜRETİM ARAÇLARINDAN SOYUTLANIŞI (Son Bölüm)

Bütün işçilerin üretim araçlarından soyundurulması uygulamada şu biçimleri alabilmektedir:

1) İşletmenin, örgütün yönetsel görevlilerinin elinde oldu-

(55) Burada da Weber'in "usdışı" terimini kullanışındaki özelliğe dikkat etmek gerekir. Söylemek istediği şey, kendi anladığı biçimsel ussallığın en yüksek düzeyine yalnız gönence ilişkin kimi önemli değerler ya da düşüncelerle bağdaşmayan bir yapı içinde ulaşılabileceğidir. (T.P.)

ğu durum. Bu, bütün işçilerin sahiplenilmesini sürdüren ve bunu özel mülk sahiplerinin mülksüzleştirilmesiyle tamamlayan, ussal olarak örgütlenmiş herhangi bir toplumcu (sosyalist) ekonomi için de geçerlidir.

2) Üretim araçlarının sahiplenilmesi dolayısıyla işletme yönetiminin, bu araçların sahiplerince ya da onların atadığı kişilerce yerine getirildiği durum. İşletme yönetimini üstlenenlerin üretim araçları sahiplerince [*Besitzinteressenten*] denetlenmesi şu biçimleri alabilir:

a) Aynı zamanda mal sahibi durumunda olan bir ya da birkaç girişimcinin işletme yönetimini üstlenmesi: Girişim işlevinin doğrudan doğruya sahiplenilmesi. Ancak bu durum, işletme politikaları üzerinde çok geniş bir denetimin, ödünç verme ya da başka türlü akçalı erkleri nedeniyle, işletme dışındaki kimi ellerde (örneğin işletmeye ödünç para veren banka ya da para sahiplerinin ellerinde) bulunması olasılığını ortadan kaldırmaz.

b) Özellikle mal sahiplerinin işletmeciyi atamadaki yetkilerinin sınırlanması ve saymaca anamal paylarında (pay senetleri, maden yatağı payları) anlatıma kavuştuğu üzere işletme mülkiyetinden özgürce (başkasına aktarılabilir biçimde) pay edinilebilmesi yollarıyla işletme görevlerinin mal sahipliğinden ayrılması. Çoğunlukla kişisel sahiplenmenin türlü biçimleriyle birlikte giden bu durum, sürekli ya da kalıt yoluyla sahiplenme durumundan farklı olarak, kazançlılık açısından en nitelikli bir işletme yöneticisi seçmeye olanak verdiği için biçimsel açıdan ussaldır. Ama uygulamada birçok sonuçları olabilir:

- işletme yönetimi üzerindeki denetim, sahiplenme yoluyla, işletmenin amaçlarıyla ilgisiz çıkarları [*betriebsfremden Vermögensinteressenten*] temsil eden ve her şeyin ötesinde yüksek akar geliri ardında koşan "dış çıkarlar"ın eline geçebilir;

- ya da bu denetim, payların geçici olarak edinilmesi yoluyla, yalnızca bu payları satarak kazanç ardında koşan borsacı "dış çıkarlar"ın eline geçebilir;

- üçüncü bir olasılık da, aynı denetimi, örneğin "ödünç veren" bankalar gibi çoğunlukla örgütünkinden apayrı nitelikteki kendi tecimsel çıkarları ardında olan kimi odakların (pazarlar ya da ödünç para üzerindeki denetimleri dolayısıyla) ellerine geçirmeleridir.

Asıl olarak işletmenin uzun süremli kazançlılığına yönelik olmayan çıkarlara "işletme dışı çıkarlar" diyoruz. Akçalı çıkarların üstün geldiği her durum için bu söylenebilir. Ama işletmenin yapınevi ve anamal malları üzerindeki denetimlerini ya da işletmedeki paylarını sürekli bir yatırım olarak değil de yalnızca kısa süreli spekülatif kazanç edinme yolu olarak gören çıkarlar bakımından durum özellikle böyledir. İşletmenin çıkarlarıyla (demek ki işletmenin hem şimdiki hem de uzun süremli kazançlılığıyla) bağdaşmaya en yatkın olan "işletme dışı çıkar" türleri, yalnızca akar geliri ardında olanlardır.

Bu tür "işletme dışı" çıkarların, yönetsel konumların denetlenme biçimini, bu konumlara gelenler en yüksek düzeyde bir biçimsel ussallıkla seçildiklerinde bile, özellikle de bu durumda, etkileyebilmekte olması, çağdaş ekonomi düzenine özgü maddi usdışılık öğelerinden bir başkasıdır (çünkü, yöneticinin atamayla geldiği durumda işletmenin yürütülüşü de, işletmeyle hiçbir ilişkisi bulunmayan akçalı çıkarlarca ya da doğrudan doğruya kumar türü çıkarlarca, payların denetimi ele geçirilmek yoluyla belirlenebilir). Bu tür spekülatif çıkarların pazar ortamında doğrudan doğruya üretici kuruluşlar ve özellikle de anamal malları üzerindeki etkisi, çağdaş pazar ekonomisinde "bunalımlar" olarak bilinen olayların kaynaklarından biridir. Ne var ki bunu burada incelememiz söz konusu değildir.

24. MESLEK KAVRAMI VE MESLEK TÜRLERİ

"Meslek" [*Beruf*] terimi, bir bireyin sürekli gelir ve geçim kaynağını oluşturan işlevlerinin uzmanlaşma, özgülenme ve bileşme biçimini anlatmak üzere kullanılacaktır. Mesleklerin dağılımı şu yollardan gerçekleşebilir:

1) Ekonomik etkinliği düzenleyen bir kuruluşta görevlerin ve geçim kaynaklarının dışardan belirlenmesi (mesleklerin zorunlu olarak ayrımlaşması) ya da her mesleğin pazar durumuna göre özerk biçimde belirlenmesi (mesleklerin özgürce ayrımlaşması) yoluyla; bu da:

2) işlevlerin özgülleşmesi ya da uzmanlaşması üzerine dayanabilir;

3) mesleğin sağladığı hizmetlerin, onları yapanlarca, içten (ya da dıştan) yönetimlilik temeli üzerinde ekonomik amaçlarla değerlendirilmesini içerebilir.

Mesleki ayrımlaşmanın yapısıyla kazanç sağlama olanaklarının yapısı, birbiriyle yakından bağıntılıdır. Bu konu, "sınıf" ve "orun" (statü) sorunları ile ilişkileri içinde incelenecektir (Orunlara temel olma özelliği ile meslek ve genellikle de sınıflar konusunda bknz.: aşağıda Kesim IV).[56]

1. "Zorunlu meslekler": Seçkinlik ya da oikon temeli üzerinden işlerin zorunlu dağıtımı, krallık, devlet, beylik ya da köy topluluğu mülklerinin örgütlenişinde görülür. "Meslek seçimi özgürlüğü": İş pazarına gelen mesleki hizmet sunularının ya da boş "konum"lara yapılan adaylık başvurularının başarılı olmaları durumunda ortaya çıkar.

2. Yukarda 16. başlık altında belirttiğimiz gibi, işlevlerin özgülleşmesi ortaçağ el sanatlarında belirgindi; uzmanlaşma ise çağdaş ussal işletme örgütlerinin tanıtıcı özelliğidir. Bir pazar ekonomisinde işlerin dağılımı, geniş ölçüde, işlevlerin ussal uzmanlaşmasından çok, uygulayımsal bakımdan usdışı özgülleşmesi biçiminde olmaktadır; çünkü böyle bir ekonomi pazar koşullarına, demek ki alıcıların ve tüketicilerin çıkarlarına yöneliktir. Bu yönelim, belli bir üretim birimince sunulan tüm emek hizmetlerinin, çoğu kez (belli bir emek gücünün) işlevlerin uzmanlaşmasından farklı bir nitelikteki kullanılış

---

(56) Yapıtın Almancasındaki söz konusu bölümün tümü bu çeviride yer almaktadır. Ne var ki bölüm, Weber'in istediği ve başka yapıtlarında sergilediği geniş kapsamla karşılaştırılamayacak ölçüde dar kalmıştır. (T.P.)

biçimini belirler: Böylece işlevler arasında uygulayımsal açıdan usdışı zorunlu bileşimler ortaya çıkarılmış olur.

3. İçten yöneticili meslek uzmanlaşması, bir zanaatkârın, bir doktorun, bir avukat ya da sanatçının bağımsız "işletmesi" durumunda karşımıza çıkar. Buna karşılık yapımevi işçisi, devlet görevlisi, dıştan yöneticili mesleki konumlarda bulunmaktadırlar.

Belli bir toplumsal kümenin mesleki yapısı şu değişik biçimleri alabilir:

a) İyice tanımlanmış, durağan mesleklerin oluşma ölçüsüne göre. Bu oluşum özellikle:

- gereksinimlerin,
- (en başta) mesleki uygulayımın,
- büyük aile işletmelerinin (zorunlu meslekler durumunda) ya da pazar olanaklarının (meslek seçimi özgürlüğü durumunda) evrimine bağlıdır.

b) Mesleki özgülleşmenin ya da tek tek aile işletmelerindeki uzmanlaşmanın biçimine ve ölçüsüne göre. Mesleklerin evrimini belirleyen etkenler, her şeyden önce:

- uzmanlaşmış birimlerin hizmet ya da ürünlerinin satınalma gücüyle belirlenen pazar durumu,
- anamal malları üzerindeki denetimin dağılım biçimidir.

c) Meslekteki sürekliliğin ya da değişimin ölçü ve biçimine göre. Bu son durum, aşağıdaki öğelerle sıkı bağıntı içindedir:

- uzmanlaşmış işleri elde edebilmek için zorunlu olan mesleki yetişme ölçüsü,
- kazanç olanaklarındaki durağanlığın ya da değişkenliğin ölçüsü. Bu da bir yandan gelirlerin niteliğine ve dağılımındaki durağanlığa, öte yandan da uygulayımın evrimine bağlıdır.

Meslek yapısı incelenirken toplumsal konum (statü) katmanlaşmasını ve onunla birlikte giden toplumsal konuma bağlı eğitim türlerini ve bunun kimi belli nitelikteki meslekler için sağladığı yarar ve olanakları bilmek de her zaman önemlidir.

Ancak en azından belli bir eğitim düzeyi gerektiren ve sürekli bir kazanç sağlama olanağı bulunan işlerdir ki bağımsız

ve durağan mesleklere konu olabiliyorlar [*gelernter Beruf*]. Meslek seçimi geleneğe dayalı olabilir; bu durumda genellikle kalıtsaldır; ya da amaçlı ussal düşüncelere, özellikle kazanç olanakları üzerine dayalı olabilir; karizma ya da duygusal etkenlerin sonucu olabilir; bir de özellikle toplumsal konumla yakından ilişkili saygınlık ölçüsüne göre yapılabilir. Bireysel meslekler başlangıçta karizmatik (büyüleyimsel) öğelere dayalıydı; meslek yapısının geri kalan tüm bölümü, ayrımlaşmış biçimiyle var olduğu ölçüde, geleneklerle belirleniyordu. Gerekli karizmatik nitelikler, özel bir biçimde kişisel olmadıkları ölçüde, kapalı kümeler içinde geleneksel bir "yetiştirme"yle [*Anschulung*] ya da kalıtsal yolla edinilirdi. Çok büyüleyimsel bir nitelik taşımayan bireysel meslekler, önce, büyük çaplı bey ve ağa ailelerinde seçkinlik temeline dayalı olarak, daha sonra kasaba ve kentlerin pazar ekonomisi koşullarında ortaya çıkmıştır. Ancak bunların gelişiminde, bunun yanı başında büyüsel, törensel ya da dinsel mesleki yetiştirmeyle yakından bağlantılı yazınsal eğitim biçimleri de her zaman büyük yer tutmuştur.

Bu söylenenlerden anlaşılacağı üzere mesleksel uzmanlaşma, ister seçkinlik temeli üzerinden bir örgüte (bir krallık ailesine ya da bir işliğe)[57] ya da tam anlamıyla özgür bir pazara sürekli olarak hizmet etmeyi zorunlu olarak gerektirmez. Bundan başka biçimler de hem sık, hem de yaygın olarak görülmüştür:

1) Mesleksel açıdan uzmanlaşmış mülksüz işçiler:

---

(57) Talcott Parsons, Almanca metinde bunun arkasından gelen (*oder eine Fabrik*) (=ya da bir yapımevi) sözcüklerini İngilizce çevirisine almazken şu gerekçeyi öne sürmektedir: "Bir yapımevinin, mesleklerin liturjik örgütlenişinin bir biçimi olarak sayılması doğrudan doğruya Weber'in yukarda verdiği apaçık tanıma aykırı olduğundan, burada ya Weber'in düştüğü bir yanlışlık ya da bir dizgi yanlışlığı olsa gerek. Kendisinin gerçekten böyle yazmış olması öylesine olasılık dışıdır ki, çeviride bu sözlere yer vermiyoruz." Buna karşılık Roth ve Wittich çevirisinde bu sözcükler de çeviriye alınmıştır. (Ö.O.)

- görece durağan aile birimlerindeki tüketici üyelerden oluşan bir kümeye, ya da

- kazanç amaçlı işletmelerde işverenlere hizmet etmek üzere gerektikçe çalıştırılabilirler.

Aile birimleri durumunda, en azından hammaddelerin (dolayısıyla da sonuç ürün üzerindeki denetim olanağının) işçinin elinden alınması olasılığı vardır; tüketici işverenin evindeki [*Stör*] iş, geçici işçilerce ya da yerel bir müşteri topluluğu oluşturan ailelerin çevresinde yerleşmiş olan işçilerce yapılabilir; ya da işçilerin işliklerinde ya da evlerinde yerine getirilebilir (Bücher'in terimleriyle: "*Lohnwerk*=ücretli iş")[58]. Her iki durumda da tüketici aile hammaddeyi sağlar, ama işçinin kendi iş araçlarına sahip olması âdettir (ekin biçicinin tırpanı, terzi kadının dikiş gereçleri, vb.). Tüketici işveren durumunda, tüketicinin hanesine geçici üyelik söz konusudur.

K. Bücher, yukardakinden değişik olarak, işçinin tüm üretim araçlarına sahip olduğu durumu "fiyat iş" [*Preiswerk*] terimiyle adlandırmıştır.

Mesleksel olarak uzmanlaşmış işçiler, en azından hammaddenin ve dolayısıyla ürün üzerindeki denetim erkinin işverene ait olduğu durumda, kazanç amaçlı işletmelerce gerektikçe çalıştırılabilirler. Bu, işverenlerin değişik işletmelerinde gezici işçi olarak çalışma biçiminde olabileceği gibi, bir işveren için yapılan işin işçinin kendi evinde yapıldığı geçici ya da mevsimlik çalışma biçiminde de olabilir. Gezici hasat işçiliği birinci türün bir örneğidir. İkinci türe örnek olarak da işlikte yapılan işin tamamlayıcısı niteliğinde olup evde yapılan herhangi bir geçici iş gösterilebilir.

2) Yukarda belirtilen türden, sürekli yapma söz konusu olmadan meslekte uzmanlaşma, ekonomik etkinliğin sahiplenilmiş üretim araçlarıyla yapıldığı ve,

a) anamal muhasebesinin kullanıldığı, üretim araçlarına

(58) Stör, "ücretli iş" ve "parça başı iş" konuları için bknz.: Karl Bücher, *Industrial Evolution*, agy., Bl. 4. (Wi.)

sahiplenmenin de parçacıl (kısmi) olduğu (özellikle sabit kuruluşlarla sınırlı olduğu) işletmelerde olabilir. Başkalarına ait hammaddeleri işleyen yapımevleri [*Lohnfabriken*] ve özellikle de satıştan ve başka girişimci işlevlerinden kazanç elde eden girişimcilere sözleşmeyle mal üreten yapımevleri[59] [*verlegte Fabriken*]. Bunların ilki pek eskiden beri bilinmektedir; ikincisi ise yakın zamanda yaygınlaşmıştır.

b) Üretim araçlarının tümüyle işçilerce sahiplenildiği durumda ve şu olasılıklar eşliğinde olabilir:

i) Anamal muhasebesi yapmayan küçük çaplı işletmelerde

- aile gereksinimlerini karşılamak için üretim yapan birimler (müşteriler için "fiyat işi" [*Kundenpreiswerker*]) ya da

- kazanç amaçlı işletmeler: Üretim araçlarına sahip olunmaksızın yürütülen, işçinin biçimsel olarak özgür zanaatkâr durumunda olduğu, ama gerçekte ürününün alıcısı olan tekelci bir tecimenler kümesine bağımlı bulunduğu ev yapımcılığı;

ii) anamal muhasebesi yapan ve belli bir alıcılar kümesi için üretim yapan büyük çaplı işletmelerde: Bu, her zaman değilse de, genellikle pazar düzenlemesinin karteller eliyle yapıldığı durumda görülür.

Son olarak belirtelim ki:

a) Kazançlı her edim, zorunlu olarak kazanç amaçlı bir mesleki etkinliğin parçası değildir;

b) kazançlı edimlerin yinelenmesi, ne denli sık olursa olsun, zorunlu olarak sürekli ve tek yönlü [*gleichsinnig*] bir uzmanlaşmayı anlatmaz.

Birinci (a) durumda söz konusu olan, "rastlantısal" bir kazançlı etkinliktir. Bu da, bir aile ekonomisinde elde edilen ürün artıklarının kullanılması, özellikle toprak beylerinin yaptığı gibi, büyük çaplı aile ekonomilerinde zaman zaman yapılan kazanç amaçlı değişimler biçimini alır. Zincirleme bir biçimde "zaman zaman yapılan kazanç amaçlı işlemler"e varan bir dizi

(59) Bu kullanım, Weber'in yapımevine verdiği açık tanımla uyumlu görünmüyor. (T.P.)

edim vardır. Bunlar bir akar sahibinin sırası düştüğünde yaptığı vurgun oyunu (spéculation), mesleği yazarlık ya da ozanlık olmayan bir kişinin bir makale ya da bir şiiri yayınlamak için uygun bir fırsat bulması noktasına değin varabilir. Böylece, ayırdına varılmadan "yan uğraş" [*Nebenberuf*] kavramına ulaşılmaktadır.

İkinci (b) durumla ilgili olarak da, sürekli değişen ve temelli bir biçimde durağanlıktan yoksun geçim yolları bulunduğu unutulmamalıdır. Bireyler sürekli olarak kazanç amaçlı "geçici" işlerin birinden öbürüne geçebilirler; ya da, dahası, olağan ve yasal geçim yollarından dilenciliğe, çalmaya, yol kesmeye atlayabilirler.

Aşağıdaki durumların ise her biri başlı başına ayrı olarak ele alınmak gerekir:

a) Tümüyle yardımsever nitelikteki destekler;

b) Yardımseverlik niteliği taşımayan, özellikle cezalandırıcı nitelikteki bir kurumda barındırılma;

c) Düzenli biçimde kaba güç kullanma yoluyla elde edilen kazançlar;

d) Suç işleyerek, yani kaba güç kullanarak, belli bir düzenin kurallarına aykırı davranarak elde edilen kazançlar.

(b) ve (d) durumları üzerinde durulmaya pek değmez; (a), çoğu kez, dilenci derviş tarikatları gibi dinsel erkle yönetilen topluluklarda çok büyük önem taşır; (c) ise birçok siyasal topluluklar için savaş yağmaları biçiminde yaşamsal önemde olmuştur. Bu her iki durum da ekonomiyi derinden etkilemiştir. Her iki durumun ortak özelliği, bu nitelikleriyle ekonomik etkinlik alanının dışında yer almalarıdır. Bu nedenle burada ayrıntılı bir sınıflamasını yapmaya girişmiyoruz. Bu biçimler üzerinde başka yerde duracağız.[60] Bir ölçüde aynı nedenlerledir ki, subaylarınki de içinde olmak üzere kamu görevlilerinin aylık-

(60) Bu çeviride bu konuyla en doğrudan ilişkili bölüm, erk düzenlerinde yürütme görevlilerinin hizmetlerinin ödenmesi ve ekonomik olarak desteklenmesi konusuyla ilgili bölümdür. Bölüm III'ün değişik kesimle-

larına, aşağıda, yalnızca emek kazançlarının alt türlerinden biri olmak üzere, ama ayrıntısına girmeksizin değinilmiştir. Ayrıntıya girebilmek için, bu tür kazançların içine yerleştirilmesi zorunlu olan egemenlik ilişkilerinin yapısını tartışmak gerekir.

24/A. BAŞLICA SAHİPLENME VE PAZAR İLİŞKİLERİ BİÇİMLERİ

15. bölümden başlayarak geliştirilen kuramsal çerçevelere göre, pazar ilişkilerinin ve uygulayımsal ve örgütlenmeye ilişkin yönleriyle sahiplenme biçimlerinin sınıflandırılması, aşırı ölçüde karmaşık bir iştir. Gerçekte ise bu çok sayıdaki kuramsal olasılıkların yalnızca birkaçı gerçekten başat bir yer tutmaktadır.

1) Tarımsal topraklarla ilgili olarak:

a) Toprak tükendikçe yer değiştiren hanelerin yaptığı "gezici" tarım türü vardır. Toprak genellikle oymağa [*Stamm*], kullanımı ise geçici ya da sürekli olarak ona yakın komşuluk kümesine aittir; toprak kullanımının bireysel hanelere özgülenmesi ise yalnızca geçici nitelik taşır.

Komşuluk kümeleri aşağıdaki biçimleri alabilir:

- Oldukça geniş bir hanenin oluşturduğu bir topluluk,
- Örgütlü akrabalık kümesi,
- Büyük hane,
- Küçük aile.

- Gezici tarım, genellikle, yalnız tarıma açılabilir topraklarda söz konusudur; beylik çiftliklerinde ise çok daha seyrek ve çok daha uzun aralıklarla uygulanır.

b) Yerleşik tarım: İşlenebilir toprakların, çayırların, meraların, ormanların ve suların küçük hane birimlerince kullanımı,

---

rinde tartışılmaktadır. Konunun kimi yanlarının daha ayrıntılı tartışması *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın III. cildinde yer almaktadır; bu çeviri bu cildi içermemektedir. Başka bakımlardan olduğu gibi bu bakımdan da bu çeviri önemli ölçüde eksiktir. (T.P.)

genellikle, yöresel birlikler ya da köy birliklerince düzenlenir. Yapıların hemen çevresindeki bahçeler ve tarlalar, genellikle söz konusu yapı sahibi ailece sahiplenilir; işlenebilir tarım toprakları, genellikle mera, çayır ve otlaklar köy örgütünündür; ormanlar ise daha geniş çaplı yersel topluluklarca sahiplenilir. Toprağın yasayla yeniden dağıtımı kural olarak olanaklı ise de, genellikle düzenli bir biçimde başvurulmuş değildir ve bu nedenle de işlemez bir yol durumuna düşmüştür. Ekonomik etkinlikler genellikle tüm köye geçerli olan bir kurallar dizgesiyle düzenlenir. Bu bir "birincil köy ekonomisi" dir.

Geniş akrabalık kümesinin [*Sippengemeinschaft*] bir ekonomik birim oluşturması, Çin'de olduğu üzere, yalnızca ayrık bir durumdur. Böyle olduğunda da, genellikle "soy kümesi birliği"nde [*Sippenvergesellschaftung*] olduğu üzere, ussal bir örgüt biçimini alır.

c) Toprak ve kişiler üzerinde beylik haklarının bulunduğu [*Grundherrschaft, Leibherrschaft*], merkezi bir bey yurtluğu (malikânesi) [*Fronhof*] ile ürün biçiminde ödemelerde bulunmak ve bedenen hizmet etmek ile yükümlü bağımlı köylü çiftliklerinden kurulu düzenleme. Mal biçiminde geliri olan beylik örgütü, bu durumun örneğidir.

d) Toprak üzerinde beylik tekeli, ya da köy topluluğunun akçalı yükümlülükleri ortaklaşa karşılamakla sorumlu olduğu akçalı tekel durumu. Bu, toprak üzerinde ortaklaşa denetime ve toprağın düzenli aralıklarla dizgesel olarak yeniden dağıtılması yoluna götürür. Toprak, akçalı yükümlülüğün bir bağlaşığı olarak, buyrukla, bireysel hanelere değil, örgütlü köy topluluğuna sürekli olmak üzere özgülenir; bireysel hanelerin yalnızca kullanım hakları vardır ve bu haklar da yeniden dağıtıma açıktırlar. Ekonomik etkinliği düzenleyen kurallar bey ya da siyasal buyurganca konulur. Buna beylik ya da akçalı kırsal topluluğu [*Feldgemeinschaft*] denir.

e) Akar geliri kaynağı olarak bağımlı köylülerin sömürüldüğü kısıtlamasız beylik toprak mülkiyeti, toprak beyince

sahiplenilmiştir; ama işletmeleri çalıştıranlar i) özgür çiftçiler ("kolon"lar),[61] ii) yarıcılar,[62] ya da iii) kiracılardır.

f) Köle işgücüne dayalı tarım işletmeleri (plantation). Toprak özgürce sahiplenilmekte ve satın alınan kölelerce işletilmektedir. İşletme sahibi hem toprağı, hem de köleleri, emeğin özgür olmadığı bir anamalcı işletmede kazanç aracı olarak kullanmaktadır.

g) Tarımsal yurtluk ekonomisi [*Gutswirtschaft*]. Toprak, onu ya büyük kiracı çiftçilere kiralayarak ya da doğrudan doğruya kendileri işleyerek değerlendiren kişilerce sahiplenilmiştir. Her iki durumda da, kendi evlerinde ya da toprak sahibinin sağladığı evlerde yaşayan ve yine her iki durumda da kendisi için de bir ölçüde tarımsal üretim yapan ya da yapmayan özgür işçi çalıştırılmaktadır.

h) Beylik mülkiyetinin [*Grundherrschaft*] söz konusu olmadığı, toprağın onu işleyenlerin (köylülerin) malı olduğu köylü ekonomisi. Uygulamada bu mülkiyet biçimi, işlenen toprağın asıl olarak kalıt yoluyla edinildiği ya da toprak parçalarının özgürce alınıp satılabildiği anlamına gelebilir. Bunlardan birincisi daha çok dağınık işletmelerde ya da çok büyük köylü işletmelerinde, ikincisi ise köy yerleşme biçiminde ve küçük çaplı işletmelerde görülür.[63]

Toprak sahibi köylülerin toprağı alıp satabildiği, toprak kiralayanların kirayı parayla ödeyebildiği durumlarda (e/i ve ii), köylü tarımının ürünleri için yeterli bir yerel pazarın bulunması zorunludur.

---

(61) "Kolonlar" konusunda bknz.: *Wirtschaftsgeschichte*. (Wi.)

(62) *Teilpachtbauer*. Bu kurum Fransa'daki *metoyer* düzenine benziyor.

(63) Weber'in bu sınıflamada, A.B.D ve Kanada'nın pek geniş alanlarında piyasayı tutmuş tarımsal üretim içinde ön sırada gelen tarımsal örgütleniş türüne yer vermemesi ilginç görünüyor. Bu tür, Avrupa'dakiler içinde en çok büyük çaplı köylü işletmesine yaklaşmakta, ancak belli ürünler, örneğin buğday konusunda ona oranla çok daha büyük ölçüde pazara yönelik bulunmaktadır. Gerçekten de bu çiftlik türü, birçok bakımdan küçük çaplı yapımcı işletmelere çok benzemektedir.

2) Madencilik ile tecim de içinde olmak üzere yapımcılık ve ulaştırma alanı için şunları belirtelim:

a) Öncelikle, arada sırada yapılan ürün artığı değişimlerinde değişim aracı sağlamak üzere yürütülen, kazanç amacı ikinci sırada kalan ev yapımcılığı. Bu:

- budunsal (etnik) temelli bir işbölümü (belli bir oymağa özgü uğraşlar [*Stammgewerbe*]) ile birlikte gidebilir; bu da kimi durumlarda:

- belli bir kasta özgü uğraşlar biçimini alabilir.

Her iki durumun da başat özelliği, hammadde kaynaklarının, dolayısıyla da hammadde üretiminin sahiplenilmesidir; hammadde satın alımı ve kendi malı olmayan hammaddeyi işleme ("ücret işi"= *Lohngewerbe*) ancak ikincil önemdedir. Budunsal temelli işbölümü durumunda, resmi özgüleme genellikle görülmez. Ancak genellikle (kastlara özgülenmesi durumunda her zaman), belli işleri elde etme olanaklarının soy kümesi [*Sippenverband*] ya da hane üyeliği yoluyla kalıtsal olarak edinildiği görülür.

b) Tüketicilerce denetlenen uğraşlar [*gebundenes Kundengewerbe*]: İşlerin örgütlü bir tüketici kümesine özgülenmesi.

- Bu bir egemen küme olabilir (oikos ya da beylik işleri);
ya da

- lonca özellikli, kapalı küme olabilir.

Pazarda satış söz konusu değildir. Egemen küme durumunda işlerin aile gereksinimlerine göre ya da bir beyin ergasterion'unda olduğu üzere işliğin gereklerine göre örgütlendiğini görüyoruz. Kapalı küme üyeliği durumunda ise, işçiler konumlarını, başkasına devredebilmekle birlikte, kalıtsal olarak edinmektedirler ve iş de belli bir müşteri (tüketici) kümesi için yapılır. Çok sınırlı olan gelişme olanakları şunlardır:

i) Birinci özel durum: Belli işleri yapan sahipli (resmen özgür olmayan) işçiler:

- sahipleri için akar kaynağı olarak kullanılırlar; bu işçiler resmen serf olmakla birlikte genellikle önemli ölçüde özgür-

dürler ve pek çok durumda kendi seçtikleri müşteriler için iş yaparlar (akar köleleri);

- ya da evlerde çalışan ve sahiplerine kazanç sağlamak üzere üretim yapan köle zanaatkârlar olabilirler;

- üçüncü bir olasılık olarak da, yine kazanç amacıyla, sahiplerinin işliğinde ya da ergasterion'unda çalışan işçiler olabilirler (köle çalıştıran aile işletmesi).

ii) İkinci özel durum: İşlerin akçalı amaçlarla, kast düzenine benzer bir biçimde, toplumsal konum ayrımlaşması temeli üzerinden (liturgique) özgülenmesi.

Madencilik alanında buna benzer biçimler görülür: Beylerin ya da kralların işletmelerinde özgür olmayan işçilerin köle ya da serf olarak çalıştırılması.

Kara ulaştırmacılığında şu durumları görüyoruz:

- Ulaştırma kuruluşlarının (yolların), akar olmak üzere kral ya da beylerce sahiplenilmesi: Bakım işlerinin de belirlenmiş küçük köylü ailelerine yükümlülük olarak verilmesi.

- Lonca ilkelerine göre örgütlenmiş (kapalı) küçük çaplı kervan tecimenliği; bu durumda mallar tecimenlerindir.

Deniz ulaştırmacılığında şunları görüyoruz:

- bir aileye [*oikenmaßig*], kral ya da beye, ya da patrisyene ait gemilerin sahibi adına tecim amacıyla çalıştırılması;

- gemilerin elbirliği temeli üzerinden yaptırılıp çalıştırılması; kaptan ve öbür gemi görevlilerinin de tecimen olarak geminin işletilmesine katılmaları; küçük gezgin tecimenlerin de kiralayan olarak yer alması; çekincelerin (risk) tüm ilgililer arasında paylaşılması ve ulaştırmanın çok katı biçimde düzenlenmiş gemi kervanları biçiminde yürütülmesi. Bütün bu durumlarda "tecim" (=ticaret) yine de bir ulaşım işi niteliğindeydi.

c) Özgür (tarım dışı) meslekler. Bir gündelik karşılığında tüketiciler için üretim yapılması. Bu üretim:

- tüketiciye ait yapılarda [Stör] olabileceği gibi

- işçiye ait yapılarda da yer alabilir; genellikle hammaddeleri müşteri, iş araç gereçlerini işçi, gerektiğinde işyerini ve

yapılarını da bir gelir kaynağı olmak üzere bir bey ya da sırayla kullanmak üzere örgütlü kümeler sağlardı. Başka bir olanak da, hem hammaddelerin hem de iş araç gereçlerinin işçinin malı olması ve böylece işçinin kendi çalışmalarını kendisinin yönetmesi, yapıların ve sabit donanımın ise lonca gibi örgütlenmiş bir işçi kümesine ait bulunmasıdır. Bütün bu durumlarda kazanç sağlayıcı etkinliklerin loncalarca düzenlenmesi âdettir.

Madencilikte maden damarları genellikle siyasal orunlarca ya da yöresel beylerce bir akar geliri kaynağı olmak üzere sahiplenilmiş, işletme hakları ise örgütlü işçi kümelerinin olmuştur. Maden işletmeciliği lonca temeli üzerinde düzenlenmiş olup, çalışmaya katılma, üyelerin hem akar geliri ardındaki beye karşı, hem de her bir üye için ortaklaşa sorumluluk taşıyan ve elde edilen kazançtan da yararı olan çalışma kümesine karşı bir yükümlülüğüdür.

Ülke içi ulaştırmacılığında gemici ve taşıyıcı loncaları kurulduğunu ve geziye çıkma görevlerinin üyeler arasında sabit bir dönüşüm sıralamasına göre dağıtıldığını, kazanç sağlama olanaklarının da düzenlendiğini görüyoruz.

Deniz ulaştırmacılığında alaylar halinde yola çıkan gemilerin ortak sahipliği, kendileri ülkede kalan işadamlarının commenda ortakları durumundaki gezgin tecimenler [*Kommendahändler*], her yerde sık görülen durumlardır.

Anamalcı düzene doğru gelişimin başlıca şu aşamaları vardır:

a) İşçilere ön ödeme (avans) yapmada kullanılan para biçimindeki anamal üzerinde edimsel (fiili) tekel. El sanatlarında ve madencilikte olduğu gibi, üretim araçlarının mülkiyeti biçimsel olarak işçilerin elinde bulunagitmekle birlikte, anamal sahibi, donanım kredisi yoluyla üretim süreci ve ürün üzerinde denetleyici yetkiler elde etmektedir.

b) Pazar olanaklarına ilişkin bilgiyi de içermek üzere tecimsel bilgi tekeli ve işletme anamalı tekeli dolayısıyla, ürünleri

satma (pazarlama) hakkının sahiplenilmesi. Bu, tekelci lonca düzenlemesinin kurulması ya da belli aralıklı ödemeler ya da borç alımları karşılığında siyasal erkçe bağışlanan ayrıcalıklar yoluyla elde ediliyordu.

c) İşçilerin, hammadde ve iş araçlarının girişimci tarafından sağlandığı ev yapımcılığına özgü daha büyük sıkıdüzen (=disiplin) altına alınması.

Bu bakımdan özel bir durum, ev yapımcılığının, kamu akçasal düzeni (maliyesi) gereksinimleri ya da halka geçim olanakları sağlama gibi düşüncelerle tanınan kimi ayrıcalıklar temeli üzerinde ussal, tekelci bir örgütlenişe ulaşmasıdır. Bu durumda çalışma koşulları, bu kazanç amaçlı etkinliği olanaklı kılan ayrıcalığın bir parçası olmak üzere, yukardan saptanıp işçilere kabul ettiriliyordu.

d) Üretimin tüm maddi araçlarını girişimcinin sahiplenmesi sonucu olarak, ancak üretim sürecinde herhangi bir ussal iş uzmanlaşması olmaksızın, yapım işliklerinin [*Werkstattbetrieb*] ortaya çıkması. Madencilikte buna bir de maden kaynaklarının, ocaklarının ve donanımının bireysel kişilerce sahiplenilmesi ekleniyordu. Ulaştırmacılıkta deniz taşımacılığı büyük gemi sahiplerinin eline geçti. Bu durumun evrensel sonucu, işçilerin üretim araçları sahipliğinden soyundurulmaları oldu.

e) Üretimin anamalcı örgütlenişe geçişinin son aşaması, üretim ve ulaştırma sürecinin makineleşmesi ve anamal muhasebesine yönelmesi oldu. Üretimin tüm maddi araçları sabit ya da işletme anamalı oldu; tüm işçiler "eller"e indirgendi. İşletmelerin pay senedi ortaklıklarına dönüşmesinin bir sonucu olarak, yöneticinin kendisi de mal sahibi olmaktan çıkıp bir "görevli"nin (=memurun) biçimsel konumuna girdi. Mal sahibi bile, edimsel olarak, kredi verenlerin (bankaların) bir mutemedi oldu.

Bu değişik türler üzerine şu gözlemler yapılabilir:

1.) Tarımda göçebe tarım olan (a) türü evrenseldir. Ancak

geniş çaplı aile ya da akrabalık kümesinin ana birimi oluşturduğu alt tür Avrupa'da çok seyrek olmasına karşın Doğu Asya'da ve özellikle Çin'de çok sık görülmüştür. Toprak kullanımını düzenleyici köy topluluğu eşliğinde yerleşik tarımı anlatan (b) türü Avrupa'da ve Hindistan'da yaygındı. Toprak üzerinde karşılıklı yükümlülüklerle sınırlı bey hakları düzeni (türü) her yerde görülmüştür ve Doğu'nun kimi bölgelerinde bugün de yaygındır. Üzerinde bey hakları ya da akçalı haklar bulunan toprağın köylüler arasında dizgesel olarak dağıtıldığı (d) türü, beylik düzenine daha yakın biçimiyle Rusya'da, toprak gelirlerinin dağıtılması biçimiyle Hindistan'da,[64] daha belirgin olarak akçalı biçimiyle Uzak Asya, Yakın Doğu ve Mısır'da görülmüştür. Küçük toprak kiracılarından kira almaya dayalı olan ve toprak üzerinde bey ya da kralın sınırsız mülkiyet hakkı bulunan (e) türü İrlanda'ya özgüdür; ancak İtalya, Güney Fransa, Çin ve eskiçağ Yunan dünyasının doğu kesimlerinde de görülmüştür. Özgür olmayan emekle işletilen tarımsal işletme (f) türü, eskiçağda Kartaca ve Roma'da, günümüzde sömürge ülkelerde ve A.B.D'nin güney eyaletlerinde yaygındır. Mülkiyetle işletmeyi birbirinden ayıran biçimiyle "tarımsal yurtluk ekonomisi" (türü) İngiltere'de çok sık görülmüştür; toprak sahibinin işletmesi biçimiyle Almanya, Avusturya'nın kimi bölgeleri, Polonya ve Batı Rusya'da görülmüştür. Son olarak mülk sahibi köylü (h) türü Fransa'da, Güney ve Batı Almanya'da, İtalya'nın kimi bölgelerinde ve kimi değişikliklerle özellikle Çin ve Hindistan'da görülmüştür.

Tarımın örgütlenişinin gösterdiği bu büyük değişiklikler, ancak bir bölümüyle ekonomik etkenlerle, örneğin ormandan açma yerlerin işlenmesi ile sulama gerektiren toprakların işlenmesi arasındaki farkla açıklanabilir. Asıl büyük etkiyi, özel tarihsel koşullar ve özellikle de siyasal ve akçalı yükümlülüklerle askeri örgütlenişin aldığı biçimler yapmıştır.

---

(64) Bu ilginç olay üzerine bknz.: *Wirtschaftsgeschichte.* (Wi.)

2.) Zanaatlar ve yapım alanında, ana çizgilerle şu türler ayırt edilebilir (Ulaştırma ve madencilik üzerine bilgilerimiz, böyle bir sınıflamayı bu alanlar için yapmamıza elverecek düzeyde değildir):

a) İlk türü oluşturan oymak zanaatları [*Stammesgewerbe*] evrensel olarak her yerde görülmüştür.

b) Mesleki kastlara dayalı örgütlenme yalnız Hindistan'da genelleşmiştir. Başka yerlerde yalnızca aşağılık ve dinsel olarak da kirli sayılan işler için uygulanmıştır.

c) Oikos temeline dayalı yapım örgütlenmesi, eskiçağların her krallık ailesinde görülmüş ise de en gelişkin düzeyine Mısır'da ulaşmıştır. Dünyanın her yerinde beylik yurtluklarında da görülmüştür. Din adamlarına özgü (*demiurgische Gewerbe*) zanaat üretimi, Batı dünyası da içinde olmak üzere her yerde arada sırada görülmüş, ama arı bir tür biçimine yalnız Hindistan'da ulaşmıştır. Özgür olmayan kişiler üzerindeki kullanım ve denetim erkinin yalnızca bir gelir kaynağı olarak kullanılması özel durumu, eskiçağ Akdeniz ülkelerinde yaygındı. İşlevlerin dinsel tören açısından özgülenmesi durumu Eski Mısır'a, Eski Yunan'a, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerine özgü olup zaman zaman Çin ve Hindistan'da da görülmüştür.

d) Lonca düzenlemeli özgür zanaat örgütlenmesinin yaygın ve tanıtıcı örneği ortaçağ Avrupası'nda görülmüş ve yalnız burada başat duruma gelmiştir. Ancak dünyanın her yanında da görülmüştür; loncalar da özellikle Çin ve Yakın Doğu'da çok yaygın bir gelişme göstermiştir. Ancak, bu türün "klasik" Akdeniz eskiçağı döneminin ekonomik örgütlenişinde bulunmayışı kayda değer. Hindistan'da kast loncanın yerini almıştır. Batı dünyası dışında, anamalcı doğrultudaki gelişme aşamalarının yalnız ikincisine geniş çapta ulaşılabilmistir. Bu fark, yalnızca ekonomik etkenlerle tam olarak açıklanamaz.[65]

(65) Bu öneri, Weber'in Din Toplumbilimi alanındaki karşılaştırmalı incelemelerinde vardığı en önemli sonuçlardan biridir. Onun bu incele-

25. EMEĞİN VERİMLİLİĞİNİ HESAPLAYABİLMENİN KOŞULLARI

1. Tam anlamıyla komünist nitelikteki üç örgütleniş biçiminde (bknz. Blm. 26), ekonomi dışı güdüler başat bir yer tutar. Ama bunların dışında, sözcüğün en geniş anlamında herhangi bir işin hesaplanabilir en uygun (optimal) yapılışını etkileyen başlıca üç koşul vardır:

a) İşi yapmaya en uygun yetenek,

b) Uygulamayla elde edilen en uygun beceri,

c) İşi yapmaya en uygun eğilim (isteklilik).

a) Yetenek, ister kalıtsal, ister çevresel, isterse eğitsel etkenlerin ürünü olsun, yalnız denenerek, sınanarak saptanabilir. Bir pazar ekonomisindeki tecimsel girişimlerde bu deneme, genellikle bir sınama dönemi biçimini alır. Taylor düzeni, bu sınamanın ussal yöntemlerini bulma girişimidir.

b) Uygulama ve bunun sonucu olan beceri, ancak ussal ve sürekli uzmanlaşmayla yetkinleştirilebilir. Günümüzde büyük ölçüde görgül nitelikte olup, kazançlılık uğruna mal oluşları düşürme kaygılarıyla yönlendirilen bir temel üzerinde yürütülmekte ve bu çıkarlarla sınırlı tutulmaktadır. Fizyolojik koşullar açısından ussal uzmanlaşma daha başlangıç aşamasında bulunuyor (yine Taylor düzenine bakınız).

c) İşi yapmaya eğilim, başka her etkinliğe açık olan yollardan herhangi birine yönelik olabilir (bknz. yukarda I/2). Ama bir kimsenin kendi tasarılarını ya da çalışmasını denetleyenlerin tasarılarını uygulaması için özendirilmesi gibi bir özel anlamda alındığında, ya çalışmanın sonuç ürününe karşı güçlü bir ilgi bulunması ya da doğrudan veya dolaylı zorlama yoluna başvurulması gerekir. Zorlama yolu, başkalarının buyruklarını yerine getirmeye dayalı işler için özellikle önemlidir. Bu zorlama, hemen kaba güce başvurma tehdidinden, başka türlü

melere girişmesinin temel nedenlerinden biri, tarihin maddeci yorumunun ortaya çıkardığı sorunlara ışık tutmak istemesiydi. (T.P.)

istenilmez sonuçlara çağrı çıkartmaktan ya da başarı yetersizliğinin kazancı olumsuz yönde etkilemesi olasılığından oluşabilir.

Pazar ekonomisi bakımından temel önem taşıyan bu ikinci tür zorlama, işçinin kişisel çıkarına çok daha büyük ölçüde seslenir. Doğal olarak kazancı ilgilendirmesi bakımından olmakla birlikte, hem nitelik hem de nicelik açısından başarıya göre seçme özgürlüğünü de zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda, uygulayımsal açıdan, çalışmaya zorlamanın başka herhangi bir doğrudan biçimine oranla daha yüksek bir biçimsel ussallık gösterir. İşçilerin işletme sahiplerince üretim araçları sahipliğinden yoksun kılınmasının, güç yoluyla sürdürülmesini önkoşul olarak gerektirir. Bu düzen, çalışmaya doğrudan doğruya zorlanma durumundan farklı olarak, aynı zamanda (aile içinden) işgücü yetiştirme sorumluluğundan başka, yeteneğe göre seçim yapma kaygısının bir bölümünü de işçilerin kendilerine aktarmayı içeriyor. Ayrıca hem anamal gereksinimi, hem de anamal çekinceleri (riskleri), özgür olmayan işçi kullanımı durumuna oranla daha azalmış ve daha büyük ölçüde hesaplanabilir olmuştur. Son olarak, ücretlerin geniş ölçüde para olarak ödenmesi, büyük çapta tüketilen malların pazarını genişletmiştir. Başka koşullar değişik değilse, bu düzende işe karşı olumlu bağlanma, köleci düzen ölçüsünde engellenmemektedir. Gerçi uygulayımsal uzmanlaşmanın çok ileri düzeye varması durumunda, işlemlerin aşırı tekdüzeliği nedeniyle özendiricilerin yalnızca maddi ücret düşünceleriyle sınırlı kalma eğilimi gösterdiği doğrudur. Yalnızca ücretlerin parça başı üretim tutarına göre saptanması durumunda verimliliği artırma yönünde bir özendirici var demektir. Anamalcı düzende çalışma istekliliği için en doğrudan dayanak, parça başına yüksek ücret ile işten atılma korkusudur.[66]

(66) Bu kitap yazıldıktan bu yana yapılan araştırmalar, durumun Weber'in sandığı ölçüde yalınkat olmadığını göstermiştir denilebilir. Pek çok durumda, gösterilen çaba ile elde edilen kazançlar arasında Weber'in öne sürdüğü ölçüde doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır. Ayrıca başta işyeri

Üretim araçları sahipliğinden yoksun özgür emek konusunda şu gözlemler yapılabilir:

a) Başka koşullar değişmedikçe insanların duygusal nedenler dolayısıyla çalışmayı isteme olasılığı, işlerin uzmanlaşması durumuna oranla işlerin özgülenmesi durumunda daha yüksektir. Çünkü bireyin kendi çalışmasının ürünü daha açık bir biçimde görülebilir. Kuşkusuz, ürünün niteliğinin önemli olduğu hemen her durum için bu aynı ölçüde geçerlidir.

b) Geleneksel nitelikteki çalışma güdüleri, özellikle tarımda ve ev yapımcılığında yaygındır (her iki durumda genellikle yaşama karşı tutum da gelenekseldir). Bunun tanıtıcı bir özelliği, başarı düzeyinin ya nicelik ve nitelikçe kalıplaşmış ürünlere, ya geleneksel kazanç düzeyine, ya da ikisine birden yönelik olmasıdır. Böyle bir tutumun bulunduğu yerde emeği ussal bir temel üzerinde yönetmek güçtür ve üretim de parça başı ücret gibi özendiricilerle artırılamaz. Öte yandan deneyler gösteriyor ki, bey ya da işletme sahibi ile çalışanlar arasında geleneksel ataerkil nitelikte bir ilişki, çalışma yönünde yüksek bir duygusal özendirici etkisi yapabilir.

c) Saltık değerlere dayalı güdülenmeler genellikle dinsel yönelimlerin ya da belli bir çalışma biçimine kendi başına yüksek toplumsal saygınlık tanınmasının sonucudur. Gözlemler, üstün değerlere yönelik bütün öbür güdü kaynaklarının yalnızca geçici nitelikte olduğunu gösteriyor.

İşçinin kendi ailesine karşı beslediği elcil ilginin, genellikle çalışma istekliliğine katkıda bulunan örnek bir ödev öğesi olduğunu söylemeye gerek yok.

2. Üretim araçlarına sahip olma ve biçimsel bile olsa kendi işgücünü özgürce kullanma olanağı, bireye sınırsız bir çalışma istekliliği veren en güçlü özendiricilerden biridir. İster küçük toprak sahipliği biçiminde olsun, isterse toprak sahipliği konu-

---

çalışma kümesinin biçimsel olmayan toplumsal ilişkileri olmak üzere başka etkenlerin de önemli yer tuttuğu görülmektedir. Özellikle Roethlisberger ile Dickson'un ortak yapıtı *Management and Worker*'e bakınız.

muna yükselme umudu besleyen kiracı rençperlik biçiminde olsun, tarımda küçük işletmelerin olağanüstü önem taşımasının temel nedeni budur. Bu tür örgütlenişin klasik yeri Çin'dir. Bununla birlikte giden, işlevsel olarak özgülenmiş belli becerilere dayalı zanaatlar olayı ise en belirgin olarak Hindistan'da görülür; ancak Asya'nın her yanında ve Avrupa'nın ortaçağlarında da çok yaygındır. Ortaçağ Avrupası'nda en can alıcı çatışmalar, bireysel işçinin biçimsel özerkliği konusunda yaşanmıştır. Küçük köylünün varlığı, bir bakıma, doğrudan doğruya anamal muhasebesinin yokluğuna ve hane ile işletmenin birliğini sürdürmeye dayalıdır. Küçük köylünün yaptığı iş, uzmanlaşmış değil, özgülenmiş bir iştir ve köylü hem bu işe daha çok yoğun emek adamaya, hem de bu biçimsel bağımsızlığını sürdürmek için yaşam düzeyini sınırlamaya eğilimlidir. Bu tarım düzeni, ayrıca, her tür yan ürünü, dahası "atık"ları bile aile içinde kullanmaya olanak verir; oysa büyük çiftlikte bu olanak yoktur. Elimizdeki bütün bilgiler, tarımda toprak sahibinin yönetimindeki anamalcı örgütlenmenin, döngüsel devinimlere, küçük çaplı köylü tarımından çok daha duyarlı olduğunu gösteriyor (Bknz.: Alman Hukukçular Kongresi'nde sunduğum sayısal bilgiler: *Verhandlungen des deutschen Juristentags*, c. XXIV).[67]

Yapımcılık alanında da küçük çaplı işletme türü makineleşme, çok ayrıntılı uzmanlaşma ve işlevlerin bir araya dönemine değin önemini korumuştur. XVI. yüzyılda bile, İngiltere'de olduğu üzere (1555), işçilerin ekonomik durumunda yıkıma neden olmaksızın örneğin "Newbury'li Jack"inki gibi yapımevlerinin çalışması yasaklanabiliyordu. Bu olanaklıydı, çünkü bir kişinin malı olup işçilerce çalıştırılan tezgâhların bir yapımevinde bir araya getirilmesi, o zamanki pazar koşullarında, emeğin işlevlerinde herhangi bir büyük çaplı uzmanlaşma ve eşgüdüm artışı olmadıkça, girişimcinin kazanç olası-

(67) Küçük çiftçilerin aile yuvasını yasa yoluyla icra ve hacze karşı koruyacak yasal önlemlerin alınması konusunda andırır (memorandum). (Wi.)

lığında yapımevinin çalıştırılmasındaki çekince (risk) ve maloluş artışını kesinlikle karşılayacak genişlikte bir artışa götüremezdi. Her şey bir yana, yapımcılık alanında, büyük çapta sabit anamal yatırımı olan bir işletme, tarımdaki gibi yalnız döngüsel dalgalanmalara karşı duyarlı olmakla kalmayıp, çağdaş Batı dünyası dışında her yerde görüldüğü üzere kamu yönetimi ve adalet yönetimindeki her türlü usdışılığa (demek oluyor ki hesaplanabilirliğin bulunmayışına) karşı da son derece duyarlıdır. Bundan dolayıdır ki, "Rus yapımevi" ile yarışmada ve başka her yerde görüldüğü üzere, yerinden yönetimli ev yapımcılığı alana egemen olabilmiştir. Mekanik gücün ve makine türü iş araçlarının kullanıldığı, pazar olanaklarının genişlediği, gerçek maloluş muhasebesine ve üründe tek ölçünlülüğe (standardizasyon) gereksinimin belirginleştiği döneme gelininceye değin durum böyleydi. Su gücü ya da at gücü ile çalışan, uygulayımsal bakımdan ussal donarımla bir araya geldiğinde bu, iç yapısında da uzmanlaşan ekonomik işletmelerin gelişmesine yol açtı. Artık mekanik motorlar ve makineler yerlerini alabilirlerdi. Bu noktaya ulaşılıncaya değin, dünyanın her yerinde zaman zaman görülen büyük çaplı yapım kuruluşlarının, tüketicilerin çıkarlarına yine herhangi bir ciddi tehlike getirmeksizin, ortadan kalkmaları olanaklıydı. Bu durum, ancak yapımevinin ortaya çıkması üzerine değişti. Ama yapımevi işçilerinin çalışma istekliliğini belirleyen şey, asıl olarak, İngiliz "iş evi" düzeni örneğinde olduğu gibi, bakım sorumluluğunun kişisel olarak işçiye verilmesi yoluyla onda dolaylı olarak güçlü bir çalışma dürtüsü yaratılması olmuş ve hep mülkiyet düzeninin zorunlu olarak güvence altına alınmasına yönelik bulunmuştur. Günümüzde, bu zorlayıcı erkin (1918) devrim sonunda çökmesi üzerine çalışma istekliliğindeki belirgin düşüş bunun göstergesidir.

26. KAMULCULUK (KOMÜNİZM) BİÇİMLERİ

Hesaplama kaygısı bulunmayan köy ya da birlik türü örgütlerin kamulcu düzenleniş biçimleri, kaynakların en elverişli olarak nasıl elde edilebileceği düşüncesi üzerine değil, doğrudan bir veri olarak algılanan karşılıklı dayanışma duyguları üzerine dayalıdır. Bu düzenleniş biçimleri tarih boyunca günümüze değin, asıl olarak ekonomik nitelik taşımayan ortak değer tutumları temeli üzerinde gelişmeye eğilim göstermiştir. Bunların başlıca üç türü vardır:

1) Geleneksel ve duygusal bir temele dayalı aile hanesi kamulculuğu;

2) Ordudaki arkadaşlık yaşamından doğan askeri kamulculuk;

3) Dinsel bir topluluktaki sevgi ve yardımseverlik üzerine kurulu kamulculuk.

2. ve 3. durumlar asıl olarak özellikle duygusal (büyüleyimsel) temele dayalıdır. Ama derinlerdeki kaynağında her zaman;

a) ya çevrelerinin ekonomik bakımdan uzmanlaşmış ussal ya da geleneksel örgütlenişine karşı doğrudan bir tepki vardır; bu tür kamulcu topluluklar ya kendileri çalışırlar ya da, tam tersine, tümden bir koruyucunun katkılarıyla desteklenirler ya da her iki durum bir arada görülür;

b) ya da örgütlerinin dışındaki başka aileleri yönetimleri altında bulunduran ve örgütlerinin önde gelenlerince ya da gönüllü katkılarıyla desteklenen ayrıcalıklı kişilerin haneleri vardır;

c) ya da herhangi bir kazanç amaçlı işletmeden apayrı olan, ama onlardan gelir elde eden ve böylece onlarla bir ortaklık ilişkisi içinde bulunan tüketici hane birimleri bulunur.

Bu destek biçimlerinden birincisi (a), dinsel inanç ya da dünya görüşü [*Weltanschauung*] üzerine kurulu topluluklara özgüdür: Dünyayı tümden yadsıyan ya da topluluğun işlerini

yürüten manastır toplulukları, tarikat toplulukları ya da düş ülkeci toplumcular gibi.

İkincisi (b), tümden ya da bir ölçüde kamulcu temele dayalı askeri kümelere özgüdür. Birçok ilkel topluluklardaki "erkekler evi", Ispartalıların "sissitia"sı, Liguryalı korsan kümeleri, Halife Ömer'in çevresi, her çağda sefer durumundaki orduların tüketim ve bir ölçüde de savaş yükümlülüğü kamulculuğu bunun örnekleridir. Benzer bir durum otoriter dinsel kümelerde görülür (Paraguay'daki Cizvit devleti ve Hindistan ve başka yerlerdeki derviş toplulukları gibi).

Üçüncü tür (c) ise bir pazar ekonomisindeki aile hanelerine özgüdür.

Bu topluluklar içinde herhangi bir hesaplama yapmadan çalışma ve tüketme istekliliği, bunların özelliğini oluşturan ekonomi dışı tutumların bir sonucudur. Askeri ve dinsel topluluk örneklerinde ise, çok önemli ölçüde, her günkü olağan yaşamdan ayrı ve onunla çelişki içinde bulundukları duygusu üzerine dayalıdır. Çağdaş kamulcu devinimler, yığınların kamulcu örgütlenişini amaçladıkları ölçüde, izleyicilerine yönelttikleri "değersel ussal" çağrılara ve dışadönük yaymacalarında da durumu geçiştirici (idarei maslahatçı) [*zweckrational*] gerekçelere bağımlıdır. Görüldüğü üzere her iki durumda da tutumlarını, özel bir biçimde ussal düşüncelere ve (askeri ve dinsel topluluklardakinin tersine) günlük olağan dünya yaşamına[68] ilişkin kaygılara dayandırmaktadırlar. Olağan koşullarda başarı olasılıkları, olağandışı etkinliklere, öte dünyasal değerlere ya da asıl olarak ekonomi dışı kaygılara yönelik olan kümelerinkinden tümden değişik öznel koşullara bağlıdır.

---

(68) Weber "günlük" (*alltag*) terimini özel bir anlamda, büyüleyimin (*charisma*) karşıtı olmak üzere kullanmaktadır. Bu karşıtlık III. Bölümde baş sırada bir yer tutacaktır. Ancak Weber'in bu terimi kullanışında, kendisinin ayırdına varmamış göründüğü bir karışıklık var. Kimi bağlamlarda *Alltag*, olağandışı ya da olağanüstü, dolayısıyla da geçici'nin karşıtını, tekdüze olan şeyi anlatır. Örneğin bir yalvacın önderlik ettiği büyüleyimci devinim, kendi doğası bakımından geçicidir ve süregitmesi için

27. ANAMAL MALLARI VE ANAMAL MUHASEBESİ

Yatırım mallarının ilk biçimleri, tecimin aile ekonomisi çerçevesinde kimi malların sağlanmasından iyice ayrılmış bir etkinlik olması koşuluyla, özellikle değişik yerel birimler (bir yerde değil) ya da oymaklar arasında alınıp verilen mallardır. Çünkü aile ekonomileri arasındaki değiş tokuşlar [*Eigenandel*] (ürün artıklarının değişimi) anamal muhasebesine yöneltilemez. Oymak içinde satılan hane, soy ya da oymak zanaatları ürünleri mal sayılır; oysa donanım nesneleri, bir kimsenin kendi çalışmasının sonucu olarak kaldığı sürece, yalnızca araçlar ya da hammadde durumundadır, yatırım malı sayılmaz. Köylünün ve derebeyin pazara getirdiği ürünler ve donanım nesneleri için de (eğer ekonomik etkinlik, Büyük Kato'nun yurtluk yönetimi üzerine yazdığı elkitabında bile yer alan en ilkel biçiminde olsun anamal muhasebesine yönelik değilse) aynı şey geçerlidir.

Bir derebeyin egemenliğindeki alan ya da bir oikos içinde malların dolaşımı ve arada sırada gerçekleşen değişimlerle ürünlerin ülke içindeki değişiminin ortak biçimleri, hiç kuşkusuz anamal muhasebesi üzerine dayalı tecimin karşıtıdır. Firavunlarınkinde olduğu gibi bir oikosun giriştiği tecim, yalnızca bir gereksinimi karşılamaya ilişkin olmayıp, dolayısıyla bir aile birimi gibi davranmayıp kazanca yönelik bile olsa, buradaki amaçlarımız açısından zorunlu olarak anamalcı bir etkinlik değildir. Böyle olması için anamal muhasebesine, özellikle de bir işlemden elde edilecek kazanç olasılıklarının para olarak

---

tekdüze bir örgütsel temele kavuşması zorunludur. Başka bağlamlarda ise Alltag, kutsalın karşıtı olmak üzere, demek ki kutsallık dışı olan şeyi anlatmaktadır. Bu karışıklığın kuramsal açıdan taşıdığı önem, Parsons'un *The Structure of Social Action* adlı yapıtında incelenmektedir (Blm. 17). Weber'in Büyüleyim (Charisma) ve Olağan (Alltag) kavramlarına ilişkin tam açıklamaları, bu çevirinin III. Bölümünden başka *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın *Religionssoziologie* (Din toplumbilimi) bölümünde (II/4, III / özellikle 9 ve 10) yer almaktadır. (T.P.)

önceden kestirilmesine yönelik olması zorunludur. Gezgin tecimenler, ister kendi mallarını, ister commenda yöntemiyle başkalarının mallarını, isterse örgütlü bir kümenin elbirliği yoluyla pazarlanan mallarını satmakla uğraşsınlar, bu tür kestirimler yapıyorlardı. Anamal muhasebesinin ve malların anamal olarak kullanılışının kaynağını burada, "ara sıra" ortaya çıkan bu girişimlerde buluyoruz.

Beyler ya da krallarca bir akar geliri kaynağı olarak kullanılan insanlar (köleler ve serfler) ve her türden sabit kuruluşlar, akar getiren aile mülkleri olup anamal malları değildirler; günümüzde varlığından gelir ve belki biraz da hava oyunu (speculation) kazancı elde etmek isteyen özel yatırımcı için faiz getirisi olan güvence senetleri ya da pay senetlerinin taşıdığı anlam gibi. Bu aile yatırımı türünü, bir işletmenin işletme anamalını geçici olarak bir yere yatırması durumundan iyice ayırt etmek gerekir. Bir toprağın ya da kölenin sahibinin, kendisine yapılması gerekli ödemelerin karşılığı olan malları satışa çıkarması durumunda söz konusu mallar, terimin buradaki anlamıyla, yine anamal malları olmayıp, yalnızca eşyadır. Böyle durumlarda anamal muhasebesi (ve her şeyden çok da maloluş kestirimleri), yalnız uygulamada değil, ilke olarak da yoktur. Öte yandan kölelerin bir işletmede kazanç aracı olarak kullanılması durumunda, özellikle de örgütlü bir köle pazarının bulunduğu ve köle alım satımının yaygın olduğu yerde, köleler anamal malı oluştururlar. Angarya türü üretim birimlerinin [*Frombetriebe*] kalıt yoluyla edinilen, ama özgürce alınıp satılamayan, devredilemeyen bağımlılardan kurulu işgücüyle çalıştığı durumda, söz konusu ister tarımsal üretim olsun isterse özgür olmayan aile yapımcılığı olsun, anamalcı ekonomik kuruluşlardan değil, kazanca yönelik ekonomik kuruluşlardan söz etmiş oluruz. Belirleyici olan yön, söz konusu bağın karşılıklı olup olmadığı, başka deyişle beyin de işçiye bağlı olup olmadığıdır.

Yapımcılık alanında, özgür işçilerin kendi hammaddeleri ve iş araçlarıyla satış için üretim yapmaları (parça işi)

[*Preiswerk*], küçük çaplı anamalcı işletmenin bir örneğidir. Aile yapımcılığı anamalcı, ama yerinden yönetimlidir; oysa anamalcı denetim altındaki her örgütlü yapımevi, merkezi bir anamalcı örgüttür. İster işverenin, isterse işçinin evinde yapılsın, geçici işçilerce yapılan her tür "ücretli iş", kimi kez aile ekonomisinin, kimi kez işverenin yararına olarak yapılan bağımlı iş biçimlerinden başka bir şey değildir.

Görüldüğü gibi belirleyici nokta, asıl olarak görgül olgu değil, anamal muhasebesi kullanma konusundaki kuramsal olanaktır.

28. TECİM KAVRAMI VE BAŞLICA BİÇİMLERİ

Her pazar ekonomisinde (genellikle olduğu üzere maddi bir düzenleme altına alınmış olanında bile), daha önce üzerinde durduğumuz değişik uzmanlaşmış ve özelleşmiş işlevlerin yanında bir başka işlev daha vardır: Bir üreticinin malları üzerindeki kullanım ve denetim haklarını başkasına devretmesine ya da başkalarınınkini devralmasına aracılık yapma işlevi. Bu işlev aşağıdaki biçimlerden herhangi birinde yapılabilir:

1) Örgütlü bir ekonomik kümenin yönetim görevlilerince, mal ya da parayla ödenen, saptanmış ya da yapılan hizmetlere göre değişen bir ücret karşılığında yapılması;

2) Üyelerinin alım ve satım gereksinimlerini karşılamak üzere özellikle oluşturulmuş bir örgütlü kümece yapılması;

3) Alınıp satılmasını sağladıkları malların sahibi olmaksızın ücret ya da simsarlık ödentisi karşılığında kendi kazançları için çalışan uzmanlaşmış bir meslek kümesi üyelerince yapılması; bu iş, çok değişik yasal biçimler altında yapılabilmektedir;

4) Kazanç amaçlı anamalcı bir girişimi yürüten uzmanlaşmış bir meslek kümesince yapılması (kendi hesabına tecim); bu kişiler malları, ilerde bir kazanç elde ederek yeniden satmak beklentisiyle satın alır ya da ileri bir tarihte teslim etmek üzere ve tarih gelmeden elverişli fiyata satın alabilme beklentisi ile satarlar. Bu iş;

a) pazarda tümden özgür alım ve satımlar biçiminde olabileceği gibi,

b) maddi düzenlemeler altında da gerçekleşebilir.

5) Örgütlü bir siyasal kümenin koruması altında, karşılığı ödenerek malların zoralımı ve bu malların müşterilere zorla ya da gönüllülük koşulu ile yine karşılığı alınarak satılması yolunda düzenlenmiş bir sürekli süreçle yapılması: Zorunlu tecim.

6) Tecimsel ödemelerin yapılması amacıyla ya da üretim araçlarının krediyle edinilmesi için, mesleki bir biçimde para ödünç verilmesi ya da kredi sağlanması yoluyla; bu tür işlemler tecimsel kuruluşlarla ya da başka örgütlü kümelerle, özellikle siyasal kuruluşlarla yapılabilir. Kredinin ekonomik işlevi;

a) günlük ödemeleri karşılamak ya da

b) anamal (yatırım) malları alımını sağlamak olabilir.

Yalnızca 4. ve 5. durumlara "tecim" diyoruz. 4. durum "özgür tecim", 5. durum ise "zorunlu, tekelci tecim"dir.

1. duruma örnekler, aile işletmesi birimleri için, prensler, toprak beyleri, manastırlar, vb. adına iş gören "negociatores" ve "actores", kazanç amaçlı işletmeler için ise türlü gezgin satıcılardır.

2. duruma örnekler, tüketim elbirlikleri de içinde olmak üzere alım ve satım elbirlikleridir.

3. durumun örneklerini simsarlar, aracılar (komisyoncular), taşıyıcı kuruluşlar, sigorta aracıları ve öbür değişik yetkili temsilciliklerde (acenta) buluyoruz.

4. duruma örnek, özgür pazar işlemleri için çağdaş tecim, kurala bağlanan pazar için dıştan kabul ettirilen ya da özerkçe benimsenen pazar paylaşılması yoluyla işlemlerin kimi müşterilere özgülenmesi ya da kimi mallarla sınırlanması ya da değişim koşullarının bir siyasal kuruluşun ya da bir elbirliği kümesinin buyruğuyla düzenlenmesi durumlarıdır.

5. durumun örneğini ise tahıl tecimindeki devlet tekelinde buluyoruz.

29. TECİM KAVRAMI VE BAŞLICA BİÇİMLERİ (Devam)

Bu bölümün tek konusunu oluşturacak olan "bireyin kendi hesabına yaptığı özgür tecim", her zaman kazanç amaçlı bir girişim işi olup, hiçbir zaman aile amaçlı bir yönetim konusu değildir. Bundan dolayı da, her zaman olmasa da tüm olağan koşullarda, alım ve satım sözleşmeleri yoluyla para biçiminde kazanç elde etme işidir. Bununla birlikte, a) bir aile işletmesinin eki olan bir örgütçe yürütülebilir; ya da b) bir yerleşim bölgesinin kendi çalışmalarıyla malları tüketime hazır duruma getirme bütüncül işlevinin ayrılmaz bir parçası olabilir.

(a)ya örnek, bir aile biriminin üretim artıklarını kendi hesaplarına kullanmak üzere özel olarak görevlendirilmiş olan üyeleridir. Ancak eğer bu, değişik üyelerin değişik zamanlarda ara sıra yaptıkları bir satıştan öteye gitmiyorsa, aile işletmesinin eki bile sayılamaz; söz konusu üyelerin kendilerini tümden ve kendi akçalı sorumlulukları altında alım ya da satıma adamaları durumundadır ki, biraz değişik biçimde de olsa, 4. türün bir örneği olabilir. Öte yandan, eğer bu üyeler bir bütün olarak aile birimi hesabına davranıyorlarsa, bu, 1. türün örneği olur.

(b)ye örnek, kendi malları ile dolaşan ve böylece asıl olarak malları satış yerine taşıma işlevini yerine getiren gezgin satıcılardır. Bu yüzden yukarıda onlardan taşıma işlevi dolayısıyla söz ettik. Gezgin commenda tecimenleri 3. ve 4. türler arasındaki geçici biçimi oluşturuyor olabilirler. Ulaşım hizmetinin asıl, tecimsel kazancın ise ikincil önemde mi olduğu, yoksa bunun tersinin mi olduğu, genellikle oldukça belirsizdir. Hangisi olursa olsun, bu kesimlerde yer alan bütün bireyler "tecimen"dirler.

Bireyin kendi hesabına yaptığı tecim (4. tür), borçlanma yoluyla bile olsa, her zaman için üretim ve ikmal araçlarına sahip olma temeli üzerine dayalıdır. Anamal çekincesini (risk) kendi hesabına üstlenen her zaman tecimenin kendisidir; ve buna uygun olarak, üretim ve ikmal araçlarına sahip olması

dolayısıyla, kazanç olanaklarından yararlanacak olan da yine odur.

Kendi hesabına yürütülen özgür tecim alanında işlevlerin uzmanlaşması ve özelleşmesi, çok değişik biçimlerde gerçekleşebilir. Ekonomik açıdan, bu biçimleri, tecimenin aralarında aracılık yaptığı ekonomik birimlerin türlerine göre ayırt etmek, burada çok büyük önem taşır:

i) Üretim artığı olan aile işletmeleri ile bu ürün artığını tüketen aile birimleri arasındaki alış veriş;

ii) Kendileri üretici ya da tecimci olan kazanç amaçlı işletmeler [*Erwerbswirtschaft*] ile ürünü tüketen aile birimleri arasındaki alış veriş. Bu birimler arasında, kuşkusuz özellikle siyasal kuruluşlar olmak üzere her türden örgütler vardır;

iii) Kazanç amaçlı bir işletme ile bir başkası arasındaki alış veriş.

İlk iki durum, genellikle, malların elde edildiği kaynak söz konusu edilmeksizin müşterilere satış yapmayı anlatan "perakende tecim"e benzer. Üçüncü durum ise "toptan tecim"i anlatır.

Tecim pazara ya da müşterilere yönelik olabilir. Birinci durumda, malların edimsel olarak sergilendiği tüketici pazarı olabilir (perakendeci pazarı). Ya da tecimsel işletmelere yönelik bir tecimsel etkinlik olabilir; bu durumda mallar, fuarlar ve (zorunlu olarak değil, ama genellikle mevsimlik) sergilerde olduğu üzere, edimsel olarak bulunabilir; ya da (zorunlu olarak değil, ama genellikle sürekli) tecimsel mal değişimlerinde olduğu üzere mallar edimsel olarak tecim işlemi yerinde bulunmayabilir. Eğer tecim doğrudan doğruya müşterilere yönelik ise, söz konusu müşteri, perakende tecimde olduğu üzere bir hane (aile birimi) olabileceği gibi bir kazanç amaçlı işletme de olabilir.

Bu işletme bir üretici birim, bir perakendeci işletme, ya da başka bir toptancı işletme olabilir. Bu anlamda, üreticilere en yakın olandan perakendecilere satana değin değişen değişik basamaklardaki aracılar söz konusu olabilir.

Alım satımı yapılan malların coğrafyasal kaynağına göre tecim "yerel" ya da "yöreler arası" olabilir.

Tecimen gerçekte, kendisine satış yapan ekonomik birimlerden alımlarını kendi koşullarıyla yapabilecek durumdadır: Kimi belli ürünlerin tecimi, [*Verlagshandel*] (=yayıncılık). Öte yandan satışlarını da kendisinden satın alan ekonomik birimlere kabul ettirebilecek durumda bulunabilir: Satış tekeli ile tecim. Birinci tür, yapımın çalışanların işyerlerinde örgütlendiği durumla yakından bağlantılıdır ve genellikle onunla bir arada görülür. İkinci tür ise çok değişik biçimler alabilen "maddi olarak düzenlenen" tecimdir (bknz.: 4/b).

Pazara yönelik her tecimsel girişimin, asıl olarak bir üretim girişimi olsa bile, kendi ürünlerini kendisi satmak durumunda olduğunu söylemeye bile gerek yoktur. Ancak bu tür pazarlama, yönetsel görevlilerden hiçbiri yalnızca bu iş için uzmanlaşmış olmadıkça (gezgin satıcı gibi), yukarda tanımlanan anlamda "aracılık" etkinliği sayılmaz. Yalnız o durumda, uzmanlaşmış bir "tecimsel" işlev yerine getiriliyor denilebilir. Kuşkusuz bunun çok değişik geçiş biçimleri vardır.

Tecimsel etkinlikle ilgili hesaplamalar, gerçekleşmesi "rastlantı"ya kalmış olasılıklara dayalı ise ve bu nedenle de "öngörülemezlik" alanında kalıyorsa, buna kurmaca (spekulatif) hesaplama denir. Bu anlamda "rastlantı çekincesi"ni[69] tecimen üstlenmek durumundadır. Ussal hesaplama ile buradaki anlamıyla "kurmaca" hesaplama arasındaki sınır tümden belirsizdir, çünkü gelecek koşullar üzerine girişilecek hiçbir hesaplama, nesnel ölçülerle bakılacak olursa, "rastlantısal" etkenlerden bağımsız sayılamaz. Bu nedenle, söz konusu iki tür hesaplama arasındaki ayrım, yalnızca bunların değişik ussallık ölçüsünde olduklarını anlatır.

---

(69) Gelecekteki olayları tam bir kesinlikle kestirememenin birçok etkeni vardır. Bunların belki de bilinen en iyi çözümlemesi, F. H. Knight'ın *Risk, Uncertainty and Profit*'idir. (T.P.)

Tecim alanındaki uygulayımsal ve ekonomik uzmanlaşma ve özelleşmenin biçimleri, başka alanlardakilerden önemli ayrılıklar göstermez. Büyük satışevi, içindeki işlevlerin en ileri ölçüde uzmanlaşmasına elvermesi nedeniyle bir yapımevine benzer.

29/A. TECİM KAVRAMI VE BAŞLICA BİÇİMLERİ (Sonuç)

Bir meslek olarak, parayı, a) yöneten, b) sağlayan kazanca yönelik tecimsel işletmelere banka diyeceğiz.

1. durum: Paranın yönetilmesi;

a) özel aile gereksinimleri için hesap açarak ve özel kişilerin mülklerine bakarak yapılabilir.

b) bir bankanın devletin hesabını tutması durumunda olduğu gibi siyasal kuruluşlar için yapılabilir.

c) kazanç amaçlı işletmeler için tecimsel güvenceler vererek, cari hesaplar açarak yapılabilir.

2. durum: Para sağlanması. Para;

a) bir ailenin gereksinimleri için sağlanabilir:

- özel kişilere tüketim kredisi,
- siyasal kuruluşlara (siyasal) kredi verilmesi.

b) kazanç amaçlı girişimlere sağlanabilir:

- üçüncü kişilere ödemelerde bulunmaları için (poliçe düzenleme, çek ödeme, havale işlemleri),
- müşterilerin ilerde yapmaları gereken ödemeler için ön ödemeler (avans ödemeleri) yapmak: Özellikle poliçe kırma yoluyla.

c) anamal kredisi olmak üzere sağlanabilir.

Bankanın; 1) bu parayı kendi kaynaklarından mı sağladığı, yoksa bir cari hesaptan çekilecek hesap fazlası paraları karşılamada olduğu üzere istendiğinde ödeyeceği sözünü mü verdiği;

2) bir güvence biçimiyle ya da başka bir yoldan başkalarını mı müşterilerine istedikleri paraları ödeme yolunda etkilediği önemsizdir.

Uygulamada bankaların kazanç amaçlı etkinlikleri, olağan durumda, kendilerine ödünç verilmiş ya da kullanımlarına özgülenmiş olan parayı başkalarına ödünç verme yoluyla gerçekleşmektedir.

Banka, açtığı kredilerin karşılığını;

1) bir ödeme karşılığında elinde bulundurduğu külçe ya da sikke durumundaki değerli maden kaynaklarından ya da

2) banka belgeleri ("banka parası", "hesap parası") ya da dolaşım belgeleri (=para kâğıtlar, banknot) çıkararak ya da

3) özel kişilerin bankanın kullanımına vermiş olduğu paralarla sağlar.

Banka, açtığı kredilerin karşılığını ister borçlanarak, ister para kâğıtlarla karşılasın, ussal davranıyor olmak için, nakit gereksinimini karşılayacak öngörülülükle davranmak zorundadır: Başka deyişle, yeter ölçüde nakit ihtiyatları bulundurmak ya da açılan kredilerin koşullarını, kendi olağan ödeme yükümlülüklerini her zaman yerine getirebileceği biçimde düzenlemek zorundadır.

Kural olarak (ama her zaman değil!) para çıkaran (banknot çıkaran) bankaların kimi nakit para ölçülerine (oranlarına) uymaları, tecimen loncaları ya da siyasal kuruluşlar gibi örgütlerce zorla kabul ettirilen düzenlemelerle sağlanır. Bu düzenlemeler, genellikle aynı zamanda, belli bir coğrafi alanın para düzenini, paranın maddi geçerliliğindeki değişmelere karşı elden geldiğince korumak ve böylece bütçe birimlerinin ve en başta da siyasal kuruluşun ve kazanç amaçlı işletmelerin ekonomik hesaplamalarındaki (biçimsel) ussallığı usdışı maddi etkilerden sakınmak amacıyla da yapılır. Özellikle bir ülkenin kendi parasının, tecim ya da kredi ilişkileri içinde bulunduğu başka parasal alanların paralarıyla gelen en durağan değişim oranında olmasına genellikle çok çalışılır. Para alanında usdışılıklara yol açan etkenleri denetlemeye çalışan bu tür bir para politikasını, G. F. Knapp'ı izleyerek, "litrik politika" diye adlandıracağız. Sıkı sıkıya "laissez faire"ci bir devlette bu, ekonomik

politika alanında devletin girişeceği en önemli işlevdir. Ussal biçimiyle bu tür bir politika tümüyle yalnız çağdaş devlete özgüdür.

Çinlilerin bakır ve kâğıt paraya ilişkin politika önlemleri ile Romalıların sikke politikası yeri geldiğinde incelenecektir; ama bunlar çağdaş bir litrik para politikası değildiler. Yalnızca Çin loncalarının Hamburg banko Markına da örneklik eden banka parası (bankogeld) politikası, çağdaş ussallığın ölçülerine uygun düşüyordu.[70]

"Akçalandırma" (financement) [*Finanzierungsgeschäfte*] terimiyle, ister bankalarca, isterse bireyler de içinde olmak üzere başka yollardan yapılıyor olsun, ister ara sıra, isterse bir işletmenin yan bir çalışması olarak yürütülsün, ya da isterse bir "maliyeci"nin hava oyunu (spekülasyon) işlemlerinin bir parçası olarak yapılsın, tecimsel işletme yoluyla kazanç elde etme olanaklarını denetimi altına almaya yönelik her türlü tecimsel işlemleri anlatıyoruz:

a) Sahiplenilmiş kazanç olanakları üzerindeki hakların güvenceye ve başka türden tecimsel senetlere dönüştürülmesi (tecimselleşmesi) ve bu güvencelerin ya doğrudan doğruya ya da aşağıda (c)'de belirtilen türden ikincil girişimler aracılığıyla edinilmesi;

b) Tecimsel kredilerin dizgesel biçimde sunulması (kimi kez de reddedilmesi);

c) O zamana değin birbiriyle yarışmakta olan işletmeler arasında zorunlu bir anlaşmaya varılması;

i) ya aynı üretim düzeyindeki işletmelerin tekelci bir düzenleme altına alınması (kartelleşme) yoluyla; ya

ii) o zamana değin yarışmakta olan işletmelerin, en az kazançlı olanını ortadan kaldırmak (birleşme= fusion, merger)

---

(70) Burada Weber'in *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın planına aldığı, ama hiç yazmadığı para siyasasının tarihine ilişkin geniş bir tartışmaya gönderme var (T.P.). Claus Wittich ise Weber'in bu konuya *Wirtschaftsgeschichte*'de girdiğini yazıyor. (Ö.O.)

amacıyla tekelci bir birleşme gerçekleştirmeleri yoluyla; ya

iii) uzmanlaşmış işletmelerin, üretim sürecinin birbirini izleyen aşamalarında tekelci biçim alması zorunlu olmaksızın birleşmeleri yoluyla (dikeyine birleşim), ya da son olarak

iv) birçok işletmenin, paylarına dayanarak bir egemenlik kurmaya girişmesi (tröst, holding ortaklıkları) ya da kazançları artırma amacıyla ya da yalnızca kişisel erki genişletmek için (bu amaçla akçalandırmada olduğu gibi) yeni işletmeler kurulması yoluyla.

Kuşkusuz akçalandırma işlemleri çoğu kez bankalarca yapılır ve genellikle kaçınılmaz bir biçimde bankaların katılımını gerektirir. Ama asıl denetim, çoğu kez, Harriman gibi borsacıların ya da Carnegie gibi büyük çaplı bireysel üretici işletmelerin ellerindedir.

Kartellerin kurulması da çoğu kez Kirdorf gibi büyük girişimcilerin işidir; tröstler ise daha büyük olasılıkla Gould, Rockefeller, Stinnes ve Rathenau gibi "akçalandırıcı"ların işidir. Bu konuyu aşağıda yeniden inceleyeceğiz.

30. ANAMAL MUHASEBESİNİN BİÇİMSEL EN YÜKSEK USSALLIĞININ KOŞULLARI

Üretim girişimlerinde anamal muhasebesinin en yüksek biçimsel ussallığına ulaşmanın ana koşulları şunlardır:

1) Bütün maddi üretim araçlarının işletme sahiplerinin malı olması ve pazarda kazanç olanaklarının biçimsel olarak hiçbir kimseye özgülenmemiş bulunması; başka deyişle pazar özgürlüğü;

2) İşletme yöneticilerinin işletme sahiplerince tam bir özerklik içinde seçilmesi, böylece işletme görevlerini yapma hakkı üzerinde hiçbir biçimsel özgülemenin (=tahsis) bulunmaması;

3) İşlerin ve kazanç olanaklarının işçilerce hiçbir biçimde özgülenmemesi; buna karşılık işçilerin de işletme sahiplerince

hiçbir biçimde sahiplenilmemesi. Bu özgür işçi, işçi pazarının özgür olması, işçileri seçmede özgürlük demektir;

4) Tüketim, üretim ve fiyatlar üzerinde hiçbir maddi düzenlemenin ya da sözleşme özgürlüğünü kısıtlayıcı ya da değişim koşullarını belirleyici başka herhangi bir düzenlemenin bulunmaması;

5) Üretim sürecinin uygulayımsal koşullarının tam anlamıyla hesaplanabilir olması, başka deyişle mekanik açıdan ussal bir uygulayım;

6) Kamu yönetiminin ve yasal düzenin işleyişinin tam olarak hesaplanabilirliği ve siyasal erkin tüm sözleşmelere güvenilir, tümüyle resmi bir güvence sağlaması. Bu, resmi olarak ussal bir yönetim ve hukuk demektir;

7) İşletme ve onun başarı ve başarısızlık koşullarının aile ya da özel bütçe biriminden ve onun mülkiyet haklarından elden gelen en tam biçimde ayrılması. İşletmenin kullanım ve denetimindeki anamalm, mal sahiplerinin özel servetinden açık biçimde ayırt edilmesi ve kalıt yoluyla parçalanma ve bölünmeye uğramaması özellikle önemlidir. Büyük çaplı işletmelerde bu koşul, biçimsel olarak en elverişli (optimum) düzeye yaklaşma eğilimi gösterir: Örneğin eğer payları özgürce devredilebilen, sınırlı sorumluluklu ortaklıklar biçiminde örgütlenmiş iseler ulaştırma, yapım (imalat) ve madencilik alanlarında ve büyük çaplı üretim birimlerine olanak verecek görece uzun süreli kiralama yolu açık ise tarım alanında durum böyledir;

8) Elden gelen en yüksek düzeyde biçimsel ussallığı olan bir para düzeni.

Daha önce de değinilmiş olmakla birlikte, az sayıda birkaç noktayı açıklamak yerinde olacaktır:

1) Emeğin ve işlerin özgür olması açısından, özgür olmayan kimi emek türlerinin, özellikle tam köleliğin, ücretle çalıştırmaya göre işçi üzerinde daha tam bir kullanım ve denetim erki sağladığı doğrudur. Ama bu, türlü nedenlerle özgür işçi çalış-

tırmaya oranla ussallık ve verimlilik açısından daha az elverişlidir: a) Köle alma ve besleme durumunda insan kaynaklarına yatırılması zorunlu olan anamal tutarı, özgür işçi çalıştırma durumundakine oranla çok daha yüksektir; b) köle sahipliğinin anamal çekincesi (riski) yalnız daha büyük olmakla kalmaz; köle emeği ekonomi dışı her türlü etkiye, özellikle de siyasal etkiye çok yüksek ölçüde açık olduğundan, aynı zamanda usdışıdır da; c) köle pazarı ve buna koşut olarak köle fiyatları çok dalgalı olagelmiş, bu ise ussal bir temel üzerinde kazanç ve zarar dengesi kurmayı olağanüstü güçleştirmiştir; d) özellikle siyasal durumla ilgili buna benzer nedenlerle, köle işgücü bulunması da güç bir sorun olmuştur; e) kölelerin aile ilişkileri kurmalarına izin verildiğinde, bu durum köle emeği kullanımını daha da pahalılaştırmıştır, çünkü kadınların bakımı ve çocukların büyütülmesi giderlerini köle sahibi karşılamak zorunda kalmıştır. Köle sahibi çoğu kez bu kadın ve çocukları, sahibi olduğu işgücünün bir parçası olarak ussal biçimde ekonomik kullanıma sokamamıştır; f) bu yüzden, köle emeğinin en tam sömürülmesi, ancak aile ilişkilerinden koparılıp acımasız bir sıkıdüzen altına alındıklarında olanaklı olmuştur. Bunun olduğu yerde de köle bulma güçlükleri büyük ölçüde artmıştır; g) kullanılması yüksek sorumluluk duygusunu ve kullananın kişisel çıkarıyla katılımını gerektiren araç ve gereçleri köle emeğiyle işletmek genellikle olanaksızdır; h) belki en önemlisi de köleci düzenin, işgücünün ussal ölçülerle seçilmesine, başka deyişle makine başında denendikten sonra işe alınmasına, piyasa durumunun gerektirmesi durumunda ya da kişisel verimliliği düştüğünde işten çıkarılmasına olanak bırakmamasıdır.

Bundan dolayı köle emeğinin kullanılması genellikle yalnızca aşağıdaki koşullarda olanaklı olmuştur: a) Köleleri çok ucuza barındırmanın olanaklı olduğu yerlerde; b) bol köle bulunduran pazarların varlığı dolayısıyla düzenli olarak yeni köle edinme olanaklarının bulunduğu durumda; c) büyük

çiftlik türü tarımsal üretimde ya da çok yalınkat yapımcılıkta. Bu görece başarılı köle kullanma türünün en önemli örnekleri Kartaca ve Roma'nın büyük çiftlikleri, sömürge ülkelerdeki ve Güney A.B.D'deki büyük çiftlikler ve Rus "yapımevleri"dir. İmparatorluğun durağanlaşmasından sonra köle pazarının kaynaklarının kuruması, eskiçağın[71] büyük çiftliklerinin yıkılmasına yol açtı. Kuzey Amerika'da aynı durum, insanları sürekli olarak yeni ucuz toprak bulmaya yöneltti, çünkü hem kölelerin giderlerini karşılamak ve hem de toprak kirası ödemek olanaksızdı. Rusya'da serf "yapımevleri", "kustar" türü ev yapımcılığının yarışmasıyla ancak güçlükle baş edebiliyor, özgür yapımevi işçisiyle hiçbir biçimde yarışamıyordu. Serflerin özgürleşmesinden önce bile işçileri işten çıkarma izni için dilekçe verme oldukça yaygınlaşmıştı; nitekim özgür işçi çalıştıran işliklerin ortaya çıkması ile birlikte bu yapım evleri çöktüler.

2) İşletme ile hanenin birbirinden ayrılması konusunda aşağıdaki yorum yapılabilir: İngiltere'de toprağı kiralayan ve anamal muhasebesi düzeniyle işleyen tarımsal üretim işletmesinin kalıt yoluyla edinilen toprak mülkiyetinden ayrılması hiç de rastlantı sonucu olmayıp, yüzyıllar süren ve köylülük konumunun korunması yolunda etkin herhangi bir önlemi içermeyen kesintisiz bir gelişimin ürünüdür. Bu ise bu ülkenin bir ada oluşunun bir sonucudur. Toprağın işlenmesi yoluyla gerçekleşen her toprak mülkiyeti birleşmesi, toprağı ekonomik işletme için bir sermaye malına dönüştürmekte, böylece birimin anamal gereksinimleri ile anamal çekincelerini (risk) de artırmaktadır. Aynı şey hanenin ekonomik kuruluştan ayrılmasını engellemektedir; örneğin kalıt durumunda uzlaşmalar,

(71) Weber *Die sozialen Gründe des Untergangs der antiken Kultur* (Eskiçağ Kültürünün Çöküşünün Toplumsal Nedenleri) adlı tanınmış denemesinde, Roma İmparatorluğu'nun ekonomik çöküşünü ve bunun sonucu olarak geçirdiği kültürel değişimleri açıklarken bu etkene önemli bir yer tanır. Bu deneme *Gesammelte Aufsätze zur Sozial und Wirtschaftsgeschichte* s. 289-311'de yeniden basılmıştır. (T.P.)

işletmenin kaynaklarını zorlamaktadır. Girişimcinin anamalının paraya çevrilebilirliğini azaltmakta ve onun anamal muhasebesine birçok usdışı etkenleri sokmaktadır. Bundan dolayıdır ki toprak mülkiyetinin tarımsal üretimin örgütlenişinden ayrılması, biçimsel açıdan bakıldığında, anamal muhasebesinin ussallığını artıran bir adımdır. Ancak, söylemeye gerek yoktur ki, bu olguya ilişkin herhangi bir özlü değerlendirme apayrı bir konudur ve böyle bir değerlendirmenin sonuçları da, yargılamanın temelindeki değerlere bağlı olarak, oldukça değişik olabilir.

31. KAZANÇ SAĞLAMAYA DÖNÜK ANAMALCI YÖNELİMİN BAŞLICA BİÇİMLERİ

Kazanç amaçlı etkinliklerin anamalcı yönelimi (başka deyişle, ussal olma durumunda, anamal muhasebesine yönelik olanları), her biri başlı başına bir tür oluşturan ve niteliksel açıdan birbirinden değişik birçok biçimlerde belirebilir:

1. Pazarda özgür değişime dayalı olarak sürekli alım ve satımlar yoluyla kazanç olanakları arayışı biçiminde olabilir (başka deyişle değişimin, biçimsel olarak hiçbir zorlamanın bulunmadığı, maddi olarak da en azından göreli bir özgürlük ortamında gerçekleşmesi durumu; ya da anamal muhasebesi tutan işletmelerde sürekli üretim yoluyla kazanç olanakları arayışı biçiminde olabilir).

2. a) Yabancı paraların tecimini ve hava oyununu (spekülasyonunu) yaparak, her türlü ödeme işlevlerini üstlenerek ve ödeme araçları yaratarak kazanç elde etmeye yönelik olabilir; b) ya da tüketim ya da kazanç getirici etkinlikler için mesleki bir temel üzerinden kredi sağlama yoluyla kazanç elde etmeye yönelik olabilir.

3. Siyasal kuruluşlar ya da siyasal işlev üstlenmiş kişiler hesabına yapılan etkinliklerden sağlanabilecek kazanç olanaklarına yönelik olabilir. Savaş ya da devrimlerin giderlerinin

karşılanması, parti önderlerine borç para ya da başka türden kaynaklar sağlanması da buna girer.

4. Siyasal erkçe sağlanan bir egemenlik konumunun sonucu olan sürekli kazanç olanaklarına yönelik olabilir. Bunun başlıca iki alt biçimi vardır: a) Ürünlerin zoralımına ya da angaryaya dayalı büyük çiftlikler işleterek ya da tekelci ve zorunlu tecim yoluyla elde edilen sömürgeci kazançları, b) anayurtta ya da sömürgelerde vergilerin ve kamusal görevlerin kesenekçiye (mültezime) kiralanması.

5. Siyasal kuruluşlarla alışılmışın dışında ilişkiler kurma yoluyla elde edilen kazançlara yönelik olabilir.

6. Şu tür kazanç olanaklarına yönelik olabilir:

a) Ölçünlü (standart) mallar ya da girişimlerin değerli kâğıtlarla güvenceye alınmış bölümleri üzerinde tümden hava oyunu (spekülasyon) türü işlemler.

b) Siyasal kuruluşların sürekli akçalı işlemlerinin [*Zahlungsgeschäft*] yürütülmesi.

c) Değerli kâğıtların yatırımcılara satılması yoluyla yeni işletmelerin oluşumuna destek akçalandırma (finansman) sağlanması.

d) Pazar koşullarının kazançlı olacak biçimde düzenlenmesi ya da erk elde edilmesi amacıyla, anamalcı işletmelerin ve daha başka tür ekonomik örgütlerin hava oyunu (spekülasyon) yoluyla akçalandırılması.

1. ve 6. türler, büyük ölçüde çağdaş Batı dünyasına özgüdür. Öbür türler ise binlerce yıldan beri tüm yeryüzünde, değişim ve para ekonomisi (2. tür) olanaklarının ve nakitle akçalandırmanın (3., 4. ve 5. türler) bulunduğu her yerde yaygınlıkla görülmüştür. Batı dünyasında bunlar, kazanç sağlama biçimleri olarak, sınırlı alanlar ve özellikle savaş zamanları gibi görece kısa dönemler dışında, bu ölçüde başat bir önemde olmamıştır. Çin ve geç Roma İmparatorluklarında olduğu gibi geniş bölgelerin uzun dönemler boyunca barış içinde yaşadığı yerlerde bu türler ortadan kalkmaya yüz tutmuş, geride anamalcı etkinlik

biçimleri olarak yalnız tecim ve para alım satımı işlemleri kalmıştır. Çünkü siyasal etkinliklerin anamalcı yoldan akçalandırılması, her yerde devletlerin birbiriyle giriştikleri erk yarışmasının ve bunun sonucu olarak da bunlar arasında gidip gelen anamalı ele geçirmek için yaptıkları yarışmanın ürünü olmuştur. Bütün bunlar ancak birliğini gerçekleştiren imparatorlukların kurulmasıyla sona ermiştir.

Burada belirtilen görüş, eğer doğru anımsıyorsak, daha önce en açık biçimiyle J. Plenge'nin *Von der Diskontpolitik zur Herrschaft über den Geldmarkt* (Berlin, 1913) adlı yapıtında ortaya atılmıştır. Bundan önce benzer bir görüş yalnız bizim "*Agrarverhältnisse im Altertum*", 1909 [yeni basımı *Gesammelte Aufsätze zur Sozial und Wirtschaftsgeschichte* , 1924], s. 1-288'de savunulmuştur.

Sabit anamal, özgür ücretli işçi, işlevlerin ussal uzmanlaşması ve özgülenmesi ve üretim işlevlerinin anamalcı işletmeler temeli üzerinde dağılımı gibi öğelerin bir araya geldiği ussal anamalcı işletmeler, yalnızca çağdaş Batı dünyasında görülmektedir. Başka deyişle, biçimsel olarak tümüyle gönüllülük üzerine dayalı olan emeğin anamalcı örgütleniş biçiminin, işçilerin üretim araçları sahipliğinden soyundurulması ve işletmelerin pay senetlerine sahip olanlara özgülenmesi eşliğinde, geniş halk yığınlarının gereksinimlerini karşılamada başat yol olduğunu görüyoruz. Devlet tahvilleri çıkarma biçimindeki kamusal krediyi, tecimsel işletmelerin büyüyüp yaygınlaşmasını, ussal tecimsel işletmelerin uzmanlaşmış bir işlevi olarak güvence senetlerinin sürüme sunulmasını, örgütlü değişim yerlerinde (borsada) mal ve değerli kâğıt teciminin yapılmasını, "para" ve "anamal" pazarlarını, malların yalnız değişiminde değil, aynı zamanda üretiminde de bir ussal tecimsel örgütleniş biçimi olarak tekelci örgütleri yine yalnız Batıda görüyoruz.

Bu ayrımın bir açıklamaya gereksinimi var ve bu açıklama yalnızca ekonomik temellere dayalı olamaz. 3., 4. ve 5. türler,

burada "siyasal açıdan yönlendirilen anamalcılık" olarak nitelendirilecektir. Bundan sonraki tartışmanın tümü, özellikle bu ayrımı açıklama sorununa ilişkin olacaktır.[72] Genel olarak yalnız şunları söyleyebiliriz:

1. Siyasal anamalcılığın kullandığı bu kazanç olanaklarını açan siyasal yönelimli olay ve süreçlerin, ekonomik açıdan, başka deyişle pazar olanakları (tüketicilerin gereksinimleri) açısından, us dışı olduğu apaçık bir gerçektir.

2. Yalnızca hava oyununa dayalı kazanç olanakları (2, a ve 6, a) ile yalnızca tüketimsel kredinin (2, b), hem gereksinim gidermeye hem de mal üretimi açısından usdışı oldukları, çünkü bunların mülkiyetin ve pazar olanaklarının rastlantısal dağılımıyla belirlendiği bir başka apaçık gerçektir. Aynı şey, kimi koşullarda (ama zorunlu olmaksızın) işletmelerin ortaya çıkış ve akçalandırılış olanakları bakımından da söylenebilir.

Çağdaş ekonomik düzen, ussal anamalcı işletmelerin varlığı dışında, parasal düzeni ve işletmelerdeki mülkiyet paylarının değişik değerli kâğıtlar yoluyla tecimselleşmesi bakımlarından da kendine özgü bir nitelik taşımaktadır. Bu özelliklerin her ikisinin de tartışılması gerekir. Önce parasal düzene bakalım.

32. ÇAĞDAŞ DEVLETİN PARA DÜZENİ VE DEĞİŞİK PARA TÜRLERİ: SÜRÜMDEKİ PARA

1. Çağdaş devlet;

(a) hiçbir ayrık durum (istisna) olmaksızın para düzenini belirleme tekeline sahiptir;

---

(72) Çağdaş Batı dünyasının tanıtıcı özelliği olan anamalcı örgütlenişin özel biçimlerinin ortaya çıkışı sorunu, tümüyle Weber'in toplumbilimsel çalışmasının başat görgül ilgi konusu idi. Bu konuda söyleyeceklerinin tümünü bu tek anıtsal yapıtında özetlemek istemiş olabilir. Ne var ki, ölürken bıraktığı yapıtın eksik durumu, bize, bu çeviride yer almayan bölümleri göz önüne aldığımızda bile, konuya ilişkin tüm savının ancak küçük bir bölümünü yansıtabildiğini düşündürmektedir. (T.P.)

(b) çok seyrek kimi ayrık durumlar dışında, para basma, en azından madeni para çıkarma tekeline de sahiptir. Başlangıçta yalnızca akçalı düşünceler bu tekelin kurulmasında belirleyici olmuştur: Sikke vergisi ve sikke basmaya ilişkin daha başka kazançlar. Yabancı para kullanımını yasaklamanın ardındaki güdü buydu. Ama para basmanın tekel altına alınması, yakınçağa gelinceye değin bile evrensel bir konu değildi. Nitekim [1871–1873] para düzeltimine (reformuna) değin Bremen'de yabancı paralar yaygın biçimde kullanılmaktaydı.

Bundan başka:

(c) Devlet, vergilerinin artan tutarı ve doğrudan doğruya kendisinin ekonomik girişimlerinin durmadan genişlemesi nedenleriyle, toplumda aynı zamanda hem en büyük geliri, hem de en büyük gideri olan kuruluş olup, bu işlemleri ya doğrudan kendi dairelerinde yapar ya da kendi adına başkalarına yaptırır. Parasal düzenleme ve para basımı tekelinden tümden ayrı bir şey olmak üzere, devletin akçalı işlemlerinin çok büyük önem taşıması nedeniyle, devlet hazinesinin parasal işlemlerindeki tutumu para düzeni bakımından yaşamsal önemdedir. Bu konudaki en önemli bir sorun:

– elinde ne tür para bulunduğunu, dolayısıyla da ne tür paralarla ödeme yapabileceğini,

– halka nasıl bir parayı yasal para olarak kabul ettirdiğini bilmek, bir başkası da:

– ne tür parayı kabul ettiğini ve

– ne tür parayı bir bölümüyle ya da tümüyle reddettiğini saptamaktır.

Örneğin gümrük vergilerinin altınla ödenmesi zorunluluğu, kâğıt paranın bir ölçüde reddedilmesi durumunu yansıtır; Fransız Devrimi'nin *assignat*ları, A.B.D.'de ayrılıkçı eyaletlerin bastıkları para, T'ai–p'ing ayaklanması sırasında Çin hükümetinin bastığı para ise bir paranın tümden reddedilmesi durumunun örnekleridir.

Para, yasal özellikleri açısından, herkesin ve özellikle de devlet hazinesinin, ya belli bir ölçüye değin ya da hiçbir sınır bulunmaksızın kabul etmeye de, ödemelerini yaparken kullanmaya da zorunlu olduğu "yasal ödeme aracı"dır [*gesetzliches Zahlungsmittel*]. Devletin davranışı açısından para, kamu hazinesinin hem kendisine yapılan ve kabul ettiği, hem de kendisinin yaptığı ödemelerde kabul edilmesini zorla sağladığı paradır; yasal açıdan zorunlu para, özellikle kamu hazinesinin kendi ödemelerinde zorla kabul ettirdiği paradır. "Kabul ettirme" yoluna, gümüş para basımı durdurulduktan sonra (1871 ve 1876 tarihli bu kararnamelerin hiç uygulanmamış olduğunu biliyoruz) [Alman gümüşü] Taler ve [Fransız gümüşü] Beş Franklık örneklerinde olduğu gibi, kurulu bir yasal erkçe para politikası amaçlarıyla başvurulabilir; ya da devlet başka herhangi bir ödeme aracıyla ödemede bulunamadığı için bu yola başvurabilir. Bu sonuncu durumda, varolan bir yasal erk söz konusu paranın kabulünü sağlamak üzere ilk kez kullanılıyor olabileceği gibi, kâğıt parayla ilgili olarak her zaman görüldüğü üzere özel bir yasal yetki yaratma yoluna da başvurulabilir. Kâğıt para örneğinde olan şudur: Daha önce yasayla ya da edimsel (de facto) olarak kesin paraya (zorunlu olarak ya da olmaksızın) dönüştürülebilir (convertible) olan bir değişim aracı, belli bir tarihten başlayarak edimsel olarak (de facto) kabul ettirilmekte ve böylece dönüştürülebilir olmaktan çıkmaktadır.

Bir devlet uygun bir yasayla herhangi bir nesneyi bir "ödeme aracı"na, herhangi bir "chartale" nesneyi de "ödeme aracı" anlamında "para"ya dönüştürebilir. Bunlar için dilediği herhangi bir "değer ölçekleri" dizisi, ya da, "pazar parası" söz konusu olduğunda, "para ilişkileri" (bknz. yukarıda 11/6) saptayabilir. Ancak bu durumlarda para düzeninde, devletin ya hiç önleyemediği ya da ancak büyük güçlüklerle önleyebildiği kimi biçimsel bozulmalar olur: a) Kâğıt para durumunda, hemen her zaman çok kazançlı bir iş olan düzmece (sahte) para

basımı; b) her türlü madeni para durumunda, ürünleri yüksek değer eden madenin, hammadde olarak, parasal olmayan amaçlarla kullanılması. Söz konusu maden başka paralarla değerinin altında bir değişim ilişkisi içinde olduğunda, durum özellikle böyledir. Pazar ekonomisi durumunda, madeni paranın, yapıldığı madenin daha yüksek değer taşıdığı ülkelere çıkarılmasını önlemek de son derece güçtür. Öte yandan, kullanımdaki (madeni ya da kâğıt) paraya göre daha düşük değer taşıyan bir madeni yasa yoluyla para madeni olarak sunmaya zorlamak da güçtür.

Kâğıt para durumunda, madenden yapılmış para biriminin, saymaca olarak kendi eşdeğerindeki kâğıtla değişilme gücü, kâğıt paraların madene çevrilebilirliği askıya alındığında her zaman için madenin çok aleyhine işler. Ödemelerin madenle yapılması artık olanaksızlaştığında olan tam da budur.

Değişik madeni pazar paralarının birbirleri karşısındaki değişim oranları şu yollardan biriyle belirlenir: a) Her özel durum için oranın ayrı ayrı saptanması (özgür koşut değerlendirme); b) Düzenli aralıklarla belirleme (belirli aralıklarla saptanan koşut değerlendirme); c) Çifte maden kullanımında olduğu üzere, yasayla sürekli olarak ölçülerin saptanması.

(a) ve (b) durumlarında yürürlükteki devlet parası genellikle yalnız bir madenden yapılır (ortaçağlarda bu maden gümüştü); öbür değerli madenler ise değişik oranlarda işlem gören değişim parası işini görür (Friedrich altını, dukalar, vb.). Değişik pazar paralarının özel kullanılış biçimlerinin birbirinden tam olarak ayrıldığı çok seyrek görülür ise de kimi zamanlar bunun yaygın olduğu da görülmüştür; Çin'de ve ortaçağlarda olduğu gibi.

2. Paranın, böylece bir yasal ödeme aracı olarak ve ödeme aracı sağlamakla görevli siyasal kuruluşların bir yaratığı olarak tanımlanması, onun toplumbilimsel içeriğinin tümünü anlatmaya yetmez. G. F. Knapp'm deyişiyle, bu tanım "borçların, özellikle de devlete olan vergi borçlarının ve devletin de söz-

leşmelerle altına girdiği faiz borçlarının varlığı olgusundan" yola çıkmaktadır. Bu tür borçların ödenmesinde belirleyici öğe, saymaca para biriminin değerindeki süreklilik (paranın yapımında kullanılan nesne bu süre içinde değişmiş olsa bile), ya da eğer saymaca birim değişmiş ise, yeni saymaca birimin "tarihsel tanımı"dır. Bunun ötesinde, günümüzde birey, paranın saymaca birimini, kendi saymaca gelirinin oransal bir parçası olarak değerlendirmektedir, "chartal" bir maden ya da kâğıt parçası olarak değil.

Devlet yasama yoluyla (ya da veznelerindeki yönetsel görevlilerinin edimsel davranışları yoluyla), egemenliği altındaki tüm parasal alanda, parasının [*Wahrung*] resmi değerini zorla kabul ettirebilir.

Bu, doğal olarak, çağdaş yönetim yöntemleri kullanmasına bağlıdır. Yine de, Çin örneğinin gösterdiği üzere, bu her zaman olanaklı değildir. Eski dönemlerde bu ülkede, devlete yapılan ve devletin yaptığı ödemeler toplam işlemlerin alanına oranla çok küçük tutarda kaldığı için, buna olanak bulunamamıştır. Yakın yıllarda bile Çin hükümetinin gümüşü, altın yedekli bir "sınırlı para" aracına dönüştüremediği görüldü, çünkü bu durumda ortaya çıkması kaçınılmaz olan düzmece para basımını önleyecek ölçüde güçlü değildi.

Ancak sorun yalnızca var olan borçlarla sınırlı olmayıp, bugün yapılacak değişimleri ve gelecekte ödenmek üzere altına girilen borçları da karşılamak sorunudur. Bu bağlamda yanlar, asıl olarak paranın bir değişim aracı olma niteliğiyle (bknz. yukarıda 11/6), dolayısıyla da gelecekte bir gün, belirtilmiş ya da belirtilmemiş mallar karşılığında ve yaklaşık olarak kestirilebilir bir fiyat ilişkisi içinde kabul edilmesi olasılığıyla ilgilidirler.

1. Gerçekten kimi durumda devlete ya da üçüncü kişilere olan ivedi borçların yapılan işlemden elde edilen paralarla ödenmesi olasılığı da önemli bir konu olarak belirebilir. Ancak burada bu olasılık üzerinde durmayabiliriz, çünkü ancak olağanüstü durumlarda ortaya çıkmaktadır.

2. G. F. Knapp'ın, başka bakımlardan tam anlamıyla doğru ve parlak biçimde işlenmiş olan ve bu nedenle de hep temel önem taşıyan "Paranın Devlet Kuramı" [*Staatliche Theorie des Geldes*], tam da bu noktada eksik kalmaktadır.

Bundan başka devletin, vergilerden ve daha başka kaynaklardan elde ettiği paraya, yalnızca bir değişim aracı olmak üzere değil, çoğu kez pek büyük ölçüde borçlarının faizini ödemek için de gereksinimi vardır. Bu sonuncu durumda alacaklılar bu parayı bir değişim aracı olarak kullanmak isterler; gerçekten de parayı istemelerinin ana nedeni budur. Devletin de paraya, büyük ölçüde, kimi kez de tümden, ilerde pazarda yapacağı mal ve başka gereçler alımlarını karşılayacak bir değişim aracı olarak gereksinim duyduğu hemen her zaman doğrudur. Bundan dolayıdır ki, çözümleme amacıyla birbirinden ayırt edilmesi ne denli zorunlu olursa olsun, belirleyici olan, paranın bir ödeme aracı oluşu değildir.

Paranın başka belli mallar karşılığında değişilebilirlik olanağı, pazarlanabilir mallara göre, değerlendirilişi üzerine dayalı olup, buna paranın "maddi" değeri denir; bu, onun bir ödeme aracı olarak resmi, yasal değerinden ve resmen bir değişim aracı olarak kullanılması için getirilen yasal zorlamadan ayrı bir şeydir.

Kendi başına bir olgu olarak paranın maddi değerlendirilişi, ilke olarak (1) ancak belli kimi ekonomik mal türlerine göre yapılır ve (2) her ayrı birey için paranın, kendi gelirine oranla kıyı değerinin kestirilmesi olarak ortaya çıkar. Bu kıyı yarar, birey bakımından, sahip olduğu paranın tutarındaki her artışla birlikte değişir. Bundan dolayı paranın kıyı yararı, onu basan makam için, özellikle (ama yalnızca değil) değişim aracı olmak üzere "*apocentrique*" bir biçimde (değişim yoluyla türlü mallar elde edecek biçimde) kullanmak ya da bir ödeme aracı olarak zorla kabul ettirmek için yönetsel para [*Verwaltungsgeld*] yarattığında, düşer. Devletle ilişkiye giren ve kamusal kuruluşlar için paranın kıyı yararının düşmesi sonucu fiyatların yüksel-

mesinden dolayı ellerinde büyük tutarda para biriken kimseler de vardır. Bu durumda, ellerindeki "satın alma gücü" (başka deyişle paranın ona sahip olanlar için kıyı yararının) düşüşü, kendilerinden alımda bulunulan kişilere ödenen fiyatlarda bir artışa yol açabilir, vb. Öte yandan eğer devlet aldığı kâğıt paraların bir bölümünü dolaşımdan çekecek olursa, (başka deyişle o paraları yeniden harcamayıp yok edecek olursa) elindeki azalan para tutarının kıyı yararı yükselecek, böylece devlet de giderlerini o ölçüde kısacak, başka deyişle fiyat önerilerini de ona göre düşürecektir. O zaman az önce belirtilenin tam tersine bir sonuç ortaya çıkacaktır. Bundan dolayı, yönetsel parayla (gerçi yalnızca bununla değil) herhangi bir parasal alanda fiyat yapısını önemli ölçüde etkilemek olanağı vardır. Bu etkinin hızı ve değişik malları nasıl değişik biçimlerde etkilediği konusu burada ele alınmayacaktır.

3. Genel olarak para madeninin ucuzlaması ve üretiminin artması ya da tam tersine pahalılaşıp üretiminin kısıtlanması, o madeni parasal amaçlarla kullanan her ülkede benzer bir etki yapabilir. Madenlerin parasal ve para dışı amaçlarla kullanımları, birbiriyle yakından bağlantılı olmakla birlikte, para dışı kullanımının para olarak değerini belirleyici olduğu tek durum, Çin'de bakırın kullanımı olmuştur. Altın, değişik paraların kullanıldığı [*intervalutarisch*] parasal alanlarda ödeme aracı olarak kullanıldığı ve tecimsel bakımdan güçlü büyük devletlerin para alanlarında geçer akçe olduğu sürece, altın paranın saymaca biriminin basma giderleri çıkarıldıktan sonraki değerine eşit bir değer bulur. Geçmişte gümüş için de durum böyleydi ve eğer gümüş altınla aynı durumda olsaydı öyle olmakta süregiderdi. Değişik paraların kullanıldığı parasal alanlar arasında bir ödeme aracı olarak kullanılmayıp yalnızca bunların bir bölümünde pazar parası [*Verkehrsgeld*] olan bir madenin, kuşkusuz o alanlardaki saymaca para birimleri üzerinden bir değeri olacaktır; ancak bu değer, söz konusu paranın yabancı paralarla değişim ilişkilerinde, yeni para eklemenin

maloluş giderlerine, dolaşımdaki paranın tutarına ve bir de "ödemeler dengesi" denilen şeye bağlı olarak değişecektir. Son olarak, dolaşım (ya da pazar) parası değil, sınırlı tutarda yönetsel para [*Verwaltungsgeld*] basımında evrensel olarak kullanılan değerli maden, asıl olarak parasal olmayan kullanımına göre değerlendirilir.

Sorun her zaman, söz konusu madenin kazançlı olarak üretilip üretilemeyeceği ve ne tutarda üretilebileceğidir. Parasal niteliği hepten kalkan bir maden söz konusu ise, onun değeri, yalnızca, yabancı ödeme araçlarına göre hesaplanan para mal oluşu ile para dışı amaçlar için istenme (talep) ölçüsü arasındaki ilişkiye bağlıdır. Buna karşılık, eğer o maden evrensel bir biçimde dolaşım (pazar) parası ve uluslararası bir ödeme aracı olarak kullanılıyorsa, değeri, asıl olarak mal oluşu ile parasal amaçla istenme ölçüsü arasındaki ilişkiye bağlı olur. Son bir durum olmak üzere, eğer değerli madenin dolaşım parası ya da yönetsel para olarak kullanımı sınırlı ise, değerini belirleyecek olan, uzun sürede, bir uluslararası ödeme aracı olarak bu iki kullanımdan hangisi için istenirliği üretim maloluşunu daha iyi karşılayabilecekse odur. Eğer dolaşım (pazar) parası olarak kullanılışı belli bir parasal alanla sınırlı ise, uzun sürede parasal kullanımının belirleyici olması beklenemez, çünkü böyle özel ölçüleri olan alanlarla başka parasal alanlar arasındaki değişim oranları düşme eğilimi gösterir ve yalnızca (geçmişte Çin ve Japonya'da, bugün de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra birbirinden edimsel olarak kopmuş bulunan alanlarda olduğu üzere) uluslararası tecimin tümden kesik olduğu zaman bu durum iç fiyatları etkilemez. Sınırlı tutarda para basımındaki gibi düzenlenmiş yönetsel para olarak kullanılan değerli maden için de durum böyledir; madenin para olarak kullanılma olanağının sıkı sıkıya sınırlandırılması, yalnızca büyük tutarlarda para basımı durumunda onun değerini belirleyici olur. Bu durumda uzun süredeki sonuç, yine de, yalnızca sınırlı bir alanda dolaşım (pazar) parası olarak kullanılan madeninkine benzer.

Çin'de geçici olarak gerçekleştirilmiş olmakla birlikte, bir para madeninin tüm üretim ve kullanımının tekel altına alınması, aslında çok uç bir kuramsal durumdur; birbiriyle yarışan birden çok parasal alanın bulunduğu ve ücretli işçiliğin kullanıldığı yerde bu tekel, durumu beklenebileceği ölçüde değiştirmemektedir. Çünkü, eğer devlet kuruluşlarının tüm ödemeleri böylece elde edilen madeni para ile yapılacak olursa, onun basımını sınırlamaya ya da vergilendirmeye yönelik her girişim, çok kazançlı olabilmekle birlikte, Çin'deki çok yüksek sikke vergisi örneğinde karşılaşılan sonuçların aynısını verecektir: Birincisi, madene oranla para çok yüksek bir değerde tutulacaktır ve eğer ücretli işçilik kullanılacaksa, maden çıkarımı işi kazançlı bir iş olmaktan, çok büyük ölçüde çıkacaktır. Dolaşımdaki para tutarı azaldığından, "enflasyon karşıtı" bir durum doğacaktır; bu durumun zaman zaman tam bir para basma özgürlüğüne yol açtığı Çin'de gerçekten görüldüğü üzere, başka şeylerin para yerine kullanılması ve doğal ekonomi alanının çok genişlemesi sonucu doğabilir. Pazar ekonomisi sürdürülebilmek için, para siyasasının uzun sürede özgür para basımı yasal olarak yürürlükteymiş gibi saptanması kaçınılmazdır. Tek fark, para basımının artık ilgili yanların girişimine bırakılmamasıdır. Buna karşılık tam toplumculuk durumunda para sorunu önemli olmaktan çıkar ve değerli maden hemen hiç üretilmez.

4. Değerli madenlerin genellikle para birimi olması ve hangi maddelerin para yapımında kullanıldığı, tarihsel olarak söz konusu madenin süs aracı, dolayısıyla da özellikle armağan nesnesi olma işlevlerinin sonucudur. Ama bu kullanımı belirlemede arı uygulayımsal etkenler dışında, söz konusu maddelerin tartıyla işlem gören maddeler olmasının da etkisi vardır. Para olma işlevlerinin sürdürülmekte olduğu ilk bakışta göze çarpmamaktadır, çünkü bugün herkes (Savaş öncesi değeriyle) 100 Markın üstündeki tüm ödemeleri kâğıt parayla yapmakta ve kendisine yapılan ödemeleri de kâğıt para olarak kabul

etmektedir. Yine de değerli madenin para işlevinin sürdürülmesinde kimi önemli nedenler vardır.

5. Bütün çağdaş devletlerde kâğıt para çıkarılması yalnız yasayla yapılmakla kalmaz, aynı zamanda devletin tekeli altındadır. Bu iş ya doğrudan doğruya devletçe, ya da kimi özel ayrıcalıklar tanınan ama devletin denetimi altında bulunan bir ya da birkaç para çıkaran kuruluşca (banka) yapılır.

6. "Kamusal dolaşım parası" [*regiminales Kurantgeld*] terimini, yalnızca kamusal kuruluşlarca ödenen ve kabulü yasal zorunluluk olan para için kullanıyoruz. Buna karşılık, kabul edilmesi zorunluluğu bulunmamakla birlikte, biçimsel yasal düzenlemeler nedeniyle özel kişiler arasındaki işlemlerde kullanılmakta olan başka her paraya "ikincil ödeme aracı" diyoruz. Özel işlemlerde ancak belli bir tutara değin kabul edilmesi yasal zorunluluk olan parayı ise "ufak" para [*Scheidegeld*] diye adlandırıyoruz. Bu terimler Knapp'ın verdiği tanımlara dayalıdır. Aşağıdaki paragraflar daha da büyük ölçüde böyledir.

Dolaşımdaki kamusal paraya "kesin dolaşım parası" diyoruz; kesin para ile her istendiğinde gerçek değeri üzerinden değişilen ya da satın alınan herhangi bir paraya ise "geçici para" denir.

7. Uzun sürede kamusal dolaşım parasının gerçek dolaşım parasıyla doğal olarak özdeşleşmesi beklenir; bu para, farklı değere sahip, yalnızca "yasal" olarak dolaşımda bulunan "resmi" bir para olamaz. Daha önce gördüğümüz gibi (Blm. 11/6) gerçek dolaşım parası, şu üç şeyden biri olmak zorundadır: a) Özgür değişim parası, b) düzenlenmemiş yönetsel para, ya da c) düzenlenmiş yönetsel para. Devlet hazinesi, ödemelerini, yalnızca şu ya da bu yüzden kendisine en iyi görünen bir para düzeninin kurallarını uygulamaya karar verdiği için yapmaz; tersine, işlemlerini belirleyen şey, kendi akçalı çıkarları ile güçlü ekonomik kümelerin çıkarlarıdır.

"Chartal" biçimiyle görüldüğünde, gerçek bir yasal ödeme aracı:

a) Madeni para olabilir: Yalnız madeni para bir özgür ödeme aracı olabilir. Ama her madeni paranın böyle olması zorunlu değildir.

I. özgür ödeme aracı olması: "Litrik" yönetimin para madeniyle istediği tutarda para basması ya da onu "chartal" sikkelerle değişmesi durumu: Buna *"hylodromie"*[73] (parasal madenin fiyatının görüşüp tartışma yoluyla saptanması) denir. Bu durumda, birim olarak seçilen değerli madenin türüne bağlı olarak altın, gümüş ya da bakır gerçek para ölçüsü bulunacaktır. "Litrik" yönetimin (=ödemeleri yapan ya da ödeme araçlarını düzenleyen kuruluş ya da kurumlar) gerçekten bir "hylodromie" düzeni kurup sürdürebilecek durumda olup olmaması yalnızca onun kendi isteğine değil, bireylerin söz konusu madeni para basmak üzere getirmek isteyip istemeyeceklerine bağlıdır.

Demek ki "hylodromie" gerçekte olmadan, "resmen" var olabiliyor. Resmi durum ne olursa olsun, a) birden çok değerli madene dayalı bir "hylodromie" durumunda, bu madenlerden biri ya da birçoğunun resmi değeri hammadde olarak pazar fiyatının altında ise, bu düzen etkili olamaz. Bu durumda, doğal olarak, yalnız değerinin üzerinde alım değeri verilen maden, para basımında ve borçların ödenmesinde kullanılacaktır. Eğer kamusal ödeme daireleri bu akıma katılmayacak olursa, değerinin üzerinde işlem gören madeni paralar ellerinde birikecek ve onlar da kendi ödemelerinde bunları kullanmaktan başka yol bulamayacaklardır. Fiyat ilişkisi yeter katılıkla sürdürülürse, değerinin altında işlem gören madeni paralar eritilip külçeye dönüştürülecek ya da, tıpkı mal gibi değerinin üzerinde işlem gören madeni paralarla tarh ile değişilecektir.

b) Ödeme yapan kişiler, özellikle de kamu kuruluşları, akçalı sıkıntı nedeniyle, sürekli olarak ve büyük çapta resmi yetkilerine ya da kötüye kullandıkları erklerine başvurarak,

---

(73) Hylodromie terimini yapan G. F. Knapp'tır (T.P.)

madeni ya da kâğıt olsun, yalnız geçici değil, aynı zamanda ya ikincil ya da başlangıçta geçici olmakla birlikte daha sonra onu basan kuruluşun bitkin (âciz) duruma düşmesi nedeniyle artık kabul görmeyen bir başka parayı kabul ettirmeye girişirlerse, "hylodromie" yine etkin olmaz.

(a) durumunda "hylodromie" her zaman ortadan kalkar; (b) durumunda da, ikincil paralar ya da başlangıçta geçici olarak yürürlüğe konulup artık kabul görmeyen paralar geniş çapta ve zorla kabul ettirilmeye kalkışıldığında yine son bulur.

(a) durumunda sonuç, "hylodromie"nin (kamu gücü ile madeni paraya belli bir değer saptanıp onun sürdürülmesi) yalnız değerinin üzerinde tutulan maden için uygulanmasıdır; bu durumda söz konusu değerli maden, tek özgür değişim parası olur, böylece yeni bir madensel para birimi ortaya çıkar, (b) durumunda ise, artık geçici olmaktan çıkan ikincil madeni para ya da kâğıt para yeni yasal paraya dönüşür: Sonuç, birincisinde "kısıtlı para", ikincisinde ise "kâğıt para" dır.

"Hylodromie"nin, yasal olarak kurulma anlamında resmilik kazanmadan gerçekleşmesi de olanaklıdır.

Buna bir örnek, ortaçağlarda, para basmadaki akçalı çıkarları nedeniyle elden gelen en büyük tutarda değerli madeni sikkeye çevirmeye kararlı türlü para basma makamlarıdır. O zamanlar resmi bir "hylodromie" kurulması söz konusu değildi; ama edimsel olarak sonuç aynıydı.

Yukarıda söylenenlerin ışığında, eğer bir tek değerli madene yasayla para yapılma olanağı tanınmışsa, (altın, gümüş ya da bakırdan oluşan) "tek madene dayalı yasal para" var demektir. Buna karşılık birden çok (iki ya da üç olabilir) değerli madenin kullanıldığı ve bunlardan birbiriyle saptanmış bir değer ilişkisi içinde özgürce para basılabildiği durumda, "çok madene dayalı yasal para" var demektir. Ancak gerçekten "hylodromie", dolayısıyla edimsel olarak değişim parası [*Verkehrsgeldwährung*] bulunan yerde bir para madeni ve bir madeni para bulunduğu söylenebilir.

Tüm Latin para birliği ülkelerinde, Alman para düzeltimiyle (1871) gümüşten özgürce para yapımının yasaklanışına gelinceye değin, yasal olarak "çift madenli" düzen yürürlükteydi. Ama gerçekte ise yalnızca, o sırada değerinin üzerinde işlem gören maden kural olarak para madeniydi. Ancak değişim oranının yasayla saptanışı öylesine iyi işliyordu ki, değişmeler çoğunlukla fark edilmiyordu ve sanki yürürlükte "çift madenli" düzen var gibi görünüyordu. Ama değişim oranı değiştiği sürece, değerinin altında işlem gören madenden yapılan paralar ikincil para durumuna düştüler (bu noktada Knapp'in görüşüne tümüyle katılıyorum). En azından öz yöneticili ve özyönetimli para basan kuruluşların birbiriyle yarıştığı yerde, gerçeklikteki para düzeni yalnızca geçici bir durum olmak üzere çift madenlilik temeline dayalı olabilir; oysa bu genelde gerçek değil, yalnızca yasal bir durumdur.

Değerinin altında işlem gören madenin para basımında kullanılmaması, doğallıkla, yönetsel bir işlemin değil, değişen pazar durumunun ve değişik değerli madenler arasında yasayla kurulan değişim oranının sonucudur. Kuşkusuz para basma kuruluşu söz konusu madeni yönetsel para olarak zararına basmayı sürdürebilir, ama bu paranın para dışı kullanımı daha kazançlı olduğundan dolaşımda tutulması olanaksız olur.

33. KISITLI PARA

II. "Hylodromie"ye dayalı olmayan her türlü madeni para türüne, eğer dolaşımdaki paraysa, "kısıtlı para" [*Sperrgeld*] diyoruz. Kısıtlı para:

1. "İkincil para" olarak, başka deyişle aynı parasal alanda dolaşımda bulunan bir başka parayla saptanmış bir ilişki içinde dolaşabilir. Bu sonuncu para bir başka kısıtlı para, kâğıt para ya da değişim (pazar) parası olabilir.

2. Ya da bir yabancı kısıtlı parayla ilişki içinde "yönlenen" bir para olabilir. Bir parasal alanda tek dolaşım parasının bu-

lunduğu ve başka parasal alanlardaki ödemelerin (külçe ya da sikke ile) [*intervalutarische Zahlungsmittel*] yapılabilmesi için gerekli önlemlerin alınmış olduğu durum böyledir. Buna, yabancı para yedek akçesi [*intervalutarischer Reservefonds*] bulunan "değişilir sınırlı para" birimi [*intervalutarische Sperrgeldwährung*] denir.

a) Tek dolaşım parası olan ama uluslararası bir ölçüsü bulunmayan paraya "özel" sınırlı para diyoruz.

Uluslararası ödeme araçları ya da yabancı parası satın alınacağı her seferinde sınırlı para *ad hoc* olarak (her durum için ayrı) değerlendirilir; ya da eğer olanak varsa, uluslararası ölçüyle sabit bir oranti içine konulabilir. Taler'ler ve gümüş beş franklıklar, aynı ülkenin dolaşımdaki parasıyla belirli bir orantı içinde kullanılan sınırlı paralardı. Hollanda gümüş gulden'i, para basımının yasaklanması üzerine kısa bir süre için "özel" bir para olarak işlem gördükten sonra uluslararası altın ölçüsüne bağlandı, şimdi de rupi aynı yoldadır. 24 Mayıs 1910 para basma düzenlemesinden sonra, yasada sözü edilmeyen "hylodromie" durumu edimsel olarak (de facto) da bulunmadığı sürece "özel" para niteliğinde olan Çin doları için de aynı şey söylenebilir. Amerikan kurulunun salık verdiği biçimde uluslararası altın ölçütüne bağlanması reddedilmiştir.

"Sınırlı para" durumunda, belirlenmiş değer üzerinden özgürce para basma düzeni (hylodromie), değerli madene sahip olan özel kişiler için çok kazançlı olur. Ancak (ve tam da bu yüzden) sınırlama sürdürülmektedir; çünkü daha önceki sınırlı paranın yapıldığı madenin böyle bir yönetim altına alınması durumunda, değeri ona göre çok düşük düzeyde saptanan öbür sınırlı madenle ilgili yönetsel düzenin verimsiz bulunarak bırakılmasından korkulur. Böylece "engellenmiş" olacak olan (aşağıdaki paragrafa bakınız) bu madenden yapılmış paralar, daha kazançlı olan para dışı amaçlar için kullanılmaya başlar. Ussal bir "lytrique" yönetimin bu durumdan kaçınmak istemesinin nedeni, parasal kullanımın dışına atılan öteki madenin uluslararası bir ödeme aracı olmasıdır.

(b) Sınırlı dolaşım parası, yukarda sözü edilen durumun tam tersine, özgür para basımının yasal olmakla birlikte özel girişim için kazançlı olmadığı ve bu nedenle yapılmadığı durumda, "engellenmiş" değişim parası olarak adlandırılacaktır. Bu kazançlı olmama durumu, değerli madenin pazar fiyatı ile onun (eğer madeni para ise) değişim parasıyla, değilse kâğıt parayla arasındaki parasal oran ilişkisinin elverişsiz olmasından ileri gelebilir. Bu para, geçmişte bir zaman değişim parası olmuştur; ama çokmadenlilik düzeniyle birlikte, değerli madenlerin göreli değişim fiyatlarındaki değişmeler ya da tek ya da çok madenli düzende ortaya çıkan akçalı yıkımlar, hükümetin madeni parayla ödeme yapmasını olanaksız kılmış ve onu kâğıt parayı kabul etmek ve madene çevrilebilirliğine son vermek zorunluluğunda bırakmış olabilir. Sonuç olarak gerçek "hylodromie" için özel girişimle ilgili önkoşullar artık ortadan kalkmıştır. Bu para artık işlemlerde kullanılmaz olur (en azından ussal davranıldığı sürece).

(c) Burada sınırlı olarak nitelediğimiz tek para olan sınırlı dolaşım parasından başka, ödeme aracı olarak ancak belli bir tutara değin kabul edilebilen sınırlı "değişim parası" da bulunabilir. Külçeye dönüştürülmesini önlemek üzere bu paraya, zorunlu değilse de genellikle, bile bile yasal paralara [*Währungsgeld*] göre değerinin üzerinde bir alım gücü tanınır. Bu durumda, genellikle ancak belli yerlerde geçerli olacağı için, geçici para niteliğinde olur.

Bu, her gün rastlanan bir durumdur ve burada özel olarak ilgilenmemizi gerektirmemektedir.

Her "değişim" parası ve sınırlı madeni paraların birçoğu, para düzeni içinde, yazılı (bugün kâğıt) paranınkine benzer bir yer tutarlar. Ondan ayrıldıkları tek nokta, para madeninin belli bir önem taşıyan para dışı kullanımının bulunmasıdır. Sınırlı madeni para geçici para olduğunda, başka deyişle dolaşımdaki paralarla [*Verkehrsgeld*] değiştirilebilmesi için gerekli bütün önlemler alındığında, o paralara çok benzer.

34. KÂĞIT PARA

Kâğıt para doğal olarak her zaman yönetsel paradır. Toplumbilimsel para kuramı açısından kâğıt para, her zaman, üzerine yazılı olan ve onun "para" oluşturmasını sağlayan özel biçimsel anlamı içeren bir özel belgedir; zorunlu olmamakla birlikte temsil edebileceği başka bir şeyi istetemez. Hele başka paralarla değişilebilir olmayan kâğıt para için, bu kesinlikle böyledir.

Biçimsel, yasal açıdan bakıldığında kâğıt para, XVII. yüzyıl İngiliz kuyumcuları gibi özel kişilerce, banknot örneğinde olduğu gibi ayrıcalıklı bir bankaca ya da devlet senetleri örneğinde olduğu gibi siyasal bir kuruluşça tanınan (hiç değilse resmen) paraya dönüştürülebilir borç senetleri niteliğindedir. Eğer gerçekten paraya dönüştürülebiliyor ve böylece yalnızca bir dolaşım aracı ya da geçici para olarak işlev görüyorsa;

a) tam olarak karşılanıyor olabilir: Alındı belgesi [*Zertificat*];

b) yalnız olağan geri vermelere yetecek ölçüde karşılanıyor olabilir: Kâğıt dolaşım aracı.

Karşılama;

1) belirli ağırlıkta külçe değerli maden yedek akçasıyla (rezerv) (banka parası örneğinde olduğu gibi), ya da

2) madeni para ile sağlanabilir.

Kâğıt para, hemen her zaman, önce değişilebilir geçici para biçiminde çıkarılmıştır. Çağımızda ise asıl işlevi, hemen her zaman banknot biçiminde dolaşımda ödeme aracı olmaktır. Bu yüzden ona tanınan saymaca değer, yürürlükteki madeni para ölçüsüne göredir.

1. Son bölmenin (paragrafın) ilk önerisi, kuşkusuz, bir tür senet paranın yerine bir başkasının konduğu durumlar için geçerli değildir: Örneğin devlet senetlerinin yerine banka senetlerinin konduğu ya da tersinin yapıldığı durumlar. Ama bu, para çıkarmanın ana biçimi değildir.

2. "Chartal" biçim almayan, demek ki madeni para, senet vb. gibi maddi nesneler biçiminde olmayan değişim ve ödeme

araçları bulunabileceği kuşkusuz doğrudur. Buna kuşku yoktur. Ancak bunlardan "para" diye söz etmek uygun düşmeyip, "hesaplama birimi" ya da her özel durumun gerektirdiği daha başka bir terim ile anlatmak yerinde olur. "Chartal" yapay nesnelerin belli tutarıyla birlikte gitmek, paranın özelliğidir. Ve bu özellik hiç de yalnızca dışsal ya da ikincil önemde bir özellik değildir.

Bir zaman için geçici sayılan bir paranın geçerliliği askıya alındığında, ilgili yanların bunu geçici bir önlem mi, yoksa kestirebildikleri süreyle kesin bir önlem olarak mı gördüklerini bilmek önem taşır. Birinci durumda, madeni para ya da külçe bütün uluslararası ödemelerde aranan bir şey olduğu için, senet paranın, saymaca madeni karşılığına oranla değerinin düşmesi olağandır. Ancak bu hiç de kaçınılmaz bir şey değildir; ayrıca değer düşüşü de çoğunlukla ılımlı ölçüdedir. Ancak yabancı paraya olan gereksinim çok ivedi ise değer düşüşü büyük olabilir. İkinci durumda, kesin bir "kâğıt para ölçüsü" bir süre sonra oluşur. O zaman artık para birimi için bir "değişim değeri düşüklüğü"nden değil, en azından geçmişteki deyimle, paranın "değerinin düşüşü"nden söz edilebilir.

Artık dolaşımdan kaldırılan ve banka senetlerinin değeri için temel alınan eski paranın maden olarak pazar fiyatı, uluslararası ödeme araçlarına oranla şu ya da bu nedenle önemli ölçüde düşebilir; buna karşılık kâğıt dolaşım aracının değerindeki düşüş daha az olabilir. Bunun sonucu olarak (Avusturya ve Rusya'da gerçekten de görüldüğü gibi), daha önce madenin (sözü geçen iki ülkede gümüşün) ağırlığı üzerinden saptanan saymaca birim, artık ondan bağımsızlaşan kâğıt senetlerin saymaca olarak daha az tutarıyla satın alınabilecektir. Bu kolayca anlaşılabilir. Görüldüğü gibi yalnızca kâğıttan oluşan bir birimin başlangıç aşamalarında, bu önlem hemen her zaman ödeme güçsüzlüğünün sonucu olduğundan, kâğıt para birimi, uluslararası değişimde hemen ayrıksız biçimde, aynı saymaca tutardaki madenden daha aşağı bir değer görse de,

bundan sonraki gelişme, Avusturya ve Rusya'da olduğu gibi, ülke parasına olan yabancı istemi belirleyen ödemeler dengesindeki gelişmeye, çıkarılan kâğıt para tutarına ve bu parayı çıkaran makamın yeterli yabancı ödeme aracı elde etmede göstereceği başarı ölçüsüne bağlıdır. Bu üç etken, daha önceki madeni birimin fiyatı uluslararası birime göre düşerken, kâğıt paranın yabancı ödeme araçlarına (burada altına) göre değişim oranını durmadan daha çok durağan kılacak ya da dahası artıracak bir etkide bulunabilir (kimi durumlarda gerçekten de bulunmuştur). Gümüş örneğinde (altına karşı) bu görülmüştür: Gümüşün daha çok ve daha ucuza üretilmesinden ve giderek para olarak kullanımdan düşmesinden dolayı. Artık kimsenin eski oran üzerinden değerli madene dönüştürülmesini istemeyeceği durumda, gerçek bir bağımsız kâğıt para birimi var demektir.

35. PARANIN BİÇİMSEL VE GERÇEK GEÇERLİLİĞİ

Günümüzde devletin, yasayla ve yönetsel edimlerle, belli bir para türünü kendi erk alanı içinde biçimsel olarak geçerli kılabildiği doğrudur; yeter ki kendisi ödemelerini bu parayla yapabilecek durumda olsun.

Ama eğer daha önce ikincil ya da geçici olan bir paranın özgür dolaşım parası (madeni parada olduğu gibi) ya da özerk kâğıt para (senet para örneğinde olduğu gibi) olmasına izin verdiyse, sözü geçen durumda kalamaz. Çünkü bu tür paralar devletin elinde birikecek ve sonunda devlet başka tür bir para kullanamaz duruma geleceğinden kendi ödemelerinde de onları kullanmak zorunda kalacaktır (Knapp'ın bunu, para birimindeki "engelleyici" değişmelerin olağan biçimi olarak göstermesi yerindedir).

Ama bu biçimsel erk, paranın gerçek geçerliği, başka deyişle malla değişilirken hangi değer üzerinde kabul edileceği konusunda hiçbir şey anlatmaz. Bundan başka, parayla ilgili

yetkililerin paranın gerçek geçerliliğini etkileyip etkileyemediği ve ne ölçüde etkileyebildiği konusunda da hiçbir şey göstermez. Deneyler, siyasal erkin, tüketimi sınırlamak, üretimi denetlemek, tavan ya da taban fiyat koymak gibi yollarla bu gerçek geçerliliği, en azından kendi ülkesinde varolan ya da üretilen mal ve hizmetlerle ilgili olarak yüksek ölçüde denetleyebildiğini göstermektedir. Ancak bu denetimin etkinliğini çok büyük ölçüde sınırlayan (daha sonra inceleyeceğimiz) etkenler bulunduğunu da yine deneyler göstermektedir. Ama ne olursa olsun, bu tür önlemlerin para yönetimi kavramı içinde yer almadığı açıktır. Oysa çağdaş para politikasının ussal biçiminin çok daha değişik bir amacı vardır: Ülke parasının yabancı paralara göre gerçek değerini, başka deyişle ülke parasının yabancı paralarla anlatılan pazar fiyatını, genellikle durağan tutmak ya da kimi durumlarda olanak bulunacak en yüksek değişim oranı elde etmek üzere etkilemek eğilimi göstermiştir. Böyle bir politikayı belirleyen etkenler arasında saygınlık ve siyasal erk de yer alır. Ama ekonomik açıdan belirleyici olan, gelecekteki dış borçlar başta olmak üzere kimi akçalı etkenler ile dış alımcıların ve dışardan hammadde getirtmek zorunda olan sanayicilerin çok güçlü tecimsel çıkarlarıdır. Ayrıca dışardan alınan malların tüketicisi olan nüfus kesimlerinin de çıkarları söz konusudur. Günümüzde "litrik" siyasanın gerçekte asıl olarak dış ticareti düzenlemekle ilgilendiğine kuşku yoktur.

Hem bu, hem de aşağıda belirtilecek olan olgular, Knapp'ı büyük ölçüde doğrulamaktadır. Kendisinin kitabı, hem biçim hem de içerik olarak, Alman yazın türünün ve bilimsel düzeyinin en büyük başyapıtlarından biridir. Uzmanlarca yapılan eleştirilerin en büyük bölümünün, Knapp'm bilerek ilgilenmediği (kimileri önemli olmakla birlikte) (gerçekte de pek az sayıdaki) sorunlar üzerinde toplanmış olması üzücüdür.

İngiltere, resmi ölçü olarak istenen gümüş, yine resmi olarak değerinin altında işlem gördüğü için, istemeye istemeye,

altın birimine dönüyorken, çağdaş dünyanın çağdaş örgütlü tüm öbür devletleri para birimlerini İngiliz altın birimiyle elden gelen en durağan değişim ilişkisi içinde bulunması görüşüyle seçmişlerdir. Bu amaçla ya yalnızca altın birimini, ya sınırlı ikincil gümüş para eşliğinde altın birimini ya da asıl olarak dış ödemeleri karşılamak üzere altın yedek akçe bulundurma temeline dayalı bir litrik politika eşliğinde sınırlı gümüş ya da yasayla düzenlenen kâğıt para birimini seçmişlerdir. Yalnızca kâğıt para birimlerinin kabulü, daha önceki para birimiyle ödeme olanaksızlığı nedeniyle başvurulabilen tek yol olduğu her yerde, her zaman siyasal yıkımların sonucunda olmuştur. Bugün de geniş ölçüde olan budur.[74]

Yabancı paranın altın karşısındaki değerini durağan tutmak için, bir ülkenin kendi parasal düzeninde altına bağlı madeni para basma yolunun olanaklı tek yol olmadığı doğrudur. Gerçekten de, değişik "hylodromic chartal" altın para türleri arasında değişim eşitliği ağır bir biçimde bozulabilir; yine de, gerektiğinde altını dışarı satarak ve paraya dönüştürerek yabancı ödeme araçları elde etme olanağının içerde "hylodromie" yoluyla önemli ölçüde geliştirilebileceği doğrudur. Bu yol yalnızca, hylodromie süregittikçe altın teciminin doğal engellerle önlenmesi ya da dışsatımına yasaklar getirilmesiyle, o da ancak geçici olarak kapanabilir. Ama öte yandan, deneylerin gösterdiği gibi, olağan barış dönemi koşullarında sağlam yasal düzeni, elverişli üretim koşulları ve dış ödemeler için yeterli yabancı para bulundurmaya bilinçli olarak yönelmiş bir lytrique siyasası olan bir ülkede, görece durağan bir değişim oranı kurup sürdürmek de olanaklıdır. Yine de, eğer öbür koşullar değişmezse, bu durum devletin akça düzenine ve altına gereksinimi olan kişilere çok daha ağır yükler getirir. Eğer gümüş uluslararası işlemlerde ana ödeme aracı olsaydı

(74) Bu satırların 1919 ya da 1920'de yazıldığı unutulmamalıdır. O zamandan bu yana yaşanan gelişmelerin durumu kökten değiştirmiş olduğu açıktır. (T.P.)

ve yeryüzünün başlıca tecimen uluslarınca böyle tanınıyor olsaydı, kuşkusuz yine aynı şey olurdu.

36. PARA SİYASASININ YÖNTEM VE AMAÇLARI

Lytrique (para) siyasasının yabancı paralarla ilişkiler konusundaki en temel tanıtıcı yöntemleri arasında (burada bunların ayrıntılarına girilmeyecektir) şunlar bulunmaktadır:

I. Altın hylodromie uygulanan ülkelerde;

1) altınla karşılanmayan dolaşım aracının tecimsel senetlerle desteklenmesi; başka deyişle satılan mallar [*Warenwechsel*] karşılığında verilen ödeme sözleri için güvenilir kişilerin, ya da kendini kanıtlamış girişimcilerin güvence vermeleri. Kendi adlarına ödeme senedi çıkaran bankaların işlemleri, elden geldiğince, bu tür senetlerle uğraşmak, mal varlığı karşısında ödünç para vermek, güvence akçesi, çekleri ödemek, bir de devlet adına akçalı işleri yürütmek ile sınırlı tutulur.

2) para çıkaran bankaların "faiz siyasası". Bu siyasa, ülke dışında yapılacak ödemelerin ülke içindeki altın varlığını, özellikle de para çıkaran bankanın elindeki altın tutarını azaltma tehlikesi doğuracak ölçüde altına istem yaratması olasılığı bulunduğunda, kırdırılan senetlerden alınan faiz oranını artırmaktan oluşur. Amaç, ellerinde yabancı para bulunanları daha yüksek faiz oranından yararlanmaya özendirmek, iç borçlanmaları ise caydırıcı olmaktır.

II. Altın dışında "sınırlı madeni para"sı ya da kâğıt parası bulunan ülkelerde ana önlemler şunlardır:

1. Borçlanmaların gereksiz ölçüde genişlemesini önlemek üzere (I, 2)de belirtilene benzer bir faiz siyasası; ayrıca 2. Altın özenmelik (=prim) [*Goldprämie*] siyasası. Bu önlem gümüşü ikincil para olarak kullanan ülkelerde de yaygındır; 3. Özel olarak altın satın alma ve yabancı borç senetlerinin alım satımı yoluyla yabancı paraların değişim oranını bilinçli olarak denetleme siyasası.

Bu siyasa her şeyden önce arı lytrique düşüncelere yöneliktir, ama kimi koşullarda ekonomik etkinliği önemli ölçüde düzenlemeyi de içerebilir. Para çıkaran bankaların tecimsel bankalar düzeni içinde çok güçlü bir yeri vardır, çünkü tecimsel bankalar çoğu kez para çıkaran bankanın verdiği ödünç paraya bağımlıdır. Para çıkaran banka, öbür bankaların para pazarını, başka deyişle kısa dönemli borç para vermenin koşullarını tekbiçimli olarak düzenlemeye, oradan da tecimsel krediyi düzenlemeye, böylece mal üretimi yönetimini etkilemeye girişebilir. Bu, anamalcı bir ekonomi çerçevesi içinde planlı ekonomiye en yakın düşen tutum olup, biçimsel olarak yalnızca bir gönüllü uyarlanma konusu gibi görünse de, gerçekte söz konusu siyasal erkin denetlediği ülkede ekonomik etkinliğin önemli ölçüde düzenlenmesini anlatır.

Bütün bu önlemler savaştan önce yaygın olup, asıl olarak bir paranın sağlamlaştırılmasına ya da, sınırlı ya da kâğıt parası olan ülkelerde görüldüğü üzere değişim istendiğinde de, en çok söz konusu paranın yabancı paralar karşısındaki değerinde yavaş bir artış sağlayacak önlemlere yönelik idiler. Başka deyişle, son çözümlemede en güçlü tecimci ulusların hylodromie para düzenlerine yönelik önlemlerdi.

Ama bunun tam tersi bir siyasayı isteyen güçlü çıkarlar var. Bunlar şu tür bir lytrique siyasayı yeğlerler: (a) Dışsatımcı çıkarların durumunu geliştirmek için kendi paralarının yabancı paralar karşısındaki fiyatında düşmeye yol açacak önlemler; (b) altına ek olarak (ki bu, "altının yerine" demektir), gümüşten özgürce para basıp para sunumunu artırmak yoluyla, kimi durumlarda ise özellikle kâğıt para çıkararak, iç mallar karşısında paranın değerini düşürmek ve böylece de (aynı şey demek olan) iç malların parayla olan fiyatlarını artırmak. Böyle bir işlemde amaç, yapımcılar için kazanç olanaklarını artırmaktı, çünkü dolaşımdaki para tutarında artışın hemen görülecek sonucu, paranın saymaca değeri üzerinden iç fiyatların yükselmesi ve paranın uluslararası değerinin düşmesi olur diye düşünülüyordu. Önerilen önleme "enflasyon" denir.

Bu durumda şu noktalar belirtilmeye değer:

1. Niceliksel boyutu tartışmalı olmakta süregitmekle birlikte, her tür hylodromie'de değerli madenin üretiminde büyük çaplı bir ucuzlama ya da çok ucuza zoralımlarında olduğu gibi onun sunusunda başka yoldan bir artış, söz konusu madenin para ölçeği olduğu alanlarda en azından birçok malın (ve değişik ölçülerde olmak üzere bütün malların) fiyatlarında artma doğrultusunda çok belirgin bir eğilime yol açar.

2. Bağımsız bir kâğıt para birimi kullanılan alanlarda, ağır akçalı durumların ve özellikle savaşın para siyasası yetkililerini çok büyük ölçüde savaş gereklerine öncelik vermeye yönelteceği de yine hiç kuşku götürmeyecek bir olgudur. Hylodromie ya da sınırlı madeni para düzeni olan ülkelerin, benzer durumlarda yalnız kâğıt paralarının yabancı paralarla değişirliğini durdurmakla kalmayıp, daha öteye giderek kesin ve arı bir kâğıt para birimi yerleştirdikleri de aynı ölçüde açıktır. Ama sonuncu durumda, artık ikincil duruma düşen madeni para, kâğıt paraya oranla sağladığı özence (prim) görmezlikten gelindiği için, yalnızca parasal olmayan amaçlarla kullanılabilmiştir. Böylece de dolaşımdan çekilmiştir. Son olarak, sınırsız kâğıt para çıkarılması durumlarında görülen bu tür arı kâğıt para birimine geçişlerde, enflasyonun dev boyutlardaki tüm sonuçlarıyla ortaya çıktığı da bir gerçektir.

Bütün bu süreçler karşılaştırıldığında:

A. Özgürce basılan pazar parası bulunduğu sürece enflasyon olasılığının oldukça sınırlı olduğu görülür.

1. Bu her şeyden önce uygulayıma ilişkin nedenlerle doğrudur: Para basmak amacıyla kullanılabilecek eldeki değerli madenin tutarı, biraz esnek olmakla birlikte, önü sonu oldukça sınırlıdır.

2. İkincisi, ekonomik açıdan: Para, olağan koşullarda, özel çıkarların girişimi üzerine çıkarılmakta, dolayısıyla pazar düzeninin ödeme aracına olan gereksinimine göre basılmaktadır.

3. Bu durumda enflasyon, ancak sınırlı madeni para (günümüzde altın birimli ülkelerdeki gümüş para) basımı özgür bırakılırsa ortaya çıkabilir. Bununla birlikte, eğer sınırlı maden çok ucuza ve büyük tutarlarda üretilebiliyorsa enflasyon etkisi çok büyük olabilir.

4. "Dolaşım aracı" tutarındaki artıştan dolayı enflasyon, yalnızca, esnek olmakla birlikte önü sonu para basan bankanın akçalı denge gereksinimleriyle oldukça sınırlı olan kredi sürelerinin uzatılması yoluyla, dolaşımdaki para tutarının çok yavaş bir biçimde artmasının sonucu olabilir. Yalnızca bankanın borçlarını karşılayamayacak duruma düşme tehlikesi varsa, enflasyon tehlikesi de büyük olur. Bu ise genellikle savaş gereksinmeleri nedeniyle kâğıt para basıldığında görülür.[75]

Savaş sırasında İsveç'te, savaş gereçleri dışsatımından doğan altın enflasyonu gibi özel durumlar, çok özel koşulların ürünü olduğundan burada üzerinde durulmayacaktır.

B. Bir ülkede bağımsız bir kâğıt para birimi bir kez yerleşti mi, artık enflasyonun kendisi değil (çünkü savaş sırasında hemen bütün ülkeler çok geçmeden kâğıt para birimine geçerler), ama sonuçlarının etkileri çok daha büyük ölçüde artar. Akçasal güçlüklerin ve ücret ve maaş artışı isteklerinin baskısı ile fiyat artışlarının yol açtığı yüksek maloluşlar, akçasal yönetimin, kesin zorunluluk olmasa, bastırma olanağı bulunsa bile, eğer büyük özveriler gerekecekse enflasyonu sürdürme eğilimini güçlendirmektedir. Bu bakımdan kâğıt para ile başka paralar arasındaki fark, yalnızca niceliksel de olsa, kuşkusuz önemli ölçüdedir: [Savaş sırasında ve sonrasında, bir bütün olarak Müttefiklerin, Almanya'nın ve son olarak hem Avusturya hem de Rusya'nın akçalı yönetimlerinin göstermiş olduğu üzere.]

Görüldüğü üzere bir lytrique siyasa, özellikle sınırlı ikincil madeni para ya da kâğıt para durumunda, bir enflasyon siyasa-

(75) Bu satırlar yazıldıktan sonra A.B.D.'de, dünyanın altın parasının pek büyük bölümünün bu ülkede toplanmasına yol açan etkenler nedeniyle buna benzer bir eğilim, ya da hiç değilse olasılık görülmüştür. (T.P.)

sı (çokmadenli ya da kâğıda dayalı) olabilir. A.B.D. gibi parasının dış değişim değeri ile pek az ilgilenen bir ülkede, devletin herhangi bir akçalı gereksiniminden kaynaklanmaksızın, oldukça olağan koşullarda, bir süre için bu olmuştur. Savaş sırasında enflasyoncu önlemlere başvuran birçok ülkede gereksinimlerin baskısı, enflasyoncu siyasayı savaştan sonra da sürdürmeye itecek ölçüde büyük olmuştur.

Burada bir enflasyon kuramı geliştirme niyetinde değiliz. Enflasyon her zaman, her şeyden önce belli çıkar çevrelerinin satınalma gücünü artırmanın özel bir yoludur. Yönetsel ve özellikle de kâğıt para durumunda geliştirilmesi çok daha kolay olan, bir planlı ekonominin maddi ussallığını sağlamaya yönelik her lytrique siyasanın, aynı zamanda, değişim oranlarının durağanlığı bakımından usdışı kimi çıkarlara yarama olasılığının çok daha yüksek oluşunu belirtmekle yetiniyoruz.

Çünkü lytrique siyasanın (ve dolayısıyla parasal düzenin) biçimsel ussallığı (pazar ekonomisinde), buraya değin tutarlı olarak koruduğumuz "ussallık" tanımımız gereği, yalnızca şunu anlatır: Devletin akçalı çıkarları örneğinde olduğu gibi, ya pazara yönelik olmayan ya da ussal hesaplamaya en elverişli temel olmak üzere başka paralarla durağan değişim oranları içinde kalmaya önem vermeyen, tersine, asıl olarak, enflasyon yoluyla kimi çıkar kümelerine satınalma gücü sağlamaya ve (kamu akçasal düzeni açısından yeni para çıkarmaya artık gerek kalmadığında bile) bunu sürdürmeye yönelik olan tüm çıkar kümelerinin dışlanmasını. Özellikle bu sonuncu yolun övgüye mi, kınanmaya mı değer olduğu konusu, kuşkusuz görgül düzlemde çözülebilecek bir soru değildir. Ama karşılaşılan bir soru olduğunda da kuşku yoktur.

Bundan başka, maddi toplumsal ülkülere yönelik bir ekonomik felsefe, arı bir pazar ekonomisinde parasal sorunların ve dolaşım araçları yaratmanın dolaşımdaki paranın "uygun tutarda" ve "uygun nitelikte" olmasını değil de yalnızca kazanç amaçlı işletmenin [*Interessenbetrieb*] verimliliğini çıkış noktası

olarak alışım eleştirmekte yerden göğe haklıdır. Pazar parasının değil, yalnızca yönetsel paranın "yönlendirilebileceğini" öne sürmekte de haklı olur. Görüldüğü gibi, istenen biçim ve tutarda çok ucuza çıkarılabilecek yönetsel para, özellikle de kâğıt para, amacı ne olursa olsun, maddi ussallık açısından, parasal sorunu çözmenin en doğru yoludur. Bu görüş biçimsel mantık açısından doğru olmakla birlikte, geçmişte olduğu gibi gelecekte de dünyayı yönetecek olan şeyin bir ekonomik yönetimin "düşünceleri" değil, bireylerin "çıkarları" olduğu gerçeği karşısında kuşkusuz geçerli sayılamaz. Görüldüğü gibi buradaki anlamıyla biçimsel ussallık ile bir madeni paranın hylodromie'sini sürdürmek konusunda hiçbir sorumluluğu bulunmayan bir lytrique erk için kuramsal olarak düşünülebilecek olan maddi ussallık arasındaki olası çelişki yeniden karşımıza çıkıyor. Bu tartışmanın amacı da bu çelişkiyi göstermekti.[76]

Açıkça görüldüğü gibi para konusundaki bu sunuş, G. F. Knapp'ın üstün değerdeki yapıtı *Staatliche Theorie des Geldes*'in [4. bsm. 1923] (Paranın Devlet Kuramı), kitabımızın amacıyla sınırlı, ama bu bakımdan bile yalnız ana noktalara yer veren son derece kısa bir çözümlemesinden başka bir şey değildir. Knapp'ın bu çalışması, (niyetine aykırı olarak, ama belki biraz da kendi yanlış tutumu yüzünden) hemen değer yargılarını desteklemek üzere kullanıldı. Özellikle kâğıt paradan yana olan lytrique Avusturya yönetimince doğal olarak çok sıcak karşılandı. Olaylar Knapp'ın kuramını hiçbir noktasında yanlış çıkarmış olmamakla birlikte, daha önce de bilindiği üzere,

(76) Burada Weber'in, Din Toplumbilimi alanındaki yazılarında çok daha ileri ölçüde geliştirmiş olduğu "çıkarlar ve düşünceler arasındaki ilişkilerin genel kuramı"nın bir uygulaması karşısındayız. En önemli nokta, Weber'in, herhangi bir edime ya çıkarların ya da düşüncelerin yol açmış olacağı yolundaki yaygın açmazı kabul etmemekte diretmesidir. Düşüncelerin etkisi daha çok, içinde çıkarların kovuşturulduğu durumları tanımlama işlevlerinde yatar. Weber'in kendi yapıtları dışında, bu düşünceyi biz de *"The Role of Ideas in Social Action"* başlıklı yazımızda geliştirmiş bulunuyoruz: American Sociological Review, Oct., 1938. (T.P.)

paranın maddi geçerliliğine ilişkin çözümlemesinin eksik olduğunu ortaya koymuştur. Şimdi bu saptamanın gerekçelerini ayrıntılı olarak sunmak gerekmektedir.

36/A. EK: *STAATLICHE THEORIE DES GELDES* ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR AÇIKLAMA

Knapp, hem devletlerin kendilerinin, hem de devlet yönetimindeki kuruluşların yakın dönemde izledikleri her parasal siyasanın, bir altın birim ya da buna elden geldiğince en yakın düşen bir başka birim benimseme yolundaki çabalarında, kendi paralarının başka paralarla, özellikle İngiliz parasıyla değişim değeri konusuna yönelik olduğunu çok güzel göstermiştir. Amaç, dünyanın en geniş tecim alanında uluslararası tecimin evrensel kabul gören İngiliz altın para birimiyle belli bir değişim dengesi kurmak idi. Bunu sağlamak için Almanya önce gümüşü para olmaktan çıkardı; ondan sonra Fransa, İsviçre ve Latin Birliği'nin öteki üyeleri, Hollanda ve en sonunda Hindistan gümüşü pazar parası olarak kullanmaktan vazgeçip sınırlı para yaptılar. Bundan başka bir de dolaylı olarak altın hylodromique önlemler alarak altın biçiminde yabancı para elde etmek istediler. Avusturya ve Rusya da aynı şeyi yaptı: Bu ülkelerin altına dönüştürülemeyen, bağımsız kâğıt para kullanan lytrique yönetimleri, dolaylı yoldan altın hylodromiqe önlemler alarak her istendiğinde dış ödemelerini altınla yapabilecek durumda olmaya çalıştılar. Böylece, yalnız paralarının dış değişim değerini elden geldiğince durağan tutmak istiyorlardı. Knapp bundan, para olarak kullanılan özel maddeyi ve hylodromie'yi önemli kılan tek etkenin, paranın dış değişim değerindeki durağanlık olduğu sonucunu çıkarıyor. Bu dış değişim değerinde durağanlık sağlama amacının da (Avusturya ve Rusya'da olduğu üzere), kâğıt para yönetiminin doğrudan olduğu gibi dolaylı hylodromie önlemleriyle de pek güzel gerçekleştirilebileceğini söylüyor. Kuşkusuz bu sav, zo-

runlu olarak ceteris paribus koşullarında (tüm koşullar aynı kalırsa), aynı değerli madenle tam hylodromie düzeni olan alanlar için kesin ve katı bir biçimde geçerli değildir. Çünkü aynı madenle hylodromique para basma yönetimi sürdüren iki ülke, (ister altın isterse gümüş birimini benimsemiş olsun) bu madenin dışsatımını yasaklamaktan kaçındıkları sürece, her ikisinde de aynı hylodromie düzeninin bulunması hiç kuşkusuz paralarının dış değişim değerini korumalarını büyük ölçüde kolaylaştırır. Yine de Knapp'm vardığı sonuç, olağan koşullarda geniş ölçüde doğrudur. Ama bu, para olmak üzere kullanılan maddenin seçiminde (her şeyin üstünde de bugün ister altın, ister gümüş olsun, maden ile kâğıt para arasında yapılacak seçimde) önem taşıyabilecek tek etkenler dizisinin bu olduğunu kanıtlamaz (Çift maden ve sınırlı para düzenleri durumunda söz konusu olan özel koşullar daha önce tartışıldığından burada yeniden ele almaya gerek görmüyoruz).

Çünkü böyle bir sav, kâğıt para ile madeni paranın başka her bakımdan aynı nitelikte olduğu anlamına gelir. Oysa biçimsel açıdan bile aralarındaki fark büyüktür. Kâğıt para her zaman bir yönetsel paradır; madeni para da böyle olabilir ama onun için bu zorunlu değildir. Kâğıt parayı özgürce "basmak" olanağı yoktur. Assignat'ların durumunda olduğu gibi kâğıt paranın kullanımdan düşmesi ile, gümüşün belki gelecekte evrensel ölçüde para olmaktan çıkıp yalnızca bir sanayi hammaddesine dönüşmesinin sonucu olarak kullanımdan düşmesi arasındaki fark önemsiz değildir (oysa Knapp'm zaman zaman böyle kabul ettiğini görüyoruz). Tıpkı değerli madenler gibi kâğıt da bugüne değin hiçbir zaman her istendiğinde, her istendiği tutarda hazır bulunan bir mal olmamıştır, bugün de (1920) böyle değildir. Ama hem daha çok üretmenin nesnel olanağı, hem de olası isteme göre belirecek üretim mal oluşları bakımından aralarındaki fark çok büyüktür; çünkü değerli madenin üretimi bir ölçüde kesin olarak maden yataklarının varlığına bağlıdır. Bu fark öyle büyüktür ki, lytrique bir yönetimin savaş-

tan önce (!) olağan koşullarda eğer isterse dilediği tutarda kâğıt para basabileceği öne sürülebilir (ister Çin'de olduğu gibi bakır, isterse gümüş ya da altın olsun, madeni para bakımından bu olanağın ne denli daha az olduğu göz önüne alınarak). Bundan başka kâğıt paranın saymaca (nominal) değeri istendiği gibi saptanabilir ve kullanılan kâğıdın tutarıyla herhangi bir bağlantısı olmasına gerek yoktur. Madeni para bakımından bu, yalnızca "değişim" parası olarak kullanılması durumunda (demek ki hiç karşılaştırılamayacak bir ölçü ve anlamda) geçerli olabilir. Dolaşım parası olma durumunda ise geçerli olmadığı açıktır. Bu durumda, kullanılabilecek maden tutarı gerçi esnekti ama, yine de kâğıdın üretilebilirliğine oranla çok daha katı biçimde sınırlıydı. Bu durum parasal politikada gönlünceliği (keyfiliği) sınırlamıştır. Lytrique yönetim yalnızca paranın dış değerini elden geldiğince durağan tutmaya yönelik olduğu ölçüde, kâğıt para basmada uygulayımsal (teknik) değil, ama belli kuralsal (normatif) ölçülerle sınırlı olacağı açıktır. Knapp bu yanıtı verebilirdi ve yalnızca biçimsel bakımdan olsa da haklı olurdu. Peki, tam olarak "bağımsız" kâğıt para için ne demeli? Knapp, Avusturya ve Rusya örneklerini gösterip durumun aynı olduğunu söylerdi: "Tek" fark, değerli madenin kıtlığından ileri gelen uygulayımsal sınırların burada bulunmayışıdır. Soru, bu farkın çok önemli olup olmadığıdır; Knapp bu soruya değinmemektedir. Bir paranın ortadan kalkışıyla ilgili olarak "ölüme karşı daha bir umar bulunmuş değil" diyebilirdi. Eğer kâğıt üretimi alanında günümüzdeki (1920 Almanyası'nın olağandışı koşullarındaki, Ö.O.) katı ve olağandışı engelleme bir yana bırakılacak olursa, sınırsız ölçüde kâğıt para çıkarma yönünde kimi etkenler olduğuna ve bugün de bulunduğuna hiç kuşku yoktur. Her şeyden önce, Knapp'ın da kabul ettiği gibi, para siyasasının en temel sorumlusu olan siyasal erk yerinde bulunanların çıkarları söz konusudur; ayrıca kimi özel çıkarların da bulunduğu açıktır. Bunların ikisinin de asıl olarak paranın dış değişim değerinin durağanlığına önem verecekleri

gibi bir zorunluluk yoktur. Kendi çıkarlarının, hiç değilse geçici olarak, bunun tam tersini gerektirebildiği bile doğrudur. Bu çıkarlar, ya siyasal ve parasal yönetimin kendi içinden, ya da bu yönetim üzerinde büyük baskılarda bulunarak, para siyasasını "enflasyon"a ya da (bu terimi kullanmaktan özenle kaçınan Knapp'm betimlemesiyle) uluslararası değişim ölçeğine bağlı olmadığı için "kabul edilemeyecek" bir kâğıt para basma uygulamasına götürecek önemli etkilerde bulunur.

Her şeyden önce enflasyona başvurmaya iten akçasal etkenler var. Alman markının değerinin enflasyon yoluyla, en önemli yurtiçi mal ve mülklere göre eski değerinin ortalama 1/20'sine düşürülmesi (kazançlar ve ücretler de bir kez bu fiyatlar düzeyine uyarlanınca), tüm yurtiçi mallara ve emek hizmetlerine saymaca olarak öncekinin 20 katı daha yüksek değer verilmesi anlamına gelecektir denilebilir. Ayrıca aynı işlem bu mutlu durumda bulunanlar için savaş borçlarının da başlangıçtaki düzeyinin yirmide birine inmesi demek olur. Saymaca para olarak gelirler arttıkça vergi gelirleri de o oranda artacak olan devlet, bu kaynak yoluyla en azından önemli ölçüde bir rahatlama elde edecektir. Gerçekten de çekici bir görünüm. Birilerinin bunun yükünü çekmek zorunda olduğu açıktır, ama bu ne devlettir, ne de girişimcilerin ve ücretlilerin oluşturduğu bu iki özel bireyler kesimidir. Hele eski dış borçların istendiği ölçüde ve çok ucuza basılabilen bir para birimiyle ödenebilmesi, görünümün çekiciliğini daha da artırmaktadır. Böyle bir davranış, her zaman söz konusu olabilecek siyasal karışma tehlikesi dışında, kuşkusuz bir de gelecekte artık dış kredi bulamama tehlikesine yol açar. Ama devlet, genellikle, şu ya da bu ölçüdeki ileri bir tarihten daha çok bugünle ilgilenir. Ayrıca işçilerin ücretleri, pazarlık güçlerinin olmayışı, durumu gereğince anlayamamaları gibi nedenlerle "yalnızca" beş ya da belki on kat artarken (ki bu hiç de olanaksız değildir), girişimciler ürünlerinin fiyatının enflasyon yoluyla yirmi kat arttığını görmekten yalnızca çok mutlu olurlar.

Kamu akçasal düzenine ilişkin düşüncelerle yol açılan bu tür aşırı enflasyonu, ekonomi siyasası uzmanları genellikle çok ağır biçimde eleştirirler ve onaylamazlar. Böyle bir şeyin Knapp'ın savunduğu dış değişim değerine yönelik para siyasası ile bağdaşmayacağı açıktır. Öte yandan, kimi kez merkez bankalarının kredi ertelemelerini kolaylaştırarak yol açtığı gibi, dolaşım aracı tutarının bilerek, ama çok yavaş biçimde artırılması çoğu kez, girişimci tutumları özendirmenin bir yolu olarak, olumlu karşılanmaktadır. Daha büyük kazanç olasılıkları gerekçesiyle girişimci ruhunun özendirilmesi savunulmakta, çünkü böylece kullanılabilecek paranın, getirisi belli faiz yatırımlarına değil, kazançlı girişimlere yatırılması özendirilerek anamalcı üretimin artırılacağı düşünülmektedir. Ancak bu daha tutucu siyasanın, paranın dış değişim değerinin durağanlığı üzerine etkisinin ne olacağını sormamız gerekir. Doğrudan etkisi, (başka deyişle girişimcilik ruhunun özendirilmesinin sonuçları) daha elverişli bir dış ödeme dengesi yaratmak, ya da en azından ülke parasının dış değişim değerinin düşüşünü sınırlı tutmak olabilir. Kuşkusuz bunun her zaman görülüp görülmeyeceği ve bu etkinin ne denli güçlü olduğu ayrı bir konudur. Bunun gibi, devletin gereksinimleri nedeniyle para tutarını ılımlı bir ölçüde artırmanın etkilerinin de aynı nitelikte olup olmadığının tartışmasına da burada girişmeyeceğiz. Dolaşım parasının tutarında dış değerine zarar vermeyecek böyle bir artışın bedelini da, ağır bir enflasyon durumunda "zoralımı"na uğrayacak olan aynı kümeler yavaş yavaş ödeyecektir. Bu kümeler, saymaca gelirleri aynı kalan ya da saymaca değeri değişmeyen gelir sahiplerinden, özellikle de değişmez getirili tahvil sahipleri ile ücretlerini ancak çok ağır kavgalar vererek artırabildikleri için "değişmez gelirli" sayılmak gereken ücretlilerden oluşur. Görüldüğü gibi Knapp'ı, kâğıt paranın yönetiminde önemli tek ölçüt olarak yalnızca dış değerinin durağanlığı üzerinde duruyor gibi yorumlamak olanaksızdır. Ama onun yaptığı gibi, gerçek yaşamda bunun tek ölçüt olma

olasılığının çok yüksek olduğuna inanmak için de neden yoktur. Ancak, Knapp'ın anladığı biçimiyle tümüyle ussal olan bir lytrique siyasanın, başka deyişle parasal siyasaların sonucu olarak fiyatlarda ortaya çıkan düzensizlikleri elden geldiğince önlemeye çalışan siyasanın (Knapp'ın kendisi bu tanımı açıkça ortaya koymamış olmakla birlikte) belirleyici ölçütünün bu olacağı ise yadsınamaz. Ama, belirtilen türden bir para siyasasının uygulamaya ilişkin öneminin yalnızca paranın dış değişim değerinde durağanlık sağlama sorunuyla sınırlı kaldığı görüşü de kabul edilemez; zaten Knapp da böyle bir sav öne sürmüş değildir.

Burada enflasyondan, bir "fiyat devrimleri" kaynağı, ya da en azından fiyatların düzeyinde yavaş bir artış kaynağı imiş gibi söz ettik ve fiyatların düzeyinde böyle değişmeler yapmak isteğinin bir sonucu olabileceğine değindik. Bir fiyat devrimine yol açacak ölçüde büyük çaplı bir enflasyonun dış ödemelerde durağansızlığa kaçınılmaz olarak yol açacağı kuşku götürmez; ancak dolaşım aracının yavaş artışı durumu için aynı şey zorunlu olarak söylenemez. Knapp bu noktada bizimle benzer görüştedir. Açıkça ve haklı olarak, kendi kuramında mal fiyatları konusunda ister devrimsel, ister evrimsel, isterse tutucu nitelikte olsun, herhangi bir para siyasasına yer olmadığını düşünmektedir. Niçin? Sanırız, aşağıdaki biçimsel nedenlerle:

İki ya da daha çok ülkenin para birimleri arasındaki değişim ilişkisi, her gün, bu paraların biçimsel olarak yalınkat, tekbiçim az sayıdaki pazar fiyatlarında anlatımını bulur ve bu ussal bir lytrique siyasa için kılavuz olarak kullanılabilir. Ayrıca, bir lytrique yönetim için, özellikle de dolaşım aracı konusuna önem veren böyle bir yönetim için, genel koşulların yaklaşık olarak aynı kalması durumunda, geleceği kapsayan belli bir dönemle ilgili olarak pazar ilişkilerinde bulunan herhangi bir topluluğun gereksinim duyacağı ödeme araçlarının tutarında görülebilecek dalgalanmalar konusunda kimi kestirimler (ama yalnızca, pazarda düzenli aralıklarla gözlem-

lenen daha önceki istem koşullarına dayalı olarak yapılan kestirimler) yapma olanağı vardır. Oysa gelecekte belli bir dönemde para tutarındaki bir artma ya da azalmanın fiyatlar üzerindeki (devrimsel ya da yavaş artış, ya da belki bir düşüş biçimindeki) etkisini, aynı anlamda, sayısal olarak kestirmek olanağı yoktur. Bunu yapmak için, şu anda dikkatimizi üzerinde odaklaştırdığımız enflasyon durumunda, aşağıdaki ek olguları bilmemiz gerekir: 1) Yürürlükteki gelir dağılımı; 2) buna bağlı olarak, ekonomik etkinlikte bulunan değişik bireylerin bu dağılım konusunda çıkardıkları siyasa sonuçları; 3) enflasyon sürecinin izleyeceği kanallar, başka deyişle yeni çıkarılacak paranın ilk ve daha sonraki alıcılarının kim olacağı. Bu, enflasyonun saymaca gelirleri hangi basamakları izleyerek artırdığını ve bunun ne ölçüde olduğunu bilmeyi gerektirir; 4) para tutarında yapılan artışın yol açtığı yeni istemlerin yönü: Tüketim, mülk ya da anamal yatırımı. Bunun sayısal tutarı önemli olduğu gibi, niteliği daha da büyük önem taşır; 5) fiyatlarda daha sonra ortaya çıkacak olan değişmelerin ve buna karşılık gelirlerde görülecek yeni artışların, bir de bunlarla birlikte giden sayısız denecek ölçüdeki satınalma gücü dağılımı olaylarının ve ayrıca malların üretiminde yol açılması (olası) artışın genişliği. Bütün bunlar baştan sona, bireylerin yeni ekonomik durumla karşılaştıklarında aldıkları kararlara bağlı olan verilerdir. Bu kararlar da başka bireylerin fiyatlara ilişkin beklentilerini etkiler; fiyatların gerçek geleceğini belirleyecek olan, böylece ortaya çıkan çıkarlar çatışmasıdır. Böyle bir durumda, çıkarılacak ek bir milyar birimlik paranın örneğin "X" olan ham demir fiyatını ya da "Y" olan tahıl fiyatını ne ölçüde artıracağını kestirmek biçiminde öngörülerin söz konusu olamayacağı açıktır. Yurtiçi malların fiyatlarını geçici olarak etkin biçimde düzenleme olanağının bulunması, her ne kadar bu fiyatların tabanı değil, ancak tavanı saptanabilse ve bu saptama da ancak çok sınırlı bir etkinlikle yapılabilse de, ileriye dönük kestirimlerde bulunmayı daha da güç kılar. Ama özel fiyatları hesaplamak gibi olanaksız bir iş yapılsa bile, bu pek bir işe yaramaz. Yalnızca

ödeme aracı olarak gereksinim duyulan para tutarını gösterir; oysa anamal malları edinme yolu olarak kredi biçiminde çok daha büyük çapta başka paraya da gerek vardır. Burada, öne sürülen enflasyoncu bir önlemin olası sonuçları işin içine girer ki, hiçbir doğru kestirimde bulunmaya olanak bırakmaz. Bu nedenle Knapp'ın, bütün bunları düşünerek, çağdaş pazar ekonomisinde başvurulan ve dış değişim gücünü durağan tutma siyasasına benzeyen bilinçli bir ussal siyasa olmak üzere enflasyoncu fiyat siyasası olasılığını tümden göz ardı etmiş olması anlaşılır bir şeydir.

Ama bu tür siyasaların varlığı tarihsel bir gerçektir. Kuşkusuz kaba saba bir biçimde ve para ekonomisinin çok daha ilkel koşullarında, enflasyon ve deflasyona Çin'in bakır parasında birçok kez girişilmiş, ama ağır başarısızlıklara uğramıştır. Amerika'da da enflasyon önerilmiştir. Ama Knapp, kitabı kendi deyişiyle yalnızca kanıtlanabilir varsayımlar üzerine kurulu olduğundan, devletin karşılıksız kâğıt para çıkarmada dikkatli olması gerektiğini salık vermekle yetiniyor. Kendisi yalnızca dış değişim oranında durağanlık ölçütü ile ilgilendiğinden, bu öneri bir ölçüde açık görünmektedir. Enflasyon yoluyla paranın değerinin düşürülmesi ile dış değişim gücünün aşınması genellikle birbirine çok yakından bağlı olgulardır. Ama birbirinin tıpkısı olgular değildirler ve her enflasyonun asıl olarak dış değişim durumunun sonucu olduğu görüşü doğru olmaktan uzaktır. Knapp, Amerika'da para siyasası nedenleriyle izlenen enflasyoncu bir para düzeninin istendiğini ve bunu isteyenlerin yalnızca gümüşü benimsetme çabaları sırasında olduğu gibi gümüş madenleri sahipleri ya da *"greenbacks"* (Amerikan kâğıt parası) isteyen çiftçiler olduğunu açıkça söylemiyor, ama açıkça yadsımıyor da. Bu siyasanın hiçbir zaman uzun sürede başarılı olmaması, Knapp için kuşkusuz rahatlatıcı olmuştur.

Ama durum hiç de bu denli yalınkat değildir. Fiyatları yükseltmek niyetiyle yol açılmış olsun ya da olmasın, bu tür enflasyonlar gerçekten de sık sık görülmüştür; bırakınız Avrupa'yı,

Uzak Doğu'da bile "assignaf"ların (Fransa'da devrim sırasında dolaşıma sürülen bir tür hazine senedi) başına gelen böyle yıkımlar yaşanmamış değildir. Öze inen bir para kuramı bu olguyu görmezlikten gelemez. Gümüşün değerinin düşürülmesi ile "assignaf"ların değerinin düşürülmesi arasında fark olmadığını savunacak en son kişi Knapp olabilir. Biçimsel bakımdan bile durum böyle değildir. Değeri düşürülen şey gümüş para değil, tersine sanayi amaçlarıyla kullanılan ham gümüştür. "Chartal" paraya dönüştürülen ve sınırlı para olan gümüşün başına ise, çoğu kez bunun tersi gelmiştir. Öte yandan, değeri düşürülen şey sanayi amaçlarıyla kullanılabilen kâğıt değil, "chartal" "assignaf"lardı.

Knapp'ın yerinde olarak belirteceği gibi, bunların değeri ancak devletçe yadsındıkları zaman sıfıra ya da biriktiriciler için taşıdığı değere ya da müzelik değerine iner. Görüldüğü gibi bu bile bir "devlet" ediminin sonucudur. Bu böyle olabilir, ama söz konusu kâğıtların maddi değeri, kamusal ödemeleri yapmak için saymaca olarak geçerliliklerini korumalarına karşın, devletçe yadsınmalarından önceki değerinin pek çok altına düşmüş olabilir.

Ama tarih, bu tür yıkımlardan tümden değişik daha birçok enflasyon örneklerine, Çin'le ilgili olarak da, ayrıca para madeninin parasal olmayan amaçlarla kullanılması sonucu para azalması (deflasyon) olaylarına tanıktır. Kimi koşullarda, ikincil para durumuna düşen kimi paraların devletin elinde birikme eğilimi gösterdiğini ve para biriminde "engelleyici" değişiklikler yapmayı zorunlu kıldığını yalnızca belirtmek yetmez. Özlü bir para kuramı, fiyatlarla gelirlerin ve dolayısıyla tüm ekonomik düzenin böyle durumlarda nasıl etkilendiği sorusunu, daha önce belirttiğimiz nedenlerle kuramsal bir yanıt ne ölçüde bulabileceği belli olmasa da, en azından sormalıdır. Bunun gibi gümüş ya da altının (biri öbürüne göre oluşan) fiyatındaki göreli bir düşüş nedeniyle, resmen çift madenli para düzeni bulunan Fransa'nın, kimi zaman yalnız

altın birimini, kimi zaman gümüş birimini kullanarak öbürünü ikincil para yapmış olması, bir sorun bulunduğunu göstermektedir. Böyle bir durumda, yalnızca, ortaya çıkan fiyat değişmelerinin parasal bir olgudan kaynaklandığını belirtmek yeterli olmaz. Aynı şey, para maddesinin değiştirildiği başka durumlar için de geçerlidir. Ayrıca bir değerli madenin sunuşundaki artışın hangi kaynaklardan ileri geldiğini, (Cortez ve Pizzaro örneklerinde olduğu gibi) yağma sonucu mu olduğunu, (Hıristiyanlığın ilk döneminde ve daha sonra XVI. yüzyıldan beri Çin'de olduğu gibi) tecim yoluyla zenginleşmeden mi ileri geldiğini, yoksa üretimdeki artışın mı sonucu olduğunu bilmek isteriz. Eğer neden bu sonuncu ise, üretim yalnızca artmış mıdır, yoksa aynı zamanda ucuzlamış mıdır, öyle ise neden? Söz konusu madenin parasal olmayan kullanımlarındaki değişmelerin olası payı nedir?

Örneğin, Hıristiyanlığın ilk döneminde olduğu üzere, ilkçağlardaki Akdeniz bölgesi gibi belli bir ekonomik alandan Çin ya da Hindistan gibi tümden apayrı bir alana kesin bir değerli maden dışsatımı olmuş mudur? Yoksa neden, tümüyle ya da bir ölçüde, paranın kullanılışına ilişkin âdetlerdeki değişmelerden, örneğin küçük işlemlerde kullanılışından dolayı para isteminde ortaya çıkan bir değişme midir? Bütün bunların ve daha başka türden olasılıkların durumu nasıl etkilediği, para kuramında tartışılması gereken bir konudur.

Son olarak bir de pazar ekonomisinde "istem"in nasıl düzenlendiğini tartışmak ve bu kavramın anlamını incelemek gerekir. Şurası açıktır: Özgür para basımı koşullarında özgür pazar parasının [*freies Verkehrsgeld*] ortaya çıkmasına yol açan şey, pazar ilişkisi içinde bulunanların [*Markt–Interessenten*] ödeme aracına olan gerçek istemleridir. Ayrıca para çıkaran çağdaş bankaların dolaşım aracı siyasalarını belirleyen şey de, pazarda yer alanların ödeme aracına ve özellikle de krediye olan ivedi istemleri ile para çıkaran bankaların ödeme gücü konusuna verilen önem ve bunu sağlamak amacıyla konulan

ölçülerdir. Bütün bunlar, çağdaş ekonomik düzenin gerektirdiği üzere, ilgili yanların istekleriyle biçimlenmektedir.

Ekonomik düzenimizin resmi yasal koşulları altında, yerinde olarak "para istemi" diye adlandırılabilecek tek şey budur. Görüldüğü gibi bu kavram, tıpkı kendisiyle bağlantılı olan "mal istemi" kavramı gibi, "maddi" ölçütlere karşı oldukça duyarsızdır. Bir pazar ekonomisinde yalnız madeni para çıkarma konusunda içsel bir sınır vardır. İşte daha önce de belirtildiği gibi, değerli madenlerin parasal düzenler bakımından önemini oluşturan şey, tam da bu sınırın varlığıdır. Para biriminin istendiği ölçüde üretilemeyecek bir maddeye, özellikle de değerli madenlerden birine bağlanması ve dolaşım aracının da bu birimle "karşılanması", her türlü para çıkarımına bir sınır koymaktadır. Bu sınır bir ölçüde esnek olup evrimsel türde bir kredi enflasyonu olasılığını hepten ortadan kaldırmamakla birlikte, yine de önemli ölçüde katı bir sınırdır. Paranın, edimsel olarak, kâğıt gibi sınırsız ölçüde üretilebilen bir maddeden yapıldığı durumda, kendiliğinden işleyen (mekanik) böyle bir sınır yoktur. Bu durumda para tutarını, herhangi bir böyle kendiliğinden işleyen sınırlamadan bağımsız olarak düzenleyen şeyin siyasal makamların özgür kararı olduğunda kuşku yoktur. Ancak bu, daha önce de değinildiği gibi, çoğu kez siyasal erk sahiplerinin akçalı çıkarlarını, dahası kimi kez (Kızıl Orduların kâğıt para basım gereçlerini kullanmalarında olduğu üzere!) yönetim görevlilerinin tümden kişisel çıkarlarını anlayış biçimini yansıtır. Madeni para birimlerinin günümüzdeki önemi, tam da bu çıkarların parasal durumu etkilemesinin önlenmesinde ya da sınırlanmasında yatmaktadır; çünkü bunlar böyle bir sınırlama durumunda, her zaman devleti madeni para birimini bırakıp yerine yalnızca kâğıt para birimi koyma yönünde etkilemeye çalışabilirler. Madeni bir birim kendiliğinden işleyen özelliğine karşın, edimlerin tümden pazar yararlarına yöneltilmesine olanak verdiğinden, biçimsel ussallığı daha yüksek ölçüde sağlayabilmektedir. Avusturya ve Rusya

deneyimlerinin göstermiş olduğu üzere, lytrique makamların yalnız kâğıt birime dayalı para siyasasının (başka deyişle, bir değişim aracı olarak paranın başına ne geleceğine aldırmaksızın, elden gelen en büyük tutarda ödeme aracının elden gelen en ucuz fiyata yaratılmasının) zorunlu olarak siyasal erkin ya da yönetsel görevlilerin yalnızca kişisel çıkarlarına ya da devletin akçalı çıkarlarına yönelik olmayacağı kuşkusuz doğrudur. Ancak böyle bir yönelimin egemen duruma gelmesinin yaratacağı tehlike, kâğıt para birimi durumunda sürekli varken, hylodromic (özgür pazar parası) düzende bu tehlike benzer anlamda yoktur. Biçimsel bir pazar ekonomisi bakış açısından bu tehlikenin varlığı, hylodromic birim dışındaki her para düzeninde bulunan "usdışı" bir etkendir. Böyle bir düzenin, kendiliğinden işleyen özelliği nedeniyle, ancak bir ölçüye değin biçimsel ussallığı olabileceği, kolaylıkla kabul edilebilmesine karşın, bu yine de doğrudur. Bu kadarını Knapp kabul edebilir ve etmelidir.

Para konusundaki eski sayısal kuramlar ne denli inanılmaz ölçüde ilkel olurlarsa olsunlar, devletin akçalı gereksinimleri nedeniyle kâğıt para çıkarılmasından doğacak enflasyonun paranın "değerini düşürme" tehlikesini taşıdığını hiç kimse (Knapp da içinde olmak üzere) yadsımamaktadır. Ama Knapp'ın bu tehlikeyi neden önemsiz bulup üzerinde durmadığına ilişkin gerekçeleri inandırıcı değildir. Her bireyin "amphitropic" konumu, başka deyişle her insanın hem borçlu hem de alacaklı olması, bugün hepimizin kişisel deneyimlerimizle bildiğimiz üzere düşten başka bir şey değilken, Knapp bunu bütün ciddiliği ile para değerindeki herhangi bir "düşürme"nin hiçbir etkisi olmayacağına kanıt olarak öne sürmektedir. Bugün başımıza geldiği üzere, saymaca birimlerle giderleri yirmi kat artarken gelirleri olduğu yerde sayan ya da eğer devlet karşılar ve bürokratların da keyfi olursa en iyi beklentiyle ancak iki kat artan değişmez ücretlilerle emeklilerin durumu ne olur? Uzun süreli kredi verenlerin durumu ne olur?

Birçok girişimciler uluslararası değişim koşullarından kazanç sağlama konumunda bulunsalar, kimi (pek az) işçiler saymaca gündeliklerini artırabilecek ölçüde güçlü olsalar da, paranın (gerçek) değerindeki bu tür köklü değişmeler, günümüzde toplumsal devrimler yönünde süreğen eğilimlere yol açmaktadırlar. Kuşkusuz dileyen bu devrimci etkiyi ve onunla birlikte pazar ekonomisinde ortaya çıkacak korkunç yıkımları güzel karşılamakta özgürdür. Böyle bir görüşü bilimsel olarak yanlışlamak olanağı yoktur. Doğru ya da yanlış, kimileri bu eğilimin pazar ekonomisini toplumculuğa (sosyalizme) dönüştüreceğini umabilir; ya da yalnızca küçük ölçekli üretim birimlerine dayalı bir düzenlenen ekonominin, kuruluşundaki özveriler ne büyüklükte olursa olsun, gerçek bir ussallığı sağlayabileceği savına kanıt bulduğunu düşünebilir. Bilim için bu soruları bir çözüme bağlamak olanaksızdır; ama bu etkilere ilişkin olguları elden geldiğince açık ve nesnel olarak ortaya koymak da bilimin görevidir. Knapp'm insanları aynı ölçüde hem borçlu hem de alacaklı sayan ve kendisinin sunduğu genel biçimiyle hiç de savunulabilir olmayan varsayımı, durumu anlaşılmaz kılmaktan başka işe yaramamaktadır. Çalışmasında daha başka kimi bireysel yanlışlar bulunmakla birlikte bu yanlış, kuramının eksikliğinin en önemli öğesidir. Çalışmasına karşı olmaları için herhangi bir nedenleri bulunmayan kimi bilim adamlarını "ilke olarak" kuramına karşı çıkmaya yönelten de bu temel yanlıştır.

37. SİYASAL KURULUŞLARIN PARA DIŞI AÇILARDAN EKONOMİ İÇİN TAŞIDIĞI ÖNEM

Özerk siyasal örgütlerin varlığı, parasal düzen dışında aşağıdaki temel nedenlerle de ekonomi bakımından önem taşımaktadır:

1) Siyasal kuruluşlar, türlü gereçlere olan kendi gereksinimlerini karşılamak için, başka koşullar aşağı yukarı değiş-

medikçe, uyruklarına başvurmayı yeğlerler. Bu siyasal kuruluşların ekonomileri ne denli tekelci ya da gereksinimleri bütçeden karşılayıcı nitelikte ise, sözü geçen eğilim de o ölçüde büyük olur. Bu yüzden günümüzde de durmadan artıyor.

2) Siyasal kuruluşlar, ulusal sınırlarının ötesine taşan tecimsel işlemleri, kimi temelli ölçütlere göre, başka deyişle bir dış ticaret siyasası izlemek yoluyla bilinçli olarak özendirmek, kısıtlamak ya da yöneltmek olanağına sahiptirler.

3) Siyasal kuruluşlar, ekonomik etkinlikleri türlü yollardan resmi ve temelli biçimde düzenleme olanağına sahiptirler.

4) Siyasal yetke ve erk yapısı, bununla yakından bağlantılı olan yönetim ve toplumsal sınıf (özellikle de en yüksek saygınlıktan yararlanan sınıfların) yapısı bakımından varolan çok büyük farklılıkların ve bunların kazançlı çalışmayla ilgili olarak yol açtığı değişik tutumların önemli sonuçları bulunmaktadır.

5) Bu siyasal kuruluşların yönetici birimleri, kendi erklerini artırmak ve kendi yetkeleri altındaki üyelerine tüketim ve donanım malları ve bunlarla birlikte giden kazanç fırsatları sağlamak üzere aralarında yarışmaya girişirler.

6) Bu kuruluşlar kendi gereksinimlerini karşılamak üzere değişik yollara başvururlar. Bu konuda, bundan sonraki bölüme bakınız.

38. SİYASAL KURULUŞLARIN GİDERLERİNİN KARŞILANMASI

Ekonomik düzen ile asıl olarak ekonomik nitelikte olmayan örgütler arasındaki en doğrudan ilişki, her birinin kendi kuruluşsal etkinliklerini, başka deyişle yürütme görevlilerinin etkinlikleri ile onların yönettiği etkinlikleri yürütmek için gerekli araçları edinme biçiminde yatmaktadır (bknz.: Bl. 1/12). Bu araç sağlama biçimine en geniş anlamında (mal biçiminde kaynak sağlama durumlarını da içermek üzere) "akçalandırma" (finanse etme) diyebiliriz.

Akçalandırma (demek ki, kuruluş etkinlikleri için ekonomik bakımdan kıt olan araçları sağlama [*bewirtschaften*]), en yalınkat türlerine bakılacak olursa, aşağıdaki biçimleri alabilir:

1) Tümden gönüllü ödentilere dayalı olan tür:

a) Büyük çapta bağışlar ya da gelir bağlamalar.[77] Asıl olarak ne ekonomik ne de siyasal nitelikte olmayan yardımseverlik, bilim koruyuculuğu gibi amaçlarla yapılır.

b) Dilenme yoluyla sağlanan kaynaklar: Kimi dinsel örgütlerin tanıtıcı bir özelliği.

Gerçi Hindistan'da dinsel olmayan dilenci kastlar, başka yerlerde ve özellikle Çin'de de örgütlü dilenci kümeleri bulunduğunu görüyoruz. Bu durumlarda dilencilik büyük ölçüde belli bölgeler içinde tekelleştirilmiş ve dizgeselleştirilmiş olabilir. Ayrıca, dilenciyi boş çevirmemek bir ödev ya da saygın bir tutum sayıldığından, dilencilik ara sıra olma özelliğini yitirip gerçekte vergiye benzer bir gelir kaynağına da dönüşebilir.

c) Siyasal ya da toplumsal bakımdan üstün sayılan kişilere verilen ve görünüşte gönüllü olan armağanlar: Başkanlara, prenslere, patronlara, toprak ya da insanlar üzerinde egemen olan beylere verilen armağanlar. Bunlar âdet durumuna geldiğinden, gerçekte zorunlu ödemelere çok yakın bir benzerlik gösterirler. Ama genellikle ussal bir düzenlemeye dayalı olmayıp, özel yıldönümlerinde ya da aile yaşamı, siyasal yaşam bakımlarından önemli durumlarda verilirler. Böyle ara sıra yapılan ödemeler:

2. Zorunlu ödentilere dönüşebilir.

Ara sıra yapılan zorunlu ödemelerin en tanıtıcı örneğini Güney İtalya'daki Camorra ya da Sicilya'daki Mafia örgütlerinde ve daha başka yerlerdeki benzer örgütlerde buluyoruz. Hindistan'da törensel bakımdan da ayrı "hırsızlar" ve "soygun-

---

(77) *Mäzenatisch*. Bu terim Almancada sık kullanılmakla birlikte, tam da Weber'in burada kullandığı anlama alınmamaktadır, İngilizcede de bunu karşılayan tek bir sözcük bulunmadığı için bir tümceyle çevrilmiştir. (T.P.)

cular" kastları, Çin'de de benzer yöntemlerle ekonomik kaynaklar sağlayan tarikatlar ve gizli dernekler vardı. Ödemelerin ara sıralığı, resmen yasadışı olduğundan, yalnızca görünüştedir. Gerçekte ise çoğu kez, kimi hizmetler (özellikle güvenlik sağlama karşılığında) belli aralıklarla yapılan "ödenti"ler özelliğindedir. Yaklaşık yirmi yıl önce Napolili bir işleyimci (imalatçı), Camorra'nın işletme bakımından verimliliği konusundaki kuşkularını şöyle yanıtlamıştı: "Beyefendi, Camorra benden ayda X lira alıyor, ama bana güvenlik sağlıyor; devlet ise bunun on katını alıyor, ama bana hiçbir şey sağlamıyor." Afrika'da sık görülen gizli dernekler (belki de eski "erkekler evi"nin kalıntıları) da benzer biçimde (gizli yargıevleri gibi) çalışır ve böylece güvenlik sağlarlar. Ligurya "korsan devleti" gibi siyasal kümeler, asıl olarak yağma gelirleri üzerine dayalı olabilir, ama bu hiçbir zaman uzun süreçte üzerine dayanılabilecek bir kaynak olmamıştır.

II. Akçalandırma, sürekli bir temel üzerine de kurulu olabilir:

A) İlgili örgütün herhangi bir bağımsız ekonomik üretimde bulunmadığı durumda olabilir:

1. Bu durumda akçalandırma mal biçimindeki katkılarla yapılır. Bu da:

a) Bir para ekonomisi üzerine dayalı olabilir. O zaman parasal katkılar toplanır ve gerekli nesneler parayla satın alınarak sağlanır. Yönetsel görevlilere yapılacak tüm ödemeler para biçimindeki ücretlerden oluşur.

b) Akçalandırmanın mal biçimindeki katkılarla yapılması durumunda üyelerin belli nesneleri sağlaması belirlenir. Bu türün başlıca alt türleri şunlardır:

i. yönetsel görevlilerin ödenekleri de, topluluğun gereksinimleri de mal olarak karşılanır; ya da

ii. mal olarak toplanan ödentilerin tümü ya da bir bölümü satılarak paraya çevrilir ve gereksinimler parayla karşılanır.

İster parayla ister malla yapılsın, katkıların başlıca temel biçimleri şunlardır:

a) Vergiler, başka deyişle bütün varlıkların (para ekonomisinde malvarlığı) ya da bütün kazançların (para ekonomisinde gelirler) ya da yalnız üretim araçlarının belli bir oranı ya da kazanç getirici kimi işletmelerden alınan vergiler (üretim vergisi: *Ertragsabgaben*).

b) Ödentiler: Kuruluşun olanaklarından, mallarından ya da hizmetlerinden yararlanma karşılığında ödenen paralar.

c) Belli nesnelerin tüketim ya da kullanımından, özel kimi işlem türlerinden ve her şeyden çok da mal taşımacılığından (gümrükler) ve satışlardan (dolaylı vergiler ve satış vergisi) alınan vergiler.

Bütün bu katılım ödentileri:

– kuruluşun kendisince toplanabilir;

– başkasına kiralanabilir; ya da

– üçüncü kişilere ödünç verilebilir, tutuya (rehine) verilebilir.

Vergi toplamasının belli bir toplam tutar karşılığında kiraya verilmesi, bir bütçe yapmaya olanak veren tek yol olduğundan, akçalı düzen üzerinde ussal bir etki yapabilir.

Ödünce ya da tutuya verme ise akçalı açıdan genellikle ussal olmaz, çünkü genellikle yönetim görevlilerinin akçalı sıkıntılarından ya da görevi kötüye kullanmalarından, demek ki güvenilir bir yönetsel örgütün bulunmayışından ileri gelir.

Devlete ödenecek vergilerin devletten alacağı olanlara, askeri giderleri ya da vergi toplamayı üstlenen özel kişilere, aylıksız paralı subay (*condottieri*) ve askerlere ve kamusal orunlara (mevkilere) gelmeye hak sahibi olanlara sürekli olarak ayrılması yoluna "çıkar bağışlanması" (*Verpfründung*) diyeceğiz. Bu, aşağıdaki biçimleri alabilir:

– bireylere özgüleme

– topluluğa özgüleme: Burada topluluk üyeleri içinden herhangi birine özgüleme ve istediğinde değiştirme yetkisi devletindir.

2. Kuruluşun herhangi bir ekonomik üretimde bulunmadığı durumda akçalandırma, bir de kişisel hizmet yükümlü-

lükleri getirmekle olur: Yapılacak işin belli olduğu kişisel hizmetler.

B) Sürekli akçalandırma, (A)daki durumlardan değişik olarak, bir de, kuruluşun doğrudan denetimi altındaki ekonomik işletmeler üzerine dayalı olabilir:

a) Bir aile işletmesi (oikos, bey çiftliği gibi)

b) Kazanç amaçlı bir işletme [*erwerbswirtschaftlich*]:

Bu da başka kazanç amaçlı işletmelerle özgür yarışma içinde olabileceği gibi tekel durumunda da olabilir.

Burada da işletme kuruluşça doğrudan doğruya yönetilebileceği gibi, kiralanabilir, ödünç verilebilir ya da tutuya (rehin) bırakılabilir.

C) Akçalandırma, bir de liturgique biçimde, kimi kümelere ayrıcalıklar eşliğinde yükümlülükler getirmek yoluyla olabilir. Bu ayrıcalıklar;

1. olumlu ayrıcalıklar olabilir: Bir kümeyi belli kimi ödemelerde bulunma yükümlülüğünden kurtaran ayrıcalıklar; ya da (sonunda aynı yere varabilecek olan)

2. olumsuz ayrıcalıklar olabilir: Kimi yükümlülüklerin belli kümelere yüklenmesi gibi. Bu sonuncu kümeler ya kimi lonca kümeleridir [*Stände*], ya da mülk ya da gelir sahibi sınıflardır.

3. Liturgique tür bir de, kimi hizmetlerin yerine getiriliş giderlerine ya da kimi malların sağlanmasına belli tekellerin ortak edilmesi biçiminde "bağlantı kurulması" yoluyla örgütlendirilebilir. Bu da;

a) bir lonca temeli üzerine kurulabilir: Kuruluş üyelerinin zorunlu olarak kalıtsal bakımdan kapalı, mal varlığı ve mesleğine göre ve her biri belli orunsal ayrıcalıklara sahip liturgique sınıflara ayrılması. Ya da;

b) anamalcı bir yoldan ve tekelci haklara sahip olan, bu hakların karşılığında da parasal katkılarda bulunma yükümlülükleri bulunan kimi kapalı loncalar ya da karteller yaratılması.

Bu çok kaba sınıflama, her türlü kuruluşa uygulanabilir. Ancak yalnız siyasal kuruluşlar alanından örnekler verilecektir.

Herhangi bir ekonomik üretim etkinliğinde bulunmaksızın parasal katkılarla gereksinimlerini karşılama yolu, çağdaş devlete özgü bir durumdur. Ancak burada çağdaş vergileme dizgelerini, özet biçiminde bile olsun incelemek gibi bir niyetimiz yoktur.[78] Öncelikle geniş biçimde tartışılması gereken şey, vergilemenin "toplumbilimsel yeri"dir; başka deyişle, özellikle kimi katkı türlerinin (örneğin harçlar, dolaylı ya da doğrudan vergiler) ortaya çıkmasına yol açmış olan egemenlik yapısı türüdür.

Mal biçiminde yapılan katılımlar, ortaçağ boyunca, harçlar, gümrük vergileri, dolaylı vergiler ve satış vergileri biçiminde bile yaygındı. Bunların para biçiminde ödenmeye başlanması ise görece yeni bir olaydır.

Mal biçiminde ödemelerin tanıtıcı biçimi, bağımlı ekonomik birimlere yüklenen haraçlar ya da ürün üzerinde salınalardır. Mal biçimindeki ödemelerin taşınması, yalnız küçük siyasal birimler için ya da Nil ve Büyük Çin Kanalı'nın sağladığına benzer olağanüstü elverişli taşıma koşulları bulunduğunda olanaklıydı. Yoksa, asıl ulaşmaları gereken makamın yararlanabilmesi için, mal biçimindeki bu ödemelerin paraya dönüştürülmesi zorunludur. Eskiçağlarda bu yaygındı. Aşmaları gereken uzaklığa bağlı olarak, fiyat/ağırlık oranı daha yüksek mallarla değiştirilmeleri de olanaklıdır. Eski Çin'de bunun yapıldığı söylenmektedir.

Kişisel hizmet yükümlülüklerine örnekler askerlik hizmeti, yargıevlerinde ya da yargılama kurullarında hizmet, yol ve köprülerde bakım hizmeti, kanal ya da madenlerde çalışma ve türlü örgütlerde kuruluş yararına yapılan her türlü hizmetler-

---

(78) Weber bu tasarısını hiç gerçekleştirmemiş görünüyor, çünkü *Wirtschaft und Gesellschaft*'ta vergilendirme üzerine geniş hiçbir tartışma yoktur.

dir. En tanıtıcı örneği, Eski Mısır'da Yeni Krallık dönemindeki köleci devlettir (*Fronstaat*). Benzer koşullar kimi dönemlerde Çin'de, daha sınırlı ölçüde olmakla birlikte Hindistan'da, daha da küçük ölçüde Roma İmparatorluğu'nun son dönemleri ile ilk ortaçağların birçok örgütlerinde görülmüştür.

"Arpalık" sağlamanın başlıca yolları şunlardır: 1) Çin'de olduğu gibi, toplu olarak, kamu görevlerine giriş sınavını başaranlara; 2) Hindistan'da olduğu gibi, askeri ve akçalı yükümlülüklerin yerine getirilmesini sağlamayı üstlenen özel kişilere; 3) Halifeliğin son döneminde ve Memluklar yönetiminde olduğu gibi, aylıksız condottieri ve paralı askerlere; 4) Her yerde görüldüğü üzere, kamusal görev orunlarının (mevki) satılması biçiminde, devletten alacaklı olanlara.

Buyurganın saray gereksinimlerinin kendi üretken işletmelerinden sağlandığı duruma örnekler, kral ailesi için doğrudan denetim altında bulundurulan toprakların işletilmesi, Eski Mısır'da olduğu gibi saray için gerekli malların üretilmesi amacıyla uyruklara zorunlu çalışma yüklenmesi ya da doğrudan doğruya denetim altında bulunan üretim kuruluşlarının siyasal amaçlarla kullanılması durumlarıdır. Çağdaş örnekleri ise savaş araçları ya da asker giyimi üreten devlet yapımevleridir.

Kazanç amaçlı üretken kuruluşların özel işletmelerle özgür yarışma içinde bulunduğu durumlar seyrektir, ama Prusya'daki *Seehandlung*[79] örneğinde olduğu gibi ara sıra görülmüştür. Buna karşılık tekelci tür tarihin bütün dönemlerinde çok yaygın olmuş, ama Batı Dünyası'nda en yüksek gelişimine XVI.–XVIII. yüzyıllar arasında ulaşmıştır.

Liturgique temele dayalı olumlu ayrıcalıklara örnek, Çin'de literati'nin derebeysel yükümlülüklerden bağışık tutulmasıdır.

---

(79) Sonradan Preussische Staatsbank denilen bu kurumun karmaşık tarihi için W.O. Henderson'un *The State and Industrial Revolution in Prussia, 1740-1870* (Liverpool, 1958), s. 119-147'ye bknz. 1772'de II.Frederick'ce asıl olarak bir denizaşırı tecim kuruluşu olarak kurulan *Seehandlung*, sonunda devlet kredilerini döndürmek ve bir ölçüde de sanayi kurulmasını akçalandırmak üzere tümüyle devlet malı tecim bankasına dönüştü. (Wi.)

Ayrıcalıklı kümelerin bu tür bedensel çalışmalardan bağışık kılınmaları bütün dünyada görülmüştür. Birçok ülkede eğitimli bireyler askerlik görevinden bağışık tutulmuşlardır.

Olumsuz ayrıcalık örneği ise, ilkçağ demokrasilerinde varsıllık üzerine konulan liturgie dışı yükümlülüklerdir. Az önce anılan bağışıklıklardan yararlanmayan sınıflara konulan yükler de böyledir.

(C) başlığı altındaki "bağlantılı" duruma gelince: Ayrıcalıklı sınıflara belli liturgique yükümlülüklerin yüklenmesi, kamusal gereksinimlerin dizgesel olarak karşılanmasının düzenli vergi dışındaki en önemli yoludur. "Hidrolik" bürokrasilerin ilk gelişimine tanık olan Çin, Hindistan ve Mısır gibi ülkelerde, liturgique örgüt, ödeme ve hizmetlerin mal ve çalışma biçiminde yapılması üzerine dayalıydı. Eski Yunan devletleri ve geç dönem Roma İmparatorluğu da bir ölçüde bunlardan etkilenmiştir; ancak buralarda para biçimindeki vergilerden oluşan liturgique yükümlülükler, kuşkusuz çok önemli ölçüde mal ya da çalışma biçimindeki yükümlülüklerin yerini almıştır. Gereksinimlerin bu yoldan karşılanması, her zaman nüfusun mesleğe göre değişik sınıflar içinde örgütlenmesine yol açmıştır. Çağımız dünyasında da gereksinimlerin vergi yoluyla karşılanması aksadığında ve özel isteklerin anamalcı işletmelerce giderilmesi devletin geniş kapsamlı düzenlemeleri altına alındığında, bu yola yeniden başvurulması hiç de olasılık dışı değildir. Çağdaş devletin akçasal güçlükleri bugüne değin, parasal katılımlar yerine tekel haklarıyla donanmış üretici kartellerin zorunlu olarak kurulması yoluyla gereğince giderilebilmiştir; İspanya'da barut yapımevlerinin, yeni kuruluşlara karşı tekelci koruma eşliğinde sorunlu denetim altına alınarak devlet hazinesine sürekli bir yüksek gelir sağlanması buna bir örnektir. Düşünce ilginçtir: Kazanç amaçlı işletmelerin türlü dalları, benzer biçimde, büyük tutarlarda vergiler ödeme yükümlülüğü eşliğinde, zorunlu kartellere ya da benzer bileşimlere dönüştürülerek "toplumsallaştırılabilir". Böylece, üretim

ussal biçimde fiyat durumuna yönelik olarak süregiderken, akçalı amaçlara yararlı kılınabilirler.

39. KAMU AKÇALI DÜZENİNİN ÖZEL EKONOMİK ETKİNLİĞE ETKİLERİ

Siyasal (ve hiyerokratik) kuruluşların kendi kuruluş gereksinimlerini giderme yolu, özel ekonomik etkinliklerin yapısını çok önemli biçimde etkiler. Yalnızca para biçimindeki ödemelere dayalı olan, vergileri kendi görevlileri aracılığıyla toplayan (ama başka hiçbir ekonomik etkinlikte bulunmayan) ve yalnızca siyasal ve yargısal amaçlar için kişisel hizmet biçiminde yükümlülükler koyan bir devlet, ussal bir pazara yönelik anamalcı düzen için en elverişli ortamı oluşturur. Vergileri kiraya vererek para toplayan bir devlet, siyasal yönelimli bir anamalcı düzen için elverişli ortamdır, ama kazanç sağlayıcı etkinlikleri pazara yönelmeye özendirmez. Vergilerin ödünce ya da tutuya verilmesi, genellikle, bu harç ve salma kaynaklarının süregitmesinde kurulu çıkarları olan kesimler yaratarak, anamalcı düzenin gelişimini güçleştirir. Böylece de ekonomik düzenin basmakalıplaşmasına ve gelenekselleşmesine yol açar.

Yalnızca mal ve hizmet biçiminde ödemeler üzerine dayalı bir siyasal kuruluş, anamalcı düzenin gelişimini kolaylaştırmaz. Tersine, üretimin yapısını, kazanç amaçlı işletme açısından usdışı olacak biçimde katı bağlar altına aldığı ölçüde onu engeller.

Gereksinimlerini zorunlu bedensel hizmetlerle karşılayan bir düzen, her şeyden önce işgücünün zoralımı ve dolayısıyla özgür bir işgücü pazarının gelişimini önleme yoluyla, pazara dayalı anamalcı düzenin gelişimini engeller. Bu yol, siyasal amaçlı anamalcılık açısından da elverişsizdir, çünkü onun gelişimini sağlayacak nitelikteki yarar beklentilerini de ortadan kaldırmaktadır.

Kazanç amaçlı tekelci işletmeler aracılığıyla gelir sağlama yolu ile, para karşılığı satılan mal biçimindeki ödemelerin kul-

lanılması ve mülkiyet üzerine liturgique yükümlülükler konulması yolları arasındaki ortak özellik, hepsinin de özerk biçimde pazara yönelik bir anamalcı düzen türünün gelişimine elverişsiz olmalarıdır. Tersine, bunlar, ayrıcalıklar getirmek ve daha başka yollardan para kazanma yolları yaratmak gibi pazar açısından usdışı olan akçalı önlemleriyle o düzenin oluşumunu önler. Öte yandan bunlar, kimi koşullarda, siyasal amaçlı anamalcı düzen için elverişlidir.

Değişmez anamallı (sabit sermayeli) ve özenli anamal muhasebesine dayalı kazanç amaçlı işletmeler için önemli olan şey, biçimsel olarak söylenecek olursa, her şeyden önce vergi yükünün hesaplanabilirliğidir. Öz bakımından da, kaynakların anamalcı biçimde kullanılması, özellikle de pazarda dönmesi üzerine gereksiz ağırlıkta yükümlülükler getirilmemesi büyük önem taşır. Buna karşılık hava oyununa dayalı tecim anamalcılığı, onu liturgique yükümlülükler altına alıp, tecimenin malları tecimsel eşya olarak değerlendirmesini doğrudan doğruya engellemeyen her türlü kamusal akçalandırma düzeniyle bağdaşabilir.

Kamu akçalama düzeninin getirdiği yükümlülüklerin örgütleniş düzeni, önemli olmakla birlikte, ekonomik etkinliğin yönünü tümden belirlemeye yetmez. Çok daha önemli olan bu tür engellerin görünüşte bulunmamasına karşın, ussal anamalcılık geniş alanlarda ve uzun dönemler boyunca herhangi bir önemli gelişme gösterememiştir. Buna karşılık, kamu akçalı düzeninin ağır engeller çıkarır görünmesine karşın, böyle bir gelişmenin gerçekleştiği durumlar vardır. Bunda değişik etkenlerin payı olmuş görünüyor. Devletin ekonomik siyasası, özünde, geniş ölçüde ekonomi dışı amaçlara yönelik olabilir. Bundan başka bilim ve uygulayım alanlarındaki zihinsel gelişim ile töresel ve dinsel kökenli kimi değer tutumlarının çıkardığı engeller de, kimi yörelerde çağdaş türde özerk bir anamalcı düzenin gelişimini sınırlamış olabilir. Ayrıca kuruluş ve işletme biçimlerinin de uygulayımsal (teknik) ürünler gibi "icat

edilmesi" gerektiği unutulmamalıdır. Tarihsel bir incelemede, uygun düşünce süreçleri üzerine olumsuz etkide bulunan (başka deyişle onları güçleştiren ya da dahası engelleyen) ya da olumlu, elverişli yönde etkileyen koşulların kimilerine ancak değinmekle yetinebiliriz. Ancak böyle durumlarda sıkı sıkıya kaçınılmaz bir nedensellik ilişkisi bulunduğu, sıkı sıkıya bireysel durumlarda olduğundan daha büyük ölçüde kanıtlanamaz.[80]

Son bildirimle ilgili olarak, doğa bilimleri alanında da somut bireysel olayların, ancak çok özel koşullarda özel nedensel öğelerine kesin biçimde indirgenebilecekleri söylenebilir. Bu bakımdan eylem alanıyla öbür alanlar arasında ilke olarak bir ayrıklık yoktur.[81]

Burada siyasal kuruluşların örgütleniş ve yönetim biçimi ile ekonomik düzen arasındaki temel önem taşıyan karşılıklı etkileşimler konusunda ancak geçici birkaç görüş getirebiliriz:

1. Tarihte kamusal gelirlerin özel ellere aktarılması (tutuya verilmesi) yoluyla pazar anamalcı düzeninin engellenişinin en önemli örneği Çin'dir. Yakındoğu'da halifeler döneminden başlayarak vergi ve harçların kiralanması da birçok bakımdan benzer niteliktedir. Her ikisi de yeri geldiğinde incelenecektir. Vergilerin keseneğe (iltizama) verilmesi Hindistan'da, Yakındoğu'da, ilk (ve orta) çağlarda Batı dünyasında görülür. Ancak Batı'da özellikle eskiçağlarda, Roma'da askeri soylulardan bu yolla oluşan equites'ler örneğinde görüldüğü gibi, anamalcı kazanç edinme biçiminin ana belirleyicisi olmuştur. Hindistan ve Yakındoğu'da ise varsıllığın, özellikle de toprak sahipliğinin gelişimini ve dağılımını belirlemede daha önemli olmuştur.

(80) Burada değinilen yöntembilim sorunları, *Gesammelte Aufsätze...*'deki yazılarda daha geniş biçimde ele alınmaktadır. En temel nokta, Weber'in doğal ya da toplumsal alanda hiçbir bilimsel çözümlemenin görgül evrenin tüm bireselliklerini tam olarak kavrayamayacağını savunmasıdır. Bilimde kavramsal çerçeveler ve onların kullanılmasıyla elde edilen nedensellik açıklamaları her zaman önemli bakımlardan soyuttur. (T.P.)

(81) Bknz.: Weber'in *"Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie"*, GAzW, 2. bsm., 1951, s. 56, 64 vd. (Wi.)

2. Anamalcı gelişmenin, kamusal akçalama düzeninin liturgique örgütlenişince engellenişinin tarihteki en önemli örneği, ilkçağların son bölümünde görülmüştür. Budist çağıyla birlikte Hindistan'da ve kimi dönemlerde Çin'de de önemli olmuş görünüyor. Bu noktayı da daha sonra ele alacağız.

3. Anamalcı düzenin tekelci etkilerle saptırılışının tarihteki en önemli örneği, Helenistik, özellikle de Ptolemaik ilk belirişlerden sonra, yakınçağın başlangıçlarındaki krallık tekelleri ve tekel bağışlamalarıdır; bunlar da daha sonra yeri geldiğinde incelenecektir. Bu gelişmenin başlangıcı, İmparator II. Frederik'in, belki de Bizans modelini izleyerek, Sicilya'da aldığı kimi önlemlerde, son çabaları da Stuart'larla Long Meclisi arasındaki çatışmalarda bulunabilir.

Böylesine soyut biçimdeki tüm bu tartışmaya, sorunların yaklaşık olarak doğru biçimde ortaya konulabilmesi için girişilmiştir. Ama ekonomik etkinliklerin gelişimindeki aşamaları ve bu gelişmeyi sağlayan koşulları incelemeye koyulmadan önce, ekonomik olmayan etkenlerin sıkı bir toplumbilimsel çözümlemesine girişmek zorunludur.

40. EKONOMİK ETKENLERİN KURULUŞLARIN OLUŞUMUNA ETKİSİ

Ekonomik düşüncelerin kuruluşların oluşumu bakımından çok genel bir toplumbilimsel önemi vardır ki, o da, hemen her zaman olduğu üzere, bu kuruluşlardaki yönetsel erke ve yürütme görevlilerine ödeme yapılması durumundadır. Böyle olması durumunda, olağanüstü güçlü bir ekonomik çıkarlar dizisi, ana düşünyapısal temeli zaman içinde ortadan kalkmış bile olsa, kuruluşun süregitmesini gerektirmeye koyulmuş olabilir.

İçinde yer alanların gözünde bile "anlamsız" duruma gelmiş olan kuruluşların, bir genel sekreter ya da başka bir görevli "geçimini" buradan sağladığı ve başka bir geçim yolu bulamadığı için varlıklarını sürdürdüğü sık görülen bir durumdur.

Belli kişi ya da kümelere özgülenen her çıkar (dahası, kimi durumlarda resmi olarak özgülenmiş olmayan bir çıkar), kalıplaşmış kimi toplumsal etkinlik biçimlerini sürdürücü bir etkide bulunabilir. Günlük isteklerin barışçıl karşılanmasına ilişkin ekonomik kazanç olanakları arasında, ussal anlamda devrimsel nitelikteki özerk güçleri oluşturanlar yalnız kazanç sağlayıcı girişimlere açık olan olanaklardır; ama onların bile hepsi için bu doğru değildir.

Örneğin bankerlerin aracılık çıkarlarını sürdürme çabaları, uzun süre poliçelerin ciro edilmesi yolunu engellemiştir. Biçimsel açıdan ussal kurumların, anamalcı ve kazanç amaçlı da olsa, kurulu çıkarlarca engellenişinin benzer örnekleri aşağıda sık sık görülecektir. Gerçi bunlar, arpalıklar, lonca çıkarları ve ekonomik açıdan us dışı türlü etkenlere göre çok daha seyrek görülürler.

41. EKONOMİK ETKİNLİĞİN ANA ETKENİ

Bir pazar ekonomisinde her türlü ekonomik etkinlikler, kendi maddi ya da manevi çıkarlarını gerçekleştirmek için davranan bireylerce yapılıp yürütülür. Bu, ekonomik ya da düzenleyici nitelikteki kuruluşların koyduğu kurallara göre yapılan etkinlikler için de doğrudur (ilginçtir ki, bu olgu çoğu kez gözardı edilir).

Toplumcu temele göre örgütlenmiş bir ekonomik düzende de bu bakımdan durum asıl olarak böyledir. Kuşkusuz karar alma yetkisi merkezi yetkenin elindedir ve mal üretiminde çalışan bireylerin işlevleri, "uygulayımsal" (teknik) işleri yerine getirmekle, başka deyişle terimin burada kullanılan anlamında "emek" harcamakla sınırlıdır. Bireyler "buyurgan" (diktacı) biçimde yönetildikleri, demek ki kararların, kendilerinin hiçbir söz hakları olmaksızın tepeden gelen buyruklarla alındığı durumda bu böyledir. Ama halka "birlikte belirleme" hakkının tanınması üzerine, karar alma biçimi ve her şeyden çok da ne

ölçüde artırım yapılması (o günkü üretimin bir yana bırakılacak bölümü) gerektiği konusunda çıkar çatışmaları, resmi anlamda da, hemen başlar. Ama asıl belirleyici nokta burası değildir. Belirleyici olan, toplumcu düzende de bireyin, bu koşullar altında kendisine ayrılan payların ve verilen işlerin, başka seçeneklerle karşılaştırıldığında, kişisel çıkarlarına uygun düşüp düşmediğini soracağıdır. Bireyin davranışlarında başvuracağı ölçüt budur ve bu durumun olağan sonucu, şiddetli erk kavgalarıdır: Paylaşım düzeninin sürdürülmesi ya da değiştirilmesi; örneğin ağır işler için ek paylar verilmesi uğruna kavgalar; ek ödemeleri ya da daha güzel çalışma koşulları nedeniyle istenir olan işlerin özgülenmesi ya da herkese açılması uğruna kavgalar; işin durdurulması (işbırakımı ya da işkapatımında olduğu üzere); belli çalışma dallarında çalışma koşullarının değiştirilmesini zorlamak üzere üretimin sınırlandırılması; istenmeyen üstlerle ilişki kesimi ve görevden alınmaları için zorlamada bulunma; kısacası her türlü özgüleme süreçleri ve çıkar kavgaları o zaman yaşamın olağan olayları durumuna girer. Bu kavgaların çoğunlukla örgütlü kümeler aracılığıyla yapılması ve çıkarların bir yandan en temel işleri yapanlarca, öte yandan da kaba gücü en çok olanlarca elde edilmesi, yalnızca gerçek durumu yansıtır. Ama böyle de olsa, her eylemin temelinde yatan, bireysel çıkarlardır; çıkarları ortak olan bireyler, ayrı olanlara karşı örgütlü eylemde de bulunabilirler. Çıkarların yapısı ve içinde oluştuğu durum değişik olabilir; bu çıkarları kovuşturmada başka araçlar bulunabilir; ama bu temel etken her zaman olduğu gibi yine etkisini sürdürür. Yalnızca düşün yapısal nedenlerle başkalarının çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaçlayan ekonomik etkinliklerin de bulunduğu kuşkusuz doğrudur. Ama insanların pek büyük çoğunluğunun bu yolda davranmadığı ve deneylerin, böyle davranmalarına olanak bulunmadığını ve bunu hiç istemediklerini gösterdiği ise, daha da kesin bir olgudur.

Tümüyle toplumsallaştırılmış planlı bir ekonomide yalnızca şunlar olabilir:

a) Gerçek malların, zorunlu paylar üzerine dayalı bir plana göre dağıtılması;

b) Bu malların belli bir plana göre üretilmesi. Para ekonomisinin bir öğesi olarak "gelir", zorunlu olarak ortadan kalkar, ama belli ölçülere göre paylaştırılmış "ödemeler" bulunabilir.

Bir pazar ekonomisinde gelir için girişilen kavgalar, kaçınılmaz olarak bütün ekonomik etkinliklerin itici gücüdür. Çünkü her işlem, onu yapanın sahip olmadığı malları ve gereçleri gerektirdiği ölçüde, gelecekteki geliri elde etmesi ve kullanması anlamına gelir; bunun gibi mallar ve hizmetler üzerindeki her denetim erki, daha önceki bir gelirin varlığını anlatır. Bütün yapımcı ve tecimci kazançları, belli bir aşamada ve belli biçimde, ekonomik olarak davranan bireylerin gelirine dönüşecektir. "Düzenlenmiş bir ekonomi"de, düzenlemelerin asıl amacı genellikle gelir dağılımını belli biçimlerde etkilemektir. (Bir "doğal ekonomi"de [takas ekonomisinde], terimin burada kullanıldığı anlamda herhangi bir "gelir" söz konusu değildir; bunun yerine, değerleri değişim araçları birimleriyle anlatıma kavuşturulamayacak mal ve hizmet biçimindeki "alındı"lar [*Einkünfte*] bulunur.)

Toplumbilimsel bir bakış açısından gelirler ve öbür "alındılar" aşağıdaki başlıca biçimleri alır ve belirtilen ana kaynaklardan elde edilir. Uzmanlaşmış ya da özel:

A) Kişisel hizmetlerden elde edilen gelir ve alındılar, uzmanlaşmış ya da özelleşmiş işlevlerden doğarlar:

I. Ücretler:

1. Belli süreler için belli tutarda olmak üzere özgürce saptanan para ya da mal biçimindeki ücretler;

2. Yerleşik bir ölçüye göre saptanan para ya da mal biçimindeki ücretler (kamu görevlilerinin maaş ya da mal olarak ödenen ücretleri);

3. Çalıştırılan işçilerin ücret karşılığını, sözleşmede saptanmış olan parça sayısı üzerinden iş olarak ödemesi.

II. Kazançlar:

1) Mal ve hizmetlerin bir girişim temeli üzerinden sağlanmasıyla elde edilen ve özgürce değişilebilen kazançlar.

2) Aynı nitelikte, ancak düzenlenmiş çıkarlar.

(1) ve (2) durumlarında "gelirler", mal oluş giderleri çıkarıldıktan sonra geriye kalan net karşılıklar olarak hesaplanırlar.

3) Çapul kazançları;

4) Siyasal erk konumlarından doğan ve erkin ele geçirilmesi yoluyla sağlanan gelirler: Bir görev atamasıyla birlikte giden harç gelirleri, rüşvetler, vergilerin kiralanmasından elde edilen gelirler vb. 3. ve 4. durumlarda, ancak söz konusu etkinlik sürekli ve örgütlü bir gelir elde etme yolu ise, "gelir"in hesaplanmasında giderler düşülür; öyle değilse genellikle kaba gelir "gelir" sayılır.

B) Mülkiyetten, özellikle önemli üretim araçları üzerindeki kullanım ve denetim hakkından elde edilen gelirler ve alındılar:

I. "Gelir"in, genellikle giderler çıkarıldıktan sonra "arı gelir" olarak hesaplandığı durumlar.

1) Köle, toprak kölesi ya da "azatlı köle" gibi insanlar üzerindeki mülkiyetten elde edilen gelirler. Bunlar para ya da mal biçimindeki alındılar olabilir; belli tutarda olabilecekleri gibi gelir kaynağının bakım giderleri düşüldükten sonraki kazancının belli bir oranı da olabilir.

2) Siyasal yetke konumlarından elde edilen özgülenmiş gelirler (yönetim giderleri düşüldükten sonraki tutar).

3) Toprak mülkiyetine dayalı kira gelirleri (para ya da mal olarak ödenen ortakçı ödemeleri ya da belli bir zaman birimi için saptanmış tutarı belli kiralar, toprak vergileri ve bakım giderleri düşüldükten sonra kalan beylik kira gelirleri).

4) Giderler düşüldükten sonra kalan yapı (bina) kirası gelirleri.

5) Özgülenmiş tekellerin kiralanmasından elde edilen gelirler (ücret karşılığı kullanılması zorunlu beylik mülkü köprü, fırın, değirmen vb. mallar, beylik payları vb. den elde edilen gelirlerin vergiler düşüldükten sonra kalan bölümü).

II. Genellikle kaba gelirden giderlerin düşülmesini gerektirmeyen mülk gelir ve alındıları.

1) Yatırım faizi gelirleri (kaynaklarını ya da anamalını kullanma hakkı karşılığında ailelere ya da kazanç amaçlı işletmelere ödenen faizler; bkrz. yukarda II/2).

2) Hayvan borçlarından alınan "faiz"ler [*Viehrenten*].

3) Başka somut nesnelerden alınan "faiz"ler ve özgür sözleşmelerle saptanmış "mal olarak ödemeler" [*Deputatrenten*].

4) Ödünç paraların faizi.

5) Para biçimindeki tutu (ipotek) faizleri.

6) Para biçimindeki güvence (teminat) gelirleri: Belli tutardaki faizler ya da kazanca göre değişen paylar biçiminde olabilirler.

7) Bunların dışındaki kazanç ortaklıkları (bkrz. A–II/1):

a) "Ara sıra" yapılan kazanç amaçlı girişimlerin getirileriyle ussal al-sat hava oyunu (spekülasyon) işlemlerinin sağladığı kazançlardan alınan paylar;

b) Her türlü işletmelerin uzun süreli kazanç sağlayıcı ussal etkinliklerinden alınan paylar.

Değerli kâğıtlardan elde edilen bütün "kazanım"lar ve pay gelirleri ya daha önce (oranı ya da tutarı) sözleşmeye bağlanmamış ya da yalnızca dolaylı olarak (asıl olarak fiyat ya da parça başı üzerinden) sözleşmeye bağlanmış gelirlerdir. Saptanmış faiz ve ücretler, toprak ve ev kiraları, sözleşmeye bağlanmış gelirlerdir. Erk kullanımından, insanlar üzerindeki sahiplik haklarından, toprak üzerindeki beylik erkinden ve çapul yolundan elde edilen gelir, zoralma yolunu içerir. Mülkten elde edilen gelir, eğer gelir sahibi söz konusu mülkü başkalarına kullandırıyorsa, herhangi bir mesleğe bağlı olmayan gelir niteliğinde olabilir. Gündelikler, ücretler, işçi kazançları ve girişimci kazançları ise meslek gelirleridir. Başka türden mülk gelir ve kazançları bunlardan biri ya da öbürüne girer. Burada tüm gelirlerin tam bir sınıflamasını yapmayı düşünmüyoruz.

Bütün gelir türleri içinde ekonomik yaşam için devingen, devrimci bir önem taşıyanlar, özellikle tecimsel kazançlarla

sözleşmeye dayalı parça başı gelirler ya da özgür işçi ücret gelirleridir. Bunları özgür değişim ve (oldukça değişik yollardan) belli koşullar altında, "çapul" yollarıyla elde edilen gelirler izler.

Ekonomik etkinlikler üzerinde durgun, tutucu bir etkide bulunan gelirler ise en başta, önceden belirlenmiş bir ölçeğe göre elde edilen bütün gelirler, özellikle de aylıklar, belli bir zaman birimi üzerinden hesaplanan ücretler, belli görevlerin sağladığı erke dayanılarak elde edilen kazançlar ve genel olarak her türlü belirli oranlı faiz ve kira getirileridir.[82]

(Bir takas ekonomisinde) "gelirler"in ekonomik kaynağı, pek çok durumda, malların ve emek hizmetlerinin pazardaki değişim durumunda yatar. Böylece, son çözümlemede, değişimin yanlarının pazar ilişkileri içindeki doğal ya da yasal konumlarına dayalı tekelci durumlarıyla bağlantı içinde oluşan tüketici istemlerince belirlenir.

(Bir doğal ekonomide) "alındılar"m ekonomik kaynağı, genellikle mülkleri ya da emek hizmetlerini bir karşılık için değerlendirme olanaklarının tekelci özgülenmesinde yatar.

Tüm bu gelir türlerinin temelinde yatan, özgülenen çıkarları kaba güce dayanarak koruma olanağından başka bir şey değildir (bknz. yukarıda Bl. II, 1/4). Çapul gelirleri ve bu yolla birlikte giden öbür kazanım biçimleri, edimsel olarak kullanılmış kaba gücün kazanımlarıdır. Bu kazanımların tümünü birer birer incelemeye, bu çok kısa bölümde olanak bulunmamaktadır.

Kimi özel noktalarda bir çok görüş ayrılıklarımız bulunmasına karşın, R. Liefmann'm çalışmalarının "gelir"e ilişkin bölümleri, bence, en değerli katkıları arasında sayılması gerekir. Bu bağlamda söz konusu olan ekonomik kuram sorunlarını

---

(82) Ekonomik etkinlikler üzerine devindirici ve durgunlaştırıcı etkide bulunan ekonomik çıkar türlerinin birbirinden ayırt edilmesi, Pareto'nun "hava oyuncuları" ile "akar sahipleri" arasında yaptığı ayrıma çok benziyor. Bknz.: *The Mind and Society*, özellikle 22, 34 ve izleyen bölümler. (T.P.)

burada daha geniş biçimde araştırmaya olanağımız yoktur; ekonominin devingenlikleri ile toplumsal düzen arasındaki karşılıklı bağları bundan sonra da birçok kez ele almamız gerekecektir.

III

YASAL EGEMENLİĞİN TÜRLERİ

I. YASALILIĞIN TEMELLERİ

1. EGEMENLİĞİN TANIMI, KOŞULLARI VE BİÇİMLERİ

"Egemenlik" kavramını daha önce (I/16), belli bir kaynaktan çıkan kimi (ya da tüm) buyruklara belli bir bireyler kümesince uyulma olasılığı diye tanımlamıştık. Demek ki söz konusu olan şey, başkaları üzerinde erk kullanmanın ya da etkide bulunmanın her biçimi değildir. Bu anlamdaki egemenlik (yetke = otorite),[1] bir buyruğa çok değişik güdülerle uyulması üzerine dayalı olabilir: Duygusuz bir alışkanlıktan amaç açısından ussal en arı değerlendirmelere değin. Ancak yine de her gerçek egemenlik ilişkisinin ayırt edici bir ölçütü, en düşük düzeyde bile olsa belli ölçüde bir gönüllü uymadır: Uymada çıkarın (dışsal ya da içsel) bulunması.

Her egemenlik durumunda ekonomik araçlar kullanılmaz; her egemenlik durumunun ekonomik amaçları olduğu daha da az söylenebilir. Ama çok sayıda insan üzerinde kurulacak her egemenlik, olağan durumda, bir görevliler topluluğunun (bknz.: I/12), başka deyişle genel siyasayı ve özel buyrukları yerine getireceklerine güvenilen bir küme belli insanın varlığını gerektirir. Bu yürütücüler kümesi üyelerinin üstlerine uymaları, gelenekten, duygusal bağlardan, yalnızca maddi çıkarlardan ya da ülkesel [*wertrational*] güdülerden kaynakla-

(1) [*Herrschaft*] (=egemenlik) teriminin çevirisi konusunda bknz.: I/16.

nıyor olabilir. Bu güdülerin niteliği, egemenliğin türünü geniş ölçüde belirler. Egemen ile yürütücü görevlileri arasındaki bağın yalnızca maddi çıkarlar (amaç bakımından ussal güdüler) olması, genellikle durağanlıktan yoksun bir duruma yol açar. Olağan durum, duygusal ve ülküsel (=değer bakımından ussal) nitelikteki başka öğelerin böyle çıkarlara eklenmesidir. Kimi ayrık, geçici durumlarda birinciler tek başına belirleyici olabilir. Günlük yaşamın biteviyeliği içinde bu ilişkiler de, başkaları gibi, âdetlere ve maddi çıkar düşüncelerine göre yürütülür. Ama ne bu âdetler ve kişisel çıkarlar, ne de apaı duygusal ya da ülküsel güdüler, hep birlikte bile, belli bir egemenlik durumu için yeterince güvenilir bir temel sağlayamaz. Olağan durumda bir başka öğeye de gerek vardır: Egemenliğin yasallığına (meşruluğuna) inanılması.

Deneyler gösteriyor ki egemenlik, sürekliliğini sağlamak üzere, kendini hiçbir zaman isteyerek yalnızca maddi, duygusal ya da ülküsel güdülere seslenmekle sınırlamaz. Bunlara ek olarak, kendi "yasallığı" konusunda bir inanç oluşturup geliştirmeye de çalışır. Ama savlanan yasallığın türüne bağlı olarak uymanın biçimi, yürütücü görevliler kümesinin türü ve yetkeyi (otorite) uygulamanın yolu köklü değişiklikler gösterir.

Ve bütün bunlarla birlikte egemenliğin işleyişi de köklü biçimde farklı olur. Bundan dolayı egemenliğin türlerini, her birinin yasallık savında bulunuş biçimine göre sınıflandırmak yararlıdır. Bunu yapmak için çağdaş, başka deyişle daha iyi bilinen örneklerden yola çıkmak gerekir.

1. Egemenlik türlerinin sınıflandırılmasında bu çıkış noktasının seçilmesi, yalnızca elde edilen sonuca bakılarak savunulabilir. Bu konuda başka kimi *tanıtıcı* değişkenlik ölçütlerine şimdilik yer verilmemesi ve ancak daha sonraki bir aşamada göz önüne almabilecek olması, giderilmez bir eksiklik sayılmamalıdır. Bir egemenlik dizgesinin "yasallığı", yalnızca mülkiyetin yasallığıyla kesin ilişkileri bulunması nedeniyle bile, "düşünsel" açının çok ötesinde bir önem taşır.

2. Bir âdet ya da yasa kuralına dayanan her "sav"ın "egemenlik" ilişkisi içerdiği söylenemez. Öyle olsaydı, iş sözleşmesine uyulmasını isteyen ve bunu bir yargı kararına ulaştıran işçinin işvereni üzerinde egemenlik uyguladığını söylememiz gerekirdi. Gerçekte bu işçinin resmi konumu, kendisine kimi ödemelerde bulunulmasını isteme "hakları" tanıyan bir sözleşme ilişkisinin yanlarından biri olmaktır. Ancak bu, resmen özgür bir sözleşmeden kaynaklanıyor da olsa, bir egemenlik ilişkisi düşüncesini hepten de dışlamamaktadır: İşverenin işe ilişkin buyrukları ve yönergeleriyle işçileri üzerinde uyguladığı böyle bir egemenliktir; bir derebeyin, özgür isteği ile kendisiyle bağlılık ilişkine giren "kul"u (vassal) üzerindeki egemenliği de böyledir. Askeri disipline uymanın resmen "isteğe bağlı olmaması"na karşın işyeri disiplinine uymanın isteğe bağlı oluşu, ikinci durumda da bir egemenlik ilişkisi bulunduğu gerçeğini değiştirmez. Bir kamu görevine de sözleşmeyle girilmekte ve bundan ayrılma özgürlüğü de bulunmaktadır; dahası "uyrukluk" konumuna bile çoğu kez özgürce girilebilmekte ve (kimi durumlarda) özgürce çıkılabilmektedir. Kesinlikle zora dayalı bağımlılık yalnızca köle için söz konusudur.

Kimi bakımlardan konumuzla ilgili bir başka durum, tekelci ekonomik erkin durumudur: Başka deyişle değişim koşullarını sözleşme yanlarına zorla kabul ettirme olanağının bulunduğu durum. Kendi başına alındığında bu durum, cinsel çekicilik, spor ya da tartışma becerisi gibi bir tür üstünlükten kaynaklanan "etkileme" biçimlerinden biri olup, "egemenlik" durumu sayılmaz. Bir büyük banka başka bankaları bir "kartel" oluşturmaya zorlayacak konumda olduğunda bile, tek başına bu durum bir egemenlik ilişkisinden söz etmeye yetmez. Ama eğer birinci bankanın yönetiminin, içeriği ne olursa olsun uyulması savı ve olasılığı eşliğinde öbürlerine buyruklar vermesi ve bu buyrukların uygulanmasını denetlemesi gibi apaçık bir buyurma ve uyma ilişkisi varsa, o zaman durum değişir. Kuşkusuz başka alanlarda olduğu gibi burada da geçişler basa-

mak basamaktır; yalın borç ilişkisinden köleliğe değin varan pek çok ara aşamalar olabilmektedir. Bir "seçkinler topluluğu"nun (salon) konumu bile, buyurucu erk sınırına çok yaklaşabilse de, egemenlik sayılmaz. Somut durumda kesin ayrımlar yapma olanağı çoğu kez yoktur; bu nedenle açık biçimde tanımlanmış kavramlar geliştirmek daha da zorunlu olmaktadır.

3. Kuşkusuz bir egemenlik dizgesinin yasallığının, ancak önemli ölçüde kendisine uyulması olasılığının bulunması ve uygulamada da bunun gerçekleşmesi olarak anlaşılması gerekir. Erk yerlerinde bulunan kişilere her başeğme olayının asıl olarak (ya da dahası en ufak ölçüde) bu inançtan kaynaklandığı hiç de doğru değildir.

Bireyler ya da tümüyle kümeler çıkar güdüleriyle yalandan bağlılık gösterilerinde bulunabilirler ya da bencil maddi çıkarlar nedeniyle gerçekten de öyle davranabilirler. Ya da insanlar, kabul edilebilir başka seçenek olmadığı için, bireysel zayıflık ve umarsızlık nedeniyle boyun eğiyor olabilirler. Ama bu durumlar, egemenlik türlerini sınıflandırmaya yetecek ölçü sayılamazlar. Asıl önemli olan, belli bir durumda öne sürülen yasallık savının büyük ölçüde ve kendi türüne göre "geçerli" sayılıp ona uyulmasıdır; erk savında bulunan kişilerin konumunu da, erki uygulamak üzere kullanılacak araçların seçimini de asıl bu durumun belirlediğidir.

Bunun da ötesinde, bir egemenlik dizgesi (uygulamada da sık sık görüldüğü üzere), bir yandan erk sahibi ile yürütme görevlileri (can koruyucuları, koruma alayı komutanları, "kızıl" ya da "beyaz" koruyucuları) arasında uyruklara karşı apaçık olan çıkar birliği nedeniyle, öte yandan uyrukların güçsüzlüğü dolayısıyla öylesine tam bir biçimde korunmuş bulunur ki, yasallık savında bulunmaya tenezzül bile etmeyebilir. Ama bu durumda bile erk sahibi ile yardımcıları arasındaki ilişkinin yasallaştırılması biçimi, aralarındaki erk ilişkisinin üzerine dayalı bulunduğu temelin türüne bağlı olarak çok büyük değiş-

şim gösterebilir ve bu değişme, aşağıda görüleceği gibi, egemenliğin yapısı bakımından çok büyük önem taşır.

4. "Uyma" terimiyle anlatılmak istenen, uyan kişinin eyleminin, asıl olarak, verilen buyruğun içeriğini kendi başına davranışına temel kılavuz aldığını gösterecek bir akış izlemesidir. Ayrıca, uyan kişinin buyruğu böylece benimsemesi yalnızca resmi bir yükümlülükten ileri gelip, buyruğun içeriğinin değeri ya da değersizliği konusundaki kişisel tutumundan bağımsızdır.

5. Sıkı sıkıya ruhbilimsel düzlemde bakıldığında, nedensellik zinciri başka türlü, özellikle "esinlendirme" ya da "sezme" gibi görünebilir. Ancak bu ayrım, burada yaptığımız egemenlik türleri sınıflaması bakımından önemli değildir.

6. Toplumsal ilişkiler ve ekinsel olaylar alanında egemenlik türündeki etkilemenin alanı, ilk bakışta görülebildiğinden çok daha geniştir. Örneğin okullarda uygulanan ve konuşma ile yazmayı katı bir biçimde belirleyen işte bu egemenliktir. Özyönetimli siyasal toplulukların ve dolayısıyla onların egemenlerinin resmi dili [*Kanzleisprache*] işlevini gören ağızlar (lehçe), böyle katı konuşma ve yazma biçimlerine dönüşmüş ve ulusal bölünmelere (örneğin Hollanda'nın Almanya'dan ayrılmasına) yol açmıştır. Ancak ana babaların ve okulun egemenliği, gençlerin, dolayısıyla genellikle bireylerin eğitilmesinde, (yalnız görünüşte biçimsel olan) bu ekinsel bağlarla uygulanan etkiden çok daha geniştir.

7. Bir toplulukta erk sahibinin ve onun yürütücü görevlilerinin, biçimsel açıdan, kendilerini egemenlikleri altındaki insanların "hizmetçisi" gibi sunmaları da, kuşkusuz söz konusu ilişkinin "egemenlik" niteliğinde olmadığını hiç anlatmaz. Özellikle "demokrasi" denilen olayın özüne ilişkin olgulardan söz ederken bu konuya yeniden değineceğiz. Ama hemen her durumda, en küçük ölçüde de olsa, bir karar alma erki, dolayısıyla bir "egemenlik" durumu bulunduğunun kabul edilmesi gerekir.

2. YASAL EGEMENLİĞİN ÜÇ ARI TÜRÜ

Yasal egemenliğin üç arı türü vardır. Bu yasallık savının geçerliliği asıl olarak karşılıklı bağımlılık içindeki şu düşünceler üzerine dayalı olabilir:

1. Ussal gerekçeler: Konulan kuralların yasallığına ve bu yasalar gereğince egemenlik konumuna getirilenlerin buyruk verme hakkı olduğuna inanma (yasal egemenlik).

2. Geleneksel gerekçeler: Çok eski zamanlardan kalma geleneklerin kutsallığına ve bu geleneklere göre erki kullananların yasallığına olan yerleşik inanç (geleneksel egemenlik).

3. Büyüleyimsel gerekçeler: Bir bireyin ayrıksı (istisnai) kutsallığına, kahramanlığına ya da örneklik edici özelliklerine ya da onun tarafından açıklanan ya da buyrulan kuralsal kalıpların ya da buyruğun kutsallığına olan derin bağlılık (büyüleyimsel egemenlik).

Yasal egemenlik durumunda [*Satzungsmäßig*] uyulması gereken şey, yasalarla konulmuş ve kişisel nitelikte olmayan bir düzendir. Bu egemenlik, kendi çerçevesi içindeki görev yerlerinin erkini, buyruklarının resmen yasal sayılması nedeniyle ve ancak o görev yerinin yetkisi ile sınırlı olmak üzere uygulayan bireylere de geçer. Geleneksel egemenlik durumunda uyulması gereken, geleneklerle kutsal kılınmış erk yerinde bulunan ve bu geleneklerle bağlı olan kişinin kendisidir. Ancak buradaki başeğme yükümlülüğü, geleneklerle belirlenmiş yükümlülükler alanına giren bir kişisel bağlılık konusudur. Büyüleyimsel egemenlik durumunda kendisine uyulan kişi ise, açınlamaları (vahiy), kahramanlığı ya da örnek nitelikleri dolayısıyla büyüleyimsel önder olarak nitelenen kişidir ve bu egemenlik söz konusu büyüleyimin geçerlilik ölçüsüyle sınırlıdır.

i) Yukardaki sınıflamanın ne ölçüde işe yarar olduğu, ancak dizgesel çözümlemeyi (sistematik analizi) geliştirmede elde ettiği sonuçlara göre saptanabilir. "Büyüleyim" (karizma) (=çe-

kicilik yetisi) kavramı, ilk Hıristiyanlığın terimlerinden alınmadır. Aşama sırasına dayalı Hıristiyan kilisesi yönetimini *Kirchenrecht* adlı yapıtıyla açıklayan Rudolf Sohm [Leipzig, 1893], aynı terimi kullanmamakla birlikte kavramın özünü ilk açıklayan kişi olmuştur; daha başkaları (örneğin *Enthusiasmus und Buß gewalt beim griechischen Mönchtum* yazarı Holl), bunun kimi önemli sonuçlarını aydınlatmışlardır. Görüldüğü gibi konu hiç de yeni bir şey değildir.

ii) İlerideki sayfalarda açıklaması yapılacak olan bu düşüncel türlerin hiçbirinin tarihte "arı" biçimde örneğinin bulunmayışı, kuşkusuz onların elden gelen en kesin biçimde kavramsal anlatımını yapmaya girişilmemesi için geçerli bir gerekçe olamaz. Bu açıdan konumuz, başka örneklerden değişik değildir. Daha sonra (11 vd.) arı büyüleyimin tekdüzeleşme süreci sonunda değişimden geçmesi üzerinde durulacak ve bu kavramın görgül egemenlik dizgelerinin anlaşılmasına katkısı önemli ölçüde artırılacaktır. Ama o zaman bile tarihteki hiçbir görgül egemenlik olayının hiç de "apaçık bir kitap" olmadığı söylenebilecektir. Toplumbilimsel türler ayırt etmeye yönelik çözümlemenin, yalnızca görgül tarihsel araştırmaya göre küçümsenmeyecek üstünlükleri vardır: Somut bir egemenlik biçimi söz konusu olduğunda, neyin "büyüleyim", "geleneksel büyüleyim", "görev büyüleyimi", "ataerkil erk", "bürokratik erk" "lonca (=*ständisch*= orun kümesi) erki" gibi türlere uyduğunu ya da yaklaştığını toplumbilimsel çözümleme belirleyebilir ve bunu yaparken görece belirsiz olmayan kavramlarla çalışabilir. Ama görgül tarihsel gerçekliğin tümünün geliştireceğimiz kavramsal çizgeyle (=şema) tam olarak kavranabileceği gibi bir savımız hiç yoktur.

II. BÜROKRATİK YÜRÜTMELİ YASAL EGEMENLİK

Anımsatma: Burada çağdaş yönetim biçimini özellikle çıkış noktası olarak alıyoruz ki daha sonra öbür biçimleri bununla karşılaştıralım.

3. YASAL EGEMENLİK

Yasal egemenlik, karşılıklı olarak birbirine bağımlı aşağıdaki düşüncelerin geçerli sayılması üzerine kuruludur:

1. Her türlü hukuk kuralı anlaşmayla ya da zorlamayla, amaca göre ya da değer olarak ya da her iki bakımdan ussal temellere dayandırılarak ve en azından söz konusu toplumsal küme üyelerince uyulması beklenerek yapılabilir; ancak genellikle söz konusu erkin etki alanında yer alan ve belli toplumsal ilişkiler içinde bulunan ya da kümenin yönetim düzeni içinde uygun olduğu bildirilen etkinlikler yapan tüm bireylerin bu kurala uyması beklenir.

2. Her hukuk düzenlemesi, özünde, genellikle bilinçli olarak konulan birbiriyle tutarlı bir soyut kurallar bütünlüğüdür. Ayrıca yasanın yürütülmesi de, bu kuralların özel durumlara uygulanmasından oluşur; yönetim süreci ise, söz konusu kümenin yönetim düzeni çerçevesinde yasa hükümleriyle belirlenmiş sınırlar içinde saptanan ve genellemeler biçiminde anlatılabilen ve küme düzenince onaylanan ya da en azından kınanmayan ilkeleri izleyen çıkarların ussal olarak kovuşturulmasından kuruludur.

3. Bundan dolayı yasal egemenliği elinde bulunduran üstün (=amirin), düzenleme yapar ya da buyruklar verirken kendisi de, kişisel olmayan bir düzene bağımlı kalır ve edimlerini kendi koyduğu kurallar ve verdiği buyruklar çerçevesinde yöneltir (Bu nokta yalnız, genellikle "resmi görevliler"

olan ve yasal egemenliği uygulayan kişiler için değil, ama örneğin bir devletin seçimle gelen başkanı için de geçerlidir).

4. Genellikle söylendiği gibi, başeğen kişi yalnızca ilgili kümenin üyesi olduğu için ve yine yalnızca "yasa"ya başeğmektedir. Söz konusu üyelik bir derneğin, bir topluluğun, bir dinsel kümenin ya da bir devletin üyeliği olabilir.

5. 3. maddeyle uyumlu olarak, bir kuruluş üyelerinin, erk yerindeki kişiye boyuneğerlerken, o kişiye bir birey olarak uyma yükümlülüğünde bulunmadıkları, kişilerden ayrı olan düzene uymakta oldukları savunulmaktadır. Buna göre, ancak düzen gereğince erk sahibine tanınmış olan ve sınırları ussal olarak belirtilmiş bulunan alan içinde kendisine boyuneğilmesi bir yükümlülük olmaktadır.

Öyleyse yasal ussal egemenliğin temel biçimleri şunlardır:

i) Kurallara bağlanmış, sürekli kamusal görev etkinlikleri; bunlar

ii) belirli, özel bir yetki alanında yapılan etkinlikler olup;

a) bu etkinliklerin paylaşılmasına yönelik, nesnel biçimde sınırlanmış bir görev yapına alanını,

b) bu alana atanan kişinin söz konusu görevleri yerine getirebilmesi için gerekli erkle donatılmasını,

c) zorunlu güç kullanma araçlarının açık biçimde belirlenmesini ve kullanımının da kesinlikle belirli koşullara bağlanmasını anlatır. Bu biçimde düzenlenen ve erk kullanan bir birime "yönetsel örgen" [*Behörde*] denilecektir.

Devlette ve kilisede olduğu gibi büyük çaplı özel örgütlerde, siyasal partilerde ve ordularda da bu anlamda yönetsel örgenler vardır. Seçilmiş bir başkan, bir bakanlar kurulu, ya da bir seçilmiş temsilciler kurulu da bu anlamda yönetsel örgenler oluşturur. Ancak bu kavramları tartışma yeri burası değildir. Her yönetsel örgenin zorlayıcı erki yoktur. Ancak bu ayrım da buradaki amacımız bakımından önemli değildir.

iii) Dairelerin örgütlenişi aşama sırası ilkesini izler; başka deyişle her bir alt daire üsttekinin denetim ve gözetimi altın-

dadır. Astın üste başvuruda bulunma ve yakınma hakkı vardır. Aşama sıralı düzenler, yakınmaların üst basamaklardan birinde "doğru" bir karara ulaşıp ulaşmadığı ya da bu tür değiştirmelerin yakınılan alt basamak dairelerin kendilerine bırakılıp bırakılmadığı, hangi durumlarda bunlardan hangisine başvurulduğu konularında birbirinden ayrılır.

4. Bir dairenin davranışlarını düzenleyen kurallar uygulayımsal (teknik) kurallar ya da davranış ölçüleridir (norm).[2] Her iki durumda da, uygulamanın ussal olabilmesi için uzmanlaşmış bir yetiştirmeye gerek vardır. Bu nedenle uygun bir uygulayımsal yetişmeden geçtiğini kanıtlayan kişi çoğunlukla böyle bir örgütlü kümenin yöneticiler kesimine üye olabilir ve yalnız böyle kişiler resmi orunlara (mevki) başvurabilirler. Böylece ister siyasal, ister dinsel isterse ekonomik (özellikle anamalcı) ya da başka amaçlı olsun, ussal bir kuruluşun yöneticileri, kural olarak, "resmi görevliler"den oluşur.

5. Ussal türde, yönetsel görevlilerin üretim ya da yönetim araçlarının sahipliğinden bütünüyle soyutlanmış olması ilkedir. Yönetsel görevlere giren memurlar, işgörenler ve işçiler, üretim ve yönetimin araç ve gereçlerine kendileri sahip değildirler. Bunlar onların kullanması için ya mal ya da para olarak sağlanır; görevli de bunların kullanılışının hesabını vermekle yükümlü tutulur. Bundan başka görev alanı çerçevesinde denetlenen örgütün malları (çalışma ya da işletme kaynakları, dolayısıyla anamalı) ile görevlilerin kendi özel kullanımı için bulundurulan kişisel mallar arasında ve kuruluşun işlerinin yürütüldüğü yer (daireye ait yapılar, vb.) ile özel yaşama (barınma) alanı arasında da ilke olarak tam bir ayrım vardır.

6. Ussal türde hiçbir görev yeri onu dolduran kişinin malı değildir ("Mahkeme kadıya mülk olmaz" deyişinin anlattığı üzere. Ö. O.). Yargıçların ve yakın zamanda giderek artan sayı-

(2) Weber bu ayrımı açıklamıyor. "Uygulayımsal kural" ile anlatmak istediği, hemen yapılması gerekli işlevlerin etkin biçimde yerine getirilmesi için izlenecek davranış biçimi olabilir; "ölçü" ile anlattığı ise, davranışları etkinlik dışı gerekçelerle düzenleyen kurallar olabilir.

da memurların, hatta işçilerin belli bir göreve getirilmeyi isteme "hak"kının bulunduğu yerde de söz konusu olan şey, o görev yerinin ilgili kişinin mülkü yapılması olmayıp, görevin gerektiği gibi yapılabilmesi için ona nesnel ve bağımsız bir nitelik kazandırılmasıdır.

7. Yönetsel işlemler ve kararlar, sözlü görüşmelerin kural, dahası zorunlu olduğu durumlarda bile, yazılı olarak saptanıp kaydedilirler. En azından ilk görüşmeler ve önermeler ile varılan son kararlar ve her tür buyruklar ve kurallar için bu böyledir. Çağdaş örgütlü eylemin her türünün odak noktası olan "daire" (Bureau),[3] bu yazılı belgeler ile görevlilerin sürekli olarak yaptıkları işlemlerin bileşiminden oluşur.

8. Yasal egemenlik, daha sonra ayırt edip tartışacağımız çok değişik biçimlerde uygulanabilir. Burada şimdilik yapacağımız düşüncel örnek çözümlemesi, bilinçli olarak, egemenlik yapısının en apaçık yönetsel görevlileri olan "resmi görevliler" ya da "bürokrasi" ile sınırlı olacaktır.

Yukardaki genel sunuşta, bir yasal egemenlik düzenine özgü başkanlık türünden hiç söz edilmemektedir.

Bunun, ancak çözümlemenin daha ilerdeki bir aşamasında tam olarak anlaşılabilecek kimi nedenleri vardır. Ussal egemenliğin, en üst kaynağı bakımından başka türlere giren çok önemli kimi türleri vardır. Kalıtsal büyüleyimsel erk: Kalıtsal krallık; büyüleyimsel erk: Halkoyundan çıkan başkan. Kimi önemli bakımlardan ussal öğeler taşımakla birlikte bürokratik ve büyüleyimsel öğelerin bir bileşimi olan başka örnekler de

---

(3) Bureau: Weber'in kullanımında bu terim üç değişik anlama gelmektedir: Bir bireyin kurumsal olarak tanımlanan "orun"u (makamı) (Amt); çalıştığı yer: "Öğleden *sonra* dairedeydi" örneğinde olduğu gibi; bir kümenin örgütlenmiş çalışma süreci. Bu sonuncu anlamda bir "bureau", özel bir örgüt türünü anlatır: Weber'in kullandığı terim "Betrieb"dir. Türkçede bu karşılık anlamında kullanılmasına örnek: "Cumhuriyet Savcılığı'nın (=*cumhuriyet savcılığı orununun*) *görevleri şunlardır.*" Bu üç anlamdan hangisinin anlatılmak istendiği, genellikle içinde geçtiği bağlama bakılarak çıkarılacaktır.

vardır: Bakanlar Kurulu. Daha başka örneklerde ise, ister büyüleyimsel, ister bürokratik nitelikte olsun, başka örgütlerin erk sahiplerinin egemenliği söz konusudur: Ulusal meclis düzeninde, partisi içindeki yerinden dolayı hükümet üyesi olan bakanın bir bakanlığın başında bulunuşu gibi. Ussal ve yasal yönetim görevlisi türü, her durum ve bağlamda uygulama alanı bulabilmektedir ve günlük yaşamda en önemli olan da budur. Çünkü günlük yaşamda egemenlik her şeyden önce yönetimdir.

4. YASAL EGEMENLİĞİN ARI TÜRÜ: GENÖRGÜTSEL YÜRÜTME GÖREVLİLERİ ÇALIŞTIRILMASI

Yasal egemenliğin en arı örneği, genörgütsel yürütme görevlileri çalıştıran türdür. Burada yalnız kuruluşun başkanı egemen konumunu [*Herrenstellung*] ya ele geçirme, ya seçilme ya da atanma yoluyla elde eder. Ama onun erk sahipliği de yasal "yetki alanları"nı anlatır. Demek ki arı türde yürütme görevlilerinin tümü bireysel görevlilerdir [*Einzelbeamten*] (aşağıda göreceğimiz, her biri hak, yetki ve ödev sahibi bireylerin oluşturduğu bir topluluktan [*collège*] farklı olarak tek yöneticili [*monocratique*] bir yapı söz konusudur). Bu bireysel görevliler şu ölçülere göre atanır ve görev yaparlar:

1) Kişisel olarak özgür olup, erk sahibine karşı yalnız görevlerinden kaynaklanan nesnel ödevlerle yükümlüdürler.

2) Sağlam biçimde kurulmuş bir görev aşama sırası içinde örgütlenmişlerdir.

3) Her görevin yasal olarak iyice tanımlanmış bir yetki alanı vardır.

4) Göreve giriş özgür sözleşme ilişkisiyle, demek ki ilke olarak herkese açık bir seçme işlemiyle olur.

5) Adaylar uygulayımsal nitelik ölçüsüne göre seçilirler. En ussal durumda bu nitelik sınavla araştırılır ya da uygulayımsal

eğitimden geçmiş olmayı gösteren bir bitirme belgesi (diploma) ile güvenceye alınır ya da her iki yola birden başvurulur. Bu durumda göreve alınacaklar, seçilmekte değildirler, atanmaktadırlar.

6) Görevlilere para biçiminde aylık ödenir ve pek çok durumda emekli aylığı alma hakları da vardır, işverenin işe son vermeye ancak belli koşullarda (özellikle özel işyerlerinde) yetkisi varken, görevli işten ayrılmakta her zaman için özgürdür. Aylıklar, aşama sırasındaki yere göre basamaklandırılır; ama bu ölçüye ek olarak görevin sorumluluğu ve o görevin toplumsal konumunun gerekleri de göz önünde bulundurulabilir (bknz.: aşağıda Bl. IV).

7) Görev, onu üstlenen kişinin tek, ya da en azından asıl işidir.

8) Bu görev bir meslek oluşturur. Burada geçen çalışma süresine ya da başarı ölçüsüne ya da her ikisine göre oluşturulan bir "yükselme" dizgesi vardır. Yükselme, üstlerin yargısına bağlı olarak gerçekleşir.

9) Görevli, yürütme araçlarının sahipliğinden tümden "ayrılmış" olarak çalıştığı gibi, bulunduğu görev üzerinde de hiçbir sahiplik savı sözkonusu değildir.

10) Görevini yapışı bakımından katı ve dizgesel bir sıkıdüzen (disiplin) ve denetim altında bulunur.

Bu tür örgütleniş, ilke olarak, çok değişik alanlarda eşit kolaylıkla uygulanabilir. Kazanç amaçlı işletmelerde olduğu gibi yardımseverlik örgütlerinde de, manevi ya da maddi amaçlı başka birçok özel kuruluşta uygulanabilir. Siyasal örgütlerde de, erk yapısı aşama sıralı olan örgütlerde de uygulanabilmektedir. Arı türe yaklaşma ölçüleri değişik de olsa, bütün bu alanlarda uygulanmış olduğu tarihsel olarak kanıtlanabilir.

1. Örneğin vakıfların ya da dinsel örgütlerin kurduğu sayrıevlerinde (hastane) olduğu gibi özel sağlıkevlerinde (klinik) de genörgüt (=bürokrasi) vardır. Önceleri çok büyük ölçüde özel olarak sahiplenilen eski kilise gelirlerinin hemen tümüne el

koyan çağdaş (Katolik) kilisesindeki papazlığın yönetsel konumu [*Kaplanokratie*], genörgütsel yapılanmanın güzel bir örneğidir. Resmi olarak dinsel konularda evrensel bir yetki orunu olduğu düşünülen Papalık (evrensel piskoposluk) kavramı da benzer bir örnektir. Bunun gibi papalığın yanılmazlığı öğretisinin de gerçekte evrensel bir yeteneği anlatmakla birlikte yalnız görev yerinde (=*ex cathedra*) işlerliği bulunduğu düşünülmekte, böylece görevlilerin görev alanı ile özel yaşam alanı yine birbirinden ayırt edilmektedir. Aynı olayı büyük çaplı anamalcı işletmelerde de gözlemliyoruz; ayrıca, bu işletmelerin boyutları büyüdükçe genörgütsel yapının önemi de artmaktadır. Aynı şey, ayrıca ele alınacak olan siyasal partiler bakımından da geçerlidir. Son bir örnek olmak üzere, çağdaş ordunun da, asıl olarak "subay" denilen şu özel tür görevlinin yönettiği genörgütsel bir yapı olduğunu belirtelim.

2. Genörgütsel erkin en arı biçimi, en açık biçimde atama ilkesine göre uygulandığı yerde görülür. Seçilmiş görevlilerin aşama sıralı örgütlenmesi diye bir şey olamaz. Her şeyden önce burada, atamalı türdeki sıkıdüzenin katılığına yaklaşmaya bile olanak yoktur, çünkü ast, tıpkı üstü gibi kendisinin seçilmiş olmasıyla övünebilmektedir ve işindeki geleceği üstünün vereceği yargıya bağlı değildir. (Seçilmiş görevliler konusunda bkmz.: aşağıda, Bl. 14.)

3. Görevlilerin özgürce seçilmesini olanaklı kılan özgür sözleşmeyle atama, çağdaş genörgütün temelidir. Yetkilerin kişisel olmadığı, ama resmen genörgütsel bir biçimde çalışsalar da özgür olmayan görevlilerce (köleler, bakan hizmetlileri [*Ministeriales*]) üstlenildiği aşama sıralı bir örgütün bulunduğu durumlar için "kalıtsalcı (=*patrimonial*) genörgüt" terimini kullanacağız.

4. Genörgütsel kuruluşlarda uygulayımsal niteliklerin önemi sürekli olarak artmaktadır. Bir siyasal parti ya da bir işçi birliğindeki görevlide bile uzmanlık bilgisi (bu bilgi genellikle resmi bir eğitimden çok deney yoluyla edinilse de) aranmaktadır. Çağdaş devlette herhangi bir uygulayımsal niteliğin

aranmadığı "görev"ler, yalnızca bakanlık ve başkanlık/başbakanlık görevleridir. Bu ise, ancak onların yalnız biçimsel bir anlamda "görevli" olduklarını, yoksa büyük bir işletmenin genel müdürü ya da yönetim kurulu başkanı gibi gerçek anlamda "görevli" olmadığını anlatır. Ama anamalcı girişimcinin "konumu"nun bir kralınki kadar kesinlikle sahiplenilmiş bir konum olduğunda hiçbir kuşku yoktur. Örneğin genörgütsel bir kuruluşun tepesinde, zorunlu olarak, en azından anı biçimde genörgütsel olmayan birisi bulunur. "Genörgüt" kavramı, yalnızca özel bir yönetsel görevliler kümesi aracılığıyla denetim yapılmasını ilgilendirir.

5. Genörgüt görevlisi genellikle belli bir aylık alır. (Özel olarak özgülenen gelirlere ise "çıkar" [*Pfründen*] diyeceğiz. Bu kavram için bknz.: aşağıda Bl. 8.) Genörgütsel aylıklar da genellikle para olarak ödenir. Bu durum genörgüt kavramı bakımından temel önemde olmamakla birlikte, anı türe en uygun düşen yol budur (mal biçiminde ödemeler çoğu kez çıkar niteliğinde olup, bir çıkarın elde edilmesi de genellikle kazanç olanak ve konumlarının özgülenmesini gerektirir). Ancak bu örneklerin gösterdiği gibi aralarında yalnızca derece farkı bulunan birçok değişik durum vardır. Görevin kiralanma ya da satış yoluyla elde edilmesi ya da tutuya (rehin) bırakılması, anı genörgüt türüne yabancı durumlardır (bknz.: aşağıda 7/A: III:3).

6. İlgili kişinin asıl uğraşı olmayan "görevler", özellikle de "onursal" görevler, daha sonra ele alınacak olan başka türlere girer (bknz.: 14). Gerçek "genörgütsel" görevlinin görevi, onun asıl uğraşıdır.

7. Görevlinin yönetim araç ve gereçlerinin sahipliğinden soyunmuşluğu bakımından kamu yönetimi ile büyük çaplı anamalcı işletme gibi özel genörgütsel kuruluşlarda durum tam tamına aynıdır.

8. Her biri ödev, hak ve yetki sahibi bireylerin oluşturduğu kuruluşları [*Kollegiale behörden*] daha sonra kendi başına inceleyeceğiz (bknz.: 15). Günümüzde bu tür kuruluşların önemi

hızla azalmakta, buna karşılık hem gerçekte hem de biçimsel olarak bir tek başkanın egemenliğindeki örgüt türleri yaygınlaşmaktadır. Örneğin Prusya'da bu nitelikteki "hükümet"ler çoktan yerlerini tek buyurganlı (monokratik) düzene özgü "bölge başkanı"na [*Regierungspräsident*] bırakmışlardır. Bu gelişmeye yol açan asıl etken, değişik görüşleri uzlaştırmak ve böylece değişen çoğunluklara dayanmak zorunluluğundan özgür kalarak hızlı ve belirgin kararlar alabilmek gereksinimi olmuştur.

9. Çağdaş ordu subayı, konumundan kaynaklanan kimi özellikler [*ständische Sondermerkmalen*] taşıması bakımından, atanan görevliler türünün özel bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu durumu başka bir yerde inceleyeceğiz (bknz.: Bl. IV)[4]. Bu açıdan söz konusu subaylar, seçimle gelen askeri önderlerden (bknz.: 10), büyüleyimsel condottieri'den, bir anamalcı girişimci olarak paralı asker toplayıp yöneten subay türünden ve son olarak da satın alınmış görev yerlerinde bulunanlardan (bknz.: 7/A sonuç) köklü biçimde ayrılır. Bunların birinden öbürüne geçiş rahat olabilir. Görev yerini "kalıtsal" yolla edinen, ama iş araç gereçlerinin sahipliğinden yoksun bulunan "hizmetli" ile anamalcı amaçlarla paralı ordu sahibi olan kişi de, özel anamalcı girişimci gibi, çağdaş genörgüt türünün örgütlenişine öncülük etmiştir. Bu konu aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir.[5]

---

(4) Daha önce de belirtildiği gibi, IV. Bölümün yazılması bitmemiştir; yazılan parçaların içinde de bu konu ele alınmamıştır. (T.P.)

(5) Weber'in kitabının bu çeviriye alınan bölümlerinde askeri örgütleniş üzerine yalnızca parça bölük görüşler bulunmaktadır. Weber bu konuya çok büyük bir ilgi duyuyordu ve genel olarak toplumsal olaylar bakımından konunun çok önemli olduğunu düşünüyordu. Önemli yapıtlarından biri olan *Agrarverhältnisse im Altertum*'da bu etkenin eski dünya bakımından çok önemli olduğunu söylüyordu. *Wirtschaft und Gesellschaft*'ın bundan sonraki bölümlerinde yer yer konuya değiniliyorsa da, Weber'in konuyu dizgesel bir biçimde ele almak istediği ama bunu yapmaya hiçolanak bulamadığı düşünülebilir. (T.P.)

5. GENÖRGÜTSEL YÖNETİMİN TEKERKÇİ TÜRÜ

Deneyler her yerde gösteriyor ki, yönetsel örgütlenişin arı genörgütsel türü (başka deyişle alınan kararlara uygunluk ilkesine dayalı olanı), demek ki genörgütsel tekerkçi türü, yalnızca uygulayımsal (teknik) açıdan bakıldığında, çok yüksek bir verimlilik düzeyine ulaşabilir ve bu anlamda insanlar üzerinde egemenlik kurup uygulamanın bilinen en ussal aracıdır. Kesinlik bakımından, durağanlık bakımından, sıkıdüzeninin katılığı bakımından ve güvenilirliği bakımından öbür türlerin hepsinden üstündür. Örgütün başkanı için ve örgütle ilgili etkinlikte bulunanlar için sonuçları çok yüksek ölçüde hesaplanabilir kılmaktadır. Bir de işlemlerinin hem yoğunluğu, hem de kapsam genişliği açılarından başka türlerden üstündür ve biçimsel açıdan her türlü yönetsel işlere uygulanabilir.

Her alandaki kuruluşlarda çağdaş örgütleniş biçiminin gelişmesi, genörgütsel yönetimin gelişimi ve sürekli genişlemesinden başka bir şey değildir. Kilise, devlet, ordular, siyasal partiler, ekonomik işletmeler, her tür görüşü desteklemek üzere kurulan örgütler, özel dernekler, birlikler ve daha birçokları için bu doğrudur. En çarpıcı örneği alacak olursak, çağdaş Batı devletinin en can alıcı olayı bu örgütün gelişimidir. Bu kalıba uymayan (her üyenin hak, yetki ve ödev sahibi olduğu kuruluşların temsil birimleri, meclis ast kurulları, Sovyetler, onursal görevliler, laik yargıçlar vb. gibi) ne denli çok sayıda değişik biçimleri bulunursa bulunsun, halk da "genörgütün kötülüklerinden" ne denli çok yakınırsa yakınsın, bir an için bile sürekli [*kontinuierlich*] yönetsel işin, dairede çalışan resmi görevliler dışında herhangi bir yoldan yerine getirilebileceğini sanmak düş görmekten başka anlama gelmez. Bütün günlük yaşam kalıbı bu çerçeveye uymak üzere biçimlendirilmektedir. Çünkü, başka koşullar aynı kaldığında, biçimsel ve uygulayımsal açıdan genörgütsel yönetim en ussal olan yönetim türüdür. Günümüzün yığın yönetimi gereksinimleri bakımından ise kesinlikle, zorunlu yönetim biçimidir. Yönetim alanında seçme

olasılığı yalnızca genörgüt ile özengenlik (amatörlük) seçenekleri arasında olabilir.

Genörgütsel yönetimin üstünlüğünün asıl kaynağı, uygulayımsal bilginin, malların üretiminde çağdaş uygulayımın ve işletme yöntemlerinin gelişimiyle kesinlikle vazgeçilmez bir nitelik kazanmış olmasında yatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ekonomik düzenin anamalcı ya da toplumcu temeller üzerinde örgütlenmiş olmasının önemi yoktur. Gerçekten de toplumcu düzende aynı uygulayımsal etkinlik düzeyi gerçekleştirilse, bu, uzmanlaşmış genörgütün öneminin çok büyük ölçüde artması anlamına gelir.

Genörgütsel denetim altında bulunanlar yürürlükteki genörgütsel aygıtın etkisinden kurtulmak istediklerinde, bunu ancak yine aynı ölçüde genörgütsel sürece bağımlı olan kendi örgütlerini kurarak sağlayabilirler. Bunun gibi yürürlükteki genörgütsel aygıtın işlemekte süregitmesini sağlayan şey de, yalnız maddi ve nesnel değil, aynı zamanda ülküsel nitelik de taşıyan çok güçlü çıkarlardır. Bunsuz, resmi görevlilerin, işgörenlerin ve işçilerin yönetim araçlarının sahipliğinden soyunmuş olduğu ve sıkıdüzenle uygulayımsal yetişmeye bağımlı bulunduğu bizimki gibi bir toplum işleyemez. Bunun tek ayrıksı örneği, yaşamları için gerekli araçlara sahip olma durumlarını sürdüren köylülerdir. Kaba güçle yapılmış bir devrim ya da bir yabancı işgali durumlarında bile genörgüt aygıtı, genelde tıpkı yasal hükümet zamanındaki gibi işlemede süregider.

Sorun, her zaman, genörgütsel aygıtın kimin denetiminde olduğudur. Bu denetim de, uygulayımın uzmanı olmayan kişilerin yapamayacağı bir iştir. Yetişkin resmi görevli uzun sürede, genellikle saymaca üstünden, örneğin uzman olmayan bakandan, daha kolaylıkla işini başarır.

Genörgütün gelişiminde anamalcı düzen, tek başına olmamakla birlikte, hiç kuşkusuz başlıca payı taşımıştır. Gerçekten de onsuz anamalcı üretim süremez; her ussal toplumcu düzenin de genörgütü benimsemekten ve payını artırmaktan başka seçeneği olamaz. Genörgütün geniş ölçüde anamalcı düzenin

korumacılığındaki gelişimi, durağan, düzgün, yoğun ve hesabı yapılabilir [*kalkulierbar*] bir yönetime ivedi bir gereksinim doğurmuştur. Toplumumuzda genörgüte, büyük çaplı her örgütün merkezi öğesi olma gibi yaşamsal bir yer kazandıran şey, işte bu gereksinimdir. Genörgütün etkisinden herhangi önemli bir ölçüde kurtulmak, ancak her alanda (siyasal, dinsel, ekonomik, vb.) küçük çaplı örgütlenmeye geri dönmekle olanaklıdır. Gerek anamalcılık gerekse genörgütsel düzen birçok değişik tarihsel kaynaktan doğmuş olmakla birlikte, anamalcı düzen çağdaş gelişme aşamalarında genörgütsel gelişmeyi çok güçlü biçimde beslemektedir. Buna karşılık anamalcı düzen, genörgütsel yönetim için en ussal ekonomik temeli oluşturmakta ve özellikle akçalı yönden zorunlu para kaynaklarını sağlamakla onun en ussal biçimiyle gelişimini olanaklı kılmaktadır.

Etkin genörgütsel yönetimin bu akçalı koşulları yanında, iletişim ve ulaştırma alanlarında da kimi son derecede önemli koşulları vardır. Genörgütsel yönetimin işleyişinde duyarlılık (*precision*), demiryolları, telgraf, telefon hizmetlerini gerektirmekte ve gittikçe daha büyük ölçülerde bunlara bağımlı duruma gelmektedir. Toplumcu bir örgütleniş biçimi bu olguyu değiştirmez. Buradaki soru, toplumcu bir düzende, anamalcı düzendeki gibi sıkı genörgütsel örgütlenme için gerekli koşulların sağlanıp sağlanamayacağıdır. Çünkü toplumculuk gerçekte anamalcılıktan çok daha yüksek ölçüde bir resmi genörgütselleşmeyi gerektirmektedir. Eğer bunu yapamıyorsa, toplumsal düzenlerdeki temel usdışılık öğelerinden bir başkasının varlığını ortaya koymuş olur: Toplumbilimde onca sık rastlanan biçimsel ve maddi ussallık arasındaki çatışma.

Genörgütsel yönetim, asıl olarak bilgi temeline dayalı denetim uygulaması demektir. Onu özellikle ussal kılan yanı budur. Sözkonusu bilgi, bir yandan kendi başına yönetime olağanüstü güçlü bir konum sağlamaya yeten uygulayımsal bilgidir. Ama buna ek olarak bu genörgütsel kuruluşlar ya da onları kullanan erk sahipleri, hizmetin bilgisine sahip olarak erklerini daha da

artırmak eğilimindedir. Çünkü hizmeti yürütmeleri sırasında olgular üzerine özel bilgiler edinmekte ve kendilerine özgü bilgi yüklü dosyalar ellerinin altında bulunmaktadır. Yalnız değilse de özellikle genörgütlere özgü olan "resmi gizler" kavramının uygulayımsal bilgiyle olan ilişkisi, uygulayımbilimsel yetiştirme ile tecimsel gizler arasındaki ilişkiye benzer. Erk kavgasının bir ürünüdür.

Gerek uygulayımlara, gerekse olgulara ilişkin bilgi bakımından genörgütü geçen, yalnızca ve (kendi çıkar alanıyla sınırlı olmak üzere) anamalcı girişimcidir. Ussal genörgütsel bilgiye bağımlılıktan hiç değilse bir ölçüye değin bağışık kalmayı başaran tek kişi türü, anamalcı girişimcidir. Büyük çaplı örgütlerde onun dışındaki herkes, nasıl malların yığınsal üretiminde yüksek duyarlılıktaki makinelerin egemenliği altına girmişlerse, kaçınılmaz bir biçimde genörgütsel denetime de bağımlı olmuşlardır.

Genörgütsel egemenlik genellikle şu toplumsal sonuçlara yol açmaktadır:

1) Bir uzmanlık alanındaki en yeteneklileri, başka herhangi bir ayrıcalık gözetmeksizin işe alabilmek için, bir düzeye getirme eğilimi.

2) Görevlilerin olabilecek en uzun yetişme süresinden sonra işe alınmaları istendiğinden (çoğu kez bu 30 yaşına değin uzamaktadır), ortaya çıkan varsıllar erki eğilimi.

3) Biçimsel bir kişisellikten soyunmuşluk anlayışının egemenliği: *Sine ira et studio*, kinsiz ve tutkusuz, dolayısıyla aynı zamanda sevgisiz ve tutkusuz bir tutumun egemenliği. Egemen olan ölçü, kişisel kaygılardan bağımsız olarak doğrulukla ödevini yapma anlayışıdır. Herkese, başka deyişle somut olarak aynı durumda bulunan herkese, resmen eşit işlem yapılması zorunludur. Düşüncel örnekte anlatımını bulan resmi görevli, görevini bu anlayışla yapar.

Genörgütün gelişimi, sınıfsal farkların azalmasını büyük ölçüde kolaylaştırır; tarih, olağan eğilimin bu olduğunu kanıtlamaktadır. Bunun gibi, toplumsal farklılıkları azaltma yönün-

deki her süreç de genörgütün gelişmesine elverişli bir ortam yaratır; çünkü yönetim araçlarının ve yetkenin sahiplenilmesi, kimi görevlere onursallık temeli [*ehrenamtlicher*] üzerinden atamalar yapılması ya da varsıllığı nedeniyle kimi kişilere ikincil bir iş olarak bırakılması [*nebenamtlicher*] gibi sınıfsal ayrıcalıkları ortadan kaldırma eğilimi gösterir. Bu bileşimler her yerde, kaçınılmaz bir biçimde, yığın demokrasisinin gelişimine göstergedir; bu konu bir başka bağlamda derinlemesine incelenecektir.

Ussal genörgütte egemen olan anlayışın genel nitelikleri şunlardır:

1) Ne olursa olsun kişisel konumunun güvenliğiyle ilgilenen tüm çıkar sahiplerince desteklenen bir resmilik. Bu olmadığında gönlünce davranışlara (=keyfiliğe) yol açılır. Bu nedenle resmilik, en az çaba harcamayı gerektiren çizgidir.

2) Görünüşte, ama bir ölçüde de gerçekten, bununla çelişen bir başka eğilim de vardır: Görevlilerin görevlerini, kendilerine bağımlı olanların gönenci açısından, temelli bir biçimde yararcı bir anlayışla yapma eğilimi. Ancak bu yararcı eğilim, genellikle, kendileri de resmi bir nitelik taşıyan ve resmi bir anlayışla yürütülen düzenleyici önlemlerin oluşturulmasında anlatıma kavuşur (Hukuk toplumbiliminde bundan yeniden söz edeceğiz). Bu gerçek ussallık eğilimi, yukarda sözü geçen ve dikkatleri elde edilmiş çıkarları sürdürmek noktasında toplanmış bulunan insanların oluşturduğu sınıfın dışında kalan herkes tarafından desteklenmektedir. Burada yatan sorunsal, "demokrasi" kuramına girmektedir.

III. GELENEKSEL EGEMENLİK

6. ARI BİÇİMİ

Eskiden kalma kural ve erklerin kutsallığını öne sürerek yasallık savında bulunan ve kendisine inanılan egemenlik türüne geleneksel egemenlik diyeceğiz. Egemenleri belirleyen

geleneksel kurallardır ve onlara uyulması da geleneksel konumlarından [*Eigenwürde*] dolayıdır. En yalın örneğinde bu tür örgütlü egemenlik, asıl olarak birlikte büyümüş olmaktan ileri gelen kişisel bağlılık duygusudur [*Pietätsverband*]. Erki elinde bulunduran kişi bir "üst" değil, kişisel efendidir [*Herr*]; onun yönetsel görevlileri "resmi görevliler" olmayıp kişisel hizmetçileridir [*Diener*]; yönetilenler de topluluğun "üyeleri" olmayıp, erk sahibinin ya geleneksel "arkadaşları" (7/a) ya da "uyrukları"dır. Yönetim görevlileri ile erk sahibi arasındaki ilişkileri belirleyen şey, görevlinin kişisellikten arınmış ödevi değil, tersine kişisel bağlılığıdır.

Uyulan şey kurallar değil, gelenekle belirlenmiş erk konumunda bulunan ya da o konuma geleneksel erk sahibince seçilmiş olan kişidir. Böyle bir kişinin buyrukları, şu iki yoldan biriyle yasallaşır:

a) Bir ölçüde, kendileri buyruğun içeriğini belirleyen ve efendinin geleneksel konumunu sarsmamak için aşılmaması gerekli belli sınırlar içinde geçerli sayılan gelenekler yoluyla;

b) Bir ölçüde de geleneğin efendiye bırakmış olduğu bir takdir yetkisi alanındaki işlemlerle; bu geleneksel ayrıcalık, asıl olarak kişisel bağlılık yükümlülüklerinin çoğunlukla sınırsız olma eğilimi göstermesinden ileri gelir.[6]

Görüldüğü gibi çift yönlü bir alan vardır:

i) Efendinin gelenekle belirlenmiş etkinlik alanı,

ii) Gelenek bağlarından özgürleşmiş efendinin etkinlik alanı.

İkinci durumda efendi, kendi kişisel keyfine göre iyilik ya da kötülük yapmak üzere, olumlu ya da olumsuz bir kişisel eği-

---

(6) Bu, asıl düşüncenin pek uygun bir anlatımı gibi görünmüyor. Örneğin aile başkanı konumundaki kişinin erkinin sınırsız olması zorunlu değildir. Yalnızca kapsamının belirsiz olduğu söylenebilir. Genellikle daha yüksek yükümlülükler bunu sınırlamaktadır, ancak birbiriyle çelişen daha yüksek yükümlülükler bulunduğunu kanıtlama sorumluluğu, bir yükümlülük altına sokulan kişiye düşer. (T.P.)

lim duymasına göre, son derece kişisel bir biçimde ve özellikle de armağanlar (vergilerin tarihsel kökeni) [*Gebühren*] karşılığında davranmakta özgürdür. Davranışlarında herhangi bir ilkeye uyduğunda da, bu ilkeyi yönlendiren şey ya ahlaki sağduyu, ya adalet anlayışı ya da yararcı bir "durumu geçiştirme" (idare-i maslahat) tutumudur. Bunlar, yasal egemenlikte olduğu gibi resmi ilkeler değildir. Erk kullanımı, egemen ve görevlilerinin, uyrukların geleneksel baş eğme alışkanlıkları içinde, onların direncine yol açmadan nereye değin gidebileceklerine ilişkin değerlendirmeleri eşliğinde olur. Direniş olduğunda, buyurganın ya da görevlisinin kişiliğine karşı olur ve onun erkinin geleneksel sınırlarını aştığı suçlaması üzerine dayanır; düzenin kendisine karşı olmayıp, "gelenekçi devrim"in bir belirişidir.

Geleneksel egemenliğin arı biçiminde, yasama yoluyla bir hukuk ya da yeni yönetsel ilkeler "yaratmaya" olanak yoktur. Gerçekten yeni olan kurallar, ancak "geleneksel hukuk"ça [*Weistum*] eskiden beri geçerli imiş gibi "sayılırsa" yasallaşır. Hukuk kuralları koyma işini yönlendirme aracı olarak yalnızca geleneksel belgeler vardır: "Ön örnekler" ve "önyargılar".

7. GELENEKSEL ERK

Geleneksel erk sahibinin yönetsel görevlileri olabileceği gibi olmayadabilir. Yönetsel görevliler, en çok aşağıdaki kaynaklardan sağlanır:

(I) Egemenle aralarında geleneksel bağlılık ilişkileri bulunan kişiler arasından: "Kalıtsal yol". Bu kişiler:

a) Akraba
b) Köle
c) Serfler, hanedeki görevliler, özellikle "ministeiales"
d) Yanaşmalar
e) Sömürgeliler
f) Özgür kılınmış köleler olabilir.

(II) Kalıtsal olmayan yollardan:

a) Yalnız aralarında kişisel ilişki bulunanlar (örneğin "gözde"lerden doğma bütün oğullar)

b) Erk sahibine bağlılık andıyla bağlanmış "kul"lar (vassal)

c) Kendi isteğiyle görev alıp kişisel bir bağlılık ilişkisine giren özgür bireyler.

I/a için: Geleneksel egemenlikte en önemli orunlar (mevki) büyük çoğunlukla egemenin ailesinden ya da oymağından kişilerle doldurulur.

b) Kalıtsal yönetimlerde kölelerin ve özgür kılınmış kişilerin en yüksek konumlara değin yükselmesi bile sık görülür. Başvezirlerin bir zamanlar köle olması az görülmüş bir durum değildir.

c) Hane içinden atanan görevlilerin en sık görülenleri şunlardır: Has hazine nazırı, nalbant (seyisbaşı), oda uşağı, et kesici soylu delikanlı [*Truchsess*], hizmetçilerin ve "kul"ların (vassal) yöneticisi olan saray nazırı. Bunlara Avrupa'nın her yerinde rastlanır. Doğuda bunlara ek olarak haremden sorumlu hadım ağası özellikle önemlidir; Afrika krallıklarında da "cellat" böyledir. Ayrıca erk sahibinin kişisel doktoru, falcısı (kâhin) ve benzer görevlileri olması da yaygın durumdur.

d) Çin ve Mısır'da kalıtsal orunlara atamalar en çok kralın yanaşmaları arasından yapılır.

e) Sömürgelilerden kurulma ordular bütün Doğu'da görülmüştür; Roma soylularında ise özellikle sıktır. Yakınçağlarda bile İslam dünyasında kölelerden kurulma ordu birlikleri vardır.

II/a) Gözde düzeni her kalıtsal egemenlik düzeninde vardır ve sık sık "gelenekçi devrimler"e yol açmıştır.

b) "Bağımlı"lar (vassal) ayrıca ele alınacaktır.

c) Genörgüt önce, kalıtsallık üzerine kurulu olup kalıtsallık dışı yollardan resmi görevliler atanan devletlerde gelişmiştir; ama, az sonra görüleceği gibi, bu görevliler başlangıçta efendilerinin kişisel hizmetçileriydiler.

Geleneksel egemenliğin arı türünde, genörgütsel yönetim görevlilerinin aşağıdaki özellikleri yoktur:

a) İyice tanımlanmış, kişisel olmayan kurallara bağlı bir yetki alanı;

b) Ussal biçimde kurulmuş bir aşama sırası;

c) Özgür sözleşme temeline dayalı düzenli bir atama ve yükselme dizgesi;

d) İşin düzenli bir gereği olarak uygulayımsal (teknik) bir yetişme;

e) (Çoğu kez) tutarı belirtilmiş olan ve tanıtıcı örneğinde parayla ödenen ücretler.

(a)da: İyice tanımlanmış işlevsel yetki yerine, başlangıçta egemenin takdirine göre özgülenen bir dizi çelişkili görevler ve erkler vardır. Ancak bunlar süreklilik kazanmak eğilimi göstermekte ve çoğunlukla gelenekler yoluyla basmakalıp yargılara dönüşmektedir. Birbiriyle yarışan bu işlevler, özellikle doğrudan doğruya efendinin ve temsilcilerinin kullanım ve denetimindeki gelir kaynakları için girişilen yarışmada ortaya çıkarlar. Çoğunlukla ilk kez bu çıkarlar aracılığıyladır ki belli işlev alanları önce iyice sınırları çizilerek belirlenmekte ve gerçek yönetim organları oluşmaktadır. Sürekli görev sahibi kişiler önceleri buyurganın hanesindeki görevlilerden seçilmiştir.

Bunların hane yönetiminin dışında kalan kalıtsallık dışı işlevleri, çoğu kez hane içindeki işlevlerine yalnızca bir ölçüde ve yüzeysel olarak benzeyen ya da buyurganın gönlünün dilediğince yaptığı etkinlikten doğup daha sonra geleneksel kalıba dönüşen etkinlik alanlarındadır. Hane görevlilerinden başka asıl olarak bir de özel (ad hoc) görevler verilmiş olan kimi kişiler vardır.

İyice belirli yetki alanlarının bulunmayışı, eski Doğu devletlerinin hemen hepsindeki resmi görev adlarının incelenmesinden anlaşılmaktadır. Çok seyrek ayrıksı durumlar bir yana, oldukça uzun süre boyunca durağan kalan ve ussal olarak sınırları belirlenmiş bulunan görevleri bu görev adlarıyla anlatmak olanaksızdır.

Ayrıcalık, gelir ve daha başka türden çıkarlar ardında koşanların yarışma ve uzlaşmaları sonunda, sürekli görevlerin sınırlarının belirlenmesi süreci ortaçağlarda özellikle belirgindir. Bu olayın çok önemli sonuçları olmuştur. Güçlü krallık saraylarının ve güçlü hukukçuluk mesleğinin akçalı çıkarları, İngiltere'de Roma hukukunun ve dinsel hukukun etkisini bozup azaltan ana etkenler olmuştur. Resmi görevlerin ussal olmayan dağılımı, her dönemde, krallık ya da beylik bağışları biçiminde sınırları belirtilmiş çıkar alanlarının oluşmasıyla belli kalıplara girmiştir.

(b)de: Bir konuda kimin karar vereceği ya da yakınma başvurularına kimin bakacağı sorunu (bununla bir görevlinin sorumlu kılınıp kılınmayacağı), erk sahibinin karar yetkisini kendisine saklamak isteyip istemediği konusu, ya geleneksel olarak ve dışardan gelmiş kimi yasal kurallar ve örnekler doğrultusunda ele alınmakta [*Oberhof–system*], ya da bütün görevlilerin kendisinin kişisel karışmasına baş eğmek zorunluluğunda kalacak biçimde, erk sahibinin takdirine bırakılmaktadır.[7]

Alman hukukunda, Yüksek Mahkeme [*Oberhof*] geleneksel düzeninin yanı başında, erk sahibinin siyasal ayrıcalığından kaynaklanan ve onun bulunduğu yerde hiçbir mahkemenin yetkili olamayacağını bildiren ilke de vardır; ayrıca yine ayrı kaynaktan çıkan ve kralın özgürce bağışladığı izinden doğan *jus evocandi* ve onun çağdaş türevi olan [*Kabinettsjustiz*] de vardır. Özellikle ortaçağlarda *Oberhof*, çoğu kez kararlarıyla hukuku saptayan ve yorumlayan kuruluştu ve herhangi bir yerin hukuku bu kaynaktan doğardı.

---

(7) *Oberhof* düzeninde yerel mahkemenin kararına karşı bir üst yargı yerine başvuru, oradaki yerel beyin mahkemesine değil, o beyliğin daha önce yasal düzenini benimsemiş olduğu başlıca bağımsız kentlerden birinin mahkemesine yapılır. Almanya'nın geniş bölümleri ile Slav Doğu'nun kimi kesimleri için bu tür "üst mahkemeler"in [*Oberhöfe*] başlıcaları Freiburg, Lübeck, Magdeburg vb. mahkemeleriydi. Bknz.:H. Mitteis, *Deutsche Rechtsgeschichte* (5. ed., München 1958), s.159, 190. (Wi.)

(c)de: Hane görevlileri ve gözdeler çoğu kez tam anlamıyla kalıtsal bir yolla sağlanırlar: Bunlar erk sahibinin köleleri ya da bağımlıları (ministeriales)dır. Kalıtsal olmayan yoldan geldiklerinde de erk sahibinin istediği an yerinden atabileceği arpalık sahipleridir. Bu durumda ilk temel değişme, özgür "bağımlı"ların (vasalların) ortaya çıkışı ve görev yerlerinin bağlılık sözleşmesiyle doldurulması yoluyla olmuştur. Ancak tımarlar hiç de işlevsellik düşünceleriyle kurulmadığından, bu durum (a) ve (b) bakımından [belli yetki alanlarının ve açıkça saptanmış aşama sıralı ilişkilerin bulunmayışı] sonucu değiştirmemektedir. Yönetsel görevlilerin arpalık temeli üzerinde örgütlendiği kimi durumlar dışarda tutulacak olursa, "yükselme" tümden erk sahibinin keyfine kalmıştır. (bknz.: Blm. 8).

(d)de: Göreve alınmada temel nitelik olarak ussal uygulayımsal yetişme, hane görevlileri ve gözdeler için hemen hiç uygulanmaz. Ancak, göreve almada azıcık bile olsa uygulayımsal yetişme ölçüsünün arandığı yerde, içeriği ne olursa olsun, yönetim uygulamasında temel bir değişim görülür.

Kimi görevler için belli ölçüde bir görgül yetişme çok eskiden beri zorunlu olmuştur. O zamanlar gerçekten çok az bulunur bir "sanat" durumundaki okuryazarlık becerisi için de özellikle böyledir. Bu beceri, özellikle Çin'de, kalem adamlarının yaşam biçimi yoluyla bütün bir kültürel gelişimi etkilemiştir: Görevlilerin kalıtsal çevre içinden alınmasını önlemiş ve böylece erk sahibini karşısına bir orun kümesi (statü grubu) çıkararak onun erkini sınırlamıştır. (bknz.: Bl. 7/a:III).

(e)de: Hane görevlileri ve gözdeler genellikle erk sahibinin hanesinde beslenir ve donatılırlar. Bunların erk sahibinin masasından uzaklaştırılmaları [*Abschichtung*], genellikle, tutar ve tür olarak kolaylıkla gelenek kalıbına dökülebilen kimi çıkarların yaratılmış olduğunu anlatır. Erk sahibinin hanesi dışında yaşayan görevlilerle erk sahibinin kendisi, ayrıca ya da bunların yerine, çoğu kez herhangi belli bir ölçü ya da oran olmaksızın, ama türlü kayırmalar elde etmek isteyenlerce her

özel durum için kendi başına anlaşılan tutarlarda toplanan türlü ödentiler de alırlar. (Çıkar kavramı için bknz.: Bl. 8)

7/A. YAŞLILAR ERKİ, ATAERKİLLİK VE KALITSALCILIK

I. Yaşlılar erki ve birincil ataerkillik, erk sahibinin kişisel yönetsel görevlilerinin bulunmadığı en yalınkat geleneksel egemenlik türüdür.

Yaşlı erki terimi, küme üzerinde egemenliğin örgütlenmeye başlamasının hemen ilk aşamasında bu egemenliğin yaşlıların elinde bulunduğu durumu anlatır; başlangıçta bu, gerçek yaş olarak en yaşlı diye tanımlanıyordu, çünkü kutsal gelenekleri en iyi bilen o idi. Ekonomik ya da akrabalığa dayalı bir nitelik taşımayan kümelerde bu sık görülür. "Ataerkillik", genellikle hem ekonomik bakımdan hem de akrabalığa dayalı olarak örgütlenen bir kümeyi (hane), belli bir kalıt kuralı gereğince belirlenen bireyin yönetmesi durumunu anlatır. Yaşlı erki ile ataerkillik çoğu kez bir arada görülür. Her ikisinin de belirleyici özelliği, üyelerde, erk sahibinin geleneksel hakkı olmakla birlikte, egemenliğin kesinlikle bütün üyelerin yararına kullanılması gerekli ortaklaşa bir hak olduğu ve bu nedenle erk sahibinin onu dilediği gibi sahiplenemeyeceği yolunda bir inancın bulunmasıdır. Bunun sürdürülebilmesi için, her iki durumda da kalıtsal bir görevliler kümesine hiç yer verilmemesi yaşamsal önem taşımaktadır. Bundan dolayı, erk sahibi üyelerin kendi buyruklarına uymaya istekli olmalarına hep bağımlıdır, çünkü buyruklarını yürütecek bir aygıtı yoktur. Bu nedenle üyeler (*Genossen*) gerçekte uyruk (*Untertanen*) değildirler.

Üyelik gelenek sonucu oluşur, bir işlem sonucu değil. Başeğme erk sahibine karşı bir ödevdir, konulan herhangi bir kurala değil. Ancak erk sahibine olan başeğme yükümlülüğü de yalnızca onun geleneksel konumundan dolayıdır. Bu nedenle erk sahibi gelenekle sıkı sıkıya bağlıdır.

Yaşlıerki düzeninin değişik türleri daha sonra incelenecektir. Ataerkilliğin yalınkat biçimiyle benzerliği, egemenliğin yalnızca evde uygulanması noktasındadır; bunun dışında, Arap şeyhlerinde olduğu üzere, büyüleyimsel erkte olduğu gibi yalnızca örnek sağlama etkisi vardır ya da öğüt verme ve benzeri zorlayıcı olmayan yollarla etkilemeye çalışır.

II. Kalıtsal erk ve aşırı durumunda sultanlık, geleneksel egemenliğin erk sahibinin kişisel araçları durumundaki bir yönetsel ve askeri güç oluşturması durumunda ortaya çıkar. Ancak o zaman küme üyeleri uyruk işlemi görmeye başlarlar. Daha önce erk sahibinin egemenliği üstün bir küme hakkı olarak görülüyorken, şimdi onun herhangi bir mal gibi sahiplendiği kişisel hakkına dönüşmektedir. İlke olarak bu hakkını herhangi bir ekonomik kaynak gibi değerlendirebilir: Satabilir, güvence olarak değerlendirebilir ya da kalıt yoluyla bölebilir. Kalıtsal erkin ana dış desteği köleler (çoğu kez damgalanırlar), koloniler ve kayıtlı uyruklarla paralı koruyucular ve ordulardır (kalıtsal birlikler); bu sonunculara, erk sahibi ile yürütme görevlileri arasında çıkar dayanışmasını en yüksek ölçüye çıkarmak üzere başvurulur. Bu araçları elinde bulunduran erk sahibi, gönlünce kullandığı (keyfi) gücünün sınırlarını genişletebilmekte ve ataerkil ve yaşlıerkil düzenlerin geleneksel sınırlarını taşarak, kendisini bağışlamalar ve kayırmalarda bulunabilecek bir konuma getirebilmektedir. Egemenliğin asıl olarak geleneksel olduğu yerde, erk sahibinin kişisel özerkliği yoluyla uygulansa da, buna kalıtsal erk diyeceğiz; asıl olarak gönlünce (keyfi olarak) kullanıldığı duruma ise sultanlık diyeceğiz. Aralarındaki ayrım çizgisi çok kaypaktır. Bu iki egemenlik biçimi birbirinden ve sultanlık da ilkel ataerkillikten, bir kişisel yönetim aygıtının bulunmasıyla ayrılır.

Sultanlık kimi kez gelenekle sınırlanmamış gibi görünürse de, gerçekte durum hiç de böyle değildir. Ancak gelenek dışı öğe kişisellikten arınmış biçimde gerekçelendirilmiş olmayıp, erk sahibinin gönlünce davranma yetkisinin aşırı ölçüde geniş-

letilmesi biçimini almıştır. Onu her türlü ussal egemenlik biçiminden ayırt eden özellik de budur.

III. Katman egemenliği [*Ständische Herrschaft*],[8] yönetsel görevlilerin özel kimi erkleri ve onlarla birlikte giden ekonomik kaynakları sahiplendiği kalıtsal egemenlik biçimidir. Benzer bütün durumlarda olduğu gibi (bknz.: II/19) sahiplenme şu biçimleri alabilir:

a) Örgütlü bir küme ya da özel nitelikler taşıyan bir kesim insan tarafından sahiplenilme;

b) Kimi bireylerce kalıtsal bir temel üzerinden ya da yaşam boyu sürmek üzere ya da özgür bir mülk olmak üzere sahiplenilme.

Görüldüğü gibi katman egemenliği şunları birlikte getiriyor:

a) Erk sahibinin yönetsel görevlilerini seçme yetkisine her zaman bir sınırlama getirir; çünkü türlü orunlar ya da derebeylik erkleri;

i) bir örgütlü kümece ya da

---

(8) Weber'in yazılarında en büyük güçlüğü çıkaran terim, *Stand* terimi ve türevleridir. Terim, (her zaman önemli olmamakla birlikte) özellikle toplumsal katmanlaşma açısından görece iyi tanımlanmış bir ortaklaşa konumdaki toplumsal kümeyi anlatır. Ortaklaşa konuma ek olarak, *Stand* üyelerinin ortak bir yaşam biçimi sürdürdüğü ve genellikle iyice belirli bir davranış kuralları dizgesini paylaştığı ölçütü de vardır. İngilizcede bu kavramı yaklaşık olarak bile karşılayabilecek bir terim yoktur. Bundan dolayı Weber'in söylemek istediğini, uygun terim ne ise ona başvurarak açıklamak kaçınılmaz oldu. Burada söz konusu olan şey, erkin yönetsel görevlilere, onları erk sahibinin gönlünce kararlarına karşı bağımsız kılacak bir biçimde özgülenmesidir. Bu özel öğe (T. Parsons'un İngilizce çevirisinde, Ö.O.) "erkin merkezilikten çıkarılıp yerelleştirilmesi" olarak anlatılmıştır. Ancak Weber bu kümenin yalnız erkin örgütlenişi bakımından değil, başka bakımlardan da belirgin bir ayrı konumda bulunduğunu anlatmaktadır (T.P.). Weber'in bu yapıtının bir başka İngilizce çevirisinde ise çevirmen Guenter Roth, Stand terimini hem ortaçağ malikânesini hem de yüksek toplumsal konumu anlatabilen "estate=toplumsal katman" terimiyle karşılamakta, terim yalnız başına kullanıldığında ise "toplumsal açıdan ayrıcalıklı küme", "konum kümesi" demektedir. (Ö.O.)

ii) bir konumsal kümece (statü grubu)
sahiplenilmiş bulunmaktadır. Ya da

b) çoğu kez (tanıtıcı bir durum oluşturacak biçimde)

i) konumların (genellikle kendileriyle birlikte giden ekonomik yararlar da içinde olmak üzere),

ii) yönetimin maddi araçlarının,

iii) yönetici erklerin

tek tek yönetsel görevlilerce sahiplenilmesi.

Sahiplenilmiş konumlarda bulunan kişiler, tarihsel açıdan,

1) önceleri bağımsız bir konumsal küme oluşturmayan yönetsel görevlilerden olabilir,

2) sahiplenme öncesinde yönetsel görevlilerin malı olmayabilir.

Yönetsel erklerin sahiplenildiği durumda yönetim giderleri, erk sahibinin ayrılmaz ve devredilmez biçimde sahiplenmiş olduğu kişisel kaynaklardan karşılanır. Askeri erk sahipleri ile "derebeylik" ordusunun [*ständisches Heer*] "bey" (senyör) düzeyindeki üyeleri kendi donanımlarını ve belki kalıtsal ya da derebeylik (feodal) birliklerinin de donanımını kendileri sağlarlar. Böyle değilse, yönetsel araçlar ve yönetsel görevlilerin kendileri, kazanç amaçlı bir girişimin nesneleri gibi, erk sahibinin ambarlarından ya da hazinesinden sağlanır. Özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupa'daki paralı ordularda ("anamalcı ordular"ın örnekleri) durum böyleydi.

Derebeylik düzenine göre sahiplenmenin tam olduğu durumda, bütün yönetsel erkler erk sahibi ile yönetsel görevlileri arasında ve her biriyle kişisel haklar [*Eigenrecht*] temeli üzerinde paylaşılır; ya da erk sahibinin özel buyruklarıyla ya da sahiplenilen hakları ellerinde bulunduranlarla varılacak özel uzlaşmalar sonunda özerk erkler yaratılır.

Birinci duruma örnek, timar biçiminde özgülenen saray görevlerine getirilenlerdir; ikinciye örnek ise ayrıcalıklı konumları dolayısıyla ya da kaba güç yoluyla yönetim erkini elde edenlerdir (Bunlardan birincisi çoğu kez ikinci durumun yasallaştırılmasının sonucudur).

Bir bireyce sahiplenilme aşağıdaki durumlardan birine dayalı olabilir:

1) Kiralama [*verpachtung*],

2) Tutuya bırakma [*Verpfändung*],

3) Satış,

4) Kişisel, kalıtsal ya da özgürce elde edilmiş olan ve koşulsuz olan ya da kimi görevlerin yerine getirilmesi koşuluna bağlı bulunan ayrıcalıklar (bunlar bir hizmet karşılığında olabileceği gibi "başeğme" karşılığında da tanınan ayrıcalıklar olabilir; ya da kaba güçle elde edilmiş erkin resmen tanınmasını anlatan ayrıcalıklar olabilir),

5) Örgütlü bir kümece ya da belli bir toplumsal konumda bulunanlarca sahiplenme, genellikle erk sahibi ile yönetsel görevlileri ya da erk sahibiyle örgütlü bir toplumsal küme arasındaki uzlaşmanın bir sonucudur. Bu durumda erk sahibi bireyleri seçmede bir ölçüde özgür kalır ya da bu konumlara geleceklerin seçimi için katı kurallar koyabilir.

6) Tımar yoluyla özgüleme, kendi başına incelenmesi gerekli bir durumdur.

i) Yaşlılarerki ile arı ataerkillik durumlarında (gerçekte pek de açık olmayan yaygın görüşe göre) yönetim araçları bir bütün olarak örgütlü kümenin ya da yönetim işlevini üstlenmiş olan hanenindir. Yönetim işlevleri tüm kümenin "adına" yürütülür. Erk sahibince kişisel olarak sahiplenilme kalıtsalcılık düzenine özgü olup, tüm toprakların erk sahibinin mülkü (*Bodenregal*), tüm uyrukların da onun köleleri olması (erk sahibinin "satma hakkı") ölçüsüne varıncaya değin çok değişik biçimlerde gerçekleşebilir. Belli bir toplumsal kümece sahiplenilme, yönetim araçlarının hiç değilse bir bölümünün yönetsel görevliler kümesinin üyelerince sahiplenilmesini anlatır. Arı kalıtsalcı düzende ise yöneticilerle yönetim araçları birbirinden tam olarak ayrılır; demek ki burada durum kümece sahiplenmedekinin tersidir: Yönetim erkine sahip kişi, tüm yönetim araçlarının en azından bunların çok önemli bir bölümünün de

sahibidir. Kendi donanımını kendisi sağlayan timarlı (vassal), kendisine bir toprak verilmiş olan ve yargı işleri harçlarını, resimleri ve değişik vergileri kendi adına toplayan ve egemenine karşı yükümlülüklerini kendi araçlarıyla (kendisine özgülenmiş olan araçlardan) karşılayan kont, silahlı birliklerini kendi vergi gelirleriyle kurup donatan Hindistan'ın jagirdar'ı, hep yönetim araçlarına tam anlamıyla sahip durumdadır. Buna karşılık kendi kaynaklarıyla bir paralı askerler birliği kuran, ama krallık hazinesinden kimi ödemelerle beslenen ve açığını ya hizmetini kısarak ya da yağma, savaş vergileri gibi yollarla kapatan bir alay komutanı, yönetim araçlarına ancak bir ölçüde sahipti ve kimi kurallara bağlıydı. Kölelerden ya da kolonlardan ordular kurup kendi adamlarının komutasına veren, onları kendi ambarlarından yediren, giydiren ve donatan firavun ise, kalıtsal erk sahibi olarak, yönetim araçlarının tam sahipliği konumundaydı. Ancak resmi düzenleme her zaman belirleyici değildir: Memluklar resmen efendilerince "satın alınmış" köle idiler; gerçekte ise yönetim erkini, hiçbir derebeyin beyliği üzerindeki tekelinden geri kalmayan tam bir biçimde ellerine geçirmişlerdi.

Bireysel sahiplenme söz konusu olmaksızın kapalı bir kümenin bir toprağı sahiplenmesi örnekleri de vardır: Küme üyesi olmak ve durumları belli nitelikler arayan kurallara uygun düşmek koşuluyla kimi bireylere toprak verilmesinde olduğu gibi. Örneğin adayda kimi askeri ya da başka tür (törensel) niteliklerin aranması ve buna ek olarak da en yakın kan bağına öncelik tanınması. Hizmetlerinden askeri ya da yönetsel amaçlarla yararlanılan saray ya da lonca zanaatkârlarının ve köylülerin durumu da böyledir.

ii) Kiralama (özellikle vergilerin kiralanması), tutuya verme ya da satış Batı'da olduğu gibi Doğu'da ve Hindistan'da da uygulanan yollardır. Eskiçağlarda rahiplik görevlerinin açık artırmayla satılması az görülen bir şey değildi. Kiralamada amaç, bir ölçüde, özellikle savaş giderlerinin yol açtığı akçalı

sıkıntıları gidermekti. Ama bir ölçüde de akçalı düzen uygulamasının bir parçası olup, bütçe için durağan bir gelir kaynağı sağlamaktı. Tutuya bırakma ve satma, genellikle akçalı zorunluluklardan ileri gelmiştir ve kilise yönetimlerinde de görülmüştür; yakınlar (akraba) için gelir yaratma amacına yöneliktir. Tutuya bırakma yoluyla özgüleme (tahsis), Fransa'da XVIII. yüzyıla değin parlamentolardaki yargısal görev yerlerini doldurmada çok önemli olmuştur. Askeri orunların (mevkilerin) (düzenlenmiş) satışlar yoluyla özgülenmesi, İngiltere'de XIX. yüzyıla değin sürmüştür. Kaba güçle kapmayı yasal kılma, ödül verme ya da kimi siyasal hizmetler için özendiricilik sağlama gibi ayrıcalıklar, başka yerlerde olduğu gibi ortaçağ Avrupası'nda da yaygındı.

8. KALITSAL EGEMENLİK DÜZENİNDE HİZMETLİLERE SAĞLANAN ÇIKARLAR VE TIMARLAR

Kalıtsal egemenlik düzeninde hizmetliler, aşağıdaki yollardan desteklenirler:

a) Erk sahibinin sofrasından yiyerek,

b) Erk sahibinin ambar ya da hazinesinden yapılan ödemelerle (genellikle mal biçiminde),

c) Hizmet karşılığı tanınan toprak kullanım haklarıyla,

d) Mülk ya da vergi ve resim gelirlerinin özgülenmesi yoluyla,

e) Tımar verilerek.

(b)den (d)ye değin sözü edilen destekleme biçimlerine, tutarları ve yerleri [*Sprengel*] geleneksel yolla saptanıp yenileniyorsa ve kalıtsal yolla değil de kişi olarak bireylere özgüleniyorlarsa çıkarlar diyeceğiz. Bir yönetsel görevlinin bu biçimde desteklenmesi durumuna ise arpalık (*prébende*) diyeceğiz. Böyle bir durumda, hizmet süresi ya da nesnel olarak saptanabilen özel başarılar temeline dayalı bir yükselme düzeni bulunabilir ve bu konumlara seçilebilmek için belli bir toplumsal konumda

bulunmak, dolayısıyla bir konum saygınlığı [*Standesehre*] duygusu geliştirmiş olmak koşulu da aranabilir. (Toplumsal konum kümeleri [statü grubu], *Stand* kavramı için bknz.: Bl. IV)

Özgülenmiş beylik erklerine, belli özelliklere sahip kişilere sözleşmeyle verilmişlerse ve söz konusu olan karşılıklı hak ve yükümlülükler asıl olarak, özellikle askeri anlamında, yerleşik konum saygınlığı ölçülerine yönelik ise tımar (*Lehen*) diyeceğiz. Eğer bir yönetsel görevli asıl olarak tımarlarla destekleniyorsa, orada Batılı derebeylik [*Lehensfeudalismus*] var demektir.

Tımar ile askeri çıkarlar çoğu kez öylesine birbirine karışmıştır ki onları birbirinden ayırt etmeye nerdeyse olanak yoktur. (Bu konuyu aşağıda Bl. IV'te yeniden ele alacağız.)

(d) ve (e) durumlarında, ama kimi kez (c) durumunda da yönetsel erkleri elde eden birey kendi yönetsel giderlerini, kimi kez askeri donanımını, yukarda belirttiğimiz üzere, kendisine tanınan çıkarlardan ya da tımar gelirlerinden karşılar. O zaman kendi erki kalıtsal bir nitelik alabilir (dolayısıyla kalıt yoluyla geçer, devredilebilir ve kalıt yoluyla bölünebilir).

1. Krallık hizmetlilerinin, saraylıların, rahiplerin ve öbür kalıtsal hizmetlilerin (örneğin tımarlıların) desteklenmesinde en eski yol, erk sahibinin bunları sofrasında beslemesi ya da onlara ambarlarından dilediği gibi bağışlarda bulunmasıdır. Mesleki askerlik örgütlenişinin en eski biçimi olan (daha sonra üzerinde duracağımız) "erkekler evi", çoğu kez komünist tüketim düzeni [*Konsumhaushalts– Kommunismus*] özelliğinde olmuştur. Erk sahibinin (ya da tapınağın, kilisenin) sofrasından yavaş yavaş uzaklaşma ve bunun yerine kimi özgülemelerin (tahsis) ya da toprak kullanma izinlerinin geçmesi her zaman olumlu karşılanmamış ise de, bağımsız ailelerin kurulmasının sonucu genellikle bu olmuştur. Bütün Yakın Doğu'da olduğu gibi Çin'de, Hindistan'da ve sık sık Batı'da erk sahibi görevlilerinin ilk desteklenme biçimi, tapınak rahiplerine ve resmi görevlilere mal olarak yapılan ödemelerdir. Askerlik hizmetleri karşılığında toprak kullandırılması, çok eskiçağlardan beri bü-

tün Doğu'da ve ortaçağ Almanyası'nda malikâne görevlilerini, saray askerlerini ve daha başka görevlileri geçindirmenin bir yolu olmuştur. Türk sipahilerinin, Japon samuraylarının ve Doğu'daki öbür hizmetli ve kılıç soylularının gelir kaynakları, daha sonra da belirtileceği gibi, buradaki terimlerle söyleyecek olursak "çıkarlar"dır (menfaat), "tımar" (fief) değildir. Kimi durumlarda belli toprakların kirasından, kimi durumlarda belli yerleşim birimlerinin vergilerinden karşılanmıştır. Sonuncu durumda aynı yerleşim yerindeki yönetsel erklerin de her zaman bu hizmetlilere özgülenmesi yoluna gidilmemiş olmakla birlikte genel eğilim bu olmuştur. Tımar kavramı, yalnız devlet [*Staat*] kavramıyla ilişkisi içinde daha ileri ölçüde açıklanabilir. Konusu kalıtsal bir düzen içinde toprak olabileceği gibi, türlü mülk ya da vergi gelirlerinden herhangi biri de olabilir.

2. Mülk ve vergi gelirlerinin çıkar ya da tımar biçiminde özgülenmesi yolu çok yaygındır; kendi başına bağımsız bir tür olarak çok gelişkin biçimini özellikle Hindistan'da almıştır: Askeri birlikler hazır bulundurmak ve yönetsel giderleri yapmak karşılığında kendilerine bu gelir kaynaklarının özgülenmesi.

9. TOPLUMSAL KATMAN EGEMENLİĞİ VE BURADAKİ ERK BÖLÜŞÜMÜ

Kalıtsal düzenlerde, özellikle de toplumsal katman egemenliğine dayalı olanlarda tüm yönetsel erkler ve onlarla birlikte giden ekonomik haklar, özel olarak özgülenmiş ekonomik çıkarlar olarak görülür. Bu, söz konusu erklerin niteliksel olarak farklılaşmamış oldukları anlamına gelmez. Bunlardan önemli kimileri özel kurallara bağlı olarak özgülenir. Mülk ya da vergi gelirleri ya da bağışlar gibi yalnızca ekonomik nitelikteki özgülemelerden farklı olarak, özellikle yargısal ve askeri yetkilerin özgülenmesi, ilgili kişiler için ayrıcalıklı bir toplumsal konumun yasal dayanağı sayılır. Birinci bölümdekiler de,

özgüleme biçimi bakımından, asıl olarak kalıtsal olanlar ve kalıtsal olmayan ya da akçalı çıkarlar olarak birbirinden ayrılır. Bizim terimlerimiz bakımından belirleyici olması gereken şey, içeriği ne olursa olsun, yönetsel yetkilerin ve onlarla birlikte giden ödemelerin özel haklar sayılması olgusudur.

Von Below, *Der deutsche Staat des Mittelalters* (1914) adlı kitabında yargı yetkisinin özgülenmesinin kendi başına ayrı olarak ele alındığını, ayrıcalıklı toplumsal konumun kaynağını oluşturduğunu ve genellikle ortaçağ siyasal örgütlenişinin arı kalıtsallık özelliğinde mi yoksa arı derebeylik özelliğinde mi olduğunu söylemeye olanak bulunmadığını vurgulamakta çok haklıdır. Yine de yargı yetkisi ve doğrudan doğruya siyasal kökenli öbür haklar özel haklar sayıldığı ölçüde, buradaki amaçlarımız bakımından kalıtsal erk terimini kullanmak doğru olur. Bilindiği gibi bu kavramı Haller, *Restauration der Staatswissenschaften* adlı kitabında geliştirmiştir. Tarihte, düşüncel örneğe tam tamına uyan arı kalıtsal devlet türü hiç olmamıştır.[9]

4. Özgülenmiş egemenlik: Erklere sahip olma ayrıcalığını taşıyan örgütlü kümelerin erk sahibiyle uzlaşmalar yapması durumu için "katmanlı düzene özgü erk paylaşımı" diyeceğiz. Bu tür uzlaşmaların konusu, duruma göre, siyasal ya da yönetsel düzenlemeler, yönetsel kararlar ya da denetsel önlemler olabilir. Bu tür kümelerin üyeleri zaman zaman kendi görevlileri aracılığı ile buyurucu erk kullanabilirler.

i. Kimi durumlarda, köylüler gibi ayrıcalıklı bir toplumsal konumda bulunmayan kümeleri bunlara katabiliriz. Ancak bu, kavramı değiştirmez. Çünkü belirleyici olan nokta, ayrıcalıklı küme üyelerinin bağımsız haklara sahip oluşudur. Eğer toplumsal bakımdan ayrıcalıklı kümeler olmasaydı, buradaki durum kuşkusuz bir başka tipe girerdi.

---

(9) Georg von Below, *Der Deutsche Staat des Mittelalters*, 1914 (2. bsm 1925); *Territorium und Stadt* (2. bsm., 1923); *Vom Mittelalter bis zur Neuzeit*, 1924; bir eleştirisi için bknz. Ernst Kern, *Moderner Staat und Staatsbegriff*, 1949. Karl Ludwig von Haller, *Restauration der Staatswissenschaft* (2. bsm., c. I-IV, 1820-22, c. V, 1834, c. VI, 1825. (Wi.)

ii. Bu tip tam anlamıyla yalnız Batı'da gelişmiştir. Özelliklerini ve gelişim nedenlerini ayrıca ve ayrıntılı olarak incelememiz gerekir.

iii. Bu tür katman kümesinin, genellikle kendi yönetsel görevlileri, özellikle de bağımsız erklere sahip yönetsel görevlileri olmamıştır.

9/A. GELENEKSEL EGEMENLİK VE EKONOMİ

Geleneksel egemenliğin ekonomik etkinlikler üzerindeki ana etkisi, çok genel bir biçimde geleneksel tutumları güçlendirmek yönündedir. Bunun en belirgin olduğu durum, küme üyelerine karşı bir yönetim donanımını kullanamayan ve bu nedenle de kendi meşruluğu için geleneğin her bakımdan korunmasına bağımlı bulunan yaşlıerkil ve arı ataerkil durumlardır.

I. Aslında geleneksel bir egemenlik yapısının ana akçalandırılma biçimi ekonomiyi etkiler (bknz.: II/38). Bu bakımdan kalıtsalcı düzen çok değişik yaklaşımlara başvurabilir. Ancak bunlar içinde özellikle önemli olanlar şunlardır:

A. Temel gereksinimlerin tümünün ya da bir bölümünün litürjik olarak ve mal ve hizmet biçiminde karşılandığı oïkos; burada ekonomik ilişkiler geleneğe sıkı sıkıya bağlıdır. Pazarların gelişmesi engellenmekte, paranın kullanımı asıl olarak tüketime yönelik bulunmaktadır ve anamalcı düzenin gelişimi olanaksızdır.

B. Toplumsal bakımdan ayrıcalıklı kümelerin hizmetlerinin sağlanması da benzer sonuçlar doğurur. Bireysel ekonomik birimlerin taşınmaz mülkleri ve üretimi geniş ölçüde parayla değişime dayalı olmayan yollarla egemenin gereksinimlerini karşılamaya özgülendiğinden, pazarların gelişimi, aynı ölçüde olmasa bile, burada da sınırlanmaktadır.

C. Bunlardan başka, kalıtsalcı düzen, gereksinimlerini tekelci bir yoldan ve bir bölümünü kazanç amaçlı girişimlerle, bir bölümünü harçlarla, bir bölümünü de vergilerle karşılayabilir.

Bu durumda pazarların gelişimi, söz konusu tekellerin türüne bağlı olarak, usdışı etkenlerden az ya da çok ağır biçimde etkilenerek sınırlanmış olur. Çünkü büyük kazanç olanakları erk sahibinin ve onun yönetsel görevlilerinin ellerindedir. Bundan dolayı:

– eğer erk sahibi küme ekonomik işletmeleri kendisi yönetirse anamalcı düzenin gelişimini doğrudan bir biçimde engellemiş olur;

– eğer vergilerin kiralanması, kamu görevlerinin alınıp satılması yollarına başvuruyor ve ordu ile yönetimin gereksinimlerini akçalı nedenlerle anamalcı bir temel üzerinden karşılıyorsa, anamalcı gelişim yönünde bir açılımı var, ancak bu açılımı siyasal yönelimli bir anamalcılık doğrultusunda saptırıyor demektir (bknz.: Bl. II/33).

Kalıtsalcı düzenin ve özellikle sultanlık düzeninin akçalı ekonomisi, paraya dayalı olduğu durumda bile, aşağıdaki nedenlerle usdışı bir işleyiş gösterir:

(1) Doğrudan vergi kaynaklarına getirilen yükler hem tür hem de tutar bakımından geleneğe bağlıdır. Bunun yanında a) harçların, b) vergilerin ve c) tekellerin saptanmasında tam bir özgürlük (dolayısıyla tam bir gönlüncelik) vardır. Bu gönlüncelik öğesi en azından bir hak olarak öne sürülür. Bunun tarihsel olarak en etkin olduğu durum (a)'dır, çünkü erk sahibi ve görevlilerinden belli bir "etkinlik" iyiliğinde bulunması istenecektir; (b) durumunda çok daha az etkindir, (c) durumunda ise değişik ölçülerde etkindir.

(2) Ancak, ekonomik etkinliğin ussallaşmasının iki temeli eksiktir: Yalnız yükümlülüklerin değil, aynı zamanda özel kazanç etkinliğine tanınacak özgürlüğün sınırının hesaplanabilirliği temeli.

D. Yine de bireysel durumlarda kalıtsalcı akçalı siyasa, vergi kaynaklarının gelişimine düzenli bir ilgi göstererek ve tekelleri ussal biçimde örgütlendirerek, ussallaştırıcı bir etkide bulunabilir. Ancak bu, bir bölümüyle Batı'da görülen özel tarihsel koşullara bağlı, rastlantısal bir durumdur.

Böyle ayrıcalıklı toplumsal kümelere erk özgülenmesi durumunda (*ständischer Gewaltanteilung*) akçalı siyasa genellikle bir uzlaşmanın sonucu olur. Bu, yükleri görece öngörülebilir kılmakta ve erk sahibinin yeni yükler getirme ve her şeyden önemlisi, tekeller yaratma yetkisini ortadan kaldırmakta ya da en azından çok sınırlamaktadır. Ortaya çıkan akçalı siyasanın ussal ekonomik etkinliği geliştirici mi yoksa kısıtlayıcı mı olduğu, büyük ölçüde erk sahibi toplumsal katmanın türüne bağlıdır; asıl olarak da derebeysel (feodal) mi yoksa soyluerksel (=patricien) mi olduğuna bağlıdır. Birinci durumda, beylere tanınan egemenlik haklarının başat ölçüde kalıtsal yapıda olması nedeniyle, kazanç amaçlı etkinliklere ve pazarın gelişimine katı sınırlamalar gelir. Dahası, söz konusu derebeysel kümenin erkini korumak üzere bunların özellikle önlenmesine girişilebilir. Bir (kentli) soyluerksel (=patricien) katmanın başat erk sahibi olması durumunda ise bunların tersi olabilir.

1. Burada bu kadarı yeterlidir. Çünkü değişik bağlamlarda bu sorunlara birçok kez yeniden dönmemiz gerekecektir.

2. Örnekler:

a) (a) durumu Oikos için: Eski Mısır ve Hindistan.

b) (b) durumu için: Eski Yunan dünyasının geniş kesimleri, son dönem Roma İmparatorluğu, Çin, Hindistan, bir ölçüde Rusya, İslam devletleri.

c) (c) durumu için: Ptolemeus Mısır'ı, bir ölçüde Bizans İmparatorluğu, değişik bir açıdan da İngiltere'deki Stuartlar dönemi.

d) (d) için: "Aydınlanmış Baskıcılık" dönemi Batı dünyasında (özellikle Colbertizm'de) kalıtsalcı devletler.

II. Ussal ekonomik etkinliğin gelişimini sınırlayan tek şey kalıtsalcı düzenlerin pek çoğunda görülen akçalı siyasa değildir; her şeyden önce yönetsel uygulamaların genel niteliği önemlidir. Özellikle şu bakımlardan:

a) Bu düzendeki gelenekçilik, ussal biçimde hazırlanmış, süreleri bakımından güvenli, böylece de ekonomik içeriği ve kullanılabilirliği hesaplanabilir düzenlemeler yapmayı ciddi biçimde engeller.

b) Dizgesel bir uygulayımsal (teknik) yetişmeden geçmiş yönetsel görevlilerin yokluğu.

Böyle bir yönetimin Batı'daki kalıtsalcı düzende gerçekleşmiş olması, ilerde görüleceği gibi, yalnız burada bulunan ve pek büyük bölümüyle kalıtsalcı düzenin genel yapısıyla uyum içinde olmayan çok özel kimi koşullarla açıklanabilir.

c) Erk sahibi ile yönetsel görevlilerinin çok geniş bir gönlünce davranma ve kayırmacılık yapma alanının bulunması. Kurallara bağlanmamış bir harç dizgesinin soysuzlaşmasından başka bir şey olmayan rüşvet ve görevi kötüye kullanma, eğer tutarı değişmeden kalsa, bu durumun en az zararlı sonucu olur, çünkü uygulamada hesaplanabilir. Oysa bireysel görevliye bağlı olarak her durumda çok değişik tutarda olmaktadır. Görev yerlerinin kiralanması durumunda, bir görevi üstlenen kişi yatırdığı parayı, ne denli usdışı olursa olsun her türlü yola başvurarak geri almaya bakacaktır.

d) Ataerkil ve kalıtsalcı düzende, yasallığının geçerliğini sağlama biçimine ve uyruklarını hoşnut tutma gereğine bağlı olarak, ekonomik etkinliği yararcı, töresel toplumsal ya da maddi "kültürel" ülküler doğrultusunda düzenleme eğiliminin bulunması; böylece kendi resmi, pozitif hukuka yönelik ussallığından uzaklaşması. Bu etki, aşama sıralı erk yapısına dayalı kalıtsalcı düzende çok belirgin, dahası, kesindir. Katı sultanlık durumunda ise en belirgin olan, akçalı gönlünce yönetimdir.

Bütün bu nedenlerle, kalıtsalcı bir düzen altında anamalcılığın yalnız kimi biçimleri gelişebilmektedir:

a) Anamalcı tecim,

b) Vergilerin anamalcı biçimde kiralanması, görev yerlerinin alınıp satılması,

c) Devlet gereksinimlerinin ve savaş giderlerinin anamalcı bir örgütlenmeyle karşılanması,

d) Kimi durumlarda anamalcı kuruluşlar ve başka sömürgeci girişimler.

Bütün bu biçimler kalıtsalcı düzende bulunabilmekte ve çoğu kez çok yüksek bir gelişme düzeyine ulaşabilmektedirler. Ama aynı şeyi yoğun sabit sermaye yatırımı bulunan, özgür işçinin ussal örgütlenişine dayalı, özel tüketiciler pazarına yönelik kazanç amaçlı işletme için söyleyemeyiz. Bu tür bir anamalcılık, yargı, yönetim ve vergilendirmedeki her türlü usdışılıklara karşı çok daha duyarlıdır, çünkü bunlar hesaplanabilirlik temelini ortadan kaldırır.

Yalnız kendi erki ve akçalı durumu için, uygulayım alanlarında uzmanlaşmış görevlileri bulunan bir ussal yönetim düzeni kuran kalıtsalcı düzende durum çok temel bir fark gösterir. Bunun olması için 1) uygulayımsal eğitim bulunmalı, 2) böyle bir siyasa izleyebilmek için yeterince güçlü özendiriciler bulunmalı (bunu özellikle aynı ekinsel alan içinde çok sayıda kalıtsal erkler arasındaki keskin yarışma sağlar), 3) bir de çok özel bir etken, bu kalıtsal birimler arasındaki yarışa akçalı destek verecek kentsel topluluklar bulunmalıdır.

1. Anamalcılığın çağdaş ve özellikle Batılı biçiminin başta gelen öncüleri, kendilerine özgü, görece ussal yönetimleriyle Avrupa'nın örgütlü kentsel toplulukları olmuştur (bunların özelliklerinden daha sonra söz edilecektir). Anamalcılığın bu biçimi XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında, kentsoylu katmanlarının olağanüstü güçlendiği ve ekonomik çıkarlarının ön sırada yer tuttuğu Hollanda ve İngiltere'nin sınıfsal yapısı ve siyasal örgütlenişi [*standischen politischen Verbande*] içinde gelişmiştir. Bunun Kara Avrupası'nın arı kalıtsal ya da geniş ölçüde derebeysel [*feudal–standisch*] devletlerindeki akçalı ya da yararcı yansılamaları, tıpkı Stuartların tekelci sanayi düzeni gibi, anamalcılığın daha sonraki özerk gelişimiyle bir süreklilik ilişkisi içinde bulunmamıştır. Tarım ve işleyim siyasalarının özel önlemleri (İngiliz, Hollanda, sonraları Fransız modellerine yöneldikleri ölçüde ve yöneldikleri için), anamalcılığın daha sonraki gelişiminin bir bölüm temel koşullarını yaratmada çok önemli bir yer tutmasına karşın, bu yine de doğrudur (Bunlar üzerinde de daha sonra durulacaktır).

2. Ortaçağların kalıtsal devletleri, başka her yer ve zamanınkilerde görülenden farklı olarak, özellikle hem laik hem de dinsel hukuk alanlarında yetişmiş kişilerden kurulu, temelli biçimde ussal bir yönetsel görevliler kesimi geliştirmişlerdir. Bu gelişimin kaynağını ve önemini daha sonra özel olarak belirteceğiz. Burada bu çok genel gözlemden daha öteye gidemeyeceğiz.

IV. BÜYÜLEYİMSEL ERK

10. BÜYÜLEYİMSEL ERKİN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ VE TOPLULUK ÖRGÜTLENİŞ BİÇİMLERİYLE İLİŞKİSİ

"Büyüleyim" terimiyle bir bireysel kişiyi olağan insanlardan ayıran ve onun doğaüstü, insanüstü ya da en azından özel kimi bakımlardan ayrıksı (istisna) güçlere ya da niteliklere sahip sayılmasına yol açan özelliklerini anlatmak istiyoruz. Bunlar olağan insanların ulaşamadığı, göksel kaynaklı ya da örnek oluşturan özelliklerdir; bir kişi bu özelliklere sahip olduğu için önder sayılır. İlkel koşullarda bu özel saygı biçimi yalvaçlara (peygamber), sağaltıcı ya da hukuksal bilgelik sahibi olmakla tanınan kişilere, avda önderlik edenlere, savaşta kahramanlık sergileyenlere gösterilir. Çoğunlukla büyülü bir güce dayalı olduğu düşünülür. Söz konusu niteliğin töresel, güzelduyusal ya da buna benzer daha başka bakımlardan "nesnel" olarak uygun sayılıp sayılmayacağı, kuşkusuz kavram açısından önem taşımaz. Önemli olan tek şey, söz konusu bireyin büyüleyimsel erke bağımlı olanlarca, "izleyiciler" ya da "ardıçlar"ca [*Anhänger*] gerçekte nasıl görüldüğüdür. Buradaki amacımız için, bu anlamda büyüleyimsel erkle donanmış birçok değişik türe değinmemiz gerekir. Çılgınca tutkulu büyüleri kimi kez, görünüşe göre yanlış olarak, uyuşturucu kullanımına bağlanan "berserk"in (=İskandinav masallarında hayvan kılığına giren yaban savaşçı) durumu buna girer. Ortaçağ Bi-

zansı'nda, böyle büyüleyimli savaşkan tutku sahibi bir insan kümesi bir tür silah gibi elde bulunduruluyordu. Arı biçiminde, kendinden geçme (vecit) durumuna gelmenin bir yolu olarak tutarıksı (saramsı) kasılmalara yakalanan büyücü "şaman" da bu türlerden biridir. Bir başkası da, Mormonluğun kurucusu olan, ancak çok usta ve işinibilir bir dolandırıcı olma olasılığı da bulunduğu için bu türler arasına alınıp alınamayacağını kesinlikle söyleyemeyeceğimiz Joseph Smith'dir. Son olarak bir de kendini kendi lafebeliğine kaptıran Kurt Eisner[10] gibi aydın türü var. Değer yargılarından kaçınması gereken toplumbilimsel çözümleme [*Wertfreie Soziologie*] bütün bunları, alışılmış yargılara göre "en büyük" kahramanlar, yalvaçlar, kurtarıcılar sayılan kişilerle aynı açıdan ele alır.

1. Büyüleyimsel erkin geçerliği için belirleyici olan şey, erke bağımlı olanların onu böyle tanımalarıdır. Bu tanıma gönüllü olup, başlangıçta her zaman bir "belirti" ya da kanıt sayılan bir tansıktan (mucize) kaynaklanır ve söz konusu açınlamaya kendini kaptırma, kahramana tapma ya da öndere saltık bir güven duyma biçimini alır. Ama büyüleyimsel erkin gerçek olduğu yerde de yasallık savının temelini oluşturan bu değildir. Bu temel daha çok, büyüleyimsel bir göreve çağrılanların görevin bu niteliklerini bilmelerinin kendi ödevleri olduğunu kabul eden anlayıştır. Bu bilme, ruhbilimsel bakımdan, söz konusu niteliğin sahibine karşı, coşku, umut ya da umutsuzluktan kaynaklanan tam bir kişisel adanmayı anlatır.

(10) Parlak bir sosyal demokrat (komünist değil) aydın olan Kurt Eisner, Kasım 1918'de Bavyera Cumhuriyeti'ni ilan etmişti. 21 Şubat 1919'da öldürüldü. Katil Kont Arco'nun ölüm cezası Ocak 1920'de yaşam boyu hapse çevrildiğinde Weber, derslerinin birinin başlangıcında, maddi ve yararcı nedenlerle Arco'nun ölüm cezasının uygulanmasından yana olduğunu açıkladı. Bu konuda iki tanığın görgüleri için bknz.: Rene König ve Johannes Winckelmann (eds.), Max Weber zum Gedächtnis, *Kölner Zeitschrift für Soziologie*'nin 7. özel sayısı, 1963, s. 24-29. Bu dönem için ayrıca Bl. II'deki 20 sayılı dipnotuna da bknz. (R.) (Parsons'un Eisner'i "komünist" sayması ilginçtir. Bknz.: Parsons çevirisi, s. 359, dipnotu. Ö.O.)

Hiçbir yalvaç, bu niteliğinin yığınların kendisine karşı olan tutumuna bağlı olduğunu düşünmemiştir. Taç giydirilen hiçbir kral, hiçbir askeri komutan, kendisine karşı direnenleri ya da kendisini tanımayanları görev suçlusu saymazlık etmemiştir. Böyle bir önderin komutasında savaşa katılmayı kabul etmemek, katılmak biçimsel olarak gönüllülüğe dayalı olsa bile, her yerde, her zaman kötü görülmüştür.

2. Eğer büyüleyimsel niteliklerinin kanıtı uzun süre görülmezse, eğer tanrısı, büyüleyimsel ya da kahramanca özelliği tarafından bırakılmış olduğu kanısı uyanırsa, eğer uzun süre başarı gösteremezse ve her şeyden önemlisi, eğer yönetimi altındakilere herhangi bir yarar sağlamıyorsa, büyüleyimsel erki ortadan kalkar. "Tanrıca seçilmiştik [*Gottesgnadentum*]" kavramının gerçek büyüleyimsel anlamı işte budur.

Eski Alman kralları bile kimi kez küçük görülmüştür. İlkel denilen topluluklarda da benzer olaylar sık görülür. Çin'de kralın kalıtım yoluyla da hiç değişmeden geçtiğine inanılan büyüleyimsel niteliği öylesine saltık idi ki, yalnız savaştaki bir başarısızlık değil, kuraklık, sel, uğursuz göksel olaylar gibi her türlü olumsuz durumlarda bile kamu önünde günah çıkarmak zorunda kalır, dahası tahtından bile indirilebilirdi. Çünkü, böyle şeylerin olması, onun gerekli büyüleyimsel niteliğe sahip bulunmadığının, dolayısıyla da "Göklerin yasal oğlu" olmadığının göstergesi sayılıyordu.

3. Egemenlik kümesi [*Herrschaftsverband*], duyguya dayalı bir topluluktur [*Gemeinde*]. Büyüleyimsel erk sahibinin yönetsel görevlileri "resmi görevlilik" konumundaki kişilerden [*Beamtentum*] oluşmaz; en azından üyeleri bir uzmanlık yetişmesinden geçmiş kişiler değildir. Bu konuma seçilmeleri ne bir toplumsal ayrıcalık temeline, ne de ailesel ya da kişisel bağımlılık temeline dayalıdır. "Yalvaç"ın "tilmiz"leri vardır; "başbuğ"un [*Kriegsfürst*] "yandaş"ları vardır; genellikle "önder"lerin de "inananları" vardır. Atama, görevden alma, meslek, meslekte yükselme..., gibi şeyler burada söz konusu değildir.

Yalnızca önderin, büyüleyimsel niteliklerinden dolayı kimi kişilere yaptığı bir çağrı söz konusudur. Burada aşama sırası söz konusu değildir; önder, görevlilerinden kimilerinin verilen iş için yetersiz olduğunu düşündüğünde, genel ya da özel bir biçimde konuyla ilgilenir. Ne herhangi bir belirli yetki, ne de belirli yetki alanı vardır; ne de toplumsal ayrıcalıklara dayalı bir erk özgülemesi söz konusudur. Ancak kimi durumlarda büyüleyimsel erk ve "üstlenilen ödev" için yalnızca yersel ya da işlevsel sınırlamalar getirilebilir. Ücret ya da çıkar diye bir şey söz konusu değildir. Tilmiz ya da ardıçlar, önderle birlikte, asıl olarak kamulcu bir ilişki içinde, gönüllü bağışlardan oluşan kaynaklarla yaşarlar. Kurulmuş yönetsel örgenler yoktur. Bunların yerine, başkanlarınca büyüleyimsel erkle donatılmış olan ya da kendi başlarına böyle bir erke sahip bulunan görevliler vardır. Herhangi bir resmi kurallar, soyut yasal ilkeler dizgesi, dolayısıyla da bunlara yönelik herhangi bir yargısal karar süreci yoktur. Ama bunun gibi, yargısal örnek koyucu herhangi bir yargısal bilgelik de yoktur. Somut yargı kararları olaya bağlı olarak yeniden yeniye yaratılır ve başlangıçta göksel yargılar ya da açınlamalar olarak görülür. Nesnel bir gerçek olarak, tam anlamıyla büyüleyimsel nitelikteki her egemenlik durumunda geçerli olan şu ilkedir "Kitapta yazılı; ama ben size diyorum ki,..."[11] Gerçek yalvaç, gerçek bir başbuğ ve buradaki anlamıyla her gerçek önder gibi, yeni yükümlülükler, öğütler yaratır ya da ister; ve bunu göksel açmlama, tanrısal esin, içine doğma adına ya da kendi somut düzenleyici istenci adına yapar, çünkü dinsel, askeri ya da siyasal kümenin üyeleri söz konusu yükümlülüklerin kaynağında bunların bulunduğunu kabul eder. Bu kabul edilen bir ödevdir. Böyle bir erk, kendisiyle yarışan ve kendisinin da büyüleyimsel dayanağı bulunduğunu öne süren bir başka erkle çatışmaya girdiğinde, tek çıkış yolu

(11) İsa'nın, Yahudi din bilginlerine ve Ferisi'lere (kendilerini pek kutsal sayan bir Yahudi mezhebi üyeleri) karşı çıkarken, yazılı şeylere aykırı sözleri. (T.P.)

söz konusu önderlerin ya büyüsel alanda bir tür karşılaşmaya ya da doğrudan doğruya fiziksel kavgaya girişmeleridir. Böyle bir çatışmada ilke olarak yalnız bir yan haklı olabilir; öbür yan, cezalandırılması gerekli suçlu olmak zorundadır.

Büyüleyimsel erk, "olağandışı" olması nedeniyle, hepsi de her gün görülen[12] egemenlik biçimleri olan ussal ve özellikle genörgütsel (bürokratik) erke de, ister ataerkil, ister kalıtsal, isterse feodal biçimiyle olsun geleneksel erke de kesin bir karşıtlık gösterir. Genörgütsel egemenlik, zihinsel yolla çözümlenebilir kurallara bağlı olmak anlamında özellikle ussaldır; büyüleyimsel erk ise, her türlü kurala yabancı olması anlamında, özellikle usdışıdır. Geleneksel erk, eskiden kalma örneklere bağlıdır ve bu ölçüde kurallara da yöneliktir. Büyüleyimsel erk ise, kendi egemenlik sınırları içinde geçmişi reddetmekte ve bu anlamda özel bir devrimci güç niteliği taşımaktadır. Ne öndere ne de toplumsal bakımdan ayrıcalıklı kümelere mülkiyet sahipliğine dayalı hiçbir erk konumu özgülemesini tanımaz. Onun için tek yasallık dayanağı, kanıtlandığı sürece, başka deyişle kabul gördüğü ve ardıçlarla tilmizler arasında büyüleyimsel biçimde etkili olduğu sürece, kişisel büyüleyimdir.

Bu noktalar üzerinde daha çok durmaya hiç gerek yoktur. Bu söylediklerimiz yalvaçlar ve savaş kahramanları için ne denli geçerliyse, yalnızca halk oylamasından çıkma buyurganlar (Napolyon'un "deha yönetimi", aşağı katmanan kökenli insanları tahtlara ve yüksek askeri komutanlıklara çıkartmıştır) için de o ölçüde geçerlidir.

4. Arı biçimiyle büyüleyimsel erk, ekonomik düşüncelerden çok uzaktır. Görüldüğü her yerde, sözcüğün en güçlü anlamında bir "çağrı" dır, bir "ödev" dir, bir "manevi görev" dir. Arı

---

(12) Weber "büyüleyim" ve "günlük" karşıtlığını iki değişik anlamda kullanmaktadır: Bir yandan gündelik ve biteviye karşıtı olarak olağanüstü ve geçici anlamında; öte yandan da bayağı karşıtı olmak üzere kutsal anlamında. Bu konuda bknz.: T. Parsons, *Structure of Social Action*, Bl. XII. (T.P.)

biçiminde, kendi çekiciliğini ekonomik açıdan kullanıp bir gelir kaynağına dönüştürmeyi aşağılık bir şey sayar ve reddeder; ancak bu arı türün çoğu kez gerçekten çok ülkü olarak kaldığı da doğrudur. Büyüleyimsel erkin her zaman, kimi kez yalvaçların ve tilmizlerinin yaptığı gibi varsıl olmayı ya da varlık edinmeyi reddettiğini söylemek istemiyoruz. Kahraman savaşçılar ve askerleri "yağma"yı çok severler; tahta gelen kral ya da büyüleyimsel parti başkanı maddi erk araçları ister. Hele bunlardan birincisi, saygınlığını desteklemek üzere parlak erk gösterişlerine gerek duyar.

Gerçekten büyüleyimsel olan erk türünde aşağılık görülen şey, geleneksel ya da ussal biçimiyle günlük kazanç kaygıları, *düzenli* bir gelir sağlamak için sürekli olarak ekonomik etkinlikte bulunma durumudur. Bir yandan armağanlar, kimi kez büyük çaplı vakıf gelirleri, dahası rüşvet ve büyük çaplı bağışlarla ya da dilenmeyle varlığını sürdürme, öte yandan "yağma", kaba güç ya da başka yollarla yapılan zoralımlar, büyüleyimsel erkin başlıca gereksinim giderme yollarıdır. Ussal ekonomik etkinlik açısından büyüleyim, ekonomiye karşıt erkin tam örneğidir. Günlük yaşamın gereklerine bulaşmadan, düzenli olmayan kazanç etkinliklerine, tam bir duygusal ilgisizlik içinde, ancak katlanır. Mülk gelirleriyle geçinme, kimi büyüleyimsel erk kümelerinin ekonomik temelidir; ama bu, olağan büyüleyimsel "devrimci" için genelde kabul edilebilir sayılmaz.

Cizvitlerin kilise görevleri almalarının yasaklanması, tilmizlik ilkesinin ussallaştırılmış bir uygulamasıdır. Her türlü koyu sofuluk gösterilerinin, dilenci rahiplerin ve inanç için savaşanların bu türe gireceği çok açıktır. Hemen bütün yalvaçlar gönüllü bağışlarla desteklenmişlerdir. Ermiş Paul'ün "Çalışmayan yemez de" ünlü deyişi, büyüleyimsel din adamı sürüsüne yönelik bir eleştiriydi.(*) Gerçi bu deyişin, kendi başı-

(*) Türkiye'de de "derviş" genel adıyla anılan ve kendini dine vermiş diye gösteren tarikatçılar için halkın yönelttiği eleştirel deyişlere bir örnek: "Huu, huu dervişler / Hak yoluna girmişler / Bir fırın ekmeği yemişler / Yine de doymadım demişler." (Ö.O.)

na ekonomik etkinliği olumlu olarak değerlendirici bir tutumla kuşkusuz ilgisi yoktur; yalnızca her bireyin "herhangi bir yan uğraş yoluyla" kendi geçimini sağlamakla yükümlü olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü, büyüleyimsel "hak yoluna girmişlik" benzetmesinin gerçek yaşamda uygulanma olanağı bulunmadığını, yalnızca "yarın kaygısı"ndan kurtulmanın umulabileceğini görmektedir. Öte yandan sanat alanında bir büyüleyimsel tilmizliğe, başka deyişle ekonomik çaba harcama zorunluluğunun bulunmadığı bir konuma "çağrı"nın, "ekonomik bakımdan bağımsız" olanlara, yani akar gelirleriyle geçinenlere yapılması anlaşılabilir bir şeydir. Stefan Georg topluluğu, hiç değilse başlangıçtaki niyetleri bakımından, böyleydi.

5. Büyüleyim, geleneğe bağlılık dönemlerinde büyük devrimci gücü oluşturur. Yaşam durumlarını, dolayısıyla yaşam sorunlarını, sonuç olarak da insanların onlara karşı tutumlarını değiştirerek, başka deyişle bireyi "aydın" (intellektüel) kılarak, dışardan etkide bulunan ve aynı ölçüde devrimci bir güç olan "us"dan farklı olarak büyüleyim, gereksinimden ya da coşkudan ileri gelen bir öznel ya da içsel dönüşümü, dolayısıyla da en temel tutumlar ve eylem doğrultuları dizgesinde köklü bir değişmeyi ve yaşamın tüm özel biçimlerine, kısacası "dünyaya"[13] ilişkin tutumlarda yepyeni bir yönelimi anlatır. Us öncesi dönemlerde gelenek ile büyüleyim, tüm eylem yönelimlerini aralarında paylaşırlardı.

---

(13) Weber, *Welt* (dünya) sözcüğünü burada tırnak içinde yazarak, asıl olarak dinsel bir bağlamda kullandığını anlatmak istiyor. Söz konusu olan şey, aşkın dinsel ilgilerden farklı olarak "dünyasal" şeyler ve işler alanıdır. (T.P.)

V. BÜYÜLEYİMİN TEKDÜZELEŞMESİ

11. BÜYÜLEYİMİN TEKDÜZELEŞMESİ VE SONUÇLARI

Arı biçimiyle büyüleyimsel erk, günlük yaşamın tekdüzeliklerinden özellikle uzak bir nitelik taşır. Doğrudan bir biçimde girişilen toplumsal ilişkiler sıkı sıkıya kişisel olup, kişisel niteliklerin büyüleyimsel değerine ve uygulanışına dayalıdır. Eğer geçici bir olay olarak kalmayıp, durağan bir tilmizler topluluğu, bir yandaşlar kümesi, bir parti örgütü ya da herhangi türden bir siyasal ya da aşama sıralı örgüt biçimini alacaksa, büyüleyimsel erkin niteliğinin köklü bir değişimden geçmesi zorunludur. Gerçekten de arı biçimindeki büyüleyimsel erkin, ancak daha başlangıç aşamasında olduğu söylenebilir. Durağan kalması olanaksızdır ve ya gelenekselleşecek, ya ussallaşacak ya da her ikisinin bir karışımına dönüşecektir.

Bu dönüşümün ana etkenleri şunlardır:

a) Tilmizlerin, topluluğun sürekliliğine ve onun sürekli canlı tutulmasına duydukları ülküsel ya da aynı zamanda maddi ilgi;

b) Büyüleyimsel erkin yönetsel görevlilerinin, tilmizlerinin ya da öteki yandaşlarının bu ilişkilerini sürdürmeye gösterdikleri daha da büyük ülküsel ya da maddi çıkara dayalı ilgi. Yalnız bu da değil; bu ilişkiyi, hem ülküsel hem de maddi açıdan kendi konumlarını günlük yaşamda durağan bir temele dayandıracak bir biçimde sürdürmede çıkarları vardır. Bu, her şeyden önce, olağan dünyasal bağları ve özellikle ailesel ve ekonomik ilişkileri kesilmiş olan tilmiz türünün yerine, olağan aile ilişkileri kurma ya da en azından güvenli bir toplumsal konum elde etme olanağı bulunan bir tilmizlik yapısına geçiş demektir.

Bu çıkarlar, genellikle, büyüleyimsel erk sahibi kişinin ortadan kalkması ve yerine kimin geçeceği kaçınılmaz sorununun çıkması durumlarında iyice belirginleşir. Sorunun çözümleniş

biçimi (kuşkusuz eğer çözülebilirse ve büyüleyimsel küme varlığını sürdürürse), ondan sonraki toplumsal ilişkilerin niteliği bakımından çok büyük önem taşır. Başlıca olası çözüm biçimleri şunlardır:

a) Erk konumuna gelmede aranan niteliklere uygun yeni bir büyüleyimsel önder aranması. Bunun görece arı bir türü, yeni bir Dalai Lama seçilmesi sürecidir. Bu süreç, Buda'nın canlanışını anlatan niteliklere sahip bir çocuğun aranmasından oluşur ve eski Mısırlıların yeni bir kutsal Apis öküzü seçmelerine pek benzer.

Bu durumda yeni büyüleyimsel erk sahibinin yasallığı, kimi ayırt edici özelliklerin bulunmasına, böylece de bir geleneğin doğuşuna temel olan kimi kurallara bağlıdır. Sonuç, bir gelenekselleşme ve bunun için de önderliğin yalnızca kişisel yönünün ortadan kalkması sürecidir.

b) Bilicilerin (kâhin) bildiriminde, iyi talihte, dinsel makamların yargısında beliren açınlama yoluyla ya da daha başka seçim yollarıyla önder saptanması. Bu durumda yeni önderin yasallığı, seçiminde başvurulan yolun yasallığına bağlıdır. Burada bir yasallaştırma biçimi söz konusu olur. İsrailoğullarının Şofetim'lerinin (yargıç) kimi kez bu özellikte olduğu söylenir. Saül'ün eski savaş bilicisince seçilmiş olduğu söylenmektedir.

c) İlk büyüleyimsel önderin kendi yerine geçecek olanı kendisinin belirlemesi ve ardıçlarının bu yeni önderi tanıması. Bu çok yaygın biçimdir. Roma'da yargıçlıklar başlangıçta tümüyle bu yoldan belirlenirdi. Bu yol, yakın zamanlarda, en belirgin olarak "diktatör"lerin atanmasında ve "interrex" (erk boşluğu döneminde yönetimi geçici olarak yürütmesi kararlaştırılan kişi) yolunun kurumlaştırılmasında görülmektedir. Bu durumda yasallık, atama işlemiyle sağlanmaktadır.

d) Erk yerine gelecek kişinin büyüleyimsel nitelikle yönetsel görevlilerce belirlenmesi ve topluluğun bunu kabul etmesi. Örnek biçiminde bu sürecin, ne bir "seçim", ne bir "aday gös-

terme" işlemi, ne de bir "aday ayıklama" ya da benzeri bir şey olarak yorumlanmaması gerektiği kesindir. Burada söz konusu olan özgürce yapılmış bir seçim değil, ödeve sıkı sıkıya bağlı [*streng pflichtmäßig*] bir seçimdir; çoğunluk oyuyla seçilme değil, doğru [*richtig*] kişinin atanması, gerçekten büyüleyimsel erkle donanmış kişinin bulunup saptanmasıdır. Bu durumda çoğunluğun değil, azınlığın oyunun yerinde olması çok olasıdır. Oybirliği çoğu kez aranır; yanıldığını kabul etmek bir ödev, yanlışta diretme ağır bir kusur, "kötü" bir seçim ise cezalandırılması gerekli (başlangıçta büyüsel nitelikte) bir haksızlık sayılır.

Yine de bu durumda yasallığın, erk yerine gelme sürecinin doğru işlemesine ilişkin ölçüler, örneğin çoğu kez taç giydirilmesi gibi kimi törensel işlemler gereğince kazanılmış bir hak niteliğini alması kolaydır. Batı dünyasında piskoposlara ve krallara din adamlarınca ya da topluluğun rızasıyla soylularca taç giydirilmesinin başlangıçtaki anlamı buydu. Dünyanın her yanında buna benzer durumlar çoktur. Çağdaş "seçim" kavramının kökeninin bu olması, daha sonra ele alacağımız kimi sorunlar ortaya çıkarmaktadır.[14]

e) Büyüleyimin kan hısımlığı yoluyla geçen bir nitelik olduğu, bu nedenle bir ailede, özellikle de en yakın akrabalarda toplandığı anlayışı; buna kalıtsal büyüleyim diyoruz. Bu durumdaki kalıtsal erk değişimi düzeninin hakların özgülenmesi düzenindeki gibi olması zorunlu değildir ve çoğu kez ondan ayrılır. Kimi kez uygun kalıtçının, ilgili akrabalık kümesi içinden az önce sözü edilen yöntemlerden biriyle seçilmesi de zorunlu olabilir.

Örneğin Afrika'da zencilerde iki kardeşin başkanlık için bire bir dövüşmeleri gerekir. Başka yerlerde, örneğin Çin'de kalıt düzeni, topluluğun ataların ruhlarıyla ilişkilerini rahatsız

(14) Bknz.: Fritz Rörig, *Geblütsrecht und Freie Wahl in ihrer Auswirkung auf die deutsche Geschichte* (Abhandlungen der Berliner Akademie, 1945/6, Philosophische-Historische Klasse Nr. 6). (W.)

etmeyecek biçimde kurulur. Doğu'da yaşça büyüklük ya da geride kalanlarca atanma yolu çok yaygındır (Osmanlı ailesinde tüm olası adayları yok etmenin bir "ödev" sayılması bundandır).

Erk kalıtımının yaş büyüklüğü kuralına göre düzenlenmesi yalnız ortaçağ Avrupası ile Japonya'da açık ve kesin bir biçimde yerleşip uygulanmış, başka yerlerde çok sınırlı kalmıştır. Bu yol, aynı büyüleyimsel aileden gelen birçok aday arasında kavgaları önlemekle sağlam siyasal kümelerin oluşmasını çok büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

Kalıtsal büyüleyim durumunda, artık, bireyin büyüleyimsel niteliklerine değil, kalıtsal yolla edindiği konumun yasal olup olmadığına bakılır. Bu, gelenekselleşme ya da yasallaşma yönlerinden birine götürebilir. "Göksel hak" kavramının anlamı kökten değişir ve erk, uyruklarca "uygun" sayılmasına bağımlı olmaksızın, kişisel bir hak olarak anlaşılmaya başlar. Kişisel büyüleyim hiç bulunmayabilir. Kalıtsal krallık, bunun en belirgin örneğidir. Asya'da birçok kalıtsal rahiplik olmuştur; krallık ailelerinin kalıtsal büyüleyiminin bir toplumsal düzey ölçütü tımarlı olabilme ve benzeri yararlar elde edebilmede aranan ölçüt işlemi görmesinin örnekleri de çoktur.

f) Büyüleyimsel erkin törensel yollarla bir kişiden bir başkasına geçebileceği ya da yeni bir kişide yaratılabileceği anlayışı. Bunun kökeninde büyüsel bir anlayış vardır. Büyüleyimsel erkin belli bir kişiden ayırt edilerek aktarılabilir nesnel bir niteliğe dönüştürülmesi söz konusudur. Özellikle belli bir görev konumunun büyüleyimine [*Amtscharisma*] dönüşebilir. Bu durumda erkin yasallığına olan inanç artık ilgili bireye değil, edinilen niteliklere ve törensel edimlerin etkinliğine yöneliktir. Bunun en önemli örneği, rahiplik büyüleyimsel erkinin kutsal yağ sürme, kutsama ya da üzerine ellerin konulması (el verme) törenleriyle, krallık erkinin de kutsal yağ sürme ve taç giydirme törenleriyle aktarılmasıdır. Böylece edinilen silinmezlik özelliği, görevin büyüleyimsel nitelikleri ve güçlerinin,

rahibin kişisel niteliklerinden bağımsızlaştığını anlatır. İşte Hıristiyanlıktaki Donatist ve Montanist ayrılıklarından Püriten devrimine gelinceye değin süregelen ardı gelmez çatışmaların nedeni tam da budur. Quakerlerin "ücretli rahib"i, görevsel büyüleyime sahip din adamıdır.

12. BÜYÜLEYİMSEL ERKİN TEKDÜZELEŞMESİ VE SONUÇLARI (Devam)

Büyüleyimsel erkin uygun bir biçimde aktarılmasını sağlamak üzere tekdüzeleşmesi yanında, yönetsel görevlileri bakımından da bir tekdüzeleşmeden geçmesi gerekmiştir. Erk sahibi yandaşlarının bir inanç ve coşku topluluğu olarak, bağışlara, "yağma"ya ya da ara sıra gelen gelirlere dayalı kamulcu bir yaşam yaşamaları, ancak ve yalnızca başlangıç aşamasında ve büyüleyimsel önder de günlük toplumsal örgütlenişin tümden dışında bir biçimde davrandığı sürece olanaklıdır. Yalnızca küçük bir coşkulu tilmizler ve yandaşlar kümesinin üyeleri, yaşamlarını arı bir ülkücülükle o önderin çağrısına adarlar. Tilmizlerin ve yandaşların büyük çoğunluğu ise, uzun sürede, maddi anlamda da "geçim"lerini bu "çağrı"dan sağlarlar. Gerçekten devinimin çözülüp dağılmaması için böyle olması zorunludur da.

Bundan dolayıdır ki büyüleyimsel erkin tekdüzeleşmesi, aynı zamanda erklerin ve ekonomik çıkarların yandaşlara ve tilmizlere özgülenmesi ve bu kümelere üye olmanın kurallara bağlanması biçiminde de olmaktadır. Ussal yasama yoluna başvurulup başvurulmadığına göre gerçekleşen bu gelenekselleşme ya da yasallaşma süreci, aşağıdaki örnek biçimlerden birini alabilir:

1) Üyeliğe girişin başlangıçtaki temeli kişisel büyüleyimdir. Tekdüzeleşmeyle birlikte yandaş ya da tilmizler, üyeliğe kabul için özellikle belli bir yetişmeyi ya da seçilebilirlik sınavlarını öngören kimi ölçüler koyabilirler. Büyüleyim ancak "uyarıla-

bilir" ve "sınanabilir"; "öğrenilemez", "öğretilemez" [*eingeprägt*]. Büyücüler ve kahramanlarca uygulanan her türlü büyüsel sofuluk ve bu kişiler yanına her türlü çırak girme bakımından durum böyledir. Bu yolla yönetsel görevliler kümesi kapalı bir kümeye dönüşür. (Büyüleyimsel eğitim türü konusunda bknz.: Bl. IV.)[15]

Yalnız denenmiş çırağın erk uygulamasına izin verilir. Gerçek bir büyüleyimsel önder, bu ön koşullara etkin biçimde karşı çıkabilir. Ardıcı ise, hiç değilse yönetsel görevlilerce seçilmiş ise, bunu yapamaz. Erginleme ve yaş kümesi törenleri ile "erkekler evi" büyücüsünün ya da savaşçısının sofuluğu böyledir. Erginleme töreninden başarıyla geçemeyen birey, bir "kadın" olarak kalır; başka deyişle büyüleyimsel silahlı ardıçlar kümesinin [*Gefolgschaft*] dışına atılır.

2. Büyüleyimsel erke ilişkin ölçülerin, (kalıtsal bir büyüleyimsel temele dayalı) geleneksel toplumsal konumu belirleyen ölçülere dönüşmesi çok kolaydır. Önderin kalıtsal olarak seçilmesi durumunda, yönetsel görevlilerin, dahası yandaşların da aynı yoldan seçilip çalıştırılması çok olasıdır. Sıkı sıkıya ve tümden bu kalıtsal büyüleyimsel erk ilkesine göre örgütlenen bir siyasal kuruluş için "soy devleti" [*Geschlechterstaat*] terimini kullanacağız. Bu durumda her türlü yönetsel erkin, tımarın, yararın ve daha başka ekonomik çıkarların özgülenmesi de aynı ölçüye göre olur. Sonuç, tüm erklerin ve her türlü çıkarların gelenekselleşmesidir. Kişisel olarak yasal büyüleyimsel erke sahip olmadan geleneksel yaşlıerkillik ya da ataerkillik ölçüleriyle erk kullanan aile başkanları, ailelerinden geri alınmasına olanak bulunmayan bu erklerin uygulanışını düzenlemektedir. Bir adamın ya da ailesinin konum düzeyini belirleyen şey kendisinin bulunduğu konumun türü olmayıp, kendisinin geleceği konumu belirleyen şey, ailesinin geleneksel

---

(15) Weber'in tamamladığı biçimiyle Bl. IV'de bu konuya hiç değinilmemektedir. (T.P.)

büyüleyimsel konum düzeyidir. Genörgütün (bürokrasi) gelişiminden önce Japonya böyle örgütlenmişti. Yerel devletlerdeki ussallaşmadan önce erkin "eski aileler"in elinde olduğu Çin'de de durumun böyle olduğunda kuşku yoktur. Hindistan'ın kast düzeni, Mjestnitschestvo'nun getirilmesinden önceki Rusya da aynı şeyin başka tür örnekleridir. Gerçekten de kurulu ayrıcalıklarıyla bütün kalıtsal toplumsal sınıflar aynı kesime girerler.

3. Yönetsel görevliler kümesi, kendi üyeleri için bireysel konumlar ve onlarla birlikte giden ekonomik yararlar yaratmaya çalışıp başarabilir. Bu durumda, eğilimin gelenekselleşme ya da yasallaşma yönünde oluşuna bağlı olarak, a) yararlar, b) görev konumları [*Amt*] c) tımarlar oluşur. Birinci durumda ortaya çıkacak olan arpalık düzenine dayalı bir örgütleniştir; ikincisinde kalıtsalcılık ya da genörgüt, üçüncüsünde ise derebeyliktir (feodalizm). Bu gelir kaynakları özgülenmekte ve günlük ekonomik yapıyla kurulu ilişkisi bulunmayan bağış ya da yağmaların yerini almaktadır.

(a) durumunda yararlar dilenme gelirleri, mal olarak yapılan ödemeler, para biçiminde yapılan vergi ödemeleri ya da harç gelirlerinden kuruludur. Bunların her biri, başlangıçta yalın koruyucu bağışların ya da yalın yağma niteliğinde olan gelirlerin, ussal akçalı örgüt düzenlemesine alınmasının sonucu olabilir. Düzenlenmiş dilenciliğin örneği Budizm'dir; mal olarak ödemelerin örneği Çin ve Japonya'daki "pirinç kira"dır; para biçiminde vergileme tüm ussallaşmış fatih devletlerde yaygın olmuştur. Sonuncu durum ise, özellikle rahipler ve yargıçlarla ilgili olarak her yerde, Hindistan'da ayrıca askeri makamlar için bile uygulanmıştır.

Büyüleyimsel çağrının bir görev orununa dönüşmesini anlatan (b) durumu, daha çok kalıtsal ya da daha çok genörgütsel nitelik taşıyabilir. Birincisi çok daha yaygındır; ikincisi ise asıl olarak eskiçağ Akdeniz toplumlarında ve çağımızın Batı dünyasında görülmüştür. Başka yerlerde çok seyrektir.

(c) durumunda tımar olarak yalnız toprak özgülenebilir; görev orununun kendisi ise başlangıçtaki büyüleyimsel niteliğini korur. Ya da erkler ve yetke tümden bir tımar olarak özgülenebilir. Bu iki durumu birbirinden ayırt etmek güçtür. Ancak orunun büyüleyimsel niteliğine yönelik olma durumunun tümden silinmesi çok seyrek görülür; ortaçağlarda bile görülmemiştir.

12/A. ORUN ONURU VE ERKİN YASALLAŞMASI

Büyüleyimsel erkin sürekli ve tekdüze bir yapıya kavuşması için ekonomi karşıtı özelliğinin değiştirilmesi gerekir. Topluluğun gereksinimlerini karşılayabilmek üzere belli bir akçasal örgütleniş biçimine, dolayısıyla da vergi ve benzeri katkılar alabilmek için zorunlu olan ekonomik koşullara uyarlanması gereklidir. Bir büyüleyimsel devinim arpalık sağlama yönünde geliştiğinde, din adamları sınıfı (çıkarı söz konusu olan ve artık tekdüzeleşmiş bulunan büyüleyimsel yönetim görevlileri, klyros) ile halk kesimi birbirinden ayrımlaşır. Bunlar gelişmekte olan "kilise"nin rahipleridir. Bunun gibi, gelişme durumundaki bir siyasal kuruluşta vassallar, arpalık sahipleri ya da görevliler "vergi yükümlüleri"nden ayrımlaşırlar. Birinciler, önderin "yandaş"ları olmak yerine devlet görevlilerine ya da atanmış parti görevlilerine dönüşürler. Bu süreç Budizm ve Hindu dinlerinde çok belirgindir. Aynı şey, fetihten doğup sürekli yapıya kavuşmak üzere ussallaşan bütün devletler için de söylenebilir; başlangıçta arı bir büyüleyimsel nitelik taşıyan partiler ve başka devinimler için de bu doğrudur. Büyüleyimli küme, tekdüzeleşme süreciyle birlikte, her gün tanık olunan erk biçimlerinden birine, özellikle de kalıtsal biçimin yerinden yönetim türüne ya da genörgütsel biçime dönüşme eğilimi gösterir. Başlangıçtaki özel belirişleri, kalıtsal yolla ya da bir görev yerini elinde tutmakla edinilen toplumsal konumun büyüleyimsel saygınlık ölçünlerinde süregitme eğilimindedir.

Bu, başkan ve yönetsel görevlileri de içinde olmak üzere, özgüleme sürecine katılanların tümü için geçerlidir. Görüldüğü gibi bu, egemen kümelerin yararlandığı bir saygınlık türü konusudur. "Göksel bir hak" olarak kalıtım yoluyla tahta gelen kral, yalnızca bir başkan, bir patrik ya da bir şeyh değildir; bir vassal, yalınkat bir saray bakıcısı ya da görevlisi değildir. Konunun daha ayrıntılı yönleri, toplumsal katmanlaşma çözümlemesini ilgilendirir.

Genellikle tekdüzeleşme süreci çatışmasız geçmez. İlk aşamalarında, önderin kişisel büyüleyimsel erk savları kolay kolay unutulmaz; bu yüzden birçok tarihsel durumun tanıtıcı süreçlerinden biri, görev konumunun ya da kalıtsal konumun büyüleyimi ile kişisel büyüleyim arasındaki çatışmadır.

1. Günahları bağışlama erki (başka deyişle ölüm cezası gerektiren günahları bağışlama erki), başlangıçta yalnızca kendini adayanlarda ya da sofularda kişisel bir büyüleyimsel erk olarak vardı; ama daha sonra papazlık ya da piskoposluk görevinin erkine dönüştü. Bu süreç Doğu'da, Batı'ya oranla çok daha yavaş olmuştur, çünkü Batı'dakini Roma'nın görev konumu kavramı etkilemiştir. Bir büyüleyimsel önderin öncülüğünde kalıtsal büyüleyimsel erklere ya da görev konumu erklerine yönelik devrimler, devletten sendikaya değin her türlü örgütlü kümelerde görülebilir (Sonuncusu günümüzde [1920] özellikle dikkat çekici boyuttadır). Bir para ekonomisinde değişik ekonomik birimler arasındaki karşılıklı bağımlılık ne denli gelişkin ise, büyüleyimsel devinim yandaşlarının günlük gereksinimlerinin baskısı da o ölçüde büyük olur. Bu durumun sonucu, her yerde işlemsel (ameli) olan "tekdüzeleşme eğiliminin güçlendirilmesi"dir ve genellikle çok hızla yaygınlaşmıştır. Büyüleyim, yalvaçlı dinsel devinimlerin ya da çok geniş çaplı siyasal devinimlerin başlangıç aşamalarına özgü bir olaydır. Ama erk konumu sağlamlaşır sağlamlaşmaz ve özellikle de geniş yığınlar üzerinde denetim kurulur kurulmaz, yerini günlük yaşamın tekdüzelik güçlerine bırakır.

2. Büyüleyimin tekdüzeleşmesi durumlarının hepsindeki belirleyici güdülerden biri, doğal olarak güvenlik arayışıdır. Bu, bir yandan, erk konumlarının ve toplumsal saygınlığın, bir yandan da başkanın yandaşlarının ve ona sevgi duyanların ekonomik yararlarının yasallaştırılması demektir. Ancak, bir başka önemli güdü de, düzeni ve yönetsel görevlilerin örgütlenişini, yönetimin günlük olağan gereksinim ve koşullarına uyarlamak zorunluluğuna ilişkindir. Özellikle bu bağlamda, yönetsel uygulama ve yargı geleneklerinin yerleşip pekişmesi olasılığı vardır; çünkü hem olağan yönetsel görevlilerin, hem de onların erkine bağımlı bulunanların buna gereksinimi vardır. Bundan başka, doğrudan doğruya yönetsel görevlilerin örgütlenişine belli bir düzenin getirilmesi zorunluluğu vardır. Son olarak bir de, aşağıda ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı gibi, yönetsel görevlilerin ve tüm yönetsel uygulamalarının günlük ekonomik koşullara uyarlanması zorunluluğu vardır. Sürekli, tekdüzeleşmiş bir yönetimin giderlerini, arı biçimiyle askeri ve yalvaçsal büyüleyim durumlarına özgü olan "yağma" yoluyla, bağışlarla, katkılarla ve konukseverlikle karşılamaya olanak yoktur.

3. Görüldüğü gibi tekdüzeleşme süreci hiç de yalnızca erk yerine kimin geçeceği sorunuyla sınırlı olmayıp, bu sorunun çözümlenmesiyle sona eren bir süreç değildir. Tam tersine, en temel sorun, büyüleyimsel bir yönetsel görevliler yapısından ve ona özgü yönetim ilkelerinden, günlük olağan koşullara uyarlanan bir yapıya ve ilkelere geçişi gerçekleştirmektir. Ancak erk yerine kimin geçeceği konusu yine de çok temel önem taşır, çünkü yapının büyüleyimsel odağının tekdüzeleşmesi bu yolla gerçekleşir. Burada önderin de, onun yasallık savlamasının da niteliği değişimden geçer. Bu süreç, ancak bu bağlamda kavranabilen özel ve tanıtıcı olan ve geleneksel ya da yasal düzen türlerine ve yönetsel örgüt biçimlerine geçiş için söz konusu olmayan kimi anlayışları birlikte getirir. Erk yerine kimin geleceği sorununa getirilen çözüm yollarının en önem-

lisi, kalıtçının büyüleyimsel yolla saptanması ve kalıtsal büyüleyim yoludur.

4. Daha önce de belirtildiği gibi, büyüleyimsel önderin kendi kalıtçısını saptaması yolunun en önemli tarihsel örneği Roma'dır. Rex için bu hak gelenekten doğar; "diktatör"ün, imparator ortağı'nın (co-emperor) ve imparator kalıtçılığı'nın saptanması bakımından bu düzenleme çok eskiden beri yerleşmiştir. Yüksek yönetsel görevlilerin İmperium'la donatılış biçimi, onların aynı zamanda askeri komutanca kalıtçı olarak belirlendiklerini, bunun yurttaş ordusunca kabul edilmesi koşuluna bağlı olduğunu açıkça göstermektedir. Adayların görevdeki yüksek yönetsel görevlice incelenmesi ve başlangıçta açıkça gönlünce nedenlerle elenmesi, gelişimin gerçek niteliğinin ne olduğunu ortaya koymaktadır.

5. Kalıtçının, önderin büyüleyimsel yandaşlarınca belirlenişinin en önemli örnekleri, piskoposların ve özellikle Papa'nın seçimleridir: Bunlar önce din adamlarınca saptanmakta, halkça da kabul görmesi beklenmektedir. U. Stutz'un araştırması, Alman İmparatoru'nun seçiminin, daha sonra değişmekle birlikte, piskoposlarınkine benzer biçimde saptandığı olasılığını ortaya koymuştur.[16] İmparator belli niteliklere sahip bir prensler kümesince atanıyor ve "halk"ça, yani silahlılarca da tanınıyordu. Benzer düzenlemeler birçok yerde görülmüştür.

6. Kalıtsal büyüleyimin gelişimine en iyi örnek Hindistan'ın kast düzenidir. Bu ülkede mesleklerle ilgili tüm nitelikler ve özellikle de erk ve yetke orunlarına ilişkin tüm nitelikler, büyüleyimsel niteliğin kalıtsal yolla edinildiği görüşüne sıkı sıkıya bağlı olmuştur. Yönetsel erki de içeren tımar sahipliğine atanabilecekler, yalnızca kralın akrabalık kümesi üyeleri ile sınırlıydılar; tımarlar da bu kümenin en eski ailesince bağışlanırdı. Her türlü dinsel orunlar, olağanüstü önemli ve etkili guru

(16) Ulrich Stutz'un yapıtları Brunner-v. *Schwerin'in Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte* (8. bsm. 1930) adlı yapıtında s. 137, paragraf 33'de yer almaktadır (W.)

(directeur de l'ame= ruhun yöneticisi) konumu da içinde olmak üzere, kalıtsal, büyüleyimsel niteliklere bağlı sayılırdı. Tüm kamusal orunların özgülenişi, köy düzeyindeki rahiplik, berberlik, çamaşırcılık, bekçilik, vb. her türlü orun bile böyle görülürdü. Bir mezhep ya da tarikat kurulması, Çin'de Taoculuk için olduğu gibi, her zaman kalıtsal bir aşama sıralamasının ortaya çıkması demekti. Japonya'da da, Çin'den alınma düzene kalıtsal görev konumu öğesi sokulup arpalık düzenine ve yeni bir "derebeylik" biçimine geçilinceye değin, "derebeyci" devlette toplumsal örgütlenme arı kalıtsal büyüleyim üzerine kuruluydu.

Erk orunlarına böyle kalıtsal büyüleyimsel hak sahibi olunması, dünyanın her yerinde benzer biçimde ortaya çıkmıştır. Bireysel başarıya göre nitelendirmenin yerini içine doğulan kümeye göre nitelendirme almıştır. Kalıtsal soyluluk kümelerinin ortaya çıkışının temeli her yerde budur: Roma soyluluk düzeninde de, Tacitus'un Almanlarda gördüğü "*stirps regia*"da da, ortaçağ sonlarında cirit yarışmalarına ve manastırlara giriş kurallarında da, dahası, ABD'nin yeniyetme soyluları adına yapılan soykütüğü araştırmalarında bile böyledir. Gerçekten de kalıtsal toplumsal sınıf ayrımlaşmasının yerleştiği her yerde bunu görmekteyiz.

Ekonomi ile İlişkisi: Büyüleyimin tekdüzeleşmesi süreci, çok önemli bakımlardan, ekonomik yaşamın koşullarına uyarlanma ile aynı niteliktedir, çünkü günlük yaşamda sürekli olarak işleyen temel güçlerden biri budur. Bu bağlamda ekonomik koşullar, yalın bir bağımlı değişken olmayıp, yön verici bir etkide bulunur. Kalıtsal büyüleyime ya da görev yeri büyüleyimine geçiş, bu bağlamda çok geniş ölçüde, ekonomik mallar üzerinde var olan ya da yeni elde edilen erkleri yasallaştırma yolu işlevini görür. Önemi hiç de küçümsenemeyecek bağlılık düşünyapısı eşliğinde, özellikle kalıtsal krallık yandaşlığı, tahta geliş kuralının kutsallığına olan öznel kabulün kalkması durumunda her türlü kalıtsal mülkün ve yasal olarak edinilen

her şeyin tehlikeye düşeceği kaygısından çok derin biçimde etkilenmiştir. Bu nedenle mülk sahibi sınıfların, kalıtsal krallığı örneğin proletaryaya göre daha çok kabul edilir bulması hiç de rastlantı değildir.

Ekonomik düzene değişik olası uyarlanma biçimleriyle ilişkisi konusunda hem önemli hem de geçerli olabilecek genel nitelikte bundan başka hiçbir şey söylemeye olanak yoktur. Bu, özel bir incelemeyi gerektirir. Arpalık düzeni, derebeylik düzeni ve her türlü yararın büyüleyimsel yoldan özgülenmesi düzeni, her zaman, kalıtsalcı ya da genörgütsel bir kökenden evrimleşme durumunda olduğu gibi, büyüleyimsel kökenden evrimleşme durumunda da kalıplaştırıcı etkisini gösterir ve böylece ekonomiyi de etkiler. Başka bağlamlarda olduğu gibi ekonomik bağlamda da büyüleyimin hemen görülen etkisi, başlangıçta genellikle son kertede devrimci bir etkidir; dahası, çoğu kez yıkıcı bir etkidir, çünkü olasıdır ki yeni ve "önkoşulsuz" yönelim biçimlerini anlatır. Ama tekdüzeleşme süreci bunun tam tersine götürür. Büyüleyimsel devrimlerin ekonomisini kendi başına incelemek gerekir. Bu apayrı bir konudur.

12/B. DEREBEYLİK DÜZENİ

Yukarda 12/3–c başlığı altında değinilen "tımar" konusu ayrıca incelenmesi gerekli bir konudur. Çünkü bundan, hem kalıtsalcılıktan hem de gerçek ya da kalıtsal büyüleyimden değişik olan ve tarihte çok büyük önem taşımış bulunan ayrı bir erk yapısı ortaya çıkmıştır: Derebeylik düzeni. Bunun iki başlıca biçimini inceleyeceğiz: Tımar üzerine dayalı olan [*Lehensfeudalismus*] ve yarar (arpalık) sağlama üzerine dayalı olan [*Pfründenfeudalismus*] biçimleri. Askeri hizmet karşılığında belli bir toprağı kullanma hakkının tanınmasına dayalı bütün öbür biçimler, gerçekte kalıtsalcı bir niteliktedir ve burada onlar üzerinde durulmayacaktır. Çünkü değişik yarar biçimleri daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

AA. Tımar her zaman şu öğeleri içerir:

aa) Güçlerin ve erk uygulama haklarının özgülenmesi.

i) Yalnızca bir buyurganın (efendi'nin) malikânesinde söz konusu olan haklar ile

ii) Yalnızca ekonomik (akçalı) nitelikteki birleşmelerde söz konusu olan haklar ve bir de

iii) Topluluğa buyruk verme hakları (ayrıca bknz.: BB/ff) tımar gibi özgülenebilir.

Tımarlar, genellikle asıl olarak askeri, ama aynı zamanda yönetsel nitelikteki belli hizmetler karşılığında verilirler.

Tımar verme çok özel bir biçimde olur:

bb) Önce tam anlamıyla kişisel olmak üzere ve tımar veren hükümdarın ve alan tımarlı'nın (vasal) yaşam süresiyle sınırlı olarak verilir;

cc) Özgür bir kişiyle yapılan bir sözleşmeye dayalı olarak verilir; bu kişi, burada tımar derebeyliği diye adlandırılan ilişki durumunda

dd) belli bir toplumsal konuma özgü bir yaşam biçimi olan [*ständische Lebensführung*] (kılıç soylusu) kişidir.

ee) Tımar sözleşmesi alışılan bir "iş" sözleşmesi olmayıp, kuşkusuz eşit olmayanlar arasında, karşılıklı bağlılık yükümlülükleri doğuran bir kişisel dayanışma ilişkisidir.

Bu yükümlülükler:

– bir toplumsal konumun [*ständisch*] (kılıç soylusu) onuru üzerine dayalıdır; ve

– sınırları çok kesin biçimde belirlidir.

Yukarıda 12. bölümün sonunda belirtilen [yalınkat bir toprak özgülemesinden tüm erklerle birlikte özgülemeye] geçiş aşağıdaki durumlarda olur:

aaa) Tımarların, yalnızca her yeni tımarlının zorunlu niteliklere sahip olması ve efendisine [var olan tımarlıların da efendinin (hükümdarın) değişmesi durumunda yeni efendilerine] tam bir bağlılık sözü vermesi koşuluyla kalıtsal olarak özgülenmesi.

bbb) Tümüyle tımarların söz konusu toplumsal konum üyelerinin geçim kaynağı sayılması ve bir tımarlının hükümdarı kendisine tımar vermek zorunda bırakacak güçte olması [*Leihezwang*].

Bu aşamalardan birincisi (kalıtsal niteliğe geçiş) ortaçağın oldukça başlarında gerçekleşmiştir; ikincisi ise bu gelişimin daha sonraki dönemlerinde olmuştur. Hükümdarlarla tımarlılar (vasallar) arasındaki kavgalar, (genellikle üstü örtülü biçimde de olsa) bu ilkeyi kaldırmak için olmuştur; çünkü bu ilke hükümdara kişisel kalıtsal yönetimini kurma ve yürütme olanağı bırakmıyordu.

BB. Yönetim, tümden tımar düzenine dayalı olması durumunda (ki arı kalıtsalcı düzen gibi *Lehens feudalismus* da arı biçimiyle tarihte hiçbir zaman gerçekleşememiştir), şu özelliklerde belirir:

1. Hükümdarın erki, tımarlıların (vasalların) bağlılık antlarına isteyerek uymaları olasılığına indirgenmiştir.

2. Siyasal küme yapısının yerini, hükümdarla tımarlıları, bu tımarlılarla onların alt bağımlıları vb., arasındaki tümden kişisel bağlılığa dayalı bir ilişkiler dizgesi almıştır: Her kral yalnız kendi tımarlılarından bağlılık andıyla bağlanmasını bekleyebilir.

3. Ancak hainlik durumunda hükümdarın tımarlısını, bir tımarlının kendi alt bağımlısını vb. bu konumdan uzaklaştırma hakkı vardır. Ancak böyle bir durum doğduğunda, hükümdarın andını bozan bir tımarlıya karşı haklarını uygulayabilmesi için öbür tımarlılarının yardımına ya da suçlu tımarlının alt bağımlılarının karşı çıkmamasına gereksinimi vardır. Her iki tür destek, ilgili kümenin gerçekten bir hainlik yapılmış olduğunu kabul etmesine bağlıdır. Ancak bu durumda bile hükümdar, alt bağımlıların bir üstle kavga etmenin olağandışı bir şey olduğu ilkesini kabul etmelerini sağlamadıkça, bu alt bağımlıların seyirci kalacaklarına güvenemez. Hükümdarlar bu ilkeyi yerleştirmeye her zaman çalışmışlar, ama her kez başarılı olamamışlardır.

4. Bağımlılıklar ve alt bağımlılıklar dizisinden oluşan bir toplumsal konum [*ständisch*] aşama sıralanması vardır. Sachsenspiegel'de buna *Heerschilde* denir. Ancak bu, ne yargısal [*Instanzenzug*], ne de genörgütsel anlamda bir yetke aşama sırası değildir. Çünkü bir buyruğa ya da karara karşı çıkılıp çıkılamayacağı ve bu yolda başvurunun nereye yapılabileceği, hükümdarın yargısınca [*Oberhof*] belirlenir, derebeylik ilişkilerinin aşama sırasınca değil (Kuramsal olarak yargı yetkisi yargı erki sahibinin bir arkadaşına tanınabilirse de, uygulamada bu sık görülen bir durum değildir).

5. Derebeylik aşama sıralı düzeni içinde, nüfusun kalıtsal, ya da siyasal erkli tımar sahibi olmayan kesimi, hükümdarın "uyruklar"ı [*Hintersassen*], başka deyişle onun kalıtsal bağımlılarıdır. Bunlar tımar sahiplerine, bir yandan geleneksel durumlarının ve özellikle toplumsal konumlarının [*Stand*] gerektirdiği ya da elverdiği ölçüde, bir yandan da karşısında savunmasız oldukları bu tımarlıların askeri güçlerinin büyüklüğü ölçüsünde bağımlıdırlar. Hükümdar tımara toprak vermekle yükümlü olduğu gibi, tımar sahibi olmayanlar da her zaman bir beye bağımlı durumdadırlar; "*nulle terre sans seigneur*" (beysiz toprak olmaz) kuralı hem hükümdara karşı [*Leihezwang*= tımara toprak verme zorunluluğu], hem de tımarlı olmayanlara karşı geçerlidir. Hükümdarın eski doğrudan siyasal erkinin tek kalıntısı, hemen her zaman kabul gören şu ilkedir: Hükümdarın hazır bulunduğu yerde siyasal ve özellikle de yargısal erk ona bırakılır.

6. Malikâne (topraklar, köleler ve toprak köleleri de içinde) üzerindeki yetkilerin, siyasal topluluğun vergi alma, salma gibi akçalı haklarının ve özellikle de yargılama ve askere alma gibi siyasal erklerin (kısacası özgür insanlar üzerindeki erklerin) tümü aynı biçimde derebeylik düzeni bağışlarına konu olmuştur. Yine de, kural olarak, doğrudan siyasal içerikli erkler için özel düzenlemeye gidilmiştir.

Eski Çin'de yalın gelir tımarları ile toprak tımarlarının adları bile değişikti. Ortaçağ Avrupası'nda ise ad ayrımı bulun-

mayıp, iki türlü tımar birbirinden bağlı oldukları toplumsal konuma göre [*ständisch*] ve burada üzerinde durulmayacak olan başka bir takım özel hususlara göre ayırt ediliyordu.

Siyasal erklerin [buyurma erkleri= *Befehlsgewalten*], mülkiyet haklarının tımarlar biçiminde özgülenişindeki gibi bir bütün olarak aynı yoldan özgülenmesi alışılmış yol değildir. Birçok ara biçim ve kuraldışılık vardır. Çok belirgin olan bir fark, yalnızca ekonomik ya da akçalı haklara sahip kılınanlarla özellikle yargısal ve askeri yetkeler gibi sıkı sıkıya siyasal nitelikteki erklerle donatılanlar [*Lehensfeudalismus*] arasındaki toplumsal konum [*ständisch*] farkıdır. Siyasal tımarlı (vasal) olanlar yalnız bu sonunculardır.

Bu derebeylik biçiminin çok gelişkin olması durumunda hükümdarın erkinin sallantıda olacağı açıktır. Çünkü tımarlılarının gönüllü olarak baş eğmelerine, dolayısıyla da, derebeylik düzeninin yapısı gereği, kendileri yönetsel araçlara sahip bulunan yönetsel görevlilerin doğrudan doğruya kişisel bağlılık duygularına bağımlı kalacaktır. Bu yüzden hükümdar ile tımarlısı arasındaki örtülü erk kavgası süreğenleşecektir. Düşüncel örnekteki kapsamıyla derebeylik yönetimi gerçekte hiçbir zaman uygulanamamış olduğu gibi sürekli bir etkinlik de gösterememiştir.

7. Hükümdar, (3. ve 4. durumlardaki) doğrudan doğruya kişisel bağlılık durumuna karşılık, aşağıdaki yollardan birine başvurarak durumunu güçlendirebilir:

aa) Alt derebeyleşme oluşumlarını sınırlayarak ya da yasaklayarak.

Bu, Batı derebeylik düzeninde yaygın olmakla birlikte, çoğu kez yönetsel görevlilerce ve kendi erklerini gözetmek üzere girişilen bir yoldu. Çin'de İ.Ö. 630'da beyler arasındaki güçbirliği bakımından da durum böyleydi.

bb) Alt derebeyleşmenin yalnızca sınırlandığı durumlarda, hükümdar, alt derebeyin bir üstüne karşı olan bağlılık yükümlülüğünün, o üstün de kendi üstündeki beyle savaşa girişmesi durumunda kalkacağı ilkesini yerleştirmeye çalışabilir. Ya da

eğer olanağı varsa, alt derebeyleri doğrudan doğruya kendisine bağlılıkla yükümlü kılar.

8. Hükümdar, siyasal erklerin uygulanışı üzerindeki denetimini aşağıdaki değişik yollardan yürütür:

aa) Aşama sıralamasının en altındakilere [*Hintersaße*] kendisine;

bb) Siyasal erkli tımarlılarının mahkemelerinde denetleyici görevliler bulundurarak;

cc) Bütün tımarlılarının uyruklarından kendisine vergi alma hakkı kurarak;

dd) Siyasal erkli tımarlılarının kimi görevlilerini kendisi atayarak;

ee) Aşağıdaki ilkeleri yerleştirerek:

i) Kendisi hazır bulunduğunda her türlü siyasal erki kullanma yetkisinin kendisine bırakılacağı ilkesi;

ii) Dilediği her davayı (daha önce görülmüş de olsa) kendi mahkemelerine getirip orada gördürebilmesi.

Hükümdarın, tımarlıları (ya da eline buyurma erkleri [*Herrengewalten*] geçiren daha başkaları) karşısında yukarıda belirtilen erki elde edebilmesi ya da yürütebilmesi, ancak kendi kişisel denetimi altındaki yönetsel görevliler örgütünü kurması, yenilemesi ya da gereken biçimde düzenlemesine bağlıdır. Bunun için üç değişik olasılık vardır:

i) Bu bir kalıtsalcı genörgüt (bürokrasi) olabilir: Ortaçağlar Avrupası'nda ve derebeysel daimyoları Bakufu'suyla çok etkin bir denetim altına alan Şogun Japonyası'nda görülen, çok geniş ölçüde buydu.

ii) Güzelyazın eğitimi görmüşler arasından kalıtsalcılık dışı bir yoldan seçilip atanan bir görevliler topluluğu olabilir. Bunun başlıca örnekleri Hıristiyan, Brahmacı ve Kayast (= Budist, Lamaist ya da Müslüman)[17] din adamları ile Çin'deki Konfüçyüsçü bilginler gibi insanlıkseverlerdir (hümaniste). Böyle kümelerin özellikleri ve kültürel gelişme bakımından taşıdık-

(17) Bengal ve Hindistan'ın başka yerlerinde bir din yorumcuları kastı olan kayastlar için bknz.: Weber, *Religion of India*, 75 f., 298. (W.)

ları olağanüstü önem konusunda Bölüm IV'e (bitmemiş, T. P.) bakılabilir.

iii) Uygulayımsal bir yetişmeden geçmiş, özellikle hukuk ve askerlik uzmanlarından oluşan görevliler kümesi olabilir.

XI. yüzyılda Çin'de, Vang An Şi'nin önerdiği buydu, ama o zamanlar derebeysel erk sahiplerine karşı değil, klasik bilginlere karşı kullanılmak üzere önerilmişti. Batı'da sivil yönetim için böyle bir genörgüt, üniversite eğitimli kişilerden oluşturulmuştu. Kilisede asıl yetiştirme alanları dinsel hukuk, devlette ise Roma hukuku (İngiltere'de ise Roma düşünüş biçiminin etkisi altında ussallaştırılmış olan Genel Hukuk [Common Law]) idi. Askeri örgütlenişin gelişimi Batı dünyasında biraz farklı bir yol izlemiştir. Derebeyci örgütlenmenin yerini önce anamalcı askeri girişimciler olan condottieri'ler almıştır. Bu yapılar da, XVII. yüzyıldan başlayarak (İngiltere ve Fransa'da daha önce), krallık akçalı düzeninde ussal bir yönetimin gelişmesiyle birlikte yöresel beylerin elinden alınmıştır.

Batı Dünyası'nda bir çok kez görülen, Japonya'da ise görülmeyen derebeyci hükümdar ile derebeysel yönetim görevlileri arasındaki bu çekişme, bir ölçüde hükümdarın ayrıcalıklı örgütlü kümeler durumundaki lonca birliklerine [*Stände–Korporationen*] (özellikle dinsel, mesleki ve kentsel birlik ve loncalara) karşı giriştiği savaşla aynı nitelikte olup, yakınçağda önce Batıda, sonra Japonya'da ve yabancı egemenliği altında Hindistan'da (belki Çin'de de), hep hükümdarın, daha doğrusu genörgütsel yönetimin yengisiyle sonuçlanmıştır. Batı dünyasında bu süreçte yerel erk ilişkilerinin özellikleri yanında ekonomik koşullar da çok önemli bir yer tutmuştur. Her şeyin üstünde, kentlerde, Avrupa'ya özgü bir örgütlenişi olan kentsoylu sınıfların yükselişinden çok etkilenmiştir.[18] Bundan başka değişik devletler arasında ussal (demek ki genörgütsel) yönetim yoluyla yürütülen erk yarışması da bu süreci kolay-

(18) Bknz.: Weber'in *Die Stadt, Wirtschaft und Gesellschaft* incelemesi, Bl. II, kesim 7. (T.P.)

laştırmıştır. Bu, daha sonra görüleceği gibi, akçalı güdülerin etkisi altında anamalcı çıkarlarla belirleyici önem taşıyan bir birleşmeye götürmüştür.

12/C. ÇIKARLARA DAYALI VE BAŞKA TÜR DEREBEYLİK DÜZENLERİ

Her derebeylik düzeni Batı'daki anlamında bir tımar düzenini içermez. Batılı tür dışında başlıca şu türler de vardır:

A. Akçalı etkenlerin biçimlendirdiği çıkarlara dayalı (arpalıkçı) derebeylik düzeni. Akçalı açıdan önem taşıyan çıkarların tımarın yerini aldığı bir tür. Bu, Müslüman Yakındoğu ile Hindistan'da ve Moğollarda yaygındı. Öte yandan Şi Huang Ti'den önceki Eski Çin Derebeyliği, en azından bir ölçüde tımar yapısı bulunmakla birlikte akçalı çıkarlara da dayalı özellikteydi. Japon derebeylik düzeni de tımar düzeni içermekteydi, ama bu tımarlar Daimyolar'da olduğu gibi hükümdarın (Bakufu) çok sıkı denetimi altındaydılar. Ama Japonya'da da Samuray'ın ve Buke'lerin tımarları, çoğu kez önce saray görevlilerine [*ministeriales*] bağışlanan ve pirinç getirisine [kokudaka] göre kayda geçen çıkarlar biçiminde başlamış, daha sonra mülke dönüşmüştür.

1. Sağladıkları gelirlere göre değerlendirilip bağışlanan çıkarların özgülendiği ve bir de 2) bu özgülemenin (her zaman edimsel olarak olmasa da) ilke olarak yalnız belli hizmetler gereğince belli kişilere yapıldığı, böylece yükselme olanağının bulunduğu durumda "arpalık biçimi" derebeylik var demektir. Türk sipahilerine özgülenen çıkarlar, en azından yasal açıdan, bu nitelikteydi. Ancak burada, hepsinden önemli bir başka özellik daha vardır: 3) Belli bir tımarın temeli olmak üzere hükümdarla yapılan bir kişisel dayanışma sözleşmesinden doğan bireysel, özgür ve kişisel bir bağlılık ilişkisi söz konusu değildir; tersine, genelde kalıtsal, çoğu kez sultanlığa özgü nitelikte olan bir akçalı düzen bağlamındaki akçalı kaygılardır

asıl söz konusu olan. Bunu çoğunlukla ortaya koyan, vergilendirilen gelir kaynaklarının düzenli bir toprak yazımı dizgesine göre yapılmakta olmasıdır.

Tımar düzenine yol açan baş etken, zorunlu olmamakla birlikte çoğunlukla, siyasal topluluğun (hemen) kesinlikle doğal, dolayısıyla kişisel nitelikteki ekonomik gereksinimlerinin (hizmet ödevleri, askeri yükümlülükler) karşılanmasıdır. Ana güdü, artık kendi donanımlarını kendileri karşılayamayan, eğitimleri yetersiz ve ayrıca ekonominin de gereksindiği kişileri asker alma yolu yerine, başkanlarına kişisel onurla bağlanan, iyi yetişmiş ve iyi donatılmış bir şövalyeler ordusu koymaktı. Arpalık düzeni ise, genellikle para ekonomisine dayalı bir akçalı düzenden gerileme, tür olarak değişime dönme durumunda ortaya çıkar ve aşağıdaki sonuçlara yol açabilir:

i– Gelirlerdeki dalgalanma çekincesini (riskini) girişimciye aktarma, başka deyişle bir tür vergi–kiralama ve karşılığında:

– hükümdarın kalıtsal ordusuna atlı birlikler, savaş arabaları, zırhlı birlikler, besleyici (ikmal) birlikler, daha sonraları topçu birlikleri gibi kimi özel ordu birlikleri sağlamasını isteme. (Ortaçağlarda Çin'de bu yaygındı: Değişik ordu birimlerinin her bir yerel birimce belli ölçüler içinde sağlanması); ayrıca

– sivil yönetimin giderlerinin karşılanması ve hükümdar hazinesine götürü yoldan vergi ödenmesinin sağlanması (Hindistan'da yaygın olarak görüldüğü gibi).

Bu hizmetlerin karşılığında ve her şeyden önce de bunları yapacak olanların yükümlülüklerini yerine getirebilmelerini sağlamak üzere:

– değişik önem ve yönlerdeki kimi egemenlik haklarının, başlangıçta genellikle sona erdirilip geri alınabilir olmak üzere, ama bu yapılamadığında gerçekte sık sık kesin olmak üzere özgülenmesi.

Kendilerine böyle egemenlik hakları kesin olarak özgülenen kişiler sonunda en azından toprak beyi olmakta ve çoğu kez topluluk üzerinde geniş siyasal erkler elde etmektedirler.

Bu süreç en belirgin biçimiyle Hindistan'da görülmüştür: Buradaki "zamindar"lar, "jagirdar"lar, "talukdar"lar bu yolla ortaya çıkmışlardır. C.H. Becker'in açıkça gösterdiği gibi Yakın Doğu'nun geniş bir bölümünde de böyle olmuştur. (Yakın Doğu'daki tımar düzeni ile Batı'daki "fief" düzeni arasındaki farkı doğru olarak ilk ortaya koyan da Becker'dir.)[19] Ana temel, vergilerin kiralanmasıdır; bunun toprak beyliği düzenine dönüşmesi ikincil sonuçtur. Yahudiler, Almanlar, Yunanlılardan ve daha birçok değişik öğelerden oluşan yeryüzünün en karışık toplumunun ürünü olan Romanya Boyarları da vergi kiralayıcıları olarak ortaya çıkmış, ama buna dayanarak aynı zamanda egemenlik erkleri de elde etmişlerdir.

ii– Kalıtsal ordu birliklerinin giderlerinin karşılanamaması, kimi subayların ve ordunun kendisinin vergi kaynaklarına (toprak ve uyruklara) daha sonra yasallaşmak üzere; zorla elkoymasına yol açabilir.

Halifeler imparatorluğunun ünlü Hanları bunun örneğidir. Bunlar, köle askerlerden kurulu Memluk ordularına varıncaya değin Doğu'ya özgü her türlü "elkoyma"nın kaynağı ve örneğidirler. Bunun, çıkar bağışlamaya temel olmak üzere dizgesel bir toprak yazımına götürmesi kaçınılmaz olmamakla birlikte, buna çok uygun düşmekte ve çoğu kez gerçekten de bu sonucu doğurmaktadır. Türk sipahilerinin gerçek "fief"ler mi olduğu, yoksa daha çok çıkar sağlama (arpalık) düzenine mi yakın düştüğü konusunu burada tartışmayacağız. Bu örnekte, hizmette başarıya göre yükselme yasal olarak olanaklıydı.

Bu iki tür derebeylik düzenini birbirine hiç fark edilmeden bağlayan geçiş biçimleri bulunduğu, gerçek yaşamda görülen

(19) C.H. Becker, *Islamstudien*, Leipzig, Quelle und Meyer, 1924, C. I, Blm. 9. (R).

türlerin ise bu arı türlerden hiçbirine kesinlikle sokulamayacağı açıktır. Bundan başka arpalık türü (yarar sağlamaya dayalı) derebeylik, tam anlamıyla arpalık türü bir örgütlenmeyle sıkı sıkıya bağlantılı olup, bunun da değişik ölçüde belirişleri vardır.

Terimi böyle sıkı biçimde değil de biraz daha gevşek biçimde tanımlayacak olursak, hükümdarla yapılan özgür sözleşmeye dayalı timar düzeni ile yarar sağlamaya dayalı akçalı derebeylik düzenine ek olarak iki ayrı derebeylik türü daha ayırt edebiliriz:

B. Polis derebeyliği denilen ve eşit haklara sahip, sıkı bir askeri yaşam biçimi sürdüren ve yüksek bir toplumsal konum [*ständisch*] onuru taşıyan toprak beylerinin gerçek ya da düşkurgusal bir "synoikism". Bunun ekonomik temeli, sıkı sıkıya kişisel biçimde belli nitelikleri taşıyanlara özgülenen ve kalıtsal yolla geçen toprak parçası demek olan kleros'tur. Bu toprağı işleyenler, köleleştirilmiş kişiler olup, bunlara sahiplik sınıfsal konum ölçütü, askeri gücün de kaynağıdır.

Bu tür, ancak yaklaşık olarak yalnız Eski Yunan'da, tam gelişkin biçimiyle de Isparta'da görülmüştür ve kaynağında "erkekler evi" vardır. Buna "derebeylik" nitelemesi yapılması, sınıfsal onuru düzenleyen yerleşmiş ölçülerden ve toprak beyleri kümesinin yaşam biçimindeki derebeylik öğesinden dolayıdır. Gerçi burada terim pek yerinde kullanılmış denilemez. Roma'daki fundus [yandaşlık hukuku= *Genoßenrecht*] terimi Eski Yunan'ın kleros'una karşılık düşmektedir; buna karşılık "erkekler evi" [*andreion*] nin benzeri olduğu sanılan curia (*co-viria*) örgütünün kuruluşu ve ona ne ölçüde benzediği konusunda elde hiçbir bilgi yoktur.

"Derebeyci" terimi çoğu kez, her türlü askeri ayrıcalıkları içeren tüm askeri sınıfları, kurumları ve ölçüleri kapsayacak çok geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Biz, her türlü belirlilikten yoksun olan bu kullanımdan kaçınacağız.

C. İkinci bir kuşkulu tür ise, yukarıdakinin tersi nedenlerle "derebeysel" olarak nitelenmektedir. Burada "tımar" vardır, ama bir yandan herhangi bir hükümdardan ya da eşit konumdaki bir başkasından [*Ständesgenoßen*] özgürce yapılmış bir dayanışma sözleşmesine dayalı olarak edinilmiş olmayıp, kalıtsal önderin buyruğuyla bağışlanmıştır; öte yandan yüksek saygınlık taşıyan bir "beylik" (şövalye) ruhuyla yönetilmiyor olabilir. Ya da kimi kez bu öğelerden hiçbiri bulunmayabilir. Örneğin, bağımlı durumda bulunan "savaşçı"lara (şövalyelere) ait tımarlar bulunabilir; ya da, tersine, tımarlar özgürce elde edilebilir, ama sahipleri "savaşçılık" (şövalyelik) ölçülerine bağlı olmayabilirler. Son olarak, tımarlar savaş gücü olarak kullanılan yanaşmalara, ırgatlara (*coloni*) ya da kölelere verilebilir. Bütün bu durumlara biz "arpalık" diyeceğiz.

Bağımlı savaşçılara örnek Batı'nın ve Doğu'nun ministeriales'i (vezirleri), Japonya'nın samuray'ıdır. Savaşçılık ölçülerine bağlı olmadan özgürce "iş"e alınan tımarlı askerlere Doğu'da rastlanır: Ptolemeus askeri örgütünün kökeninde bu bulunmuş olabilir. Daha sonra askeri hizmet karşılığı verilen toprağın kalıtsal yoldan özgülenmesi, askeri görevin kendisinin kalıtsal yolla özgülenmesine yol açınca, ortaya liturgique devlet örgütlenişinin tanıtıcı örneği çıkmıştır. Özgür olmayan askerlerin oluşturduğu üçüncü türün tanıtıcı örnekleri ise Eski Mısır'ın savaşçılar kastı, ortaçağ Mısır'ının Memluklar'ı, Doğu'da ve Çin'de görülen ve özgür olmayan değişik askeri sınıflardır. Bunlara her zaman toprak üzerinde haklar verilmiş değildir, ancak böyle düzenleme yaygındır.

Böyle durumlar için "derebeylik" terimini kullanmak uygun olmaz; bunun yerine, en azından biçimsel olarak olumsuz yönden ayrıcalıklı bir konumda bulunan askeri sınıflar demek gerekir. Bunları IV. Bölümde inceleyeceğiz.(*)

(*) IV. Bölüm bu çeviride yer almamıştır. (Ö.O.)

13. DEĞİŞİK EGEMENLİK BİÇİMLERİNİN BİLEŞİK BELİRİŞLERİ

Yukarıdaki açıklamaların ortaya koyduğu üzere, bu arı türlerden yalnız birine ya da öbürüne giren "egemenlik örgütlenişleri" çok ayrık (istisnai) durumlardır. Bundan başka, piskoposluk ve (kimi yönleriyle) derebeylik gibi önemli türler, özellikle yasal ve geleneksel egemenlik açısından ya hiç söz konusu edilmemiş ya da yalnızca belli belirsiz değinilerek geçiştirilmiştir. Genel olarak her egemenlik düzeninin ve dolayısıyla her baş eğme istekliliğinin temelinde bir inancın bulunduğu, bu inanç dolayısıyla egemenliği kullanan kişilere bir saygınlık tanındığı hiç göz ardı edilmemelidir. Bu inancın bileşimi hemen hiç bir zaman yalınkat değildir. Örneğin "yasal egemenlik" hiçbir zaman arı bir yasallık sergilemez. Egemenliğin yasallığına olan inanç yerleşip alışkanlığa dönüşür, demek ki bir ölçüde de geleneksel nitelik taşır. Bu geleneğe aykırı davranış, yasallığı ortadan bile kaldırabilir. Ayrıca bu yasallıkta, en azından olumsuz anlamında, yani sürekli ve çarpıcı başarısızlığın her hükümeti yıkmaya, saygınlığını yok etmeye ve büyüleyimsel bir devrime ortamı hazırlamaya yeterli olduğu anlamında büyüleyimsel bir öğe de vardır. Bu nedenle krallıklar için savaş yitirmek tehlikelidir, çünkü bu, onların büyüleyimsel güçlerinin artık gerçek olmadığını düşündürür. Buna karşılık cumhuriyetler için de çarpıcı yengiler tehlikeli olabilir, çünkü yengin komutanı büyüleyimsel güç savında bulunmaya elverişli bir konuma getirir.

Arı biçimiyle geleneksel türe yaklaşan topluluklar [*Gemeinschaften*] kuşkusuz olmuştur. Ama bunlar hiçbir zaman sürgit durağan olmamışlar ve genörgütsel erk için de söylenebileceği gibi, kalıtım ya da görev yoluyla kişi olarak büyüleyimsel konumda bulunan bir başkandan hiçbir zaman yoksun bulunmamışlardır. Kimi koşullarda büyüleyimsel başkan arı geleneksel başkandan farklı olabilir. Günlük ekonomik gereksi-

nimler geleneksel egemenlerin yönetiminde karşılanırken, avlanma ve savaşta yağma gibi kimi olağandışı gereksinimler ise büyüleyimsel önderlerin yönetiminde karşılanmıştır. Bunun gibi, "yasaya bağlama"nın olası olduğu düşüncesi de, çoğunlukla "bilici"lerce (kâhin) yasalaştırılmakla birlikte, görece eskidir. Ama hepsinin ötesinde, yönetsel görevlilerin kalıtım dışı kaynaklardan sağlandığı her durumda, sonuç, yasal genörgüt görevlilerinden resmi konumları bakımından değil, yalnızca erklerinin geçerliliğine ilişkin üstün değerler bakımından ayrılan bir görevli türüdür.

Bunun gibi arı büyüleyimsel egemenlik (kalıtsal büyüleyimsel erk vb. de içinde olmak üzere) de çok az görülür. Napolyon örneğinde olduğu gibi, en belirgin biçimiyle genörgüt türünün doğrudan doğruya büyüleyimsel bir devinimden doğması da olanaksız değildir; hiç olmazsa her türlü arpalık ve derebeylik örgütleniş türü için bunu söyleyebiliriz. Bu nedenle, yukarıda saptamış olduğumuz terimler ve sınıflandırmanın, tüm durumları kapsamak gibi bir savı olmadığı gibi (zaten olamaz da), tüm tarihsel gerçekliği katı bir çizem (şema) içine sıkıştırmak gibi bir amacı da yoktur. Yararı, belli bir durumda herhangi bir örgütlü topluluğun hangi yönlerinin bu türlerden hangisine girdiğini ya da yaklaştığını söylememizi olanaklı kılmasıdır. Kimi durumlarda bunun küçümsenmeyecek bir kazanım olduğu da açıktır.

Egemenlik türlerinin hepsinde bir yönetsel görevliler kümesinin bulunması ve sürekli işler durumda olması yaşamsal önem taşır; çünkü buyrukların uygulanması ve yürütülmesi doğrultusunda örgütlü bir etkinlik olmadan baş eğme alışkanlığı sürdürülemez. Gerçekten de "örgüt"[20] terimiyle genellikle

(20) "Örgüt" teriminin daha önceki tanımı için Bölüm II/10:3'e bakınız. Weber'in örgüt terimine verdiği tanım, bir kurmaylar kümesinin, erk sahibiyle yürütme gücünü paylaşması da içinde olmak üzere yaptığı etkinlikleri anlatmaktadır. Bu tanım Bölüm I/12'deki "örgütlü etkinlik"

anlatılmak istenen şey, böyle bir etkinliğin varlığıdır. Ama bunun için de, yönetsel görevliler ile erk sahibi arasında hem maddi hem de düşünsel düzeylerde, yeter ölçüde bir çıkar birliği bulunması temel bir gerekliliktir. Erk sahibi ile bu yönetsel görevliler arasındaki ilişkiyi anlamak bakımından, bu çıkar birliği bulunduğu sürece erk sahibinin tek tek yönetsel görevlilerin her birinden daha güçlü, ama onların bir bütün olarak toplamından daha zayıf oluşu temel önem taşır. Bununla birlikte yönetsel görevlilerin, erk sahibinin önderliğini işlemez kılacak ölçüde ona güçlük çıkarmak ya da dahası açıkça ona karşı gelmek üzere aralarında danışıklı sözbirliği etmeleri zorunludur. Bunun gibi herhangi bir egemenliğe son vermek üzere işe koyulan her birey de, erk yerine gelebilmek için, kendi yönetsel görevliler kümesini kurmak zorundadır; meğer ki var olan yönetsel görevlilerin önceki erk sahibine kötülük (hainlik) ve kendisiyle işbirliği edeceklerine güvenecek durumda olsun.

Yönetsel görevlilerin hem konumlarının yasallığı, hem de ekonomik gereksinimlerinin karşılanması, erk sahibinin bu yerini sürdürmesine bağlı olduğu durum, çıkar ortaklığının en yüksek noktaya ulaştığı noktadır. Tek tek bireyler için bu dayanışmadan kaçınma olanağı, içinde bulunulan yapılara bağlı olarak değişik ölçülerde olur. Yönetim araçlarının sahipliğinden tam yoksunluk durumunda, demek oluyor ki arı geleneksel ataerkil yapılarda, arı kalıtsalcılık ortamında ve resmi kurallara dayalı genörgütsel kuruluşlarda dayanışma gereğinden kaçınma güçlüğü en yüksek düzeydedir. Bu güçlüğün en düşük olduğu durum ise tımarların ya da ayrıcalıklı kümelere

---

(*Verbandshandeln*) terimine verdiği tanıma çok yakın düşmektedir. "Örgüt" sözcüğü ile karşılamayı yeğlediğim *Verband* terimi, daha geniş bir biçimde tanımlanmıştır, çünkü burada kurallar tek başına erk sahibince uygulanabilir. Ama genellikle bir Verband'ın kurmayları vardır ve Weber de terimi hemen hep bu anlamda kullanmaktadır. Bundan dolayı Verband ve Organization arasındaki terim farkı pek çok durumda göz ardı edilebilir. (R.)

çıkarların toplumsal bakımdan [*ständisch*] özgülendiği durumdur.

Son olarak ve özellikle tarihsel gerçekliğin, erk sahipleri ile yönetsel görevlileri arasında, her birinin kazanımları ya da yitirimleri dolayısıyla yaşanan çoğunlukla örtülü, ama sürekli bir çatışmadan oluştuğunu kavramak çok önemlidir.

Uygarlığın hemen tüm gelişimini belirleyen şey, bu çatışmanın sonucu ve erk sahibine derebeysel sınıflarla ya da kendilerine daha önce erk özgülenmiş başka kümelerle savaşımında yardım eden görevliler katmanının niteliği olmuştur. Bu katman, duruma bağlı olarak ya törensel bir yetiştirmeden geçmiş aydınlar, ya din adamları, ya tümden laik yandaşlar, ya saray görevlileri ya da resmi bir konumu bulunmayan ama toplumsal yapıda bağımsız bir yeri bulunan seçkin özel kişilerden [*Honoratioren*] kurulu olmuştur (Bu kavramlar üzerinde daha sonra durulacaktır).

Bu savaşımların ve sonuçlarının niteliğinin yalnız doğrudan doğruya yönetim olayının tarihi için değil, genel olarak uygarlık tarihi için bunca büyük önem taşımasının bir nedeni de, eğitimin yönünü belirlemesi ve dolayısıyla da toplumsal orun kümelerinin [*Ständebildung*] oluşumunu biçimlendirmesidir.

1. Bir yönetsel görevliler kümesi üyelerinin erk sahibine bağlanımlarının hem kapsamı, hem de biçimi, maaş, kazanç olanakları, ödenek ya da tımar almalarına göre önemli ölçüde değişir. Ancak hepsinde ortaklaşa olan öğe, bunları bağışlayan ve güvenceye alan erk sahibinin yasallığını (geçerliliğini) tehlikeye sokan her şeyin, aynı zamanda bu gelir biçimlerinin ve toplumsal yapı içinde yönetsel görevliler kümesi üyeliği ile birlikte giden erk ve saygınlık konumlarının da yasallığını (geçerliliğini) tehlikeye sokmakta olmasıdır. Yasallığın yaşamsal önemde bir yeri bulunmasının, bu tür olayların çözümlenmesinde çoğu kez büyük ölçüde savsaklanan bir nedeni budur.

2. Almanya'da 1918'e değin yasal olan eski erk düzeninin çözülüş tarihi bu bakımdan öğreticidir. Bir yandan savaş, geleneğin saygınlığını yerle bir edecek ölçüye vardı; Almanya'nın yenilmesi de hükümet için korkunç bir saygınlık yitimine yol açtı. Bu etkenler, dizgesel bir yasadışı davranma alışkanlığıyla bir araya gelince, hem orduda hem de çalışma yaşamında bir sıkıdüzen yürütme olanağını ortadan kaldırdı ve böylece eski erk düzeninin yıkılmasına yol açtı. Öte yandan eski yönetsel görevlilerin görevlerini yapmayı sürdürmesi ve yeni üst orunların eski düzenleme dizgesini olduğu gibi alması, ussallaştırılmış genörgütsel koşullarda böyle bir görevliler topluluğunun bireysel üyelerinin, kendi uygulayımsal işlevlerine kaçınılmaz biçimde ne denli bağımlı olduklarının çarpıcı bir örneğidir. Yukarıda belirtildiği gibi, bunun tek nedeni hiç de üyelerin özel ekonomik çıkarları (işleri, ücretleri, emeklilik hakları...) değildir; her ne kadar görevlilerin büyük çoğunluğu için bu tür kaygıların önemsiz olmadığı doğru ise de. Ama bundan başka, kişisel olmayan, düşün yapısal nitelikte temel bir neden daha vardı: O dönemin koşullarında yönetim örgütünün çökmesi, kuşkusuz yöneticilerin kendileri de içinde olmak üzere tüm nüfusun en zorunlu temel gereksinimlerinin bile karşılanamaması demek olurdu. Bu yüzden yönetsel görevlilerin ödev duygularına çağrı yapan bir durum doğmuştu ve bu çağrı etkili oldu. Gerçekten bu tutumun nesnel zorunluluğu, eski erk sahipleri ve onların yandaşlarınca bile kabul edilmişti.

3. O günün karışıklık ortamında işçi ve asker kurulları içinde yeni bir yönetsel görevliler topluluğu ortaya çıktı. Her şeyden önce bu yeni yönetsel görevliler topluluğunu örgütleme yolunu bulmak gerekiyordu; ne var ki bunun geliştirilmesi de savaşın gidişine, özellikle de silahlara el konulmasına yakından bağlıydı, çünkü bunsuz devrimin gerçekleşmesi olanaksızdı (bu konu ve tarihsel karşılaştırmalar üzerinde ilerde yeniden durulacaktır). Eski erk sahiplerinin devrilmesini olanaklı kılan

şey, yasal erk sahiplerinin karşısına büyüleyimsel önderlerin çıkması ve bunların çevresinde de yine büyüleyimsel yandaşlar kümesinin oluşmasıydı. Ayrıca elde edilen erki elde tutmayı olanaklı kılan şey de yalnızca eski genörgütsel yönetimin elde tutulabilmiş olmasıydı. Bundan önce, çağdaş koşullarda girişilmiş olan her devrim, zorunlu olan yetişkin yönetsel görevlilerin ve kendi örgütlü kurmaylarının bulunmayışı yüzünden tümüyle başarısız kalmışlardır (Bu konuda aşağıda devrimler kuramı konusuna bakınız).[21]

4. Yönetsel görevlilerin girişimiyle erk sahibinin yerinden indirilmesi de, geçmişte çok değişik koşullar altında olmuştur (Hükümet devirme [*Umsturz*] konusuyla ilgili bölüme bakınız). Bunun için yönetsel görevlilerin belli bir örgütünün bulunması her zaman zorunlu bir önkoşul olmuştur. Koşullara göre, daha çok ilgili örgüte karşı bir hainlik ya da daha çok onunla dayanışma niteliğini taşıyabilir. Çağımız yönetsel görevlisinin bağımlı olduğu koşullar altında her ikisi de, Rus örneğinin kanıtladığı üzere tümden olanaksız değilse de, oldukça güçtür. Ama genel bir kural olarak bu tür örgütler, işçilere açık olan olağan işbırakımı yollarından daha öteye gitmezler.

5. Yönetsel görevliler topluluğunun kalıtsal özelliği, her şeyden önce buraya girmenin kişisel bir bağımlılık ilişkisinin bulunmasını gerektirmesinde kendini gösterir. Örneğin Karolenjler döneminde *puer regis* olmak gerekiyordu, Anjövenler döneminde de *familiaris*. Bu durumun kalıntıları çok uzun süre yaşamıştır.

---

(21) Weber, tasarladığı bu bölümü öyle görünüyor ki hiç yazmamıştır; ayrıca ne ***Wirtschaft und Gesellschaft***'ta, ne de Weber'in yayınlanmış öbür yapıtlarında devrimlerin dizgesel bir çözümlemesi de bulunmamaktadır. **(T.P.)**

VII. BÜYÜLEYİMİN DEMOKRASİ YÖNÜNDE DÖNÜŞÜMÜ

14. DEMOKRATİK YASALLIK, SEÇİME DAYALI ÖNDERLİK VE SEÇİMLE GELEN YÖNETSEL GÖREVLİLER

Erkin büyüleyimsel yoldan yasallaştırılması ilkesi, temelde buyurgan (otoriter) nitelikte olmakla birlikte, buyurganlık karşıtı bir doğrultuda da yorumlanabilir. Çünkü büyüleyimsel erkin tüm edimsel geçerliliği, yönetilenlerin onun bu özelliğini bir tür "gözleriyle görüp" sayması üzerine dayalıdır. Kuşkusuz büyüleyimsel olarak nitelenen ve dolayısıyla yasal olan erk sahibi kişiyi böylece "sayma", bir ödev de olmaktadır. Ama büyüleyimsel örgütleniş ussallaşma yönünde ilerledikçe, bu sayma yasallaşmanın sonucu olarak görülmek yerine, kolaylıkla yasallığın kendisinin temeli olarak görülmektedir: Demokratik yasallık o zaman erk sahibinin yerine gelecek kişinin bir yönetsel görevliler kümesince belirlenmesi "önceden seçilme", önceki erk sahibince belirlenmesi "aday gösterme", topluluğun kendisince belirlenmesi ise "seçim" olmaktadır. Kişisel olarak yasallaştırılan büyüleyimsel önder, böylece kendisini izleyenlerin bağışıyla önder olmaktadır, çünkü bunlar biçimsel olarak onu seçip seçmemekte, dahası onu o yerden indirmekte özgürdürler; nasıl ki büyüleyimin yitmesine yol açmışsa. Şimdi ise erk sahibi, özgürce seçilmiş önderdir. Bunun gibi büyüleyimsel buyrukların ve yargı kararlarının toplulukça sayılmasının yerine de, topluluğun kendi özgür istenciyle, hem genel olarak hem de bireysel durumlarda, yasa yapmaya, saydırmaya ve yürürlükten kaldırmaya hakkı bulunduğu anlayışı geçer. Gerçek büyüleyimsel erk koşullarında, "doğru" yasanın nasıl olması gerektiği konusundaki anlaşmazlıklar, edimsel olarak topluluk oyuyla kararlaştırılabilirse de bu, ancak bir tek doğru karar olabileceği ve ona ulaşmanın da bir ödev olduğu

duygusunun baskısı altında gerçekleşebilir. Oysa yeni yorumda yasa koyma, yasal egemenlikteki duruma yaklaşmaktadır. Birinciden ikinciye geçişin en önemli örneği, erkin genel halkoyu (plebisit) ile yasallaştırılmasıdır: Halkoyuna dayalı önderlik. Bunun en yaygın örnekleri parti başkanlarıdır. Ama önderin halk yığınlarının adına davrandığı duygusunda olduğu ve o yığınlarca da gerçekten öyle sayıldığı her durumda bu vardır. Halkoylaması, erki zorla elde etmelerinden sonra yapılmış olmasına karşın, her iki Napolyon'un durumu da bunun en tanınmış örnekleridir. İkinci Napolyon, çok ağır bir saygınlık yitiriminden sonra halkoylamasına başvurmuştu. Genel istencin bir anlatımı olarak gerçek değeri üzerine ne düşünülürse düşünülsün, halkoylaması egemenliğin yasallığını yönetilenlerin (biçimsel ya da düşkurgusal da olsa) özgür güven duygusundan çıkarmanın özel yoludur.

Büyüleyimin yeni bir yorumu ile "seçim" ilkesi erk sahibine uygulanınca, aynı şey yönetsel görevlilere de yaygınlaştırılabilir. Yasallığını yönetilenlerin güveninden alan seçimli yönetsel görevliler, örneğin A.B.D.'de olduğu gibi kimi demokrasilerin tanıtıcı özelliğidir. Bunlar "genörgütsel türler" değildirler. Bağımsız bir yasallık dayanağına sahip bulunduklarından, aşama sıralı bir düzenle sıkı sıkıya bütünleştirilmiş değildirler. "Yükselme" ve görevlendirilmelerinde üstlerinin etkisi yoktur (Dalay Lama ve Taşi Lama ilişkilerinde olduğu gibi karışık nitelikteki birçok büyüleyimsel yapıların yan yana yer aldığı başka durumlarda da benzer özellikler vardır). Böyle bir yönetsel yapı, atanmış görevlilere dayalı genörgütsel yapıya oranla, daha düşük bir "duyarlık" düzeyindedir.

1. Halkoylaması demokrasisi (en önemli türü Führer Demokrasisidir [önder demokrasisi]), biçimsel olarak yönetilenlerin istencine dayalı bir yasallığın arkasına saklanan değişik bir büyüleyimsel egemenlik türüdür. Önder (halk avcısı= demagog), siyasal izleyicilerinin kendisine kişi olarak bağlılık ve güvene dayanarak yönetir. Erki, başlangıçta yalnız

izleyicileri üzerinde geçerlidir; ama eğer bunlar kendisine hükümeti verebilirlerse tüm topluluğu denetimi altına alır. Bunun en güzel örneği, eski ve yeniçağlardaki devrimlerde ortaya çıkan diktatörlerdir: Eski Yunan'ın kıyıcı ve halk avcısı *aisimnetai*'leri; Roma'da *Gracus* ve ardından gelenler; İtalyan kent devletlerindeki *capitani del popolo* ve belediye başkanları; Alınan kentlerinin, Zürih demokratik diktatörlüğündeki gibi kimi siyasal önderleri. Çağdaş devletlerde ise en güzel örnekleri Cromwell diktatörlüğü ile Fransız Devrimi'nin ve I. ve II. İmparatorluğun önderlerinde buluyoruz. Bu tür erk kullanımının yasallaştırılmasına kalkışılan her yerde, bu yasallık egemen olan halkın oylamasına başvurularak elde edilmek istenmiştir. Erk sahibinin kişisel yönetsel görevlileri, genellikle aşağı katmanlardan halk arasındaki yetenekli kişilerden alınır. Cromwell örneğinde dinsel nitelikler de göz önünde bulundurulurdu. Robespierre örneğinde dinsel nitelikler de aranırdı. Napolyon yalnız kişisel yeteneğe ve kendisinin "dehaya dayalı imparatorluk yönetimi"nin gereklerine uyarlanabilirliğe önem verirdi.

Devrimci diktatörlüğün doruk düzeyinde yönetsel görevlilerin konumu, kendisine özel olarak (ad hoc) belli bir görev verilen ve her zaman o görevden alınabilen kişinin konumudur. "Kamu Güvenliği Kurulu"nun görevlilerinin konumu böyleydi. Amerikan kentlerinde düzeltim (reform) dalgalarının erk yerine getirdiği bir tür yerel yönetim "diktatör"leri, genellikle kendi yönetsel görevlilerini seçmede özgür bırakılmışlardır. Görüldüğü gibi devrimci diktatörler, geleneksel yasallık gibi biçimsel yasaya uygunluk ölçüsünü de göz ardı etmek eğilimindedirler. Yargı erkinin yürütülmesinde ve öbür işlevlerinde ataerkil görevliler, nesnel adalet düşünceleri, yararcı yaklaşımlar ve "hikmet–i hükümet" ölçüleri ile davranmak eğiliminde olmuşlardır. Bunların koşutlarını devrim mahkemeleriyle, eskiçağın ve çağdaş toplumculuğun sayıltılarında buluyoruz. (Bu konu Hukuk Toplumbilimi'nde yeniden ele

alınacaktır. Bl. VIII/vii.) O zaman devrimsel büyüleyimin tekdüzeleşmesi süreci, başka bakımlardan geçirdiği süreçlerin yol açtığına benzer değişiklikleri birlikte getirir. Örneğin İngiltere'de bir mesleki ordunun oluşumu, Cromwell günlerindeki inanan gönüllüler ordusuna değin geriye gider. Bunun gibi Fransa'nın illere dayalı yönetim düzeni de devrimci demokratik diktatörlüğün büyüleyimsel yönetiminden çıkmıştır.

2. Seçimli görevliler uygulaması, büyüleyimsel önderin konumunda her zaman köklü değişikliklere yol açar. Büyüleyimsel önder, kendi yetkesi altındakilerin "hizmetçisi" olur. Uygulayımsal açıdan ussal genörgütsel kuruluşta böyle bir türün yeri yoktur. Üstlerince atanıp yükseltilmiş olmadığı için, başka deyişle konumunu "yönetilenler"in oylarından elde ettiğinden, üstlerinin gözüne girmesini sağlayabilecek biçimde sıkıdüzene (disiplin) yüksek bir bağlılık sergilemeye çok özen göstermez. Seçimle gelinen konumlar bakımından genel eğilim, kendinden yönetimli erk alanlarına dönüşmektir. Seçimli görevlilerle uygulayımsal açıdan yüksek bir yönetsel etkinlik düzeyine ulaşmaya olanak yoktur. (A.B.D. bireysel eyaletlerin seçimli görevlileri ile federal hükümetin atamalı görevlileri karşılaştırıldığında bu ortaya çıkmaktadır. Seçimle gelen belediye görevlileri arasında yapılan karşılaştırmalar da aynı şeyi doğrulamaktadır.) Halkoylamasına dayalı demokrasi ile önderliğe hiç yer vermemeye çalışan demokrasiyi birbirinden ayırt etmek de zorunludur. Sonuncu tür, insanın insan üzerinde egemenliğini en aza indirme çabasını anlatır.

Führer demokrasisinin niteliği, genellikle öndere çok yüksek bir duygusal bağlılığı ve güveni gerektirmesidir. Önderlik yarışmasında en gösterişli, en çok şey söz veren ya da en etkili yaymaca önlemlerini kullanan birey türünün daha başarılı olmasının nedeni de budur. Bu, bütün devrimlerde görülen düşsel öğenin doğal dayanağıdır. Bu öğe, çağımız dünyasında bu tür yönetimin ulaşabileceği ussallık düzeyini de sınırlamaktadır; Amerika'da bile her zaman bekleneni vermemiştir.

Ekonomiyle ilişkisi: 1. Büyüleyimin buyurganlık karşıtı bir doğrultuda yorumlanışı, olağan durumda ussallığa yöneltir. Erk konumunu halkoylamasından alan egemen, genellikle düzenini hızlı ve etkin işleyen bir görevliler örgütüyle desteklemeye çalışır. Yönetimi altındakilerin bağlılığını sağlamlaştırmak için ya savaş yoluyla ün ve san elde etmeye, ya onların maddi gönençlerini artırmaya ya da kimi durumlarda her ikisini bir arada uygulamaya girişir. Bu girişimlerindeki başarı, büyüleyimsel erkinin kanıtı sayılacaktır. En başta gelen amacı geleneksel, derebeysel, kalıtsal ve daha başka türden buyurgan erk ve ayrıcalıkları ortadan kaldırmaktır. İkinci sırada da, yasallıklarını kendisinin kurduğu düzenden alan ekonomik çıkarlar yaratmayı amaçlamak zorundadır. Bu siyasaları güderken yasa yoluyla resmileştirme ve yasallaştırmaya başvurduğu ölçüde, ekonomik etkinliğin biçimsel ussallaşmasına çok büyük katkıda bulunmuş olur.

2. Öte yandan, halkoylamasına dayalı düzenler, yığınların inancına ve duygusal bağlılığına dayalı olan yasallıkları konusundaki kaygılarının etkisiyle ekonomi alanına maddi adalet düşüncelerini uygulamaya giriştikleri ölçüde, kolaylıkla ekonomik etkinliğin biçimsel ussallığını zayıflatabilirler. Bu da, devrim yargılamalarında, savaş dönemi kısıtlamalarında ve üretim ve tüketimin sınırlanıp denetlendiği başka durumlarda görüldüğü üzere, biçimsel yöntem kurallarından kurtulmuş bir adalet yönetimine yol açar. Hiç de yalnızca çağımız toplumcu türüne özgü olmakla kalmayan bu eğilim, önder, bir "toplumsal buyurgan" olduğu ölçüde başat bir eğilim olmaktadır. Bu türün nedenlerini ve sonuçlarını incelemeye daha sıra gelmiş değil.

3. Seçimli görevlilerin varlığı, biçimsel bakımdan ussal olan ekonomik yaşam için bir rahatsızlık kaynağıdır. Bunun birinci nedeni, bu tür görevlilerin asıl olarak uygulayımsal yeteneklerinden dolayı değil, parti bağlarından dolayı seçilmekte olmalarıdır. İkinci nedeni, görevden alınma ya da yeniden seçi-

lememe çekinceleri nedeniyle, çok nesnel bir karar alma ve yönetme sürecine olanak kalmamasıdır. Yine de ekonomik etkinliğin ussallığı üzerindeki olumsuz etkilerin belirgin olmadığı bir durum vardır: Eski ekinin (kültür) ekonomik ve uygulayımsal başarılarını yeni alanlara uygulamaya olanak bulunan yerler. Bu durumda üretim araçları daha sahiplenilmemiştir ve görevlilerin hemen de önlenemez olan bozuk davranışlarını maloluş etkenleri arasında göz önünde bulundurmaya ve yine de (A.B.D.'de olduğu gibi) büyük çaplı kazançlar elde etmeye olanak bırakacak ölçüde geniş bir alan kalmıştır.

1. için: Ekonomik ussallığın olumlu yönden etkilenmesi durumunun en çok bilinen örneği, iki Napolyon'un düzenidir. I. Napolyon, *Code Napolyon* ile büyük toprak mülklerinin kalıtım yoluyla zorunlu bölünmesi yolunu açtı ve geleneksel erki her yerde yıktı. Kurduğu düzenin, değerli yandaşlarına umarlar kurmaktan pek de öteye gitmediği ve askerler hemen her şey elde ederken yurttaşların hiçbir şey elde edemediği doğru ise de, bunun karşılığında *la gloire* (=ün) gelmişti; ayrıca küçük kentsoylular da genellikle iyi durumdaydılar. III. Napolyon yönetiminde de Louis Phillippe dönemindeki gibi "*enrichissez–vous*" (=zenginleşiniz!), büyük çaplı yapılar ve utanç verici olaylarıyla Credit Mobilier geçer akçe olmakta süregidiyordu.

2. için: "Toplumsal buyurganlık" eğilimlerinin en bilinen örneği Perikles dönemi Eski Yunan demokrasisi ve sonrasıdır. Roma'da bir davaya bakan yargıcılar pretorun verdiği yönergelerle bağlıydılar ve kararlar "maddi" adalet açısından (gerçekten de duygusallık, dalkavukluk, laf ebeliği ve şakalar temeli üzerinden) verilirdi. Atinalı söz ustalarının (=retor) mahkemelerdeki söylevlerinde bu açıkça görülür. Roma'da benzer durumlar, yalnız örneğin Çiçero'nun katıldığı türden siyasal yargılamalarda görülür. Bu Roma'daki anlamıyla biçimsel yasa ve yargı kararının gelişimini olanaksız kıldı. Çünkü "helayaya", Fransız Devrimi'nin ve Almanya'daki devrimin "Sovyet" aşamasının devrim yargı evleri ile aynı nitelikteki "halk mah-

kemeleri"ydi. Buna karşılık İngiltere'de hiçbir devrimci devinim, çok büyük siyasal önem taşımadıkça hiçbir zaman adalet yönetimine karışmamıştır. Yine de mülk sahiplerinin çıkarlarına dokunmayan "polis" olayları niteliğinde kaldıkları ölçüde sulh yargıçlarının kararlarında önemli bir gönlüncelik (=keyfilik) payı bulunduğu doğrudur.

3. için: En bilinen örnek A.B.D.'dir. Daha 1900'lerde İngiliz kökenli Amerikan işçilerine, neden yetkilerini kötüye kullanmaya bunca açık olan particilerce yönetilmeye izin verdiklerini sormuştum. En baş şırada gelen yanıt, bunca geniş bir ülkede milyonlarca dolar da çalınsa ya da iç edilse, yine de geriye herkese bol bol yetecek ölçüde kalacağı idi; ikinci olarak da politikacılığı meslek edinmiş bu insanların işçilerin bile aşağı göreceği türden insanlar oldukları, oysa Alman uygulayımcı görevlilerin bir küme olarak işçilere "efendilik edebilecekleri" neden olarak gösteriliyordu.

Ekonomik etkinliğin ilişkileri konusunda özel bir irdelemeyi, İkinci Bölüm'deki daha ayrıntılı kesime bırakıyoruz.

VIII. MESLEKTAŞLIK VE ERKLERİN BÖLÜNMESİ

15. ORTAK KURULUŞ VE ERK BÖLÜNMESİNİN TÜRLERİ

Erk, ister geleneksel ister ussal bir temele dayalı olarak, kimi özel araçlarla sınırlanıp denetlenebilir.

Buradaki amacımız, ister gelenekle isterse yasayla yapılsın, doğrudan doğruya erk sınırlamalarını incelemek değildir. Bu konu daha önce tartışıldı (3 vd.) Burada söz konusu olan ise, erki sınırlama işlevi olan özel toplumsal ilişkiler ve kümelerdir.

1. Kalıtsal ve derebeysel düzenlerde erk, toplumsal sınıf kümelerinin ayrıcalıklarıyla sınırlanır. Bu tür sınırlamanın en

gelişkin olduğu durum, erkin sınıfsal temele [*Standische Gewaltenteilung*] dayalı olarak bölündüğü durumdur. Bu durum daha önce incelendi (9/IV).

2. Genörgütsel bir kuruluş, genörgüt aşama sıralamasının yanı başında kendilerine özgü erkleriyle işleyen başka kuruluşlarca sınırlanabilir ve sınırlanmalıdır da. Bu sınırlama tam gelişkin yasallık türünde vardır ve yürütme işlemleri kurallara uygunluk ölçüsüyle kısıtlanabilir. Bu tür sınırlandırıcı kuruluşların başlıca işlevleri şunlardır:

a) Gerektiğinde (ve başvuruya bağlı olmakla birlikte) kurallara uygunluğun denetlenmesi;

b) Görevlilerin tüm eylemlerini ya da en azından kendi bağımsız erklerinin sınırlarını belirlemeye ilişkin olanlarını yönetecek kuralları koyma tekeli;

c) Her şeyin ötesinde de yürütme işlevi için[22] zorunlu olan araçları sağlama tekeli.

Bu sınırlandırma biçimleri aşağıda ayrı ayrı ele alınacaktır. (Kesim 16).

3. Her erk türü, onu tek kişiye veren tekerksel özelliğinden "ortaklaşalık" ilkesiyle soyundurulabilir. Ancak bu, değişik yollardan ve değişik ölçülerde olabilir. Bunun başlıca türleri şunlardır:

a) Yönetim erkini tekerksel biçimde elinde bulunduranların yanı başında, gelenekle ya da yasayla en üst erk sahibinin işlemlerini geri çevirmek ya da yeniden irdelemek konumunda olan başka tekerksel orunlar bulunabilir. "Geri çevirme ya da yeniden irdeleme ortaklığı" (*Kassations Kollegialitaet*).

Bunun en önemli örnekleri eskiçağlarda Roma'nın Tribün, onun kökeninde bulunan Isparta'nın Efor, ortaçağlarda capitano del popolo ve 9 Kasım 1918'den düzenli yönetimin bu denetimden kurtulduğu tarihe değin geçen dönemde Alman-

(22) Başka birçok yerde olduğu gibi burada sözü edilen geliştirmeler de, öyle görülüyor ki, hiç gerçekleştirilmemiştir. Bu konunun en tam tartışması Hukuk Toplumbilimi'nde yer almaktadır. (T.P.)

ya'da, temsilcileri [*Vertrauensmänner*] resmi kararnameleri geri çevirme yetkisine sahip olan devrimci "İşçi ve Asker Kurulları"dır.

b) İkinci tür bunun tam tamına karşıtıdır: Tekerksel olmayan bir erk orununun işlemlerinin, ancak ön bir danışma ve oylamadan geçtikten sonra uygulamaya konulmasını öngören düzenleme. Demek ki bunların işlemlerinin geçerliliği, birçok bireyin işbirliği etmesi kuralına bağlıdır: Buna "işlevsel ortaklaşalık" diyoruz. Bu işbirliği a) oybirliği ya da b) oyçokluğu ilkesine göre yürütülebilir.

c) Gerçekte (a) ile yakından bağlantılı olan durum, tekerksel erki zayıflatmak için, her biri işlevi özel biçimde belirlenmeksizin eşit erke sahip kılınmış birçok tekerksel görevlilerin bulunduğu durumdur. Aynı işlev üzerinde bir anlaşmazlık çıktığında ya ad çekme, dönerlilik gibi mekanik yollara başvurulur, ya da bilicilerin (kâhin) ya da denetleyici bir kurumun (2/a) işe elkoyması gerekir. Gerçekte gözlemlenen eğilim, ortaklaşa kurulun her bireyinin öbür üyeler üzerinde bir "geri çevirme" erkinin bulunmasıdır (Bunun en önemli örnekleri, Konsül ve Pretorlar gibi Roma yargıçlarının ortaklaşa erkidir).

d) (b) durumuna çok yakın düşen bir türde, edimsel olarak tekerksel bir "eşitler arasında birinci" (*primus inter pares*) bulunmakla birlikte, bu birincinin işlemleri genellikle biçimsel olarak eşit konumda bulunan üyelerin görüşmesine bağlı bulunur ve önemli konulardaki anlaşmazlık, çekilme (istifa) yoluyla ortaklık kuruluşunun bölünmesine ve böylece tekerksel başkanın konumunu tehlikeye düşürmesine yol açabilir. Bu türe "etkin başkanlı işlevsel ortaklaşalık" denilebilir.

Bunun en önemli örneği, İngiliz başbakanının kabine üyelerine göre olan konumudur. Çok iyi bilindiği üzere bu örgüt, tarihi boyunca büyük değişimlerden geçmiştir. Yine de yukardaki anlatım, kabine hükümeti dönemindeki pek çok durum bakımından önemli ölçüde doğrudur.

Danışma niteliğindeki ortaklaşa kurullar, tekerksel bir başkanın erkini zorunlu olarak zayıflatmazlar, ama erkin kulla-

nılışını ussallaşma yönünde önemli ölçüde ılımlılaştırmaya katkıda bulunabilirler. Ayrıca başkanı etkileyebilecek konuma gelmeleri olanaksız da değildir. İyice yerleşmiş toplumsal konum kümelerinin temsilcisi olmaları durumunda bu olasılık özellikle büyüktür. Bunun önemli türleri şunlardır:

e) Yukarda (d) de sözü edilen durum, işlevleri biçimsel olarak yalnızca danışmanlık niteliğinde olan bir kurulun tekerksel başkana bağlandığı duruma çok yakındır. Tekerksel başkan biçimsel olarak bu kurulun görüşlerine uymak zorunda olmamakla birlikte, siyasalarındaki başarısızlıkları bu görüşleri gözardı etmesine bağlanabilir.

Bunun en önemli örneği, üst düzey yönetici yargıçların danışmanlık kurulu olan Roma Senatosu'dur. Bu danışmanlık zamanla ve asıl olarak akçalı denetim yoluyla Senato'nun yönetici yargıçlar üzerinde edimsel olarak egemenlik kurmasına dönüşmüştür. İlk dönemde Senato belki gerçekten yalnızca bir danışma kuruluydu, ama akçasal yönü edimsel olarak denetlemesi ve bundan da daha önemli olarak senatörlerle biçimsel olarak seçilen üst düzey yönetici yargıçların aynı toplumsal konum kümelerinden gelmekte olması nedeniyle, yönetici yargıçların gerçekte Senato kararlarına bağlı oldukları bir durum ortaya çıktı. Eskiden bu kararların bağlayıcı olmadığını anlatan "si eis placeret" deyimi, daha sonra bir buyruk verilirken eklenen "lütfen"e dönüştü.

f) Daha değişik bir türü, her birinin özel işlevleri bulunan bireylerden oluşmuş ortaklaşa kuruluşlarda görüyoruz. Böyle bir durumda, bir konunun hazırlanıp sunulması işi o alanda yetkili olan bir uygulayımcı uzmana verilir ya da belki her biri konunun bir yönü üzerinde yetkili olan bir kaç uzmana birden verilir. Ama karar, bu kurulun bir bütün olarak oylaması sonucunda alınır.

Geçmişteki devlet kurullarının pek çoğu ve benzer kuruluşlar (örneğin kabine egemenliği döneminden önceki İngiliz Devlet Danışma Kurulu) aşağı yukarı bu türe benziyorlardı.

Zaman zaman erkleri pek büyük olmakla birlikte, hiçbir zaman kralların mallarına el koyamamışlardır. Tersine, kimi durumlarda kral, parti önderlerinden kurulu olan kabinelerinin denetiminden kurtulmak için kendi danışma kurulunun yardımına başvurmuştur. Bu yol İngiltere'de denenmiş, ama başarılı olmamıştır. Kalıtsal kralların ya da Amerikan türü seçilmiş başkanların kendilerini desteklemek üzere atadıkları uzman görevlilerden kurulu bakanlıklar ya da kabineler de aşağı yukarı bu türe benzemektedir.

g) Üyeleri belli işlevlere sahip bir ortaklaşa kuruluş, yalnızca bir danışma kurulu niteliğinde olabilir. Bu durumda ("e" durumunda olduğu gibi), erk sahibi böyle kurulların önermelerini kabul edip etmemekte tam olarak özgürdür.

Tek fark, işlevlerin aşırı ölçüde uzmanlaşmış olmasıdır. Frederick William I [1713–40] dönemindeki Prusya örgütü bu duruma yakın bir örnekti. Bu tür, erk sahibinin konumunu güçlendirmeye her zaman elverişlidir.

h) Ussal olarak uzmanlaşmış ortaklaşalığın karşıtı, "yaşlılar"dan kurulu olan geleneksel ortaklaşalık kuruluşudur. Bunların ortaklaşa olarak yürüttükleri işlev, asıl olarak, uygulanan yasanın gerçekten geleneksel yasanın tam kendisi olduğunu güvenceye almaktır. Böyle kurulların kimi kez, gerçek geleneği gelenek dışı yasamaya karşı savunmak üzere geri çevirme erkleri bulunur, (örnek: Eskiçağlarda birçok örneği bulunan gerousia [yaşlılar kurulu]; geri çevirme erki için Atina'daki Areopagus ve Roma'daki patres [ancak bu sonuncu asıl olarak aşağıda "1"de belirtilen türe girer]).

i) Egemenliği zayıflatmanın bir yolu, ister biçimsel, ister gerçek olsun, en üst erk konumuna ortaklaşalık ilkesini uygulamaktır. Bunun (d)'den (g)'ye değin saydığımız türlere benzeyen birçok değişik biçimleri görülmüştür. Bu tür kurulların bireysel üyelerinin sahip bulunduğu erkler dönerli olarak kullanılabileceği gibi sürekli olmak üzere de üyeler arasında dağıtılabilir. Bu tür kurullar, edimlerinin yasal sayılması için

tüm üyelerin katılımının resmi bir gereklilik olması durumunda ortaklaşa kuruluş niteliği taşırlar.

Bunun en önemli örneklerinden biri, İsviçre'nin Federal Kuruludur; bu kurulun üyelerinin açıkça tanımlanmış görevleri bulunmayıp, bir ölçüde dönerlilik ilkesine göre işlemektedir. Bir başka örnek de Rusya, Macaristan ve kısa bir süre için Almanya'daki "Halk Komiserleri" denilen devrim kurullarıdır. Geçmişte Venedik'teki "On Birler Kurulu" ve [öbür İtalyan kent devletlerindeki] "Eskiler" denilen kurullar da böyleydi.

Kalıtsal ya da derebeysel örgütlerdeki ortaklaşalık durumlarının pek çoğu aşağıdaki türlerden birine ya da öbürüne girerler:

1) Yurtluk türü erk bölüşümü ("yurtluk ortaklaşalığı").

2) Erk sahibinin, örgütlü ayrıcalıklı kümelerin erkini dengelemek üzere örgütlediği kalıtsal görevlilerin ortaklaşalık örgütü. Yukarda (f)de değinilen devlet danışma kurullarının durumu çoğu kez böyledir.

3) Erk sahibinin başkanlık ettiği ya da toplantılarına katıldığı ya da en azından bilgi aldığı danışma kurulları ya da kimi kez yürütme erki de bulunan kurullar. Bu tür kuruluşlar genellikle ya uygulayımcı uzmanlardan ya da yüksek toplumsal saygınlığı olan kişilerden ya da her ikisinden oluşurlar. Hükümet görevlerinde uzmanlaşmaya gösterilen artan ilgi dolayısıyla erk sahibi, bu tür kurulların vereceği görüş yardımıyla, yalnızca bir heves yoluyla elde edilebilecek olandan yeterince daha yüksek düzeyde bilgi alabilmeyi ve böylece akıllı bir kişisel karara varabilmeyi (bknz.: yukarda "g") umabilir.

Üçüncü tür durumlarda değişik, dahası birbirine karşıt öğelerin temsil edilmesinde, bu ayrılıklar ister uygulayıma ilişkin kanı ayrılıklarından isterse çıkar aykırılıklarından ileri gelsin, erk sahibinin çıkarı bulunduğu doğaldır. Çünkü bir yandan elden geldiğince en geniş ölçüde bilgi edinmek, öte yandan da çıkarları karşıt olanları birbirine karşı kullanabilecek bir konumda bulunmak ister.

Oysa ikinci türde erk sahibi her zaman değilse de çoğu kez kanıların ve tutumların bir yönde olmasını ister. Yasaya bağlı erkli (meşruti) denilen devletlerde ya da erkler ayrılığı ilkesinin etkin biçimde işlediği devletlerde, bakanlar arasındaki ve kabinedeki "dayanışma"nın başlıca bir kaynağı budur. Birinci durumda özgülenmiş çıkarları temsil eden ortaklaşalık kuruluşu, ister istemez görüş birliğine ve dayanışmaya önem verecektir. Yine de bunu her zaman elde etmeye olanak yoktur, çünkü toplumsal ayrıcalığa dayalı her özgüleme biçimi, çatışan çıkarlara yol açar.

Bu türlerin birincisine örnek, yurtluklardaki meclisler ve yalnız Avrupa'da değil, başka yerlerde de (örneğin Çin'de) bunlardan daha önce görülen vasallar (tımarlılar) meclisleridir. İkinci türün güzel bir örneği, günümüz krallıklarının ilk dönemlerinde oluşan ve asıl olarak yasal ve akçalı konularda uzman olanlardan kurulan yönetsel, çoğunlukla da ortaklaşalığa dayalı örgenlerdir. Üçüncü örneği de bu krallıkların danışma kurulları olup dünyanın başka yerlerinde de görülür. Daha XVIII. yüzyılda bile bir Piskopos'un (Arşövek'in) İngiliz kabinesinde yer alması görülmemiş şey değildir. Bu kurulların tanıtıcı özelliği *Rate Von Haus*'da[23] olduğu gibi önde gelen kişilerden kurulu olmaları ve *honoratiores* ile uzman görevlilerin bir karışımından oluşmalarıdır.

j) Toplumsal konum kümeleri arasında çıkar çatışması olduğunda, değişik kümelerle yapılan görüşmeler ve kavgalar erk sahibinin yararına olacak biçimde yürüyebilir. Çünkü karşıt çıkarların yetkili temsilcilerinden kurulu örgütler, karşıtlıkları ister ülkü, ister erk, isterse ekonomik çıkar düzleminde

(23) Almanca toprak prensleri; XIII. ve XIV. yüzyıldan beri derebeysel ve dinsel seçkinlere zaman zaman danışmışlardır. Bu danışmanlara, yalnızca sarayda dinlendikleri için *Rate von Haus* ya *dafamiliares domestici, consiliarii* vb. denirdi; bknz.: Georg Ludwig von Maurer, *Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland* (Erlangen, 1862), II, 237, 240 vd., 312 vd. (GM).

olsun, en azından dış biçimleri bakımından ortaklaşalık biçiminde olabilirler. Örgütün içinde ne olup bittiği, bu çıkar karşıtlıklarının uzlaşmalar yoluyla birbirlerine uyarlanması süreci ile olacaktır diye düşünülür (Bu, görev yeri ya da parlamenter ortaklaşalığından farklı olarak, "uzlaşmaya yönelik ortaklaşalık" durumudur).

Kararların ancak ayrıcalıklı kümeler arasında varılan bir uzlaşmayla alınabileceği bir biçimde yurtluk türü erk bölüşümünün bulunduğu yerde, bu tür daha gelişmemiş biçimiyle var demektir. Daha ileri ölçüde ussallaşmış biçimi, ortaklaşa kurulun yetkili üyeleri sürekli konumları ya da temsil ettikleri özel çıkarlar dolayısıyla seçildiğinde kurulmuş olur. Niteliği köklü biçimde değişmedikçe, böyle bir kuruluşta eylem, genel anlamıyla bir "oylama"nın değil, ya değişik çıkarların kendi aralarındaki görüşmeler sonunda varılan bir uzlaşmanın sonucu olur, ya da anlaşmazlık söz konusu kümelerin her biri bakımından irdelendikten sonra erk sahibince kabul ettirilir.

Toplumsal konum kümelerine dayalı devletin [*Ständestaat*] özel yapısı, aşağıda daha ayrıntılı olarak incelenecektir (Bl. XII). Yukarıdaki anlatım, değişik toplumsal kümeleri temsil eden kuruluşların birbirinden ayrılmasıyla ortaya çıkan durumlar için geçerlidir. İngiltere'de Lordlar Kamarası'nın Avam Kamarası'ndan ayrılması, kilisenin de parlamentoya hiç katılmayıp kendi ayrı "Temsilciler Meclisi"nin bulunması bunun örneğidir. Fransa'da bu ayrılma soylular, din adamları ve halk (*tiers états*) arasındaydı. Almanya'da ise değişik toplumsal konum kümeleri (*stand*) arasındaki daha karmaşık birçok başka bölünmeler vardı: Bunlar, (erk sahibinin çoğu kez kendi takdirine bırakılmış öneriler saydığı) kararlara varabilmek için önce her biri kendi içinde, sonra da aralarında uzlaşmalara varmak zorundaydılar. Günümüzde yeniden moda olan mesleksel temsil kuramının yandaşları, çoğu kez bu düzende uygulanabilir tek etkin yolun, çoğunluk oyuna başvurmak değil, uzlaşmalara varmak olduğunu göz ardı etmektedirler (Bknz.:

aşağıda Bl. 22). Özgür işçi kurullarında sorunlar, çoğunluğun oyuna başvurularak değil, değişik kümelerin göreli ekonomik gücüne göre çözülüyordu.

k) Konumuzla ilgili bir başka durum, "oylamalı ortaklaşalık" durumudur. Konularını oylamayla kararlaştıran bu ortaklık kuruluşları, daha önce özbaşkanlı ve özerk kümeler olup, her birinin başkan ya da temsilcileri kararların alınmasında değişik aşama sıralamasına göre söz hakkına sahiptirler (birleşme ya da kaynaşma ortaklaşalığı).

Bunun örneklerini eski kent devletlerin yönetim kuruluşlarındaki *pyhlai*'lerde, *phratrie*'lerde ve oymaklarda, ortaçağda konsüller döneminin oymaklarında, loncaların *mercadanza*larında, bir işçi sendikaları federasyonunun yürütme kurulundaki zanaat temsilcilerinde [*Fachrate*], federal devletlerin federal kurul ya da senatosunda, son olarak bir de koalisyon hükümetlerinde bakanlıkların dağılımında buluyoruz; sonuncu durumun açık bir örneğini, bakanlıkların hükümeti kuran partilerin oy sayısıyla orantılı olarak dağıldığı İsviçre'de görüyoruz.

l) Daha özel bir durum da, seçilmiş parlamento üyeleri arasında kurulan "oy ortaklaşalığı"dır ve bu nedenle ayrıca ele alınması gerekmektedir. Bileşimi şu iki temelden birine dayalıdır: Önderlik temeline dayalı olduğunda ortaklaşalığın üyeleri önderin yandaşlarından kurulu olur; ya da herhangi bir belirli öndere bağımlı olmayan ortaklaşa parti kümesine [*führerloser parlamentarismus*] dayalı olur. Bunu anlamak için partilerin yapısını incelemek gerekir (Bknz:. aşağıda Bl. 18).

Tekerksel "geri çevirme oyu ortaklaşalığı" durumu bir yana bırakılırsa, ortaklaşalık hemen kaçınılmaz olarak belirli, açık ve hepsinin ötesinde çabuk karar almayı engelleyici özelliklerdedir. Kimi usdışı biçimlerinde, uygulayımcı uzmanların önüne de engeller çıkarır; ama krallar, uzman görevlileri işe alırken çoğu kez bu sonucu hepten de olumsuz bulmamışlardır. Ancak, çabuk karar alıp eyleme geçme zorunluluğunun büyümesiyle birlikte, bu tür ortaklaşalığın önemi azalmıştır.

Genellikle ortaklık kuruluşlarının yürütme yetkisine sahip olduğu durumda, önder üyenin konumu edimsel olarak, dahası resmi olarak büyük önem kazanır. Kilisede başpiskoposun ve Papa'nın, hükümetlerde de başbakanın konumu gibi. Yürütme işlevlerinin yerine getirilmesinde ortaklaşalık ilkesini canlandırmaya yönelik herhangi bir eğilim, genellikle erk yerindeki kişilerin gücünü zayıflatma isteğinden ileri gelir. Bu ise tekerksel önderliğe karşı, bir "önder" isteği daha ağır basan yönetilenlerden değil de, yürütme görevlilerinden gelen güvensizlik ve kıskançlık duygularından ileri gelir. Bu, yalnız ya da asıl olarak olumsuz (elverişsiz) yönde ayrıcalıklı olan kümeler bakımından doğru olmakla kalmamaktadır; tersine, olumlu ayrıcalıklardan yararlananlar bakımından özellikle geçerlidir. Ortaklaşalık, hiçbir bakımdan özellikle "demokratik" değildir. Ayrıcalıklı kümeler elverişsiz konumlarda bırakılanlara karşı ayrıcalıklarını savunmak zorunluluğunda kaldıkları yerde, tekerksel bir gücün oluşmasını her zaman engellemeye çalışmışlardır. Gerçekten de bunu yapmak zorunda kalmışlardır, çünkü böyle bir tekerksel güç, elverişsiz konumda bulunanlara dayanarak oluşabilir. Bu yüzden bir yandan ayrıcalıklı kümenin içinde sıkı bir eşitliği gerçekleştirmeye çalışırken, öte yandan da erki denetlemek ya da dahası ele geçirmek üzere ortaklaşalık kuruluşları kurup sürdürmeye yönelmişlerdir.

Isparta, Venedik, Gracchi döneminden önce ve Sulla zamanında Roma Senatosu, XVIII. yüzyılda bir kaç kez İngiltere, Bern ve öbür İsviçre kantonları, ortaçağın ortaklaşa konsül bulunan soylu kentleri ve tecimen loncalarını içine alan, ama soylularca [*nobili* ve *signori*] çok kolaylıkla denetim altına alınabilen zanaatkârları dışlayan mercadanza'lar bunun örnekleridir.

Ortaklaşalık yönetsel kararların derinden tartılıp biçilmesini çok daha büyük ölçüde sağlar. Yukarda belirtilen nedenlere ek olarak bir de bu derinliğin duyarlılık ve hıza yeğlendiği durumlarda ortaklaşalık ilkesine bugün bile başvurulma eğilimi vardır. Ayrıca kişisel sorumluluğu bölmekte, hele büyük

kuruluşlarda hepten ortadan kaldırmaktadır; oysa tekerksel örgütlerde sorumluluğun nerede bulunduğu hiçbir belirsizliğe yer bırakmayacak ölçüde açıktır. Hızlı ve tutarlı çözümler gerektiren büyük çaplı işler, genellikle haklı uygulayımsal nedenlerle, tüm sorumluluğun üzerinde toplandığı tekerksel "diktatör"lerin eline düşme eğilimi gösterir.

Büyük devletlerin ne iç ne de dış siyasalarını ortaklaşalık ilkesiyle güçlü ve tutarlı bir biçimde yürütmeye olanak yoktur. Sanayinin devletleştirilmesini gerçekleştirmek amacıyla başvurulan proletarya diktatörlüğü, yığınların güvenine sahip bir bireysel "diktatörü" gerektirir. "Yığınlar" bu özellikleriyle böyle bir şeye zorunlu olarak karşı çıkmazlar, ama parlamentolarda, partilerde ya da hiç de farklı bir şey olmayan "Sovyet"lerde böyle bir diktatöre katlanamazlar. Bu tür yalnız Rusya'da ordu gücüyle ve yeni toprak sahibi kılınan köylülerin bu çıkarları yüzünden dayanışma göstermesiyle ortaya çıkmıştır.

Yukarda söylenenleri bir ölçüde özetlemek, bir ölçüde de tamamlamak üzere son olarak birkaç noktaya daha değinilebilir. Tarihsel açıdan bakıldığında ortaklaşalığın iki temel önemde anlam taşıdığı görülür:

a) Aynı orunda (mevki) birden çok görevlinin bulunmasına ya da görev yerlerinde yetkileri doğrudan doğruya birbiriyle yarışan, çünkü her birinin geri çevirme (veto) erki bulunan birçok kişinin bulunmasına yol açmıştır. Burada söz konusu olan, asıl olarak erki çok küçültmek için erklerin uygulayımsal bakımdan birbirinden ayrılmasıdır. Ortaklaşalığın bu türünün en belirgin örneği, Roma yönetici yargıcın erkinin büyük ölçüde sınırlanmış bulunmasıydı. Ama yönetici yargıçlık, birçok kopyası bulunan bireysel bir görev yeriydi.

b) İkinci ana tür, ortaklaşa karar almaya ilişkin olmuştur. Böyle durumlarda yönetsel bir işlem, ancak birçok kişinin oybirliği ya da oyçokluğu ilkesi gereğince gerçekleştirdikleri işbirliğinin sonucu olması koşuluyla yasal sayılır. Bu, eskiçağda da bilinmekle birlikte, asıl olarak yakınçağda başat duruma

gelen ortaklaşalık türüdür. Şu biçimlerde belirebilir: 1) Hükümet önderliğinde ortaklaşalık, 2) Yönetsel kuruluşlarda ortaklaşalık, 3) Danışma kurullarında ortaklaşalık.

1) En üst erk yerinde ortaklaşalık aşağıdaki düşüncelerden kaynaklanabilir:

a) Temelinde, yönetici erkin [*Herrschaftsverband*] daha önceki öz başkanlı kümelerin topluluklaşması [*Vergemeinschaftung*] ya da toplumlaşması (*Vergesellschaftung*) sonucu olduğu ve bunların her birinin erkten payını istediği olgusu bulunabilir. Oymaklar, soplar (*fratri*) ve soylar (*phyla*) temeli üzerinde örgütlenmiş kurulları bulunan Eski Yunan kentlerinin *synoikism*'i böyleydi. Önemli soylu aileleri temsil eden bir kurulu bulunan ortaçağ kentleri ile "Eskiler"den ya da lonca temsilcilerinden oluşan kurulları bulunan ortaçağ Mercadanzalarındaki lonca federasyonları da böyleydi. Çağdaş federal devletleri oluşturan eyaletleri temsil eden kuruluşlarla, partiler arasındaki koalisyonların oluşturduğu ortaklaşa bakanlık yapıları (İsviçre'deki orantısal bölünmenin önemi burada da ortaya çıkıyor) da bunun örnekleridir. Bu son durumdaki ortaklaşalık, toplumsal konumların ya da bölgesel kümelerin temsiline ilişkin özel bir durumdur.

b) İkinci olarak önder yokluğundan ileri gelmiş olabilir. Bu da önderlik için birbiriyle yarışanların karşılıklı kıskançlıkların ya da uyrukların herhangi bir kişinin erkini çok azaltmayı amaçlayan girişimlerinin sonucu olabilir. Pek çok devrimde bu, söz konusu etkenlerin bir bileşimi olarak, devrimci birliklerin subaylarından, dahası erlerinden oluşan kurullar, Kamu Güvenliği Kurulu ya da Halk Denetleyicileri (komiser) Meclisi biçimlerinde görülür. Barış dönemlerinde ortaklaşa kuruluşların oluşturulmasının temelinde yatan şey, en çok sonuncu güdü, başka deyişle tek bir "güçlü kişi"ye karşı duyulan güvensizlik güdüsü olmuştur. İsviçre ve Baden'nin 1919 tarihli yeni anayasası bunun örnekleridir. (Sonuncu örnekte söz konusu güvensizlik güdüsünü en güçlü biçimde sergileyenler top-

lumcular [sosyalistler] oldu: "Seçimle gelecek kral" korkusuyla, başarılı bir devletleştirmenin vazgeçilmez temel koşulu olan katı yönetsel birlik ilkesinden vazgeçtiler. Bunda en belirleyici etkiyi yapan şey, hepsi de önderlik erklerine karşı kuşkulu olan sendikalardaki, yerel topluluklardaki ve parti merkezlerindeki parti görevlilerinin tutumuydu.)

c) Üçüncü dayanak, erk konumlarını öncelikle elde edebilecek ve bu konumları tekellerine alabilecek toplumsal konum kümelerinin bağımsız durumlarında yatıyor olabilir. Bu durumda ortaklaşalık, soyerksel bir düzenin ürünüdür. Öndersiz demokrasi "halk avcıları"nın ortaya çıkmasından nasıl korkarsa, toplumsal bakımdan ayrıcalıklı konumdaki her sınıf da yığınların duygusal adanmışlığında destek arayan önderden öyle korkar. Roma'daki Senato düzeni, kapalı kurullar aracılığıyla devleti yönetme yönündeki birçok girişim, Venedik ve benzeri yerlerin anayasaları hep bu türe girerler.

d) Dördüncü temel, uygulayımsal yetişmeden geçmiş genörgütün artan varsıllaşmasına karşı kralların aldığı önlemlerde bulunabilir. Çağdaş Batılı devlette çağdaş yönetsel örgüt, ilk olarak en yüksek orunlarda ortaklaşalık ilkesine göre işleyen kurullar kurulmasıyla başlatılmıştır. Bu, Doğu'nun, hepsi de Avrupa'ya modellik etmiş olan Çin, İran, Halifeler İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu gibi kalıtsal devletlerinde olan şeyin bir benzeriydi. Bir kral yalnız özel bireylerin erkinden korkmakla kalmaz; her şeyden öte, ortaklaşalığa dayalı bir kuruluştaki oylar ve karşıt oylar arasında dengeyi doğrudan doğruya kendisi elinde tutacak bir konumda *bulunmayı ister.* Bundan başka durmadan daha çok bilim ve sanat meraklısı olma eğiliminde bulunduğundan, böylece, işleri bireysel görevlilere bırakması durumuna oranla yönetimin ayrıntılarını daha iyi anlamayı da umabilir. (Genellikle en yüksek kuruluşların işlevleri, danışma ve yürütme öğelerinin bir karışımı olmuştur. Yalnız gönlünce davranmanın özellikle usdışı sonuçlar verdiği akçalı düzen alanındadır ki, İmparator Maximil-

ian'ın düzeltimlerinde [1495–97] olduğu gibi, kralın erki meslekten yönetsel görevlilerce hemen kırpılmıştı. Bu durumda kralı geri çekilmeye zorlayan çok güçlü etkenler vardı.)

e) Bir başka temel de değişik uygulayımsal uzmanların ve ayrı maddi ya da kişisel çıkarların bakış açılarını ortaklaşalığa özgü tartışmalar yoluyla bağdaştırma, başka deyişle uzlaşmayı olanaklı kılma gereksiniminde yatmaktadır. Bu, bir yandan oldukça uygulayımsal sorunlarla karşı karşıya kalan, öte yandan da büyük ölçüde maddi çıkarları uzlaştırmaya dayalı bulunan yerel yönetim örgütleri bakımından doğrudur. En azından yığınlar, mülk sahipliği ve eğitim düzeyi bakımlarından ayrıcalıklı olanların denetimine boyun eğdikleri sürece bu böyle olmuştur. Bakanlıklardaki ortaklaşalık da, uygulayımsal açıdan, benzer bir temele dayalıdır. Ancak Rusya'da ve daha az bir ölçüde de olsa İmparatorluk Almanyası'nda hükümetin değişik kesimleri arasında etkin bir dayanışma gerçekleştirilememiştir. Sonuç, değişik kuruluşlar arasında çok ağır çatışmalar olmuştur.

(a), (c) ve (d) durumlarındaki temel yalnızca tarihsel niteliktedir. Çağdaş dünyada genörgütsel erk, devletler ya da anakentler gibi büyük çaplı birlikler geliştirdiği her yerde, etkin denetim alanında ortaklaşalığın payını azaltmaya yönelmiştir.

Ortaklaşalık kaçınılmaz bir biçimde, anında karar almayı, siyasada tutarlılığı, bireylerin sorumluluğunun belirginleşmesini ve küme içinde sıkıdüzenin korunması ile küme dışındakilere karşı katı davranabilmeyi engeller. Bu ve kimi başka ekonomik ve uygulayımsal nedenlerle, uluslararası siyasada yoğun yer alan ve ortaklaşalığın bir ölçüde de olsa korunduğu büyük çaplı devletlerin hepsinde, Başbakan gibi siyasal önderin ön plana çıktığı ve ortaklaşalığın zayıfladığı görülmüştür. Bu arada belirtelim ki hemen bütün geniş çaplı kalıtsal örgütlerde, özellikle sıkı sıkıya sultanlık niteliğinde olanlarda da benzer bir süreç yaşanmıştır. Pek çok durumda (bir gözdeler düzeniyle yedeği sağlanmadıkça) krala ek olarak Başvezir gibi

yön verici bir kişiliğe gereksinim olmuştur. Bir kişinin sorumluluğu taşıması gereklidir, ama yasal bakımdan kralın kendisi bunu yapamaz.

2. Daha üstün erklerin egemenliği altındaki kuruluşlarda uygulanan ortaklaşalık, asıl olarak nesnelliği ve dürüstlüğü geliştirmek için olmuştur. En üst erk orunu bakımından ortaklaşalık, hemen her yerde aynı nedenlerle tekerksel örgütlerin uygulayımsal üstünlüğüne yol açmıştır. Prusya'daki *Regierungen*'in (bölge hükümetleri) başına gelmiş olanlar, bu sürecin örneğidir. Asıl olarak kişisel çıkarlara ya da nesnel siyasalara yönelik olabilirler.

3. Yalnızca danışma birimi niteliğindeki kuruluşlarda ortaklaşalık her zaman var olmuştur ve öyle görülüyor ki her zaman var olmakta da süregidecektir. Tarihsel bakımdan da çok önemli bir yeri olmuştur. Özellikle erk yapısının, bir yönetici yargıca ya da krala sunulan "görüş"ün işlerin yürütülmesine ilişkin amaçlarla bağlayıcı olduğu durumlarda bu böyle olmuştur. Burada konuyu daha geniş boyutta ele almaya gerek yoktur. Burada ele alınan ortaklaşalık türü, hep erkin kullanılışındaki ortaklaşalıktır. Demek ki konu, ya yürütme niteliğinde olan ya da yürütücü kuruluşları (görüş bildirme yoluyla) doğrudan doğruya etkileyen birimlerdir. Toplumsal konum kümelerini temsil eden kurulların ya da meclis türü kuruluşların davranışı daha sonra incelenecektir. (Bknz.: aşağıda bu bölümün X. altbaşlığı.)

Tarihsel bakış açısından, "yürütme kuruluşu" kavramının tam gelişimini elde edişi, ortaklaşalık bağlamında olmuştur. Çünkü ortaklaşalık her zaman üyelerin görev yerleriyle özel işlerini yürüttükleri alanın, kamusal görevlilerle özel olarak çalıştırılan kişilerin ve bir de yürütmenin araç gereçleriyle görevlilerin kişisel mallarının birbirinden ayrılmasıyla birlikte gitmiştir. Bu bakımdan Batı dünyasında çağdaş yönetimin tarihinin uygulayımsal uzmanlardan kurulu ortaklaşa kuruluşların gelişimiyle birlikte başlaması hiç de rastlantı değildir.

Ortaklaşa yönetim, başka bir yoldan da olsa, kalıtsal, derebeysel ya da başka türden geleneksel siyasal yapıların her sürekli örgütlenişinin de başlangıcı olmuştur. Yalnız birlikte davranabilen ortaklaşa görevliler kurullarıdır ki, Batı'da "ayartıcı" olmaya koyulmuş kralı yavaş yavaş erkinden soyundurabilmiştir. Eğer görevliler yalnızca bireysel olarak atanmış kişiler olsalardı, kişisel başeğme yükümlülüğü, kralın usdışı kararlarına tutarlı biçimde karşı çıkmayı çok daha güçleştirirdi. Uygulayımsal genörgüt yönetimine geçişin kaçınılmaz olduğu açıkça ortaya çıktığında kral, kendi uygulayımsal yoksunluğuna karşın yine de erkini sürdürebilmek için, ortaklaşalığa dayalı danışma kurulları dizgesini genişletmeye ve bunlar içindeki iç anlaşmazlıkları kullanmaya girişti. Ancak ussal uygulayımsal genörgüt kesin ve geri dönülmez biçimde üstünlüğünü yerleştirdikten sonradır ki, özellikle meclislerle ilişkiler bağlamında, tekerksel yönetim altındaki ortaklaşa kuruluşların bir başbakan aracılığıyla dayanışma içine alınması gereksinimi duyulmuştur. Bu kuruluşların erk sahibine kalkan olması, karşılığında da onun tarafından korunması amaçlanıyordu. Tekerksel yönetimin ve dolayısıyla genörgütün, yürütmenin örgütlenişine ilişkin en son gelişmeler alanındaki genel eğilimi kesinlikle yengin çıkmıştır.

1. Çağdaş yürütmenin gelişiminin ilk aşamalarında ortaklaşalığın önemi, özellikle İmparator Maximilian'ın Türk saldırılarının doğurduğu ivedi gereksinimleri karşılamak üzere kurmuş olduğu akçasal kuruluşların, imparatorun her gerek gördüğünde görevlilerini bir yana atıp buyruklar çıkarma ve borç güvenceleri arama eğilimine karşı verdikleri mücadelede belli olmuştur. Kralın erkinin budanması önce akçasal alanda başlamıştır, çünkü kralın uygulayımsal beceriden yoksun olduğu alanların başında bu geliyordu. Bu gelişme önce tecimsel olarak örgütlenmiş muhasebe dizgelerine sahip İtalyan kent devletlerinde ortaya çıkmış, daha sonra Burgon ve Fransa krallıklarında, bölgesel Alman devletlerinde ve bunlardan bağım-

sız olarak da Sicilya'nın Norman Devleti ile İngiltere'de görülmüştür. Yakın Doğu'da Divanlar benzer bir yer tutmuşlardır; Çin'de Yamen, Japonya'da da Bakufu aynı işi görmüştür. Ancak bu sonuncu durumlarda ussal olarak yetiştirilmiş, uygulayımsal bakımdan yeterli herhangi bir görevliler kümesi bulunmuyordu ve "deneyimli" görevlilerin görgül bilgilerine başvurmak zorunlu oluyordu. Buralarda ussal bir genörgütsel dizgenin ortaya çıkmamış olmasının nedeni budur. Roma'da da Senato'nun aşağı yukarı benzer bir yeri vardı.

2. Özel yaşam alanının görev alanından ayrılmasını kolaylaştırmada ortaklaşalığın yaptığı katkı, büyük ölçekli gönüllü tecim kuruluşlarının bir yandan hane ile kazanç amaçlı işletmeyi, öte yandan kişisel mülk ile anamalı birbirinden ayırmadaki katkısına benzer, denilebilir.

16. İŞLEVSEL BAKIMDAN ÖZEL ERK BÖLÜNMESİ

4.[23] Buyurgan erklerin, işlevsel erk bölünüşü yoluyla da sınırlanması olanağı vardır. Bu, değişik bireylere özel biçimde belirlenmiş işlevlerin ve bu işlevlerin gerektirdiği erklerin verilmesiyle olur. Sıkı sıkıya yasal olan türde (anayasayla erklerin ayrıldığı durumda olduğu üzere) bu işlevler yasal olarak belirlenmişlerdir. Bu nedenle iki ya da daha çok erkin söz konusu olduğu durumlarda yasal önlemlerin alınabilmesi, ancak bu erkler arasında bir uzlaşmaya varılmasıyla olanaklıdır.

1. Erklerin işlevsel açıdan belirlenerek birbirinden ayrılması yolu ile toplumsal konum kümelerine dayalı olarak ayrılması yolu arasındaki fark, birincide erklerin işlevsel bakımdan nesnel olan niteliklerine göre ayrılmış olmalarıdır. Bu bir tür "anayasa"yı gerektirir, ancak bunun resmen yapılması ve yazılı biçim alması zorunlu değildir. Düzenleme öyledir ki, ya deği-

(24) Bkm. 15'den süregelen sıralama. (R)

şik tür önlemlerin değişik orunlarca alınması gerekir, ya da aynı tür önlem birçok birimin gayrı resmi uzlaşma yoluyla işbirliği etmesini içerir. Bu durumda birbirinden ayrılan şeyler yalnız yetki alanları değil, aynı zamanda üstün erklerdir.

2. Erklerin işlevsel açıdan belirlenmiş olarak birbirinden ayrılması tümden yeni bir olay değildir. Sezar–papa ya da dinerksel yönetim yerine, bağımsız bir siyasal erk ile aynı ölçüde bağımsız bir aşama sıralı yönetim erkinin birbirinden ayrılması bu türe girer. Bunun gibi Roma yönetici yargıçlarının yetki alanlarının iyice belirlenmiş olması bir tür "erk ayrılığı" olarak görülebilir. Lamacı Budizm'in özel büyüleyimsel katmanları için de bunu söyleyebiliriz. Çin'de de Konfüçyüsçü Hanlin Bilginler Kurulu (akademi) ile yönetici yargıçların (*cencors*) imparator karşısındaki konumları birbirinden büyük ölçüde bağımsızdı. Pek çok kalıtsalcı devlette, ayrıca Roma prensliğinde yargı yönetimi ile akçasal düzenin askerlik dışı yönleri, en azından alt basamaklarda, genel olarak askeri kurumdan ayrılmıştır. Ama bu durumlarda erklerin ayrılığı kavramı her türlü belirlilikten yoksundur En iyisi, bunu yalnızca en üst erk yeri için uygulamaktır. Eğer bu sınırlama kabul edilirse, resmen yürürlüğe konulan anayasal erkler ayrımı biçimi tümden çağımıza özgü yeni bir olaydır. Anayasası olan ama meclisi bulunmayan bir devlette bütçe, ancak kral ve bir ya da birkaç yasama meclisi gibi yasal erkler arasındaki bir uzlaşma süreci içinde yapılıp uygulanabilir.

Tarihsel açıdan bakıldığında, Avrupa'da erklerin ayrılması, eski toplumsal konum kümeleri düzeninden doğarak gelişmiştir. İngiltere'yle ilgili olarak kuramsal temelini ortaya koyan önce Montesquieu, sonra da Burke olmuştur. Daha önceleri erklerin bölünmesi, yönetim erklerinin ve yürütme araçlarının ayrıcalıklı kümelerce sahiplenilmesi süreciyle başlamıştır. Bir başka önemli etkeni de, kralların bir yandan toplumsal ve ekonomik gelişmeden doğan olağan, öte yandan da savaş zamanlarında ortaya çıkan olağandışı giderleri karşılayabilmek için

artan akçasal gereksinimlerdir. Bu giderler ayrıcalıklı kümelerin oluru olmadan karşılanamazlardı (çoğu kez bunların karşılanmasını isteyenler en başta bu kümeler olmakla birlikte). Bu durumda toplumsal konum kümeleri sahipleri arasında bir uzlaşmaya varmak zorunluluğu doğuruyordu; işte bütçe ve yasama konularındaki uzlaşmaların tarihsel kökeni budur. Ancak bu sonuncu olaylar, özleri bakımından, erklerin toplumsal konum kümeleri arasında bölünmesini değil, tam da anayasal bir erk dağılımını anlatırlar.

3. Anayasal erk ayrılığının durağanlıktan çok uzak bir yapısı vardır. Yürürlükteki erk yapısını belirleyen şey, örneğin bütçe konusunda olduğu gibi anayasal bakımdan zorunlu olan bir uzlaşmaya varılamaması durumunda ne olacağı sorusuna verilen yanıttır. Günümüzde bütçesiz olarak ülkeyi yönetmeye kalkışacak bir İngiliz kralı tacını yitirir; oysa devrim öncesi Almanya'sında bir Prusya kralı için böyle bir tehlike yoktur, çünkü Alman düzeninde hanedanın konumu ön sırada yer tutmaktadır.

17. SİYASAL ERK AYRILIĞININ EKONOMİYLE İLİŞKİSİ

1. Ussal olarak tanımlanmış işlevleri bulunan yasal kuruluşlar arasındaki ortaklaşalık nesnelliğe elverişli olabilir ve yürütmeye ilişkin eylemlerinde kişisel etkilerin olmamasını kolaylaştırabilir. İşleyişinin belirsizliği yüzünden böyle bir ortaklaşalık olumsuz bir etkide bulunabilirse de, genellikle ekonomik etkinliğin ussal olmasını kolaylaştırıcı etkide bulunabilir. Öte yandan günümüzün büyük anamalcı çıkarları da, geçmiştekiler gibi, siyasal yaşamda (partilerde ve onlar için önemli olan bütün öbür bağlantılarda) tekerksel düzeni yeğleme eğilimi gösterirler. Çünkü tekerksel düzen, onlar açısından yargı ve yürütmenin en "sakınımlı"sı (ihtiyatlı), kişisel etkiye en açık, güçlülerin çıkarlarını kollamaya en yatkın olanıdır. Alman deneyimi de bunu göstermektedir.

Buna karşılık her üyenin "olmaz oyu" hakkına sahip bulunduğu ya da erkin geleneksel bir yürütme görevlileri topluluğunca usdışı biçimde elde edildiği ortaklaşalık durumu usdışı sonuçlar verebilir. Uzman görevlilerin ortaya çıkmasına yol açan akçasal kuruluşlar arasındaki ortaklaşalık türü, kuşkusuz ekonomik etkinliğin biçimsel ussallaşmasını genellikle kolaylaştırıcı olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde partilere büyük yardımlarda bulunanlar, çoğu kez ortaklaşalığa dayalı meclis hükümetini değil, genörgüt egemenliğini desteklemeyi yeğlemiştir.

2. Her türlü özgüleme işinde olduğu gibi erklerin ayrılması da, henüz ussal olmamakla birlikte yönetim aygıtının işleyişine yine de bir hesaplanabilirlik öğesi katan belli yetki alanları yaratır. Bu yüzden erklerin ayrılması, genellikle ekonomik etkinliklerin biçimsel olarak ussallaşmasına elverişli bir durumdur. Sovyet türü, Fransız Convention'u, Kamu Güvenliği Kurulu gibi devinimler kesinlikler, az ya da çok "adil" ekonomik dağılımla ilgilidirler. Bundan dolayı da biçimsel ussallaşmaya karşıdırlar.

(Tüm ayrıntıları, geniş çözümlemenin yapılacağı bölüme erteliyoruz.)

IX. PARTİLER

18. TANIM VE ÖZELLİKLER

"Parti" terimi, resmen özgür başvuruya dayalı yazılmayla üye olunan dernekleri anlatmak üzere kullanılacaktır. Etkinliklerini adadığı amaç, bir örgüt içinde etkin üyelerine ülküsel ya da maddi yararlar sağlamak üzere erki elde etmektir. Bu yararlar, belli bir nesnel siyasanın gerçekleştirilmesi ya da kişisel çıkarlar elde edilmesi ya da her ikisi birden olabilir. Partiler gelip geçici nitelikte olabilecekleri gibi sürekli etkin-

likte bulunacak biçimde de örgütlenebilirler. Her tür örgütlerde görülebilecekleri gibi kendileri de çok değişik biçimlerden biri içinde örgütlenebilirler. Bir büyüleyimsel önderin izleyicilerince, geleneksel hizmetlilerce ya da "bir dünya görüşüne dayalı olarak" amaç ya da değer bakımından ussallığa katılanlarca oluşturulmuş olabilirler. Asıl olarak kişisel çıkarlara da, nesnel siyasalara da yönelik olabilirler. Resmen ya da yalnızca edimsel olarak yalnızca önderlerini erk yerine getirmek ve kendi üyelerine yürütme görevlileri arasında yer sağlamakla ilgileniyor olabilirler (Bu durumda bunlara "kayırmacı partiler" denir). Öte yandan asıl olarak ve bilinçli bir biçimde belli bir toplumsal konum kümesinin, ya da bir sınıfın çıkarları doğrultusunda ya da kimi nesnel siyasalar ya da soyut ilkeler uğruna etkinlik gösterebilirler. (Bu sonuncu özellikte olanlara "düşünyapı partileri" denir. Üyelerine yürütme görevlileri arasında yer sağlamak, en azından ikincil bir amaç olup, nesnel izlenceler ise çoğunlukla dışardakileri katılmaya kandırmanın aracıdırlar.)

Tanımı gereği bir parti, kendi siyasasını etkilemek ve denetimi altına alabilmek için belli bir örgütün içinde varolabilir. Birçok örgütlü kuruluşu birden kavrayan parti kümeleri, federasyonları da az değildir.

Bir parti, erk elde etmenin düşünülebilecek araçlarından herhangi birini kullanabilir. Hükümetin resmen özgür oylamayla belirlendiği ve yasaların oylama yoluyla yapıldığı durumlarda, partiler asıl olarak oyları çekmek için kurulmuş örgütlerdir. Oylamanın yasal beklentilerle uyum içinde gerçekleştiği durumlarda, bunlar yasal partilerdir. Temelinde gönüllü katılım bulunduğu için, yasal partilerin varlığı her zaman için siyasetin çıkarları gözetme işi olduğunu anlatır. (Ancak bu bağlamdaki "çıkarlar"ın ekonomik çıkar olma zorunluluğu bulunmadığına dikkat etmek gerekir. Birinci sırada söz konusu olan şey, ya düşünyapısal bir temele ya da kendi başına erke duyulan ilgiye dayalı olan siyasal çıkarlardır.)

Bu durumda siyaset işi

a) Parti önderleri ve onların görevli kurmaylarının elinde olup,

b) Etkin parti üyelerine ise çoğunlukla yalnızca önderlerini alkışlamak görevi düşmektedir. Ancak kimi durumlarda kimi denetim yollarını kullanabilir, tartışmalara katılabilir, yakınmalarını dile getirebilir, dahası kararların alınması sürecini bile başlatabilirler.

c) Etkin olmayan seçmenler ya da oy verenler yığınları [*Mitlaeufer*], yalnızca seçim zamanında oyu elde edilmek istenen nesneler durumundadır. Onların tutumları yalnız yarışan partilerin kışkırtıcı etkinlikleri için önem taşır.

d) Partilere akçasal katkıda bulunanlar genellikle perdenin arkasında kalırlar.

Bir siyasal ortamda resmen örgütlenmiş yasal partiler dışında başlıca şu türler de vardır:

a) Önderin büyüleyimsel niteliği ya da yine büyüleyimsel açıdan kimin doğru önder olarak tanınması gerektiği konusunda anlaşmazlıktan doğan büyüleyimsel partiler. Bunlar bölünme yaratır.

b) Başkanın geleneksel erkini, gönlünce davranabileceği alan içinde kullanış biçimi üzerindeki tartışmalardan doğan gelenekselci partiler. Bunlar yenilikleri engellemek, dahası onlara karşı savaş açmak devinimleri biçiminde ortaya çıkar.

c) İnanç sorunları üzerinde örgütlenen partiler [*Glaubensparteien*]. Bunlar zorunlu olmamakla birlikte genellikle (a) türüyle aynı özelliktedir. Doktrinlerin ya da inanç bildirgelerinin içeriği üzerindeki anlaşmazlıklardan doğar. Bu anlaşmazlıklar toplumcu partiler gibi ussal partilerde bile görülen söylenti biçimini alır.

d) Parti başkanı ve onun yönetsel kurmayı ile yürütme görevlerine kimlerin getirileceği konusunda anlaşmazlığa düşülmesi üzerine doğan sahiplenme partileri (yağmaya yönelik partiler). Bu tür de, zorunlu olmamakla birlikte, çoğu kez (b) türüyle aynı niteliktedir.

Yapısal bakımdan partiler, başka herhangi bir örgütle aynı türler içinde yer alabilir. Başka deyişle, öndere adanmaya ve güvenini bir genel oylamayla belirtmeye dayalı, büyüleyimsel yönelimli partiler olabilir. Önderin ya da ünlü bir komşunun toplumsal saygınlığına duyulan saygıya dayalı geleneksel partiler ya da "anayasal" bir seçim sürecinden çıkma bir öndere ve kurmayına katılma niteliğindeki ussal partiler olabilir. Bu ayrımlar üyelerin olduğu gibi yürütme görevlilerinin de başeğmelerinin temeline ilişkin olabilir. Daha ayrıntılı açıklamalar Devlet Toplumbilimi bölümünde ele alınmalıdır (*Staatssoziologie* hiç yazılmamıştır).

Bu nokta, erk dağılımının ekonomik yönü ve parti etkinlikleri giderlerinin hangi yöntemle karşılanacağına ilişkin parti siyasasının belirlenmesi açısından yaşamsal önem taşır. Bu yoldaki başlıca olanaklar arasında, geniş üye ve duygudaşlar yığınından küçük katkılar toplanması, partinin davasına çıkar gütmeden yakınlık duyanlardan büyük tutarlarda katkılar elde edilmesi, ya da çıkarı gereği ilgilenen partilere doğrudan ya da dolaylı olarak satılma, ya da ya üyeler de içinde olmak üzere partiye karşı yükümlülük altında bulunan öğelerin ya da yenilen karşıtlarının vergilendirilmesi. Bu ayrıntıların da *Staatssoziologie*'de ele alınması gerekir.

1. Yukarıda belirtildiği üzere partiler, tanımları gereği, ister siyasal, isterse başka nitelikte olsun, yalnızca bir örgüt içinde ve yalnızca bu örgütün denetlenmesi konusunda bir kavga söz konusu olduğunda var olabilir. Bir partinin içinde alt partiler olabilir ve çoğunlukla da vardır. Almanya'daki "Genç Liberaller" bunun sürekli örneğidir. Birçok değişik siyasal kuruluşlara uzanan partilere örnekler, XIII. yüzyıl İtalyası'ndaki Guelph'ler ile Ghibelline'ler ve çağdaş toplumculardır.

2. Burada partinin özgür (resmen) katılıma ve (içinde yer aldığı kümenin kuralları açısından, yine resmen) gönüllülüğe dayalı olan temeli en önemli ayırt edici ölçüt sayılmaktadır. Bu, partiyi siyasal topluluğun kurallarıyla saptanıp örgütlenmiş bütün öbür derneklerden ayıran çok derin bir toplumbilimsel

farktır. A.B.D. ve Almanya'daki göreli temsil düzenlerinde olduğu gibi siyasal topluluğun (devletin) düzeni partilerin varlığını tanıdığı durumda bile gönüllülük öğesi yine varlığını sürdürür. Ama parti (XIII. yüzyılda Florentina anayasalarındaki Guelphlerin durumu gibi) yasayla yönetsel görevliler arasına katılmış kapalı bir kümeye dönüştüğünde artık bir parti olmaktan çıkar ve siyasal topluluğun bir parçası durumuna girer.

3. Gerçekten büyüleyimsel bir egemenlik ortamında partiler zorunlu olarak bölücü hizipler niteliğinde belirir. Aralarındaki anlaşmazlıklar asıl olarak inanç konuları üzerinde olup bu yüzden temelde uzlaştırılmaları olanaksızdır. Sıkı biçimde ataerkil bir toplulukta durum aşağı yukarı böyle olabilir. Her iki tür partiler de, en azından arı biçimlerinde, çağdaş anlamdaki partilerden kökten farklıdır. Kalıtsal krallığın genellikle bilinen türünde ve yurtluk türü örgütlerde, tımar ve yönetsel konum elde etmek isteyenlerden kurulu kümeler için tahta gelmek savındaki bir kimsenin çevresinde toplanmak yaygın yoldur. Soyluerkine dayalı, kent devletlerdeki gibi honoratiores örgütlerinde kişisel yandaşlıklar da çok görülür. Ancak bunlar kimi demokrasilerde özellikle belirgindirler. Çağdaş parti türü, yalnız temsil ilkesine dayalı anayasası bulunan yasal devlette ortaya çıkmaktadır. Konu Devlet Toplumbilimi'nde daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

4. Çağdaş devlette asıl olarak kayırmacılığa dayalı olarak örgütlenen partilerin en bilinen örneği, son kuşak Amerikalıların iki büyük partisidir. Asıl olarak belli sorunlara ve düşün-yapılara yönelik partiler, eski tür tutuculuk ve liberalizm, kentsoylu demokrasisi, daha sonra Toplumcu Demokratlar ve (Katolik) Merkez Partisi'dir. Sonuncusu dışında, hepsindeki çok belirgin öğe sınıfsal çıkar öğesidir. Merkez Parti başlangıçtaki izlencesinin başlıca noktalarını elde ettikten sonra, çok geniş ölçüde arı bir kayırmacılık partisine dönüştü. Bütün bu parti türlerinde, en arı biçimde sınıfsal çıkarların anlatımı olanlarda bile, parti önderlerinin ve kurmaylarının erk, konum ve

ücret gibi (düşünsel ve maddi) çıkarları her zaman önemli bir yer tutar. Seçmenlerin çıkarları ise, ancak savsaklanmaları seçimleri kazanamama tehlikesini birlikte getirdiği ölçüde göz önüne alınır. Kamuoyunda siyasal partilere karşı olumsuz tutumun kaynaklarından biri de bu olgudur.

5. Partilerin iç örgütlenişlerinin aldığı değişik biçimler, yeri geldiğinde kendi başına incelenecektir. Ancak bu biçimlerin hepsinde ortaklaşa olan bir olgu, izlencelerin oluşturulması ve adayların seçilmesi de içinde olmak üzere parti yönetiminde etkin yer alan bireylerden kurulu merkezi bir kümenin bulunduğu olgusudur. İkinci olarak işleri daha edilgin olan "üyeler" kümesi, son olarak da yalnızca değişik partilerden çağrı alan geniş yurttaşlar topluluğu vardır. Bu sonuncular değişik partilerce sunulan türlü adaylar ve izlenceler arasında bir seçim yapmaktan başka bir şey yapmazlar. Parti üyeliğinin gönüllü olması nedeniyle bu yapı kaçınılmaz olmaktadır. İşte parti etkinliklerinin bir "çıkarlar oyunu" olduğu söylenirken anlatılmak istenen de budur (Daha önce de söylendiği gibi, burada söz konusu olan çıkarlar siyasal çıkarlardır, ekonomik değil). Bu anlamda çıkarların yeri, partilere karşı çıkanların saldırdıkları ikinci önemli noktadır. Bu bakımdan parti düzeni ile resmen özgür olan işgücü çalıştırmaya dayalı anamalcı girişim arasında biçimsel bir benzerlik vardır.

6. Partilerin akçasal yönü üzerinde büyük çaplı parasal yardımlarda bulunanların etkide bulunması hiç de yalnızca "kentsoylu" partilere özgü bir durum değildir. Örneğin Paul Singer, Sosyal Demokrat Parti'ye (ayrıca insancıl girişimlere) büyük çaplı yardımlarda bulunmuştur (ve bunu, bugüne değin bilinen en arı güdülerle yapmıştır). Parti başkanı olarak konumu, tümüyle bu olgu üzerine dayalıydı. Bundan başka Kerenski dönemi Rus Devrimi'nin partileri, bir ölçüde çok büyük Moskovalı işadamlarından akçalı yardım alıyordu. "Sağ"daki Alman partileri ağır sanayi kuruluşlarınca destekleniyor, Merkez Partisi ise zaman zaman Katolik milyonerlerden büyük çaplı parasal yardımlar alıyordu.

Kolaylıkla anlaşılabilecek nedenlerden dolayı partilerin akçasal yönü, parti düzeninin en önemli yönlerinden biri olmakla birlikte, üzerinde bilgi elde edilmesi en güç olanıdır. Kimi özel durumlarda "makine"nin gerçekten "satın alınmış" olduğu söylenebilmektedir. Büyük çaplı yardımlarda bulunan bireyler dışında iki ayrı temel seçenek vardır: Bir yandan, İngiliz düzeninde olduğu üzere seçimde aday gösterilen kişi seçim çalışmalarının giderlerini üstlenebilir; bu durumda adaylar çokerkil bir temel üzerinden belirleniyor demektir. Öte yandan giderler "makine" tarafından üstlenilebilir; bu durumda da adaylar parti örgütüne bağımlı duruma girerler. Sürekli örgütler olarak partiler, XIII. yüzyıl İtalyası'ndan bugüne değin hep bu iki türden birine ya da öbürüne girmişlerdir. Bu olgular, parlak söylevlerle gözden kaçırılmamalıdır. Kuşkusuz partilerin akçasal erkinin de bir sınırı vardır. Ancak "pazarlar" bulunduğu ölçüde etkide bulunabileceği doğrudur; ama anamalcı işletmede olduğu gibi, tüketicininkine oranla satıcının gücü, duyuruların (reklam) çekici etkisiyle çok büyük ölçüde artmıştır. Bu, ister sağda ister solda yer alsın, özellikle köktenci "partiler" bakımından doğrudur.

X. DOĞRUDAN DEMOKRASİ VE TEMSİL EDİCİ YÖNETİM

19. DOĞRUDAN DEMOKRASİNİN VE SEÇKİNLER YÖNETİMİNİN KOŞULLARI

Önlemlerin uygulanmasında en azından belli bir ölçüde zorlayıcı erklerin kullanılması kaçınılmaz olmakla birlikte, kimi örgütler bunu elden geldiğince azaltmaya çalışabilirler. Bu, erk konumundaki kişilerin yalnızca üyelerin istenci gereğince davranmakla yükümlü olduklarını ve onların verdiği yetkiyle onların hizmetinde bulunduklarını anlatır. Tüm üye-

lerin tek bir yerde toplanabildiği, hepsinin birbirini tanıdığı ve her birinin eşitçe işlem görebildiği küçük kümelerde bu ereğe yüksek bir ölçüde ulaşılabilir. Ancak büyük çaplı kümelerde, özellikle de geçmişin kentsel topluluklarında ve kimi bölgesel topluluklarda [*Landesbezirksverband*] da gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu ereğe ulaşmanın başlıca uygulayımsal araçları şunlardır: a) Görev süresinin kısa tutulması, eğer olanaklıysa iki genel kurul toplantısı arasındaki süreyle kısıtlanması; b) Her zaman görevden alınabilme olanağının bulunması; c) Göreve gelmede sıra ya da ad çekme yöntemi uygulayarak her üyeye görev sırası gelmesini sağlama. Böylece uygulayımsal yetişmeden geçmiş olan üyelerin, uzun süreli deneyimleri olan ve resmi gizleri bilenlerin erk konumuna gelmeleri önlenmiş olur; d) Görevin yürütülmesine ilişkin olarak üyeler genel kurulunca sıkı bir biçimde tanımlanmış bir görev sınırlaması. Böylece yetki alanı, genel nitelikte değil, somut bir biçimde tanımlanmış olur; e) Genel kurula hesap verme kesin yükümlülüğü; f) Öngörülmemiş her yeni konunun genel kurula ya da onları temsil eden bir kurula götürülmesi yükümlülüğü; g) Erklerin, her biri belli bir işlevi yerine getiren çok sayıdaki görev yerleri arasında dağıtılması; h) Görevin tamzamanlı bir iş olarak değil, ikincil bir uğraş olarak görülmesi.

Yönetsel görevlilerin oylama yoluyla belirlenmesi durumunda, seçim üyeler genel kurulunda yapılır. Seçim uygulaması asıl olarak sözlü olup, ancak kimi hakların açıklıkla yazılması zorunluluğu olan durumlarda yazılı tutanaklara geçirilir. Tüm önemli önlemler genel kurulun onayına sunulur.

Üyelerin toplanması etkinliğini koruduğu sürece, bu ve benzer yönetim türlerine "doğrudan" ya da "kestirmeden demokrasi" denir.

1. Kuzey Amerika "kasabaları" ile Glarus, Schwyz, Appenzell gibi küçükçe İsviçre kantonları, hepsi de yalnızca büyüklükleri nedeniyle, doğrudan demokrasinin uygulanabilirliği-

nin tam sınırında bulunuyorlar. Atina demokrasisi ise gerçekte bu sınırı önemli ölçüde taşmıştı; hele erken ortaçağ İtalyan kentlerinin parlamentum'u çok daha köklü biçimde sınırı geçmişti. Gönüllü dernekler, loncalar, her türden bilimsel, görüşsel (akademik) ve atletik dernekler çoğu kez bu biçimdedirler. Ama hiçbir bireyin üzerlerinde egemenlik kurmasına izin vermek istemeyen soyerksel efendi kümelerinin iç örgütlenişine de uygulanabilir bir yoldur.

2. Doğrudan demokrasinin temel koşulları arasında, kümenin sayısal ya da alansal açıdan ya da daha iyisi her iki açıdan küçük çaplı oluşuna ek olarak, bir de ancak meslekten uzmanlarca yerine getirilebilecek niteliksel işlevlerin bulunmaması koşulu vardır. Böyle bir mesleki uzmanlar kümesinin bulunduğu yerde, bunları bağımlı bir konumda tutmak için ne denli güçlü çabalar gösterilirse gösterilsin, genörgütleşme tohumları atılmış demektir. Her şeyden önce bu tür insanlar doğrudan demokrasiye özgü yollarla ne atanabilir ne de atılabilirler.

3. İlkel yaşlıerksel ya da ataerksel kümeler, doğrudan demokrasinin ussal biçimiyle yakından bağlantılıdır. Çünkü erki ellerinde tutanların onu üyelerin "hizmetinde" kullanmaları beklenir. Ancak arada iki temel fark var: Yönetsel erkler olağan durumda sahiplenilmiştir ve eylemler de geleneğe sıkı sıkıya bağlıdır. Doğrudan demokrasi ya ussal kümelere özgü bir örgütleniş biçimidir ya da ussal bir biçim alabilir. Ara biçimler aşağıda incelenmektedir.

20. ÖNDE GELENLERİN YÖNETİMİ

Önde gelenler (*honoratiores*) 1) ekonomik durumları dolayısıyla bir örgütte (saymaca ötesinde) ücret almadan siyasa saptayıcı ve yürütücü görevler üstlenebilen; 2) kaynağı ne olursa olsun toplumsal saygınlıkları nedeniyle, üyelerin önce özgürce oluşan, daha sonra da gelenekselleşen güvenini kazanan ve böylece görev yerlerine gelen kimselerdir.

Önde gelen konumu, her şeyden önce, söz konusu bireyin geçimini siyasetten sağlamaksızın siyaset için yaşayabilecek bir durumda bulunmasını gerektirir. Demek ki özel kaynaklardan belli düzeyde bir geliri bulunmalıdır. Bu koşulu yerine getirebilme olasılığı en yüksek olanlar toprak sahipleri, köle sahipleri, sürü sahipleri, taşınmaz mal sahipleri ya da türlü "güvenceler"e sahip olanlar gibi her türden mülk gelirleri bulunanlardır. Bunlardan başka ikincil bir iş olarak siyasetle uğraşmak için gerekli zamanı bırakacak nitelikte düzenli meslekleri bulunanlar da bu bakımdan elverişli konumdadırlar. Özellikle çiftçilik gibi mevsimlik işi olanlar, yetişkin yardımcıları bulunan hukukçular ve daha başka birtakım özgür meslek sahipleri bu durumdadırlar. Sürekli olarak zamanlarını işlerine vermek zorunda olmayan tecimen soylular için de bunu söyleyebiliriz. Bu bakımdan en elverişsiz konumda bulunanlar sanayi girişimcileri ve işçileridir. Doğrudan demokrasinin her türünde, bir tür önde gelenler yönetimi biçimine dönüşme eğilimi vardır. Ülküsel bir bakış açısından bakıldığında bunun nedeni, önde gelenlerin deneyimleri ve nesnellikleri bakımından yönetim işine özellikle uygun niteliklere sahip sayılmalarıdır. Maddi açıdan bakıldığında bu yönetim biçimi özellikle ucuz, dahası kimi zaman tümden karşılıksızdır. Böyle bir kişinin kendisi yönetsel araçlara bir ölçüde sahiptir ya da bunları kendi özel kaynaklarından sağlayabilecek konumdadır (bu araçların bir bölümü örgütçe kendisine sağlanmakla birlikte).

1. "Önde gelenler"in bir toplumsal konum kümesi olarak sınıflaması daha sonra yapılacaktır (Bl IV). Bütün ilkel toplumlardaki temel dayanak, çoğu kez bir insanı "başkan" yapmaya yeten servettir. Buna ek olarak, değişik koşulların gerektirmesine göre, kalıtsal büyüleyim ya da ekonomik varlık daha büyük önem taşıyabilir.

2. Amerikan kasabasında eğilim, doğal haklar gerekçesiyle gerçek dönerlilik düzeninden yanadır. Buna karşılık İsviçre

kantonlarındaki doğrudan demokrasinin tanıtıcı özelliği, görev yerine gelenlerin aynı adı taşıyanlardan, dahası aynı aile adlarını taşıyanlar arasından gelme eğilimidir. Kimi kişilerin başkalarına oranla ekonomik bakımdan daha varlıklı olmaları Alman köylerinde [*Dinggemeinden*] de önem taşımıştır ve başlangıçta, en azından kimi durumlarda sıkı sıkıya demokratik Kuzey Almanya kasabalarında bu, *melioreser*'in, dolayısıyla kent meclislerinde tekelci bir egemenlik kuran soyluların (*patrici*'lerin) yükseliş nedenlerinden biri olmuştur.

3. Her tür örgütlerde "önde gelenlerin yönetimi"ne rastlanır. Örneğin ileri ölçüde genörgütleşmemiş olan siyasal partiler bakımından bu, özellikle böyledir. Bu her zaman için içe kapalı olmaktan çok dışa açılmacı bir yönetim türüdür. Çok duyarlı edimlerde bulunabilmeyi gerekli kılan çok ivedi ekonomik ya da yönetsel gereksinimler doğduğunda, bu, küme için karşılıksız ise de, bireysel üyeler için çoğu kez çok pahalıya gelmektedir. Gerek doğrudan demokrasi, gerekse seçkinler yönetimi, birkaç bin tam haklara sahip üyeden kurulu belli bir büyüklüğün üstündeki örgütlerde de, uygulayımsal yetişmeyi ya da siyasal sürekliliği gerektiren işlevlerin söz konusu olduğu örgütlerde de uygulayımsal bakımdan elverişsizdir. Eğer böyle bir durumda, değişir başkanlık yanında sürekli uygulayımsal görevliler de atanıyorsa, gerçek erkin gerçek işi yapan birincilerin eline geçmesi, ikincilerin ise asıl olarak özentililer olarak kalmaları olağan bir durumdur. Bunun tanıtıcı bir örneğini, Alman üniversitesinin her yıl yeniden seçilen ve bilimsel işleri güvenilirler kurulu (mütevelli heyeti) üyeleri karşısında yalnızca bir yan iş olarak yapan başkanında [*Rektör*] ya da dahası, kimi durumlarda üniversite yönetiminin sürekli görevlilerinde [*Kanzlei*] buluyoruz. Ancak Amerikan türü, uzun görev süreli özerk üniversite başkanı, kimi çok ayrıksı durumlar bir yana, gerçekten bağımsız olan ve boş övünme sayılacak sözlerle kalmayan bir üniversite özyönetimi kurabilecek durumdadır. Oysa Almanya'da hem akademik görevlilerin boşluğu hem de devlet genörgütünün kendi erkleri konusuna verdikleri önem,

böyle herhangi bir gelişimin yolunu tıkamaktadır. Özel koşullara bağlı olarak değişmekle birlikte, benzer durumlarla her yerde karşılaşılmaktadır.

Doğrudan demokrasinin ve seçkinler yönetiminin *Herrschaft*'tan bağımsız gerçek biçimleri, ancak birbirleriyle uğraşan ve belli konumları elde etmeye çalışan yanlar süreklilik kazanmadıkları sürece vardır. Süreklilik kazandıkları durumda ise, savaş veren ve yengin çıkan yanın önderi ile yandaşları, erki nasıl elde ettiklerinden ve daha önceki yönetim biçimini resmi olarak sürdürüp sürdürmediklerinden bağımsız olarak, bir egemenlik yapısı oluştururlar.

(Gerçekten de eski yöntemleri yok etmenin görece yaygın yolu budur.)

XI. TEMSİL

21. BAŞLICA BİÇİMLERİ VE ÖZELLİKLERİ

Temsil olayının temelinde yatan ana olgu, bir kuruluşun "temsilcileri" denilen bir bölüm üyelerince yapılan eylemlerin, öteki üyeleri de bağlıyor ya da onlarca yasal ve zorunlu olarak benimseniyor sayılmasıdır (Bknz.: Bl. I/11). Erk yapısı içinde temsil, birçok değişik ana biçim alır.

1. Sahiplenilmiş temsil: Bu durumda başkan ya da yönetsel görevlilerinden biri, temsil haklarını sahiplenmiştir. Bu biçimiyle çok eskidir ve her türlü ataerkil ve büyüleyimsel kümelerde görülür. Temsil erkinin kapsamı geleneksel olarak sınırlıdır.

Sop şeyhleri, oymak başkanları, Hindistan kastlarının başkanları, mezheplerin kalıtsal rahipleri, Hint köyündeki [*patel Obermarker*] kalıtsal krallar ve bunlara benzer tüm ataerkil ya da kalıtsal kuruluş başkanları bu kümeye girerler. Sözleşmeler yapmak ve komşu oymakların yaşlılarıyla ilişkilerini düzen-

leyen bağlayıcı kurallar üzerinde anlaşmaya varmak yetkisi, Avustralya'da olduğu gibi, başka bakımlardan son kertede ilkel olan koşullarda da bulunur.

2. Sahiplenilmiş temsil ile yakından ilişkili olan temsil türü, toplumsal konuma [*ständisch*] özgü (özel bir hak ile) temsildir. Bu, asıl olarak sahiplenilmiş hakların ya da ayrıcalıkların temsil edilip yürütülmesini ilgilendirdiği ölçüde, bir temsil oluşturmaz. Ama böyle toplumsal konum türü birimlerce alınan kararların etkileri ayrıcalık sahibi kişileri aşıp ayrıcalıklardan yoksun kümeleri de kapsadığı ölçüde, temsil edici bir özellik taşıyabilir ve bu nitelikte sayılabilir. Bu, yalnız doğrudan söz konusu toplumsal konumdaki kişilerin hizmetinde bulunanlarla [*Hintersaßen*] sınırlı olmayıp, toplumsal açıdan ayrıcalıklı kümede yer almayan başka kişileri de kapsayabilir. Bunlar söz konusu eyleme bağımlıdırlar; bu bağımlılık ya apaçık bir gerçek sayılır, ya da temsil edici bir yetkili orunca (makamca) açıkça istenir.

Derebeylik toplumundaki tüm yönetsel yargısal birimlerle ayrıcalıklı toplumsal konum kurullarının durumu böyledir; ayrıca ortaçağ sonrası ve daha yakın zaman Almanyası'ndaki toplumsal konum katmanları için de aynı şey söylenebilir. Eskiçağlarda ve Avrupa dışı ülkelerde bu kurum yalnız gelişigüzel ve seyrek biçimde görülür; yoksa genellikle görülen bir geçiş aşaması oluşturmakta değildir.

3. Bunun tam ve kesin karşıtı, bağımlı temsildir. Burada seçilmiş temsilciler ya da dönerli olarak, ad çekme yoluyla ya da başka herhangi bir yolla seçilen temsilciler, bağlayıcı bir yetki belgesi ve görevden alabilme hakkı ile sıkı sıkıya sınırlanmış bir erk uygularlar. Bu tür "temsilci", gerçekte temsil ettiği kişilerin bir görevlisidir.

Bağlayıcı yetki, her zaman her türlü örgütlenmede yer bulmuştur. Örneğin Fransa'da köylerin seçilmiş temsilcileri hemen her zaman *cahiers de doleances*'la (yakınma dilekçeleri) bağlıydılar. Günümüzde bu tür temsil, özellikle yığınsal örgütleniş-

lerde doğrudan demokrasinin olanaksız olması nedeniyle onun yerini alan Sovyet türü cumhuriyet örgütlenişinde çok belirgindir. Bağımlı temsil, kuşkusuz Batı dünyası dışında hem orta hem de yeniçağlarda her türlü örgütlenişlerde görülmüştür; ama Batı'dan başka hiçbir yerde büyük bir tarihsel önem taşımamıştır.

4. Özgür Temsil: Genellikle seçimle belirlenen (ve dönerli olarak görevlendirilmesi olasılığı da bulunan) temsilci, herhangi bir yönergeyle bağlı olmayıp kendi kararlarını kendisi verecek durumdadır. Yalnızca kendi gerçek kanısını açıklamakla yükümlü olup, kendisini seçenlerin çıkarlarını kovuşturmak gibi bir yükümlülüğü yoktur.

Bu anlamda özgür temsil, çoğu kez yönergelerin yetersiz oluşunun ya da bulunmayışının sonucu olmakla birlikte, özellikle istendiği durumlar da vardır. Bu gibi durumlarda temsilcinin seçilmiş olması, onu seçmenlerin yalınkat bir görevlisi kılmak şöyle dursun, onlar üzerinde erk sahibi kılar. Bu türün en bilinen örneği çağdaş parlamento seçimlerdir. Burada da yasal erkte olduğu gibi kişisellikten soyunmuşluk ve siyasal olsun töresel olsun soyut kurallara uyma yükümlülüğü vardır.

Bu özellik, çağdaş siyasal örgütlenişlerdeki temsil örgenleri olan parlamentolarda en belirgin ölçüye varmaktadır. Partilerin istençli karışmaları göz önüne alınmadıkça parlamentoların işlevi anlaşılmaz. Adayları ve programları, siyasal açıdan edilgin durumdaki yurttaşların önünde temsil edilen partilerdir. Parlamentodaki uzlaşma ve oylama süreçlerinde de yönetim sürecini belirleyen ölçüleri yaratanlar yine partilerdir. Partiler yönetimi denetlemekte, güvenoylarıyla desteklemekte ya da çoğunluk oylarına sahip olduğunda güvenoyunu geri çekerek yönetimi düşürmektedir.

Parti önderi ve onun atamış olduğu bakanlar, müsteşarlar ve kimi kez bakan yardımcılarından kurulu olan yönetsel görevliler, devletin siyasal yönetimini oluştururlar; başka deyişle bunların bu konumu partilerinin seçim başarısına bağlı

olup, bir seçim yenilgisinde bu görevlerden ayrılmak zorundadırlar. Parti egemenliğinin tam olarak kurulmuş olduğu yerde parlamentonun partilere göre bileşimi, parti önderini ve onun yönetsel görevlilerini devletin resmi başkanına, krala kabul ettirir. Kral gerçek erkten yoksun kılınmış olduğundan, ona yalnız şu iki işlev düşmektedir:

a) Partilerle görüşerek asıl başkanı seçmek ve onu atayarak konumunu resmi olarak yasallaştırmak.

b) Erk yerindeki parti başkanının aldığı önlemleri yasal kılma kurumu olarak çalışmak.

Çoğunluk partisinin oluşturduğu bir kurul olan "bakanlar kurulu" tekerkçi ya da daha ortaklaşacı biçimde örgütlenebilir. İkinci biçim, ortaklık hükümetlerinde kaçınılmaz yoldur; tekerkçi biçimde ise hükümetin işleyişinde daha yüksek bir belirlilik sağlanabilir. Bakanlar kurulu görev isteyen yandaşlarının ve karşıtlarının saldırısına karşı kendisini korumak üzere, resmi gizleri tekeline almak ve tüm dışarıdakilere karşı kendi içinde dayanışma gerçekleştirmek gibi alışılmış yollara başvurur. Etkin bir erk ayrılığı olmadıkça, bu düzende tüm erkler yönetimde bulunan parti örgütüne geçer; yalnız en yüksek orunlar (makamlar) değil, çoğu kez alt basamak görevlerin de birçoğu parti yandaşlarına sağlanacak çıkarlara dönüşür. Buna parlamenter kabine hükümeti denilebilir.

Bu konudaki olguların çok parlak bir tartışmasını W. Hasbach'ın, yanlış yere "siyasal betimleme" diye adlandırılan, gerçekte bu düzene ağır eleştiri niteliğinde olan *Die Parlamentarische Kabinettsregierung* (Parlamenter Kabine Yönetimi) (1919) adlı kitapçığında buluyoruz. Ben kendim *Parlament und Regierung im neu geordneten Deutschland* (Yeni Düzenlenen Almanya'da Parlamento ve Hükümet) adlı denememde bunun, zamanın özel koşulları içinde yazılmış tartışmacı bir yayın olduğunu vurgulamaya özen göstermiş bulunuyorum.

Erkin parti hükümetinin eline tam olarak geçmediği, kralın ya da onun yerine seçilmiş olan başkanın özellikle askeri orun-

lar da içinde olmak üzere kimi görevlere yapılan atamalarda bağımsız erke sahip bulunduğu durumlarda, bir koşullu krallık yönetimi (meşruti hükümet) var demektir. Erklerin resmen birbirinden ayrıldığı her yerde bunu bulabiliriz. Özel bir belirişi ise, seçimli başkanlık ile temsil edici bir parlamentonun birlikte bulunduğu durumdur.

Temsil edici kuruluşların yönetici erki, çok büyük ölçüde, yönetilenlerin oyuna başvurma yoluyla, başka deyişle referandumla hem sınırlandırılabilir, hem de yasallaştırılabilir.

1. Batı'ya özgü olan şey kendi başına temsil değil, parlamenter kuruluşlarla birlikte giden özgür temsildir. Eskiçağlarda ve Batı dışındaki yerlerde kent devletleri birleşmelerinin meclisleri gibi biçimler altında, ancak görece küçük başlangıçlar olmuştur. Ancak bu tür kuruluşların üyeleri, genellikle yönergelerle bağımlıydılar.

2. Bağlayıcı görevlendirmenin kalkması, çok geniş ölçüde kralların tutumunun sonucu olmuştur. Fransa kralları genellikle *Etats généraux*'ya seçilen temsilcilerin, kralın önerilerine ilişkin oylarında özgür bırakılmalarını istemişlerdir. Eğer bağlayıcı biçimde görevlendirilmiş olsalardı, kralların siyasası çok ağır biçimde engellenmiş olurdu. Aşağıda belirtileceği üzere İngiliz Parlamentosunun hem bileşimi, hem de izlediği yöntem aynı sonucu vermiştir. 1867 Düzeltim Yasası'na gelinceye değin parlamento üyelerinin kendilerini özellikle ayrıcalıklı bir küme olarak görmeleri, bu olguyla ilişkilidir. Kamuya katı bir biçimde kapalı olagelmesi, bunun açık göstergesidir (XVIII. yüzyılın ortalarında bile parlamentonun işlemleri üzerine bilgi veren gazeteler çok ağır cezalara çarptırılıyorlardı). Meclis üyesinin bir bütün olarak ulusun "temsilci"si olduğu, bundan dolayı herhangi özel bir görevle bağlanamayacağı, kendisinin bir görevli değil egemen bir kişi (Herr) olduğu kuramı, Fransız Devrimi ile yaygınlaşan parlak anlatımına ulaşmadan çok önce siyasal yazında oldukça gelişmiş bulunuyordu.

3. Bu noktada İngiliz kralının ve onun örneğini izleyen başka kimi kralların, yalnızca parti kümelerini temsil eden resmilikten yoksun kabine düzeni ile yavaş yavaş nasıl yetkilerinden soyundurulduğunu açıklamaya olanak yoktur. Bu, ilk bakışta, sonuçlarının evrensel önem taşımasına karşın çok özel bir gelişme gibi görünür. Ama sık sık yapıldığı gibi İngiltere'de genörgütün görece gelişmemiş olmasına bakarak, bunun "rastlantısal" bir olay olduğunu söylemek hiç de doğru değildir. Öte yandan Amerika'nın bir ölçüde halk oylamasına, bir ölçüde temsil ilkesine dayalı "erklerin işlevsel ayrılığı" düzenini ve (asıl olarak yasama meclislerinin yetkiyi kötüye kullanacaklarına ilişkin güvensizliği anlatan) halk oylamasının (referandum) bu düzendeki yerini de ele almamıza daha olanak yoktur. İsviçre demokrasisi ve kimi Alman devletlerinde yeni yeni beliren arı temsile dayalı demokrasi biçimleri de şimdilik bir yana bırakılacaktır. Buradaki amaç, yalnızca en önemli türlerden bir kaçını ana çizgilerle saptamaktır.

4. En baş özelliği bakanların ve askeri komutanların atanması da içinde olmak üzere buyurucu erkin kralda bulunması olan "koşullu krallık", İngiliz türü arı parlamenter düzene çok benzer bir nitelik alabilir. Buna karşılık söz konusu düzenin de VII. Edward gibi siyasal bakımdan yetenekli bir kralın siyasal olaylara etkin biçimde katılmasını kesinlikle önleyebileceği söylenemez. Kral bostan korkuluğu olmak zorunda değildir. Ayrıntılara aşağıda yer verilecektir.

5. Temsil edici kuruluşlarca yönetilen kümelerin, tüm üyelerin eşit haklara sahip olması anlamında demokratik olmaları hiç de zorunlu değildir. Tam tersine parlamenter hükümet biçiminin gelişimine en elverişli ortam, genellikle soyluerksel ya da çokerksel toplum olmuştur. İngiltere'de olduğu gibi.

Ekonomik Düzenle İlişkileri: Bu ilişkiler çok karmaşık olup ayrıca incelenmeleri gerekir. Buradaki asıl amaçlarımız için yalnız aşağıdaki genel saptamalarla yetineceğiz:

1. Temsil kurumunun gelişimine yol açan etkenlerden biri, eski toplumsal konum kümelerinin ekonomik temellerinin sarsılmış olmasıydı. Bu ortamda halk avcılığı yeteneği olan kişiler, toplumsal konumları ne olursa olsun işlerini yürütebildiler. Söz konusu sarsılma sürecinin kaynağında çağdaş anamalcılık vardı.

2. Yasal düzenin ve yönetsel dizgenin işleyişinde güvenilirlik ve hesaplanabilirlik, ussal anamalcılık için yaşamsal önem taşır. Bu gereksinim kentsoylu sınıfı, kalıtsalcı krallara ve derebeysel soylulara, içinde belirleyici yer tuttuğu, yönetimle akçalı düzeni denetleyen ve yasal düzendeki değişmelerde önemli etkide bulunabilen bir ortaklaşalık kuruluşu aracılığıyla kısıtlamalar getirmeye yöneltti.

3. Bu geçiş yaşanırken, proletarya daha siyasal bir güç durumuna gelmiş değildi ve kentsoylular için tehlikeli görünmüyordu. Bundan başka mülk sahipleri sınıfının erkine yönelik herhangi bir ürkütmeyi (tehdit), oy hakkını belli mülk sahipliği koşullarına bağlayarak ortadan kaldırmakta hiçbir duraksama gösterilmiyordu.

4. Anamalcı gelişimi kolaylaştırıcı bir şey olan ekonomik düzenin ve devletin resmi olarak ussallaştırılması, meclislerce ileri boyutlara vardırılabiliyordu. Ayrıca parti örgütlerinde etkili olmak da bir ölçüde kolay görünüyordu.

5. Var olan partilerin etkinliklerinde oy avcılığının gelişmesi, oy hakkının genişlemesiyle birlikte giden bir oluşumdu. İki ana etken, kralları ve bakanları her yerde genel oydan yana tutum almaya yöneltti: Dış anlaşmazlıklarda proletaryanın desteğine sahip olma zorunluluğu ve bu sınıfın kentsoylu sınıfa oranla daha tutucu bir etkide bulunacağına ilişkin (geçerli olmadığı görülen) umut.

6. Parlamentolar, asıl olarak varlık sahibi ve kültürlü sınıf üyelerinden, başka bir deyişle karşılıksız çalışanlardan (fahri) kurulu olduğu sürece, kolay işliyordu. Parti yapısının temelinde de sınıf çıkarlarından çok yerleşik toplumsal konum etkeni

vardı. Çatışmalar, asıl olarak yalnız değişik varlık biçimleri arasındaydı; ama sınıf partilerinin, özellikle de proletarya partilerinin erk yerine gelmeleriyle birlikte parlamentoların durumu köklü biçimde değişti. Bu değişimin bir başka önemi parti örgütlerinin genörgütleşmesi ve özellikle genoya başvurma özelliği olmuştur. Böylece parlamento üyeleri gücünü seçmenlerden alan "efendi" olmaktan çıkmış, parti makinesi önderlerinin "hizmetçisi" düzeyine inmiştir. Bu durum başka bir yerde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

22. ÇIKAR KÜMELERİ GÖREVLİLERİNCE TEMSİL

Temsilin beşinci bir türü, çıkar kümelerinin temsilcilerince temsildir. Çıkar kümesi terimiyle anlatılmak istenen, üyeleri özgür seçimle seçilmeyip, meslekleri, toplumsal ya da sınıfsal üyelikleri gereğince belirlenen ve her biri kendi türünden kişilerce temsil edilen kuruluşlardır. Günümüzde bu türün gösterdiği eğilim, meslek temeline dayalı temsil yönündedir.

Ancak bu tür temsil, içindeki kimi olası değişikliklere bağlı olarak çok değişik anlam taşıyabilir. Her şeyden önce söz konusu olacak belli mesleklere, toplumsal konum kümelerine ve sınıflara, ikincisi de anlaşmazlıkları çözmede doğrudan oylama yoluna mı yoksa uzlaşmaya mı başvurulduğuna bağlı olarak büyük değişim gösterecektir. Birinci bağlamda bu temsilin önemi, değişik kesimlerin sayısal oranlarına göre çok büyük değişimler gösterecektir. Böyle bir düzenin niteliği kökten bir devrimcilik olabileceği gibi, olağanüstü bir tutuculuk da olabilir. Her bir durumda da, sınıf çıkarlarını temsil eden güçlü partilerin gelişiminin bir ürünüdür.

Kural olarak bu tür temsil, kimi katmanları seçim dışı tutmak amacıyla savunulmaktadır:

a) Ya yetkileri meslekler arasında dağıtarak ve böylece gerçekte sayısal bakımdan üstün olan yığınları oylama dışında tutarak; ya da

b) mülksüz kesimlerin oy hakkını açıkça ve resmi olarak sınırlayarak ve böylece güçleri ekonomik konumlarından ileri gelen katmanları (örneğin Sovyet Devletleri'nin durumu) oylama dışında tutarak.

Bu tür temsilin yalnızca parti çıkarlarının egemenliğini zayıflattığı en azından kuramsal olarak söylenmektedir; ancak eğer bugüne değin yapılan gözlemlerden sonuca gidilebilirse, bu egemenliği ortadan kaldırmadığı görülüyor. Seçim yarışmaları için toplanan gelirlerin etki payının azaltılması da kuramsal olarak olanaklıdır, ama bunun ne ölçüde gerçekleşebileceği kuşkuludur. Bu tür temsili kuruluşlarda etkin bireysel önderlik genellikle bulunmaz [*Führerlosigkeit*]. Çünkü bir çıkar kümesinin temsilciliğini meslek edinen kişi, tüm zamanını bu işe verebilecek hemen tek kişidir; varlıksız katmanlarda bu iş, bu nedenle, örgütlü çıkar kümelerinde görülen türden ücretli sekreterlere gördürülür.

1. Anlaşmazlıkların çözümünde uzlaşmalara varılan yerlerde temsil, eskinin bütün "yurtluk" biçimi kuruluşlarının tanıtıcı özelliğidir. Günümüzde işçi–işveren kurullarında ve değişik erkler arasındaki ilişkilerde görüşmelerin ön sırada geldiği gibi her durumda en yaygın yoldur. Bir meslek kümesinin "önemi" sayısal bir değerle anlatılabilir. Her şeyden önce, bir yandan işçi yığınlarının, öte yandan da sayıları durmadan azalan ve hem çok iyi bilgi sahibi olan, hem de güçlü kişisel bağları bulunan işverenlerin çıkarlarını, sayıdan bağımsız olarak göz önünde bulundurmak gerekir. Bu çıkarlar çoğu kez birbirine oldukça karşıttır; bu yüzden öğeleri toplumsal konum ve sınıfsal bağlılık bakımlarından çok karışık olan ortamlarda çoğunluk oyu yolu, çok yapay kalır. Oylamanın kesin karara temel olması, yanlar arasında uzlaşmalara varılması ve bunun anlatılması durumunun tanıtıcı özelliğidir. Ama mesleki çıkar kümelerinin tanıtıcı özelliği değildir.

2. Oylama, temsilcilerin aşağı yukarı eşit toplumsal konumdaki öğelerce yapıldığı toplumsal kümelere uygun düşmek-

tedir. Örneğin Sovyetler yalnız, işçilerden kurulu topluluklardır. İlk örneği loncalar arası (erk) kavgası döneminin mercadanza'sıdır. Bu, konuları çoğunluk oyuyla karara bağlayan bireysel loncaların temsilcilerinden oluşuyordu. Ancak kimi özellikle güçlü loncaların azınlıkta kalması durumunda gerçekte bölünme tehlikesiyle karşı karşıya idi. Sovyetlerde beyaz yakalı işçilerin katılımı bile sorunlar çıkarmaktadır. Onların oy payına kimi yapay sınırlar getirilmesi yoluna gidilmiştir. Köylülerle zanaatkârların temsilcileri de kabul edilecek olsa durum çok daha karmaşıklaşır ve hele "yüksek" denilen mesleklerin ve tecimsel çıkarların da eklenmesi durumunda, herhangi bir konunun oylama yoluyla kararlaştırılmasına olanak kalmaz. Bir işçi–işveren kurulu eşit temsil ölçüsüne göre örgütlendiğinde, "sarı" sendikalar işverenleri, kimi işveren türleri de işçileri desteklemek eğilimi gösterirler. Sonuç, sınıfsal bağlılığı [*Klassenwürde*] en az öğelerin, en belirleyici etkiye sahip olmasıdır.

Ama arı "proleter" Sovyetlerde bile, rahat zamanlarda, değişik işçi kümeleri arasında, Sovyetleri gerçekte kötürümleştiren keskin karşıtlıklar çıkar. Ancak, ne olursa olsun bu durum, değişik çıkarları birbirine karşı oynayacak becerikli politikacıların ortaya çıkmasına yol açar. Genörgütsel öğelerin bu düşünceyi bunca sevimli bulmasının nedeni budur. Aynı şeyin köylülerin ve sanayi işçilerinin temsilcileri arasında da görülmesi olasıdır. Gerçekten de bu tür temsilci kuruluşları sıkı bir devrimci temel dışında bir yoldan örgütlemeye yönelik her girişim, son çözümlemede değişik biçimlerdeki seçim oyunlarına yeni bir fırsat yaratmaktan başka bir anlama gelmemektedir.

3. Temsilin meslek temeli üzerinde gelişmesi olasılığı hiç de küçük değildir. Uygulayımsal ve ekonomik durağanlık dönemlerinde bu olasılık iyice yüksektir; ama böyle durumlarda partilerin önemi de ne olursa olsun azalmaktadır. Bu durum çıkmadıkça mesleki temsil kuruluşlarının partileri ortadan

kaldıramayacağı açıktır Tam tersine, günümüzde açıkça görülebileceği üzere, Almanya'da parti üyelerine "İş kuralları"ndan Federal Ekonomik Kurul'a değin pek çok yeni çıkarlar yaratılmakta ve kullandırılmaktadır. Ekonomik çıkarlar siyasete karışırken siyaset de ekonomik düzene girmektedir. Bu duruma karşı birçok değişik değersel tutumlar takınılabilmektedir, ama bu durumu değiştirmemektedir.

Gerçek parlamenter temsil ve ilgili bireylerin gönüllü olarak siyaset yapmaları da, bunun yol açtığı genel oya dayalı parti örgütlenmesi ve onun sonuçları da, çıkar kümelerinin ussal temsiline ilişkin yeni düşünce de, hep Batı dünyasına özgüdür. Bu olayların tohumları Batı dünyasında daha ortaçağlarda bile ve yalnız burada vardı. "Kentler" ve "Beylikler" (*rex et regnum*), "kentsoylular" ve "proleterler" yalnız Batı dünyasında vardı.

İÇİNDEKİLER

Max Weber ve "Ekonomi ve Toplum"un Çevirisi Üzerine Kısa Not 5
I. Toplumbilimin Temel Kavramları 9
Sunuş Notu 9
1. Toplumbilimin ve Toplumsal Eylemin Tanımı 11
A. Toplumbilimin Yöntembilimsel Temelleri 12
B. Toplumsal Etkinlik Kavramı 42
2. Toplumsal Etkinliğin Belirleyici Öğeleri 46
3. Toplumsal İlişki Kavramı 50
4. Toplumsal Etkinlikte Düzenlilik Türleri: Görenek, Gelenek, Karşılıklı Çıkar 54
5. Yasal Düzen Kavramı 59
6. Yasal Düzen Türleri: Âdetler ve Hukuk 63
7. Bir Düzenin Yasallığının Dayanakları: Gelenek, İnanç, Yasalılık 68
8. Çatışma Kavramı 71
9. Dayanışmalı Toplumsal İlişki Türleri 75
10. Açık ve Kapalı Toplumsal İlişkiler 80
11. Temsil ve Sorumluluk 85
12. "Kuruluş" Kavramı ve Türleri 88
13. Kuruluşlarda Kural Türleri 92
14. Kuruluşlarda Yönetsel ve Düzenleyici Kurallar 94
15. İşletme ve Kuruluş Türleri 95
16. Erk, Yetke ve Egemenlik 96
17. Siyasal ve Dinsel Kuruluşlar 98

II. Ekonomik Etkinliğin Temel Toplumbilimsel Biçimleri **103**
Ön Açıklama 103
1. Ekonomik Etkinlik Kavramı 103
2. Yarar Kavramı 112
3. İnsan Etkinliğinin Ekonomik Yönelişlerinin Biçimleri 113
4. Ussal Ekonomik Etkinliğin Belirgin Ölçüleri 115
5. Ekonomik Örgütlenme Türleri 120
6. Değişim Araçları, Ödeme Araçları, Para 123
7. Paranın Kullanılışının Başlıca Sonuçları 130
8. Pazar Durumu: Pazarın Niteliği, Özgürlüğü ve Düzenlenişi 134
9. Ekonomik Etkinliğin Biçimsel ve Özlü Ussallığı 137
10. Parasal Hesaplamanın Ussallığı 139
11. Kazançlı Etkinlik Kavramı ve Türleri Aramalın İşlevi 146
12. Mal Muhasebesi ve Doğal Ekonomi 160
13. Para Ekonomisinde Biçimsel Ussallığın Temel Koşulları 172
14. Pazar Ekonomisi ve Planlı Ekonomi 174
15. Ekonomik İşbölümü Türleri 182
16. Uygulayımsal İşbölümü Türleri 190
17. Uygulayımsal İşbölümü Türleri (Devam) 192
18. İşbölümünün Toplumsal Yönleri 194
19. İşbölümünün Toplumsal Yönleri (Devam) 200
20. İşbölümünün Toplumsal Yönleri: Maddî Üretim Araçlarının Özgülenmesi 208
21. İşbölümünün Toplumsal Yönleri: Yönetici İşlevlerin Özgülenmesi 218
22. İşçilerin Üretim Araçlarının Sahipliğinden Yoksun Kılınışı 219
23. İşçilerin Üretim Araçlarından Soyutlanışı (Son Bölüm) 221

24. Meslek Kavramı ve Meslek Türleri 223
24/A. Başlıca Sahiplenme ve Pazar İlişkileri Biçimleri 230
25. Emeğin Verimliliğini Hesaplayabilmenin Koşulları 239
26. Kamulculuk (Komünizm) Biçimleri 244
27. Anamal Malları ve Anamal Muhasebesi 246
28. Tecim Kavramı ve Başlıca Biçimleri 248
29. Tecim Kavramı ve Başlıca Biçimleri (Devam) 250
29/A. Tecim Kavramı ve Başlıca Biçimleri (Sonuç) 253
30. Anamal Muhasebesinin Biçimsel En Yüksek Ussallığının Koşulları 256
31. Kazanç Sağlamaya Dönük Anamalcı Yönelimin Başlıca Biçimleri 260
32. Çağdaş Devletin Para Düzeni ve Değişik Para Türleri: Sürümdeki Para 263
33. Kısıtlı Para 275
34. Kâğıt Para 278
35. Paranın Biçimsel ve Gerçek Geçerliliği 280
36. Para Siyasasının Yöntem ve Amaçları 283
36/A. Ek: *Staatliche Theorie Des Geldes* Üzerine Eleştirel Bir Açıklama 289
37. Siyasal Kuruluşların Para Dışı Açılardan Ekonomi İçin Taşıdığı Önem 301
38. Siyasal Kuruluşların Giderlerinin Karşılanması 302
39. Kamu Akçalı Düzeninin Özel Ekonomik Etkinliğe Etkileri 310
40. Ekonomik Etkenlerin Kuruluşların Oluşumuna Etkisi 313
41. Ekonomik Etkinliğin Ana Etkeni 314
III. Yasal Egemenliğin Türleri 321
I. Yasalılığın Temelleri 321
1. Egemenliğin Tanımı, Koşulları ve Biçimleri 321
2. Yasal Egemenliğin Üç Arı Türü 326

II. Bürokratik Yürütmeli Yasal Egemenlik 328
3. Yasal Egemenlik 328
4. Yasal Egemenliğin Arı Türü: Genörgütsel Yürütme Görevlileri Çalıştırılması ... 332
5. Genörgütsel Yönetimin Tekerkçi Türü 337
III. Geleneksel Egemenlik 341
6. Arı Biçimi 341
7. Geleneksel Erk 343
7/A. Yaşlılar Erki, Ataerkillik ve Kalıtsalcılık 348
8. Kalıtsal Egemenlik Düzeninde Hizmetlilere Sağlanan Çıkarlar ve Tımarlar 354
9. Toplumsal Katman Egemenliği ve Buradaki Erk Bölüşümü 356
9/A. Geleneksel Egemenlik ve Ekonomi 358
IV. Büyüleyimsel Erk 363
10. Büyüleyimsel Erkin Başlıca Özellikleri ve Topluluk Örgütleniş Biçimleriyle İlişkisi 363
V. Büyüleyimin Tekdüzeleşmesi 370
11. Büyüleyimin Tekdüzeleşmesi ve Sonuçları 370
12. Büyüleyimsel Erkin Tekdüzeleşmesi ve Sonuçları (Devam) 374
12/A. Orun Onuru ve Erkin Yasallaşması 377
12/B. Derebeylik Düzeni 382
12/C. Çıkarlara Dayalı ve Başka Tür Derebeylik Düzenleri 389
13. Değişik Egemenlik Biçimlerinin Bileşik Belirişleri . 394
VII. Büyüleyimin Demokrasi Yönünde Dönüşümü 400
14. Demokratik Yasallık, Seçime Dayalı Önderlik ve Seçimle Gelen Yönetsel Görevliler 400
VIII. Meslektaşlık ve Erklerin Bölünmesi 406
15. Ortak Kuruluş ve Erk Bölünmesinin Türleri 406
16. İşlevsel Bakımdan Özel Erk Bölünmesi 422
17. Siyasal Erk Ayrılığının Ekonomiyle İlişkisi 424
IX. Partiler 425

18. Tanım ve Özellikler 425
X. Doğrudan Demokrasi ve Temsil Edici Yönetim 431
19. Doğrudan Demokrasinin ve Seçkinler Yönetiminin Koşulları 431
20. Önde Gelenlerin Yönetimi 433
XI. Temsil 436
21. Başlıca Biçimleri ve Özellikleri 436
22. Çıkar Kümeleri Görevlilerince Temsil 443

Max Weber (1864-1920), 1882 yılında Heidelberg Üniversitesi'nde hukuk öğrenimine başladı, Berlin ve Göttingen Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. 1889 yılında doktorasını tamamladı, 1891 yılında öğretim üyeliği yetkisini kazandı. Berlin, Freiburg, Heidelberg Üniversitelerinde ders verdi. Viyana Üniversitesi Toplumbilim Kürsüsü'nü kurdu, 1919 yılında Münih Üniversitesi'ne geçti.

Max Weber'in toplumbilimsel kuramının en tam ve genel anlatımı, bu kitabında yer almaktadır. Weber, toplumların çok iddialı bir karşılaştırmalı incelemesini yapmak ve çağdaş toplumsal ve ekonomik düzenin kuramsal temellerini ele almak istiyordu. (Gerçekten de kitap, ne yazık ki ölümünde tamamlanmış olmayan ***Wirtschaft und Gesellschaft*** *–Ekonomi ve Toplum– adlı büyük yapıtının birinci cildi olarak yayımlanmıştır.)*

Weber'in kuramlarını anlama, bilgisinin genişliğini, ilgi alanının kapsamını ve çözümleme gücünü saptama bakımından başvurulabilecek en uygun yapıtı bu cilttir, denebilir.

T. Parsons

ISBN 975-406-876-3